602 C

602c

Incomplete

C

Nirṇayasindhu III	Title
Kamalākara	Author
	Editor
	Year, Vols.
	Publisher
602c Begins Abruptly	Remarks

E.I.2112.71

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ त्रिकशांतिः। शांतिसारे। सुतत्रये सुता चेत्स्यात्तत्त्रये वा सुतो यदि। मातापित्रोः कुलस्या
पि तदा दिष्टं महद्भवेत्। ज्येष्ठनाशो धने हानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत्। जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने। आचा
र्यमृत्विजो वृत्वा ग्रहयज्ञपुरःसरं। ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रप्रतिमाः स्वर्णतः कृताः। पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशो
परि शास्त्रतः। पंचमे कलशे रुद्रं पूजयेद्रुद्रसंख्यया। रुद्रसूक्तानि चत्वारि शांतिसूक्तानि सर्वशः। आचार्यो जु
हुयात्तत्र समिदाज्यतिलांश्चरुं। अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वाष्टाविंशतिं। देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्यो यतः परं सरं।
ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रस्य यत इंद्र भयामहे। ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिं पूर्णाहुतिं ततः। अभिषेकं कुटुंबस्य कृत्वा चार्यं
प्रपूजयेत्। हिरण्यधेनुरत्नानि ऋत्विजां दक्षिणा ततः। आज्यस्य वीक्षणं कृत्वा शांतिपाठं तु कारयेदिति। अन्ये
पुत्रकादिकृच्छ्रे पुंशांत्यादिप्रयोग पारिजाते ज्ञेय। मिताक्षरायामप्युक्तं। रक्षणीया तथा षष्ठी निशा तत्र वि
शेषतः। रात्रौ जागरणं कार्यं जन्मदानां तथा बलिः। पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्च नृत्यगीतैश्च योषितः। रात्रौ जागरणं कु

नि॰सि॰त॰ र्युदशम्यां चैव सूतके। व्यासः। सूतिकावासनिलया जन्मदा नाम देवताः। तासां यागनिमित्तं तु शुद्धिर्जन्मनि। कीर्तिता।
प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा। त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि। अपरार्के ब्राह्मे। कन्या[illegible]ने[illegible]राकाया
जातश्चौरैव पंचमी। क्रीडनार्थी च बाळानां षष्ठी च शुशिरक्षणी। खड्गे तु पूजनीया वक्ष्ये चैव स्थापि[illegible]मः। राका
कुमतिः सिनीवाली कुहूरिति च तस्य। कन्यारसस्थेऽर्कः। अथ दत्तकपुत्रपरिग्रहविधिः। पा[illegible] शौनकः। अपुत्रो
मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं समुपोष्य च। वाससी कुंडले दत्त्वा उष्णीषं चांगुलीयकं। बंधूनन्नेन संभोज्य ब्राह्मणांश्च विशेष
तः। अन्वाधानादि यत्तंत्रं कृत्वाज्यभागांतकं। दातुः समक्षं गत्वा तु पुत्रं देहीति याचयेत्। दाने समर्थो दाता
स्मै ये यज्ञेनेति पंचभिः। देवस्य त्वेति मंत्रेण हस्ताभ्यां परिगृह्य च। अंगादंगेत्यृचं जप्त्वा आघ्राय शिशुमूर्ध
नि। गृहमध्ये तमाधाय चरुं हुत्वा विधानतः। यस्त्वा हृदेत्यृचा तुभ्यमग्ने चैकया। सोमो ददद् इत्येताभिः प्रत्यृ
चं पंचभिस्तथा। स्विष्टकृदादि होमं च हुत्वा शेषं समापयेत्। ब्राह्मणानां सपिंडेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः। तद

भावेऽसपिंडे वाऽन्यत्र तु न कारयेत्। मिताक्षरादौ तु व्याहृतिभिराज्यहोम उक्तः। तत्रैव वसिष्ठः। न त्वेवैकं पुत्रं
दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा। न स्त्री पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा अन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुरिति। एवं तु समंत्रकहोमस्य पु
त्रप्रतिग्रहांगत्वात् ब्रह्मचर्यादिमंत्रपाठे च स्त्रीशूद्रयोरनधिकारात्तयोर्दत्तकः। पुत्रो न भवत्येवेति शुद्धिविवेके रुद्रध
रेणोक्तं। तन्न। मूलं तु मृग्यं। [illegible]पि प्रतिग्रहोक्तेः। यद्यपि मेधातिथिना भार्या न दद्[illegible]रूपदत्तकत्वे हो
मसाध्यमुक्तं। स्त्रियाश्च होमासंभवस्तथापि ब्राह्मणादिद्वारा होमादिकारयेदिति हरिनाथादयः। सबध
तत्रैवं। एवं शूद्रस्यापि स्त्रीशूद्राश्च सधर्माण इति स्मृतेः। अतः शूद्रकर्तृकहोमोऽपि [illegible]द्वारे एव परा
शरेणोक्तः। दक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्धविः। ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत्। अ
त्र माधवाचार्याः। यो विप्रः शूद्राद्दक्षिणामादाय स्व[illegible]हविः शांतिपुष्ट्यादि[illegible]पादिकं मंत्रेजु

र्ण० तृती० होतितस्याविप्रस्येन दोषः। शूद्रस्तु होमपर्यन्तं लभेतैवेतिव्याचक्षते। मदनरत्ने विशेषः। कालिकापुराणे पितृगोत्रेण यः पु
त्रसंस्कृतः पृथिवीपते। आचूडांतं नपुत्रः स पुत्रतां याति चान्यतः। चूडोपायनसंस्कारा निजगोत्रेण वै कृताः। द
त्तायास्तनयास्ते स्युरन्यथा दास उच्यते। ऊर्ध्वं तु पंचमाद्वर्षान्न दत्ताद्याः सुता नृप। गृहीत्वा पंचवर्षीयं पुत्रे
ष्टिं प्रथमं चरेदिति। अथ यमयोः संस्कारक्रमो ज्येष्ठकनिष्ठभाव उच्यते। मनुः जन्मज्येष्ठेन चाह्वानं सुब्रह्मण्यास्व
पि स्मृतं। यमयोश्चैव गर्भेषु जन्मतो ज्येष्ठता स्मृता। देवलोपि। यस्य जातस्य यमयोः पश्यंति प्रथमं मुखं। स
तानः पितरश्चैव तस्मिन्ज्यैष्ठ्यं प्रतिष्ठितं। भागवतेतु। श्रौतदाभवलोगर्भौ सूतिर्वै शास्त्रविपर्यया। विसुते पश्य
ऊ स्नतस्य ज्येष्ठ्यमुक्तं। अत्र देशाचारतो व्यवस्था। अथ तैलिकास्नानं। ज्योतिषे। कौ[illegible] मौग्यानि कासा
वास मैत्रे दावाश्विध्रुवतेज्यपुसा। तिथावरिक्ते शुभमामनंति सूतिकास्नानविधौ मुनींद्राः। अथ दानन
म। मदनरत्ने बृहस्पतिः। द्वादशे दशमे वापि जन्मतोपि त्रयोदशे। षोडशे विंशतौ चैव द्वात्रिंशे वर्णतः क्रमात्।

याज्ञवल्क्यः। अहन्येकादशे नाम। होमोक्तोपि विष्णुः। नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां मासिके वा न। अष्टादशेहनि तथा
वदंत्यन्ये मनीषिणः। दशम्यामतितायामिति शेषः। आशौचापगमे नामधेयमिति विष्णूक्तेः। गतं परिशिष्टे[illegible] तन्नाड
शरात्रे ऽथ शतरात्रे संवत्सरे वा नामकरणं। व्युष्टे तीते ज्योतिर्निबंधे गर्गः। अमासंक्रांतिविष्ट्यादौ प्राप्तकालेपि नाच
रेत्। श्रीधरः। मित्रादितिसमपौष्णत्राशतभिषक्स्वातीधनिष्ठाच्युतभाजे शाश्विशशांके पौष्ट्य दिने रूरसु[illegible] शुराशौ
स्थिरोत्थिज्ञाप नंद शीलिं विहाय नवमीं शुद्धे मभोगेवज्ञाचार्यास्तपादभागादिवसे नामानिकुर्यात्। शिष्टाः। मनुः। श
र्मांतं ब्राह्मणस्य स्याद्वर्मांतं क्षत्रियस्य तु। वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य प्रेष्यसंयुतं। मदनरत्ने नारदीये। सूतकांते
नातकर्म विधेयं स्वकुलोचितं। नामपूर्वं तु मासस्य मंगलं ससमाक्षरैः। तत्रैव गार्ग्यः। मासनाम[illegible]नाम दद्यात्कृस्य
वैपितः। कृष्णोनंतोच्युतश्चक्री वैकुंठोथ जनार्दनः। उपेंद्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः। योगीशः पुंडरीकाक्षो मासना
मान्यनुक्रमात्। अत्र मार्गशीर्षादिश्चैत्रादिर्वा क्रम इति मदनरत्ने। तन्मासनामप्रथमं दद्यात्तेन वृष्ण्यैव
देवाश्रयगणाश्चानारक्षाणां वापि रूपयोः। सर्वापणानांपरस्यानोचित्रार्थं योषितं रणं। कौच्यादीनांक

शीनां च पुष्यादीनां च सर्वशः। राजश्रासादशास्त्ततो नाम कर्म विशिष्यते। नाक्षत्रमपि नाम कार्यं। अभीचादनो
यन समीक्षेत तन्मातापितरौ विद्यालामोपनयनो दित्याश्वलायनोक्तेः। लक्षन क्षत्र पा [illegible] त्याक्षरं कुर्यादि
त्युक्तं परिशिष्ये। तदक्षरादिकं नाम यस्मिन्नभिष्याय पदक्षर मिलि। सुदर्शनभाष्ये तु रो [illegible] विषुवद्वीरा
दौ ठासे चैत्राया अश्व गशाश्वयुक्तः शेपषुनाध्यो कृपरःमर। तः स्वाधारदीप सौवित्सग इच्छः। इत्युत्तमत्वायति पोच
पदे तत्रादौ ठासरे च वृद्धिः। प्रोष्ठपादौ शति। अत्समप भरणी शब्दः। श्रुतावुक्तः। श्रवणे दोच पादि वृद्धिः। अपभर
णः अपभरण इत्यादि। मदनरत्ने वसिष्ठः। जन्मा हेमाद्रौ दशाहे वा दशाहे वा विशेषतः। उत्तरा रेवती हस्तमृ
पंक्ति पुष्याः सवारुणाः। श्रवणादितिमैत्रं च स्वाती मृगशिरस्तथा। जाजापत्यं धनिष्ठा च प्रशस्ता नामकर्म
णि। अथ खट्वारोहः। पारिजाते बृहस्पतिः। खट्वारोहस्तु कर्तव्यो दशमे द्वादशेपि वा। षोडशे विंशसे चापि द्वाविंश
दिवसेपि वा। ज्योतिर्निबंधे। करत्रये वैष्णवरोहवतीषु दितिद्वये श्वाश्विनके ध्रुवेषु। अथ कर्णवेधः। मदनरत्ने
वसिष्ठः श्रीधरो कुर्यात्शिरनान्ते पते श्वन्ति याग्रस्यप्रशस्यते दद्दा दोल्ले वैसुरिकेनो भवति। तत्र पञ्चौ दो

लायने पुंसो द्वादशो दिवसः शुभः। त्रयोदशस्तु कन्याया न नक्षत्रविचारणा। अन्यस्मिन्दिवसे चेत्स्यात्तिर्यगास्ये प्रशस्यते। अ
थ दुग्धपानं। नृसिंहः। एकत्रिंशदिने चैव पयः संखेन पाययेत्। अन्नप्राशन नक्षत्र दिवसोदयराशिषु। अथ कर्णवेधः। मदनरत्ने
वसिष्ठश्रीधरौ। मासे षष्ठे सप्तमे वाष्टमे वाथ व्याकर्णौ द्वादशे षोडशे हि। मध्ये नाने पूर्वभागेन रात्रौ नक्षत्रे चेद्दत्ते थीवजापिता।
अथ जन्ममासे तु ज्यो- ज्योतिर्निबंधे गर्गः। मासे षष्ठे सप्तमे वाष्टमे मासि वत्सरे। कर्णवेधं प्रशंसन्ति पुष्ट्यायुः श्रीविवृद्धये। मदन
रत्ने प्रथमे सप्तमे मासि अष्टमे दशमेथवा। द्वादशे च तथा कुर्यात्कर्णवेधं शुभावहं। हेमाद्रौ व्यासः। कार्त्तिके पौषमासे वाप्य
चैत्रे फाल्गुनेपि वा। कर्णवेधं प्रशंसन्ति शुक्लपक्षे शुभे दिने। श्रीधरः। हरिहरकहृटचित्रासौम्यपौष्णोत्तरायादितिव
सुपुष्य घटात्सिंहवर्ज्येषु लग्नराशि गुरु बुधक काव्यानां दिने परर्युरिक्तां हरितिथिविषशुद्धे धने कर्णवे [illegible] मदनरत्ने बृहस्प
तिः। द्वितीया दशमी षष्ठी सप्तमी च त्रयोदशी। द्वादशी पंचमी शस्ता न्ततो या कर्णवेधने। सौवर्णी राजपु [illegible]। विप्रवैश्ययोः
शूद्रस्य चायसी सूची मध्यमा त्वष्टांगुलात्मिका। हेमाद्रौ देवलः। कर्णरंध्रे रवेश्छायानविशेदग्र [illegible] नः। तं दृष्ट्वा विलयं या
ति पुण्यौघाः पापपुनातनाः। शङ्खः। अंगुष्ठमात्र सुषिरौ कर्णौ न भवतो यदि। तस्मै श्राद्धं न दातव्यं दत्तं चेदासुरं भवेत्। अ
थ ताम्बूलभक्षणं। चंडेश्वरः सार्धमासद्वये दद्यात्ताम्बूलं त्रयमशिशोः। कर्पूरादिकसंमिश्रविन्यासाय। याहि लौ यन। न

मूलार्कचित्रकरतिष्यहरीन्द्रभेषु पौष्णेन था। मृगशिरोदितिवासवेषु। अर्केन्दुजीवभृगुवो पुनर्वासरेषु तांबूलभक्षणवि-
धिर्मुनिभिः प्रदिष्टः। अथ निष्क्रमणं। ज्योतिर्निबंधे यमः। तृतीये वा चतुर्थे वा मासि निष्क्रमणं क्रिया। यमः। ततस्तृती-
ये कर्तव्यं मासि सूर्यस्य दर्शनं चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोश्चंद्रस्य दर्शनं। अथ मंत्रः [illegible] [illegible] पा श्राद्धं न
निष्क्रमत्रिषु दुर्गपरिशिष्टात् दोषा नो निष्क्रमणे वृद्धिश्राद्धं नास्तीति कल्पतरुः। व्यासः। मैत्रपुष्यपुनर्वसुप्रथमभेषा
श्रवणेषु विधौ हस्ते चैव वसुरेवतीभेषु शस्तासु च। कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोः बुधगुरोः शुक्रस्यापि च तिथौ। कन्या
कुंभतुलामृगादिभवने सौम्यग्रहालोकिते। मदनरत्ने। अन्नप्राशनकाले वा कुर्यान्निष्क्रमणं क्रिया। दनी शानां दिनेत
त्रतथा चन्द्रार्कयोर्द्विजः। प्रतनं वासुदेवस्य गगनस्य च कारयेत्। बहिर्निःकाशयेद्गृहाच्छंखपुण्याहनिस्वने। चन्द्र
कयोर्दिग्गीशगनो दिशां च गमनस्य च। निक्षेपार्थमिमं दद्यि ते मे रक्षेतु सर्वदा। अप्रमत्ते प्रमत्ते च [illegible] दिवारात्रमथापि वा।
रक्षंतु सततं सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः। अथोपवेशनं। प्रयोगपारिजाते पापे विष्णुधर्मे च। पंचमे च तथा मासि भूमौ
तमुपवेशयेत्। तत्र सर्वे ग्रहाः शस्ता भौमोप्यत्र विशेषतः। उत्तरात्रितयं सौम्यपुष्यर्क्षं शुक्रदेवतं। प्राजा

पत्यं च हस्तश्च शस्तं भूमिन्निवेशने। वाराहे पञ्जयेदेवं पृथिवीं च सदा द्विजः। रक्षैनं वसुधे देवि सदा सर्वगतं शुभा।
आयुः प्रमाणं सकलं निक्षिपस्व हरिप्रिये। अचिरादायुषस्तस्य ये केचित् परिपंथिनः। जीवितारोग्य [illegible] च सुनिर्दह सर्वं चिर
ंतनान्। नेरण्यशेषभूतानां मातात्वं मासि कामदे। अजरा च अमे पापा च सर्वभूतनमस्कृता। चरसचराणां भूतानामत्र
तिष्ठन्त्यास्य यास्यसि। कुमारं पाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यतां। अथान्नप्राशनं। पारिजाते नारदः। जन्मतो मासि षष्ठे
स्यात् सौरेणान्नाशनं परं। तदभावे त्वष्टमे मासि नवमे दशमेपि वा। द्वादशे वापि कुर्वीत प्रथमान्नाशनं परं।
संवत्सरे वा संपूर्णे केचिदिच्छंति पंडिताः। मदनरत्ने लौगाक्षिः। षष्ठेन्नप्राशनं। जातेषु दंतेषु चेति शंखः।
संवत्सरेन्नप्राशनमर्धसंवत्सरे इति नारदः। षष्ठे वाप्यष्टमे मासि पुंसां स्त्रीणां तु पंचमे। सप्तमे मासि वा कार्यं नवान्न
प्राशने शुभं। रिक्तादिनक्षयं नंदां द्वादशीमष्टमीमिमां। त्यक्त्वान्यतिथयः प्रोक्ताः सितजीव [illegible] च सोमाः। चंद्रता
रे वा प्रशंसति [illegible] बुधे चापि। त्रिकेविनुः श्रीधरः। आर्द्रादित्यतिष्यवसुसौम्यकरानिलाश्विचित्राविनुः पुनर्वसुरूणांत्यरपौष्णमे
त्राः। बालकान्नभोजने विधौ दशमवित्यष्टहे स्थितावविहायनवमीतिथयः शुभाः स्युर्वसिष्ठः। बालकान्नभुक्तौ प्रत्नवे

धनेन राज्याभिषेके रव्यनुजन्मधिष्ण्ये। शुभं लग्नमिच्छंस्तत्ते विवाहे सीमंत यात्रादिषु मंगलेषु मार्कंडेन विप्रधर्मे याः
ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं चन्द्रार्कौ च दिगीश्वरान्। भुवं दिशश्च संपूज्य हुत्वा चक्रे तथाग्नये। स्वतापुनस्तस्य पा
श्रुत्वा गणतस्य च। अब्दकृत्यं दास्य दातव्यमन्नं पात्रे सकांचने। मध्वाज्यदधिसंयुक्तं आशापसा[illegible]चेति। अथा
ब्दपूर्तिः व्यवहारनिर्णये। ननावरधरो मत्वा पूजयेच्चिरायुयुषं। मार्कंडेयं नरो भक्त्या पूजये प्रयतस्तथा। न तो दी
र्घायुषं व्यासं रामं द्रौणिं कृपं बलिं। प्रह्लादं च हनूमंतं विभीषणमथार्चयेत्। स्वनक्षत्रे च जन्मतिथि प्राप्य संप्रकु
र्यात्। पक्षी च दधि भक्ते च वर्षे वर्षे पुनः पुनः। तिथितत्त्वे हेमाद्रौ भविष्ये हेमाद्रौ पृथ्व्यां। आदिपुराणे। सं
वत्सरे जन्मदिने स्नात्वा मंगलवारिभिः। गुरुदेवाग्निविप्रांश्च पूजनीयाः प्रयत्नतः। स्वनक्षत्रं च पितरो तथा
देवं प्रजापतिं। प्रतिसंवत्सरं यत्नात्कर्तव्यश्च महोत्सवः। कृत्यचिंतामणौ। गुडउदधाति क्षीरं दद्याद्धस्तेन यो नु च
धयेत्। गुरुकेनिवसि द्रार्थ हूर्वा गोरोचनादिकं। संपूज्य भानुविघ्नेशौ महर्षिं ज्ञाथी यदि दोः चिरजी

यथा त्वं भोल मनिष्यामि तथा मुने। रूपवान वित्तवांश्चैव श्रीयायुक्तश्च सर्वदा। मार्कंडेय नमस्तेऽस्तु सप्तकल्पांतजीव
न। आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकं वरदो भव। सतिकं गुडसंमिश्रं मंजन्यर्धं मितं पयः। मार्कंडेयवरं लब्ध्वा पिबामि आयु
षे स्तु च। इति पयः पिबेत्। तिथितत्त्वे स्कांदे। खंडनं नखकेशानां मैथुनाध्वम मीतथा। आमिषं कलहं हिंसा वर्षवृद्धौ
विवर्जयेत्। तत्रैव नदी तिथिकृत्ये। कृत्तात कुजयोर्वा रिक्ता यस्य जन्मतिथिर्भवेत्। अन्त्ये क्षयोगसप्राप्तौ विघ्नं तस्य पदे
पदे। कृतांतः शनिः। तस्य संप्रधिस्याने गुरुदेवाग्निपूजनं। वृद्धमनुः। स्वतेऽजन्मनि संक्रांतौ श्राद्धे जन्मदिने दिने त
था। अस्पृश्यस्पर्शने चैव न स्नायादुष्णवारिणा। भ्राज्ञजन्मतिथिरौदयिकी ग्राह्या। युगाद्यावर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्व
तीप्रिया। रवेरुदयमीक्षंते न तत्र तिथियुग्मते। तिकृत्य तत्र पाणि वचनात्। अथ कटिसूत्रं। भवोद्यपारिजाते जाले
शलिसंवत्सरे तत्क्षेवि स्पेन्दर्णा विधिपरा। दत्वा गोभूहिरण्यादि तथा स्वर्णादिनिर्मितं। अत्र वा कटिसूत्रं नल
वासः संगत्पर्नतत। दूर्वां कुर्वस्तथाज्येन चरुणा वापि नाकिनः। आयुष्यमाहस्तूला च तत्पदं परि देयतां। अथ नोल
प्रयोगपारिजाते पदुरात्रिशिष्य जातानां कारान्नमादित्तीयेब्दे तु चौलकं। आ द्वितीयेपंचते के चित्पंचमे दृढि

तीर्थके । उपनीयास्य सहैवेति विकल्पाः कुरु धर्मतः । बृहस्पतिः तृतीये तु शिशोर्गर्भाज्जन्मतो वा विशेषतः । पंचमे स
प्तमे वापि जन्मतो मध्यमं भवेत् । अधमं गर्भतः स्यात्तु नवमैकादशेपि वेति । पारिजाते तु [illegible] । उत्तरायणगे
सूर्ये । विशेषात् सौम्यगोलके । शुक्लपक्षे शुभं प्रोक्तं कृष्णपक्षे शुभेतरत् । अत्र तु [illegible] कृष्णपक्षे
त्रिधा कृते । तत्रैव वसिष्ठः । रवेरंगारकस्यैव सूर्यपुत्रस्य चैव हि । निंदिता दिवसाः क्षौरे शेषाः कार्यकराः
शुभाः । ज्योतिर्निबंधे बृहस्पतिः । पापग्रहाणां वारादौ विप्राणां शुभदं रवेः । क्षत्रियाणां क्षमासूनोर्विट्
शूद्राणां शनेः शुभं । हस्तात्रिवि विष्णुपौष्णश्रविष्ठादितिपुष्यभाः । सौम्यचित्रे नेन नक्षौ उच्चमानं नतारकाः ।
ज्येष्ठोत्तराणि वायव्यं रोहिणी वारुणं तथा । क्षौरे षण्मध्यमाः प्रोक्ताः शेषा द्वादश गर्हिताः [illegible] जन्मन
क्षत्रे चैव नाशो च द्रुमो ह्यमे । विपत्करे न घे क्षौरं प्रत्यरे च विवर्जयेत् । अत्र लग्नशुद्धिरन्याच योगाः ज्योति
र्निबंधे ज्ञेयाः । अन्ये च विशेषाः श्मश्रुकर्मनिर्णये वक्ष्यंते । अत्र च शिशोर्मातरि गर्भिण्यां न कार्यं । स

दाह ज्योतिर्निबंधे मदनरत्ने च [illegible] गार्ग्यः । पुत्रचूडाकृतौ माता यदि सा गर्भिणी भवेत् । शस्त्रेण मृत्युमाप्नोति तस्मा
त्क्षौरं विवर्जयेत् । अस्यापवादमाह तत्रैव नारदः । सूनोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् । पंचमा[illegible] त्प्राग् ऊर्ध्वं तु गर्भि
ण्यामपि कारयेत् । यदि गर्भविपत्तिः स्याच्छिशोर्वा मरणं यदि । सहोपनीतौ सा कुशा चेत्तदा पदोषो [illegible] । बृहस्पतिः ।
गर्भिण्यां मातरि शिशोः क्षौरकर्म न कारयेत् । व्रताभिषेकेप्यनेकाकोदने ब्रूतेप्वपि । गर्भिण्यामपि पंचमास पर्यंत
न दोष इत्युक्तं स्मृतिदीपिकायां गर्गेण पंचममासात् पंचममासादूर्ध्वं मातुर्गर्भस्य जायते मृत्युरिति । मदनरत्ने बृहस्पतिः
पुत्रचूडाकृतौ माता गर्भिणी यदि वा भवेत् । विद्यते गुरुरत्रेदं प्रतिशिशुदरक्षुलः । भ गर्भे मातुः कुमारस्य न कुर्याच्चौ
लकर्म तु । पंचमासादधः कुर्यादत ऊर्ध्वं न कारयेत् । गर्भे । ज्वरस्यापादने यस्य लग्नं वा तस्य न कारयेत् दोष[illegible] गमनात् स
ख्यां तं रक्षां धर्मं समाचरेत् । लग्ने मिति मृगक्कोपलक्षण ज्योतिर्गर्गः । विवाहोत्सवयात्रा च मातुर्यदि रजस्वला । तदा
सम्यक्तु मन्यो तिपंचमे दिवसे विना । वसिष्ठः । यस्य मांगलिकं कार्यं तस्य माता रजस्वला । [illegible] तदेव । तत्रैव बृहस्प
त्याप्त गार्ग्य मध्यदपश्चाद्दं पुत्रसंस्कारकर्मणि । पत्नी रजस्वला चेत्स्यात्तं कुर्यात्सितात् [illegible] दा । मितेति कृत्वा मात्रोपनयने ।

संकटेतु वाक्यसारेउक्तं। अलाभे स्वकर्म हर्तु स्यरजो दोषहत परिस्थिते। श्रीधरसंग्रह्यविधिनत्तो मे गाक्रमालरेत। स्वकृ
त मंडनो न रनेकार्यं। नमंडना। चापि हितेंडुने च गोत्रैकता या। यदि नाद्य भेदरतिमरदनरत्नपसिद्धो तो मंत्रेकलायनम
सत् कुले वेत्र पादवो श्मंडनाच्चुलुमुंडनं। प्रवेशानि गोमाने छोनकुर्यान्मगकत्रयं। चक्रमनु। [illegible] कय स्त्रं दपु
रुषस्त्रियाः। नसमानक्रियाकुर्यीमात भेदेवि धीयते। आमोचलुसंग्रहे। सकळसमनु प्राप्ते स्वत्वकेसंलिपागते। कृष्ण
दीभिधतं तुला गोवरद्यापयस्त्विरे। हे डाप कायनोद्धा हर्म्यदिक्षादि कमाने रेक्षुदिति। अन्यो तिनिर्बंधापछे दक्षाउशे
ष विवाहे कृत्य वन। अंतर्वत्न्यां रजायायां नेष्यते मंडनक्रिया। अन्याविशेषाणि हाचनकरणं वृक्ष्यते दीपका
यानरजउजन्म भाग्ययदारूपणेषु रानौकुजे। प्रतिपदृत्तरिक्तासुविद्यारंभस्तुपवने। प्रयोगरत्ने। मध्येशिर
सिरजोस्या न्मासिष्ठानां तु दक्षिणे। उभयोः पार्श्वयो रत्त्रैः कश्यपानां शिखामता। धमा [illegible] नेष्य वे। आपस्तंब
स्वाहा। तद्ग्रोत्रे शानिनीत्यय थापि शिरखानि दधाति। यथर्षिप्रवरसंख्यया। तासां मध्यशिखा वर्जं उपनयने
वपनं कार्यं। वतिरिशंयन पा। निउपनयने तेवेवो कः रिक्तो वापयेत्वा न पिरिता यनु [illegible] स्तस्येत दपि धार्यं।

षि रेवतिग्रुले विशिखस्याद्धुपवीत कृत्यकरतिनतत्र लमितिनेषधाच। सत्रेतु विवनात्सशिखेष्य पनमितितस्कंदशं
नभौष्यउक्तः। यत्तु कुमारादि। शिखा इवेतिल्लिगं तच्चेदोगपरं। अपरार्के मदनरत्ने च लौगाक्षिः। दक्षिणमेतः कुमेत्रा व
सिष्ठ। नाभ्रुभयतो त्रिककश्यपासु उाम्रगर्गपंचरुडा अंगिरसः। वाजि मेकमेगरू मंसी [illegible] भावुकधमिव
कमुवमशिखावाजिः। एकशपीके स्वलिदपेण [illegible] शिखा दक्षिणतो नसिष्ठगोत्रस्य पंच गिरसां कृत्ये
लुने कः शिखाकश्यपज गोत्रजानां शिखोभय त्रापि यथाकुलं च। उ तच्च द्वातिरिक्तविषय १८ ड
स्यां स्यानि यता कविशर्व पार्श्विन सिष्ठाके। यत्तु पाने [illegible] शिखा सी नौ पत्नी सीस्यान्नो चरेत्स रूतां गिरमिति। एतद्
मुप कृष्या के तदस्य ऊरूच्य चेति नैचितः। विकल्प्य रलिलु युक्तं। अत एव हारितः स्त्री [illegible] शिखं कियो
क्रं पाद्धराम्य तापिवा। बाजाप संपकुर्यात्नो निस्मत्त रतिनान्यथा भवेत्। [illegible] स्य हेपश्रेअन्त्र
अंत्रवद्धु शेष्या श्रवस्थलिदिकः। न्यायातिनिर्बंधे। नर्मदोत्तरने शेलुसितस्त्वे दर्वमचिणिर अकर्मनकुर्याद्इति निषेधो
नास्ति दक्षिणे। अत्र भोजन प्रायश्चित्तमुक्तं पराशरमाधवीये। निवृत्ते रूड हेत्मेतु प्रानुगानकरणात्तथा

०पु० त०

चरस्तनपनं भु[illegible]ज्ञानकर्माणि नैवहि अतोन्येषां तु संस्कारेषु पवासेन शस्यानि इन्त संस्काराः स्त्रीणाममंत्रकाः । श्री
पी होमस्तु समंत्रक इति प्रयोगपारिजाते । आश्वलायनोपि होमकर्म सं तूष्णीं वल्स्या स्त्रीणां चूडाकर्मापि [illegible] । मनुरपि । अमंत्रिका तु का
र्येयं स्त्रीणामावृदशेषत इति ॥ होमोप्यमंत्र इत्येके । संस्काराः स्त्रीणां महोमकाः स्युः सर्वे स्युः शिलि सम् [illegible] । होमोनेति [illegible] ।
अथ विद्यारंभः । मदनरत्ने नृसिंहः । अक्षरस्वीकृतिं कुर्यात्प्राप्ते पंचमहायने । उत्तरायणगे सूर्ये भेकुंभे सविनश्च
यत् । दीपिकायां । नर्षेपर्जन्यकृकाकुष्ठीरिकोशनिकुजं । अनध्यायादि उत्तनत्ता द्वंगेथ रूतं गुरं । श्रीधरः । ह
स्तादिस समीरमित्र पुरुजित्सौस्याश्विधिषित्रान्युते धाराव येश्वादिनोदयादिरहितेराशौस्थिरे चोभये । पक्षेपूर्णे निशाकरेप्राप्ति
पदेरिक्ता विहायाष्टमीषष्ठीमप्यमस्तु हृष्ट्वा जिष्णु वनेप्सोर्काभार स्विडो ति । धिष्ण्यधर्मोत्तरे । पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं तथाद
वीं सरस्वतीं । स्वविद्यां सूत्रकारांश्च स्वां विद्यां च विशेषतः । एतेषामेव देवानां नाम्ना तु जुहुयात्[illegible]ता दक्षिणां भोजयेद्द्वि
जाणां कर्तव्यं चात्र पूजनमिति । अथ धनुर्विद्या । दीपिकायां । अदितिगुरुयमार्कस्वातिचित्रा[illegible]मैत्र्य भुवनहारेचस
र्वकेविंड भागात्यभेषु । शनिशनिकुजनारीविष्णु बोधे विपोषेसकसमयतिथयो गेचापविद्याप्रदाने । अथान्न

पनीतस्य विशेषः गौतमः । प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्षारति । लक्षणं न्यशनादेरप्रीतिर्हरिदत्तः । अ
अपरार्के वृद्धशातातपः । शिशोरभ्युक्षणं प्रोक्तं बालस्याचमनं स्मृतं । रजस्वलादिसंस्पर्शे स्नानमेव कुमारके ।
प्राक्चूडाकरणाद्बालः प्रागन्नप्राशनाच्छिशुः । कुमारकस्तु विज्ञेयो यावन्मौंजीनिबं[illegible] । आपस्तंबः । प्राक्
बालस्या वापि अन्नप्राशनात्प्रयतो भवत्यासंवत्सरादित्येके । इति गौतमोपि । ननु उपस्पर्शनादशौचे । तस्या
नुपनीतस्य चेडाकादिस्पर्शस्यापिस्पर्शानस्नाने । इदं च षडब्दवर्षात्प्राक् [illegible] ऊर्ध्वं तु स्नानं भवत्येव बालस्य पंचमा
द्वर्षादिक्षार्थं शौचमाचरेदिति स्मृतेः । कामचारादिकेप्येवं । । अथोपनयनं । आश्वलायनः । गर्भाष्टमेष्टमे वाब्दे पंचमे सप्तमेपि वा । द्वि
जत्वं प्राप्नुयाद्विप्रो वर्षे त्वेकादशे नृपः ॥ मनुः । ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे । राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्यार्थार्थिनोष्टमे । वि
कुः । षष्ठे तु धनकामस्य विद्याकामस्य सप्तमे । अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कांतिमिच्छतः ॥ आपस्तंबः । गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत ।
वंहृ[illegible] वचनं गर्भषष्ठगर्भसप्तमयोः प्राप्त्यर्थमिति सुदर्शनभाष्ये । केचित्तु विप्रस्य षष्ठमन्यंते । आपस्तंबः । अथ काम्यानि । सप्त
मे ब्रह्मवर्चसकाममष्टम आयुःकामं नवमे तेजस्कामं दशमेन्नाद्यकाममेकादश इंद्रियकामं द्वादशे पशुकाममुपनयेत् । गौण

कालमाह मनुः। आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते। आद्वाविंशात्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतेर्विशः। ज्योतिर्निबंधे। अथवा द्विगुणो
कां वैश्यानां त्ववधेरूर्ध्वमब्दतः। अकृतोपनयाः सर्वे वृषला एव ते स्मृताः। गर्गः। विप्रं वसंते क्षितिपं निदाघे वैश्यं [illegible] व्रतिनं विदध्यात्। माघा
दिशुक्रांतिकपंचमासाः साधारणा वा सकलद्विजानां। हेमाद्रौ ज्योतिषे। माघादिपंचमासेषु मौंजी पं[illegible]। पारिजाते बृहस्पतिः।
क्षपयापकुलीरस्थो जीवोप्यशुभगोचरः। अतिशोभनतां दद्याद्विवाहोपनयादिषु। वृत्तशते। न जन्मधिष्ण्ये न च जन्ममासे न जन्मका
ली यदि न विदध्यात्। ज्येष्ठे न मासि प्रथमस्य सूनोस्तथास्कृताया। अपि मंगलानि। राजमार्तंडः। जातं दिनं दूषयते वसिष्ठोऽष्टौ च
गर्गो नियतं दशात्रिः। जातस्य पक्षं किल भागुरिश्च शेषाः प्रशस्ताः खलु जन्ममासि। जन्ममासे तिथौ भे च विपरीते दक्ष
सति। कार्यं मंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः। जन्ममासनिषेधोपि दिनादित्रिशतं त्यजेत्। आरभ्य जन्मदिवसा
न्मासस्तु त्रिंशद्योपरे त्वन्यथान्तरे। व्रतजन्मरिकारिष्ठजीवोपीष्टौ च नात्र सत्कृत्। शुभे निकाके कृतुया[illegible]मचस्मै। द्विगुणाचेनाव।
शुद्धिर्नैव गुरोर्यस्य वर्षे प्राप्तेऽष्टमे यदि। चैत्रे मीनगते भानौ तस्योपनयनं शुभं। जन्मभाद[illegible]भे सिंहे नीचे वा शत्रुभे गुरौ।
मौंजीबंधः शुभः प्रोक्तश्चैत्रे मीनगते रवौ। नारदः। बालस्य बलहीनोपि शंस्यो जीवो बलक्रदः। यथोक्तवत्सरे कार्यमनुक्ते
वोपनायने। शांतिश्चाग्रे वक्ष्यते। ज्योतिर्निबंधे नृसिंहः। रतीयापंचमोषष्ठो द्वितीया वापि सप्तमी। पक्षयोरुभयोश्च

च विशेषेण सूर्यपूजिताः। धर्मिकामौ सितेपक्षे कृष्णे च प्रथमं तथा। शुक्ले त्रयोदशीं केचिदिच्छन्ति मुनयस्तथा। टोडरानंदे वसि
ष्ठः। नैमित्तिकमनध्यायं त्यजेच्च प्रतिपद्दिनं। मेखलाबंधने शस्तौ नोले वेदव्रतेष्वपि। पररुत्साहात्प्रतिपद्युक्तेन न पूर्वोपरसंयुते
प्रतिपत्तीनकार्येत्यत्वस्य वदोरुपनयनविषय। प्रशस्ता प्रतिपत्सर्वेक दाचिद्भगविधौ। चंद्र[illegible]वर्षाणम्
विलंघने। इति व्यासोक्तेरित्याहुः। नवसप्तम्यापि। तस्या गलग्रहत्वोक्तेः। बृहस्पतिः। शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः। कृष्णश्चा
न्त्यत्रिकं विना। मिथुनस्थे स्थिते भानौ ज्येष्ठमासो न दोषकृत्। मदनरत्ने नारदः। विनर्तुनावसंतेन कृष्णपक्षे गलग्रहे। अ
अपराह्णे चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति। अपराह्णस्य धामकृद्दिनत्रसीयांशः इत्युक्तं। तत्रैव। वसंते गलग्रहे न दोषः
पाठैत्यर्थः। नारदः। कृष्णपक्षे चतुर्थी च सप्तम्यादिदिनत्रयं। त्रयोदशीचतुष्कं च अष्टावेते गलग्रहाः। वसिष्ठः।
मापाशापगते चंद्रेऽरिनीचस्थितेपि च। अनध्याये चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति। अन[illegible]यस्य पूर्वेद्युस्तस्यैव
चापरेऽहनि। ब्रह्मबंधविसर्गं च विद्यारंभं न कारयेत्। राजमार्तंडः। आरभ्यानंतरं यच्च प्रत्यारंभो न सिध्यति। गर्गः

दिमुनयः सेर्वंतमेवाहुर्गर्ग्यकाहं । ज्योतिर्निबंधे अष्टकासु च सर्वासु युगमन्वंतरादिषु । अनध्यायं प्रकुर्वीत तथा सो
पिपदास्वपि । सोपपदास्तु स्त्यर्थसेर । सिता ज्येष्ठे द्वितीया च आश्विने दशमी तथा । चतु[illegible]द्वादशी माघे एताः
सोमपदाः स्मृताः । एवं प्रदोषदिनं वर्ज्यं । प्रदोषस्वरूपमाह गोभिलः । षष्ठी च द्वादशी चैव अ[illegible]रात्रोननाडिका प्र
दोषमिह कुर्वीत त्वतीया त्वनयामिका । ज्योतिर्निबंधे व्यासः । याश्चैत्रवैशाखसिता तृतीया माघस्य सप्तम्यथ फाल्गुन
स्य । कृष्णे तृतीयोपनये प्रशस्ताः प्रोक्ता भरद्वाजमुनींद्रमुख्यैः । अत्रापि कृष्णग्रहणं पद्धत्येयं यत्तु स्तह प्राग्धि । अन
ध्यायेप्रकुर्वीत यस्तु नैमित्तिको भवेत् । सप्तमी माघशुक्ले तु तृतीया चाक्षया तथा । बुधत्रयं तु वाराश्च शस्ता
निबलवंधनहेति । मन्वाद्यपि तोपनयविषयं । साध्यापवियुजो पश्चाः कृष्णप्रतिपदादयः । प्रो[illegible]तेभित्ते
तु मेरवन्नावधनेमता । इति लैवैवोक्तेरिति निर्णयामृतकालादर्शौ । यद्यप्येतावेतस्ववस्ये सल्का अनि
रुक्तेपरिदानेकाकस्मिलोऽश्वकापनेतपुनरुपनयने काका नियम इति लुप्तुक्तो । गर्गः । गृहेरवीक्षेर

वनिप्रकंपे केतुधूमोल्कापतनादिदोषे । अतेदशाहानि वदंति तज्ज्ञास्त्रयोदशाहानि वदंति केचित् । सकृदेतु नंदेष्व
रः । द्वाहरिराशं च नधराप्रकंपे वज्रपाते थविदारणे च । केतौ तथोल्कास्तकरणप्रभाते त्र्यहं न कुर्वीत मंगलानि । तत्रैकं नंदव्रते
पनयने साध्यायाध्ययनेतथा । नदोषाययजुषां सोपपदास्वध्यय । नेपि च । हेमाद्रौ ज्योतिषे । हस्तत्रये पुष्य धनिष्ठयोश्चपौ
ष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुभेषु । शस्तेतिथौ चंद्रबलेन युक्ते कार्यो द्विजानां व्रतबंधमोक्षौ । ज्योतिर्निबंधे [illegible] ज्यर्कच
र्यां चंद्रादिश्रुत्तराणि च । विष्णुत्रयाश्विमित्रो ज्येष्ठो योनिभागान्युपनायने । बृहस्पतिः । त्रिषूत्तरेषु रोहिण्यां हस्ते मैत्रे च वास
वे । त्वाष्ट्रे सौम्य पुनर्वस्वोरुत्तमं ह्युपनायनं । ज्योतिर्निबंधे । पूर्वाहस्तत्रये सार्प श्रुतिमूलेषु पूर्वह्णे । यजुषां सौम्यमैत्रादितिहस्त
मुष्यमृदुध्रुवैः । सामगानां हरौ शाक्रे च स्युः पुष्योत्तराश्विनेः । धनिष्ठादितिमैत्राश्विद्युपौष्णमथर्वणं । शाक्रमार्तंडमस्तु प्रशस्त
णस्यपुनर्वसुनिषेधीत । ताराचंद्रानुकूलेषु यहाद्रेषु शुभेष्वपि । पुनर्वसौ कृतो विप्रः पुन[illegible] संस्कारमर्हति । ज्योति
र्निबंधे नारदः । सूर्येणाङ्गीरसः शुक्रः शुभावाराः प्रोक्ताः पाले रेर भेः । चंद्रार्कौ मध्यमौ ज्ञेयौ सामवा[illegible] कुजे । स्वशाखाधिप
तिवारश्च शाखाधिपबलं तथा । शाखाधिपतिलग्ने च दुर्मंत्रिलयेत्रते । शाखाधिपाश्चरत्नसेग्रहकेंद्रपंसोरेमयजुषा

मधिकागरसौम्यभौमसिताः। जीवसितैर्विज्ञाणाक्षत्रस्यारोग्यं स्त्रीवशां च द्वरति। पारिजाते बृहस्पतिः। ऋग्वेदं बानागुरोर्थीरे
यजुर्वेदज्ञ बुधे। सामगानां परास्तु तोर अथर्वविदुषा रवेः। अत्र लग्न रउआदि दैवज्ञेभ्यो ज्ञेयं। विस्तरभयान्नोक्तं। ...। वृतोहिप
र्यस्य ध्यायो वारिदो यदि गर्जति। तद्दिनेस्यादनध्यायो जनत तत्रविवर्जयेत्। ज्योतिर्निबंधे। नाद्रि...। तस्यादनध्यायस्य
कालिकः। तदोपनयने कार्ये नेदारंभनं कारयेत्। ग्रनद्धूत्वाति रिक्तानां। तेषां तद्दिने वेदारंभो नास्ति। अंतस्तेषामुपनयने भवत्येव।
इतत्त्वज्ञानतः स्वतिनेते। सायस्ति नित्ते तु दिवैवमब रश्च पयिता सायस्य ध्योतं रहोमं कुर्यात्। तस्य योगार्जितका ... नरस्य सातदुपि
तौ। ब्रह्मोदनं पनेदग्नौ पक्वमन्नेन तद्भूयसी तीसेग्र हो केरि लिप्रयोगरत्ने भउन्नरणं॥ अत्र शांतिरप्युक्तानन्तसिंहप्रसादे। ब्रतो
दनवेदि पे पर्वदशदोषगर्जितयदि। नदावि... करजैयवदोर ध्ययनस्य लत्। तस्य रुशाति प्रकारस्तु वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः। प्रधानेपा
यसंसाज्यइध्मशांतिपजो भवेत्। स्मृत्यर्थहस्ते विद्यापठे ... शाविष्ट ... ये। गायत्रीशौनमंत्रस्याप्यायूष्मितेतु स पूर्णा। धेनुं सवत्स
कां दद्यात् आचार्याय पयस्विनीं। ब्राह्मणान् भोजयेत् स भक्तितो ... लेहनेनरेत्। उपनयने चाधिकारिणो माध्यन्दीये मनुनोक्ताः।
पिता पितामहो भ्राता ज्ञातयो गोत्रजाग्रजाः। उपायनेधिकारी स्यात् पूर्वाभावे परः परः। प्रयोगरत्ने। पितैवोपनयेत्सुतं

तदभावे पितुः पिता। तदभावे पितुर्भ्राता तदभावे पि सोदरः। मितेतिवि अपरं न क्षत्रियेद। तेषां पुरोहितः इन। उपनयन
स्य दृष्टार्थत्वात्। तेषां नाध्यापनेनधिकारात्। अत्रापि लव्ध्वस्य ज्येष्ठ भ्रात्रभावेधिकारः। असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रात
भिः संस्कृतैरिति याज्ञवल्क्योक्तेः। मातृरजोदोषे तु प्रागुक्तं। अथ षंढमूकादीनां विशेषः। प्रयोगपारिजाते ब्राह्मे। ब्राह्मण्यां
ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः सः इति श्रुतिः। तस्माच्च षंढबधिरकुब्जवामनपंगुषु। जडगद्गदरोगार्तशुष्कांगविकलांगिषु। मत्तो
न्मत्तेषु मूकेषु शयनस्थे निरिन्द्रिये। ध्वस्तपुंस्त्वेषु चैतेषु संस्काराः स्युर्यथोचितं। मत्तोन्मत्तौ न संस्कार्याविति केचित् प्रचक्षते।
कर्मस्वनधिकाराच्च पातित्यं नास्ति चानयोः। तदपत्यं च संस्कार्यमपरे त्वाहुरन्यथा। संस्कार मंत्रहोमादीन् करोत्याचार्य
एव तु। उपनेयांश्च विधिवदाचार्यः स्वसमीपतः। आनीयाग्निसमीपं वा सावित्रीं स्पृश्य वाचयेत्। कन्यास्वीकरणाद
न्यासर्वं विप्रेण कारयेत्। एवमेव द्विजैः कीलो संस्कार्यो कुण्डगोलकावपि इति। स्मृत्यर्थसारेप्येवं। संकीर्ण ... योः संस्कार्यं तथात्वेनि
येध्यश्व क्षेत्रज पुत्र विषयः। अन्यस्य ब्राह्मण्येनोपनयनाद्यप्राप्तेरिति सपराकः। गायत्र्युपदेशार्थं ... नरदोग्ये ... कार्यः। उत्तरे
णाग्निमुपविशतः प्राङ्मुखस्येवाचार्य प्रत्यङ्मुख इत रोधीहि भो इति शाखोपनमस्कृतो ...। यद्यपि ... लायनेनाधास्मिन्सावि

सं० ८० सावित्रीमन्वाहोत्तरतोग्नेः प्रत्यङ्मुखायेत्युक्त्वा दक्षिणतस्तिष्ठत आसीनस्यैकेनेति विकल्प उक्तस्तथापि कात्यायनामेन
सः स्वहस्तान्नोत्तरतश्चानेदेयात्। भिक्षायां विशेष महाकात्यायनः। मातरमेवाग्रे भिक्षेत। पराशरमाधवीये। मातरं वास्व
सारं वा मातुर्वा भगिनीं निजां।। भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न विमानयेत्। अथ संस्कारलोपे प्रायश्चित्तं। आरभ्याधान
माचौलात्काले तेषां कर्मणां। आपद्यप्यस्य संस्कारस्य कृताकृतस्य यथाक्रमं। उक्तेष्वेकैकलोपे तु पादकृच्छ्रं समाचरेत्। छेदाया
अर्धकृच्छ्रस्यापदि तेन मीरितं। अनापदि तु सर्वत्र द्विगुणं द्विगुणं चरेत्। पारिजाते कात्यायनः। लुप्ते कर्मणि सर्व
त्र प्रायश्चित्तं विधीयते। प्रायश्चित्ते कृते पश्चाल्लुप्तं समाचरेत्। स्मृत्यर्थसारे तु। कारिकायां तु। प्रायश्चित्ते कृतेतीते।
कर्मकृतार्थकृतमित्युक्तं। प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै। कार्यमित्येके नेत्यन्ये तु निषिध्यन्नतीते। त्रिकाण्डमण्डने
न तु कालातीतेषु कार्येषु प्राप्तस्वपरेषु च। कालातीतानि कृत्वैव विदध्यादुत्तराणि तु। स्मृत्यन्तरे। तत्र सर्वेषां तन्त्रेणैव
दीश्राद्धं कुर्यात्। देशकालकर्तॄणां स्यात्। गणशः क्रियमाणानां मातॄणां पूजनं सकृत्। सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथ
आचार्या

गादिष्विति च्छन्दोगपरिशिष्टात्। उत्तरं बहूनामपत्यानां युगपत्संस्कारकरणविषयमिति बोपदेवः। अतीतसंस्काराणां
युगपत्करणे त्वन्ये। तत्रापि चौलस्योपनीत्यासत्ते तिपक्षे उपनीतदिनेऽनुष्ठानेन सर्वदिने। सततस्य दिनसैव्यसन्नि
कृष्णतरस्तात् ब्रह्मचारी एवं उपनीतदिने अनध्याये सन्ध्यामाहपारिजाते जैमिनिः। यावद्रोपदेशस्तु तावत्सन्ध्यादिकं न च।
ततो मध्याह्नसन्ध्यादि सर्वकर्म समाचरेदिति। ब्रह्मगार्ग्यत्रीप्रत्युवचनं। उपायनेतु कर्तव्यं सायंसन्ध्योपासनं। आरभेद्रु
त्यपक्षे तु मध्याह्ने तु परेहनीति। तच्छाखाभेदविषयमिति पारिजातः। विकल्प इतियुग्यं पश्यामः। उपनयनाग्निसंस्कारा
न्धार्यः। व्यहमेत मग्निं धारयेतीत्यापस्तम्बोक्तेः। ब्रह्मयज्ञे विशेषमाह तत्रैव जैमिनिः। अनुपाकृतवेदस्य कर्तव्यो ब
ह्मयज्ञकः। वेदस्थाने तु सावित्रीं गृह्यते तत्समा यत इति। येषां त्वदिने ग्रन्थवेदारम्भस्तेषां नेदमिति दिक्। अथ ब्रह्मचा
रिधर्माः। याज्ञवल्क्यः। मधुमांसांजनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनं। भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादि वर्जयेत्। मनुः।
अभ्यंगमंजनं चाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणं। वर्जयेदितिशेषकृतं। पारिजाते कौर्मे। नादर्शं चैव वीक्षेत नाचरेद्दन्तधावनं।
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः। उत्तमन्निषिद्धमध्वादिविषयं। अन्यस्य गुरूच्छिष्टस्य सर्वदा प्राप्तेः। गुरुप

सत्येष्वाधीयतकामं गुरोरुच्छिष्टं भैक्षजार्थं सर्वं प्राश्नीयादिति वसिष्ठोक्तेः। ज्येष्ठभ्रातुरपि पितृत्वेय। पितुर्ज्येष्ठस्य च भ्रातु
रुच्छिष्टं भोज्यमित्यापस्तंबोक्तेः। गुरुपुत्रे स्मृत्यंतरेउक्तेः गुरुवद्गुरुपुत्रस्यादन्यत्रोच्छिष्टभोजनात् इत्युपचेतो॥ ताहृन्ला
दिश्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं। यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् परम्॥ मेखलां [illegible] दंडमुपवीतं
चैव हि शाः। कौपीनं कटिसूत्रं च ब्रह्मचारी तु धारयेत्। आग्नीध्रनं भैक्षचर्यामध्यः स्थाग्रोहितं। कुर्यादिति शेषः॥
मेखला माश्वलायनमः। तेषां मेखला मौंजी ब्राह्मणस्य धनुर्ज्या क्षत्रियस्याविवैश्यस्येति आचार्यः। छिद्रलाभे
विकल्पः कार्या त्रिवारं स्यात्समावर्तनात्। न ग्रंथयस्त्वयः कार्याः पंचवा सप्त वा पुनः। अत्र च प्रवरसंख्यया निपम इति रेक्षा।
अथ दंडाः। मनुः। ब्राह्मणो बैल्वपालाशौ क्षत्रियो वाटखादिरौ। पैप्पलौदुंबरौ वैश्यो दंडानर्हंति धर्मतः। प्रथा
भभावे गौतमः। यज्ञियो वा सर्वेषां मूर्द्धललाटेनासाग्रप्रमाणः स्मृतः। अदीनमहाश्वलायनः अहतेन वा सतांसमौ
लमैणेयेन वाजिनेन ब्राह्मणो रौरवेण क्षत्रियं माजेन वैश्यमिति। यद्यप्येणेयशब्देन स्मृगीचर्म मेवोच्यते। एण्ये

दरीतपाणिनिस्मृतेः। एणेयमैण्यानमीचर्मैणस्यैतेण स्तुमैति पुंसि हसमकरोशाच्च। तथापि कृष्णसार रस्तान्यजिनानि तिसस्वोक्तेः। सर्वेषा
रौरवमितियमोक्तेश्च मृगचर्मणा सहविकल्पो ज्ञेयः। वस्त्राणि नयोस्तु विकल्पः। कार्पासं वा विकृतमिति गौतमोक्तेः। अथ यज्ञोपवी
तं मनुः। कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत्। पारिजातेदेवलः। कार्पासक्षौममगोवालशणवल्कतृणादिकं। यथासं
भवतोधार्यमुपवीतं द्विजातिभिः। तेन वृते तु कार्यं। सावित्र्या त्रिगुणं कुर्यान्नवसूत्रं तु कारयेत्। इति तन्नवोक्तेः। भृगुः। छंदोगप
रिशिष्टं। त्रिवृदूर्ध्ववृतं कार्यं तंतुत्रयमधोवृतं त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रंथिरिष्यते। ऊर्ध्ववृतं दक्षिणं करमूर्ध्वं संवृते तत्कार्यं तद्व
नेयमनेपायत्नं। त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रंथिरिष्यते। ऊर्ध्ववृतं दक्षिणकरमूर्ध्वं कृत्वा वलितं। वामावलितं त्रिगुणीकृत्वा दक्षिणावर्तं व
लितं। कार्यं। सग्रंथिकस्तु। ग्रंथितंतुकमित्यर्थः। कात्यायनः। पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विंदते कटिं। तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलंबं न चोच्छ्रि
तं। वसिष्ठः। नाभेरूर्ध्वमनायुष्यमधो नाभेस्तपःक्षयः। तस्मान्नाभिसमं कुर्यादुपवीतं विचक्षणः। [illegible] उपवीतं बटो
रेकं तेन तेन रख्या स्मृते। ... शास्त्रस्य निश्चयः। सएव। बहूनि चायुःकामस्य [illegible] मासहस्रं वा। यज्ञोपवी
तमिति वाक्याद्बहून्यपि धारयेत् गृहे। माधवः। यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रौते स्मार्ते च कर्मणि। तृतीयमुत्तरीयार्थं वस्त्राभावे तदिष्यते। दे
वलः। सावित्र्या दशकृत्वोद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षितं। विच्छिन्नं चाप्यधो यातं भुक्त्वा निर्मितमुत्सृजेत्। ताम्रमनुः। मेखलामजिने

सं.८ दंडमुपनीतकमुंडनं। अप्सु प्रास्य निनवानि गृहीतान्यानि मंत्रतः॥ अथैतल्लोपे प्रायश्चित्तं। मनुः। अकृत्वा भैक्षचरणम
समिध्य च पावकं। अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत्। अमता आपदि स्मृतेस्तु याज्ञवल्क्यः। भैक्षाग्निकार्ये त्यक्त्वा तु सप्त
रात्रमनातुरः। कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयं। उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिंचंत्वनेन तु। मंत्रास्तु मिताक्षरायां
ज्ञेयाः। सकृल्लोपे तु ऋग्विधाने। मानस्तोके जपेन्नित्यं शतसंख्यं शिवालये। अग्निकार्यं विना भोक्तुर्न पापं ब्रह्मचारिणः। स्मृत्य
र्थसारे तु संध्याग्निकार्यलोपे स्नात्वाष्टसहस्रं जपः॥ भिक्षालोपेष्टशतं। अभ्यासे द्विगुणं पुनःसंस्कारश्चेत्युक्तं। अशक्तौ सवि
तुः। यः संध्यां चैव नोपास्ते अग्निकार्यं यथाविधि। गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः। पारिजाते शातातपः। ब्रह्मचारी
तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथंचन। प्राजापत्यं तु कृत्वासौ व्रतशेषं समापयेत्। ऋग्विधाने। तद्वोधियाज पुनर्भव मूसं चैव शिवालये।
ब्रह्मचारी स्वधर्मेषु। न्यूनं चेत्करणीमेति तत्र तु। स्त्रीसंगे तु मनुः। अवकीर्णी तु काणेन गर्दभेन चतुष्पथे। स्मार्तपाक
विधानेन यजेन्निर्ऋतिं निशि। विस्तरस्तु मिताक्षरादौ ज्ञेयः विशेषः। स्मृत्यर्थसारादि पारिजातादौ ज्ञेयः॥ उपनेतुनाशे

८

बहुहारितः। मनोव्रतपतीभिश्च लक्षा आज्याहुतीर्हुत्वा पुनः प्रलीयात् तत्रैव मरीचिः। ब्रह्मसूत्रं विना भुंक्ते पुनर्नकुरु
ते यदा। गायत्र्यष्टसहस्रेण प्राणायामेन शुध्यति। अभिवादनप्रत्यभिवादनादौ विशेषः। स्मृत्यर्थसारादि पारिजा
तादौ ज्ञेयः। यम। व्याख्यानपिकनीयांसं संध्यायामभिवादयेत्। विना शिष्यं न पुत्रं च दौहित्रं दुहितुः पतिं। अथ पुनरुप
नयनं। पारिजाते शातातपः। लशुनं गृंजनं जग्ध्वा पलांडु कवकं तथा शुनं। उष्ट्रमानुषकेभाश्वरासभीक्षीरभोजनात्।
उपायनं पुनः कुर्यात् तप्तकृच्छ्रं चरेन्मुहुरिति हेमाद्रौ वृद्धमनुः। ज्ञानव्यदि समागच्छत् तत्कुंभेनिमज्यन्न॥ उपत्य स्नापयि
तास्य जातकर्मादि कारयेत्। तत्रैव पाल्ये। प्रेतशय्याप्रतिग्रहे पुनःसंस्कारमर्हति मनुः। आकाशवासाश्च यत्किंचित्रं
सुरासपृक्तमेव च। पुनःसंस्कारमर्हति त्रयो वर्णा द्विजातयः। मिताक्षरायां पराशरः। यस्य व्यस्तसूत्रानादि प्रव्रज्याता
निनिगतः। अनाशकनिवृत्ता ग्राव्येचिह्नस्थाने चिशोधितिः। स चरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चांद्रायणानि च। जातकर्मादि
भि सर्वसंस्कृतः शुद्धिमाप्नुयात् तथा। त्रिपादिमाति रेकेण ब्रह्मचारिणः प्रेतकमरणे पुनरुपनयनमिसंपर

कोदयः। त्रिरुद्धो सेतौ। कर्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलंघनात्। गंडकीबाहुतरणात् पुनःसंस्कारमर्हति। गौडास्तु करतोया
जलस्पर्शात् कर्मनाशाविलंघनात्। इति पठंति। तन्न। दानधर्मेषु करतोयास्नानं प्राशस्त्योक्तेः। करतो[illegible]रसारि[illegible]इति विश्व
ते। अज्ञानवयसि पौराणाः पापहरकरतो[illegible]इति स्मृतिदर्पणे। [illegible]कालरिक्तस्नानमंत्राच। पराशरः। आर्के[illegible]त्वादंडो मेखलायोप
लानि च। निवर्त्तंते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि। हरदत्तस्तु यजुर्वेदमधीत्यान्यवेदमध्येतुमिच्छतस्तस्य पुनरुपनयनमिच्छ
ति वेदमुपनयनं कर्तव्यमित्याह। अन्ये नेत्यमन्यंते। सर्वेभ्यो वेदेभ्यः सावित्र्यनूच्यत इत्यापस्तंबोक्तेः। लघ्वाश्वलायनकारिकायां तरमधी
स्य ऋग्वेदं येऽत्राधीयते। उपनीतिरियं तेषां मंत्रकरणवर्जिता। यद्वैतदनुपनीतस्य प्रायश्चित्तं यथा। [illegible]कृताकृतं चपपनेम
पाठनं न मेव च। मे पाज ननासह वेवतलयो भेवेदिह। अतरुनननीयश्च तदूभोषेद्धयं नहि। परिदानं नकार्यं स्यान्निमित्तानंतर
त्तिदं। पर्वस्यावाचयेत्तूक्तानेन तत्सवितुर्वरेण्यमिह इति। यत्तु हारितः। द्विविधाः स्त्रियो ब्रह्मवादिन्यः सद्योवध्वश्च। तत्र ब्रह्मवादि
नीनाम् उपनयनमग्नींधनं वेदाध्ययनं स्वगृहे भैक्षचर्येति। सद्योवधीनामुपनयनं कृत्वा [illegible]विवाहः। कार्य इति तद्युगांतर

विषय। पुरा कल्पेषु नारीणां मौंजीबंधनमिष्यते। अध्यापनं च वेदानां सावित्रीवाचनं तथेति यमोक्तेः। अथानध्यायाः। पारिजा
ते हारीतः। प्रतिपत्सु चतुर्दश्यामष्टम्यां पर्वणोर्द्वयोः। श्वोऽनध्यायेऽद्य शर्वर्यां नाधीयीत कदाचन। नारदः। अयने विषुवे चैवश
यने बोधने हरेः। अनध्यायस्तु कर्तव्यो मन्वादिषु युगादिषु। अनध्यायस्तु कर्तव्यो माघे सोपपदातिथिः। गर्गः। स्याललेन
तपस्ये च याद्वितीया विषुवे क्षये। चातुर्मास्य द्वितीयास्ताः प्रवदंति मनीषिणः। स्मृत्यर्थसारे फाल्गुनाषाढकार्त्तिकीफा
ल्गुनीसमीपस्थद्वितीयास्तु चैत्रेति। मनुः। उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम्। अष्टकासु त्वहोरात्रमृत्वंतासु च रात्रिषु। इति।
उत्सर्गे च मन्वाकृपक्षिण्यहोरात्रमध्याय इति विज्ञानेश्वरः। अष्टका शब्देन सप्तम्यादित्रयमित्यर्थः। निरुक्ते
काम्भिरा त्रमप्सानेकं इति गोलमोक्तेः। कृतेनास्मिंस्तिसोरकृतेनासु चान्द्रायणस्य पर्वतेऽनेनानिषेधसिद्धेरिति सर्वज्ञनारायणः। उ
तेनित्याः। नैमित्तिकानप्याह। याज्ञवल्क्यः। त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु। उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रि
येन था सं ध्यागर्जितनिपातभूकंपोल्कानिपातने। समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च। पंचदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां
राहुसूतके। ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च। पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः। कृतेंतरे त्वहोरात्रं श

सिं०त०

शस्त्रमालेतथोच्छ्रये। ग्रहणे द्युतिशक्रे च विपिग्रहास्तासौम्यह इत्युक्तं। प्राक् स्मृत्यर्थसारे चैवं पांसुपश्चाद्य नरायत्र्यहमुप
वासेविप्रवासश्चेति गोलमो। क्तातत्त्रथनाध्यापने। पाञ्चकल्प्ये। अक्रोष्ट्रे दंगे भोसामवाणान्ते निःस्वने। अमेध्यशव
शूद्रान्त्यश्मशानपतितसन्निके। देशेशुचावात्मनिचविद्युत्स्तनितसंप्लवे। भुक्तार्द्रपाणिरंभोतर्धरात्रेतिमारुते। पांसुप्रव
र्षे दिग्दाहे संध्यानीहारभीतिषु। धावतः पूतिगंधे च शिष्टे च गृहमागते। खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौरक्षेरिहरोहणे।
सप्तत्रिंशदनध्यायेनेताञ्चात्कालिकान्विदुः। बाणाः नशोः। शल्ललुर्वर्णिनिलिरदत्तेः। अमेध्याः स्मृतिकादयः। स्तनि
तंगर्जः। चपीतोऽन्यत्र दृष्टगर्ज इति विद्युता योगपद्ये आकालिकः। नर्षाद्युतात्कालिक इति नारायणः। संध्यागर्जित
हारीतः। सायंसंध्यास्तनिते रात्रिः। प्रातःसंध्यास्तनिते होरात्रं। रात्रौ विद्युत्सपर रात्र्यवधिः। विद्युतनक्तं चापर
रात्रादिति गौतमोक्तेः। दिन तृतीयांशोत्तरत्वेपि द्युतिसर्वरात्रमित्याह सग्रव। त्रिभागादि। भत्र वृत्तौ सर्वमिति
अर्धरात्रे मध्ययामद्वयेति। विज्ञानेश्वरः। संध्यद्वडत्तलुच्छयशीतिविज्ञानेश्वरः। निर्णयामृते। मनुः। नृविराजेन कक
हे न सेनायानसंगरे। न भुक्तमात्रे नाजीर्णे न वमित्वा न सूतके। रुधिरे च स्रतेगात्राच्छस्त्रेण च परिक्षते। नकौ १८

शे रोष्णातरुस्य छायायां श्लेष्मातकस्य च। कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः। मनुः। शयानः प्रौढपादं
स्य कृत्वा चैवावसक्थिकां। नाधीयीतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च। प्रौढपादः पादेपरिपाद दाना। आसनारूढ
पादो वेविहरदतः। सोपवदाश्रीत्र त्रा गुरुकं। स्मृत्यर्थसारे। श्रवणद्वादशी महाभरण्योः। येन द्वितीयाया पां।
स्यसाहम्यामाकारोरावदर्शने चाहोरात्रं। असपिंडे गुरौ त्रिरात्रं। आचार्ये उपाध्याये च पक्षिणी। आचार्यभार्यापुत्रशि
ष्येष्वहोरात्रं। अभ्युषिते गोविप्रन्तेलीति रात्रं। अयनेविषुवे च पक्षिणी। अष्टकासु पक्षो च। आरण्यमार्जारसर्पनकु
लपंचनखपांतरागमनेत्रिरात्रं। आरण्यश्वमगारश्वादिवानररजकाहो द्वादशरात्रं। खरवराहोष्ट्रनडाक्रस्त्र
तिकादक्यौशवादोमासं। गोगवयाजानास्तिकादौ त्रिमासं। श्वमनमेकश्वपाददाडैः षण्मासं। गजगंडसास्थिरेहि।
याघ्रमितापाशितघाढौ वत्सरमनध्यायः। विवाहोप्रतिष्ठाद्यापनादिमासमात्रे सर्वाको याणामनध्याय
उदये स्नमयेचापि मुहूर्तं नवयगामियत्र। तद्वि च आर्धरात्रेनाडिका। प्रदोषेनस्वधीयीतत्त्तीयानव नाडिका।
निर्णयामृते गर्भः। रात्रौयामचतुर्याद्वर्काकू। सप्तमीमादन्त्रयोदशी। प्रदोषे। सतु विज्ञेयः। वसंधेनिष्प्राविवध्ये

तद्भिवर्जयेत्।शौनकः।नित्येजपेनकाम्येचक्रतौपारायणेपिच।नानध्यायोस्तिवेदानांग्रहणेग्राहणेस्मृतः।रस
नध्यायः।अथमहानाम्न्यादिव्रतं।श्रीधरः।तिथिनक्षत्रताराशशिबलोदयनिरीक्षणं।शौनकस्तु[illegible]संख्यातसंगो
दानव्रतेषुच।एतेषांलोपेशौनकः।व्रतानिविधिनाकृत्वास्वशाखाध्ययनंचरेत्।अकृत्वा[illegible]येनसपा
पीविधिघातकः।प्रसंगेनकृच्छ्रमेकैकंचरित्वाज्याहुतीःशतं।हुत्वावैगतिगायत्र्यास्नायादित्याहशौनकः।व्रतानिवि
धिनाकृत्वा।स्वस्वशर्थसारेतुत्रीहृद्वादशनाकृच्छान्कृत्वापुनर्व्रतंचरेदित्युक्तं।अथसमावर्त्तनं।सुरेश्वरः।सौमभा
नुजयोर्नारेनक्षत्रेचाध्वितोदिते।ताराचन्द्रविशुद्धौचस्यात्समावर्त्तनक्रिया।वसिष्ठः।स्नानंमध्याह्नकाले[illegible]
कारयेच्छुभं।पश्चात्तदर्भावेतुकुर्यात्स्नानंयथाविधि।सर्वंकृतवतोविवाहस्येति।सव्रात्यदुर्दक्षिणायनेविवाह
कृदासमावृत्तंनक्त्स्नानंवसिष्ठः।मपिहत्तेना।अन्यथोदगयनेसमावर्त्तेनअनाश्रमीनतिष्ठेत्।तेविरोधः।स्यादि
त्युक्तं।शुदर्शनभाष्ये।गतश्चब्रह्मकाः।शीघ्रतलोपेप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यंगतदातृवोधापनः।शौनकस्याद।भीमिक्षा

त्निकार्यंराहिंसकौपीनोपवीतमेखलादंडाजिनधारणादिविवास्वाप[illegible]स्यग्निधारणोद्वर्तनानुलेपनं।जन्मरतन
कृत्यगीतवाद्याभिरतोब्रह्मचारीरक्षुत्रयचरेन्महासांकृतिहोमपाहिकयादशाहोमेवकुर्यात्।समावर्त्तनोतुरस
र्वस्मृतानांत्रिरात्रमाशौचकार्यं।आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमोपनात्।समासेतुदकंदत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदि
तिमनूक्तेः।आदिष्टीब्रह्मचारीतिविज्ञानेश्वरः।ब्रह्मचर्येचदिकश्चिन्नमृतस्तदात्रिरात्रमेवविवाहःकार्यस्य
योनेनिसिद्धत्ति।जननेतुसतसपिनत्रिरात्रं।तत्राधिकाताशौचभावाउदकंदत्वेतिवञ्चनाद्वेतिदिक्।पृथ्वातकृच्छ्रता
न्याह।व्यासः।यज्ञोपवीतद्वितयंसोदकंचकमण्डलुं।छत्रंचोष्णीषममलंपादुकेचाप्युपानहौ।रौक्मेचकुण्डलेवेदंकृ
त्तकेशनखःशुचिः।वेदोदर्भंदण्डं।मनुः।उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत्।उपवीतमलंकारंस्रजंकरक
मेवच।अन्यान्यपिदृढमंगल्यस्मृत्यादिभ्योज्ञेयानि।अथक्षुरिकाबन्धः।ज्योतिर्निबन्धेनीरदः[illegible]क्षुरिकाबन्धनंच
क्ष्येनृपाणांप्राक्करग्रहात्।विवाहोक्तेषुमासेषुशुक्लपक्षेसनस्तनस्तगे।जीवेशुक्रेचभूपुत्रेचन्द्रे[illegible]वग्गलिते।
मौञ्जीबन्धक्षितितिथि[illegible]वर्जनवासरे।सगृहे।शूद्राणांराजपुत्राणांमौञ्ज्यभावेस्त्वबन्धनं।मौञ्जीबन्धोक्ति

ध्यादिकार्यं भौमादिनवमिना ॥ अथ विवाहः । याज्ञवल्क्यः । अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् । अनन्यपूर्विकां
कान्तामसपिण्डां यवीयसीं । अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजां ॥ लक्षण्या बाह्यान्तरलक्षणोपेता । बाह्यानि
काशीखण्डादौ प्रसिद्धानि । आंतराण्यपि पिण्डान्यत्ते सा [illegible] सापिण्ड्यं [illegible] । एकशरी
रावयवान्वयेन भवति । एकस्य हि पितुर्मातुश्च शरीरस्यावयवाः पुत्रपौत्रादिषु साक्षात्परंपरया चानुगताणि तद्द्रू
पेणानुस्यूताः । यद्यपि पत्न्याः पत्या सह भ्रातृपत्नीनां च परस्परं नैतत्संभवति । तथाप्येकशरीरारंभकत्वेनैकशरीरावयवान्व
योस्त्येव । एकस्य हि पितृशरीरस्यावयवाः पुत्रद्वारा तास्वाहिता इति । विज्ञानेश्वरादयः । चन्द्रिकापरार्कमेधातिथि
माधवादयस्तु । एकपिण्डदानक्रिया । अन्वयित्वं सापिण्ड्यं । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिण्डदः स
प्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषमिति मात्स्योक्तेः । न च पितृव्यादिष्वेतन्नास्तीति वाच्यं । तत्तत्कर्तृकश्राद्धे हि ये देवता
भूतास्तेषामेव यत्र कस्मिंश्चिदन्यकर्तृकश्राद्धे नत्र विशातिले पां संपीडनं । नद्यर्थाणामपि कल्पतत्कश्राद्धे साह

पिण्डाभिरिति न तदव्याप्तिः । न च मातुलादिष्वेतन्नाऽतिव्याप्तिरिति वाच्यं । तत्र [illegible] एकदेवतात्वात् । ननु गुरुशिष्यादेरपि श्राद्ध
देवतात्वात्सापिण्ड्यं स्यात् । किं बहुना सर्वाभावे तु नृपतिः कारयेत्तस्य रिक्थत इति मार्कण्डेयपुराणाद्राज्ञोऽपि श्रा
द्धकर्तृत्वात्सापिण्ड्यप्रसंगः । स सप्तमात्पञ्चमात्समसमाद्ध्वं मातृतः पितृतस्तथेति याज्ञवल्क्यवचनेन मातापितृसंबन्ध
एव तत्समतत्त्वात् । ऊर्ध्वं सापिण्ड्यं निवर्तत इति शेषः । मन्त्रोपचमत्वा [illegible] न मातृत [illegible] भेदात् । मेवामा
तृकुले पंचमस्यापि तत्कुले वै सप्तमत्वस्य वचनावधेर्वलत्वं न्याः पौरुषत्वाद्दोष इति चेत् । तुल्यमन्यत्रापि किं
च । अन्वयत्वान्वयपक्षे पंचमाद्यर्गरूप्याः परिहारस्तथेहापि । अनेन मातृकुलेपि तत्कुले चैकपिण्डदानक्रियान्वयित्वं सापि
ण्ड्यमिति सिद्धं । तेनैकस्य पित्रादयः षट् पुत्रादयश्च षट् सपिण्डा भवन्ति । अत्र केचिदुभयमतं [illegible] विवाहो नान्यथे
त्याहुः । हरदत्तादयस्तु सगोत्रत्वं च सापिण्ड्यस्य सद्वितीयगिकत्वेनकत्वं निरन्तनावश्य [illegible] आवश्यकत्वान्म
हपुरुषमारभ्याष्टमो वरः स्वपुरुषमारभ्य द्वितीया तृतीया यदि कामुद्वहेदित्याहुः । शिष्टास्तु [illegible] रयोः स्वतःसापि
ण्ड्यं किन्तु कउरुसलिलान्तसापिण्ड्येन च । अतो न मन्नरं प्रति कन्यायस्या । असापिण्ड्येऽपि कन्यायाः [illegible] नसापिण्ड्या ।

ततां ततिरुक्ताद्धरस्तां प्रतिसपिंडग्रन्थेष्वनिरात्। सपिंडासपिंडयोः प्रतियोगिभेदेन विरोधादित्याहुः। इदमेव युक्तं। अशौचे शेषेण
सापिंड्यं ज्ञेयं। यत्र तु मध्ये विच्छिन्नमपि सापिंड्यमहकं स्युर्लिवक्तु नरनुवर्त्तते। यथा कूटस्थासन्नयोः क[illegible]सुतो। तत्र निर
तिः। लदपसयोस्तन्नुवर्त्तिस्तत्रापि सदोषः। संबंधिभेदात्। अत्र कूटस्थमारभ्य गणनीका पीत[illegible]रस्य पातातः
कुटस्थात्पंदिसप्तमः। पंचमीचेत्तर्यो मातान त्सापिंड्यनिवर्त्तइति। कूटस्थो मूलपुरुष[illegible]पानवेधे। प्रनमुक्तप्रकारे
णापितृबंधुषसप्तमात्। ऊर्ध्वमेव निवासस्तं पंचमात्मात्बंधुतः। संतानेभिधते[illegible]स्मा[illegible]भयत्र ना। ल वादा
यगणेद्धीन्वरंया वच्च कन्यके। स्मृतिन्तेन नारदः। आसप्तमासेन माच्च बंधुभ्यः पितृमातृतः। अविवाह्या सगोत्रा न
समानप्रवरा तथा। अत्र बंधुभ्य इति पंचमीनिर्देशात्किंतु। पितृपक्षस्य युत्रोत्सप्तमी मातृ[illegible]पुवा व पंचमो ऽपि
त्वर्जेत्। अनमन्यबंधुषु ज्ञेयं। तत्रापि त्रिगोत्रात्सये वार्गपि विवाहं कुर्यात्। वक्ष्यमाणवचनात्[illegible]त्रि गोत्रगणना च माहामहगो
त्रापेक्षया तु त्रिगोत्रात गतैनविवाह प्रसंग इति स बंधत लाट योगो दुग्धाः। सव धर्वि[illegible]पाणिरप्याह। पंच मातृ
[illegible] वीगपि त्रिगोत्रात तरितावि वाह्या। असंबंधा भवेन्मातुः पिंडे नेवोदकेन वा। [illegible]विना[illegible]ज्ञाती नानि गोत्रा[illegible]

मिताच येति बृहन्मनूक्तेः। सन्निकर्षेपि कर्त्तव्यं त्रिगोत्रात्परितो पदीति देवलोक्तेः[illegible]लिङ्गल दाक्षिणात्यामनमन्यते। यह
त्सिष्ठः। पंचमीसप्तमी चैव मातृतः पितृतः स्तथेति। यच्च पुराणे। पंचमीमातृपक्षाच्च सप्तमी। उद्वहेत्कन्यां न्याये[illegible]
विधात्पति। तस्य च मीसप्तमीमपी त्याल्पव्याख्येयं। पंचमे सप्तमे चैव नडाषाने वाहि कीक्रिया। किं पाय्यापि हि ते पतितो
एहता गता इति स्वपरोक्ते मरीचीवजनात्। हारलतायां शंखलिखितो। सपिंडतालु सर्वे[illegible]तः। सासपोरु पीपिटु[illegible]
दानेन आशौचं तदानुगे। यत्तु पंचमी मातृतः परिहरेत्सप्तमी पितृतः स्त्रीव मातृतः पंच पितृते[illegible]तेषष्ठी मसिस्मृतौ वीनिसन्नु
कन्यइति माधवोक्तेः। पंचमीसप्तमी चैव मातृतः पितृतः स्तथा। दशभिः पुरुषैः ख्याता तु श्रोत्रियाणां महाकुलात्। उद्वहेत्त
समादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमी। पंचमी तदभावे तु पितृपक्षेप्ययं विधिः। सप्तमीं च तथा ष[illegible]मी च तथैव च। उद्वहेत्त
न्यानदोषः शाकटायनः। तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयोरुभयोरपि। विवाहयेन्मनुः प्राह[illegible]पिस्तुमेयस्तु दरानुत्त
रूपेण कुक्कमार्गेण वोढ हेतुः। नित्यं संयम हायेस्या हेदाभूतस्य दृश्यत इति। चतुर्विंशति मातामहा। चतुर्[illegible]चतुर्थः पंचमेपि
वा। पराशरमते षष्ठी पंचमी न तु पंचमीमिति पराशरोक्तेः श्चानुकूल्यात्ते नपदि पंचम्यादि यं चतुर्थ्यादि परिण[illegible]कार्यमिति प्रती
यते। अत्राहितद भावेरीत स्पष्ट मेवानुकूल्पत्वमुक्तं। तन्नायथा श्रुतं ज्ञेयं। एवं क्रमरी बीचवोविरोधादीपरं तस्मसमाधि
मा

नायकन्यामुद्वहेद्द्विजः । गुरुतल्पी स विज्ञेयः । सगोत्रां चैव मुद्वहेदिति विष्णूक्तेश्च । तस्मान्मदनपारिजाताद्युक्तदिशा दत्तक
पुत्रस्य संबंधाद्यनुप्रवेशो ब्राह्मणानां श्रोत्रियादिसपिंडविषये यावद्वोढा ज्ञानिनेयानि । नेतनुकल्पः ३ । इति भाषितं । यत्तु स्म
लिंचन्द्रिकामाधवादय आहुः । तृतीये संगच्छावहै चतुर्थे संगच्छावहा इति शातपथश्रुतेः । [illegible] उद्वहेन्मातुलस्य च यां पाणि
ग्रहेत्पितृष्वसुर्यां वापि मैनेति । गर्भेन्तु नो जनितादप्नीकारिति मन्त्रवर्णात् । मातृष्वसृसुतां [illegible] स्वसृसुतां तथा ।
मित्राहं लिखाचित् देशसंकोच्यापि सपिंडितालयोत् श्च मातुलकन्योद्वाहः कार्यः । यद्यपि पितृष्वसृकन्योद्वाहोपि प्राप्तस्तथा
प्यस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टमिति निषेधाद्वचनान्तरेणानुद्वाहस्याविधानाच्च न कार्यः । अयं तु उद्वाहो [illegible]णात्यशिष्टाचा
रात्कार्य इति न वंप्रगीतश्रुतीनामर्थवादमात्रतामान्तरेणासिद्धेः उपरिष्टाद्[illegible]धारयतीतिव
दनुवादानुपपत्तेर्विधिकल्पनात् यत्तु वशातातपः । मातुलस्य सुतां मूढो मातृगोत्रां तथैव च । स
मानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । पुत्रमनुः । पैतृष्वसेयीं भगिनीं स्वस्रीयां मातुरेव च । मातुश्च भ्रातुरा
प्तस्य गत्वा चान्द्रायणं चरेत् । एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् । यच्च व्यासः । मातुः सपिंडा
यत्नेन वर्जनीया द्विजातिभिरिति । तद्ब्राह्मादिविवाहोढमातृविषयं तत्र

पितृगोत्रानिवृत्तेः अत एव मार्कण्डेयपुराणे गांधर्वादिविवाहेषु पितृगोत्रेण धर्मवित् इति ब्राह्मादिविवाहेषु परिणयेनेति
मदनसोमेश्वरोपि मातुलकन्योद्वाहमुदाहृत्य स्मृतिविरोधेपि पूर्वोक्तश्रौतलिंगबलीयस्त्वादस्य कर्तव्यतामाह तदेतदत्तकस्य
पाककर्तृत्व मम मातुलसोदरकन्याविषयत्वेनामकरणमातुलकन्याविषयत्वेनोपपन्नमप्यविनाशितरमणीयं पथा तथास्तु तथापि केलानावान्नोपि दूषय
गोत्रान्मातृसपिंडाच्च विवाहो गोवधस्तथेत्यादिपुराणात् माधवीयबौधायनापस्तम्बैः शमाह पंचधा विप्रतिपत्तिरिति पातंजलयोत्तरतर्दुर्णा वि
कृयानुपतनमिति यानसहभोजनं पर्युषितभोजनं मातुलपितृस्वसृदुहितृगमनमिति मदनसोमेश्वरेणापि स्मृतिविरुद्धानां मातुलकन्योद्वाहादीनाम
स्माहत्वनादप्रामाण्यमित्युक्तं बृहस्पतिरपि उद्वहेत दाक्षिणात्यैर्मातुलस्य सुता द्विजैः मत्स्याद्याश्च नराः पूर्वे व्यभिचाररताः स्त्रियः उक्तेरमप्रमाश्च
वस्त्वरयाद्भ्रूणारतत्त्वलाड इत्यनारत्वमाहात्मा आग्रवहरमादौ मत्स्य कर्णाटकादीनां तत्कारणां श्राद्धनिषेधः वोपदेवेनापि लिखितं ब्राह्मे यत्र मातुलोद्वा
हो यत्र वृषलीपतिः श्राद्धं न गच्छेत्तत्र द्विजः भुक्त्वं यश्च निरामिषं भिन्न तस्मान्मातुलः पंचपितृवः सप्तवर्त्य कोद्वहेदिति सिद्धं मनुं धर्मिकवसुमंतुः [illegible]
पानमकार्षिद्ः स्वधानामास्थामाद्दुर्मनिविद्वितिर्मवति आसप्तमादिक्रियाविच्छित्तिर्मवति आत्मतीयगोत्रपिंडविच्छित्तिरन्यथापिंडाशौचक्रियाविच्छेदाद्दुत्तत्तुल्या
भवति अस्यायमाह शूलपाणिः जीवत्पितृकादिकस्य वृद्धप्रपितामहादयः स्त्रियश्चाद्येह्विरत्वनात्यापिंडभाजो भवति तदूर्ध्वं त्रयो नव पुरुषपर्यंतास्ते
पभाजः श्राद्धकर्ता दशमः इति दशमाद्यूर्ध्वं सापिंड्यनिवृत्तिः दशमादित्युपलक्षणं तेन पितृपितामहजीवने नवपुरुषपर्यंत पितृजीवने नाष्टपुरुषपर्यं

ने

तं सापिंड्यमिति ॥ तेयं अपुत्रधनग्रहणे सन्निहितासोदसप्तपुरुषपर्यंतं अधिकारः धनग्राहित्वमारभ्य तृतीयः पौत्रः तदूर्ध्वं श्राद्धे विकल्पः अन्य
थाधनहारित्वे अपुत्रश्राद्धप्रकरणे बलहेत्वर्थः आत्मतीयाहित्यत्र कन्याविषयं अप्रत्तानां तु स्त्रीणां त्रिपुरुषी विज्ञायते इति न सिद्धोक्तेः ।
। एतच्चाशौचविषयं सापिंड्यं न तु विवाहादौ तत्र प्रवोक्तत्वे नैःसंनमतसंसमत नियमादिति मधूक्तिमितिधर्मसुखादिशिपात्या ॰ वागादीनां तु स्मृति
निरुक्तिविवेकः मातृकुलविषयं कानीनकन्याविषयं नैतत् अन्यथा अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिंड्यं साप्तपौरुषं प्रत्तानामत्र सापिंड्यप्रा
दुःप्रजापतिरिति कौर्मेण विरोधस्यादिति रत्नाकरस्मृतिनत्राविगोडन्येषां युक्तं चैतत् अन्यथा कन्योत्पन्नौ पुरुषत्रयपर्यंतमेव मृतकं स्यान्नो
पसापत्नमातामहकुले त्वाह मिताक्षरायां शंखः यथैकजाता बहवः पृथक्क्षेत्राः पृथक् जनाः एकपिंडाः पृथक्शौचाः पिंडस्त्वावर्तते त्रिषु ।
पृथक्क्षेत्रा भिन्नजातीयस्त्रीषु जाताः पृथक् जनाः सजातीयभिन्नमातृषु जाताः अत्र त्रिपुरुषं सापिंड्यमिति विज्ञानेश्वरव्याख्यानं एष्वीचंद्रा ने
यसापिंड्यदीपिकायां त्वेवं मदनपारिजाते तु पृथक्क्षेत्रा भिन्नमातृजाः । पृथक् जना भिन्नजातीयाः एतद्विजातीयसापत्नमातृकुलविष
यं सवर्णसापत्नमातृकुले न तु पुरुषं सापिंड्यं पंचमीं सप्तमीं चैव मातृतः पितृतस्तथेति वसिष्ठोक्तेः सप्तमीमिति ब्राह्मणादीनां क्षत्रियादि
हारोत्पन्नपितृकुलविषयं तच्च तत्स्वकपोलकल्पितत्वात् कृत्यांतरविरोधाच्च निर्मूलं तस्मात्प्राच्यव्याख्यायुक्ता प्रयोगस्त्वेतत्स्मृति
तत्वादिगोडग्रंथेषु तु सपत्नमातामहकुलेयावदुक्तं वाचनिकमेव सापिंड्यमुक्तं यथाह स मनुः मातृपितृसंबद्धा आसप्तमाद्विवाह्यास्सर्व
ति आपंचमाद् न्येषां पितृपत्न्यः सर्वा मातरः स्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्भगिन्यो मातृष्वसारस्तद्दुहितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि भागिनेयानि ।
अन्यथा संकरकारिणः स्यात्तस्याध्यापयितुरेतदेवेति आपंचमादिति मातृकुले त्रिगोत्रांतरविषयं वेति प्राच्याः मात्स्ये समानप्रवरांचैव

शिष्यसंतानिरेव च ब्रह्मदातु गुरोश्चैव संततिः प्रतिषिध्यते तद्भगिन्यो मातृष्वसार इति तु आकरेन पठितं नृनिहत्वनादि विवाहः य
पाद्ममर्षपरिशिष्टे अविरुद्धसंबंधामुपयच्छेतेत्युक्त्वा विरुद्धसंबंधः स्वयमेवोक्तः यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्नी स्वसा नेति ।
बौधायनः मातुः सपत्न्या भगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत् अतो मातृष्वसुः सापत्नपुत्रकन्याप्यविवाह्या सा सापत्नमातृकुलजामिति मदन
पारिजातोक्तेरिति केचित् केचित्तु ज्येष्ठभ्रातापितुसम इति मनूक्तेस्तत्पत्न्या मातृत्वात् सितुर्माता महत्वाज्येष्ठभ्रातृपत्नीभगिनी न विवाह्या ।
तथा उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पितेति मनूक्तेर्गुरुपत्नीत्रिपुरुषसापिंड्यं सर्वाधिनिर्वाप्य अतस्तेषां कन्या नोद्वाह्या गायत्र्याद्युपदेष्टुश्च
कन्यां न वोढव्या हि तु गुरोश्च कन्या शिष्यो वा तत्सुतस्यापि नैष्यते वाक्संबंधकृतानां तु स्नेहसंबंधयोगिनां विवाहो न कर्तव्यो लोकगर्हा प्रसज्यत
इति वचनाच्चेत्याद्युः तत्र कंचित्यं दत्तकविषये तु च्यते तत्र गोतम उर्ध्वं सप्तमात् पितृबंधुभ्यो बीजिनश्च मातृबंधुभ्यः पंचमादिति अत्र स्मृतिचंद्रिका
नियोगाद्युत्पादयितृसाद्बीजिनो पूर्ध्वं सप्तमाद्विषयर्ति दत्तकस्य जनककुलविषयमेतदिति सापिंड्यमीमांसायां तेन दत्तस्य जनककुले साप्तपौरुषं जन
नीकुले पांचपौरुषं पालकमातृकुले त्रिपुरुषं तृयावापरार्के पैठीनसिः त्रीन्मातृतः पंच पितृतः पंचपितृतः पुरुषानतीत्योद्वहेदिति एतत्त एव व्याख्यो
दत्तकादीन्सु चान्यत्र प्रसन्नो निवृत्तपिंडगोत्रार्षेयान् प्रत्यगुच्यते पंचपितृत इति नान्यान्प्रतीति यत्तु द्व्यामुष्यायणः स्वगोत्रेषु कृतायस्कर्दत्तकीनादि
यः स्कृताः विधिना गोत्रमायांति न सापिंड्यं विधीयते यच्च वसिष्ठः अन्यशाखोद्भवोदत्तः पुत्रश्चैवोपनायितः स्वगोत्रेण स्वशाखोक्तविधिना
स्वशाखभागिति यच्च नारदः धर्मार्थं वर्धिना पुत्रास्त्वत्र दात्रेण पुत्रवत् अंशपिंडविभागित्वं तेषु केवलमीरितमिति तत्र पालककुले साप्तपौरु

न॰ सिं॰ षसापिंड्यं नत्वेवंपरं नतु सर्वथा सापिंड्यनिषेधपरमिति सापिंड्यमीमांसायां मदनपारिजातादपि दत्तकानुप्रवेशेल्पसापिंड्यं प्रतिभाति तथा
हि तेन त्रीनतीत्य एकदाहत्यस्य यं माता दत्तपुत्रीप्रति गृहीत्वा पुत्रीकृता तस्याः प्रतिग्रहीतुः कुले त्रीनतीत्येति पंचापि वा तरति यस्य दत्तपुत्रः
पिता तस्य दत्तस्य च जनककुले तादृश्यामित्युक्तं वस्तुतस्तु पूर्ववचसां महानिबंधेषु क्वाप्यनुपलंभादपरार्कादिलिखितत्वाभावाच्च वति
व्यवस्थायाश्च प्रातिभत्वानुलुल्यत्वाधरेतल्लिखितं तेषामेव शोभते मम तु पादकेकुले एकपिंडदानक्रियान्वयत्वात्पंचसप्तपौरुषसापिंड्यवी
त्तिनश्चेति गौतमोक्तेर्जनककुले पितावदेवेति युक्तं प्रतिभाति अत एवास्य द्व्यामुष्यायणत्वं हेमाद्रिप्रवरमंजरीकृन्नारायणादिभिरुक्तम्
दत्तामेश्वरेणापि कृष्णायाः कुंतिभोजस्य पालकन्यात्वेपि ऊर्ध्वं सप्तमात्पितृबंधुभ्यो बीजिनश्चेति गौतमोक्तेः रत्नमाया कृष्णायाः जनकस्य शूरसेनस्य
कुलेपि साप्तपौरुषं सापिंड्यमुक्तमपि वाकारणाग्रहणादुक्तं च सपिंड्यदीपिकायां तु दत्तक्रीतादीनां जनकगोत्रेणोपनयने तु जनककुले साप्तपौरु
२ षं सापिंड्यं पालकमातापितृकुले त्रिपुरुषं पिंडनिर्वापान्निर्वाप्यलक्षणं त्रिपुरुषं सापिंड्यं पालकगोत्रेणोपनयने तु तत्कुले साप्तपौरुषमित्युक्तं। तन्न। चूडो
पायनसंस्कारा निजगोत्रेण वै कृताः दत्ताद्यास्तनयास्ते स्युरन्यथा दास उच्यते इति कालिकापुराणादुपनयनोत्तरं दत्तकनिषेधात् त्रिपुरुषमित्यत्रापि मू
लं मृग्यमिति बालं बहूनां मातापितृद्वारकसापिंड्यवतीनां कन्यानामियं संख्या उद्वोढुः पितरौ पितुश्च पितरौ तज्जनकदंपती हि द्वे तस्य चतुष्कमष्टत्वं चतुर्णामप्य
स्येकमात्रा [illegible] षोडश वंशारंभकदंपतिप्रभृति स्त्रियाः सप्तकसंदर्भ एकैकान्वयकन्याः काः पितृकुले त्वासप्तकं संभवे। यद्यप्येकस्य बहवः सुतास्त
त्तदपि हेतु साबंधसाम्यादेकैव गणकेत्यवधार्यताम् एकस्मान्मिथुनात्कतोपि दुहिता द्वे द्वे तयोस्तस्मान्न द्वे तु चक्रमक घ्नतं तं षोडश
तो द्वेरेः पावत्सप्तमकं क्षमग्निकृतवः कन्या इह कान्वये तादृत्ते गुणिता सूरसेकवद्दशो वंशः सपिंडाः पितुः मातुर्जन्मदंपती च मिथुनद्वंद्वं तवासाग

राः सप्तस्याः पंचम पक्ष सप्तम भश्च मिमिति रित्येकान्वयः पुंसतो दृहद्वं द्वंद्वयगतनतो ब्रूयइलोद्योपचक संशरक्नोप्ययः सप्तगुणाशाराता विधवो मातुः सपि
तः कुलद्वयस्य कन्यका युता मिथः सपिंडकाः हिमांशुसूनुधराह्वं गोविवाहकर्म वर्जितैरिति एतच्च सर्ववर्णसाधारणं सर्वत्र सापिंड्यसद्भावादिति वि
ज्ञानेश्वरोक्तेः पंचमात्सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतः क्रमात् सपिंडता निवर्तेत सर्ववर्णेष्वयं विधिरिति हरनाथधृत देवलवचनाच्च संबंधतत्त्वे सुमंतुः पितृप
त्स्कृतां मातृष्वसृसुतां मातुलसुतां मातृसगोत्रां समानार्षेयीं विवाह्य चांद्रायणं चरेदित्याद्युक्तं नात्र वक्ष्यामहे इति दिक्। ऋषेरिदमार्षं प्रवरः गोत्रं च
सिद्धं समाने आर्षगोत्रे यस्य तस्मा जाता यान समा ॥ अथ संक्षेपण गोत्रप्रवरनिर्णयः तौ न भिन्नौ निषेधनिमित्तं गोत्रायइ दाहनरेनप्रयं
दि सापस्तंबोक्तेः असमानप्रवरैर्विवाह इति गौतमोक्तेश्च तत्र गोत्रलक्षणमाह प्रवरमंजर्यां बौधायनः विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोथ गौतमः अत्रि
र्वसिष्ठः कश्यप इत्येते सप्तर्षयः सप्तानामृषीणामगस्त्याष्टमानां यदपत्यं तद्गोत्रमिति यद्यपि केवलभार्गवविधा हितबणादिषु केवलांगिरसेषु हरितादि
षु नैतत् भृग्वंगिरसोरुक्तेष्वनंतर्गतेः तथाप्यत्रेरपत्नीरेवनीतिकेचित् अत एव स्मृत्यर्थसारे प्रवरैक्यादेव त्वाविवाह उक्तः यद्यपि वसिष्ठादीनां न गो
त्रत्वं प्रकृतं तेषां सप्तर्षित्वेन तदपत्यत्वाभावात् तथापि तत्पूर्वभावि वसिष्ठाद्यपत्येन गोत्रत्वं युक्तं अत एव पूर्वेषां परेषां चैव गोत्रं अत्र विशेषोस्मत्
प्रवरदर्पणे ज्ञेयः प्रवारास्तु प्रवरणानि प्रवराः कश्यपकाराहित्यासिष्ठेति हाना वसिष्ठवदित्यध्वर्युरित्यादिना येषां वरणमाम्नातं ते प्रवराः तत्र वरणं
यद्यपि गोत्रत्वं तस्यापि क्वचिद्दृश्यते तथापि पूर्ववद्दोषसंदोदृश्य अन्यथा तेषामार्षेय एकार्षेय इत्यादिनिर्देशानुपपत्तेः अन्येतु तद्गोत्राणामा
र्षेय इति मदनभाद्रीरिति दिक् अत्र विशेषमाह बौधायनः एक एव ऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्र भृग्वंगिरसां गणादिति

स्मृत्यर्थसारः ध्रियमाणतयाबाधितत्वात्प्रवरानुवर्तनं एकस्य द्वयस्य चेत्यवगतो ऽत्रैतस्य कथ्यते भृग्वंगिरोगणेषुतु माधवीये स्मृत्यंतरे पंचानां त्रिषु सा
मान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः भृग्वंगिरोगणार्षवंशेषेष्वेको ऽपि वारयेत् बौधायनो ऽपि भृग्वंगिरसां वधिरस्त्यद्व्यार्षेयसन्निपाते विवाहस्त्र्यार्षेयाणां त्र्यार्षेय
सन्निपाते विवाहः पंचार्षेयाणां पंचार्षेयाणामिति भृग्वंगिरोगणेष्वपि जमदग्निगौतमभरद्वाजेष्वेकप्रवरसाम्येपि सर्वेषामप्यसाम्येवा सगोत्रत्वादेवा विवाहइ
तिदिक् अथगोत्राणिप्रवराश्चोच्यंते तत्र बौधायनः गोत्राणांतुसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानिच ऊनपंचाशदेवैषां प्रवरा ऋषिदर्शनात् तत्र सप्तभृगवः
वत्साविदा आर्ष्टिषेणा यस्कामित्रयुवः वैन्याः शुनकाइति वत्सानां भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा भार्गवच्यावना
प्नवानार्ष्टिषेणानूपेति भार्गवार्ष्टिषेणानूपेतिवा एषांत्रयाणां परस्परमविवाहः वत्स्यानां भार्गवच्यावनाप्नवानेतिवत्सपुरोधसयोः पंचभार्गवच्याव
नाप्नवानवात्सपौरोधसेति बैजपनमथितयोः पंच भार्गवच्यावनाप्नवानबैजवनैमथितेति एतेत्रयः कश्चित् एषामपि पूर्वैरविवाहः अत्रतद्गणास्था
ऋषयोन्यश्च विशेषो मत्कृत प्रवरदर्पणोज्ञेयः यस्कानां भार्गववैतहव्यसावेदसेति मित्रयुवां भार्गववाध्र्यश्वदिवोदासेति भार्गवच्यावनदिवोदासेतिवा
वाध्र्यश्वेत्येकोवा वैन्यानां भार्गववैन्यपार्थेति एत एव श्येनाः शुनकानां शुनकेतिवा गार्त्समदेतिवा भार्गवगार्त्समदेतिद्वौवा भार्गवशौनहोत्रगा
र्त्समदेतित्रयोवा वेदविश्वज्योतिषां भार्गववेदवैश्वज्योतिषेति शाठरमाठराणां भार्गवशाठरमाठरेति एतौद्वौकश्चित् यस्कादीनांस्वगणेत्यन्तरं
सर्वैर्विवाहः तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे यस्कमित्रयुवो वैन्याः शुनकाः प्रवरैक्यतः स्वंस्वंहित्वागणंसर्वैविवहेयुः पुरावरैरिति अथांगिरसः तेगौत
माः भरद्वाजाः केवलांगिरसश्चेति त्रिधा तत्र गौतमा दश अयास्याः शरद्वंताः कौमंडाः दीर्घतमसः औशनसाः कारेणुपालयः राहूगणाः

सोमराजकाः वामदेवाः बृहदुक्थाश्चेति तत्रायास्यानामांगिरसायास्यगौतमेति शरद्वंतानामांगिरसगौतमशारद्वंतेति कौमंडानामांगिरसौ
तथ्यकाक्षीवगौतकौमंडेतिवा आंगिरसौशिजकाक्षीवेति त्रयोवा दीर्घतमसामांगिरसौतथ्य काक्षीवतगौतमदैर्घतमसेति आंगिरसौत
थ्यदैर्घतमसेति त्रयोवा औशनसानामांगिरसगौतमौशनसेति त्रयः कारेणुपालानामांगिरससोमराजकगौतमेति वामदेवानामांगिरसवामदेव्य
गौतमेति बृहदुक्थानामांगिरसबार्हदुक्थगौतमेति आंगिरसवामदेवबार्हेतिवा उतथ्यानामांगिरसौतथ्यगौतमेति राहूगणानामांगिरसराहू
गणगौतमेति एतेद्वौकश्चित् एषांसर्वेषां गौतमानामविवाहः अथभरद्वाजाः ते चत्वारः भरद्वाजाः गर्गाः ऋक्षाः कपयइति भरद्वाजानामांगिरसबार्ह
स्पत्यभारद्वाजसैन्यगार्ग्येतिपंच आंगिरससैन्यगार्ग्येतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा भारद्वाजगार्ग्यसैन्येतिवा गर्गभेदानामांगिरसतैत्तिरिकापिभुवेति
ऋक्षाणां कपिलानांवा आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेतिपंच आंगिरसवांदनमातवचसेति त्रयोवा कपीनामांगिरसामहीयवोरुक्षय
सेति आत्मभुवामांगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यमंत्रवरात्मभवेतिपंच अयंकश्चित् भरद्वाजानांसर्वेषामविवाहः अथकेवलांगिरसः हरीतमांगिर
सांबरीषयौवनाश्वेति आद्यामांधातावा कुत्सानामांगिरसमांधात्रकौत्सेति कण्वानामांगिरसाजमीढकाण्वेति आंगिरसघोरकाण्वेति रथी
तराणामांगिरसवैरूपराथीतरेति आंगिरसवैरूपपार्षदश्वेतिवा अष्टादंष्ट्रपार्षदश्ववैरूपेतिवा अंत्ययोर्व्यत्ययोवा मुद्गलानामांगिरसभार्म्यश्व
मौद्गल्येति आद्यस्थाने तार्क्ष्यो वा आंगिरसतार्क्ष्यमौद्गल्येतिवा विष्णुवृद्धानामांगिरसपौरुकुत्सत्रासदस्यवेति एषांस्वगणं विहाय सर्वैर्विवाहो
भवति हरितकुत्सयोस्तुन भवति अथात्रयः ते चत्वारः आत्रेयाः वाद्भुतकाः गविष्ठिराः मुद्गलाइति आत्रेयाणामात्रेयार्चनानसश्या

वाश्वेति वा द्रुतकानामात्रेयार्चनानशावाद्रुतकेति धनंजयानामात्रेयार्चनानधानंजयेति कंचित् गविष्ठिराणामात्रेयार्चनानशगाविष्ठिरेति·
आत्रेयगाविष्ठिरपौर्वातिथेति वामुद्गलानामात्रेयार्चनानशपौर्वातिथेति वा नरथ्यस्कमंगलवैजवापनामात्रेयार्चनानततनिपति आत्रेयार्चना
नशगाविष्ठिरेति वा स्कमंगलानामत्रिस्कमंगलश्यावाश्वेति केचित् अत्रेः पुत्रिकापुत्राणामात्रेयवामरथ्यपौत्रिकेति अत्रीणां सर्वेषामविवाहः
अथ विश्वामित्राः ते दृश कुशिकाः लोहिताः रौक्षकाः कामकायनाः अजाः कताः धनंजयाः अघमर्षणाः पूरणाः इंद्रकौशिकाः इति कुशिकानां
वैश्वामित्रदेवरातौदलेति लोहितानां विश्वामित्राष्टकलौहितेति अंत्ययोर्व्यत्ययो वा वैश्वामित्रमाधुछंदसाष्टकेति वा विश्वामित्राष्टकेति द्वौ वा·
रौक्षकानां विश्वामित्रगाथिनरैवणेति वैश्वामित्ररौक्षकरैवणेति वा कामकायनानां विश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेति· अजानां वैश्वामित्रमाधुछं
दसाजेति वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधूलेति वा अघमर्षणानां विश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति पूरणानां विश्वामित्रपौरणेति द्वौ विश्वामित्रदेव
रातपूरणेति वा इंद्रकौशिकानां विश्वामित्रेंद्रकौशिकेति द्वौ धनंजयानां विश्वामित्रमाधुछंदसधनंजयेति वैश्वामित्रमाधुछंदसाघमर्षणेति वा
कतानां वैश्वामित्रकात्याक्षीलेति एते बौधायनोक्ताः रोहिणानां वैश्वामित्रमाधुछंदसरौहिणेति रेणूनां वैश्वामित्रगाथिनरेणवेति वेणूनां वैश्वा
मित्रगाथिनवैणवेति जह्नूनां वैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति आश्मरथ्यानां वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधूलेति उदवेणूनां वैश्वामित्रगाथिनरैणवेति
एते आश्वलायनमात्स्योक्ताः अन्ये त्वन्येषु ग्रंथेषूक्ताः ते न्यत्र मत्कृतौ ज्ञेयाः एषां विश्वामित्राणामविवाहः अथ कश्यपाः ते पंच निध्रु
वाः कश्यपाः शांडिलाः रेभाः लौहायश्च निध्रुवाणां काश्यपावत्सारनैध्रुवेति कश्यपानां काश्यपावत्सारासितेति रेभाणां काश्यपावत्साररैभ
गा

ति शांडिलानां काश्यपावत्सारशांडिल्येति अंत्ययोर्व्यत्ययो वा देवलो वासितो वा शांडिल्यासितदेवलेति वा काश्यपासितदेवलेति वा अंत्ययोर्व्य
त्ययो वा देवलासितेति द्वौ वा लौगाक्षीन्वक्ष्यामः एषां कश्यपानामविवाहः अथ वसिष्ठाः ते पंच वसिष्ठाः कुंडिनाः उपमन्यवः पराशराः जातू
कर्ण्याश्चेति वसिष्ठानां वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति वासिष्ठेत्येके वा· कुंडिनानां वासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिन्येति उपमन्यूनां वासिष्ठेंद्रप्र
मदाभरद्वस्विति वसिष्ठाभरद्वस्विंद्रप्रमदेति वा आद्ययोर्व्यत्ययो वा पराशराणां वासिष्ठशाक्त्यपराशर्येति जातूकर्ण्यानां वसिष्ठात्रिजातूकर्ण्ये
ति· वासिष्ठानां सर्वेषामविवाहः अंत्यस्यात्रिभिश्च अथागस्त्याः ते चत्वारः इध्मवाहाः सोमवाहाः सांभवाहा यज्ञवाहाश्चेति· आद्या
नामागस्त्यदार्ढच्युतेध्मवाहेति आगस्त्येत्येके वा सोमवाहानामागस्त्यदार्ढच्युतसोमवाहेति सांभवाहानां सांभवाहेत्यु· यज्ञवाहानां य
ज्ञवाहेत्यु· अथापरे प्रोक्ता वेव सांभवाहानां नरदं नारत्रय· अगस्तीनामागस्त्यमाहेंद्रमायोभुवेति पूर्णमासानामागस्त्यपौर्णमासपारणेति·
हिमोदकानामागस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेति पाणिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेति एते षट् कृताः अगस्तीनां सर्वेषामविवाहः अथ
द्विगोत्राः शौंगशैशिरीणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्याक्षीलेति पंचार्षाः कात्याक्षीलयोः स्थाने शौंगशैशिरीर्वा आंगिरसकात्याक्षीलेति
त्रयो वा एषां भरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः एवं कपिलानां कतानां च संकृतिपूतिमाषादीनामांगिरसगौरिवीतिसांकृत्येति·
शाक्त्यगौरिवीतिसांकृत्येति वा एषां त्रयाणामत्रिवसिष्ठैः शौंगशैशिरैर्लौगाक्षिभिश्चाविवाहः कश्यपेरपीति प्रयोगपारिजाते लौगाक्षी
णां काश्यपावत्सारवासिष्ठेति काश्यपावत्सारासितेति वा· एते द्वे वसिष्ठानांके कश्यपाः एषां वसिष्ठैः कश्यपैः संकृत्यादिभिश्चाविवाहः

नि॰ सि॰ ते

कश्यपेरपीति प्रयोगपारिजाते देवरातस्य जामदग्न्यैर्विश्वामित्रैश्चाविवाह इति प्रयोगपारिजाते धनंजयानांविश्वामित्रैरभिश्चाविवाहः आतकश्यपैर्नात
सिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः एवंदत्तककृत्रिमस्वयंदत्तपुत्रिकापुत्रादीनामुत्पादकपालकयोः पित्रोर्गोत्रप्रवरावर्ज्याविति प्रवरमंजरी नारायणवृत्तिप्रयोग
पारिजातादयः अत्र सर्वत्रोपपत्तयो मूलं च मत्कृतप्रवरदर्पणे ज्ञेयमिति दिक् [illegible] नियंवध्ययोस्तु पुरोहितगोत्रप्रवरानेवोनि सर्वैः सदृशानि यद्यपि बहूनां स्वर्णाशोधि
कपिभरद्वाजयोर्विवाह उक्तस्तथापि भरद्वाजाः पंक्त्यो गर्गाः शैशिरपर्यास्तु इति चत्वारोपि भरद्वाजगोत्रे चान्योन्यं चान्यैर्युर्मिथः कपिगर्गभरद्वाजा मिथो
रोक्षायणादिजाः नोद्वहेयुः सगोत्रत्वात्प्रवरैक्यान्न कुत्रचित् इति स्मृत्यर्थसारविरोधात्कपेर्विवाह एवं तयोरिति प्रवरमंजरी स्वगोत्रप्रज्ञानेतु तत्या
पाठः अथानाज्ञानबंधोः पुरोहितप्रवरेणाचार्यप्रवरेणवेति आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तु द्विजः स्वयंदत्वा त्मानंतु कस्मैचिन्नकुर्यात्प्रवरोत्तरे
त पद्वास्वगोत्रप्रवर विधुरोज मद्गुण्निजाः विवाहं तन्नेनेव गोत्रेणातु समाचरेदिति कश्चित् अथगोत्रनिर्णयः शातातपः मातुलस्य सुतामू
द्वा मातृगोत्रां तथैव च समानप्रवरां चैव गत्वा चांद्रायणं चरेत् यद्यपि सगोत्रां मातुरप्येके नेच्छंत्युद्वाहकर्मणि जन्मनाम्नोरविज्ञाने युद्धहेद्वि
शंकित इति आसीत्के रजाननामत्वेन सगोत्रत्वदोषस्तथापि न दंकालोप्रवर्त्तते गोत्रान्मातुः सपिंडाश्च विवाहं गोवधस्तथेति कवित्वेत्रातेः
उद्वहं मातृगोत्रस्य उनं माध्यंदिनीयानामेवामातृगोत्रं माध्यंदिनीया नामपुत्राया श्चेति सत्याषाढोक्तेरिति कश्चित् तन्निर्मूलं अत एवाह प्रवर
मंजरीकारः दोषस्यातिगुरुत्वात्सर्वेषां मातृगोत्रं वर्ज्यमिति दिक् यत्तु एकस्मिन्प्रवरे तुल्ये मातृगोत्रवरस्य च तमुद्वाहं न कुर्वीत सा कन्या मा श्रीराम
गिनी स्मृतेति मातृकुले प्रवराद्यनमुक्तं तदासुरादिविवाहोढापरमिति दिक् विस्तरस्तु ग्रंथांतरेण्यो ज्ञेयः सगोत्रादिविवाहे प्रायश्चित्तं
स्मृत्यर्थसारे इत्युक्तं सगोत्रसंबंधविवाहविषये स्थिते यदि कश्चिज्ज्ञानतस्तां कन्यामूद्वा पगच्छति गुरुतल्पव्रतकुर्यात् इर्भ सन्ततोमातांव्रतेत

सोगमत्स्तां परित्यज्य पालयेज्जननीमिव अज्ञानादैवं वेशङ्कदौ त्रिवर्गमस्तककश्यपः एवं सापिंड्ये पिवसपिंड्या उपत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयत
इति हदयमोक्ते तिथितत्वे बोधायनः सपिंडां च सगोत्रां चेदूतमत्वोपयच्छे मातृवदेनां बिभृयात् कन्याविवाहकारउक्तो ज्योतिर्निबंधे षडब्दमध्ये
नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं यतः सोमो भुंक्ते ततस्तद्वद्गंधर्वश्च तथानलः राजमार्तंडः अयुग्मे दुर्भगा नारी युग्मे तु विधवा भवेत् तस्माद्गर्भान्विते पु
ग्मे विवाहे सा पतिव्रता मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे युग्मेपि मासत्रयमेव यावत् विवाहशुद्धिं प्रवदंति संतो वात्स्यादयस्त्रीजनिजन्ममासात्
पराशरमाधवीये तु जन्मतो गर्भाधानाद्वा पंचमाद्वत्सरात्परं कुमारीवरणंदानं मेखलाबंधनं तथेत्युक्तं संवर्धतत्वे यमः कन्याद्वादशवर्षा
णि यामदत्ता वसेद्गृहे ब्रह्महत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वरयेत्स्वयं भारते त्रिंशद्वर्षः षोडशाब्दां भार्यां विंदेत नग्निकां दशवर्षोष्टवर्षां वाध
र्मसीदतिसत्वरः मतो प्रकृते रजसि कन्यां दद्यात्पिता सकृत् तत्रैव सप्तसंवत्सरादूर्ध्वं विवाहः सार्ववर्णिकः कन्यायाः सत्यते राजन
न्यथा धर्मगर्हितः राजमार्तंडः नाद्वयस्तेन थाद्धि पितृपांत्राणसंशये अतितो ठानया कन्यानंदलानबक्षेनतु मनुः त्रिंश
द्वर्षो वहेत्कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीं त्र्यष्टवर्षोष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः यद्यपि विवाहस्त्वष्टवर्षायाः कन्यायाः शस्यते बुधैरिति
संवर्तोक्तेरगर्भत्वे रजस्वलत्वादर्वागेव वर्षादूर्ध्वं विवाहो निषिद्धस्तथापि पराशरमते द्वादशषोडशादब्देषु त्रीणि वर्षाण्यृतुमती काङ्क्षेत
पितृशासनमिति पराशरमाधवीय बौधायनोक्तेश्च नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नांत्यपर्वतनामिकां न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकां
यमः तस्मादुद्वाहयेत्कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् तथा मूक आदीनां प्रागुक्तं तथावर्णविरहस्यगह ८ हमेत्यादि घटितविनाल्मोतिर्निर्दिष्टो

नि·सि·त·

ज्ञेयः विस्तरान्नुनोच्यते अथ गुर्वर्कचंद्रबलं ज्योतिर्निबंधे वर्गः स्त्रीणां गुरुबलं श्रेष्ठं पुरुषाणां रवेर्बलं तयोश्चंद्रबलं श्रेष्ठमिति गर्गेणोक्ता
वित्तं जन्मत्रिदशमारिस्थः पूजयाशुभदो गुरुः विवाहे च चतुर्थाष्टद्वादशस्थो मृतिप्रदः देवलः नष्टात्मजा धनवती विधवा कुशीला
पुत्रान्विताहतधवा सुभगा विपुत्रा स्वामिप्रिया विगतपुत्रधवा धनाढ्या वंध्या भवेत्सुरगुरौ क्रमशोऽस्तिजन्म बृहस्पतिः अपनाप
कुलीरस्थो जीवो नापशुभो गोचरः अतिशोभनतां दद्याद्विवाहोपनयादिषु लल्लः द्वादशाष्टमचतुर्थजन्मनि षष्ठार्थ्ये मतृतीयके त्राप्नेष
णिनद्वयोऽतीव वेशधाव्यमाप्नोति गर्गः सर्वत्रापि शुभदः स्याद्वादशाष्टांतरं गुरुः पंचषष्ठार्थ्यारिवेशुभस्सगोचरतामतः सप्तमात्पंचम
वर्षेषु स्वोच्चस्वक्षेत्रगतोऽयदि अशुभोपि शुभं दद्याच्छुभक्षेत्रे किं पुनः रजस्वलायाः कन्यायाः गुरुशुद्धिं न चिंतयेत् अष्टमेपि प्रकर्तव्यो
विवाहस्त्रिगुणार्चनात् अर्कगुर्वोर्बलं गौर्योः रोहिण्यर्कबलं स्मृतं कन्यायां चंद्रबलं प्रोक्तं वृषली लग्नतो बलं अष्टवर्षा भवेद्गौरी
नववर्षा च रोहिणी दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला अथ बृहस्पतिशांतिः शौनकः कन्याकोद्वाहकाले तु आनुकूल्यं न विद्यते श्री
ब्राह्मणस्योपनयने गुरोर्विधिरुदाहृतः स्वर्णेन गुरुं कृत्वा पीतवस्त्रेण वेष्टयेत् ईशान्यां धवलं कुंभं धान्योपरि निधापयेत् दमनं मधुप
र्णं पलाशं च वसर्षपान् मांसीगुडूच्यपामार्गी विडंगी शंखिनी वच सहदेवी हरिक्रांता सर्वौषधिर्न्यातावरी बलांनं सहदेवीन निशाद्वित
यमेव च कृत्वाज्यस्नानपर्यंतं स्वशाखोक्तविधानतः गृहोक्तमंडले यचश्च पीतपुष्पाक्षतादिभिः देवपूजोत्तरकाले ततः कुंभानुमंत्रणं।
अश्वत्थसमिधश्चाज्यं पायसं सर्पिषायुतं यवव्रीहितिलाः साज्या मंत्रेण वृहस्पते अष्टोत्तरशतं सर्वं होमशेषं समापयेत् पुत्रदार
समेतस्य अभिषेकं समाचरेत् कुंभाभिमंत्रणोक्तैश्च समुद्रज्येष्ठमंत्रतः प्रतिमां कुंभवस्त्रं च आचार्याय निवेदयेत् ब्राह्मणांश्च भोज

येत्पश्चाच्छुभदः स्यान्नसंशयः इति बृहस्पतिशांतिः शौनकः गुर्वादित्ये व्यतीपाते वक्रातिचारगे गुरौ नष्टे शशिनि शुक्रे वा बाल्ये
के वृद्धे च वा गुरौ पौषे चैत्रे च वर्षासु क्षयाधिकमासके केतूद्गमे निरंशेर्के सिंहस्थे चरमांशेणि विवाहव्रतयात्रादि पुरहर्म्यगृहादिकं
प्रारंभियोपविद्धांश्च यत्नतः परिवर्जयेत् मदनपारिजाते ज्योतिःसागरे बालेशुक्रे वृद्धेशुक्रे च वृद्धे जीवे च जीवे सिंहे सिंहादित्ये जीवादि
त्ये तथा फाल्गुनमासि क्रूरा न चार्येति सारगे नापी कूपविवाहादि क्रियाः प्रागुदिता स्त्यजेत् सिंहस्थं मकरस्थं च गुरुं यत्नेन वर्जये
त् लल्लः अतिचारगतो जीवस्तं राशिं नैति चेत्पुनः लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः सिंहस्थगुरोरपवादमाह पराशरः गोदा
भागीरथीमध्ये नोद्वाहः सिंहगे गुरौ मघास्थे सर्पदेत्राप्युत्तपामीन्नगतरवौ वसिष्ठोपि विवाहो दक्षिणे कूले गौतम्या नेतरत्र तु भा
गीरथ्युत्तरे कूले गौतम्या दक्षिणे तथा विवाहो व्रतबंधश्च सिंहस्थेज्ये न दुष्यति कन्यादातृक्रममाह याज्ञवल्क्यः पिता पितामहो भ्राता सकु
ल्यो जननी तथा कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः अप्रयच्छन्समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृतौ गम्यं त्वभावे दातॄणां कन्या कुर्यात्स्वयंवरं
भ्रातॄणामसंस्कृतानामनधिकारमाह याज्ञवल्क्यः असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्वांशं तु तुरीयकं अ
नेन कारणपूर्वसंस्कृतानित्यस्यानुवृत्तेर्विवाहपर्याप्तद्रव्यदानेन संस्कृतस्य ग्रहणां व्ययं स्यात् अतः कर्तृनियमाय तेनानुपनीतभ्रात्रा माताचासत्वे
मातापितृपर्यंताधिकारीन्न भ्रातृत्वसंबंधतत्त्वादौ कन्याश्च स्वयं वरमातु दातृत्वेन तायामेव नांदीश्राद्धं कार्यं तत्र च स्वयं प्रधानसंकल्पमात्रं कृत्वा
न्यद्ब्राह्मणद्वारा कारयेदिति प्रयोगपारिजाते वरस्तु असंस्कृतात्रात्रापि प्रमाव स्वयमेव नांदीश्राद्धं कुर्यान्न माता पुत्रे पुत्रिपमाने पुनान्यं तेकारम

·सिं·धु·

स्वधामितिनिषेधादुपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वाज्जैतिपृथ्वीचंद्रोदये माधवीयपाठेन नारदः पितादद्यात्स्वयंकन्यांभ्रातावानुमतेपितुः
मातामहोमातुलश्चैवसकुल्योबांधवस्तथा मातात्वसत्सुसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते तस्यामप्रकृतिस्थायांकन्यांदद्युःस्वजातयः सकुल्यःपितृव्य
स्तीयः बांधवोमातृवंश्यः मदनपारिजाते कात्यायनः स्वयमेवौरसींदद्यात्पित्रभावेस्वबांधवाः मातामहस्ततोन्योहिमातावाधर्मतःसुतां
ततोन्यामौरसींपित्रोधर्मजांनियोगात्क्षेत्रजांमातामहोमातामातुलोवानदद्यात् ततोप्यसौदनेपितृवंश्यपुरुषस्तस्मात्मातामहादीनांनापि
कारः अस्यापवादस्तत्रैव दीर्घप्रवासयुक्तेषुपौगंडेषुचबंधुषु मातातुसमयेदद्यादौरसीमपिकन्यकां मनुः यदातुनैवकश्चित्स्यात्क
न्यांराजानमाव्रजेत् परिक्रीयकन्याहर्तानोविशेषोमदनरत्नेसंस्कारे आत्मीकृत्यसवर्णायपरकीयानुकन्यकां धर्मेणविधिनादानमसगो
त्रेपियुज्यते अत्रप्रकृतिस्थग्रहणादप्रकृतिस्थेनकृतमकृतमेव स्वतंत्रायाहितत्कार्यंकुर्यादप्रकृतिंगतः इतरप्रकृतमेवस्यादस्वातंत्र्य
स्यहेतुतः इत्यपराकेनारदोक्तेः यदितुसप्तपदीविवाहहोमादिप्रधानंजातं तदागोत्रैकत्वेतिनात्रनिर्विवाहस्य गोत्रांतरमाहुः तत्रैवमरी
चिः गौरींददन्नाकपृष्ठंवैकुंठंरोहिणींददत् कन्यांददद्ब्रह्मलोकंरौरवंतुरजस्वलां अथमासनिर्णयः तत्रजन्ममासनिषेधःप्रागुक्तः श्रीराम
ज्योतिःप्रकाशेव्यासः माघफाल्गुनवैशाखेषुमार्गशीर्षके ज्येष्ठेचाषाढमासेचसाकन्यावित्तसंयुता श्रावणेवापिपौषेवाकन्या
भाद्रपदेतथाचैत्राश्वयुक्कार्तिकेषुयातिवैधव्यतांलघु नारदः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशुभावहाः कार्तिकोमार्गशीर्षश्चमध्य
मानितिरेताःपरे वसिष्ठः पौषेपिकुर्यान्मकरस्थितेर्के चैत्रेभवेन्मेषगतेयदास्यात् प्रशस्तमाङ्गल्यविवाहपदं तिगगांमिथुनस्थितेर्के
×पाठ×

नद्विगुस्वराः मार्गेमासितथाज्येष्ठेक्षौरंपरिणयंव्रतं ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोस्तुयत्नेनपरिवर्जयेत् कृत्तिकास्थरविंत्यक्त्वाज्येष्ठपुत्रस्यका
रयेत् उत्सवादिषुकार्येषुदिनानिदशवर्जयेत् रत्नकोशे जन्मर्क्षेजन्मदिवसेजन्ममासेशुभंत्यजेत् ज्येष्ठमासेवृषगतेस्य
र्केसंवर्जेत्स्त्रियाअपि पराशरः अज्येष्ठाकन्यकायत्रज्येष्ठपुत्रोवरोयदि व्यत्ययेज्येष्ठयोर्बालयोस्तत्रज्येष्ठोमासःशुभप्रदः।
मिहिरः ज्येष्ठपुत्रस्यज्येष्ठकन्यायाविवाहोनप्रशस्यते तयोरन्यतरज्येष्ठेज्येष्ठोमासःप्रशस्यते द्वौज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकज्येष्ठं
शुभावहं ज्येष्ठत्रयंनकुर्वीतविवाहेसर्वसंमतं युक्तसारेकेवलमेकविवाहमितितद्भास्करादिविवाहविषयं धर्मेषुविवाहेषुकालपरी
क्षणंनाधर्म्येविनिगस्त्यपरिशिष्टात् रत्नमालायामप्येवं अथदशदोषाः व्यवहारोच्चयेविद्धपादलत्तापातयोर्विपातःस्वाजरेवेधोदशयो
गः कांतिसाम्यमित्रमुपग्रहश्चबाणाख्यवः ज्ञेयादशेवदोषाः एषांलक्षणंज्योतिषेज्ञेयं अतीचारगतेगुरौनृसिंहः अतीचारगते
जीवेवर्जयेत्तदनंतरं विवाहादिषुकार्येषु अष्टाविंशतिवासरान् रत्नमालायां एकपंचनवयुग्मषड्दशरात्रीणिसप्त८चतुरष्टचात्मेदः
द्वादशाजदशकादिराशितोघातचंद्रइतिकीर्तितोबुधे नारदः भूबाणनंदहस्ताभ्रवसासिंग्वांक्रि रौल्कांशाः वेददावसुशिवादित्या
घातचंद्रोयथाक्रमं यात्रायांयुद्धकार्येषुघातचंद्रंविवर्जयेत् विवाहेसर्वमांगल्येचौलादौव्रतबंधने घातचंद्रोनैवचिंत्यइतिपारा
शरोक्तेः ज्योतिर्निबंधेविवाहचौलव्रतबंधयज्ञेपट्टाभिषेकेचतथैवराज्ञां सीमंतयात्रावितिभ्येवल्लाने नोविचिंतनीयः

ने. ति. त.

खलुघातवंद्ः मारः अकालजातमेवपुत्र्यद्विरुक्तीहस्तदृश्यः अथर्कपरिवेषद्वितापाद्भ्रमेयोर्यदि दोषायमंगलेनमदोषायेनकालजाः
अकालवृष्टिस्वरूपमा हुल्लुः पौषादिचतुरोमासानकालेकालजाश्रिरकालजो भवति शार्ङ्गधरः निर्घातक्षितिचलनग्रहणकेतुगतद्दर्शनेनन आ
पंचाहिनात्कन्यापरिणीतानाशमुपयाति उल्कापातदिवापरिवेषकपनरजोभ्रमनिर्घातविपर्ययदृष्टप्रथ केदोषाद्दृपुसकलवधूस्याज्य
मेवकरात्र दुःस्वप्नदुर्निमित्तक्षुतस्फकदरोदुर्मनात्मानतमुद्धोनोत्तिभोजी निर्वर्यपरिणयनविधासर्वदाज्ञाज्ञमेव ज्योतिःप्रकाशे
अवगोपवशनाद्यःसंक्रांतिःपुण्यहाःपरतरः उपनयनव्रतयात्रापरिणयनादौ विकल्पोस्तीत्यगर्गः दिग्दाहहिमनिमेकेनमहसप्तदिनानि
तु भूकंपवसमुत्पन्नेत्र्यहमेवतुवर्जयेत् उल्कापातेत्रिदिवसांधूमेपंचदिनानच घर्जपातेनेकदिनंवर्जयेत्सर्वकर्मसु दर्शनादर्शनादादुकेतोः
सप्तदिनंत्यजेत् पावकेनदमस्ताभ्रमःसमयोस्तन अस्यापवादोद्भुतसागरे अथदिवसत्रयमभ्रोमृदुपानीयंदयदारशेवयि ते अत्रा
तद्दोषशमनंतदेवशंसाद्भरावार्यः सर्वधनतले भूकंपादेनदोषोस्तिवृद्धिस्यादु कृतेसनि अथापरिहार्यकन्याभावेधव्ययोगेविवापत्यने वा
ऽवैधव्ययोगेतुकुंभदुत्पत्तिमादिभिः कृत्वालग्नेततःपश्चात्कन्योद्वाह्येतिचापरे तत्रपुनर्भूदोषाभावेनकोविधानस्वर्णरौप्यवर्णेवापिपल्लानां
वप्रतिमाविष्णुरूपिणी तयासहविवाहेतुपुनर्भूत्वंनजायते सूर्यारूपासंवादे विवाहात्पूर्वकालेचदद्यैनारावकान्विने विवाहात्केनमंपन्या
कुंभेनसहवोद्धृते तत्रेणविधिवत्सम्यग्दृत्तानुविधानतः कुंकुमालंकृतंदेहंतयोरेकांतमंदिरे ततःकुंभंचनिःसार्य प्रसज्यसलिलाशयेः
ततोभिषेचनंकुर्यात्पंचापल्लववारिभि कुंभेप्रार्थनातवैव वरुणांगस्वरूपायजीवनानांसमाश्रये पतिंजीवयकन्यायाश्चिरंपुत्रसु
खंकुरुदेहि विष्णुवरादेवकन्यांपालयदुःखतः ततोलंकारवस्त्राढ्यांवरायप्रतिपादयेत् इतिकुंभविवाहः मर्त्तिदानमपितत्रैवोक्तं

श्रीराम

स्वर्णयांसाधुमामंथ्यसंपूज्यविधिवद्धार्हज्जै तस्येर्याद्विधानेनविष्णोर्मूर्तिचतुर्भुजां शुद्धुवर्णांस्वर्णेनवित्तंशाक्यापिवापुनः निर्मितांश
चिरांशंखगदानक्राभ्रसंयुतां दधानांवामसीपीतेकुमुदोत्सकमालिनीं सदक्षिणांचतांदद्यान्मंत्रमेनमुदीरयेत् यन्मयाप्राचिजनुषिघ्नत्या
पतिसमागमम् विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतोवातिविरक्तया प्राप्यमाणंमहाघोरंयशःसौख्यधनापहं वैधव्याद्यतिदुःखौघनाशायसुख
लब्धये बहुसौभाग्यलब्ध्यैवमहाविष्णोरिमांतनुं सौवर्णांनिर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रददेद्विज अनघाद्याहमस्मीतित्रिवारंप्रजपेदिति
एवमस्त्विचिततस्यांकी गृहीत्वास्वगृहंव्रजेत् ततोवैवाहिकंकुर्याद्विधिदानामृगीदृशः अन्येप्यश्वत्थविवाहइत्संसेवनादयस्तत्रैवज्ञे
याः विस्तरभयान्नोच्यते अपप्रतिकूलादि ज्योतिर्निबंधेगर्गः कृतेतुनिश्चयेपश्चान्मृत्युर्भवतिकस्यचित् तदानमंगलंकुर्यात्कुन
वैधव्यमाप्नुयात् ज्योतिर्निबंधतिथिः वधूवरार्थघटितेसुनिश्चितेवरस्यगेहेप्ययकन्यकायाः मृत्युर्यदिस्यान्मनुजकस्यचित्तदान
कार्यंखलुमंगलं बुधैः मंगलविवाहः स्मृतिचंद्रिकायां कृतेयानिदृश्चयेपश्चान्मृत्युर्मर्त्त्यस्यगोत्रिणः तदानमंगलंकार्यंनारीवैधव्य
दं ध्रुवां भृगुः वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदोद्वाहोनेवकार्यः स्ववंशक्षयदोयतः शौनकः वरवध्वोर्नपितामा
तापितृव्यश्चसहोदरः एतेषांचप्रतिकूलेनमहानिःप्रत्यवायं भवेत् पितामातामहश्चैवमातानेवपितामही पितृव्यस्त्रीसुतोभ्रा
तामभिनीत्वविवाहिता एभिरत्रविपन्नैश्चप्रतिकूलंबुधैःस्मृतं अन्यैरपिविपन्नैस्तुकुलेवृद्धेनतद्भवेत् मांडव्यः वा
ग्दानानंतरंमातापितायत्रविपद्यते विवाहोनैवकर्तव्यःस्ववंशहितमिच्छता संकटेतुमासातिथिः वाग्दानानंतरंयत्र
कुलयोःकस्यचिन्मृतिः तदासंवत्सरादूर्ध्वंविवाहःशुभदोभवेत् स्मृतिरत्नावल्यां पितुरवमत्रोर्नस्यात्तदर्धमातुरेवच

नि॰ सिं॰ त॰

४०

मासत्रयं तु भार्यायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः अन्येषां तु सपिंडानां माशौचं मासमीरितं तदंते शांतिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते ज्योतिः
प्रकाशे प्रतिकूलेपि कर्त्तव्यो विवाहो मासतः परः शांतिं विधाय गौरीं चावादानादि नैरृत्पुनः शांतिं विनायकशांतिं तथा मेधाति
थिः संकटे समनुप्राप्ते याज्ञवल्क्येन योगिना शांतिरुक्ता गणेशस्य कृत्वा तां देवमानेरीरिति प्रतिकूले न कर्त्तव्यो गच्छ
घावद्वत्सरत्रयं प्रतिकूलेपि कर्त्तव्यमित्याकुर्वन्कुविप्लुव स प्रतिकूले सपिंडस्य मासमेकं विवर्जयेत् ज्योतिःसारे दुर्भि
क्षे राष्ट्रभंगे च पित्रोर्वा प्राणसंशये प्रौढायामपि कन्यायां नानुकूल्यं प्रतीक्ष्यते मेधातिथिः पुरुषत्रयपर्यंतं प्र
तिकूलं स्वगोत्रिणां प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथा मुंडनमंडने व्रतकर्माण्यां निर्वर्त्य प्रयत्नात्युदयक्रियां आनंतुर्यंन
तःपुंसि पंचमेशकस्तदंतं वतः अथ रजोदोषनिर्णयः माधवीये प्रारंभात्प्राग्विवाहस्य माता यदि रजस्वला निर्वृत्ति
स्तस्य कर्त्तव्या सहस्रश्रुतिचोदनात् भारसाज्नाद्भिराद्धान्नः नांदीमुखं विवाहादि दिनत्रयादिनात्पश्च प्रारंभात्कि मेधा
तिथिः चौलव्रतबंधेन विवाहे यज्ञकर्मणि भार्या रजस्वला यस्य प्रायस्तस्य न शोभनं वधूवरान्यतमयोर्जननी
चेद्रजस्वला तस्यां शुद्धेः परं कार्यं मांगल्यं मनुरब्रवीत् वृद्धमनुः विवाहव्रतचूडासु माता यदि रजस्वला तदा न मंगलं कार्यं शुद्धौ का
कार्यं शुभेप्सुभिः गर्गः मत्योद्वाहादिमांगल्ये माता यदि रजस्वला तदा न तत्प्रकर्त्तव्यमायुःक्षयकरं यतः नांदीश्राद्धोत्तरं रजोदोषाकपर्दिका॰

श्रीराम॰

रिकासु। सूतिकोदक्ययोः शुद्धौ गांधर्वाहोमपूर्वकं। प्रोक्तकर्मणि शुद्धिः स्यादितरस्मिन्नशुद्धिमान्। अलाभे सुमुहूर्त्तस्य रजोदोषेस्व
संगते। श्रियं संपूज्य तत्कुर्यात्पाणिग्रहणमंगलं। हैमीं माषमितां पद्मां श्रीसूक्तविधिनार्चयेत्। प्रस्थ चंपायसं हुत्वा अभि
षेकं समाचरेदिति। अथैकक्रिया निर्णयः। ज्योतिर्निबंधे वृद्धमनुः। एकमातृजयोरेकवत्सरे पुरुषस्त्रियोः। न समानक्रियां
कुर्यान्मातृभेदे विधीयते। एतेन एकस्य पुंसो विवाहद्वयमेकदिने निषिद्धं। मातृभेदाभावात्। नारदः। पुत्रोद्वाहात्परं पुत्री विवाहो न
ऋतुत्रये। न तयोर्व्रतमुद्वाहो मंडनादपि मुंडनं। वराहः। विवाहस्त्वेकजातानां षण्मासाभ्यंतरे यदि। असंशयं त्रिभिर्वर्षैस्त
त्रैका विधवा भवेत्। मदनरत्ने वसिष्ठः। न पुंविवाहोर्ध्वमृतुत्रयेपि विवाहकार्यं दुहितुः प्रकुर्यात्। न मंडनाच्चापि हि मुं
डनं च गोत्रैकतायां यदि नाब्दभेदः। एकोदरभ्रातृविवाहकृत्यं स्वसुर्न पाणिग्रहणं विधेयं। षण्मासमध्ये मुनयः समूचु
र्न मुंडनं मंडनतोपि कार्यं। एतदपवादस्तत्रैव। ऋतुत्रयस्य मध्ये चेन्नाब्दस्य प्रवेशनं। तदाप्येकोदरस्यापि विवा
हस्तत्प्रशस्यते। सारावल्यां। फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्वाहोपनायने। भेदादब्दस्य कुर्वीत नर्तुत्रयविलंबनं। संहि
तादीपे। ऊर्ध्वं विवाहात्तनयस्य नैव कार्यो विवाहो दुहितुः समार्द्धं। अप्राप्य कन्यां श्वशुरालयं च वधूप्रवेशा

स्य॰

संकटे एकप्रसूतविधौ
उद्वाहनिर्णयः

त्वच्यप्रकं न वादो। मदनरत्ने वसिष्ठः। द्विशो भिन्नं तैकारे हे पिने ष्टं शुभं तु पश्चान्नवमेऽपि दिने शुभं। आवश्यके शोभनमुत्सवो वा दो
रेथवा चार्यविभेदतो वा। एकोदरप्रसूतानां नानि कार्यत्रयं भवेत्। भिन्नोदरप्रसूतानां नेति रात तपो ब्रवीत्। ज्योतिर्निबंधे
कात्यायनः। कुर्के सतु द्वयादर्वाक्तु ऽन्नान्न तु मंडनं। प्रवेशान्निर्गमो नेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयं। कुर्वन्ति मुनयः केचिदन्यस्मि
न्वत्सरे लघु। लाघुवा गुरु वा कार्यं प्राप्तं नैमित्तिकं तु यत्। पुत्रोद्वाहः प्रवेशाख्यः कन्योद्वाहस्तु निर्गमः। मुंडनं चौलमित्युक्तं
व्रतोद्वाहौ तु मंडनं। चौलं मुंडनमेवोक्तं वर्जयेन्मंडनात्परं। मौंजी चोभयतः कार्या यतो मौंजी न मुंडनं। अभिन्नेवत्सरे पि स्यात्
दहस्तत्र भेदयेत्। अभेदे तु विनाशः स्यान्न कुर्यादेकमंडपे। संकटे तु कपर्दिकारिका। वराहमिहिरश्चैव उद्वाह्य पुत्रीं नृपि
सी विदध्यात्सुश्चान्तरस्योद्वहनं कदापि। याव च तु र्वेदिनमत्र पूर्वं समाप्य चान्योद्वहनं विदध्यात्। कश्यपः। मौंजीबंध
स्तथोद्वाहः षण्मासाभ्यन्तरेऽपि वा। पुत्र्युद्वाहं न कुर्वीत विभक्तानां न दोषकृत्। ज्योतिर्निबंधे। विवाहमारभ्य चतुर्थि
मध्ये तदाहूस्विं दर्शदिनं यदि स्यात्। वैधव्यमाप्नोति तदा स कन्या जीवेत्पतिश्चेदनपत्यता स्यात्। तथा। स्वविवाहमध्ये
यदि वसिया हस्तत्र खमुरूव्याः पितरो नयांति। दर्शे विवाहे परतस्तु कुर्याद्दिग्वाहसदोभिर्न तु दूषयेत्तं। येवा भिद्रूरूपयं

विसवधाभिरितिश्रुतेश्च। मासिकविषये हेमाद्रौ शाट्यायनिः। प्रेतश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं तथा। अपकृष्यापि कु
र्वति कर्तुं नांदीमुखं द्विजः। ऋद्धिं विना पकर्षं दोषमाह। तत्रैव उशनाः। वृद्धिश्राद्धविहीनस्तु प्रेतश्राद्धानि यश्चरेत्। स
श्राद्धी नरके घोरे पितृभिः सह मज्जतीति। मेधातिथिः। प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य चरेन्नाभ्युदयक्रियां। आ चतुर्थं ततः पुं
सि पंचमेशुभदं भवेत्। स्मृत्यंतरे। सपिंडीकरणादर्वाग् अपकृष्य कृतान्यपि। पुनरप्यपकृष्यन्ते वृद्ध्युत्तरनिषेधनात्। स्मृति
सारावल्यां। रत्न पुगे स्वस्य युगे श्रात्रु स्वस्य युगे तथा। एकस्मिन्मंडपे चैव न कुर्यान्मंडनद्वयं। सोदरविषयमेतत्। ततः
एकोदरप्रसूतानामेकस्मिन्वासरे पुनः। विवाहं नैव कुर्वीत मंडनोपरि मुंडनं। गार्ग्यः। भ्रातृयुगे स्वसृयुगे भ्रातृ
स्वसृयुगे तथा। न कुर्यान्मंगलं किंचिदेकस्मिन्मंडपेऽहनि। एकस्मिन्वासरे प्राप्ते कुर्याद्यमकजातयोः। क्षौरं
चैव विवाहं च मौंजीबंधनमेव च। ज्योतिर्विवरणे। एकोदरयोर्द्वयोरेकस्मिन्नुद्वहने भवेन्नाशः। नयंतरे एकदिने कैष्या
दि संकटे च शुभं। ऊर्ध्वं विवाहात्पुत्रस्य नारीविवाहो मंगलं तु त्रयं स्यात्। नारीविवाहात्तु रहे विशस्तत दस्यपा
णिग्रहमाह राघवः। भिन्नमातृजयोस्तु एकवासरे विवाहमाह मेधातिथिः स्पष्टं। न तयोः कार्यो विवाहस्त

नि. सिं.

कवासरे।एकस्मिन्मंडपेकार्यःपुष्पवैदिकयोस्तथा।पुष्पदंतिकयोःकार्यस्त्रीणांतशिरस्कयोः।भगिनीभ्यामुभाभ्यां
चयावत्सप्तमपदीभवेत्।यमयोस्तुविशेषः।भट्टकारिकायां।एकस्मिन्वत्सरेचैववासरेमंडपेतथा।कर्तव्यंमंगलंस्वस्रोर्भ्रात्रो
र्यमजातयोः।ज्योतिर्निबंधेनारदः।प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मैदुहितृद्वयं।नैवैकजन्ययोः।पुंसोरेकजन्येतुकन्यकेन
था।नैवकस्याविदुद्वाहोनैकदामुंडनद्वयं।नैकजन्येतुकन्येद्वेपुत्रयोरेकजन्ययोः।नपुत्रीद्वयमेकस्मैप्रदद्यात्तुकदाचनेति।
कन्यायारजोदर्शनेतुअपरार्केसंवर्तः।मातायोवापिताचैवज्येष्ठभ्रातातथैवच।त्रयस्तेनरकंयांतिदृष्ट्वाकन्यांरजस्वलां।हा
रीतः।पितुर्गेहेतुयाकन्यारजःपश्यत्यसंस्कृता।साकन्यावृषलीज्ञेयानसनिर्वृषलीपतिः।देवलत्रीकश्यपाः।पूर्वार्धंतदेव।भ्रूणह
त्यापितुस्तस्याःसाकन्यावृषलीस्मृता।यस्तांसमुद्वहेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः।अश्राद्धेयमपांक्तेयंतंविद्याद्वृषलीपतिं।माधवी
येबौधायनः।त्रीणिवर्षाण्यृतुमतीकांक्षेतपितृशासनं।विष्णुः।ऋतुत्रयमुपास्यैवकन्याकुर्यात्स्वयंवरं।अत्रवरस्यदोषाभावमाह
यमः।कन्याद्वादशवर्षाणियाऽप्रदत्तावसेद्गृहे।भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावरयेत्स्वयं।एवंचोपनतांपत्नींनावमन्येत्कदाच
न।नर्तुतांबंधकींवियात्मनुःस्वायंभुवोब्रवीत्।मनुः।अलंकारंनाददीतपितृदत्तंमातृदत्तंस्तेयंस्याद्यदितंहरेत्।वरंप्रत्याहपि
त्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्यामृतुमतींहरन्।सहिस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनांप्रतिरोधनात्।अत्रप्रायश्चित्तमुक्तमाश्वलायनेन।कन्यामृतुम

तीमुद्वाह्यकृत्वानिष्कृतिमात्मनः।शुद्धिंचकारयित्वातामुद्वहेदान्यशंस्यधीः।पिताऋतुत्वपुत्र्यास्तुगणयेद्दाहिनःसुधीः।दानावधिगृहेस्य
तांपालयेद्रजोवतीं।दद्यात्तदृतुसंख्यागाः।शौनकः।कन्यापितायदि।दातव्येकालेनिःस्वःस्वदानेतस्याययथाविधि।दद्याद्ब्राह्मणे
भ्योमतिनिःस्वःसदक्षिणां।नेस्यतीतांतुसंरक्ष्येषुवरायप्रतिपादयेत्।उपोष्यत्रिदिनंकन्यारात्रौपीत्वागवांपयः।अदृष्टरजसेदद्या
त्कन्यायैरत्नभूषणं।तामुद्वहन्वरश्चापिकूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतमिति।मदनपारिजातेगोपथपर्वे।विवाहेविततेतंत्रेहोमकालउपस्थिते।
कन्यामृतुमतींदृष्ट्वाकथंकुर्वंतियाज्ञिकाः।स्नापयित्वाततांकन्यामर्चयित्वायथाविधि।युंजानायाहुतींहुत्वाततस्तंत्रंप्रवर्तये
त्।अत्रगांधर्वादिष्टौविवाहास्तदवस्थायाकारेज्ञेया।संकटेपैशाचमाह।माधवीयेवत्सः।सर्वोपायैरसाध्यास्यात्कन्यापुरुषस्य
या।चौर्येणापिविवाहेनसाविवाह्यारहःस्थिता।गांधर्वादिविवाहेष्वग्न्युदकपूर्वकंदानमाहतत्रैवयमः।नोदकेननवावाचाकन्यायाःप
तिरुच्यते।पाणिग्रहणसंस्कारात्पतित्वंसप्तमेपदे।पराशरमाधवीयेदेवलः।पि।गांधर्वादिविवाहेषुपुनर्वैवाहिकोविधिः।क
र्तव्यस्त्रिभिर्वर्णैःसमर्थेनाग्निसाक्षिकं।तत्रैवपरिशिष्टे।गांधर्वासुरपैशाचाविवाहाराक्षसश्चयः।पूर्वंपरिणयस्तेषांपश्चा
द्धोमोविधीयते।अतोहोमादावकृतेभार्यात्वाभावाद्वरांतरायदद्यात्।तथाचतत्रैववसिष्ठबौधायनौ।बलादपहृताकन्यामंत्रै
र्यदिनसंस्कृता।अन्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसेतिमदनपारिजातेनारदः।पाणिग्रहणिकामंत्रानियतंदारलक्षणं।तेषां

निशाचविज्ञेयाविद्वद्भिः सप्तमेपदे। स्मृतिमंद्रिकायामपरार्के चैवं। आशौचेतुयत्तवल्क्यः। दत्ते विवाहयते चसंग्रामेदेशविप्लवे। अर्थयापि
चकष्टायांसद्यःशौचंविधीयते। केचामित्यपेक्षिते ब्रह्मपुराणेउक्तं। दातुः प्रतिग्रहीतुश्च कन्यादानेचनेप्सवेत। विवाहयिष्योः कन्यायाओ
जाहोमादिकमणितिति। व्रतयत्तविवाहेषु श्राद्धे होमेर्चनेजपे। आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनोच। प्रारंभश्च
नैवोक्तः। प्रारंभोवरणंयज्ञे संकल्पोव्रतसत्रयोः। नांदीमुखंविवाहादौ श्राद्धेपाकपरिक्रियेति। वरणमितिमधुपर्कपरं।
गृहीतमधुपर्कोयजमानाद्ब्रह्मवितः। पश्चादाशौचेपतितेनभवेदितिनिश्चयः। इतिप्राच्योक्तेः। मधुपर्कात्पूर्वंतुभवत्येवाशौ
चमितिशुद्धिविवेकः। रामांडारस्तापिएवं। नांदीमुखावधिश्चस्मृत्यंतरे। एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः। त्रिषट्चौलोपन
यनेनांदीश्राद्धंविधीयते। आरंभाभावेपिलग्नांतराभावेगृह्यविद्भिः। नदेवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंचितयोरपिनि। अत्रप्रायश्चित्त
माहमदनपारिजातेविष्णुः। अनारब्धविशुद्ध्यर्थंकूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतं। गांदद्यात्पंचगव्याशीततःशुध्यतिसूतकी। संग्रहेपि। संकटेसमनुप्रा
तं प्तेसूतकेसमुपागते। कूष्मांडीभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीं। चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत्। परेवस्तुतकप्राप्तिस्तदेयमृ
दयक्रिया। अत्रादिषुविशेषः षट्त्रिंशन्मते। विवाहोत्सवयज्ञेषुअंतरामृतसूतके। परेरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः।
परेरसगोत्रैः। भुंजानेषुतुविप्रेषुअंतरामृतसूतके। अन्यगेहादकोचायांताः सर्वेतेशुचयस्मृताः। एतदाशौचपूर्वमस्थ

कृतांतविषयं। तत्रप्रेषमंतव्याज्यमिस्यर्थः। कृष्णभट्टतेनुच्यहस्यतिराह। विवाहोत्सवयज्ञेषुअंतरामृतसूतके। पूर्वसंकल्पितान्नेषु नदोषः परिकीर्ति
तइति। धर्मार्थविवाहकरणेफलमुक्तंमहाभारते। दत्वाचवित्तसामर्थ्यादिकंचोद्वाहयेद्द्विजं। तेनप्राप्नोतिलस्थानंशिवभक्तो
नरोध्रुवं। अपरार्केदेवलः। मातापितृविहीनंतुसंस्कारोद्वाहनादिभिः। यः स्थापयतितस्येहपुण्यसंख्यानविद्यते। मदनरत्नेभविष्ये
विवाहादिक्रियाकालेकन्यांक्रेपासिद्धिकारयेत्। यः प्रयच्छतिधर्मार्थंसोश्वमेधफलंलभेत्। कन्याशुल्कग्रहणेतुनिषेधो पितृत्रैव।
अप्रजायांतुकन्यायांनभुंजीतकदाचन। दौहित्रस्यमुखंदृष्ट्वा किमर्थमनुशोचति। अपरार्के आदिपुराणे। विक्रीणातितुयःकन्यां तस्य कौ
पंनकाप्यते। अप्रजायांतुकन्यायांनाश्नीयात्तस्यवैगृहे। बृहस्पतियानवैकन्यांदत्वाश्रीमालकेदाचन। अश्वसंज्ञांतिमोहात्तेतस्यारौरव
केवसेत्। तत्रैवकश्यपः। अहंतंयंत्रनिर्मुक्तंवासःप्रोक्तंस्वयंभुवा। शस्तनमांगलिकेषुतावत्कालंनसर्वदा। यंत्रनिर्मुक्तंनूतनं विवा
हमध्येस्त्रियासहभोजनेपिनदोषइत्याह। हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेगालवः। विवाहकालेयात्रायांपथिचौरसमाकुले। अस्पृ
यो भवेदि द्विप्रस्तदाकार्यंद्विजन्मभिः। एकयानसमारोहएकपात्रेचभोजनं। विवाहेपथियात्रायांकृत्वाविप्रोनदोषभाक्। अ
न्यथादोषमाप्नोतिपश्चाच्चांद्रायणंचरेत्। मिताक्षरायामप्येवं। रत्नमालायां। मूलेमैत्रमघारोहिण्यांकरेपौष्णमारुतम
घोत्तराभिर्विते। भौमसौरिरविवारे। रजितेपाणिपीडनविधिर्विधीयते। अत्र। निष्टनक्षत्रादोद्दानमृगशिरोयोतिषे। विप
तारेयुउरन्नाद्विधनेवालिकां। चनं। प्रस्परेलव्यांरघो। च्चागंदद्यात्रिजन्मसु। चंद्रेत्वशंरवंलेखणं चतारेतिथौविरुद्धेतुयतंड

नि॰ ३

लांश्च। धान्यं तस्या ग्रहणे चवारियोगे विरुद्धे कनकं प्रदेयं। विवाहे मंडपमाह वसिष्ठः। षोडशारत्निकं कुर्यां च्चतुर्द्वारोपशोभितं
मंडपं तोरणैर्युक्तं तत्र वेदिं प्रकल्पयेत्। अष्टहस्तं तु रुच्चयेन मंडपं वा हि षट्करं। दैवज्ञमनोहरः। चित्रा विशाखा शततारकौ
श्विनी ज्येष्ठा सिरण्ये ज्येष्ठाभिरण्येश्री वषा मस्तुष्यं। हित्वा प्रश्रास्तफलदे तेन लवेदिकाप्रदानकं कंडनं मंडपादिकं। हेमाद्रौ व्यासः।
कंडनदलनस्वारकमंडपन्दे द्विर्णकाद्यसिद्धं। ततां बंधिगतागतमक्ष्रौ वैवाहिके कुर्यात्। यन्नारकचिकसा शनिप्र
सिद्धं। वैवाहिकं तु दिवसं शुभे वाथ तिथौ शुभे चतुर्थिकं प्रकुर्वीत विधिदृष्टेन कर्मणा। वेदीमाह नारदः। हस्तोच्छ्रितां चतुर्ह
स्तैश्चतुरस्रां समंततः। स्तंभैश्चतुर्भिः सुश्लक्ष्णां वामभागे तु सद्मनि। समां तथा चतुर्दिक्षु सोपानैरतिशोभितां। प्रागुद
क्प्रवणां रंभास्तंभ हंसशुकादिभिः। एवंविधामारुरुक्षेन्मिथुनस्य निवर्तयेत् दिक्कामिति। सप्तर्षिमते मंगलेषु च सर्व
षु मंडपो गृहमानतः। कौर्यं षोडशहस्तो वा द्वादशहस्तो दशावधिः। समं चतुर्भिश्चैवात्र वेदीमध्ये प्रतिष्ठिता। हस्तोच्च
श्राः। सोपानं पश्चिमतः उपरिभागे तु कपरिमाणा। ज्ञेनं। अथ मन्दाहरणं। ज्योतिर्निबंधे नारदः। कर्तव्यं मंगलके
ष्वादौ मंगलकार्यांकुरार्पणं नवमे सप्तमे वापि पंचमे दिवसे पि वा। तृतीये बीजनक्षत्रे शुभवारे शुभोदये। सम्यग्गृहा
लंकृते सावित्रीतान्यध्वजतोरणैः। सहवादित्रनृत्ताद्यैः गत्वा प्रागुत्तरां दिशं। तत्र मृत्सिकतां श्लक्ष्णां गृहीत्वा पुनरा
गतः। मन्मये वा थवा वैणवे शुभपात्रे पुष्पोन्नये तु। अंकनेक बीजसंयुक्तां तोयपुष्पोपशोभितां। शौनकः। धौ आनंग

र्भसंस्कारं जातकर्म च नाम च। हित्वान्यत्र विधातव्यं मंगले कुरवापनं। बृहस्पतिः। आत्यंतिकेषु कार्येषु कार्यं सद्योंकुरार्प
णं। अत्रैव चाध्दान हरिद्रावंदनं च कार्यं। ज्योतिः प्रकाशे। चतुर्थो मंडपः श्रेष्ठः सप्तमः पंचमस्तथा। नवमैकादशः
श्रेष्ठो निषेधः षष्ठ तृतीयकौ। विवाहमेस्यो देयेवाक न्यावरणमाचरेत्। वरस्यापि वरणमाह चंडेश्वरः। उपवीतं फलं पुष्पं वासां
सि विविधानि च। देयं वराय वरणे कन्याभ्रात्रा द्विजेन वेति। वाग्दानोत्तरं वरमरणे उपराके स्मृतिचंद्रिकायां च वसिष्ठः। अद्भि
र्वाचा च दत्तायां म्रियेत पूर्वो वरो यदि। न च मंत्रोपनीता स्यात्कुमारी पितुरेव सा। यत्तु नारदः। उद्वाहिता पि सा कन्या नप्राप्तमैथु
ना। पुनः संस्कारमर्हति यथा कन्या तथैव सेति। यच्च कात्यायनः। वरोयत्यान्यजातीयः पतितः क्लीब एव वा। विकर्मस्थः सगो
त्रो वा दासो दीर्घामयो पि वा। ऊढापि देया सान्यस्मै सप्रावरणभूषणेति। इदं कलौ निषिद्धं। देवरेण सुतोत्पत्तिर्दत्ता कन्या
न दीयते। इत्यादि पुराणे कलौ निषेधात्। दत्तशब्दस्तूढापरः। उढायाः पुनरुद्वाह मिति हेमाद्रावुक्तेः। देशांतरगमने तु का
त्यायनः। वरयित्वा तु यः कश्चित्प्रणश्येत्पुरुषो यदा। ऋतुागमांस्त्रीनतीत्य कन्यान्यं वरयेद्वरं। अपरार्के नारदोपि।
प्रतिगृह्य तु यः कन्यां वरो देशांतरं व्रजेत्। त्रीनृतून्समतिक्रम्य कन्यान्यं वरयेद्वरं। शुल्कदाने तु यन्नवासिष्ठो
कन्यायां दत्तशुल्कायां म्रियेत यदि शुल्कदः। देवराय प्रदातव्या यदि कन्यानुमन्यते। चंद्रिकायां कात्यायनः।
प्रदाय शुल्कं गच्छेद्यः कन्यायाः स्त्रीधनं तथा। धार्या सा वर्षमेकं तु देयान्यस्मै विधानतः। अनेकेभ्यो हि द

तायामनूढायां तु तत्रैव पूर्वागतश्च सर्वेषां लभेत । धवरस्तु तां । पश्चाद्वरेण यद्दत्तं तस्मै प्रतिलभेत सः । अथागच्छेन्न वोढा या
दत्तं पूर्ववरो हरेत । याज्ञवल्क्यः । दत्तामपि हरेत्पूर्वं श्रेयांश्चेद्वर आव्रजेत् । पूर्वस्य दोषसत्वे इदमिति विज्ञानेश्वरः । संबंधत
त्वे वसिष्ठः । कुलशीलविहीनस्य पण्ड्वादिपतितस्य च । अपस्मारिविधर्मस्य रोगिणां वेषधारिणां । दत्तामपि हरे
त्कन्यां सगोत्रोढां तथैव च । मनुः । षंढो धवद्दारादीनां विवाहोस्ति कथं उचितं । विवाहसंभवे तेषां कनिष्ठो विवहेत
दा । पितृव्यपुत्रसापत्ने परदारसुतेषु च । विवाहदानयज्ञादौ परिवेत्तुर्न दूषणं । अन्यदप्यत्र विस्तरभीतेर्नोच्यते इति दिक् ।
अत्र नांदीश्राद्धे विशेषं तदधिकारिविशेषं चाग्रे वक्ष्यामः । इदं च प्रथमविवाहे पिता कुर्यात् । द्वितीयादौ वर एव नांदीश्रा
द्धं पिता कुर्याद्द्वितीयपाणिग्रहे पुनः अध्वर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नांदीकमिति स्मृतेः । त्रिकांडमंडनोपि । द्वितीयस्य कृती
वतः कुर्यात्पुनः पाणिग्रहं यदा । पितुर्नांदीमुखं श्राद्धं नोक्तं तस्य मनीषिभिरिति । रेणुककारिका । उक्ते काले विवाहं तु
कुर्यान्नांदीमुखं पिता । देशांतरे विवाहश्चेत्तत्र गत्वा भवेदिदं । लग्नघटीस्थापनमाह । नारदः । षडंगुलमितोत्सेधद्वा
दशांगुलमायतं । कुर्यात्पात्रं ताम्रपात्रं तद्दशभिः पलैः । ताम्रपात्रे जलैः पूर्णे मृत्पात्रे वाथ वाम्भसि । मंडले
धौतं वीक्ष्य रवेस्तत्र विनिक्षिपेत् । तत्र मंत्रः । मुख्यं त्वमसि यंत्राणां ब्रह्मणा निर्मितं पुरा । भावाभावाय दंपत्योः काल
साधनकारणमिति । वरस्य मधुपर्कमाह याज्ञवल्क्यः । प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः । प्रियो वि

वाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः । अत्र विशेषोन्यत्र परिशिष्टे । वरस्य प्राग्भवेच्छाखा तच्छाखाया यद्दनुचोदितः । मधुपर्कः प्रश
स्तो वा अन्यशाखापि दातरि । अत्र वरदातृशब्दौ ऋत्विगाद्युपलक्षणं । तदाहुः । अर्घ्यशाखया मधुपर्क इति । अ
र्घस्य यच्छाखीयं कर्म तच्छाखया मधुपर्क इति याज्ञिकाः । जयंतस्तु वरस्य यजमानस्य वा शाखया मधुपर्कद
त्याह । तत्तु नाद्रियंते वृद्धाः । अत्र पंचधा नानाभेदा [illegible] तदर्थे तु विष्टरद्वयं [illegible] परिशिष्टे विष्टरलक्षणं मधुपर्का
दिविधिश्च स्वगृह्यात् ज्ञेयः । कन्यादाने प्रपितामहपूर्वकत्वमुक्तं स्मृत्यर्थसारे । नांदीमुखे विवाहे च प्रपितामह
पूर्वकं । नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्र पितृपूर्वकं । नांदीमुखेति बह्वृचव्यतिरिक्तविषयं । परिशिष्टे पित्राद्यानुलो
म्यान्नात्र । व्यासः । भुक्त्वा समुद्वहेत्कन्यां सावित्रीग्रहणं तथा । उपोषितः समो स्यादविवेकि ह्यायतु । भुक्त्वेमधुप
र्कविधभोजनपरं । गृह्यपरिशिष्टे । कन्यां वरयमाणानामेषधर्मो विधीयते । प्रत्यङ्मुखाय वरय तिष्ठन्दद्यात्प्राङ्मुखः ।
मदनरत्ने संग्रहः । वरगोत्रं समुच्चार्य प्रपितामहपूर्वकं । नामसंकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेव हि । तिष्ठन्पूर्वो
मुखो दाता वरः प्रत्यङ्मुखो भवेत् । मधुपर्कार्चितायैनां तस्मै दद्यात्सदक्षिणां । इदमानंतरं तस्मन्त्रेणानेन दापयेत् ।
गौरीकन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां । गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय । भूमिं गाश्चैव दासींश्च वासांसि सि न
स्वशक्तितः । महिषीं वाजिनश्चैव दद्यात्स्वर्णमणीनपि । ततः स्वगृह्यविधिना होमाद्यं कर्म कारयेत् । यथाचारं विधे

यानि मंगल्यकुतुकानि च । एतत्कन्याद्वानात्रिः कार्यमिति शौनकः । गृहप्रवेशनीयहोमे विशेषमाहाश्वलायनः । अथ्मरे
त्र्यतीते तु परस्तु प्रातरेव हि गृहप्रवेशनीयः स्यादिति यज्ञविदो विदुरिति । औपासनहोमे विशेषमाह शौनकः । यदि रा
त्रौ विवाहाग्निरुत्पन्नः स्यात्तथा सति । उपक्रम्य परस्याह्नः सायं परिचरेदमुं । यदि रात्रौ नाडीमध्ये तूत्पत्तिस्तदा त
दैव होमारंभः । तदुत्तरं चेत्तरसंगे सायमारंभ इति सुदर्शनभाष्ये उक्तं । अथ देवकोत्थापनं । समे च दिवसे कुर्याद्देवकोत्था
पनं बुधः । षष्ठे च विषमे नेष्टं मुक्त्वा पंचमसप्तमौ । निर्णयदीपे गार्ग्यः । नांदीश्राद्धे कृते पश्चाद्यावन्मातृविसर्जनं । दर्श
श्राद्धं क्षयश्राद्धं स्नानं शीतोदकेन च । अपसव्यं स्वधाकारं नित्यश्राद्धं तथैव च । ब्रह्मयज्ञं चाध्ययनं नदीसीमातिलं
घनं । उपवासव्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च । नैव कुर्युः सपिंडाश्च मंडपोद्वासनावधि । बृहस्पतिः । तीर्थे विवाहे यात्रा
यां संग्रामे देशविप्लवे । नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यति । योगयाज्ञवल्क्यः । न स्नायादुत्सवेऽतीते मंगलं वि
निवर्त्य च । अनुव्रज्य सुहृद्बंधूनर्चयित्वेष्टदेवताः । ज्योतिषे । स्नानं सचैलं तिलमिश्रकर्म प्रेतानुयानं कलशप्रदानं । अपू
र्वतीर्थामरदर्शनं च विवर्जयेन्मंगलतोऽब्दमेकं । मासषट्कं विवाहस्योव्रतप्रारंभणेन च । जीर्णभांडादिनत्यागं गृहसंमार्ज
नं तथा । पुत्रविवाहद्दुत्रस्य तथा च व्रतबंधनात् । आत्मनो मुंडनं नैव वर्षं वर्षार्द्धमेव च । अभ्यंगेऽस्तु च कचैव विवाहित
त्र जन्मनि । मांगल्यपुच्चसर्वेषु न धार्यं गोपिचंदनं । ज्योतिर्निबंधे । उद्वाहात्प्रथमे शुचौ यदि वसेद्भर्तुर्गृहे कन्यका

हन्यात्तज्जननीं क्षये निजतनुं ज्येष्ठे पतिज्येष्ठकं । पौषे च श्वशुरं पतिं च मलिने चैत्रे स्वपित्रालये तिष्ठंती पितरं निहंति न भयं तेषा
मभावे भवेत् । विवाहात्प्रथमे पौषे आषाढे चाधिमासके । न सा भर्तृगृहे तिष्ठेच्चैत्रे पितृगृहे तथा । हेमाद्रौ स्मृत्यंतरे । विवाहव्रतचूडा
सु वर्षमर्द्धं तदर्द्धकं । पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं । अथ वधूप्रवेशः । येन लग्ने गो । मार्गशीर्षे तथा माघे माधवे ज्येष्ठसंज्ञ
के । फाल्गुने भवेद्वधूप्रवेशो न वर्षे पितौ । नारदः । आरभ्योद्वाहदिवसात्षोडशे वाप्यथ समे दिने । वधूप्रवेशः संपत्त्यै दशमेऽथ सम
मे दिने । संग्रहे । विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे तिथौ षोडशवासरांतात् । ऊर्ध्वं ततो वत्सरपंचमांतात्ततः परस्तान्नियमो न चास्ति ।
नारदः । समे वर्षे समे मासे यदि नारी गृहं व्रजेत् । आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी मरणं व्रजेत् । प्रयोगरत्ने तु । वधूप्रवेशः प्रथमे
तृतीये शुभप्रदः पंचमके च वा द्वितीयके वा च चतुर्थके च षष्ठे वियोगामयदुःखदः स्यात् । इत्युक्तं तत्र मूलं चिंत्यं । बृ
हस्पतिरपि । षोडशे नवा दशमे दिने वा विवाहमारभ्य वधूप्रवेशः । पंचमं सप्तमं हि दिनं विनापि विधावसेञ्जो वर्षांगे पस्सूर्यः
लक्ष्यः । स्वभवनपुरप्रवेशो देशानां विप्लवे तथोद्वाहे । नववध्वा गृहगमने प्रतिशुक्रविचारणा नास्ति ॥ मांडव्यः । नित्ययाने गृ
हे जीर्णे प्राशनांतेषु सप्तसु । वधूप्रवेशमांगल्ये न मौढ्यं गुरुशुक्रयोः । ज्योतिर्निबंधे । वामे भृगौ नवोढायाः स्वगेहान्निष्क्रमे द
क्षिणे । धनं धान्यं च पत्रं च सर्वनाशः प्रसज्यते । नवोढायाः स्त्रिया वैधव्यं यदुक्तं संमुखे भृगौ । दैते च विबुधैर्ज्ञेयं केवलं तु द्विरा

गमे। पूर्वतो भ्युदितेथ शुक्रे प्रययाद्दक्षिणापरे। पश्चादभ्युदिते चैव याया तु पूर्वोत्तरे दिशौ। व्यवहारतत्वे। पौष्ण्या कभा श्रवणाच
पुष्पे हस्तत्रये मृकमघोत्तरासु। पुष्ये च मैत्रेन वधूप्रवेशो रिक्ते तरे व्यर्ककुजे च रास्तः। गर्गः। व्यतीपाते च संक्रान्तौ ग्रहणे वैधृ
तावपि। आद्यं विना शुभं नैव प्राप्तकाके पि मानवः। तथा। स्मास्संक्रांदि विषदोषात्तकाके पि नाचरेदिति। अथ द्विरागमनं। ज्यो
चये। माघफाल्गुन वैशाखे शुक्लपक्षे शुभे दिने। कुगुर्वादित्यविश्वहरे स्याग्नित्यं पत्नी द्विरागमः। बादरायणः। नीहारांशुदिनो
त्तरादितिगुरुब्रह्मानुराधाश्विनी शाक्रे भास्करवायुविल्लु वरुणत्वाष्ट्रे प्रशस्ते शिवे। कुं भौमार्कि गसेरवौ शुभकरे प्राशोदये भार्ग
वेजीव ज्ञास्फुजितां दिने नववधूवेश्मप्रवेशः शुभः। अथ पुनर्विवाहः। श्रीधरीये। पुनर्विवाहं वक्ष्यामि दंपत्योः शुभदं हि तं। लग्नं तु लग्न
येत्स्त्रीषि गमकृतारादिसंभवे। अन्येष्वशुभकाके षु दुष्टयोगादिसंभवे। विवाहे वापि दंपत्योराशौ चंद्रसमुद्भवे। तस्य दोषस्य शांत्यर्थं पुन
र्वैवाह्यमिष्यते। याज्ञवल्क्यः। सुरापी व्याधिता धूर्ता वंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा। स्त्री प्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा। मनुः।
वंध्याष्टमेधिवेत्तव्या दशमे तु मृतप्रजा। एकादशे स्त्री जननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी। संग्रहे तु। अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वाद
शे त्यजेत्। मृतप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीं। एकामुत्क्रम्य कामार्थमन्यां लब्धुं य इच्छति। समर्थस्तोषयित्वार्थैः पूर्वोढा
मपरां वहेत्। याज्ञवल्क्यः। आज्ञासंपादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीं। त्यजन्दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः। मनुः।
अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्रोषिता गृहात्। सा सद्यः संनिरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसंनिधाविति। हेमाद्रौ कात्यायनः।

अग्नि शिष्य शिशुश्रूषां बहुभार्यः सवर्णया। कारयेत्तद्बहुत्वं चेत् ज्येष्ठया गर्हिता न चेदिति। याज्ञवल्क्यः। सत्यमन्यां सवर्णायां धर्मका
र्यं न कारयेत्। सवर्णासु विधौ धर्म्ये ज्येष्ठया न विनेतरा। द्वितीयविवाहहोमेग्निमाह कात्यायनः। सदारोन्यान्पुनर्दारानुद्वोढुं का
रणांतरात्। यदि चेच्छेदग्निमान्कर्तुं क्व होमोस्य विधीयते। स्वेग्नावेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन। त्रिकांडमंडनीये। आद्यायां
विद्यमानायां द्वितीयामुद्वहेद्यदि। तदा वैवाहिकं कर्म कुर्यादावसथेग्निमान्। सुदर्शनभाष्ये तु द्वितीयविवाहे लौकिके एव न
पूर्वोपासनेत्युक्तं। इदं चासंभवे। तत्र च। अथाग्न्योर्गृह्ययोर्योगं सपत्नीमिदकात्ययोः। सहाधिकारसिद्ध्यर्थमहं वक्ष्यामि शौनक
उक्तः। संसर्गविधिः कार्यः। द्वितीयादि विवाहे काल उक्तः संग्रहे। प्रमदामृतिवासरादितः पुनरुद्वाहविधिर्वरस्य च। विषमेषु
च वत्सरेषु भाद्युगके चापि मतिप्रदो भवेत्। तृतीयादि विवाहनिषेधो माल्ये उद्वहेदिति सिध्यर्थे तृतीयां न कदाचन। मोहाद
ज्ञानतो वापि यदि गच्छेतु मानुषी। नश्यत्येव न संदेहो गर्गस्य वचनं यथेति। संग्रहे। तृतीयां यदि चोद्वहेत्तर्हि सा विधवा भवेत्। चतुर्था
दि विवाहार्थं तृतीये र्कं समुद्वहेत्। तद्विधिस्तु रविशन्यार्कहस्ते वा। वरः संकल्प्य स्वस्ति वाचनं नांदीश्राद्धं कृत्वा चार्यं वृत्वा आकृष्णे
नेति छायायुतं सूर्यमर्कं तु संकल्प्य पूजयेद्गुडौदनं दत्वा वस्त्रेण तंतुभिरावेष्ट्य त्रिलोकवासिन्सप्ताश्व छायया सहितो रवे। तृ
तीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुर्विति संप्रार्थ्य अर्के नवग्रहं सिंचेत्। मम प्रीतिकरा येयं मया सृष्टा पुरातनी। अर्कजा ब्रह्मणा
सृष्टा अस्माकं प्रतिरक्षतु। नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे। त्राहि मां कृपया देवि पत्नीत्वमेवमागता। अर्क त्वं ब्रह्मणा सृ

कः सर्वप्राप्ताद्वितायन्व। ऋक्षाणामादिमतस्तव्वंदेयांगांप्री तिवर्धनः। कृतीयेप्रहनेपात्पंमत्युचात्रुविनाश्येति। ततआचार्यः काश्य पगोत्रामादित्यप्रपौत्रींसवितुः पौत्रीं ममपुत्रीं कर्मकन्याममुकगोत्रायवरायप्रदास्येइतिवाग्दानं कृत्वावरस्यमधुपर्कं कृत्वांगाः परं कृत्वास्य स्तिनइतिसूक्तं जस्वा पूर्ववत्कन्यां दत्वा कन्यामिमामित्युक्त्वा नकन्यादानमंत्रमुक्त्वा दक्षिणांदद्यात्। ततोयोक्त्र्याविष्टितस्त्रेणार हस्तामेतिमंत्रेण कंकणं बध्वा कस्यचतुर्दिक्षु कुंभेषु विष्णुसंपूज्याग्निप्रतिष्ठाप्य। प्रारंतसंगोमिरितिरहस्यतयेमस्मेत्वाकाम कामायेत्कृचायेव्यस्त्वसमस्तत्वा। इतिभिराज्यं कृत्वाचार्यायगोयुगंदत्वा मयाकृतमिदं कर्मस्वावरेपुनरायुषा। अर्कापि त्यानिवोदेहि त्वन्नवर्क्षितुमर्हसीतिनमेदितिदिक्।। ।। इतिनिर्णयसिंधौविवाहः।। ।। अथाधानं। रत्नमालायां। प्राजाप त्येपूष्णसाद्विदैवपुष्येत्वाष्ट्रास्विंदवे कृत्तिकासु। अग्न्याधानंमुत्तराणांत्रयेपित्रिमित्रादित्येकीर्तितंभार्गवमुख्यैः। आश्वलायनः। आग्न्याधेयंकृत्तिकासुरोहिण्यांमृगशिरसिफल्गुनीषुविशाखयोरुत्तरयोः प्रोष्ठपदयोरेतेषांकस्मिंश्चिदसंतेपर्वणिश्रा द्धेयाआदधीतग्रीष्मवर्षाशरत्सुक्षत्रियवैश्योपकृष्टायस्मिन्कस्मिंश्चिद्दत्वावादधीतसोमेनयक्ष्यमाणोनर्तुनक्षत्रं नक्ष त्रं सोमाधानेऋत्वाधनालोचनमात्रेपरं। सोमेनयक्ष्यमाणोनर्तुनक्षत्रं नक्षत्रं लरेतदातस्याग्निविबंकोवाभक्षामुकस्यभवतीति बोधायनोक्तेरितिमदनरत्ने। दृगायः। पुष्यागमे यस्युत्तरादिसपौष्णज्येष्ठाचित्राकद्विदैवं तुभेषु। कुर्युर्वह्न्याधानमादंवसंत ग्रीष्मोषांतेषवविप्रादिवर्णाः। कालं दर्शे। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावप्युत्तरायणे। उपक्रम्ययथाकालमुपासीरन्द्विजाव

तयः। सोमेचमनुवंधं चसर्वं श्रविकेतीरपि। सौम्यापुनेयथाकालंविरत्युर्गृहमेधिनः। अत्रविशेषः पूर्वमुक्तः। अग्निहो त्रकालउक्तश्छंदोगपतिशिष्टे। उदितेनुदिते चैवसमयाध्युषितेतथा। सर्वथावर्ततेयज्ञ इतियंवैदिकीश्रुतिः। एषां स्वरूपंनगेव। रात्रेस्तुषोडशे भागेग्रहनक्षत्रभूषिते। कालं त्वनुदितंज्ञात्वाहोमंकुर्याद्विचक्षणः। तथाप्रभातसमयनष्टेनक्षत्रमंडले। रविर्यावन्नदृश्येतसमया ध्युषितंतु तत्। रेखामात्रं प्रदृश्येतरश्मिभिश्चसमन्वितः। उदितंतद्विजानीयात्रहोमंप्रकल्पयेत्। आश्वलायनः। उद्योपरंप्र त्वाउदितेषा। संयंतुसएव। अस्तमितेमइतिसएव। प्रदोषांतोहोमकालः संगवांतः प्रातरिति। छंदोगपरिशिष्टे। यावसम्यङ् नभाव्यंतेनभस्यृक्षाणिसर्वतः। नवलोहितिमायेतिवाचसायंतुहूयते। औपासनेप्ययं। तस्याग्निहोत्रेणप्रादुष्करणहोमकालौव्या ख्यातौ इति आश्वलायनोक्तेः। अथावसथ्याधानं। पारस्करः। आवसथ्याधानंदारकालेदायाद्यकालएकेषामिति। दायाद्यकाले विभागकाले। मदनरत्नेप्यासः। अग्निर्वैराद्यिकेत्येनगृहीतः प्रमादिना। पत्न्युपरतेतेनगृहीतव्यः प्रयत्नतः। योगी हीतविवाहा ग्निर्गृहस्थ इतिमन्यते। अन्नंतस्यनभोक्तव्यं वृथापाको हि सः स्मृतः। ज्येष्ठभ्रातर्यविभक्तवासगृनोकनिष्ठस्यपुत्रस्यवाग्न्यभाति नदोषः। तदाहात्रेवर्गाग्न्यः। पितृपाकोपजीवीवाभ्रातृपाकोपजीवकः। ज्ञानाध्ययननिष्ठोवानदुष्येताग्निनाविना। होमार्थस्वसाप्य ध्यायमाहसत्यव्रतः। अनधीत्यद्विजोवेदंस्तालोष्ठ्यपियथातथा। अधीतेव्रतस्त्रयेवर्णसांगवेदंगृहस्थेसे। इदंचाधानंत्ये

ज्येष्ठे कृताधानेन कार्यं। दाराग्निहोत्रसंयोगे कुरुते योग्रजे स्थिते। परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वज इति मनुशातातपोक्तेः। स्मार्ते त्वे
वं। सोदर्ये तिष्ठति ज्येष्ठे न कुर्याद्दारसंग्रहं। आवसथ्यं तथाधानं पतितस्तु तथा भवेदिति तत्रैव गार्ग्योक्तेः। आम्नाय तद्दोष
माह। सुमंतुः। ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव चाश्रयेत्। अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शंखस्य वचनं यथा। शंखवसिष्ठः। अग्न्यतोस्त
यदा नाग्निराद्ध्यात्स्वनुज्ञः कथं। अग्रजानुमतः कुर्यादग्निहोत्रं यथाविधि। पुरा इति। सौदर्याणां तु सर्वेषां परिवेत्ता कथं भवेत्।
दारैस्तु परिविद्यंते नाग्निहोत्रेण नेज्यया। अधिकारिणोपि भ्रातुरनुज्ञया कुर्यादिति मदनपारिजातः। विवाहस्त्वनुज्ञयापि
नेत्यर्थः। सोदरोक्तेरसोदराणां न दोषः। तदाह हेमाद्रौ वसिष्ठः। पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्परनारीसुतांस्तथा। दाराग्निहोत्रसंयो
गे न दोषः परिवेदने। परस्त्रीरीसुता दत्तकादयः। देशांतरे विशेषमाह। स एव। अपेक्षेद्द्वादशवर्षाणि ज्येष्ठं भ्रातरमनिवि
ष्टमप्रतीक्षमाणः प्रायश्चित्ती भवतीति। क्लीबादावदोषमाह कात्यायनः। देशांतरस्थक्लीबैकवृषणानसहोदरान्। वे
श्याभिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः। जडमूकांधबधिरकुब्जवामनखंजकान्। अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तान्नृ
पस्य वा। धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतोकारिणस्तथा। कुटिलोन्मत्तचौरांश्च परिविंदन्न दुष्यति। एवं ज्येष्ठे स्थिते हस्तादावपि ने
परिवेत्तृत्वं। तदाह त्रिकांडमंडनः। दर्शेष्टिसोमाधानाग्निसंग्रहं। अग्निहोत्रं विवाहं च प्रयोगे प्रथमे स्थितं। न कुर्याद्दुर्वृत्तेके ज्ये

ष्ठे सोदरे वाप्यकुर्वति। क्षेत्रजादावन्यजाते विद्यमानेपि सोदरे। नाधिकारविघातोस्तीति भिन्नोदर्येपि सोदरे। पंग्वंधमूकबधिरपतितो
न्मादरूषणे। संन्यस्ते छिन्नहस्तादौ यद्वा पंढादिदूषणे। अन्यके सोदरे ज्येष्ठे कुर्याद्देवेतरः क्रियामिति। आरोहस्तं दशांतरादौ करीममे साधा
नेमंत्रैर्वर्णनं च। शाकटीरंगुलीः। तंत्ररत्नेप्युक्तं। अंगवैकल्यात्सर्वमाहिताग्नित्वे धिक्रियेनैवानिरोध। आधानं तु न कुर्यात्तस्यानैमित्तिक
त्वादिति। एवं चतुरंगुल्कोपि। षड्गुणकाण विकर्णादेस्त्वस्त्येवाधिकारः। एकांगशातु दशांतर्गतेः। शारीरकाचर्यर्या वा। विप्रतिविकृतिमति
हिरण्यकेशिसूत्रे कर्माशक्तिहेतोर्वैरूपवैकल्यस्य निषेधात्। अतएवान्नाह्यायनसूत्रे यात्यश्च प्रथमे स्थिर्निर्गुणे रितिन्यू
नांगस्याप्यधिकारउक्तः। अपरार्के उशनाः। पितापितामहोयस्य अग्रजो वाथ कस्यचित्। तपोग्निहोत्रमंत्रेषु न दोषः परिवेदने।
विधुरजायामप्यदोषमाह। मदनरत्ने सुमंतुः। पित्रा यस्य तु नाध्यातं कथं पुत्रस्त्वादधीत कदाचनेति त्रस्तु कारयेत्। अग्निहोत्रेपि
कारोस्त्विति शंखस्य वचनं यथेति। नाध्यातं नाधानं कृतमित्यर्थः। एतच्च जायायामेवेति हेमाद्रिः। यत्तु पितृव्यतुल्यस्याप्यनुज्ञाने
नानधिकृतवचने तिलत्स्याधिकारे ज्ञेयं। शूद्रस्य संस्काराः। यमः। शूद्रोप्येवंविधः कार्यो विनामंत्रेण संस्कृतः। न केनचित्स
मसृजच्छूद्रं स्तामंत्रप्रजापतिः। छंदसामंत्रेण। व्यासोपि। गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयो जातकर्म च। नामक्रियानिष्क्रमोन्नप्राशनं
वपनक्रिया। कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारंभक्रियाविधिः। केशांतः स्नानमुद्वाहो विवाहाग्निपरिग्रहः। त्रेताग्निसंग्रहश्चैव संस्का

गःषोडश समाख्याताः स्मृताः। नैवैताः कर्णवेधांता मंत्रवर्जं क्रियाः स्त्रियाः॥ विवाहो मंत्रतस्तस्याः शूद्रस्यामंत्रतो दशेति। मदनरत्ने
हिरण्यगर्भदाने तु। गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं तथा। कुर्याद्धिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुंगवाः इत्युक्तेर्जातकर्मादिका कुर्यादिति
माः षोडश चापराइत्यत्र ह्रियाः जातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडाविवाहाः शूद्राणां तु षडेते पंचमहायज्ञाश्चेत्येकादश
शूद्रस्य। सूपनारायणहरिहरभाष्ययोरेवोशांकधरस्तु द्विजानां षोडशैवस्युः शूद्राणां द्वादशैव हि। पंचैव मिश्रजातीनां संस्काराः कुलध
र्मतः। देवव्रतोपनयनं महानाम्नी महाव्रतं। विना द्वादश शूद्राणां संस्काराणीममंत्रतस्त्वाह। अपरार्के तु गर्भाधानमृतौ पुंसः इत्युक्त्वाह।
एतच्चातुर्वर्ण्यपरं न द्विजातिमात्रपरं। तथा च सत्युपनयनं विधाय यथा भस्या इति। तेन तत्समंत्रकं भवति। अन्ये तु विवाहमात्रं संस्कारं शूद्रे
पिलभतां सरेत्येके। अत्र सच्छूद्रागोचरत्वेन व्यवस्था। मनुः। न शूद्रे पातकं किंचिन्न च संस्कारमर्हतीति। नार्यमा
हमेधातिथिः। पत्तामन्त्यतो निविद्धं स्त्रेयान्नतादि। न तस्यातिक्रमेऽस्य पापं यथा द्विजानां उपनयनरूपं संस्कारं न चार्हतीति। केवल
लौकिकार्याः। शूद्रो वर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति। वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना। इत्यापस्तंबोक्तेः। अमंत्रस्य तु शूद्रस्य विप्रो
मंत्रेण गृह्यते इति मरीच्युक्तेश्च। स्वयं परिक्षा वा सर्वार्थाः। तेन शूद्रधर्मेषु सर्वत्र विप्रेण मंत्रः कर्तव्य इत्युक्तं पित्र्ये तर्पण एवेति ... पाणिः ए
वं स्त्रीणामपीति दिक्। इति श्रीरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंधौ संस्कारनिर्णयः॥ ॥ अथ पूर्तकालः॥ तत्र जलाश
यस्योत्सर्गे राहः। हस्तो मघानुराधा पुष्य धनिष्ठा उत्तरा त्रि रोहिण्यः। शतभिषगित्यारंभे स्थापनं प्रशस्य ते भगणाः। हेमाद्रौ भविष्ये। तत्रिसलिल

संपूर्णं कार्तिके तु विशेषतः। मुनयः केचिदिच्छंति च्यवनोने चोनरयमे। नक्षत्रनियमस्तत्र सलिले तत्र कारणं। दीपिकायां। मार्तंडेंदुगुरु
हेमुरजिदहातन्नेमाघपद्मस्य मुद्रे मूल्यपाढोत्तराखि श्रवणगुरुकरे पौष्णशाक्रान्धचंद्रे। मैत्रब्राह्मे वरुणमरनरास्सितेथौ २
संस्थिते पाल्यतीयेकायातोप्रतिष्ठा इगुरसितदिने काचक्कुद्देस्य लग्ने। वराहः। आग्नेययदि कोणे ग्रामस्य पुरस्य वा भव
ति कूपः। नित्यं स करोति भयं दाहं च समानसंप्रायः। नैर्ऋते वाक भयं वनितासयं च वायव्ये। दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वा शेषाः स्मृताः शुभा
वहाः कूपाः। वास्तुशास्त्रे। भूतिं पुष्टिं पुत्रहानिं पुरंध्री नाशं मृत्युं संपदं शत्रुबाधां। किंचित्सौख्यं शंभुकोणादि कुर्यात्कूपो
मध्ये गेहे नर्थकायं च। उत्सर्गविधिश्च कौस्तुभपरिशिष्टे। अथातो वापीकूपतडागपद्मं व्याख्यास्यामः। पुण्येऽहनि उदक
समीपे गिन्निसमाधाय वारुणं चरुं श्रपयित्वाज्यभागांते आज्याहुतिर्जुहुयात् समुद्रज्येष्ठा इति प्रत्यृचं ततो हविषा त्वं तत्वायामीति
पंच। त्वं नो अग्न इति द्वे। इमं मे वरुणेति च स्विष्टकृतं मार्जनांते धेनुं तारयेनाम तुभ्यं आदद्येदिदं सलिलं पवित्रं कुरुध्वं शुद्धाः
पूता अमृताः संतु निरां। मातारयंती कुरुध्वं तीर्थाभिषेकं लोकाल्लोकांतरं नेतीर्तौ तीर्थे तु धारास्तु वा रुद्रीयापो अस्मान्निस्व
धापरानिताप्यौ दिशतु छापयित्वा यवसाद्यगवनी। तिहिंकृतं रुद्रिं अनिजलं कृता विप्राय दद्यात् दत्तरां वा शस्त्यां दक्षिणां
ततउत्तरे नेदेश पितरो गुप्ताः प्रीयंतामिति। ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयीत। विस्तरस्तु कौस्तुभे। अन्यो त्तात्समन्तश्चेत्तु कार्ग

योतामीविधेयतेयः। कूपादेरुत्सर्गीकरणे दक्षकोशविधे। सर्वं तत्केवलं विनैः स्यादपवित्रमसंस्कृतं। कुशाग्रेणापि राजेंद्र न स्प्रष्टव्यमसंस्कृतं। तथा। वापीकूपतडागादि पत्युत्स्यासंस्कृतं। अपेयं तद्भवेत्सर्वं पीत्वा चांद्रायणं चरेत्। वृक्षारोपणं। चंडेश्वरः। आर्द्रसर्वाद्रपि तत्तिष्य विशाखा पौष्णमूलोत्तरात्रयहस्तरोहिणवारुणाश्व। एतेषु तारकेषु हितं तरुराणां। वृक्षादिरोपणमिह्नोपरिशोधिरः। अथ मूर्तिप्रतिष्ठा। वसिष्ठः। हस्तत्रये मित्रहरित्रये च पौष्णद्वयादित्यसुरेज्यभेषु। तिस्रोत्तरा धातृकशांकभेषु सर्वामरस्थापनमुत्तमं स्यात्। मत्स्ये। चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्येष्ठे वा माधवे तथा। माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत्। नारदस्तु चैत्रं निषेधति। विचैत्रेष्वेव मासेषु माघादिषु च पंचस्विति। तेनात्र विकल्पः। अत्र माघमासो विष्णुप्रतिष्ठाव्यतिरिक्तविषयः। माघे कर्तुर्विनाशाय फाल्गुने शुभदा भवेदिति विष्णुधर्मोक्तेरिति हेमाद्रिः। मत्स्ये। प्रतिपत्तद्वितीयायां तृतीयायां धनप्रदा। चतुर्थ्यां नाशमाप्नोति नियमस्य सुखावहा। विनायकस्य देवस्य तथा तत्राहितप्रदा। पंचम्यां श्रीयुता कर्तुर्वरदा च तथा भवेत्। षष्ठ्यां लक्ष्मीयुता नित्यं सप्तम्यां रोगनाशिनी। अष्टम्यां धान्यवृद्धिः का नवम्यां च विनश्यति। भद्रकाल्याः कृता तत्र कर्तुर्भवति तु स्यये। धर्मवृद्धिकरी ज्ञेया दशम्यां तु तथा तिथौ। एकादश्यां तथा पुत्रका द्वादश्यां सर्वकामदा। त्रयोदश्यां तेथा ज्ञेया चतुर्दश्यां विनश्यति। कृष्णपक्षेपि दशम्यां कार्त्तः क्षयकर्त्री भवेत्। पंचदश्यां तथा शुक्ले सर्वकामकरी भवेत्। अषाढे द्वे तथा मूलमुत्तरात्रयमेव च। ज्येष्ठा श्रवणरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा। हस्ताश्विनी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा। अनुराधा तथा

स्वाती प्रतिष्ठासु प्रशस्यते। श्रीपतिः। रोहिण्युत्तरपौष्ण्यवैष्णवकरादित्याश्विनीवासवानुराधेंदवती भवेषु गस्ते विष्णोः प्रतिष्ठापनं पुष्यश्रुत्यभिजित्सुरेभ्यः कयोर्विधाधिपस्कंदयोर्मैत्रे तिग्मरवेः करे निर्ऋतेर्मूले दुर्गादिकानां शुभं। गणपरिवृढरक्षोयक्षभूतासुराणां प्रथमफणिसरस्वत्यादिकानां च पौष्णे। श्रवसि सुगतनाम्नो वासवे लोकपानां निगदितमखिलानां स्थापनं चास्थिरेषु। तेजस्विनी क्षेमकृदग्निदाहविधायिनी स्यात्तु नदा पृष्ठा च। आनंदकृत्कल्पविनाशिनी च सूर्यादिवारेषु भवेत्प्रतिष्ठा। माधवीये वैखानसः। मातृभैरववाराहनारसिंहत्रिविक्रमाः। महिषासुरहंत्र्यश्च स्थाप्या वै दक्षिणायने। वैशाखेऽप्यर्थे। लिंगप्रतिष्ठायां विशेषः। हेमाद्रौ लक्षणसमुच्चये। उत्तरायणगते भानौ लिंगस्थापनमुत्तमं। दक्षिणायने पूर्वं त्रिवर्षाद्भयावहं। स्वर्गदं स्थापनं नेष्टं तस्माद्दक्षिणायने स्थापनं तु प्रकर्तव्यं शिशिरादावृतुत्रये। प्रासादपिंडिकापीठलिंगं भवेद्व्यं रस्योगरं। हेमनेशान चैव लिंगस्यारोपणं मतं। रत्नावल्यां। माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढेषु पंचसु। मासेषु शुक्लपक्षेषु लिंगस्थापनमुत्तमं। विष्णोरप्याह। तत्रैव वैखानसः। मार्गशीर्षादिमासोद्वेनोदितो लक्षणापुरा। मासेषु फाल्गुनः श्रेष्ठश्चैत्रो वैशाख एव च। रेवत्यां पुष्यसंश्रवणे मासि वा भवेत्। बोधायनसूत्रे विष्णुप्रतिष्ठामुपक्रम्य द्वादश्यां श्रोणायां वायानि चान्यानि पुण्यनक्षत्राणीति। देवीकारिविशेषस्तेषु वैरत्नवैद्यो सर्थः। सर्वदेवेषु मासविशेषो हेमाद्रौ विष्णुधर्मे। माघे कर्तुर्विनाशाय फाल्गुने शुभदा भवेत्। लोकानंदकरी चैत्रे वैशाखे वरसंयुता। अषाढासु युता सप्त

ज्येष्ठे आषाढे धर्मरवृद्धिः। श्रावणे धनहानिः स्यात्प्रोष्ठपादे विनश्यति। अश्विने नाशमायाति तिर्यक्त्वं कार्तिके तथा। सौम्ये सौभाग्य
मतुलं पौषे पुष्टिरनुत्तमा। रोगान्विताधिमासे स्यात्तु रोगान्न एवं चेति। अत्र श्रावणाश्विनयो निषेधः मार्गशीर्षविधिश्च विष्णुव्यतिरिक्त
विषयः। पूर्वोक्तवचनादिति हेमाद्रिः। माघश्रावणभाद्रपदनिषेधः शिवव्यतिरिक्तविषयः। अत एवोक्तं। देवीस्थापने तु चैत्रे वि
शेषो देवीपुराणे। दिव्यमाघेऽश्विने मासे उग्रमासे सर्वकामदा। तथा। न तिथिर्न च नक्षत्रं नोपवासो त्र कारणं। सर्वकालं प्रकर्तव्यं कृ
ष्णपक्षे विशेषतः। अन्यच्चात्र विचारो हेमाद्रौ ज्ञेयः। नारदः। हंसस्यर्थहीनां करिसंत्ररूलां च तरलिंगं। स्त्रियं लक्षणहीनां च नानुप्र
तिष्ठा समां रिपुः। अत्राधिकारिणश्चोक्ता रुद्रयामले देवीपुराणे। वर्णाश्रमविभेदेन देवताः स्थाप्यास्तु नान्यथा। ब्राह्मणस्तु ब्राह्मणैः स्था
प्यो गायत्रीसहितः प्रभुः। चतुर्वर्णैस्तथा विष्णुः प्रतिष्ठाप्यः सुखार्थिभिः। भैरवोपि चतुर्वर्णैरंत्यजानां तथा मतः। मातरः सर्वलोकैः स्था
स्थाप्याः पूज्याः सुरोत्तमाः। लिंगं रहीयातिवापि संस्थाप्य तु यजेत्सदा। शिवसर्वस्वे भविष्ये। स्वकपूजयते लिंगं देवाश्चिमजास
तं ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा महसा यतनैः। तस्य प्रातः स सत्यस्या मिश्रभानुलोका न तु लभा। तिथितत्वे स्कांदे शूद्रः कर्मणियो नित्यं स्वीया
न्निकुरुते प्रियो तस्याहं भर्ता यक्षाणि चंद्रखंडविभूषिते। ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोथ सुव्रतो एवं दिने दिने देवं प्रपद्येयेदं बिकापतिं। संन्यासी
देवदेवेशं पूर्णेनैवैष सर्वं। नमोनेन शिवेनैव स्त्रीणां पूजा विधीयते। एतच्च पुराणप्रसिद्धपूर्जीयपिंडलिंगपूजाविषयं। यानि तु शास्त्र

ईर

कीसेतौ। नारदीये। यः शूद्रेणार्चितं लिंगं विष्णुं वा प्रणमेन्नरः। न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा प्रायश्चित्तायुतैरपि। न मेध्यः शूद्रसंस्पृष्टं लिंगं बाह
ल्मिव च। स सर्वयातनाभोगी यावदाचंद्रतारकं। पाखंडपूजितं लिंगं नत्वा नरकमश्नुते। यो विद्विट्पूजितं लिंगं विष्णुं वापि न
मेत्तु यः। स कोटिकुलसंयुक्तः आकल्पं रौरवं वसेदिति। दिनीलातन्निर्मलमनुस्थापितलिंगादिविषयाणि। यत्तु प्रतिष्ठिते लिंगं मं
त्रविद्भिर्यथाविधि। तत्र संस्पृष्टश्रुतिः शूद्रो योषिद्वापि न संस्पृशेदिति तद्वैवोक्तेः प्रतिष्ठायां तु शूद्रादीनां नाधिकारः। स्त्रीणामम
नुपनीतानां शूद्राणां च जनेश्वर। स्पर्शने नाधिकारोस्ति विष्णौ वा शंकरेपि वा। यः शूद्रसंस्पृष्टं लिंगं विष्णुं वापि नमेन्नरः। इहैव सं
तदुःखानि पश्यस्यामुष्मिके किमु। शूद्रो वानुपनीतो वा स्त्रियो वा पतितोपि वा। केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते इति
वृद्धनारदीयस्कांदोक्तेरिति निर्णयसिंधौ सेतौ। पितामहचरणाः। चतुर्वर्णैरिति पूर्वोक्तवचनात्स्पृष्ट्वा दिप्रतिष्ठायां शूद्रस्याधिक
ल्प्यइति तु युक्तं पश्यामः। तत्रैव गौतमः। शिवार्चनं सदा पंच शुचिः कुर्यादुदङ्मुखः। वा च संपूतिथिनं प्राक्पश्चिमो रुगास्य सन्तःप्रा
तः सायं निशासु चेति प्रयोगपारिजाते स्वापरिशिष्टे। प्रतिमाः प्राङ्मुखो रुद्रङ्मुखो अर्चेतान्यत्र प्राङ्मुखः एतत्स्थिरप्रतिमा
विषयं। अन्यत्र चरका सु। अथ प्रतिमाः। भार्गवा जनदीपिकायां। भविष्ये। सौवर्णी राजती ताम्री मृन्मयी च तथा भवेत्। पाषा
णधातुयुक्ता वारी तिकांस्यमयी तथा। शालिः पि ॐ। पुष्पा रूप्यमयी वापि देवता चाप्रशस्यते। अंगुष्ठपर्वादारभ्य वितस्ति

यावद्देवतु। गृहे तु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते बुधैः। पंचरात्रे तु मद्भा कृत्वा लाक्षामोमेद्मध्यछिष्टमयी नास्तीति निषेधउक्तः। भागवते-
शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती। मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता। काष्ठमध्ये कृस्येन तत्र काष्ठे तु मधूकमा
नीय वसुंधरे। कृत्वा तत्प्रतिमां चैव प्रतिष्ठाविधिना यमेदिनि वा राहोन्के। देवीपुराणे ऽस्मलां गुरुके समारभ्य यावच्चांद्रादशांगुलं।
गृहेषु वा समाख्याता प्रासादे चाधिका शुभा। तिथितत्वे कालिकापुराणे। प्रतिमायाः करे पौ कोहस्य दृष्ट्वा दक्षिणपाणि
ना। प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तस्यादि वेस्य वा हरेः। अन्येषामपि देवानां प्रतिमासु च पार्थिव। प्राणप्रतिष्ठा कर्तव्या तस्या देवत्वसिद्धये।
वासुदेवस्य बीजेन नादिष्ट्रोसियमेन वा। तथैव हृदयेंगुष्ठं दत्वा ग्रभिध्ध्यामे जपेत्। एभिर्मंत्रैः प्रतिष्ठां तु हृदये विसमां चरेत्। अस्यै प्राणाः
क्षरंतु अस्मै देवत्वमर्चायै मेहस्तप्रतुरीस्य च। हयशीर्षपंचरात्रे। अर्चकस्य तपोयोगादर्चनस्यातिशायनात्। आभिरूप्याच्च बिंबा
नां देवः सान्निध्यमृच्छति। प्रयोगपारिजाते व्यासः। प्रतिमापटयंत्राणां नित्यस्नानं न कारयेत्। कारयेत्पर्वदिवसे यदा वा मलधारणं।
लिंगे विशेषस्तिथितत्वे भविष्ये। मृद्भस्मगोशकृत्पिष्टं ताम्रकांस्यमयं तथा। कृत्वा लिंगं सकृत्पूज्य वसेत्कल्पायुतं दिवि। वाञ्छि
तार्थप्रदं लिंगं स्फाटिकं सर्वकामदं। कृत्वा पूजयाविप्रेंद्र लभ्य ते वांछितफलं। नर्मदाकाकंकमुख्यं स्कंदे। अक्षारस्य परीमाणं
न लिंगं कुत्र चिन्नरः। कुर्वीत त्रिंशतोर्द्धं सैनकदाचित्समाचरेत्। अक्षौर्याशिलिगुह्यः गुजाः पंचाद्यमाषकः। तेषोडशाक्षः कर्षोस्त्री
त्यमरकोशात्। प्रयोगपारिजाते क्रियासाने रे। नवाष्टसप्तांगुलिर्लिंगं श्रेष्ठमहोद्यमे। षड्रूपं चकवतुर्मानं मध्यमं त्रीविधं स्मृतं।

त्रियेकांगुलमानं यत्रिविधं तत्कनीयसं। एवं नवविधं प्रोक्तं वरलिंगं यथाक्रमं। अथ पंचसूत्रीनिर्णयः। गौतमीतंत्रे। लिंगमस्तकवि
स्तारो लिंगोच्छ्रायसमो भवेत्। परिधिस्तत्रिगुणितः ततो व्यवस्थितं। प्रनालिका तथैव स्यात् पंचसूत्रविनिर्णयः। अत्र
लिं इदं तत्त्वं। लिंगमस्तकविस्तारं गोचलासमं कृत्वा तत्त्रिगुणास्तत्रवेष्टनार्हं लिंगस्थौल्यं कृत्वा तत्समं रज्जुं चतुरस्रं वा पीठविस्तार
मध्ये ऊर्ध्वं तु कुर्यात्। पीठोच्चतां तु लिंगोच्चता। द्विगुणा। पीठमध्ये लिंगाद्द्विगुणस्थूलं पीठोच्चतायां पीठतटयोः तीशेन कंठं कृ
त्वा तस्योर्ध्वमध्ये समंतत्र द्वयं त्रयं वा कृत्वा लिंगविस्तारषष्ठांशेन पीठे परिवाह्यमेखलां कृत्वा तदंतः संलग्नं तत्सम
खातं कृत्वा पीठाद्बहिर्लिंगसमदीर्घां पीठार्धदीर्घां वा मूले दैर्घ्यसमविस्तारामग्रे तदर्धेन विस्तारां तलीयां शूलनमध्ये
खातां पीठवत्समेखलां प्रनालिकां कुर्यादिति। अत्र मुक्तसिद्धांतशेखरे शैवागमे च ज्ञेयं। तिथितत्वे ब्रह्मे। सर्वत्रैव प्रश
स्ता शिवस्यार्चनं विना। तत्रैव वाराहपाद्मयोः। हैमे लिंगद्वयं नार्च्यं शाकग्राह्यं तथा। शक्तित्रयं तथा नार्च्यं गणेशत्र
यमेव च। द्वे शंखे नार्चयेच्चैव भग्ना च प्रतिमां तथा। नार्चयेच्च तथा मत्स्यकूर्मौ द्वे द्वारकं तथा। गृहे ग्निदग्धा भग्नाश्च
नार्चाः पूज्या वसुंधरे। एलासांप्रजनान्नित्यमुद्वेगं प्राप्नुयाद्गृही। शालग्रामाः समाः पूज्याः समेषु द्वितयं न हि। विषमा ने
च पूज्याः स्युर्विषमेष्वेकमेव हि। शालग्रामशिला भग्ना पूजनीया सचक्रिका। खंडिता स्फुटिता वापि शालग्रामशि

नि॰ सिं॰ तृ॰ ५४

ब्रह्मणा।वाराहे।दद्यात्कार्त्तिके देवि शालग्रामशिलां नरः।सुवर्णसहितां दिव्यां पृथ्वीदानफलं लभेत्।अत्रैव।
यः पुनः पूजयेद्भक्त्या शालग्रामशिलाशतं।तत्फलं नैव शक्नोति वक्तुं वर्षशतैरपि।विष्णुपुराणे।ब्राह्मणाः क्षत्रिया वै
श्याः शूद्रश्च पृथिवीपते।स्वधर्मनिरतो विष्णुमाराधयति नान्यथा।अविभक्तानां सापि पृथग्देवपूजा।मा।हप्रयोगपारिजा
ते आश्वलायनः।पृथगप्येकपाकानां ब्रह्मयज्ञो द्विजातिनां।अग्निहोत्रं सुराणां च संध्या नित्यं भवेत्पृथक्।तत्रैव
विष्णुधर्मे।शालग्रामशिलां चापि चक्रांकितशिलां तथा।ब्राह्मणाः पूजयेयुर्नित्यं क्षत्रियाद्या न पूजयेत्।इदंस्य
शृसिहितपूजा।विषयं शूद्रो वानुपनीतो वा स्त्रियो वा पतितोऽपि वा।केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते।स्त्री
ब्राह्मण्यपि हरिं विष्णुं न स्पृशेच्छ्रेय इच्छति।सनाथा वाप्यनाथा वा तस्या नास्ति हि निष्कृतिः।स्त्रीणामनुपनीतानां
शूद्राणां च जनेश्वर।स्पर्शनेनाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वा शंकरस्य च।इति स्कांदात्।स्पर्शरहिता तयोर्भवत्येव।शालग्रामं
न स्पृशेत्तु हीनवर्णो वसुंधरे।स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिको मतः।मोहाद्यः संस्पृशेच्छूद्रो योषिद्वापि कदाच
न।स पतेन्नरके घोरे यावदाभूतसंप्लवं।यद्विभक्तिविनिर्मुक्तस्य स्त्रीणां वापि वसुंधरे।दूरादेवास्पृशन्पूजां कारयेत्सुसमाहित इति वारा
होक्तेः।शालग्राममात्रे निषेधो न प्रतिमादौ।सर्ववर्णैश्च संपूज्याः प्रतिमाः सर्वदेवताः।लिंगान्यपि तु पूज्यानि मणिभिः कल्पितान्ययेति तत्रैवोक्तेः।यत्वा

रो ब्राह्मणैः पत्न्याश्च यो राजन्यस्तु पतिभिः।वैश्यैर्द्विजैश्च संपूज्यो लिंगैकः शूद्रजातिभिरिति स्कांदात्।अन्ये तु दीक्षितादीक्षि
तविषयत्वेन व्यवस्थामाहुः।विष्णुधर्मे।तयोः संस्पर्शपीवे साचेह न वध्या स्मृता।रत्नजा हेमजा चैव राजती नाम्रजा तथा।रीतिकय
चीतथा लौही रक्तचन्दनजा तथा।अधमाधमा च विज्ञेया मृन्मयी प्रतिमा त्वया।एषां फलानि तत्रैव ज्ञेयानि।तत्रैव पाद्मे।
शालग्रामं प्रकम्प्य।तत्राप्यामलकीतुल्या पूज्या सूक्ष्मैव या भवेत्।यथा यथा शिला सूक्ष्मा तथा स्यात्तु महत्फलं।तथा।यव
मात्रं तु गर्तं स्याद्यवार्धं लिंगमुच्यते।शिवनाभिरिति ख्यातस्त्रिषु लोकेषु दुर्लभः।तत्रैव।शालग्रामं मयी मुद्रा संस्थिता यत्र कुत्र चि
त्।वाराणस्या यवाधिक्यं समंतात्योजनत्रयं।ये स्मृता तत्समीपे तु मृतो वा नीयते तु तिकं।सर्वो मोक्षमवाप्नोति ससंसर्ग्ये च नान्यथा।तत्रैव।चक्रां
कं मिथुनं पद्मं नैवेद्यं चक्रांकमर्चयेत्।चक्रांकमिनो युक्तः शालग्रामं प्रपूजयेत्।तत्रैववा[illegible]।म्लेच्छदेशेऽपि शुचौ वापि चक्रांको यत्र तिष्ठति।
योजनानां तथा त्रीणि मम क्षेत्रं वसुंधरे।तत्रैव शालग्रामं प्रकम्प्य।यत्र नाम परिज्ञेया मध्यमा पौर्णिमा।प्रयोगपारिजाते वाराहे।एवं लक्षणसं
पन्ना पारंपर्यक्रमागता।उत्तमा सा तु विज्ञेया गुरुदत्ता पितुः समा।अथ पार्थिवपूजा।नंदिपुराणे।आयुष्मान्बलवान्श्रीमान्पुत्रवान्धनवान्सुखी।वर

सं॰ त॰ मिष्टं लभेल्लिंगं पार्थिवं यः समर्चयेत्। तस्मात्तु पार्थिवं लिंगं ज्ञेयं सर्वार्थसाधकं। तत्रैवा गोक्षत हिरण्य वस्त्रादि बकिपुष्प निवेदने। ज्ञेया मनः शि
वायेति मंत्रः सर्वार्थसाधकः। सर्वमंत्राधिकश्चायमोंकाराद्यः षडक्षरः। भविष्ये। मत्स्यपीठे शिव स्येता प्राचीदिक्रमयोगतः। अप्रयांता
प्रपूज्यास्तद्वेद्यां लिंगे शिवं यजेत्। अत्र नप्राचीमग्नशंभो रिति रुद्रयामके निषेधान्नो त्तराङ्कप्राची कितुप्रसिद्धैवतिथितत्वेदेवीपुरा
णे। मृदाहरण संघट्ट प्रतिष्ठाह्वानमेव च। स्नपनं पूजनं चैव विसर्जनमतः परं। हरो महेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक्। पशुपतिः
शिवश्चैव महादेव इति क्रमे। शुष्काण्यपि च पत्राणि श्रीवृक्षस्य निवेदयेत्। तत्रैव पुष्पाविष्ये। पुष्पकैश्चापि यालिंगं स कृत्सं जयते नरः
समोलक्ष फलं प्राप्य शिवलोके महीयते। योगिनी तंत्रे। शिवागारेशलकं च सूर्यागारे च शंखकं। दुर्गागारे वंशवाद्यं मधुरीं च न वादय
त्। श्राद्धहेमाद्रौ स्कांदे। स्पृष्ट्वा रुद्रस्य निर्माल्यं चंडेशाय निवेदयेत्। वाप्याप्लुतः शुचिः। प्रयोगपारिजाते क्रियासारे। मध्यमानामि
काभ्यां पुष्पं संगृह्य पूजयेत्। अंगुष्ठतर्जनीभ्यां निर्माल्यमपनोदयेत्। अपनीतं च निर्माल्यं चंडेशाय निवेदयेत्। अशून्यमस्तकं
लिंगं सदा कुर्वीत पूजकः। एकपाथोलिंगे। वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्त्तनं। न चैवाप्यपूज्य भुंजीत शिवलिंगं महेश्वरं। स्त
कम्मं तत्रैव नत्याज्यं शिवपूजनान्तिथि तत्वे लैंगे। विना भस्मत्रिपुंड्रेण विना रुद्राक्षमालया। पूजितोपि महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः। त

स्मान्मृदापि कर्त्तव्यं ललाटे वै त्रिपुंड्रकं। रुद्राक्षस्य धारणे विशेषः शिवरहस्ये। एकवक्त्रः शिवः साक्षाद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति। अवध्यत्वं प्रतिस्रोतोव
ह्निस्तंभं करोति च। द्विवक्त्रो हरगौरी स्यात् गोवधनाशकृत्। त्रिवक्त्रो ह्यग्निजन्माथ पापराशिं प्रणाशयेत्। चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मा नरहत्यां व्य
पोहति। पंचवक्त्रः स्वयं कालाग्निरगम्यागमनस्य पापनुत्। षड्वक्त्रस्तु गुहो ज्ञेयो भ्रूणहत्यादिनाशयेत्। सप्तवक्त्रस्त्वनंतः स्यात् स्वर्णस्तेयादिपापहृत्। विना
यकोष्टवक्त्रः स्यात् सर्वान्विनाशकृत्। भैरवो नववक्त्रस्तु शिवसायुज्यकारकः। दशवक्त्रः स्मृतो विष्णुर्भुक्तिमुक्तिप्रदायकः। एकादशमुखो रुद्रो ना
नायतफलप्रदः। द्वादशास्यस्तथादित्यः सर्वरोगनिवर्हणः। त्रयोदशमुखः कामः सर्वकामफलप्रदः। चतुर्दशास्यः श्रीकंठो वंशोद्धारकरः प
रइति। तथा। विनामंत्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मानवः। स याति नरकान्घोरान्यावदिंद्राश्चतुर्दश। पंचामृतं पंचगव्यं स्नानकाले प्रयो
जयेत्। रुद्राक्षस्य प्रतिष्ठायां मंत्रं पंचाक्षरं तथा। त्र्यंबकादिमंत्रं च तथा तत्र प्रयोजयेत्। यद्वा। अघोर ॐ ह्रें अघोरेतर ॐ ह्रीं ह्रां नमस्ते
रुद्ररूपं ह्रें स्वाहा। अनेना त्रिमंत्र्य धारयेत्। तथा। अष्टोत्तरशतं कार्या चतुःपंचाशदेव वा। सप्तविंशतिमाना वा ततो हीना धमा स्मृता।
प्रजापतिः। मोक्षार्थी पंचविंशत्या धनार्थी त्रिंशता जपेत्। पुष्ट्यर्थी पंचदशभिः सा पंचदशया भिचारिके। सप्तविंशति रुद्राक्षमालया देहसंस्थ
या। यत्करोति समापुण्यं सर्वं कोटिगुणं भवेत्। योददाति द्विजेभ्यश्च रुद्राक्षं भुवि सन्मुखं। तस्य प्रीतो भवेद्रुद्रः स्वपदं च प्रयच्छतीति। बोपदे
वः। रुद्राक्षान् कंठदेशे दशनपरिमितान् मस्तके विंशती द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे करयुगलकृते द्वादश द्वादशैव। बाह्वोरिंदोः कलाभि

नैयनयुगकृतेएकमेकं।रिखाभ्यांवक्ष्यस्यष्टाप्यिकंयःकल्पयानिशलकंसःस्वयंनीलकंठः।तत्रैवशिवधर्मे·स्नानंपलशतंज्ञेयंमभ्यंगःपंच
विंशतिः।पक्वानांद्वेसहस्रेतुमहास्नानंप्रकीर्तितं।पंचविंशत्पकं लिंगेऽभ्यंगंकारयेदथा।शिवस्यसंमार्जनंप्रोक्तंपलशतेनच।तन्नुतानंभुनाचिवद
भागैवनतः पुनः।तावतैवन्चसीनेणगव्येनैवभवेत्ततः।अयःसार्हसद्दसेणपत्नानामेसवणच।रसनकारपत्तनानभक्त्याचोसाबुनातैः।विष्णादौतु
स्कादे।क्षीराद्दशगुणंदध्याप्ततेनैवदशोत्तरं।घृतादशगुणंसौद्रंसौद्राच्चैवसवर्जंतथा।बौद्धदेवानांप्रतिमायत्रघृताभ्यंगक्षपाभवेत्।पल्ला
नितत्रदेया।निश्रहृयापंचविंशतिः।इदंक्रोडीकृताभिप्रायेण।तत्रैवसंग्रहे·विष्वक्सेनायदातव्यंनैवपर्युशतांतकं।पादादकंप्रसादंचलिंगेचंडेश्वरा
यतु।पंचामृतनसंनिनेरामाहवोपदेवः।शंभोमध्यगतेद्दीनहरभ्रूदेव्योहरेशंकरौपार्श्वस्येनागसुतावोहरगणपालोविकास्थपिताःदेव्याविसु
हरेभक्तकारवयोवंगौरेरेजेश्वरेनांबाःशंकरभागतोतिसुखदाव्यस्तात्सुहानिषदःशंकरभागतःईशानकोणादारभ्यमदक्षिणमित्यर्थः।अत्र
रिवखरूपमुक्तंपरेणपारिजातेमंत्रशास्त्रे·देवस्यमुखमारभ्यदिशंप्राचींप्रकल्पयेत्।तदादिपरिवाराणामंगाद्यावरणस्थितिः।अत्रक्रमःपा
द्ने।रविर्विनायकश्चंडीईशाविष्णुस्तुपंचमः।अनुक्रमेणपूज्यंतेव्युत्क्रमेतुमहद्भयं।तथा।पूज्यपूजकयोर्मध्यंप्राचीप्रोक्ताविचक्षणैः।अथकेशवादिमंतपः।
बापदेवषदार्थादर्शे।कोविगोवादापुष्पंपदजाव्युत्क्रमभ्रान्तिर्भागा।वाधोन्नहसनिश्चापश्चाद्वर्गाविगपंचपे।अनेकेविद्वांसःकेशवादिचतुर्विंशति
मूर्तयोपिभीयंते।शास्वंतःशंखाचगचक्रगद्दत्तेयइत्यर्थः।शिवाद्यंतुजेपद्मंत्वर्थतः·सिद्धं।अत्रदक्षिणोर्ध्वकरक्रमेणज्ञेयं।दक्षिणार्ध्वकरक्रमादितिहेम।

द्रौवचनात्।विशेषेनविपरीतंगदाचेइत्यर्थः।अत्रापिशास्त्रियनुष्टुत्तिः।शंखाद्यदाचक्रेइत्यर्थःगपेइस्तत्रशाद्यनुवर्तते।शंखाद्यदापद्मेइत्यर्थः।विपरीतपद्म
गदात्रापिशंखाज्ञेयं।चपेचक्रपद्मशंखवाचक्रपद्मेइत्यर्थः।विइत्यत्रापिपद्मचक्रेइत्यर्थः।तेनगपेइत्यस्योमूर्तयः।चपेइत्यत्रच·अत्रमूर्त्कंहेमाद्रौज्ञेयं।अथबोधा
यनसूत्रे।त्रैविक्रमीचानुष्टुत्यलिंगप्रतिष्ठोच्यते।यजमानःपूर्वोक्तकालेपूर्वेद्युःदशद्वादशषोडशान्यतरहस्तंमंडपंकृत्वातेयेहस्तमात्रंशौ·चतुरस्रंकुंडंसं
डिलंवाप्रकल्पतोहस्तमात्रांवेदिंसिनेर्ऋतेवासुमंडलमध्येवेदीतुदुपरिसर्वतोभद्रंचक्रंवाग्राणानामभ्यास्योक्तंत्रौदिवस्यसान्निध्यासिद्धार्थंदीर्घायुर्लक्ष्मी
सर्वकाममस्मद्वासस्यसुखकामोऽमुकमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशप्रजनपुण्याहवाचनमातृपूजानांदीश्राद्धानिकृत्वाआचार्यंचतुरो
वेदविजश्चमधुपर्केणपूजयेत्।अथाचार्योयस्वसंस्थितामितिसर्षपान्विकीर्यापोहिष्ठेतिकुशोदकेनभूमिंप्रोक्ष्यदेवाआयांतुयातुधानाअपयांतु
विष्णोदेवयजनंरक्षस्वेतिपश्चमामारेखांकृत्वास्मात्कृतेतुकापहतिमार्गेणमंडपप्रतिष्ठांकृत्वा।अकृत्वावापंचगव्यंहिरण्यंयवदूर्वाश्चपलाशपरापोहिष्ठे
तितिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतसृभिःपवमानःसुवर्जनइत्यनुवाकेनाभिषिच्यव्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिकल्पयवदूर्वाःसमर्प्यरक्षोहणमितिहस्तेकंक
णंबध्वावाससाछाद्यअर्चेतहंउउदुत्यमितिऊर्ध्वंभ्रावासयेत्।इदंविष्णुपायनोक्तं।सतश्चक्रलिंगेवास्यांवात्रांबिंबप्रतिष्ठाप्यगोक्षीरेनीवारचरुंश्रपयित्वाआज्यभा
गांतपक्वाशेदुवराश्वत्थशम्यपामार्गसमिद्भिरश्मनवरुणानिकैर्वाप्रत्येकमष्टाविंशतिमष्टोत्राहुतीर्लौकपाकमूर्तिंपतिष्ठाष्ठोदुक्तात्स्थाप्यदेवमंत्रेणपूर्वो
समिल्तिकनवास्थपाअरथसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिवाहुत्वाःअग्निर्यजुर्भिरित्यनुवाकेनदशाहुतीर्जुहुयात्।प्रतिद्रव्यंहोमांतेपादनाभिसि
रस्सुस्पृशेत्।आलब्दामेचोत्तरःसजेमकुंभसंपातान्नयेत्।तेषांमंत्राः।इंद्रायेंद्रारितींद्रस्यस्योनेतिपृथिवीमनःस्तुहिश्रुतंअघोरेभ्यइतिनसतेः

शर्वस्य· अग्न आयाहि· अग्नेः। अग्निं स्तमित्याग्निमूर्त्तेः। नमः शर्वाय च पशुपतेः। यमाय सोमं यमस्य· असि हि वीरेति यजमानमूर्त्तेः। स्तुहि श्रुतं· त
सतेरुद्रस्य· असिन्वंतानि ब्रूतेः। आकृष्णेन सूर्यमूर्त्तेः। यो रुद्रो अग्नौ विरितितत्त्यतेरुद्रस्य· इमं मे वरुणस्य· शं नो देवीः। जलमूर्त्तेः। नमो भवाय तेनि भवस्य· आ
नो नियुद्भिः वयोः। वात आवातु वायुमूर्त्तेः। तमीशानं तस्मै रीशानस्य· आप्यायस्व कुबेरस्य· वयं सोम सोममूर्त्तेः। तत्पुरुषायेति महादेवस्य· अभित्वा ईशा
नस्य· आदित्यस्येति आकाशस्य· नम उग्राय तितत्त्य तेभ्यः मस्पत तोदेवस्य ब्राह्मस्य शत· एवं द्वितीयकुल्याना। त्रि· तृतीयमध्यं· चतुर्थीरिस्य· प्रातिपर्यायं
संपातजलेनेदं वमाभिषिंचेत्। ततः स्विष्टं वै रुद्रादिशेषं समाप्य चाशोभयेत्। ।स्थिरलिंगाचोदोत्तु नेदानीमग्निस्थापनहोमादि कार्यं। ततो द्वं नत्वा·
खागलं देवदेवेशां विश्वरूप नमोऽस्तु ते। शुद्धे पिलेदप्यिष्ठानि भुवं कूर्मं सहस्र नामितिसंप्राप्य अंतः प्रेवलपास्पते इतिसंकल्पे अगुल्यप्यपर्वमध्ये
स्युत्तारणे। धुना वा कार्यो अग्निः सातिमिलिसक्रमग्निपदहीनं पठित्वा तसहितं पुनः पठेत्। एवं मण्डलरूक्रमस्थं तमष्टाविंशतिं वा पठन् जलपात
येत्। ततो चांद्रारशावारुंमदाजलनवचप्रसाल्य मंत्रवसं चगन्धे कलापयः पृथिव्या मांदोसजानमिति चसंस्नाप्यैव ललदभिक्राव्यास्ते जोसिम
धुवात। आयंगोरिति पंचमस्तेः संस्नाप्या लिंगं चेन्नमस्ते रुद्रमन्यवइत्यशीभिः संस्नाप्य प्रतनाज्योर्दर्लनेनोद्य· आप्या। सलिलादके नप्रसाल्यगं
धदत्वा संपातोदकेनाभिषिच्य सपल्लवैश्चतुर्भिः कुंभैरापोहिष्ठेति त्रिभिः। कलशैर्घृतलिचप्रत्येकं समुद्रज्येष्ठेति चतुर्भिराकलशैर्घृतिचाभिलितैः संस्नाप्य
कुंभदापीपठे चमुपवेश्य परितोष्टदिक्षु सजलकुंभान्संस्थाप्य तेषु गंधपुष्पदूर्वा क्षिप्त्वा घसलसम्मदः द्वितीयपुष्परपर्णशमीविकंकतारसंत
कलचंपल्लवान्अश्वत्थी यादिषु सप्तधान्यपंचरत्नफलपुष्पाणि कुशदूर्वारोचनासंपातोदकगंधफलसर्वौषधीः क्षिप्त्वा क्रमेणोपालिहिष्ठेति

त्रिभिः हिरण्यवर्णेति चतुर्भिः पवमानानुवाकेन चाभिषिच्य एककुंभे शमीपलाशवटखदिरबिल्वाश्वत्थविकंकतपनसाम्रशिरीषोदुंबराणां पल्लवान्क
षायांश्च क्षिप्त्वा अश्वत्थवट स्यंदसे आपोहयत· यश्चिदापो इत्येतापिष्टदीपान्हत्वा सुवर्णशलाकया। अभिषिच्य पंचरत्नोदके न हिरण्यवर्णा इति संस्ना
प्य वाससी दत्त्वोपवीत। दिदीपाते कृत्वा· हिरण्यगर्भः य आत्मदो· यः प्राणतः। यस्येमे· येन द्यौः। यं क्रं x x तैजसपात्रस्थं मधु घृतं पंच गृहीत्वा चित्रं देवा
नां तेजोसीति मंत्राभ्यां· ॐ नमो भगवते तुभ्यं शिवाय हरये नमः। हिरण्यरेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नमः इति नेन। दक्षिणसव्ये देवनेत्रे मंत्रा रसा
लिखेत्। अंजं तिलेत्सं जनेन मधुनावाङ्देवस्यत्वेति मध्वोजशर्कराभिरञ्जीत नेवा जनेन पुनरंजयेत्। अत्रानजीति शेषः। स्थिरलिंगे तु सुवर्णरूप्या
गंधेन· ओं नमो भगवते रुद्राय हिरण्यरेतसे परायपरमात्मने विश्वरूपाय मासियाय नमः इत्यंजनादिनां जयेत्। तत आदर्शमस्य दिदर्श
येत्। ततः कर्त्ताचार्याय गाम्विक्षिम्य अश्व दक्षिणां दद्यात्। अथाचार्यः प्रत्यक्षमादो मण्डलं वदन् पुरुषस्य केनस्तुलाकशपात्रेप वर्णारनेन
देवस्नानीरालनं कारयित्वा रुद्राय चतुष्पथ पादोदद्यात्· मंत्रस्तु· ॐ नमो रुद्राय सर्वभूतां क्षिपतये द्रुतकपरायामारयिताविश्वाक्षिपतये रु
द्राय वेनमो नमः शिवमगर्हितं कर्मास्तु स्वाहेति। अश्वत्थपर्णसतेभ्यो नमुरुंलि। केचिदेतन्मंत्रौ स्थिरप्रतिष्ठायामिच्छंति। अथाचार्यः
सर्वतो भद्रे देवानावाहयेत्। मध्ये ब्रह्माणं· पूर्वादिदिक्षु इंद्रादिलोकपालान्। ईशानेंद्रायंतरा केषु वसून्रुद्रानादित्यान्
अश्विनौ विश्वान्देवान्पितॄन्नागान्स्कंदं पौ· ब्रह्मेशानायंतरा केषु दक्षविष्णूदुर्गां स्वधा कारं मृत्युरोगान् समुद्रान्सरितः मरुतः

नि॰ सिं॰ ८८ गणपतिं चेति एवं पृथिवीं मेरुं स्थाप्योक्तं चावाह्य गणादि वज्रशक्तिं दंडं खड्गं पाशमंकुशं गदां शूलं । तद्बाह्ये गौतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं क
श्यपं जमदग्निं वसिष्ठमत्रिमरुन्धतीं च तद्बाह्ये चैन्द्र्यादीन् । तद्बाह्ये ऐन्द्रीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुंडां वैष्णवीं माहेश्वरीं वैनायकीं इति । एता
नामभिरावाह्य संपूज्य आचार्यादेव तन्मंत्रेणावाह्य मंडलमध्ये वास्तुप्रतिष्ठो भवेदिति निवृत्य संपूज्य वृद्धो मंडलदेवानानामासि स्ति
काद्येन दशदशाहुतीर्हुत्वा शय्यायां देवमारोप्य पुरुषसूक्तोत्तर नारायणाथर्वास्तुवादे न्यासं कुर्यात् । यथा । पुरुषात्मने नमः ।
प्राणात्मने प्रकृतितत्त्वा बुद्धितत्त्वा । अहंकारतत्त्व नमस्तु इति सर्वांगे प्रकृतितत्त्व बुद्धितत्त्व हृदि शब्दतत्त्व शिरसि स्पर्शतत्त्व त्वचि रूपतत्त्व
हृदि एवं रसगंधश्रोत्र त्वक् चक्षु जिह्वा घ्राण वाक् पाणि पादादीन् पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसंचरं जलमोदेह तत्त्वानि विन्यसेत् । ततः
पुरुषसूक्तस्याद्यमृग्द्वयं करयोः । तदुत्तरं पादयोः । तदुत्तरं जानुनोः । तदुत्तरं कट्योः । तदुत्तरं नाभौ इति नाभिहृत्कंठेषु पुरस्तात् इति द्वयं बा
ह्वोः । ब्राह्मणस्य इति द्वयं नासयोः । नाभ्या इति द्वयमक्ष्णोः । अंत्यां शिरसि । केचित्तत्त्वन्यासमन्यथाहुः । पुरुषप्रकृतिमहदहंकारतत्त्वा
नि शब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि आकाशो वायुस्तेजोः पृथिवी श्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थमनस्तत्त्वानीति केचिदेतल्ला
स्थिरलिंगादावेवेच्छंति । ततः सुखशायी भवेति शय्यायां देवं स्थापयित्वा मंडलशय्ययोरंतराले कनगं तत्र्यमिति प्रपंचरत्वा मिंड्रदे
वताभ्यो नामभिः पायसेन चरुणा वा बलीन्दद्यात् । नीवारचरुशेषे प्रागिदं वलिं नेदं स्थिरप्रतिष्ठायां । स्थिरलिंगाचीदौ तु विशेषः ।

अग्निस्थापनहोमयज्ञसर्वपूर्ववत्कृत्वा इदानीमग्निस्थापनसमयात्पूर्वोक्तहोमं कुर्यात् । नात्रनेवारश्चरुः । विष्णुर्योनिमिति होमं
कृत्वा पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचमाज्यं हुत्वेदं विष्णुरिति पादौ स्पृष्ट्वा पुनस्ताः एव हुत्वा अतो देवा इति शिरः स्पृष्ट्वा पुनस्ता एव हुत्वा पु
रुषसूक्तेन सर्वांगं स्पृशेत् । स्थिरलिंगे वै देग्निस्थापनादि पूर्वोक्तं समिदाज्यतिलाहुतीर्हुत्वा यातइषुरिति नुवाकांतं द्रापेसव
त्वाणी त्यनुवाकाभ्यां च प्रत्यृचमाज्यं हुत्वा सर्वो वै रुद्र इति मूर्द्धानं स्पृशेत् । पुनस्ता एव हुत्वा कद्रुद्रायेति मध्यं पुनस्ता एव हुत्वा
नमो हिरण्यबाहव इत्यग्नं पुनस्ता एव हुत्वा सर्वरुद्रेण सर्वांगं स्पृशेत् । ततो धामंत इति पूर्णाहुतिं जुहुयात् अत्र वा एवमधि
वासनं कृत्वा परेद्युः स्थापीठिकां स्नापयित्वा महीमूषु विश्वा वापा दति येरिति रत्नं लोहं नस्य इति संदध्यात् तेनैव पूर्णा
हुतिं हुत्वा निधा ब्राह्मण स्पत इति देवमुत्थाप्य पुण्यां जरकिंरत्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा उदुत्तमित्युत्थाप्य कनिक्रदिति सूक्तेन विष्णुं स
द्योजातमिति पंचानुवाकैर्लिंगं गृहं प्रवेश्य पीठिकायामिंद्रादि नामभिरष्टरत्नानि निक्षिप्य ब्रीहीसस धान्यरूप्यवृषमनः शिलाः
क्षिप्त्वा पायसेन संलिप्य प्रणवेनांगन्यासं कृत्वा सुवर्णशलाकामंतरितां कृत्वा ओं सुलग्ने प्रतितिष्ठ परमेश्वरेत्युक्त्वा तो देवेति वि
ष्णुं रुद्रेण च लिंगं स्थापयेत् । ततः प्राणप्रतिष्ठा च कार्या दोत्वध्विवासतां ते परेद्युरुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति मुत्थाप्य पुरुष

नि·सिं·ल·

स्तक्तोनारनारायणाभ्यांस्तुत्वा·घृतेनव्रीहिचरुंहुत्वातद्देवतामंत्रैदशाहुतीर्हुत्वानाममिश्रिजुहुयात्॥ अग्नयेस्वा·सोमाय·धन्वंतरये·
कुह्वै·अनुमत्यै·प्रजापतये·परमेष्ठिने·ब्रह्मणे·अग्नयेसोमाय·अग्नयेन्नादाय·अग्नयेन्नपतये·प्रजापतये·विश्वेभ्योदेवेभ्यः॥सर्वेभ्यो
भूतेभ्यः॥भूर्भुवःस्वः॥अग्नयेस्विष्टकृते॥ततःसप्ततेपुनस्त्वेत्याभ्यांपूर्णाहुतिः॥ततआचार्यायाअग्नयेभ्योरितिसर्वौषधीःसमर्प्यसंपातो
दकंदेवमंत्रेणशतवारमभिमंत्र्यतेनैवाभिषिंचेत्॥ततउत्तिष्ठेतिदैवंदेवमुच्चाप्यविश्वतश्चक्षुरित्युपस्थायदेवंध्यात्वाजपेत्॥ब्रह्मणेनमः॥एवं
विष्णवेरुद्रायइंद्रादीनष्टौवसुभ्योकद्रेभ्यआदित्येभ्योश्विभ्यांमरुद्भ्यःकुबेरायगंगादिमहानदीभ्योग्नीषोमाभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांध
न्वंतरयेसर्वेशायविश्वेभ्योदेवेभ्योब्रह्मणेइति॥ततःसंपातोदकेनयजमानमभिषिच्यदेवंध्यात्वाप्रतिष्ठेतिपx मिंद्राग्नीभ्यांरमेश्वरेतिपु
ष्पांजलिंनिवेद्यसावित्रं॥नंदब्रह्मेवसक्तानुग्रहग्रहीतविग्रहंकरचरणाद्यवयुविनंशंखचक्राद्यायुधवंतंनिजज्योतिनापुप
तंनिजहस्तमकेवस्थितंसर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यसिपरमांश्रियंगमयेतिमंत्रेणपुष्पांजल्यागतंविष्याध्याचार्योवि
न्यस्यप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात्॥यथा॥प्राणप्रतिष्ठामंत्रस्यब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः॥ऋग्यजुःसामानिछंदांसि॥क्रियामयवपुःप्राणाख्या
देवता॥आंबीजं॥क्रौंशक्तिः॥प्राणप्रतिष्ठापनेविनियोगः॥ततोऋष्यादीन्क्रमेणशिरोमुखहृदयगुह्यपादेषुविन्यस्य॥ॐकंखंगंघं
ङं·अंपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मनेआंहृदयायनमः॥ॐचंछंजंझंञं·इंशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईशिरसेस्वाहा·ॐटंठंडंढंणं·उंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जि

ह्वाघ्राणात्मनेऊंशिखायैवषट्·ॐतंथंदंधंनं·एंवाक्पाणिपादपायूपस्थात्मनेऐंकवचायहुं·ॐपंफंबंभंमं·ओंवचनादानविहरणोत्सर्गानंदात्मनेऔंनेत्रत्रयायवौषट्·ॐ
यंरंलंवंशंषंसंहंक्षं·अंमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मनेअः·अस्त्रायफट्·एवमात्मनिदेवेचकृत्वादेवंस्पृष्ट्वाजपेत्॥ॐआंह्रींक्रौंयंरंलंवं
शंषंसंहंसः·देवस्यप्राणाइहप्राणाः·ॐआंह्रींक्रौंयंरंलंवंशंषंसंहंसः·देवस्यजीवइहस्थितः·ॐआंह्रींक्रौं...हंसः·देवस्यसर्वेंद्रियाणि·ॐआंह्रींक्रौं...हंसः·देव
स्यवाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणाइहागत्यस्वस्तयेसुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहा॥इतिततोंगुष्ठेनहृदयंदत्वाजपेत्॥अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठं
तुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच॥अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहेतिचकश्चनेति॥ततःप्रणवेनसंस्थाप्यसजीवंध्यात्वाध्रुवाद्यौरितिसूक्तंजप्त्वाकर्णे
गायत्रींदेवमंत्रंचजप्त्वापुरुषसूक्तेनोपस्थायपादयोःशिरसिस्पृष्ट्वाइहैवधारयेतिमंत्रंजपेत्॥ततःकर्ता·स्वामिन्सर्वजगन्नाथयावत्पूजावसानकं।
तावत्त्वंप्रीतिभावेनमूर्तावस्मिन्सन्निधौभव॥धर्मार्थकामसिद्ध्यर्थंस्थिरोभवशुभायनः॥सान्निध्यंतुसदादेवस्वार्चायांपरिकल्पय॥यावच्चंद्रा
वनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिघातिनः॥तावत्त्वयात्रदेवेशस्थेयंभक्तानुकंपया॥भगवन्देवदेवेशत्वंपितासर्वदेहिनां॥येनरूपेणभगवंस्त्वया
व्याप्तंचराचरं॥तेनरूपेणदेवेशस्वार्चायांसन्निधौभवेतिनमेत्॥एतदंतंसर्वदेवानांसमानं॥देवमुक्तमंत्रमध्यमकमंत्रोवैदिकोवागमःस्यात्॥अ
थाचार्यःकर्ताचलिंगमर्चाचा॥ओंभूःपुरुषमावाहयामि॥ॐभुवः॥ओंस्वः॥ॐभूर्भुवःस्वः॥आवाहयामीत्यावाह्यप्रणवेनासनंदत्वा
तेनैवहृदयंशिरसामाधविष्णुक्रांतापद्ममिश्रंपाद्यं॥इमाआपःशिवतमाःपूताःपूततमामेध्यामेध्यतमाअमृताअमृतरसाःपाद्यास्ता

जुषतांप्रतिगृह्यतातुभगवान्महाविष्णुर्विरूवेनमनइतिपाद्यं।भगवान्महादेवोरुद्रायनमइतिलिंगे।इमा आपः आचमनीयास्ताजुषतां
मित्याचमनीयं॰अर्घ्यादिश्चार्घ्यं।ततोवेदमंत्रैःसंस्नाप्यरविष्णुरितिविष्णौ।नमोअस्तुनीरूप्यावायेतिलिंगे।प्रतिसरंविश्वस्य॰इमेगं
धाःशुभादिव्याःसर्वगंधैरलंकृताःपूताब्रह्मपवित्रेणपूता॰सूर्यस्यरश्मिभिः।पूताइत्या।रिपर्वंवस्त्र।इतिगंधं॰इमामाल्याःशुभादि
व्याःसर्वमाल्यैरलंकृताः।पूताब्र॰माल्यं॰इमेपुष्पाइतिपुष्पं॰वनस्पतिरसोधूपोगंधाढ्योगंधउत्तमः।आघ्राणःसर्वभूतानांधूपोयं
प्रतिगृह्यतां।प्रतिगृह्यतामित्यादि॰रूपंज्योतिःशुक्रंचत्तेजश्चदेवानांसंततंप्रियं।प्रभाकरःसर्वभूतानांदीपोयंप्रतिगृह्यतामि
तिदीपंदत्वा॰विष्णौसंकर्षणेत्यादिद्वादशनामभिःपुष्पाणिसमर्प्यतैरेवतर्पणंकृत्वापायसगुडौदनौचित्रौदनानिपरिनिवेद्यततामि
तिनिवेद्यकृशरंपूर्वोक्तनामभिर्दत्वातेनैवाङ्गिरोभिर्ऋयैसरस्वस्येविष्णवेइतिविष्णौलिंगे।तदस्यप्रियं॰प्रतद्विष्णुः।परोमात्रया॰
विचक्रमे॰त्रिर्देवइतिजुहुयात्।लिंगेतुदीपांतंकृत्वा॰भवायदेवायशर्वायईशानायपशुपतयेरुद्रायउग्रायभीमाय॰महतेदेवायइतिपु
ष्पाणिदत्वातैरेवतर्पणंकृत्वाषविशेषतोदतिपायसंगुडौदनंचनिवेद्यपूर्वोक्तनामभिःकृसरंदत्वाभवस्यदेवस्यपत्न्यैस्वाहेत्यादिभिःगुडौदनंहुत्वाभवस्यदे
वस्यसुतायस्वाहेत्यादिभिर्हरिद्रौदनंहुत्वात्र्यंबकंमानोमहांतंमानस्तोकेआरात्तेगोघ्नंविकिरिदविलोहित॰सहस्रा॰णिसहस्रशइतिद्वाद
शाज्येहुत्वा॰शिवायशंकरायसहमानायशितिकंठाय॰कपर्दिने॰ताम्राय॰अरुणाय॰अपगुरमाणाय॰हिरण्यबाहवे॰सस्पिंज

राय॰बभ्लुशायहिरण्यायेतिचजुहुयात्।ततःस्विष्टकृदादिशेषंसमाप्यपरत्रेवोक्तसर्वदेवविधिर्विष्णवेलिंगायवावंदनंकुर्यात्।मंत्रस्तु॰यामेकमा
द्यंपुरुषंपुरातनंनारायणंविश्वसृजंयजामहे।तमेवयज्ञेविहितोविधेयस्तमात्मनात्मन्प्रतिगृह्णीष्वहव्यमिति।लिंगेतुनारायणपरेरुद्रमि
त्यमितिवदेत्।ततोश्वकर्णोभूर्भुवःस्वरोमितिहुतशेषंनिधायदक्षिणेकृत्वाविश्वभुजेसर्वभुजेआत्मनेपरमात्मनेनमइतिनत्वा॰आचार्यायम
लंतदर्धंद्वादशतिस्रएकांवागांदत्वा।स्वनिग्यापिदद्याशतंद्वादशवाविप्रान्भोजयेदितिसंक्षेपः।प्रासदमार्जनंतनेतुत्यो॰क्तश्रप्रतिष्ठाविधिमेवकु
र्यात्।गोरुत्तारणपात्रीप्रक्षेपादितुनभवतिद्वारलोपात्।वारुणहोमस्थानेवास्तुहोमोअन्यत्तद्देव।। ।।इतिभट्टकमलाकरकृतेलिंगार्चा
प्रतिष्ठाविधिः।। ।।अथपुनःप्रतिष्ठा।।तामपिकल्पस्थीषपंचरात्रे॰चंडालमद्यसंस्पर्शदूषितावदग्धायवा॰अपुण्यजनसंस्पर्शाविप्रक्षतजदूषि
ता।संस्कार्येतिविशेषः।परार्थादर्शे।बालेरखंडितेस्फुटितेदग्धेभ्रष्टेमानविवर्जिते।यागहीनेपशुस्पृष्टेपतितेदुष्टभूमिषु।अन्यमंत्रार्चितेचैवप
तितस्पर्शदूषिते।दशस्वेतेषुनचकुःसंनिधानंदिवौकसः।यागःप्रजापशुर्गर्दभादि॰पंचरात्रेरखंडितास्फुटितारभ्यायस्त्रादवीमयापहा।तस्मा
त्संमुहरेमांतुपूर्वोक्तविधिनापरः।अर्चालिंगादावुपवासःकार्यः।नरसिंहेविष्णवेश्रीया।स्सराचोविप्लवेलयेति विष्णुधर्मोक्तेः।सिद्धांतशेखरे।
जलाधिवासच्छिवितनेत्रान्मीलनवर्जितं।शुद्धिविवेकविष्णुः।द्रव्यवस्तुतरोचानांदेवतार्चानांपयःप्रतिष्ठापनेनशुद्धिरिति।अर्चाःप्रतिमास

सिं॰ त॰

तदृव्ययस्य ता ममारेरु कशौचं कृत्वा पुनः प्रतिष्ठां कुर्यादित्यर्थः। तस्यार्थसारस्येवं तद्दिष्पिबो व्यापनेस ते प्रवप्रतिष्ठितस्यावुद्विप
र्वमेकरात्रं द्विरात्रमेकमासं द्विमासं वा र्चनादिविच्छेदे शूद्रादिस्पर्शनाद्युपस्पर्शने जलाधिवासं कृत्वा कृतशोधनं स्नपयेत्। ततः पंचगव्येन
परिशुद्धोदकेन स्नापयेत् दष्ट सहस्रमष्टशतमष्टविंशतिं वा कलशैः पूरुषसूक्तेन ततः पुष्पाणि दत्वा गुडोदनं निवेदयेदिति। बुद्धिपूर्वं तु वि
ध्यपूर्वोक्तां प्रतिष्ठां पुनः कुर्यात्। पूर्वोक्तविष्णुवचनात्। इदं मकमासस्य शुक्रास्ताद्वावपि कार्यमिति मदनरत्ने हेमाद्रौ चारेवा चौप्रासा
दभेदने तु शकपाणौ काश्यपः। वापीकूपारामसेतुस्त सात अगवप्रदेवतायतनमोरने प्रायश्चित्तं चरेत्स आकृतीं जुदुयादिदं विष्णुर्मान
स्तोके विष्णोः कर्माणि पादोस्येति। यो देवतामुत्सादयति तस्यैव देवतायै ब्राह्मणान्भोजयेदिति। शंखलिखितौ। प्रतिमारामकूपसंक
मध्वजसेतु निपानभंगेषु तत्समुत्थानं प्रतिसंस्कारो ष्टलं चातिपातितत्वामिति। समुत्थानं प्रतिक्रिया। प्रतिसंस्कारः पुनः प्रतिष्ठा। अष्टश
तंपनाडदेष्वेते सर्वेः। अथ जीर्णोद्धारः। स चलिंगादौ दग्धे भग्ने चोक्तिते वा कार्यः। अयं चाना दिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादावपि। विष्णुष्वपि
नकार्यः। तत्र तु महाभिषेकं कुर्यादिति त्रिविक्रमः। कर्त्ता मुकदेवस्य जीर्णोद्धारं करिष्य इ संकल्प्य पुण्याहं वाचयित्वा ऽऽचार्य कृत्विजश्च वृत्वा ऽऽपारमे
श्वंशतं जप्त्वा त्रिंप्रतिष्ठाप्याघोरेण सर्पिषः सहस्रं जुहुयात्। इंद्रादिभ्यो नाम्नाबलिं दत्वा जीर्णदेवं प्रणवेन संपूज्य अन्य स्वात्मादिमंडक देवानां दोषं पूर्वोक्तं रू
त्वा देवं प्रार्थयेत्। जीर्णं भग्नमिदं चैव सर्वदोषावहं नृणां। अस्योद्धारे कृते शांतिः शास्त्रेस्मिन्कथिता त्वया। जीर्णोद्धारविधानं च नेपरापु

हितावहं। तदधितिष्ठतां देवं प्रहतापि तवाज्ञयेति। ततः क्षीराज्यमधुदूर्वाभिः समिद्भिः क्षाघोत्तरस्वमंत्रेण हुत्वा सहस्रं च हुत्वा पायसेन शतं
हुत्वा लिंगं प्रार्थयेत्। लिंगरूपं समागत्य येनेदं समधिष्ठितं। यायात्स्वं स मिदं स्थानं संस्थितं येन शिवाज्ञया। अत्र स्थाने च या विद्या सर्वविद्येश्वरै
र्युता। शिवेन सह संतिष्ठेत्तिमं त्रितजलकनाभिषिच्य विसर्जयेत्। ततोस्त्रमंत्रितनखनित्रेण खात्वा लिंगमादाय न पादौ क्षिपेत्। दारुजं तु मधु
नाभ्यज्याघोरेण दहेत्। हिमरत्नादिमयं तु द पंचकितं वा युनस्तत्रैव स्थापयेत्। ततः शांत्ये अघोरेणा तिलैः सहस्रं हुत्वा प्रार्थयेत्। भगवन्
भूतभव्येश लोकनाथ जनप्रतेः जीर्णलिंगस्य सुद्धारः कृतस्त्वदाज्ञया मया। अग्निनादारुजं दग्धं क्षिप्तं शैलादिकं चके। प्रायश्चित्तायदेवेश अघोरा
स्त्रेण तर्पितं। ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यथा तेन कृतं पादि। तत्सर्वं पूर्वमेवास्तु त्वत्प्रसादान्महेश्वरेति। ततो यजमानः प्रार्थयेत्। गो विप्रशि
ल्पिभक्तानां चैत्य चय जनः शांतिभवतु देवेश अच्छिद्रं आयतामिदं। भक्तोविशेषः। त्वत्प्रसादेन निर्विघ्नं देहं निर्मापयस्व सो। वासं कुरुष्व सुरश्रे
ष्ठ तावत्त्वं चालयके गृहे। वस्तकैशं सहितेस्मिन्ते वैतव पर्वनात्। यावत्कारयते भक्तः कुरु तस्य च वांछितमिति। ततो नवां मूर्तिं लिंगं वा कृत्वा
कवि विधिनां स्थापयेत्। इति जीर्णोद्धारः। अथ तुलसीग्रहणं। देवयाज्ञिककृत स्मृतिसारे। वैष्णवोतान्यानी पातेष्वौनभार्या निषानुषु। पर्वद्वये
च संक्रांतौ द्वादश्यां स तद्वये। तुलसीं ये विचिन्वंति ते छिंदंति हरेः शिरः। विष्णुधर्मोत्तरे। रविवारं विना दूर्वा तुलसीं द्वादशीं विना। जीव
तस्याविनाशाय प्रविचिन्वीत पंडितः। तथा सक्रांतावर्कपक्षांते द्वादश्यां निशि संध्ययोः। ये छिन्नं तु लसीपत्रं ते छिन्नं हरिमस्त
कं। पाद्मे। द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं च कार्त्तिके। लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान्। रुद्रयामके। द्वादश्यां चदिवा स्वापस्तु

नि॰सिं॰ ८ कल्पवचयस्तथा॥ विप्रसाश्चैव रविवास्ता नंवनीयं सदा बुधैः। विष्णुधर्मे। नच्छिंद्यात्तुलसीं विप्रो द्वादश्यां वैष्णवः क्वचित्। देवार्थं तुलसीच्छेदो होमार्थं समिधां ५८
तथा। इंदुक्षये न कुर्वीत गवार्थे तु तृणस्य च। महार्णमंत्रसुधापात्रे। तुलस्यमृतनामासि सदा त्वं केशवप्रिये। केशवार्थं विचिन्वामि वरदा भव शोभने
इति। पारिजाते दक्षः। समित्पुष्पकुशादीनां द्वितीयः प्रहरो मतः। अथ पुष्पादेः पर्युषितत्वं। भार्गवार्चने भविष्ये। मरुदंतिभ्रंले जातीकरवीरमहर्निशं। तुल
स्यां बिल्वपत्रेषु सर्वेषु जलजेषु च। न पर्युषितदोषोस्ति मालाकारगृहेपि च। वृहन्नारदीये। वर्ज्यं पर्युषितं पुष्पं वर्ज्यं पर्युषितं जलं। न वर्ज्यं तुलसीपत्रं न वर्ज्यं
जान्हवीजलं। तत्रैव पाद्मे। तुलसी पर्युषिता नैव बिल्वं तु त्रिदिनावधि। पद्मं तु पंचरात्रिं स्यादन्यं शेषं पर्युषितं विदुः। स्कांदे। प्रोक्तारां दिनमेकं तु पंकजं च दिनत्र
ये। पंचाहं बिल्वपत्रं च दशाहं तुलसीदलं। वोपदेवस्त्वन्यथाह। बिल्वापामार्गजाली तुलसी शमी भृंगराजा केतकी भृंगदूर्वा मंदांभोजाहि दर्भामुनिनिकतगर
ब्रह्मत क्षीरमल्ली। चंपाभ्याराति कुंभी दमनमरुबकाबिल्वतो हानिरस्याः। त्रें शें त्रै कों यें रीशौरादेनि॰ष्विवसुभेक्षयमो भयरवं। अस्यार्थः। शतानामाव
री॰ मंदः मंदारः। अहिर्नागकेसरः। मुनिरगस्त्यः। अश्वारातिः करवीरः। कुंभी पाटकेति केदेव ब्रूटः। बिल्वमारभ्याहिपर्यंतगणा यितादभ मारभ्यपुनर्भिन्नं
शःद्यादिगणये दित्यर्थः। एतान्दिनोत्तरं पर्युषितानीत्यर्थः। टोडरानंदे स्कांदे। समनमुपक्रम्य। तस्य मालिका भगवतः परमप्रीतिकारिणी। शुष्कापर्युषि
ताचापि न दुष्टा भवति क्वचित्। निषिद्धत्वे मात्स्ये। बिल्वपत्रं च माध्यं च तमालामलकीदलं। कल्हारं तुलसी चैव तु पद्मं च मुनिपुष्पकं। एतत्पर्युषितं नस्यात्। कुशाग्र
कलिकास्तथा॥ स्मृतिसारावल्यां जलजानां च हूर्वेषां पत्राणामहनस्य च। कुशपुष्पस्य रजनस्सुवर्णकलयोरपि। न पर्युषितदोषोस्ति तीर्थतपस्य चैव हि। मुकु
लैर्नार्चयेद्देवं चंपकैर्जलजैर्विना॥ अथ शिवनिर्माल्ये निर्णयः। सिद्धांतशेखरे। परा हिरण्यगोरत्न नाम्नश्वरौरोप्यां भुकादिशान्त्यं विसृज्य शेषं निर्मा

ल्यं चंडेशायनिवेदयेत्। अन्यत्र नादिपानीयं तां मूलं गंधपुष्पकं। दद्याच्चंडायनिर्माल्यं शिवभुक्तं तु सर्वशः। आचार्यशिवचंडानामाज्ञेभंगे तुलक्षकं। प
नस्य भक्षणे तप्तोपादौ नलक्षमीरितं। निर्माल्ये भक्षिते लक्षपारतः शुद्धिरीरिता। दानं चक्षणसमं नद्यंतु दुष्टेबे। अकामाक्षद्रक्षणे पद्मानि
र्माल्यप्राप्तेस्तु भीः। अष्टपंचकसंहस्त्वमधेनस्साहितांततः। कामतोक्षतयोरीक्षाप्रायश्चित्तं नचान्यल। निर्माल्येर्माप्यंटने पौरंमज्जेपरयुतं ततः। स्प
र्शश्च लंघनसमोपि ज्ञेयो भक्षणे न च। स्पर्शस्तारोपि। शैवस्मौर्यनिर्माल्य नैवेद्य भक्षणे चांद्रं। अभ्यासे द्विगुणं। मत्याभ्यासे सांतपनं। अन्यनिर्मा
ल्येप्यनापपेयमिति। इदं च ज्योतिर्लिंगा प्रतिरिक्तविषयं। तथा। चर्तुपुरुषार्थप्रबोधे भविष्ये। ज्योतिर्लिंगं विना। लिंगं यः प्रजयाति सत्तमः। तस्य नै
वेद्यनिर्माल्य भक्षणाद्गमकद्धर्के। शालग्रामोद्भवे लिंगे बाणलिंगे स्वयंभुवि। रत्नलिंगे तथाषेचसुरसिद्धप्रतिष्ठिते। हृदये चंद्रकांते च स्वर्णरू
भक्षणं। लिंगे स्वपमुवेबाणे रत्ने जेरसर्मितं। सिद्धप्रतिष्ठिते चैव चंडाधिकृतिर्भवेत्। यत्र चंडाधिकारोस्ति तद्भोक्तव्यं न मानवैः। चंडाधिकारो नोय
त्रभोक्तव्यं तत्र भक्तितः॥ वैविक्रयां। बाणलिंगे चलोहे च सिद्धलिंगे स्वयंभुवि। प्रतिमास्वु चसर्वासु न चंडोधिकृतो भवेत्। अत्र॰ श्रलक्षापिशुचिस्स
त्वान्निर्माल्यंय सुधारयेत्। तस्य पापं महद्धि भामा शविष्ये महा ग्रंते इति स्कांदात्। अशुचिनानग्राह्यं शिवनिर्माल्यं किं तु स्नातेनेति स्मार्त्तौः। अनपस्त्री
तेननग्नातस्मिश्रीरत्तः। शिवदीक्षाहीनेर्ग्नीत्यमितिशेषाः। निर्यितत्वसमादौ परिशिष्टे। अग्राह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं जलं फलं। शालग्रामशिलसंगा

मु.सिं.त.

सर्वयातिपवित्रतां। पंचायतनपूजायां तंत्रेणानिवेदिताभिस्वर्थः। शिवपुराणे। योवीरभद्रप्रापिता:शिवभक्तिपरास्सुखा:। गोभोरंभ्यनरेषेपुष्येषुको।
येनदीक्षिता:। तेषामनर्कमीशास्यनतमसास्चतुष्टयं। काशीखंडे। जेष्ठधारणं मर्दिविश्वेशस्नानजन्मन:। एषुआर्के धरोचं धर्मसमस्तसुरवहुभवत
था। स्नपयित्वाविधानेनयोलिंगस्नपनोदकं। त्रि:पिवेत्रिविधंपापतस्येहाशुविनश्यति। लिंगस्तपनदानं र्पियं:कुर्यात्सम्यग्विधिपचन। गंगास्नानफलं
तस्यजायतेत्रविशामन:। इदंपर्वणाक्षयवरा। हि विश्वेश्वरविषयमितिकेचित्। काशीस्कंदपुराणप्रसिद्धसर्वलिंगविषयं। काशीखंडेरत्नेश्वराख्यानतयेवदर्शनादि
स्ये। अथरुधि:। राजमार्तंड:। ऋषेषुतम्गरपोस्वैसवमप्यामकानुराधाश्विनी। प्राजापत्यकरद्वितिवतगुरुप्राक्पापवेपुच। निर्दोषेषुपक्षेहकेश्वसुमनो
माव्धाभिरव्यवित्तैर्दत्वा। क्षेत्रपतेर्बलिं हलं धर:क्षेत्रंततःकर्षयेत्। प्राजेशश्रवणोत्तरादितिमघ्यामाशौडतिष्या। श्विनीपौष्णानुक्रमरी। चयःशतभिषकस्वा
तीविशाखवातथा। जीवार्केदुसितेंदुनंदनदिने लग्नेचसौम्योदये सस्यानांवपनेतथैवलवनेशस्तास्तथारोपणे। चंडेश्वर:। हस्तेचित्रानिस्वातीरेवत्यां
श्रवणेत्रये। स्थिरलग्नेगुरोवारेबीजंधार्यंशुभ्रयो:। धनदायसर्वलोकहितायदेहिमेधान्यंस्वाहा। लेखयित्वाइमंमंत्रंधान्यागारेनिधापयेत्।
सस्यवद्धिपराकुर्यात्पात्रतांप्रतिपज्जयेत्। दक्षिणादिक्प्रुखगमनं गमनमपि नवासुनारीषु। व्ययमपिसस्यधनानांनवुधावुधवासरेकुर्युः। शनि
वारेचनोकार्यं। धनधान्यव्ययोबुधे। अथवस्त्रं। श्रीपति:। रोहिणीपुष्करपुंचकुंश्विनीषुउत्तरासुचपुनर्वसुद्वये। रेवतीपुनसुदेवतेचसेनयावस्त्रपरि
धानमिष्यते। जीर्णंरवौसततमंबुभिरार्द्रंनीतंमेभृचेबुधदिनेतुभवेद्धयायौ। नायमंत्रिणिभृगोप्रियसंगमायमंदेमलायचनवांबरधारणं
स्यात्। रोहिणी। गुरुपुनर्वसूत्तरयाविहिमिदं । भर्तृनवस्त्रभूषणं। सानयोषिदवलंबतेपतिंस्नानमवाप्नोति वारुणेपिया। अथालंकारवल

या दिदेवचवहुम:। नासत्यपुष्यवसुभि:करपंचके नमार्त्तंडभौमगुरुदानवमंत्रिवारे। मुक्तासुवर्णमणिविद्रुमशंखदंतरक्तांबराणिविधृतानिभवंतिसिध्यै। ओ
तिर्निबंधे। हस्तानुराधमृगपुष्यधनिष्ठयुक्ते चित्रोत्तरासुचपुनर्वसुरोहिणीषु। लग्नेस्थिरेरविसुतेंदुजजीववारेहेमादिधारणविधिःकथितोनराणां। तत्रैव
श्रीपति:। पौष्णाश्विनीषुचकरादिषुपंचमेषुकार्यंशुभेहेममणिविद्रुमकाचशंखा:। नार्या:धृता:सुतसुखार्थकराभवंतिभद्रोत्तरादितिगुरुवसुवायुभेतु:।
तत्रैव। शंखादिवरस्नानिपुष्यादिसुत्तनासुच। रोहिण्यांनैवगृह्णीतभर्तुजयवलकांक्षिणी। अथसूचीकर्म। वासवादितिमघाद्दूमेत्रचंद्राश्विनीपुच।
सुचीकर्मतनुत्राणयोभिरौक्षेप्रशस्यते। अथशय्या। हस्तादितिश्रवणगुरुत्तराणिपौष्णं। श्विमित्रंद्धुभावजभानि। वारेषुजीवेंदुसितेंदुजानांशय्यासमारं
भणमुत्तमंस्यात्। अथशस्त्रधारणं। पुष्येचादितिचित्रपश्चाततनयेमूलार्कोत्तरारेवतीस्वातीयां। जीवविशाखमित्रसहितेभानौगुरौभार्गवे। कुंभेकीटमृ
हरषभ्मृगपतौवर्दौशुभैकेश्रितेनेलग्नेहशास्त्रकुंतछुरिकाधार्यानृपाणांहिता:। अथस्वामिसेवा। चंडेश्वर:। रोहिण्युत्तरपौरपुष्पवसुवारुणप
यौरपि। सेवेतस्वामिनंभृत्य:शुभवारोदयेतथा। ओतिर्निबंधेदासीदासादिभृत्यानांकुर्यात्संग्रहणंबुधे। स्थिरलग्नेशुभैरिष्टेमंदवारेविशेषत:। अ
पत्नगाश्वदोला:।मसृवापोषप्रजेशा। इतिसद्धयानिहस्तादिषट्श्रवणान्तराणि। दोलादिमातंगतरंगमाणामारोहणेभाफलप्रदानि। अथमृत्स्यं। हस्त:
पुष्यावासवंरोहिणीचज्येष्ठापौष्णंवारुणंचोत्तराश्च। पूर्वाचार्यै:कीर्तितस्यश्चवरतीलस्यारंभेशोभनायंभवन्ति। अथराजदर्शनं। श्रीपति:। मृगाश्विनीतिष्य
श्रवणश्रविष्ठाहस्तध्रुवत्वाष्ट्रमपष्णभानि। मैत्रेणयुक्तानिनरेश्वराणांविलोकनेभानिशुभप्रदानि। अथक्रयविक्रयौ। भाद्रद्वयत्रिदशामित्ररिवाकरेषुम

कानिष्ठो तुरगमेरेवतीषु। सारंगपाणिर्जरेनी करमैत्रभेषु लाभः सरैवसवति क्रयविक्रयाख्यं। वस्त्रे तु। चित्राशततभिषास्वातीरेवती चाश्विनीपुरवा। श्रवण
श्वतथमो का वस्त्राणां क्रयेणशुभः॥ अथसेतुः। स्वातीयुक्ते मंदवारे वषलग्ने शुभे। सेतुनाबंधनं कार्यं ध्रुवभे चार्कजीवयोः। अथपशुद्रव्यं। श्रीपतिः। चि
त्रोत्तरा वैस्त्रवरोहिणीषु चतुर्दशी दर्शदिनाष्टमीषु। स्थानप्रवेशं गमनं विदध्यात् पुमान्पशूनां न कदाचिदेव। चंडेश्वरः। हस्तमूलश्रवणविशाखासुरेव
त्यां श्रवणे तथा। मैत्रे च वारुणे श्रेष्ठं पशूनां क्रयणमुच्यते। पूर्वात्रयाम्लतमयूरखकृत नशेबुडंड। गनवा जिवसुवारुणशंकरेषु। एतेन गोन[?]षरति
तुरंगमादिनानाप्रकारपशुजातिगतिः प्रशस्ता। अथ(गजादंतछेदः) ओतिर्निविंधे। तापुचैत्रवं अश्विन्यामादित्ये वसुदैवते। रेतिनांशुभरंभैवपुष्ये
हस्ते च कीर्तितं। अथानिक्षेपः। भरणी त्रीणि पूर्वाणि आर्द्राश्लेषा मघा तथा। चित्रा ज्येष्ठा विशाखा च मूलं मृगपुनर्वसु। एभिर्दत्तं प्रयुक्तं च यद्ध
निक्षिप्यते धनं। प्रध्वतो भावमानस्य धनिनो नोपपद्यते। अथऋणमोक्षः। श्रीधरः। वागीशमंदादिवसांशकलग्नयुक्ते रिक्तासु मंददिवसे कुलिको
द्ये वा। मैत्रहितीयपदमे त्रमुहूर्तयुक्ते राम्युद्गमे च ऋणमोक्षमुशंतिसंतः। अथराजमुद्रा। मृदुध्रुवक्षिप्रचरेषु पुण्ये पुयोगे प्रशस्ते शशिचंद्रवर्जे। वारे ति
थौ पूर्णजयाद्वयेच मुद्रा प्रतिष्ठा शुभराशिराष्ट्रं। अथनौः। चंडेश्वरः। पौष्णाश्विनीतुरगवारुणमित्रचित्राशीतांशुरश्मिवसवो नकनंसमर्पिन। वारे
च जीव भृगुनंदनके प्रशस्ते नौकादि संघटनवाहनमेषु कुर्यात्। अथभोगः। गुरुस्फरविसानुराधा विश्वा त्तपौष्णाश्विरोहिणीषु स्यात्। स्यातमुत्तरा
सु कुर्यात्स्थापनासन भोगभोगादि। अथश्मश्रुकर्म। श्रीपतिः। पुष्येपौष्णे चाश्विधैदवेचरात्रै हस्तायेत्रिके भेप्यदिसा। सौरंकार्यं वैरस

वादित्रयेच भुक्त्वा भौमादिसपातं गिवाराव। नस्ता न शुक्रोत्कृ ५ रम्हपिता नां मथ स्नाया त्रास मरोन्मुखानां। क्षौरं विदध्यान्निशि संध्ययोर्वा। निजविष्णानवमेन
चाह्नि॥ जिस्ठ्कोसे तैवे हृष्ट्वा। गर्गः। रव्यारसौरवारेषु रात्रौ पातव्रता हानि। श्राद्धाह प्रतिपद्रिक्ताः पर्वाः सौरेषु वर्जयेत्। गार्ग्यः। षष्ठमा प्रतिमाणाते चतुर्दश्यष्ट
मी तथा। आसु सन्निहितं पापं तैलेले मगसुरं। राजमार्तंडः। रव्याद्रि पिलः श्राद्धसुखे रंध्रापरिस्त्वयं। सौरकर्म न कुर्वीत जन्ममासे च जन्मभे। बृहस्पतिः। राज
कार्य नियुक्तानां नराणां सपर्जविना। श्मश्रुलोमनखच्छेदे नास्ति कालविशोधनं। तथा। सौरं नैमित्तिकं कार्यं निषेधे सत्यपि ध्रुवं। पित्राद्रिमातृदीक्षा
सु प्रायश्चित्ते च तीर्थके। केचित्तु तत्र इममन्यथा पठंति। मुंडनस्यानिषेधेपि कर्तनं तु विधीयत इति। नारदः। नृपविप्राज्ञया यज्ञे मरणे बंधमोक्षणे उद्वाहे वि
कवारर्क्षतिथिषु क्षौरमिष्टं। भारते। प्राङ्मुखः श्मश्रुकर्माणि कारयीत समाहितः। उदङ्मुखो वाप्यथवा तथा प्राप्नुवंति महत्। अपरार्के। उ
दङ्मुखः प्राङ्मुखो वा वपनं कारयेत्सुधीः। केशश्मश्रुलोमनखान्युदकसंस्थानि वापयेत्। दक्षिणां कर्ममारभ्य पश्चात्थं पापसंक्षये। शि
खायं च संस्कारे शिखावर्जं तं शिरो वपेत्। यतीनां तु विशेषो निगमे। कक्षोपस्थ शिखावर्जमृतुसंधिषु वापयेदिति। अन्येपि विधिषेध्याः
प्रयुक्ताः। अथ धनसंग्रहः। श्रवणनिकार्कमपमूलक्षिप्रचरोद्रपौष्णानुराधगुरुविष्णुविशाखयुक्ते। वारे कुजार्कभृगुनंदनसोमजानां श्रेष्ठं
धनस्य करणं भवति प्रशस्तं। अथनवान्नं। श्रीपतिः। रेवती श्रुति पुनर्वसु हस्त प्राशनं मृदुगणक्षितपेच। ध्रुवोत्तरासु गारतं पश्चनांप्राश

नंनवनवान्नविधानं। थं अनवभोजनपात्रं। ज्योतिर्निबंधे। सोज्यपात्रेसु धातिंभोज्यद्व्यैद्वासुमाहरेत्। तत्रान्नप्राशनेप्रोक्ते काले भोजनमाचरे
द्वा अयनवर्णफलाशनेक्षणं। चंडेश्वरः। मृदुक्षिप्रमैत्रकरतिष्यहरीक्षणं ध्रुवोत्तरैः सपुनर्वसुवासवेषु। वारेषु शर्मितनयार्कजवारवर्जेतांव
लन्तनफलाशनं हिताय। अथ होमे आहुतिपातः। ज्योतिषे। तरणिविधुबुधास्फुरिचंद्रमः कुजसुरेज्यभृगुंतुरकेतवः। रवितिते दिनभगण
ये कुमात्रितखगांत्रितयंत्रितयंन्यसेत्। दिनकरार्कितमकुजकेतवो हुतभुजोन कुमास्त्विनरस्युभाः। दहनचक्रमिदंप्रविलोक्य तां हवनकर्मणि
सर्वसमर्हये। अत्र शांतिरिक्तो विष्णुधर्मे कृत्यहमुखवैवस्वतहवनेश्युभ। शांतिं विधाय गांदद्याद्विजायकुरुंबिने। आयसीं प्रतिमां कृत्वा
निर्तिपतिंमश्रोमुखीं। गोमत्रुनभुगं धारियिद्वितांमतिमंततः। स्वस्थं निधायसंपूज्यनक्षत्रसोमेतां विधीयते। अत्रापवारः। क्रियासारे। नित्यनैमित्तिकदुर्गा
होमादौन विचारयेत्। अथ ज्वरादौ फलं। श्रीपतिः। स्वात्याश्लेषारौद्रपूर्वासुशाक्रे नोगोत्पत्तिर्जायते यस्य पुंसः। तद्रश्च व्याधितोनिःप्रय
तेः स्याद्युधाब्रेलेऽजन्मविध्यः। व्याध्युत्पत्तियस्यपौष्णे समित्रे भाणत्राणमाप्तितस्य दृष्टात्। विश्वेसौम्येरोगमुक्तिंस्तुमा
साद्देशास्यास्याद्वासराणांमघासु। पक्षाहस्तेवासवेसद्धिदैवे मूलाश्विन्योरग्निभिश्चेत्येनवाहात्। याम्येत्वाष्टुवैष्णव
वारुणे चनेत्र जेयं स्यान्नूनमेकादशाहात्। आहिर्बुध्न्येतिष्यसंज्ञेयमास्य प्राजापत्येघोः स्युः स्त्रिरात्रात्। ज्योतिषे। एका

हानिधनंदशाहमनिलाश्रावणा। विपर्सर्वताः सस्ताकविलयश्च मासयुगलं मासोमृतिः पक्षकः। द्वौमासावथविं
शतिर्दशनिशाः पक्षांतपक्षनस्वामासौपक्षदशांतपक्षककुर्भ पीडादीनाम्यावसात्। दैवज्ञः। उरगवरु
णरौद्रावासेंदुत्रिपूर्वायमदहनविशाखापापहवारपायुक्ता। तिथिषुनवनीषष्ठीद्वादशीवाचतुर्थी भवति
मरणयोगोरोगिणांकालहेतुः। अत्र शुभेहैमीं नक्षत्रदेवतां प्रतिमांसंपूज्य द्वादशदकेषुसंकर्षणादिद्वादशमू
र्तीर्द्वादशदिक्ष्यान्वासंपूज्यहवीसामिभिंकर्षीराज्येगोयज्ञातद्वैवतायै अष्टोत्तरशतं हुत्वाद्ध्योदनंबकिंदत्वा
ऽचार्यायगां प्रतिमांचदद्यात्। विप्रान्भोजयेदिति संक्षेपः। विशेषस्तु व्रतहेमाद्रौपदार्थादर्शेबहेयः। अथ भेषजं।
चंडेश्वरः। मूलानुराधामृगतिष्यपुनर्वसौ चपौष्णाश्विनीश्रवणशाक्रकरत्रयेचावारेषुवाक्पतिसितेंदुदिनप्रशस्तंभे
षजभक्षणममीषुहितंनराणां। अथारोग्यस्नानं। श्रीपतिः। इंद्रार्वारपार्गवेच भृगुवपुसार्पादिसस्वातियुक्तेषु लेषु।

न॰ सि॰ त॰ पैत्र्ये चान्ते वापि कुर्यात्क दाचिन्नैव स्नानं न रोगान्मुक्तजंतुः। चरे निलग्ने रविसोमवासरे रिक्ते तिथौ स्याद्धुक्क चपस्ते। स्त्रिस्य चरे रोगनिपीडिता
नोस्नानं नराणां निरुजत्वकारि। अथ दंतधावनं। पृथ्वीचंद्रोदये विष्णुः। प्रतिपद्दर्शषष्ठी च चतुर्दश्यष्टमी शुचा। नवम्यां भानुवारे च दंतका
ष्ठं विवर्जयेत्। श्राद्धे यज्ञे च नियमे तथा प्रोषितके तिका। व्यतीपाते हेमाद्रौ स्कांदे। अभ्यंगे जन्मदिने स्नानं दंतधावनमैथुनं। जाते च निधने चैव तत्
काल व्यापिनी तिथिः। वसंक्रांत्यां नरा ग्रहस्तावष्ट पर्वसु। तैलं क्षौरं स्त्रियं मांसं दंतकाष्ठं च वर्जयेत्। वसिष्ठः। शन्यर्क शुक्रवारेषु कुर्यात् व्रतवासरे।
जन्माहे श्राद्धदिवसे दंतकाष्ठं विवर्जयेत्। संवर्त्तः। रवौ विवाहे आशौचे वर्जयेद्दंतधावनं। व्यासः। अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तथा ति
थौ। अपां द्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनं। अथामलकस्नानं। श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्वीतामलकैर्नरः। सप्तमी नवमी चैव पर्वकाले विवर्जयेत्।
चंद्रसूर्योपरागे च स्नानमामलकैः स्मृतं। क्रतुः। षष्ठी च सप्तमी चैव नवमी च त्रयोदशी। संक्रांतौ रविवारे च स्नानमामलकैस्त्यजेत्। यत्तु
नवमीदशमी चैव तृतीया च त्रयोदशी। प्रतिपद्द्वादशी कृष्णा स्नाने ता सा विवर्जयेत्। यच्च। दर्शे स्नानं न कुर्वीत मातापित्रोस्तु जीवतोः।
पुत्रः कुर्वन्नरा चैव पित्रोरुन्नतिजीवितेइति कण्वयमाद्यैः स्नानमत्रं निषिद्धं तद्रागाद्यर्थस्नानपरं न नित्यनैमित्तिकपरमिति हेमाद्रिः।
अथ तैलनिषेधः। कात्यायनः। पक्षादौ च रवौ षष्ठ्यां रिक्तायां च तथा तिथौ। तैलेनाभ्यंग मानस्तु चतुर्भिः परिहीयते।
गर्गः। पंचदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां रविसंक्रमे। द्वादश्यां सप्तमी

पक्षे मासे तैलस्पर्शं विवर्जयेत्। न च कुर्यात्तृतीयायां त्रयोदश्यां तिथौ तथा। शाश्वती गतिः। मन्विप्रसद्यशम्याम
पिपाडिताः। तत्रैवायुर्वेदे। षष्ठ्यां हिनस्त्यष्टम्यामेकादश्यां च पर्वसु। द्वादश्यां च चतुर्दश्यां पंचम्यां प्रतिपत्तिथौ।
व्रतश्राद्धदिने जन्मत्रितये श्रवणाद्रयोः। ज्येष्ठा तौ फाल्गुने पुष्ये व्यतीपाते च वैधृतौ। विष्टियोगे च संक्रांतौ
मन्वादिषु युगादिषु। नाभ्यंगं तत्र वाञ्छंति धीमंतः पूर्वसूरयः इति। व्यवहारतत्त्वे संक्रांतिमन्वायुपातवैधृती
षष्ठ्यष्टमी पर्वसु। कौर्मे पक्षसुते। स्नानादि तीर्थादि श्रमी च गर्हितो व्याधिनाधारः धावन्धनाः। अस्यापवा
५ दमाह तत्रैव प्रचेताः। सार्षपं गंधतैलं च यत्तैलं पुष्पवासितं। अन्यद्रव्ययुतं तैलं न दुष्यति कदाचन। आयुर्वेदे निषिद्धति
थिवारादौ यत्कृत्यं पुराणेषु। किंचिदाज्यं घृतं फलं वाविप्रपादिनन्नापिद्ध। सोमाद्युर्वराभिहितं। सुमस्थुकं तकं पुष्पयुग्यु
त्रयो। सर्वपां सर्वदा तैलमभ्यंगान्न दुष्यति। मंगलकर्मण्यदोषः। मंगल्यं विधिवत्स्नानं वृद्धिपूर्वं सदैव च। स्नेहमात्रस्य
युक्तं मध्याह्न प्रोक्षितादिष्यत इति मदनपारिजाते कात्यायनोक्तः। हेमाद्रौ बृहन्मनुः। तिलो सर्षगौरार्कवारे न तामनो

संक्रांतौ वैधृतौ विष्टिषष्ठ्योः। पर्वसु षष्ठ्यां न च ष्टः सप्तम्यां कात्मुक्त्वा वासरे सूर्यपुत्रयोः। तिथिस्नान निषेधकं पंचांशाव
ने। ततो सिनसम्यमावास्या संक्रांति ग्रहजन्मसु। धनपुत्र कलत्रार्थी तिलपिष्टेन संस्पृशेत्। अथ गृहारंभः। ज्यो
तिर्निबंधे नारायणः। वैशाख फाल्गुन पौष श्रावण मार्गशीर्षके। गृहारंभं समिकुर्यात् मासस्तेभ्यः प्रशस्यते। ना
रदः। सौम्य फाल्गुन वैशाख माघ श्रावण कार्त्तिकाः। मासास्युर्गृहनिर्माणे पुत्रारोग्य धनप्रदाः। ज्योतिस्तत्वे।
पूर्वापरास्यं पुनरुत्तरास्यं पौष्णे याम्या भरास्यं सह सिद्धिदा तृतीये। कार्यं गृहं जीवबुधभृगोरार्के नीचे लग्नगे नाश
तो विहत्वा। रत्नमालायां। कर्कनक्रहरिकुंभगते के पूर्वपश्चिममुखानि गृहाणि। तौलिमेषवृषवृश्चिकयाते दक्षिणोत्तर
मुखानि वदंति। दैवज्ञवल्लभे। शोकोधान्यं पंचाततानि पशुत्वस्य। छिद्रेदः स्वंसगरंच त्यनाशं। संश्री प्राप्तिवैभ्रिभीति
चलक्ष्मिकुंभुवत्रायां गृहारंभकालेफे। गर्गः। ध्रुवुतराम्बराहिण्यां पुष्यमैत्रे च वस्त्रोयो। धनिष्ठादि तीयपादे गृहारंभः
प्रशस्यते। रोहिण्यां श्रवणे त्रयादितिपुष्य हस्तत्रयामूल ७ को। रेवत्युत्तर फाल्गुनी पुरगपमैत्रोत्तरषाढया।
रात्नांवास्कुंजार्क्वार्जिनात्तकुंसाहि सारवे कन्यायां मिथुने नभस्यो [illegible] सहा राधोर्जके फाल्गुने। शिला

न्यासः प्रकर्तव्योगृहाणां श्रवणे मृगे पौष्णे हस्ते च रोहिण्यां पुष्यश्विन्युत्तरेत्रये। वास्तुप्रदीपे। अधोमुखैर्भैर्वि
धीतखातं शिलास्तथैव ऊर्ध्वमुखैश्चपट्टं। तिर्यङ्मुखैर्द्वारकपाटयानं गृहप्रवेशो मृदुभिः ध्रुवैश्च। कल्पः।
स्नानं चपाकं शयनं चसाज्यं गजालयं वाजिगृहं धनस्य। दैवस्य पूर्वादिदिशक्रमेण मध्ये सभा पु
एनविशनाय। शिल्पिशास्त्रे वा कन्यार्सिहे तुलकायां भुजगपादिभिः मुखं वंशं पुच्छकोणेगिनरवात् तं द्वयवायवस्या
दैदास्यं लक्किधनमकरेईशैं रवानंच प्रति। कुंभमीने च मेषे निर्ऋतिदिशाभुमुखस्था वायव्यकोणे चाप्ते
कुंभामुखं वृषमिथुने तनकर्कटे रहस्यात्। तत्वचिंतामणौ। यत्रोदय गृहादीनां अत्रिशसोस्तोधिक।
न तत्र चिंतये द्रुमानगुणा नायव्ययादि च। राजमार्तंडः। आयव्ययामासशुद्धि गेहागारे न चिंतये
त। जीर्णकारण्यासाप्तिनाकुर्यात्तथागारे पुरानत। व्यवहारतत्वे। निषिद्धमासादिषु जीर्णे कार्णि। छपिकाके पुरस्ता
न्के कार्तिके श्रुमौर्दिते। तृणका गृहरंभेमासदोषानविद्यते। चंडेश्वरः। तृणादिन्वहम्मीयाव स्वी

नि॰ सिं

स्यं वर्जयेद्गृहं । उत्तरास्यं न कुर्वीत नवम्यादि चतुर्दशी । अमावास्याष्टमीं यावत्तावद्याम्यास्यं विवर्जयेत् । नव
म्यादौ तथा याम्येया वक्त्रं षष्ठ्यां चतुर्दशी ॥ ध्रुवं दृष्ट्वाथ वस्त्रं कृत्वा कर्तव्यं वास्तुरोपणं । मायान्तु वर्ज्य दिवस
रात्रौ तत्को महानिशां । वराहः । प्रदक्षिणपूर्वकं भक्त्या पूजा शिक्यान्यस्त प्रथमं । शषा प्रदक्षिणेन स्तं
ताश्चैव समुक्ताः पाः । अथ गृहप्रवेशः । बृहस्पतिः । नन्दायां दक्षिणद्वारं भद्रायां पश्चिमं तथा । जयायामुत्त
रद्वारं पूर्णायां पूर्वतो विशेत् । वसिष्ठः । कृत्वा शुभं पृष्ठतो वामलोके विप्रान्गजान्गतं पूर्णकुंभं । हर्म्यं रम्यं
तोरणस्रग्वितानैः स्त्रीभिस्त्रग्वीगीतवाद्यैर्विशेच्च । व्यवहारतत्त्वे । सौम्यायने श्रावणमार्गपौषे जन्मर्क्षे
लग्नोपचयोदयाढ्ये । वामं गते के गृहवास्तुपूजां कृत्वा विशेद्ध्रुवमृदुक्षिप्रभेषु । वास्तुशास्त्रे
लग्नान्नागादितो दिक्षु दोषो रक्षोनिमेज यत् । एकमेव न्यसेत्कोणं सूर्यवामं विधितयेत् । वसिष्ठः ।
चेद्गृहापतितिः सत्सु तुर्यो केन्द्रतमहार्थलाभदा । सूर्यसुतदिवसे । स्थिरप्रदा किलु वारस्तयमत्र
निर्दिशेत् । रत्नकोशे । पुष्ये धनिष्ठेन्दुवारुणेषु स्वपर्वैष्णवध्रुवेषु चोत्तरासु । आक्षीणचन्द्रमसदि
न्यस्यतिथौ विरिक्ते च गृहप्रवेशः । नारदः । प्रवेशो मध्यमो ज्ञेयः सौम्यकार्तिकमासयोः । माघफा

ल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषु शोभनः । अर्कपाठमन [illegible] नमस्कारबलिभोजनं । गृहं न प्रविशेद्धीमानापदामाकरोति
तत् । प्रवेशात्तु वास्तुपूजा कृत्वा कार्यः । जीर्णगृहे तु पाद्मोक्तेन तथा गृहनिवेशने । नवप्रासादभवने प्रासादपरिवर्तने । द्वा
राभिवर्तने तद्वत्प्रासादेषु गृहेषु च । वास्तुपशमनं कुर्यात्पूर्वमेव विचक्षणः इति मत्स्योक्तेः । तत्रैव । कृत्वाग्रतो द्विज
वरानथ पूर्णकुंभं दध्यक्षताम्रदलपुष्पफलोपशोभं । दत्वा हिरण्यवसनानि तथा द्विजेभ्यो मांगल्यशांति
निलयं स्वगृहं विशेत्तु । गृह्योक्तहोमविधिना बलिकर्मकृत्वा संतर्पयेद्द्विजवरानथ भक्ष्यभोज्यैः श [illegible] ब्रह्म स्वस्तयनमवि
शांतस्वत्रप । अथ कलिवर्ज्यानि । बृहन्नारदीये । समुद्रयातुः स्वीकारः कमंडलुविधारणं । द्विजानामसवर्णासु कन्यासूपयमस्तथा ।
दत्तायाश्चैव कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ । महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मखः । इमान्
धर्मान्कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः । कमंडलुः सोदकं चर्मकमंडलुमित्युक्तेः । स्वयं मृतो वा [illegible] पुनरुद्धार्यं इति
ऋष्यांशे गोवधस्तथा नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्या द्विजातिभिः । गोत्रात्तु जायाः । पितृ [illegible] कोपनेन क्वचित्तन्नात्तु जायाक
मंडलमिति स्मार्ताद्वचनात् । पुरा पुरुषमेधयागान् तदयातिके च नत्याभिर्विवाहः [illegible] हेमाद्रौ [illegible] । गोत्रान्मातुः सापि
ण्डा विवाहगोवधस्तथा + ३ यत्कः । मातृसपिण्डान्मातुलकन्यायां विवाहः कलौ न कार्यः तेनयानिनद्विधायक

कानि तानि युगांतरविषयाणि। तथा व्यासः। तृतीयां मातृतः कन्यां तृतीयां पितृतस्तथा। शूद्रेण नोद्वहिष्यंति
विप्राः पापविमोहिताः। इति कर्कादिनामह। मातृतस्तृतीयां तु कन्यामित्यर्थः। उक्तं चैतत् प्राक्। मत्स्याक्षीप्य स-
मासमित्यादिना। विहितमपि वर्ज्यं हेमाद्रावादित्यपुराणे। विधवायां प्रजोत्पत्तौ देवरस्य नियोजनं। बालायाक्षतयोन्या-
श्च वरेणान्येन संस्कृतिः। कन्यानामसवर्णानां विवाहश्च द्विजन्मभिः। आततायिद्विजाग्र्याणां धर्मयुद्धेन हिंसनं।
द्विजस्याब्धौ तु नौयातुः शोधितस्यापि संग्रहः। सत्रदीक्षा च सर्वेषां कमंडलुविधारणं। महाप्रस्थानगमनं गो-
संज्ञप्तिश्च गोसवे। सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्य च संग्रहः। अग्निहोत्रहवण्याश्च लेहो लीढापरिग्रहः।
वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमघसंकोचनं तथा। प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणां मरणांतिकं। संसर्गदोषः स्तेयाद्यमहापातक-
निष्कृतिः। वरातिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरणक्रिया। दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः। सवर्णान्यांगनादुष्टैः सं-
सर्गः शोधितैरपि। अयोनौ संग्रहे वृत्ते परित्यागो गुरुस्त्रियाः। परोद्देशात्मसंत्यागः उच्छिष्टस्यापि वर्जनं। प्रतिमा-
भ्यर्चनार्थाय संकल्पश्च सधर्मकः। अस्थिसंचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमेव च। शामित्रं चैव विप्राणां

सोमविक्रयणं तथा। षड्भक्तानशनेनान्नहरणं हीनकर्मणः। माधवीये स्थितं चंद्रोदये च।
शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणां। भोज्यान्नता गृहस्थस्य तीर्थसेवातिदूरतः। शिष्यस्य गुरुदारेषु
गुरुवद्वृत्तता कृता। आपद्वृत्तिर्द्विजाग्र्याणामश्वस्तनिकता तथा। प्रजार्थं तु द्विजाग्र्याणां प्रजारणिपरिग्रहः।
ब्राह्मणानां प्रवासित्वं मुखाग्निधमनक्रिया। बलात्कारादिदुष्टस्त्रीसंग्रहो विधिनोदितः। यतेश्च सर्व-
वर्णेषु भिक्षाचर्याविधानतः। नवोदके दशाहं च दक्षिणा गुरुचोदिता। ब्राह्मणादिषु शूद्रस्य पचनादि-
क्रियापि च। भृग्वग्निपतनैश्चैव वृद्धादिमरणं तथा। गोतृप्तिशिष्टपयसि शिष्टैराचमनक्रिया। पितापु-
त्रविरोधेषु साक्षिणां दंडकल्पनं। यतेः सायंगृहत्वं च सूरिभिस्तत्त्वदर्शिभिः। एतानि लोकगुप्त्यर्थं कले-
रादौ महात्मभिः। निवर्तितानि कर्माणि व्यवस्थापूर्वकं बुधैः। स्करणग्रहणास्य तत्कुंडसंग्रहो व्यवहारः।
न च मध्ये पतितासमन्योति समन्यनानि पितृस्यानेनोपसंहार इति वाच्यं। निषेधस्य निवर्तिता अ-
फलत्वेन विशेषाभावात्। न हिंस्यादित्यस्य नाग्नीषोमीयं हिंस्यादित्यनेनोपसंहारे हिंसारतस्य प्रादोषत्वापत्ते-
श्च। निरूपितमेतन्मया प्राक्। अन्यत्रेत्युपरम्यतामिति तैरग्राहकः ब्राह्मणः शुद्धो घाग्निवेदसमन्वित इत्युक्तः।

नि॰ सिं॰ टी॰ अघस्याशौचस्य संकोचः। न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा भृग्वग्निपतनादृते इत्युक्तस्य प्रायश्चित्तस्य विधानमुपदेशः। केऽत्र कर्त्तव्यं लिप्यते
इति व्यासोक्तेः। पतितसंसर्गदोषसत्वेऽपि प्रायश्चित्तं नैवेत्यर्थः। अन्यथा संसर्गशोधितेर्यस्मी। त्रिविधा पुनः स्तेयं भीनिन्दता
पापेरहस्यकृप्रायश्चित्तं नेत्यर्थः। सवर्णान्या असवर्णा स्त्रियादिस्त्रथ दुष्टः। अयानि शिष्यादी चेत स्वस्तु परित्याज्य
शिष्यगोगुरुगा स्थ्ये। इत्युक्तस्त्यागः। परोद्देशेन ब्राह्मणाद्यर्थं आत्मनस्त्यागः। यत्परोद्देशेनात्मत्यागो दानं स मनसा।
अनुद्दिश्य त्यक्तेः। उद्दिष्टस्य त्यक्तस्य वर्जनं प्रतिग्रह समर्प्यापीत्युक्तेः। अव्यवेतन ग्रहणान्न पतितमापूंजा। स्वस्य च काकात
विप्रसंस्पर्शनं कृत्रि गागृहस्थः कः स्पर्शः। षडिभिः पोषितस्य गृहस्थित्वा धान्यं ब्राह्मणात् ग्रनादित्युक्तौ। अन्न चौर्य्यमापादि
त्रादिष्यन्तिः। मुखेनैयमेधे दग्निमित्युक्तः धमनं। दत्याहनैव श्रुद्धेनतत्र मिश्रक चनवोदक मित्युक्तो दशाहः। पुरस्वरं दत्वा पुत्र
दक्षिणा। श्रद्धतिसदागोपाताके ति। कं पूप्यक्त स्नेहपर्क यत्र दुग्धेन पाचितं। एतान्यशूद्रान्यभुजो सोऽज्याः ति मतु स्वधीरद्वमु
गर्के समस्तफलं शूद्रस्यपाकक्रिया। पितापुत्रा विवादेतु साक्षिणां ति पणादमः। इत्युक्तिः। सायंप्रातर्गाविभूपस्तनं
मुखात्क इत्युक्ते। पृथ्वी चंद्रप्यतु अर्दातियस्त्व्याविशुद्धः। एषिषोदर्शनापव। अनिकेता हनहानापत्रसार्य
ग्रहास्तु तल्लनिविद्युत्पुण्णाकानि षिद्धः। तेनग्रामीकिं पापातं। हाद्दौ विनियोगो न कोपि। कृत्वा वि

त्यर्थः। एतानि वर्ज्यानीत्यर्थः। निगमः। आग्निहोत्रं गवालंभं संन्यासं पलपैतृकं। देवराच्च सुतोत्पत्तिः कलौ पंच
विवर्जयेत्। अग्निहोत्रं तदर्थमाधानं। एतत्सर्वाधानपरं। अर्धाधानं स्मार्तस्यान्त्याग्न्योः पृथक्करणं। तिः पूर्वं युगमि
श्रिताति लोगाभ्युदयनादि निस्तारितं धिकैयां। एतेन चत्वारि च सहस्राणि चा कर्पदागमिष्यति तदात्रे पस्थि
तः। संन्यासश्च कमन्येथा ब्राह्मणेन न विजानातीति व्यासवचनं व्याख्यातं। सर्वाधाने पि विशेषमाहदेवलः। यावद्वर्णं
विभागोऽस्ति यावद्वेदः प्रवर्त्तते। संन्यासं चाग्निहोत्रं च तावत्कुर्यात्कलौ युगे इति न्यासः। दंडः। इति नि
र्णयसिंधौ तृतीयपरिच्छेदे कलिवर्ज्यानि। नानानिबंधवसमत्यस्ता तात्वित्ता दुध्रीधेया। कमलाकर संततेन के
क्रियते तत्र श्राद्धपरिकीर्तितं। ब्राह्मणस्य काला न चतुर्थं तत्प्राप्नीता पितृ दृष्टा करस्यागः श्रा मित्यर्थः।
त न्ययथा पितॄणमपिंडनार्जना गिप्रधान मितिह्न्यादि। होमश्च पिंडदानं ष्टिवा नैषधो न प्राधान्येन विरुणद्धि। के

च तथा ब्राह्मणभोजनं। श्राद्धशब्दस्य रूपमिदं स्यादेकन्नोपचार चारिकइति। श्री धरश्च। तथापि कर्षादिश्राद्धेशब्दस्यामः
निमित्ततस्सोजनस्थपिंडदानस्यचानिषेधः। नया धवरुणद्र। असोमपा तेना धेनुपयायागवत्। यत्तुशूलपाणिः
नित्यश्राद्धमदेवं स्यादर्घ्यपिंडादिवर्जितं मिति हारीतीयनित्यश्राद्धमयाह पिंडनिषेधोस्ति। नचप्राप्तिं विना
सः। नचातिदेशाद्विप्राप्तिः। तच्चांगत्वेनाविनातिदेशः। प्रधानस्यानातिदेशात्। ममसुकोपेनकल्पनतिदेशा
त्कः। तन्नभोजनं प्रधानं पिंडांगो पिंडदानमात्रविधिश्च गदस्यावश्यकता त्कर्मांतरमेवप्रकरणांतरन्यायादिति। तेनं
जातश्राद्धेनदद्यात्तु पक्वान्नं ब्राह्मणेष्वपि। नपक्वं भोजयेत्किंचिद्धान्येतुङ्गापिकदाचनत्यायुर्जात श्राद्धादौ भोज
नानिषेधनांगतया पिंडोः। ततोपरो करोतीतियडूपडी स्याविरोधनाविचक्ल्याप नेश्वं। तेन श्राद्धशब्दाभि
हृयतेनातत्पसाधो नानिषेधः पर्युदासोवानासामयाडी सन्न्यादितियत्। इतितत्त्वं ध्रुनेश्राद्धेपि। यजुर्वेद
इंदानेतुयद्धुवानादृजार्चनं श्राद्धशब्द मिदयस्याडुभयस्यामवबोधिताः। तच्चापिदृन्यगतायित्यहन्याददघादित्युत्तगप्रयो
गदर्शनाद्यांतदानात्मकं। पितरो देवताह्यतिपूज्यदेश्यकत्वात्कर्यागत्वं। विप्रेष्वप्येव दानत्वमित्यविरुद्धं। एते
ननार्थयागः। देवतोद्देशेनत्यागोयागः। यागोदेशश्चदेवतेत्यन्योन्याश्रयपतिदिगोण्डमपतमपास्तं। वेधश्राद्धविग्र

योद्देश्यत्वस्य तस्येदमितिस्वत्वारोपप्रीतियोगित्वतस्यदेवतात्वात्। तत्रैवस्कमंतुः। श्राद्धमस्तात्परतरं नान्यच्छ्रेयस्करमुदाहृतं।
आदिपुराणे। नसंतिपितरश्चेति कृत्वामनसियोनरः। श्राद्धं नकुरुते तत्र तस्यरक्तं पिबंतिते। तद्भेदानाह विश्वामित्रः। नि
त्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिंडनं। पार्वणंचेति विज्ञेयं गोष्ठ्यं शुद्ध्यर्थमष्टमं। कर्मांगं नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं
स्मृतं। यात्रास्वेकादशं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतमिति। तल्लक्षणानि [illegible] विष्ये। अहन्यहनि यच्छ्राद्धं
तन्नित्यमिति कीर्तितं विश्वदेवविहीनं तदशक्तावुदकेन तु। एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते तदप्यदैवं क
र्त्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्विजान्। कामायाविहितं काम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये। पक्षश्राद्धं यत्क्रियते श्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तदु
क्तं तेन सपिंडनं। नित्यनैमित्तिकं तुल्यं शेषं यस्यादियत्तच्च पर्वणि यत्तत्पार्वणमिति स्थितिः। अत्र पर्वाणि। कृत्यदेश्यमष्टमी चै
व अमावस्या च पौर्णिमा। पर्वाण्येतानि राजेंद्र रविसंक्रमणं तथेति विष्णुपुराणोक्तसंक्रांत्यादि। गोष्ठ्यां यत्क्रियते
श्राद्धं गोश्राद्धं तदुच्यते। बहूनां विदुषां तुष्ट्यक्ता सर्वपितृतृप्तये। क्रियते शुद्ध्यर्थं ब्राह्मणानां तु भोजनं शुद्ध्य
र्थमिति तत्प्रोक्तं येन तयमनीषिभिः। निषेककालेसोमे च सीमंतोन्नयने तथा। ज्ञेयं पुंसवने चैव श्राद्धं कर्मांगमेव

यच्चाद्येनानुदिश्य श्राद्धं न तु दैवं पिकमुच्यते। गजच्छायांतरं यस्तु श्राद्धं कुर्यात्तु सर्पिषा। यत्रार्घ्यमीतितत्प्रोक्तं प्रसंगाच्चन संश
यः। शरीरोपचयश्राद्धमर्थोपचयएव च। पुत्रार्थं लोमापत्य रपि कमुच्यते। गोष्ठ्यां श्राद्धं कर्तृसमुदाये संभूय सामग्री
संपदानेन युगपत्तीर्थादिप्राप्तौ विद्वांश्राद्धं संपदाक्षरवांथे भिन्नपाकाशक्तौ वा कुपितृ कश्राद्धमेकः कुर्यादि
ति कृत्यतत्त्व शंखवाक्यस्थः। एकाहश्राद्धं प्रायश्चित्तांगमिति मैथिलाः। अथ त्रयाणां पाकादि दृष्ट्वा सपिंडीकरणे। एकं
तु विधमेवमुख्यं। तस्यैवायं प्रपंचः। अथ श्राद्धदेशाः। मनुः। शुचिं देशं विविक्तं तु गोमयेनोपलेपयेत्। पृथि
वीं वृद्धस्य विष्णुधर्मे। दक्षिणाप्रवणो देशस्तीर्थादौ चाटहे पिवा। भूसंस्कारादिसंयुक्ते श्राद्धं कुर्यात्पल्वलः। तत्र
वड्राभसरखंडे। तीर्थादष्टगुणं पुण्यं स्वगृहे तत्त्वतः शृणु भारत। तस्य देशाः कुरुक्षेत्रं गया गंगा सरस्वती।
प्रभासं पुष्करं चेति तेषु श्राद्धं महाफलं। स्कांदे। तुलसीकाननछाया यत्र यत्र स्यात्ककोज्ञा। तत्र श्राद्धं प्रदातव्यं
पितृणां तृप्तिहेतवे। माधवीयश्राद्धोपक्रमे व्यासः। महाहृदे प्रयागे च काश्यां च कुरुजांगले शाषवः। गं
गायमुनयोस्तीरे पयोष्णीमरकंटके। नर्मदाबाहुदातीरे भृगौ लिङ्गे गयमालये। गंगाद्वारप्रयागे च नैमिषे पुष्करे

तथा। संनिहत्यां गयायां च दत्तमक्षय्यतां व्रजेत्। अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः। गयाशीर्षे वटे
श्राद्धं यो नो दद्यात्समाहितः। एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां व्रजेत्। यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्।
आदिपुराणे। पंचक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः। महान्यद्यापश्चिमेन यावद्धर्मेश्वरो गिरिः। उत्तरेणतु पूप
स्य यावद्दक्षिणमानसं। एतद्गयाशिरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतमिति। शूलपाणिर्बृहस्पतिः। गयायां धर्म[illegible]
सदसि ब्रह्मणस्तथा। गयाशीर्षे अक्षयवटे पितृणां दत्तमक्षयं। धर्मारण्यं धर्मपृष्ठं धेनुकारण्यमेव च। दृष्ट्वैतानि पितृंश्चार्च्येन
वंशान् विंशतिमुद्धरेत्। ब्रह्मकासतो वायवीये। शमीपत्रप्रमाणेन पिंडं दद्याद्गयाशिरे। उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्तरं
शतं। सप्तगोत्रकुलमेकोत्तरं शतं। सप्तगोत्राणितु। पिता माता च भार्या च भगिनी दुहिता तथा। पितृमातृष्वसा चैव
सप्तगोत्राणि वै विदुरिति। गोत्राणामेकोत्तरशतं कुलपुरुषा इत्यर्थः। ते चोक्ता गोत्रे च। तत्त्वानि विंशतिं पा
दशैकादशा अष्टपंचादि च गोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतं। मता च चतुर्विंशतिः। तथा द्वादश पूर्वा द्वादशापराः। एवमाग्ने
पि। प्रयोगपारिजाते पाद्मे। शाकानाममयी मुद्रा संस्थिता यत्र कुत्रचित्। वाराणस्यां परा ध्येया समंताद्योजनत्र
यं। तत्र यत्किंचित्तैलकं कुर्यात्सपिंडं वा न दर्शितं विष्णुलोकं स गच्छेत्तु कृत्वा ते शाश्वतं पदं। [illegible]वैवाराहे च श्रीकं

स्यात्फलानि ध्येयत्कर्म क्रियते नरैः॥ स्नानं दानं तपः श्राद्धं सर्वमक्षयतां व्रजेत्। अथ निषिद्धदेशाः। पृथ्वीचंद्रोदये स्कांदे। त्रिशं
कोर्वर्जयेद्देशं सर्वं द्वादशयोजनं। उत्तरेण महानद्या दक्षिणेन तु कीकटान्। देशस्त्रैशंकवो नाम श्राद्धकर्मणि वर्जितः। वा
यवीये। वर्णाश्रमधर्माश्च देशा वर्ज्याः प्रयत्नतः। यमः। कृष्णं कृमिहतां म्लेच्छसंकीर्णानि अगाधिकं। देशं त्वनिष्ट
राद्धं च वर्जयेत्तेषु श्राद्धकर्माणि तत्रैव शंखः। गोगजाश्वादिपृष्ठेषु त्रैकुमायां तथा भुवि। न कुर्याच्छ्राद्धमेतेषु पारक्यासु
च भूमिषु। यमः। परकीयप्रदेशेषु पितॄणां निर्वपेत्तु यः। तद्भूमिस्वामिपितृभिः श्राद्धकर्म विहन्यते। अतस्तारतपारविपारकी
यगृह्य स्वस्वामिपितृस्तर्पयेदादि। तद्भूमिस्वामिनस्त्वस्य हरंति पितरो बलात्। अग्रभागं ततस्तेभ्यश्चीयादत्वान्न
व्यं च जीवतां। श्राद्धे हीनमग्रभागं चोत्तानदक्षिणाभ्यां श्राद्धापातु मुख्यमिति केचित्। षोडशपिंडोक्तेर्यच वाध
वानामपिपिंडोक्तेर्यथा ध्रुवध्रुवदेवतादेतर्पणाबाधाय नेष्यः। नमगो त्र पूर्वश्राद्धनिषेधोऽतो न्यत्रातिगो
डः। विप्रास्तु तस्य शूद्रपूर्वश्राद्धनिवेदनान्यत्र। अथ दानं चान्यत्यागोत्स्यर्यैकार्यमिति मैथिलाः। तन्न।
अग्रभागस्य श्राद्धपरत्वमोनाभवत्। मंत्रदाने चानिवेद्यास्वावत्। स्वामित्वपूर्वकरणं नगेनव्यव

धानापत्तेरंगात्वेन चं मानात्तावान्। इदं च स्वाम्यनुज्ञाभावे। तदुक्तं तत्रैव ब्राह्मे। स्वम्मुलिप्तेषु गेहे
षु दत्तं ननुज्ञापितेषु यो यच्छ्राद्धं सर्वं तेषुदातव्यं धर्म्यमेतेषु। ... नोच्यते किरातेषु कलिंगेषु कोंकणेषु खसेषु पि सिंधो
रुत्तरकूलेषु नर्मदायाश्च दक्षिणे। पूर्वे करतोयायाश्च न देयं श्राद्धमुच्यते। इदं काम्यविषयं अन्यथा तत्रत्यानां सर्वश्राद्धाकि
रणापत्तेः। नर्मदादक्षिणपवादस्वादि ब्रह्मस्य चोद्धयोयत्रयत्र गोदावरीनादिशथिया मापिष्ठ ... प्रदेशो तीर्थपा ...
परकीयत्वापवाद आदित्यपुराणे। अटवी पर्वताः पुण्या नदीनी तीर्थानि आयतनानि च। सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तेषु
परिग्रहः। वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्यायतनानि च। देवखातास्तडागाश्च नस्वाम्यं तेषु विद्यते। स्मृतिसारे। नैकवारो न च
धृपिनांतरिक्षे कदाचन। श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म न कुर्यादातुरः क्वचित्। दिवोदासीये। म्लेच्छदेशे तथा रात्रौ संध्या
यां चाविप्रविवर्जितः। न श्राद्धमाचरेद्विद्वान्नचाकालेऽकथंचन। अथ श्राद्धकालाः। ते च संक्रांतिषु गादि न हा ... पाद्ययः
श्राये पार्वणत्रिष्ठिर्दृष्टये ... एव। केचित्तरसंतो। पृथ्वीचंद्रोदये हेमाद्रौ पराशरः। श्राद्धं वद्धा ... संक्रांतौ।
नचोदकनवोत्सवनवेकं ने तैथा गृहे। न ... पितरः। मत्स्यस्यापि। पितृ ... मघा कृष्ण तिथौ नां तप

नं· र्हिं·त्र

नवोदकनवकूवाप्यादाविति केचित्। वर्षासुक्रमअद्राप्रवेशेद्भुतिगौडाः। नवान्नश्राद्धविशेषोज्योतिषे। ज्येष्ठाशेषाग्धिमृत्युम
गतेत्रानिशात्मके। नवान्नेभोजिनश्राद्धंजन्मचंद्रार्थितौनतु। आश्लेषाकाके काज्येष्ठामूलजपद्कपुच। भृगुभौमदिनेरिक्तेतिथौनाद्यां
नवोदर्ने। तत्रैव। वृश्चिकेरुक्कूपस्तुनवान्नेशस्यतेबुधैः। अतः कृष्णपक्षेनेतिगौडाः। मैथिकास्तु। अकृताग्रयणंचैवधान्यजात
गतेत्रमितिवाराहोक्तेः। प्रतिषान्यंश्राद्धमाह। तत्र। जातपदस्यश्राद्धयोग्यत्वमुपरत्वात्। हेमाद्रौ जातकर्ण्यः। शरभप्राकुरमायास्यांक्षीणचंद्राद्विजोत्तमा
अष्टकासुभविष्यमतन्नदत्तंतयाक्षयं। तत्रैवशरभवः। यदाविर्व्यतीपातोभानुपादस्तथावच्च। पर्वणकेनामतस्मोक्तंमयना[illegible]चतुर्दशी।
याज्ञवल्क्यः। अमानाश्याश्काद्धृद्धिः कृष्णपक्षोयनद्वयं। द्रव्यंब्राह्मणसंपत्तिर्विषुवत्सूर्यसंक्रमः। व्यतीपातोगजच्छाया ग्रहणंचंद्र
सूर्ययोः। श्राद्धंप्रतिरुचिश्चैवश्राद्धकालाःप्रकीर्तिताः। कृष्णपक्षोऽपरपक्षोपिरा[illegible]शाकेनाप्यपरपक्षेनातिक्रमेन्मासिमासिवोसनमितिश्रुते।
ऊर्ध्वंवाचतुर्थ्यायदहःसंपद्यतेकृतेतत्रदर्शीमितिकात्यायनोक्तेः। मासिमासिकार्यमपरपक्षस्यापराह्णःश्रेयानितिआपस्तंबोक्तेःतत्र
इंगवत्यादियदहःसंपत्तिर्वातितत्रपक्षा। यदेकदिनेश्राद्धंतदादर्शएवश्रेयात्रकलैनामावास्यायाःपर्याद्यदर्शात्। एतेनकृष्णपक्षेयदहःसंपद्यते
मावास्यायांतुविशेषेतिगौणातिनिगमोक्तेर्गुणोपरपक्षः। द्रव्यागमावास्येतिशूलपाणिमतमपास्तं। अग्न्याकोदर्शेनापिमा[illegible]श्राद्धविधिरितिनारा
यणवृत्तिः। निरग्नीनांकाम्येश्राद्धविदिते। आहिताग्नेस्तुदर्शेएनच। नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनइतिमनुरक्तेः। कृष्णपक्षेमपिन

मद्दालक्ष्मयश्रेष्ठत्वंतत्रोक्तंप्राक्। व्यतीपातेविशेषमाहहेमाद्रौशंखः। फलंतुतस्मकंमुत्पन्नौ। भ्रमणेकोटिरुच्यते। पतनेशतकोट्यस्तुपातेवैदम
स्तयं। अयुतानिःशतानिःशास्त्रे। [illegible]विंशतिस्तथा। स्त्रीत्वमणवैकविंशतिः। तपनेदशनाड्यस्तुपातितेसत्यनाडिकां। हेमाद्रौमार्कंडेयः। पदाचस्रोत्रियो
गृहवेदविदग्निमान्। तदैवकेनापिकर्तव्यंश्राद्धंवाविषुवच्छुभं। दूदंचापिडंकार्यमितिहेमाद्रिः। एतज्जीवत्पितृकोपिकुर्यात्। ऊढाहपुत्रजनने
विश्वेश्वासोमिकेमहद्धि। तीर्थेब्राह्मणआयातेषट्लेतेजीवतःपितुरितिमैत्रायणीयपरिशिष्टोक्तेः। तिथिविशेषेफलविशेषोयाज्ञवल्क्येनोक्तः। क
न्यांकन्यविदितितस्यप्रत्यक्षकृतापिधनंकविंचयाणिज्यांद्विजश्रेष्ठोपिकश्रापांस्तथा। ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्रान्स्वर्णरूपेसकुप्यते। ज्ञातिश्रेष्ठ्यंवसुधं
कामानाप्नोतिश्राद्धदःसदा। प्रतिपत्प्रभृतितिथिकांवर्जयित्वाचतुर्दशीमिताः कृष्णपक्षस्याश्रवमहालयेतुफलंहेमाद्रौपृथ्वीचंद्रः।
पौर्णमास्यांहेमाद्रौपितामहः। अमावास्याव्यतिपातश्चपौर्णमास्यष्टकासुच। विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते। यत
माघ्यादिपर्वं। प्रौष्ठपद्यांकेचयकतैर्व्युपयपाकेचपार्थिवपौर्णमासीतथामाघीश्रावणीचेत्यपातर्भाद्रपदामतीतायांतयाकृष्ण
त्रयोदशी। एतास्तुश्राद्धकालावैनित्यानाहुःप्रजापतिरितिविष्णुधर्मोक्तेः। मघाप्रौष्ठपद्यांपूर्वकृष्णत्रयोदशी। तिथिधुवचानेमा
घीपौर्णमितिकल्पतरुः। श्रावणपूर्वमपिनपायोगस्तत्रापात्रयोदशीविशेषपरमितिगौडाः। नक्षत्रेविपितहेमाद्रौ। स्वर्गंप्रपत्य
मजाम्यहर्षक्षेत्रंचक्रेतथा। पुत्रान्श्रेष्ठेचत्स्तोभाग्यंसमृताद्भुतंमुख्यताश्भुभां। प्रदत्तंचक्रतांवापिवाणिज्यप्रभृतीनपि। अरोगित्वं

यशो वीतशोकतां परमां गतिं । धनं वेदान् भिषक्सिद्धिं कुप्यं गामप्यजाविकं । अश्वानायुश्च विधिवद्यः श्राद्धं संप्रयच्छति । कृत
कादिभरण्यंतं स कामानाप्नुयादिमान् । एकांतराण्यपि भारत कौमादितेयानि । माधयायै मरीचिः । कुसीदादिदुरितं पुत्राः द्यूत्यकर्मी
रितं । विष्णुभाक्स्यूपयेषु तदेन कृत्तमिश्यतो रहस्पतिः । आरोग्यं चैव सौभाग्यं शत्रूणां च पराजयं । सर्वान्कामान् ... सुपूर्यो क्र
कमस्तथा । दादिनमेषु तत्र श्राद्ध कुलमतपकं । अन्यानि चावसपण्ववतीश्राद्धादिनिप्रायुक्तानि । मार्कंडेयपुराणे श्राद्धे हंदेवसपत्नो तथा
दुःस्वप्नदर्शने । जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत यैच्छया । अथ श्राद्धादिकरणः । चंद्रिकायां कृ मनुः । पप्फविणुः ... तीतसंस्थि
तस्याउरसः सुतः । पितृणाधिकसंस्कारं मंत्रपूर्वकमंदतः । इतरो वहमाद्यो च शरीरं ॥ पितुः पित्र्याकर्म...ब्याः पिंडदानोदकक्रिया ।
पुत्राभावे तु पत्नी स्यात्तदभावे तु सोदरः । अत्र यद्यपि पुत्रपदं क्षेत्रजादेकादशविधपुत्रपरं । ते च द्वादश पुत्रा याज्ञवल्क्ये
नोक्ताः । औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः । क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा । गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतः ।
कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः । अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः सुतः । दद्यान्माता पिता वा यं स पु
त्रो दत्तको भवेत् । क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयंकृतः । दत्तात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः । उत्स

सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः । पिंडदोंऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः पर इति । तथापि इदानीं औरसेतरेषां तु
पुत्रत्वेन परिग्रहे ... इति स्मार्तो वा श्रुतिवाक्यादि तेषां पुत्रत्वनिषेधादौरसदत्तकपरमेव । यद्यपि पिंडदोंऽशहरश्चैषां कथि
वे परः परः इति याज्ञवल्क्योक्तौरसाभावे दत्तकस्य ... पौत्र ... दत्तकादयः
यः पुत्रेण लोकान्जयति पौत्रेणानंत्यमश्नुते । अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपमिति ... हारीत
लिखितोक्तेः । कौत्सामनंत्यं दिव्यप्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रके इति याज्ञवल्क्योक्तेश्च पुत्रपौत्रप्रपौत्राः तत्पुत्रः पुत्रिकापु
त्रस्तत्पत्नी भ्राता च तत्सुतः पिता माता स्नुषा तथा । असंनिधाने पूर्वेषां उत्तरे पिंडदाः स्मृता इति स्मृति
संग्रहे प्रपौत्रानंतरं पुत्रिकापुत्रोक्तेः ... भगिनी भागिनेयश्च सपिंडः सोदकस्तथा ... समत्वाच्च दत्त
कस्य । यद्यपि रहस्पतिना पौत्रश्च पुत्रिकापुत्रः स्वर्गप्राप्तिकरावुभौ । रिक्थे च पिंडदाने च समौ तौ प
रिकीर्तितौ इति पौत्रसाम्यमुक्तं याज्ञवल्क्येन च औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुत इत्यौर
ससाम्यं । तथापि ... मंत्री ... विन्यते समर्थ ... प्रयोगात् ... मुख्यपो साम्या

र्णि. २८. योगात्वत्सत्वन्यर्थेनतननुसमाकिकल्पद्रुतोत्प्रामितवंपुत्रःपौत्रः प्रपौत्रो वा प्रमातावाप्रातरः संतातिः। सापि
इसंततिर्यापिक्रियार्हानुपआपतेः तेषामभवे सर्वेषां संज्ञा नोदकसंतातिः। मातृपक्षसापिंडेन संबंधेन योज
कनयाः। कन्ययथपिच्चिकन्यस्वामिःकार्यो। कृपान्पः तत्संघाल्यः। तेषामपितदद्रव्यात्कारयेन्नृपाइतिवि
ष्णुपुराणे। अप्रपौत्राभावेदनकायद्र्याते। दाधी चंद्र मदनरत्नका ब्रादर्शो द्रपः। मदनपरिजातेप्येव
यौपरदेवगद्धधनाद्यमक्तपुत्रेषु विद्यमानेषु नान्यं वैकारयेत्स्वधानि। तिस्कमनृकौ पितामहपितुःप्रश्चा
मवर्त्यपदि। आर्ती। पौत्रेणदाहश्राद्धादिकर्तव्यश्राद्धपौत्र शृं। नैतत्पौत्रेणकर्तव्यं पुत्रवान्प्रपितामह
हइति। इदं पारिशेष्ये पुत्रशब्दस्यद्वादशविधत्वतद्यात्वात्स्वभावेपरत्पररत्यस्यानन्यपरत्वाद
दत्तकाद्यभावेपौत्रादीनामधिकारइत्याहुः। अनयावातिषश्राद्धपनीतपौत्र सत्त्वेप्यनुपनीतपुत्रस्यैवाधि
कारः औरसश्चानुपनीतोपि कुर्याद्धि दधीचंद्रोदयेस्कमंतुः। श्राद्धं कुर्यादवश्यं तु प्रमीतपितृको

द्विजः। व्रतस्थोवाव्रतस्थोवायकएवोयमंवेधादिः स्कंदमतुः। कुर्यादनुपनीतोपि श्राद्धमेकोहियः सुतः। पुत्रियज्ञाहुतिं पाणौ
तु कुर्याद्ब्राह्मणसत्तमः। मनुः। नह्यस्मिन्युज्यतेकर्मकिंचिदामौंजिबंधनात्। नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादृते ब्रह्मवेद
समुत्तुरपि। नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मयावन्मौंजीनिबध्यते। मंत्रानप्यनुपनीतोपिपठेदेवैक औरसः। अयं मंत्रपाठास्त्रिवर्षकृतचू
डस्यैव। अनुपेतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पैतृमेधिकं। यद्यसौकृतचूडः स्याद्यदि स्याच्चत्रिवत्सरइति स्कमंतुरोः। यत्तु पाल्याप्रः
कृतचूडस्तुकुर्वीतउदकंपिंडमेववा। स्वधाकारं प्रयुंजीत वेदोच्चारं न कारयेदिति। यस्मर्तिसंग्रहे। कृतचूडोनुपे
तश्चापितो श्राद्धंसमाचरेत्। उच्चारयेत्स्वधाकारं न तु वेदाक्षराण्यसाविति। न अथ पंचवर्ष चूडाविषयाहमे तिमाधव
मदनरत्नेऽव्यवीक्षाः। त्रिवर्षाद्ध्वमंत्रवत्त्वस्याधिकत्वं इति वृद्धिका। प्रायश्चित्तश्च मदनरत्ने स्कादेः यद्येषु समस्तमपत्नी
कुर्यात्यथान्य पक्षः। तथौर्ध्वदैहिकं कर्म कुर्याच्छाध्यर्मसंस्कृतः। अथ कौतुकात्यायनः सेंअस्तेनपत्न्यापत्य
निदानं तमंत्रकं। कर्त्तव्यामितरैः सर्वैः कारयेदन्यमेवहि। पुनश्चानंतरमनाधिकारिकं जुवंतेतरैरित्याहुः का
कास्मृतिः। दीपिकादाधादिकाद्यादिदंकुपवेत्यमेधिकं। मदनरत्नेस्कमंकरपितृपुत्रश्च श्चोत्याति माभिण

संस्कार्यादित्यभिप्रायः॥ पितरं नाधिकाश्चौलादौ स्वेनैव कर्मणा। एतच्चौरसस्यैव दत्तकादीनां तूपनीतानामेवाधि
कार इति कालादर्शः। एवं चौरसेऽपि संस्कारे पित्रोस्तूपनीतोऽपि विद्ध्यादौरसः कृतः। इत्यौर्ध्वदैहिके मन्त्रेभ्यो तुप
स्कृताः श्राद्धकारिण इति। अन्यत्रापि विस्तरः॥
हीकापाप्ये च नृपनीतस्याप्यधिकारोऽस्त्याभिः वमुक्तः। अपि च भावे तु काद्यः एकादश पुत्राः तदभावे भर्तुः पाल्य
याँतिव्रते स्थिता। पत्नी च दद्यात्पिंडं कृत्स्नमंशं लभेत चेति स्मृत्युक्तेः। भार्या पिंडं पतिर्दद्याद्भर्त्रे भार्या तथैव च। स्व
श्रीरे श्वशुरश्चैव तदभावे सपिंडकाः इति। पुत्राभावे तु पत्नी स्यात्तदभावे तु सोदरः इति च शंखोक्तेः। पृथ्वी
चंद्रोदये कानीनगूढजसहजपुनर्भूनयाश्रयेः। पत्न्यभावाधिकुर्युस्ते अपध्वस्ताः स्मृता इति स्मृतिसंग्रहात्
त्र्यन्याने कानीनादयः स्युः। पत्युरपि सपत्नीपुत्रे सति नाधिकारः। एवं सपत्न्याः सर्वाभावे तदित्युक्तिः इति मंत्रोक्तेः॥ वि
दध्यादौरसः पुत्रो न तु न्याय्यः [illegible] भावे सपत्नीजः क्षेत्रजाद्याः स्वयमाहृता तेषामभावे जातिः तदभावे सपिंडका
इति मदनरत्ने कात्यायनोक्तेश्च। अपरार्के त्वेवं। तेन यत्तु शुद्धिविवेके उक्तं। सत्यापि सपत्नीपुत्रे पत्युरेवाधिकार

ति। तन्निरस्तं। यत्तु तत्रैव कात्यायनेन। न भार्यायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित्। यच्च विष्णुपुराणे कु
र्युर्येऽपि च स्त्रीभिः कार्यान्येतेति। यच्च मार्कंडेयपुराणे। सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः स्वभर्तॄणाममंत्रकमिति तदासुरा
दिविवाहोढाविषयं। धर्म्यविवाहे तु या सा पत्नी परिकीर्तिता। क्रयक्रीता तु या नारी न सा पत्न्यभिधीयते। न सा दैवे
न वा पित्र्ये दासीं तां मुनयो विदुरिति स्मृतावचनोक्तेः। यत्तु शुद्धिरत्नाकरः शूलपाणिश्च। अपुत्रस्य च या पुत्री सा पिंडं प्र
दापयेत्। तस्याः पिंडं दैहिकं वा एकाहे नैव निर्दिशेदिति जाबालोक्तेः। भर्तुर्धनहरा पत्नी तां विना दुहिता स्मृता। अंगादंगात्संभ
वति पुत्रवद्दुहितान्यथामिति। इह स्यात्तीव्रदुहितुर्धनहारित्वोक्तेश्च पुत्राभावे कन्या तदभावे सपत्नीपुत्रः स्यादित्यत्र [illegible] धान्यो तु दुह
नः [illegible] इति दुहितुर्मतेन धनग्राहित्वेन पुत्रस्य तच्छ्राद्धाधिकारापत्तेश्च पेक्षणीयं। केचित्तु भ्रातृपुत्राद्यभा
वविषयं। पत्न्यभावे अविभक्तस्य सोदरः। पूर्वोक्तशंखवचनात्। [illegible] धनहारित्वोक्तेश्च [illegible]। तत्र
[illegible] दुहिता पुत्रवत्कुर्यान्माता पुत्रो वेति संस्कृता। अशौचमुदकं पिंडमेकोद्दिष्टं सदा नयोरिति [illegible]
तदभावे दौहित्रः धनहारित्वात्। मातापित्रोस्तु पश्चाद्या [illegible]। कुर्यान्मातामहस्यापि [illegible] ता इति
चंद्रिकायां स्मृत्युक्तेः। यथाजातस्यापि सुतः। पिनः कुर्यात्क्रियां नृप। [illegible] दौहित्रोऽपि तथार्हति [illegible]

र्णि० व० परार्के त्वावियुक्तेश्च। एतद्धनहारिण आवश्यकं नान्यस्येत्याह नैव स्कंदः। श्राद्धं मातामहानां तु अवश्यं धनहारिणा। दौहि
त्रेणार्थनिष्कृत्यै कर्तव्यं सुसंयुक्तमिति। तेन दौहित्रो पुत्रीकृत प्रतिरूपस्यापि निको क्तिः परास्ता। अत्र पत्नी दौहित्रस्य समवाये श्राद्धं कुर्वात्पत्न्य
कुर्यान्न। दौहित्रमात्रपुत्रस्त्वेविषं कास्यदौहित्रः॥ आपि मातामहादपुत्रः स्यात् तत्पुत्रस्तत्कल्पितं श्राद्धं नैव। ज्येष्ठस्येतत्पु
त्रः कुर्यादिति वृद्धहारीतगार्ग्यौ॥ सारकृत दौ तु। भ्रातुर्ज्येष्ठाता स्वयं चक्रे तत्कार्या विन्नाविधिलातस्यपात्रा तत्कृतं श्वनो
यस्यन। स्तिसहोदरद्रुतिप्रस्नोक्तिः। पत्नी कुर्यात्कृताभवे पत्न्यभावे तु सोदर इति कौर्मे। ज्येष्ठाभ्रातैव कुर्यान्मृतस्य पुत्रः।
त पत्नुनानुजस्यैव्याभ्रज द्वातित तत्कनिष्ठभ्रात्रा सतो च वयं। मध्यमनुः। सर्वेषामेव ज्ञातीनामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत्। सर्वांस्तांस्तेनपु
त्रेणपुत्रिणो मनुरब्रवीत्। तत्सोदराणां नाव विषयामित्युक्तं। मदनरत्ने स्मृतिसंग्रहे। पुत्रः कुर्यात्पितुः श्राद्धं पत्नी च तदसं
निधौ। धनहार्यथ दौहित्रस्तातोमातामहस्य तः। भ्रात्रो सहोदरो भ्राता कुर्यात्सोदादिस्वर्क तम्रतेः भ्रातृपुत्राभावे
क्रमेणापितृमातृस्नुषास्वस्रस्तत्पुत्रादयः। धनहारित्वान्मनुगितानीलकंठत्वं विशेषमाह मदनरत्ने कस्सायनः। अनु
जो अग्रजो वापि भ्रातुः कुर्वीतिसंस्क्रियां। ततस्त्वसोदरात्तद्वत्क्रमेणातनयस्तयोः। अपरार्के कात्यायनिस्मृत्रेपि
यो पवाप त्नीपिता। भ्रातास्तथा गुरुः। स्नेहाद्धनकारी च कुर्यात्पिंडोदकक्रियां। मार्कंडेयपुराणे। पुत्रो

भ्राताचतत्पुत्रः पत्नी माता थ तातपिता। क्षत्रा भ्रावेपरिशिष्यश्च कुर्वीरन्नौर्ध्वदैहिकं। तेन धनहारी स्वतोपि
दृतातिकादर्शः। अत्र पाक्षिको नयी कश्चित। एवं वाक्येषु यत तः स्याद्वादिरुः श्रौतकर्मणोः। अथाग्निकाया अथव
सस्मृतिवत्। वृष्वा चंद्रोदये वृद्धमनुः। सपास्यस्वायतत्पुत्रेण ज्ञातिसंबंधिना धवाः पुत्राभावे तु कुर्वीरन्सापिंड
नयथाविधि। मार्कंडेयपुराणे। पुत्राभ्युसंतनवंधुर्ध्वसरवो विश्वगुरस्य कजामाता स्नेहवान्कुर्यादरविकं पैत
मौधिकं। स्याद्दिकायां च कुर्यात्तातप्रमातुको भगिनी यस्य स्वस्त्रीयो मातुलस्य च। श्वशुरस्य गुरोश्चैव सरव्यु
र्मातामहस्य च। एतेषां चैव भार्याणां स्वस्कर्मातुः पितुस्तथा। श्राद्धमेषां तु कर्तव्यमिति वेदविदो विदुः। श्राद्ध
विवेके गणेशविचंद्रोदये च ब्राह्मे। दत्तानां चाप्यदत्तानां कन्यानां कुरुतेपिता। ऊर्ध्वं तु देहनितालेषु कुर्वीरन्सु समा
हिताः। दत्ता वाग्दत्ता मातामहानां दौहित्राः कुर्युश्च यह निचत्वरे। तेपितृपक्षे कुर्वन्ति दुहितायेहतसिवदा।
जो मातुः स्वकुराश्च कुस्तेषां तेपि च संयता। मित्रापां तदपरत्वान्न। श्राद्धे परवातां उरस्तेथा। भागिनेयस्त
तानां च सर्वेषां त्वपरस्मिनिः। राज्ञो स्ता तेपिंडं तु। नेत्र पत्न्येपुरोहितः मौत्रेपातदथा चं तु पुरस्त्तीलोकस्तेनि
सः। अत्रद्धतीया हादौ श्राद्धं। येधानसस्यैसंचयपरं। काकादयोर्दहादिमंत्रवत्सेत्रा। वेदव्यादौस्त

स्तःकृता ॥ तदभावे तु पौत्रप्रपौत्रः पुत्रिकासुतादौहित्राद्यो धनहारी भ्राता तत्पुत्रश्च च । पिता माता तत्स्नु
षा वैवस्वस्वा तत्पुत्रश्च च । सपिण्डः सोदको मातुः सपिण्डश्च सहोदकः स्त्री च शिष्यऋत्विगाचार्यो जामाता च स
खा पितृव्य । उक्तानन्तरं बंधोरिक्थेन कारयेद्धनी पतिः । गौतमः अपुत्राभावे सापिण्ड्यमातृसपिण्डाः शिष्या
श्च तदभावे ऋत्विगाचार्यौ । पत्नी चंद्रिकायां ... भ्राता तत्पुत्राः । प्रीत्या श्राद्धं प्रकर्तव्यं सर्वेषां वर्णलि
ङ्गिनामिति । तत्सवर्णविषयं ब्राह्मणस्त्वन्यवर्णानां न कुर्यात्कर्म किंचन कामात्क्रोधाद्भयान्मोहात्कृत्वा
तज्जातितां व्रजेदिति ब्रह्मोक्तेः । न ब्राह्मणेन कर्तव्यं शूद्रस्यौर्ध्वदेहिकं । शूद्रेण वा ब्राह्मणस्य विना पारसवत्व
मिति पारस्करोक्तेश्च । पारसवत्वं शूद्राप्रपुत्रः । अत्रेदं तत्त्वं सर्वत्र पुत्रादेः पूर्वस्याभावे परस्याधिका
र उक्तः । तत्राभावो नास्तित्वं अनिधनत्वं चोच्यते । अत्र एव पूर्वस्यासांनिध्ये पूर्वस्यानित्युक्ते । तदा सांनिध्ये पत्न्यादेः
सर्वत्राधिकारिणः पत्न्यादेः सपिण्डादावधिकारः । सांनिध्ये तु पूर्वमेव चौर्ध्वं अतो नाधिकारिणस्तत्र ऋ
दिना सुत ... पौत्रवित्तावसिते पुत्रीकादाविति चेदपि एकादशाद्योक्तमशौच्येष्वस्यावाधिवाक्यपाः
ण्येनैव तु पत्न्यादिमिकेनैव पुनस्तर्पणीयः । आदेशान्तरेऽपवादात्पुत्रेणापि मेवेति पुनरावर्तनीयमासिकम्

षोपावर्तनीयः । एकादशाहमासिकानि नावर्तते । तस्त्रायसापिकर्तव्यं सापिण्ड्यकरणं पुनरितिव
दायुक्तेः धायामादाविति केचित् । तन्न । अस्य निर्मूलत्वात् । अतः सदापि कनिष्ठकृतमावर्तते ।
दृष्टिश्राद्धे पिण्डपितृयज्ञार्थं कृतं न तर्पणैस्तेनासापिण्ड्यं ... भ्रान्त्युक्तेः । पितृव्यभ्रातृसमाचरेत् । न पार्वणं नाभ्युदय
कुर्वीत ... ... इति निषेधनादिश्रुतिः । भ्राता वा भ्रातृपुत्रो वा सपिण्डः शिष्य एव वेत्युक्तेर
श्चापत्यापत्यादेश्चर्योक्षेषुः कनिष्ठादेरप्याधिकारात् । यथा ... तथा पुत्रकर्तृके तत्सा
पिवाधः । सापिण्ड्ये तु ... निर्णयं वक्ष्यामः । अधिकारविशेषे पात्रे ... व्यवस्थोक्ता । विष्णुपुरा
णे । पूर्वाः क्रिया मध्यमाश्च तथा चैवोत्तराः क्रियाः । त्रिप्रकाराः क्रियास्तेतासां भेदान्शृणुष्व मे । अदा
हाद्द्वादशाहाच्च मध्ये याः स्युः क्रियास्तु ताः । पूर्वा मध्यमा मासि मासि एकोद्दिष्टसंज्ञिताः प्रेते पितृत्वमापन्ने स
पिण्डीकरणादनु । क्रियन्ते याः क्रियाः पुत्रैः प्रोच्यन्ते ता उत्तराः । पितृमातृसपिण्डैश्च समानसलिलैस्त
था । तत्संघातगतैश्चैव राज्ञा वा धनहारिणा । पूर्वा मध्याश्च कर्तव्याः पुत्राद्यैरेव चोत्तराः ॥ दौहित्रैर्वा नर
श्रेष्ठ कार्यास्तत्तनयैस्तथा । मृताहनि तु कर्तव्याः स्त्रीणामप्युत्तराः क्रियाः । दौहित्रतत्पुत्रयोर्धनहारिणोरिदं

नि॰र्ण॰

७०

एवमन्यस्यधनहर्तुः पश्चाद्धर्महरः सपिंडदायीत्यापस्तंबोक्तेः। प्रेतस्य प्रेतकार्याणि अकृत्वा धनहारकः। वर्णानां यद्वधे प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरे
दितिपृथ्वीचंद्रोदये व्याघ्रपादोक्तेः। मदनरत्ने स्कांदेपि। मलमेतन्मनुष्याणां। द्रविणं यत्प्रकीर्तितं। भिसुत्त्वा ऋषिभिस्तस्यानिर्दिष्टानि ष्कृतिः पाव
नीपरा॥ अदेहपतनात्तस्य कुर्यात्पिंडोदकक्रियामित्युक्तं॥ क्रियानिबंधे कात्यायनः। नचेन्माता न च पिता कुर्यात्पुत्रस्य पैतृकं॰ नायजः भ्रातृयात्रा
तां भ्रातृणां तु कनीयसां। पृथ्वीचंद्रोदये बौधायनः। अपित्र्यं श्राद्धं न कर्तव्यं पुत्राणां तु कदाचन। भ्रात्रा चैव न कर्तव्यं भ्रातॄणां च कनीयसां॥ यदि स्ने
हेन कुर्यात्तां सपिंडीकरणं विना॥ गयायां तु विशेषेण ज्यायानपि समाचरेत्॥ अन्याभावे पित्रादिरपि कुर्यात्। उत्तमबोधे प्रेतं पिता भ्राता यवी
यजः। जननी वापि संस्कुर्यान्महद्दैनोन्यथा भवेत्॥ इति स्मृत्यंतरे। ब्रह्मचारिणां तु पृथ्वीचंद्रोदये कश्यपः पृथ्वीचंद्रोदये च श्राद्धे॥ असमाप्तव्रतस्यापि
कर्तव्यं ब्रह्मचारिणा॥ श्राद्धं तु मातापितृभ्यां न तु तेषां करोति सः। श्राद्धं मासिकाद्येकादि सर्वकार्यमित्यर्थः॥ न बालातिक्रमे प्राधान्य सतं॰ पृथु
ब्रह्मपरिग्रहे॥ नत्वग्नौक्रं तकेकर्म ब्रह्मचारी स्वयं कार्यित। न रीक्षणामरयत्नेन त्केच्छ्रादत्त पृथगरन्। पितर्यपि मृते न पादोषा भवति कर्हिचि
त्॥ आशौचकर्मणा तस्या अदत्त्वा ब्रह्मचारिणा॥ पश्चायाज्ञवल्क्यः॥ न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतिताश्च तथा इति॰ तदन्यसतं॰ अन्या
भावे तु ब्रह्मचारिणापि कार्यं॰ पूर्वोक्तरद्वमनुवचनात्॥ आचार्यपित्र्युपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती॥ सकटान्नं च नाश्नीत न च तैः सहसं
वसेदिति नैवोक्तेः॥ ब्रह्मचारिणः शवकर्मणि व्रतान्निवृत्तिरन्यत्र मातापित्रोरिति वसिष्ठोक्तेः॥ अत्राशौचमकृत्वा वक्ष्यामः॥ प्रागुपनयना
त्पुत्रस्तस्य पंचवर्षोत्तरं सपिंडीकरणवर्जं षोडशश्राद्धादि सर्वं कार्यमित्युक्तं देवजानीये। असंस्कृतानां त्रसोपि उद्ध्वसंस्कृताना कुर्या

द्वितिप्रचेतोवचनाच्च॰ एतच्चाग्रे वक्ष्यामः। अविभक्तानां विशेषमाह पृथ्वीचंद्रोदये मरीचिः। बहवः स्युर्यदा पुत्राः पितुरेक
त्रवासिनः। सर्वेषां तु मतं कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतं। द्रव्येणाविभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत्। ज्येष्ठस्य कृत्वापि स्वैकैकभागिन
इति सर्वः। तेनैवैत्र ब्रह्मचर्यपरान् वर्ज्य नादृष्यः। कार्ये संस्कारास्ते सर्वेषां भवंतीति सिद्धं। संसृष्टिनामप्येवं॰ तदुक्त्वा
विभक्तानां च यथाहायनाः। नवश्राद्धं सापिंड्यत्वं श्राद्धानापि षोडश। एकेनैव तु कार्याणि संविभक्तधनेष्व
पि। रूपद्वारितः। सापिंडीकरणांतानि यानि श्राद्धानि षोडश॰ पृथङ्नैव सुताः कुर्युः पृथग्द्रव्या अपि क्वचित्। ऊर्ध्वमपि
कार्याः सर्वैः कुर्युः पृथक्पृथक्॰ मदनरत्ने॰ विभक्ताः पृथक्कुर्युः प्रतिसंवत्सरादिकं॰ एकेनैवाविभक्तेषु कृतं सर्वैः कृतं
तत्कृतं तेनाहिकादि चाविभक्तानामानि यमुद्दीतिपदन्नुश्च कपाषाः। परास्तु। इत्येतत्कजनकस्य पुत्राद्यभावे
दत्तानं तत्कृते भ्रीगोत्र जनकपितृन भगद्रवेपः स्यात्। गोत्रिणिचानुगाचव्येतद्दत्तः सम्बंधिमदनरत्ने।
द्वौ जनकस्य विषये॰ एतच्च प्रवरमंजर्यां कात्यायनमपुनर्लौगाक्षिर्यश्चोक्तेः। अपुत्रे ह्वृत्रिकं सकृत्रिमपुत्राः प
राषारमहणानां तथा तेषामुभाभ्यां दत्ताः। यथा शौंगशैशिरयिः। यानि च्यानान्येव समुत्पन्नानि तत्कुला
भवंतीत्यादिना च्यायोपि श्रोः प्रवरोनुवर्तते। अथ च्यवनस्य वात्स्यौ भार्यास्तत्र पपत्यं न स्यात्तस्य रिक्थं हरेयुः पिंडं चै
च्या स्त्रिपुरुषं कुर्यादुभयोनस्य ओभाभ्यामेव दद्यात्करकारिश्राद्धं पृथग्उद्दिश्यैकपिंडान्वनुकीर्तयेत्पायिपहि

निर्ण० त०

तास्वोत्पादयीतारं चरत्तृतीयात्पुरुषाद्धितेहेमाद्रौकात्यायनः स्यायंतः पितरयर्गास्य स्त्रावद्धि
तकादयः प्रेतानां योजनं कुर्युः स्वकोवै । पत्नी तेः सह द्वाभ्यां सहापतत्स्युत्रापौत्रा । तत्र च तनतमं चतु
र्थपुरुषो हरेत्तस्याहत्वान्न पुरुषी सा चरेणषुकालेषु विशेषो नास्ति वर्ण्यता । अत्यायेमाह हेमाद्रिः । दत्तको
दयः जनकपालकयोः कुले प्रेतानां स्वर्गाय्यैः सापिंडनं कुर्युः । दत्तकानां पुत्रास्तु पितृदत्तकस्य पित्रा ध्यां जनकपालकस्य
स्वपितामहाभ्यां सपिंडनं कुर्युः तेषां पौत्राः स्वपितरं दत्तकेन पितामहेन च सपिंडयेयुः चतुर्थो पितृस्कुलस्यैव । तेषां प्रपौत्रास्तु दत्तकस्य प्रपितामहस्य पालक
कुलस्य चतुर्थेयो जयन्नवा । द्व्यामुष्यायणस्य मदनपारिजातादौ तु पित्रोर्द्वयोः पितामहयोः प्रपितामहयोर्वा श्राद्धं देयं तत्र द्वयोः पित्रायोः पृथक् पिंडदानं द्वयोरेकोद्दिष्टेनैको
वेति अत्र केचित् आवयोरयमिति परिभाष्य यो दत्तस्तस्येदं द्वयोः पित्रोः श्राद्धं यस्त्वपरिभाष्य दत्तः स यद्यीतु रिव सपालकायैव दद्यादित्याहुः अत्र
मूलं तु एव प्रष्टव्याः वस्तुतस्तु जनकस्य पुत्रपत्न्याद्यभावे दत्तको द्वयोर्दद्यादन्यथा पालकायैव प्रागुक्तकात्यायनवचनात् मानवीयमप्यत द्विषयमे
व । गोत्रं तु श्राद्धे पालकस्यैव विवाहादौ तूभयोरित्यादि मत्कृतप्रवरदर्पणे ज्ञेयं यस्त्र भर्त्यक्रीतायां परस्मात्तायां दास्यां चोत्पन्नः सर्वाजिनस्
वदद्यात् मत्स्यं विना स्वयमुपनतायां तु क्षेत्रिण एव तदुक्तं पृथ्वीचंद्रोदये कौर्मे अनियोगात्कृतो यस्तु शुल्केन जायते सिद्धः प्रदद्याद्बी
जिने पिंडं क्षेत्रिणे तु ततोन्यथेति क्षेत्रजादि विशेषस्तु कलौ तदभावान्नोच्यत इति दिक् । जारजानां विशेषमाह अपरा
र्के नारदः जायंते त्वनियुक्तायां मे केन बहुभिस्तथा अरिक्थभाजस्ते सर्वे बीजिनामेव ते सुताः दद्युस्ते बी
जिने पिंडं माता चेच्छुल्कतो हृता अशुल्कोपहृतायां तु पिंडदा वोढुरेव ते धर्मार्थे श्राद्धकरणे फलमाह चंद्रिकायां शातातपः प्रीत्या श्राद्धं तु

कर्त्तव्यं सर्वेषां वर्णलिंगिनां एवं कुर्वन्नरः सम्यक् महतीं श्रियमाप्नुयात् गयायामपि तत्रैव ब्रह्मकैवर्ते आत्मजो वाथवान्योपि गयाशीर्षे यदा
तदा यन्नाम्ना पातयेत्पिंडं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतं एतच्च यदा फलं भूमार्थिना द्विस्त्रिर्वा क्रियते तदा प्रेतशिलाश्राद्धवर्जं कुर्यात् तस्य प्रेतत्ववि
मोक्षार्थत्वात्तस्य च जातत्वादिति केचित् वस्तुतस्तु सन्यासिश्राद्धवदत्रापि कार्यं सर्वं सांगेधिकारादिति युक्तं प्रतीमः सन्यस्तपित्रादि
स्तु पितुः पुत्रादिभ्यः सर्वश्राद्धेषु दद्यादित्युक्तं प्राक् वक्ष्यते च जीवत्पितृश्राद्धं अत्र स्त्रीशूद्राणां श्राद्धं मंत्रवर्जितं स्त्रीभवति स्त्रीणाममं
त्रकं श्राद्धं तथा शूद्रास्तु तस्य च श्राग्निजाश्व व्रतादेशा तेन च कुर्युस्तथैव तदिति हेमाद्रौ मरीचिवचनात् अयमेव विधिः प्रोक्तः शूद्राणां मंत्रव
र्जितः अमंत्रस्य तु शूद्रस्य विप्रो मंत्रेण गृह्यते इति ब्राह्मोक्तेः आगृह्यते संबध्यते अस्य श्राद्धप्रकरणपाठेपि परिभाषात्वान्न प्रकरणेन सं
कोचो युक्तः तेन शूद्रस्य स्नानदानादावपि विप्रेण मंत्रपाठः कार्यः अमंत्रस्येति विशेषणात् स्त्रिया अपीति शूलपाणिः यत्तु तेनोक्तं मं
त्रजन्य नियमादृष्टसिद्धिस्तु नमस्कारेण अनुमतास्य नमस्कारो मंत्र इति गौतमोक्तेरिति तन्न दृष्टद्वारेव तत्प्राप्तिर्न स्वातंत्र्येण अन्य
थानवाप्तेप्यवघातजन्यादृष्टार्थं सोपि क्रियत इति यत्किंचिदेतत् तेन पितॄणां नामगोत्रतइत्यादौ यत्र द्विजानामपि नाममंत्र उक्तः
तत्र प्रतिप्रसवमात्रार्थं गौतमीयं युक्तं नतिलावपनादावपि अत्र केचित् वैदिकमंत्रो विप्रस्य पौराणस्तु शूद्रे पठनीयः नहि वेदेष्व
धिकारः कश्चिच्छूद्रस्य विद्यते पुराणेष्वधिकारो दर्शितो ब्राह्मणैरिहेति तत्रैव पाद्मोक्तेरित्याहुः तन्न नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य
तु सन्निधाविति कौर्मे पुराणनिषेधेन वेदस्य दूरापास्तत्वात् अध्येतव्यं ब्राह्मणेन क्षत्रियेण विशापि च श्रोतव्यमेव शूद्रेण ना

नि॰सिं॰टी॰

ध्येतव्यं कदाचन॥ श्रौतं स्मार्त्तं च वै धर्मं प्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम तस्माद्वेदं विना विप्रं न श्रोतव्यं कदाचन तत्रैव पुराणाधिकारे भविष्योक्तेश्च प
तेन नाध्येतव्यमिति निषेधः मंत्रेतरपुराणपर इति श्रीदत्तादिमतमपास्तं तेन पौराणमंत्राणामेव विप्रेण पाठनं वैदिकानामिति सिद्धं द्विजस्त्रि
यस्तु संकल्पमात्रं स्वयं कृत्वा वैदिकमंत्रयुक्तं सर्वं ब्राह्मणद्वारा कारयेयुरिति प्रयोगपारिजातः अत एव स्त्रीणां नित्यकृते विवाहे स्त्रीपरमि
ति हेमाद्रिराह अनुपनीतस्य वैदिकमंत्रयुक्तं सर्वं स्वयमेव कुर्यादित्युक्तं प्राक् यत्तु प्रागद्विजाश्च व्रतादेशादिति तद्दशाक्तविषयमनु
उ विषयं वेति दिक्॰ शूद्रस्य तु सदाऽमश्राद्धमेव सदा चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं विधीयत इति स्मृतेः पृथ्वीचंद्रोदये मात्स्येपि एवं
शूद्रोपि सामान्यं वृद्धिश्राद्धं च सर्वदा नमस्कारेण मंत्रेण कुर्यादामान्नवत्सदा। तत्रैव वृद्धपराशरः॰ आमान्नेनान्नतु शूद्रस्य तु छिन्नतु द्विजप
जन॰ तत्तच्छ्राद्धं तु निर्वाप्य सजातीनाशयेद्वथ॰ अत एव॰ आमं शूद्रस्य पक्वान्नं पक्वमुच्छिष्टमुच्यते हेमाद्रौ भविष्ये॰ धर्मेप्सवस्तु धर्मज्ञा
यदि शूद्राः प्रकुर्वते अग्नौकरणमंत्रश्च न मस्कारो विधीयते॰ आवाहनादिकं त्तत्र यथा शूद्रेण तच्छृणु देवानां देवनाम्ना तु पितॄणां ना
म गोत्रतः पिंडादीन्निर्वपेद्धीरनामतो गोत्रतस्तथा शूद्राणां गोत्राभावे पि काश्यपं ज्ञेयं गोत्रं॰ तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाः काश्यप्य इ
ति श्रुतेः गोत्रनाशे तु काश्यप इति व्याघ्रपादोक्तेश्चेति हेमाद्रिः एवमन्यत्र गोत्राज्ञाने एवं तर्पणादिषु ज्ञेयं तत्रैव भविष्ये शूद्रस्तु राम॰
गृहपाकेन तत्पिंडान्निर्वपेत्तथा सक्तुमूलफलं तद्वा पायसं वा भवेत्स्मृत दैवताभ्यः पितृभ्यश्च स्वयं नमस्कारमंत्र इति केचित् विज्ञा
नेश्वरोप्येवमाह हेमाद्रिस्तु शूद्रोप्यमंत्रं कुर्यादनेन विधिना बुध इति मात्स्ये मंत्रनिषेधान्नाममंत्रेणेत्याहुः पृथ्वीचंद्रोदयेप्ये

दे राजकार्ये नियुक्तस्य बंधनिग्रहवर्तिनः व्यसनेषु च सर्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् यत्तु भारते राजधर्मेषु यवनाः किराताः गांधाराश्चीनाः शब
रबर्बराः शकास्तुषाराः कंकाश्च पह्लवाश्चांध्रमद्रकाः इत्युक्त्वा ब्रह्मक्षत्रप्रसूताश्च वैश्याः शूद्राश्च मानवाः कथं धर्माश्चरिष्यंति सर्वे विषयवा
सिन इति वोक्त्वा॰ वेदधर्मक्रियाश्चैव तेषां धर्मो विधीयते पितृयज्ञास्तथा कूपाः प्रपाश्च शयनानि च दानानि च यथाकालं द्विजेभ्यो विसृजे
त्सदा तथा दक्षिणा सर्वयज्ञानां दातव्या भूतिमिच्छता॰ पाकयज्ञा महार्हाश्च कर्तव्याः सर्वदस्युभिरिति म्लेच्छादीनां श्राद्धविधानं तदपि
नी सजातीयभोजनद्रव्यदानादिपरं न तु श्राद्धपरमिति इति निर्णयसिंधावधिकारिनिर्णयः अथ पितरः हेमाद्रौ मात्स्ये देवलो॰
नामगोत्रं पितॄणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः अग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपत्ये व्यवस्थिताः नाममंत्रास्तदादेशा भवांतरगतानपि प्राणिनः प्री
णयंते वत् तदाहारत्वमागतान् देवो यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः तस्यान्नममृतं भूत्वा देवत्वेप्यनुगच्छति गांधर्वे भोगरूपेण प
शुत्वे च तृणं भवेत्॰ श्राद्धान्नं वायुरूपेण नागत्वेप्युपतिष्ठति पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथामिषं दनुजत्वे तथा मद्यं प्रेतत्वे रुधिरोदकं मनु
ष्यत्वेन्नपानादि नानाभोगकरं भवेत् अत्र पित्रादिशब्दैर्जनकादीनामेव देवतात्वमुच्यते न वस्वादीनां॰ असावेतत्त इति यजमानस्य पित्रे
इति शतपथश्रुतेः यस्य पिता प्रेतः स्यात्स पिंडं निधायेति विष्ण्वादिस्मृतेश्च॰ यत्तु मनुदेवलौ वसवः पितरो ज्ञेया रुद्रा ज्ञेयाः पितामहाः प्र
पितामहास्तथाऽऽदित्याः श्रुतिरेषा सनातनी याज्ञवल्क्यः वसुरुद्रादितिसुताः पितरः श्राद्धदेवता इति तदपि ध्यानार्थं॰
यानि तु हेमाद्रौ नंदिपुराणे विष्णुः पितास्य जगतो दिव्यो यज्ञः स एव च ब्रह्मा पितामहो ज्ञेयो ह्यहं च प्रपितामह इति यच्च भविष्ये॰ अ
अनिरुद्धः स्वयं ज्ञेयः प्रद्युम्नश्च पितामहः संकर्षणस्तु जनको वासुदेवस्तु तत्पिता स्वयं कर्तेति यच्च तत्रैव॰ प्रथमो वरुणो ज्ञेयः

निर्णे०त्०

प्राजापत्यस्तथापरः तृतीयोग्निःस्मृतैः पिंडेष्वेषपिंडविधिः स्मृतः यच्चादित्यपुराणे मासाश्चपितरो ज्ञेयाः सतवश्चपितामहाः संवत्स
राःप्रजानांच्चस्क्रमेकः प्रपितामहः यच्चनंदिपुराणे अग्निष्वात्ताब्राह्मणानां पितरःपरिकीर्तिताः राज्ञांबर्हिषदोनामविशांका
व्याःप्रकीर्तिताः स्तकालिनस्तु शूद्राणां व्यामास्त्वेछ्यात्यजातिषु इति अत्रावाहनादिषुपित्रादयः समुच्चयेनविकल्पेनवाच्यवात्वा
रंततद्देवतारूपेणवाच्याइतिहेमाद्र्यादयः हेमाद्रौब्राह्मे पार्वणंकुरुतेयस्तु केवलंपितृहेतुकं मातामहंनकुरुते पितृहासप्र
जायते धौम्यःपितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमाहाध्रुवं अविशेषेणकर्तव्यंविशेषान्नरकंव्रजेत् अस्यापवादमाहकात्यायनः कर्षूसम
न्वितंमुक्त्वातथाद्यंश्राद्धषोडशं प्रत्याब्दिकंचशेषेषु पिंडाःस्युःषडितिस्थितिः दर्शादौसपत्नीकानामेवदेवतात्वं सूत्रेपत्नीसमंश्राद्धमाता
पुत्रकेस्वधासमं पितामहीचस्वेनैवतथैवप्रपितामहीतितत्रैवोक्तेः चंद्रिकायांचतुर्विंशतिमते क्षयाहंवर्जयित्वैकं स्त्रीणांनास्तिपृथक्
क्रिया केचिदिच्छंतिनारीणांपृथक्श्राद्धंमहर्षयः अन्वष्टकास्वष्टौगयायांचक्षयेहनि अत्रमातुःपृथक्श्राद्धमन्यत्रपतिनासह
तिकात्यायनोक्तेश्च अस्यानिर्मूलतांवदंतोगौडास्त्वज्ञाएव अत्रसागरसंध्याहारः अन्यथासपतिकायेमात्रेइतिप्रयोगापत्तेः
अत्रमातृशब्दोजनन्यामेवमुख्यः तेनसपत्नमातुर्भ्योनदद्यात् एवंपितामह्यादिशब्दैःपितृजनन्यादयएववाच्यंतेइतितत्सपत्नी
भ्योनदेयमितिहेमाद्रिः कारुण्येनतुमहालयादौदेयमितिसएव अथविश्वेदेवाः हेमाद्रौशंखबृहस्पती इष्टिश्राद्धेक्रतुर्दक्षोस
सोनांदीमुखेवसू नैमित्तिकेकामकालौ काम्येचधुरिलोचनौ पुरूरवआर्द्रवश्चपार्वणेसमुदाहृतौ तत्रैव उत्पत्तिनामचैतेषां
नविदुर्येद्विजातयः अयमुच्चारणीयस्तैःश्लोकःश्रद्धासमन्वितैः आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवामहाबलाः येअत्रविहिताःश्रा

राम·

द्धेसावधानाभवंतुते इति इष्टिश्राद्धंश्राद्धंक्रतुरुचिभ्यांयुक्तमितिकल्पतरुः आधानादिकर्मांगमित्यन्ये नैमित्तिकमेकोद्दिष्टं एकोद्दि
ष्टंतुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते इतिविष्णूक्तेः यद्यपिएकोद्दिष्टंदेवहीनमितितत्रविश्वेदेवनिषेधस्तथापिनवश्राद्धेद्वादशमासि
केचकामकालोज्ञेयो नवश्राद्धंदशाहानिनवमिश्रंतुषड्ऋतून् अतःपरंपुराणंवैत्रिविधंश्राद्धमुच्यते यस्मिन्नेवपुराणंवाविश्वेदेवान
लेभिरे आस्तरंतद्धवेश्राद्धं दृषलंमंत्रवर्जितमितिबह्वृचपरिशिष्टात् एतच्चबह्वृचानामेवतेषामेवोक्तेः अन्येषांतुनात्रविश्वेदेवाइतिकात्या
यनोक्तेस्तन्निषेधएवेतिपृथ्वीचंद्रादयः अन्यत्तुनैमित्तिकंसपिंडीकमाहुः भविष्ये यद्यप्येकोद्दिष्टंतच्छब्देनोक्तंतथापितद्दैवंकर्तव्यमयुग्मा
न्भोजयेद्द्विजान् इतितत्रैववैश्वदेवनिषेधात् यद्यपिसपिंडीकरणं एतएकोद्दिष्टं तथापिसपिंडीकरणेश्राद्धेदैवपूर्वंनियोजयेत् इ
तिवचनात्तत्परत्वं हेमाद्र्यादित्यपुराणे विश्वेदेवौक्रतुर्दक्षः सर्वास्विष्टिषुकीर्तितौ नित्यंनांदीमुखेश्राद्धे वसुसत्यौचपैतृके नवान्न
लंभनेदेवौकामकालौसदैवहि अपिकन्यागतेसूर्ये काम्येचधुरिलोचनौ पुरूरवार्द्रवौचैवविश्वेदेवौतुपार्वणे केचिद्विश्वेदेवापवादमाह हेमा
द्रौशातातपः नित्यश्राद्धमदैवंस्यादेकोद्दिष्टंतथैवच मातृश्राद्धंचयुग्मैःस्यादैवंप्राङ्मुखैःपृथक् योजयेद्दैवपूर्वाणिश्राद्धान्यन्यानियत्नतः
नांदीश्राद्धेभिन्नप्रयोगपक्षेमातृश्राद्धमदैवमितिहेमाद्रिः अथविप्राः तेचोत्तममध्यमाधमभेदेनत्रिविधाः तत्राद्याः अत्रमदीयाःश्लोकाः
त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुश्चबह्वृचोप्याथर्वणो याज्ञुरुषसामगोच्च षडंगवित्त्रिसुपर्णवेत्ताप्यथर्वशीर्षोध्ययनेरतश्च शतायुर्वेदार्थविदो

निर्ण० ९

प्रवक्तास्याद्ब्रह्मचारी चतथाग्निविद्ब्र सीदद्वृत्तिः सत्यवाक्पुरुषैः स्वमातापित्रोः पंचभिः ख्यातवंशः पत्नीयुक्तो ज्येष्ठसामा पुराणवक्ता पुत्रीचेतिह
सभ्रभिदः योगी भिक्षुः सामगो ब्रह्मवेत्ता पंचाग्निश्च श्रोत्रियस्तस्य सूनुर्वा शंभुध्यायी शीर्षपादौ नु सर्वे पांथश्चेते तूत्तमाः संप्रदिष्टाः भिक्षुर्यो
गी पांथ एते खलो व्या भाग्याल्लभ्याश्चेत्तदा भोजनीयाः श्राद्धविप्रेषु पविष्टेषु पश्चात्संप्राप्ताः श्राद्धे पंक्तौ तु भोज्याः अत्र मूलं हेमाद्रौ ज्ञेयं तत्रैव नारदः
यो वैश्यतीन नाद्यस भोजयेदितरान्द्विजान् विज्ञानान्नवसतो ग्रामैकव्यं तथा तिराक्षसान् दीपकालिकायां दक्षः विना मांसेन मधुना विना दक्षि
णया शिष्टा परिपूर्णे सर्वश्राद्धे यतिषु श्राद्धभोजिषु एतच्च ज्ञातिविषयं त्रिणाचिकेतत्रिसुपर्णे यजुर्वेदे कठश्रोदेशो तद्व्रतेन देते ध्यायिनो यस्य
सप्त पूर्वे सोमपाः सत्रिसुपर्ण इति बोपदेवः त्रिमधुर्ऋग्वेदैकदेशस्तदध्यायी कश्चिन्नाचिकेतवयनं त्रिः कृतवानित्यथमादुरुक्तं हेमाद्रिविरु
द्धं हेमाद्रौ गोतमः युवभ्यो दानं प्रथमं पितृवयसद्भ्य एके मात्स्यमनन्यश्च व्याकुरुते वाचं पश्च मीमांसते ध्वरं सामस्वरविधिज्ञश्च पंक्तिपावन
पावनाः कौर्मे असमानप्रवरकाः सगोत्रस्तथैव च असंबंधी च विज्ञेया ब्राह्मणाः श्राद्धसिद्धये गारुडे श्राद्धेषु विनियोज्यास्ते ब्राह्मणा ब्रह्म
वित्तमाः ये यानि गोत्रमंत्रा तवासिसंबंधवर्जिताः मनुः न मित्रं भोजयेच्छ्राद्धे धनैः कार्योस्य संग्रहः नारिं न मित्रं यं विंद्यात्तं तु श्राद्धे निमंत्रयेत्
अत्रद्वयां गोत्रे श्राद्धभोजननिषिद्धं पितृपुत्रो भ्रातरो ह्या निरग्निर्गुर्वणी पति सगोत्रप्रवरस्यैव श्राद्धेषु परिवर्जयेत् इति श्राद्धदीपकलिकायां
जातुकर्ण्योक्तेः अथ मध्यमाः हेमाद्रौ कामे गार्ग्यो नैकगोत्र द्वि विद्वांस्यथा कन्यातथा द्वैः अभावे त्वन्यगोत्राणां मैकगोत्रास्तु भो
जयेत् अत्र केचित्स्वशाखीयान्मुख्यानाहुः पठंति च निमंत्रयीत पूर्वेद्युः स्वशाखीयान्द्विजोत्तमान् स्वशाखीयद्विजाभावे द्विजानन्या

राम

न्निमंत्रयेत् इति एतत्तु निर्मूलं बाद्व हेमाद्रिणा दूषितत्वात् पेक्ष्यं अत्र मामकः श्लोकः मातामहो मातुलभागिनेयदौहित्रजामातृगुरुस्वशिष्याः सत्विक्यान्यश्च गु
रोस्वबंधुश्यालागुणाढ्यास्त्वनुकल्पिताः बंधवा मातृष्वसृपितृष्वसृमातुलपुत्रा इति बोपदेवः अत्र मूलं हेमाद्रौ ज्ञेयं सगुणस्वस्त्रीया घातिक्रमे दोषएव सप्त
पूर्वान्सपरान्पुरुषानात्मनासह अतिक्रम्य द्विजानतान्नरकं पातयेत्स्वकं संबंधिनस्तथा सर्वान्दौहित्रं विड्पतिं तथा भागिनेयं विशेषेण तथा बंधुं खगाधिपे
तिमदनरत्ने भविष्योक्तेः अपरार्के अत्रिः षड्भ्यस्तु पुरुषेभ्यो वा गश्राद्धे यास्तु गोत्रिणः षड्भ्यस्तु परतो भोज्याः श्राद्धेषु गोत्रजा अपि एतच्च ब्राह्मणालाभे
अपिशब्दात् असंसवहेमाद्रौ गोतमः शिष्यांश्चैक सगोत्रांश्च भोजयेदूर्ध्वं त्रिभ्यो गुणवतः आपस्तंबः ब्राह्मणान्भोजयेद्योनिमंत्रांते वास्य संबंधा
न्गुणहान्यां तु परेषां समुदितः सोदर्योपि भोजयितव्यः एतनांतेवासिनो व्याख्याता इति अत्र विशेषमाह त्रिः पितापितामहो भ्राता पुत्रो वाथ सपिंड
कः न परस्परमर्च्याः स्युर्न श्राद्धे सत्विजस्तथा सत्विक्पुत्रादयोप्येते सकुल्या ब्राह्मणाः स्मृताः वैश्वदेवे नियोक्तव्या यद्येते गुणवत्तराः सगोत्रान नियो
क्तश्चात्र यश्चैव विशेषतः अथ वर्ज्याः अत्र मामकाः श्लोकाः वर्ज्यान्प्रवक्ष्ये स्वपरागियैरिहीनाधिकांगान्नकितवान्कृतघ्नान् नक्षत्रशस्त्रेण वजीवमा
नान् भेषज्यवृत्ति पिवराजभृत्यान् संगीतकाययुक्त कुसीदवृत्यावेदक्रयेणापि कवित्ववृत्या देवालयेनापिच जीवमानान् स्वाध्यायदाराग्निसुतोज्झ
कानां दुर्वालखल्वाटकुनख्यधर्मि नटोऽश्वपानसवकुंडदत्तान् अगारदाही गरदः समुद्रयायी च कुंडगोलकूटकारी बालांश्च यो ध्यापयेत्
स्वपुत्रादवाप्तविद्यः स्वयकुंडगोलौ अग्रेदिधिष्वापतिरस्त्रकर्ता सोमक्रयी तैलिककैकिराक्षौ युद्धाचार्यः पक्षिणोपोषकश्च स्तेनोतो सेत्तारक्षस
रोपकश्च मेषाणांवा महिषाणां पुष्या स्त्रीयस्त्रीषु प्रवृत्तेर्यश्च जारः जीवसुध्येतुश्च दत्तानुयोगा द्रव्यप्राप्त्यै वेदमुद्वालयंतः ग्रामयाजिप्रपके
शविक्रयिस्तेनशिल्पिपितृवादकारकान् अर्थकामरतश्रुद्रयाजकश्मश्रुहीनजटिमुंडिनिषेणान् यस्य चैव गृहे हिणी रजस्वलास्वार्थपाक

नि॰ तृ॰ द्॰ रजशापदायकान् क्लीबकुष्ठिविलोहितेक्षणान् कुब्जवामनमृषाभिशापितः पुत्रहीनमथकूटसाक्षिणं प्रातिहारिकमयाज्ययाजकं
स्वाल्पदातृपरिवेत्तृयाजकस्तेनहिंस्रकमुखान्विवर्जयेत् अत्रमूलं हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदयेचज्ञेयं भारतेदानधर्मेषु श्राद्धवर्ज्यविप्राधिकारे
कितव[illegible]ब्रह्मणहायक्ष्मीपशुपालो निराकृतिः ग्रामप्रेष्योवार्द्धुषिको गायकः सर्वविक्रयी सामुद्रिकोराजभृत्यस्तैलिकः कूटकारकः पित्रा
विवदमानश्चयस्यचोपपतिर्गृहे अभिशस्तस्तथास्तेनः शिल्पैर्यश्चोपजीवति पर्वकारश्चसूचीच मित्रध्रुक्पारदारिकः अव्रतानां
मुपाध्यायः कांडपृष्ठस्तथैवच श्वभिश्चयः परिक्रामेद्यः शुनादष्टएवच परिवित्तिस्तथास्तेनो दुश्चर्मा गुरुतल्पगः कुशीलवो देवलको नक्ष
त्रैर्यश्चजीवति ईदृशाब्राह्मणाज्ञेया अपांक्तेयायुधिष्ठिर तथा सणकर्त्तोचयोराजन्यश्चवार्द्धुषिकोनरः अन्योपिहेमाद्रौ मात्स्ये त्रिशंकून्
बर्बरानंध्रान् चीनद्रविडकोंकणान् कर्णाटकांस्तथाभीरान् कलिंगांश्चविवर्जयेत् तत्रैवसौर पुराणे अंगवंगकलिंगांश्च सौराष्ट्रान् गुर्ज
रांस्तथा आभीरान्कोंकणांश्चैव द्राविडान्दक्षिणायनान् आवंत्यान्मागधांश्चैवब्राह्मणांस्तुविवर्जयेत् चंद्रिकायांयमः काणाः कुब्जा
श्चषंढाश्चकृतघ्नागुरुतल्पगाः मानकूटास्तुलाकूटाशिल्पिनो ग्रामयाजकाः राजभृत्यांधबधिरमूकखल्वाटपंगवः वणिजोमधुहर्त्ता रो
गिणोदारकदाहकाः समयानांचभेत्तारो[illegible]प्रदानेयेनिवारकाः प्रव्रज्योपनिवृत्ताश्च वृथाप्रव्रजिताश्चये यश्चप्रव्रजिताज्जातः प्रव्रज्यावसितश्चयः
अवकीर्णीचवीरघ्नो गुरुघ्नः पितृदूषकः श्राद्धकाशिकायां कात्यायनः द्विर्नग्नः कीलदुश्चर्माशुक्लोतिकपिलः स्तथा छिन्नोष्ठश्छिन्नलिंगश्चनैव
केतनमर्हति द्विर्नग्नः पित्रोर्वंशे त्रिपुरुषविच्छिन्नवेदाग्निः हेमाद्रौमरीचिः अविद्धकर्णः [illegible]श्चलंबकर्णस्तथैवच वर्जनीयाः प्रयत्नेनब्राह्मणाः

श्राद्धकर्मणि ब्राह्मे मर्कटीपूतिनासश्चछिन्नांगुश्चाधिकांगुलिः गलरोगीगडुमान् स्फुटितांगश्चसज्वरः षंढतृपरमंदांश्च श्राद्धेष्वेतान्विवर्जयेत्
लंबकर्णस्याह तत्रैवगोभिलः हनुमूलादधः कर्णौ लंबौतुपरिकीर्त्तितौ द्व्यंगुलोत्र्यंगुलौ शस्तावितिशातातपोब्रवीत् चंद्रिकायांयमः द्व्यं
गुलातीतकर्णस्य भुंजतेपितरोनतु षंढश्चात्र चंद्रिकोक्तः सप्तविधोग्राह्यः यथा षंढकोवातजः षंढः पंडःक्लीबोनपुंसकः कीलकश्चेतिसप्तै
वक्लीबभेदाः प्रकीर्त्तिताः पराशरमाधवीयेतुचतुर्दशविधउक्तः तेषांस्वरूपाणितत्रैवज्ञेयानि चंद्रिकायांशातातपः अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञै
र्येयजंत्यल्पदक्षिणैः तेषामन्नं न भोक्तव्यमपांक्तास्तेप्रकीर्त्तिताः एतच्चशक्तौसत्यां अपरार्के भारते अव्रतीकितवस्तेनः प्राणिविक्रयको
पिवा पश्चाद्वैसीतवान्सोमं सोपिकेतनमर्हति श्राद्धदीपकलिकायांयमः अपत्नीकश्चवर्ज्यःस्यात् अपत्नीकोप्यनग्निकः तत्रैवाश्व
लायनः प्रतिमाविक्रयंयोवैकरोतिपतितस्तुसः जीवनार्थं परात्स्त्रीनिधन[illegible]तीर्थश्याति[illegible] मातृपित्रोर्विनासोपि पतितः परिकी
र्त्तितः तत्रैवजातूकर्ण्यः यत्रमातुलजोद्वाहो यत्र[illegible]पातिः श्राद्धं नगच्छेत्तद्विप्राः कृतं यच्चनिरामिषं पितृपुत्रेभ्रातरोद्वौ निरग्निर्गुर्विणी
पतिः सगोत्रप्रवरंचैवश्राद्धेषुपरिवर्जयेत् वृद्धनारदीये शंखचक्रेमृदायस्तु कुर्यात्तप्तायसेनवा सशूद्रवद्बहिःकार्यः सर्वस्माद्द्विजक
र्मणः शंखचक्राद्यंकनंच गीतनृत्यादिकंतथा एकजातेरयंधर्मो नजातुस्याद्द्विजन्मनः तेनयत्तप्तमुद्रादि विधयस्तेशूद्रविषया इतिपृथ्वीचं
द्रोदयः शिवकेशवयोरंकान् शूलचक्रादिकान् द्विजः नधारयेत्मतिमान्वैदिकेवर्त्मनिस्थितः आश्वलायनोक्तेश्च [illegible]चोदराघर्ष्यं निषि
द्धमितिश्रीधरस्वामी अन्येपिनिषिद्धानिबंधेषुज्ञेया इतिदिक् अत्रनिप्राणंग्राह्यलात्यैव तद्धर्ज्यानांनिषेधसिद्धेः पुनर्वर्ज्यपरि

निर्णय. तृ.

गणनं निषिद्धवर्जं निर्गुणप्राप्त्यर्थमिति विज्ञानेश्वरः कुष्ठिकाणादेरपवादो हेमाद्रौ वसिष्ठः अपि चेन्मंत्रविद्युक्तः शारीरैः पंक्तिदूषणैः अ
दूष्यं तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः कश्चिद्विप्राणां जातिमात्रेण यग्घ्युतमुक्तं चंद्रिकायामाग्नेये यदि पुत्रो गयां गच्छेत् कदाचित्कालपर्ययात् ता
नेव भोजयेद्विप्रान्ब्राह्मणा ये प्रकल्पिताः ब्रह्मणा कृतसंस्थाना विप्रा ब्रह्मसमाः स्मृताः अमानुषगयाविप्रा ब्रह्मणा ये प्रकल्पिताः तेषु तुष्टे
षु संतुष्टाः पितृभिः सह देवताः तत्रैव। न विचार्यं कुलं शीलं विद्या च तप एव च पूजितैस्तैस्तु संतुष्टा देवाः सपितृगुह्यकाः गयायां निर्गुणा
अपि त एव भोज्या इति हेमाद्रिः अक्षयवटश्राद्ध एव तन्नियमो नान्यत्रेति त्रिस्थलीसेतौ पितामहचरणाः पृथ्वीचंद्रोदयेपि पाद्मे तीर्थेषु
ब्राह्मणं नैव परीक्षेत कदाचन अन्नार्थिनमनुप्राप्तं भोज्यं तं मनुरब्रवीत् स्कांदेपि ब्राह्मणान्न परीक्षेत तीर्थे क्षेत्रनिवासिनः मनुः न ब्राह्मणं परी
क्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् पित्र्ये कर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः असंभवपरमेतदिति मेधातिथिः हेमाद्रौ व्यासः गायत्रीसारमात्रो
पि वरं विप्रः सुयंत्रितः नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी काणाः कूटाश्च कुब्जाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा सर्वे श्राद्धे नियोक्तव्या मि
श्रिता वेदपारगैः अथ विप्रनिमंत्रणं चंद्रिकायां वाराहे वस्त्रशौचादि कर्तव्यं श्वः कर्तास्मीति जानता स्नानोपलेपनं कृत्वा ततो विप्रा
न्निमंत्रयेत् दंतकाष्ठं च विसृजेद्ब्रह्मचारी शुचिर्भवेत् तत्रैव प्रचेताः दक्षिणं चरणं विप्रः सव्यं वै क्षत्रियस्तथा पादावादाय वैश्ये ये द्वौ शूद्रः राम
प्रणतिपूर्वकं बृहस्पतिः उपवीती ततो भूत्वा देवार्थं तु द्विजोत्तमान् अपसव्येन पित्र्यर्थं स्वयं शिष्योऽथवा स्कृतः प्रचेताः सवर्णं प्रेषये
दाप्तं द्विजानां तु निमंत्रणे पृथ्वीचंद्रोदये स्कांदे राजकार्ये नियुक्तस्य बंधनिग्रहवर्तिनः व्यसनेषु च सर्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत्

चंद्रिकायां यमः अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमंत्रितं तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितं तत्रैव पैठीनसिः सप्त पंच द्वौ वा श्रोत्रियान्नि
मंत्रयेत् आश्वलायनसूत्रे एकैकमेकैकस्य द्वौ द्वौ त्रींस्त्रीन्वा वृद्धौ फलभूयस्त्वं द्वाविति वृद्धश्राद्धे गौतमः नवावरान्भोजयेदयुजो वा
यथोत्साहं याज्ञवल्क्यः द्वौ दैवे प्राक्त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा मातामहानामप्येवं तंत्रं वा वैश्वदेविकं दीपकलिकायां पराशरः संपत्तावर्घ्यपात्राणामेकै
कस्य त्रयस्त्रयः पित्रादौ ब्राह्मणाः प्रोक्ताश्चत्वारो वैश्वदेविके वृद्धयाज्ञवल्क्यः दशैकं पंच वा विप्रान् पार्वणे विनियोजयेत् अथ वैश्वदेवे द्वौ चतुरो वा पवे
श्य पित्रादीनामेकैकस्य स्थाने एकं त्रीन्पंच सप्त नव वोपवेशयेदिति निष्कृष्टोऽर्थः मनुः द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा भोजयेत्सुसमृद्धोपि न प्रस
ज्जेत विस्तरे सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदं पंचैतान्विस्तरो हंति तस्मान्नेहेत विस्तरं पृथ्वीचंद्रोदये शातातपः द्वौ दैवेऽथर्वणौ विप्रौ प्राङ्
मुखावुपवेशयेत् पित्र्ये तूदङ्मुखांस्त्रींश्च बह्वृचाध्वर्युसामगान् अत्यशक्तौ हेमाद्रौ देवलः एकेनापि हि विप्रेण षट्पिंडं श्राद्धमाचरेत् षड
र्घ्यान्दापयेत्तत्र षड्भ्यो दद्यात्तथा हविः गोभिलः यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छंदोगं तत्र भोजयेत् ऋचो यजूंषि सामानि त्रितयं तत्र विद्यते अत्र वैश्वदेववि
शेषमाह तत्रैव वसिष्ठः यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य च देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं समाचरेत्
प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे एतच्च सपिंडीकरणवर्जं ज्ञेयं न त्वेवैकं सर्वेषां काममनाद्ये इत्याश्वलायनोक्तेः अस्यार्थ उक्तो नाराय
णवृत्तौ आद्यं सपिंडीकरणं तद्वर्जेषु सर्वश्राद्धेषु कामं त्रयाणामेकं भोजयेत् सपिंडीकरणे तु नियतं त्रिभिर्भवितव्यमिति अनाद्यं पार्वणव
र्जितं वा अन्नाद्येन आमहेमश्राद्धं चान्नाभावे चेति व्याख्यांतरं तत्रैव ज्ञेयं कारिकापि दैवे पित्र्ये च नैकैकः सपिंडीकरणं विनेति अथैकविप्रे

साग्नेर्विशेषमाह पृथ्वीचंद्रोदये प्रचेताः एकस्मिन्ब्राह्मणे दैवे साग्नेरग्निर्भवेत्सदा अनग्नेः कुशमुष्टिः स्याच्छ्राद्धकर्मणि सर्वतः सर्वथावि
प्रालाभे तत्रैव हेमाद्रौ च सत्यव्रतः निधाय दर्भान्विधिवदासनेषु समाहितः प्रैषानुप्रैषसंयुक्तं सर्वं श्राद्धं प्रकल्पयेत् अत्रानंत्यसाभावात्तत्रे
इवसत्विकार्ये यजमानविधौ न दक्षिणेति केचित् तन्न अदृष्टार्थायाः प्राप्तेः सर्वं तन्निजटलुप्यं यच्छ्राद्धमदक्षिणमिति पाद्मात्
विदध्याद्धोत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्धहरो भवेत् स्वयं चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् इति छंदोगपरिशिष्टाच्च एवं यतिश्राद्धेपि कात्याय
नः यद्वत्रस्तु निमुष्टोच तंबद्दर्भबटोत्तथा दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च मातृश्राद्धे तु विप्रालाभे स्ववासिन्योपि भोजनीया इ
साह आशार्के वृद्धवसिष्ठः मातृश्राद्धे तु विप्राणामलाभे पूजयेदपि पतिपुत्रान्विताभव्या योषितोष्टौ कुलोद्भवा इति अष्टाविति वृद्धि
श्राद्धविषयं पाद्मे उत्तरखंडे सकृदभ्यर्चितं लिंगं शालिग्रामशिलोच्चयः पीठे संस्थापयित्वा तु श्राद्धं च कुरुते नरः पितरस्तस्य तिष्ठंति कल्प
कोटिशतं दिवि चंद्रिकायां मात्स्ये पठन्निमंत्र्य नियमान्श्रावयेत्पैतृकान्बुधः अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः भ
वितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा यत्तु यमः सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः भवितव्यं भवद्भिर्नः श्वोभूते श्राद्धक
र्मणि इति पूर्वेद्युर्निमंत्रणपरं न तदह्न तत्रैव देवलः असंभवे परेद्युर्वा ब्राह्मणांस्तान्निमंत्रयेत् अज्ञातान्न समानार्षान्न युग्मान्नात्म
शक्तितः कात्यायनः अनिर्घेनामंत्रितो नापक्रमेत् केतनं ग्रहशाक्तः अथ श्राद्धकर्तृभोक्तृनियमाः तत्र निमंत्रितविप्रत्यागेऽपरार्के
यमः केतनं कारयित्वा तु यो तिपातयति द्विजः ब्रह्महत्यामवाप्नोति शूद्रयोनौ च जायते आमंत्र्य ब्राह्मणं यस्तु यथान्यायं न पूजयेत् एम.

अतिथि [illegible] सचौराः स तिर्यग्योनिषु जायते प्रमादस्त्यागे तु हारीतः प्रमादादिस्मृतं ज्ञात्वा प्रसाद्यैनं प्रयत्नतः तर्पयित्वा यथान्यायं सर्वं तत्फ
लमश्नुते प्रमादाभावे तु नारायणः एतस्मिन्नेव विप्रोक्ते ब्राह्मणान्नियतः शुचिः यतिचांद्रायणं कृत्वा तस्मात्पापात्प्रमुच्यते यमः आमंत्रितस्तु
यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति नरकाणां (नसि) शतं गत्वा चंडालेष्वभिजायते तत्रैव देवलः पूर्वं निमंत्रितोन्येन कुर्यादन्यप्रतिग्रहं भुक्त्वा हारो
पवा भुंक्ते सुकृतं तस्य नश्यति यदि विप्रो विलंबेत तदोक्तं मादित्यपुराणे आमंत्रितश्चिरं नैव कुर्याद्विप्रः कदाचन देवतानां पितॄणां च दातुरन्न
स्य चैव हि चिरकारी भवेद्द्रोही पच्यते नरकाग्निना पृथ्वीचंद्रोदये यमः निमंत्रितस्तु यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः भवंति पितरस्तस्य तं मासं
पांसुभोजनाः निमंत्रितस्तु यः श्राद्धे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः भवंति पितरस्तस्य तं मासं मलभोजनाः आमंत्रितस्तु यो विप्रो भारमुद्वहते द्विजः पि
तरस्तस्य तं मासं भवंति स्वेदभोजनाः आमंत्रि० हिंसां वै कुरुते द्विजः तं मासं पितरस्तस्य भवंति रुधिराशनाः शंखः निमंत्रितस्तु यः श्राद्धे
मैथुनं सेवते द्विजः श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च युक्तः स्यान्महतैनसा मैथुनं च ऋतावपि निषिद्धं ऋतुकाले नियुक्तो वा नैव गच्छेत्स्त्रियं क्वचित् त
द्गच्छन्नवाप्नोति ह्यनिष्टानि फलानि चेति तत्रैव माधवीये च वृद्धमनूक्तेः श्राद्धं करिष्यन्कृत्वा वा भुक्त्वा वापि निमंत्रितः उपोष्य च तथा
भुक्त्वा नोपयाच्च ऋतावपि भोक्ष्यन्करिष्यन् श्वः श्राद्धं पूर्वरात्रौ प्रयत्नतः व्यवायं भोजनं चापि ऋतावपि विवर्जयेत् इति तत्रैवाश्वलायनो
क्तेश्च विज्ञानेश्वरेणात्तु श्राद्धे सततो गच्छतोपि न दोष इत्युक्तं तत्त्वगतिकत्वेज्ञेयं बृहस्पतिः द्विनिशं ब्रह्मचारी स्याच्छ्राद्धकृद्ब्राह्मणैः सह अन्यथा
वर्तमानौ तु स्यातां निरयगामिनौ पुनर्भोजनमध्वानं भारमायासमैथुनं श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् स्वाध्यायं कलहं चैव दिवा

स्वप्नंतथैवच॰ यत्तु श्राद्धकाशिकायां पुराणसमुच्चये कृत्वातु रुधिरस्रावंन्नविद्वान्श्राद्धमाचरेत् एकंद्वौत्रीणिवाविद्वान्दिनानिपरिवर्जयेत् इति॰ त
न्निर्मूलं पृथ्वीचंद्रोदये यमः पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनं संध्यां प्रतिग्रहं होमं श्राद्धभोक्ताष्टवर्जयेत् संध्यानिषेधः प्रायश्चित्तासवे
न्दुयत्र यथाहोशनाः दशकृत्वः पिबेदापो गायत्र्याश्राद्धभुग्द्विजः ततः संध्यामुपासीत जपंचजुहुयादपि गोडास्तु सायंसंध्यापरान्नेचछंदेन
चवनस्पतेः अमावास्यांनकुर्वीत रात्रिभोजनमेवच घृतंचकलहंचैव सायंसंध्यांदिवाशयं श्राद्धकर्त्ताचभोक्ता पुनर्भुक्तिंचवर्जयेदिति कामधे
नौवराहाद्युक्तेः कर्त्तुरपिसायंसंध्यानिषेधमाहुः शिष्टास्तुनिर्मूलत्वमाहुः होमनिषेधस्त्वस्वविषयः सूतकेचप्रवासेच अशक्तौ श्राद्धभोज
ने॰ एवमादिनिमित्तेषु हावयेन्नतुहापयेत् इतिछंदोगपरिशिष्टात्॰ तत्रैवादित्यपुराणे निमंत्रितस्तुनश्राद्धं कुर्याद्धार्यं ददिताउनं चंद्रिकायांप्रचेताः
श्राद्धभुक्प्रातरुत्थाय प्रकुर्याद्दंतधावनं श्राद्धकर्त्ता नकुर्वीत दंतानांधावनंबुधः हेमाद्रौ जाबालः दंतधावनतांबूलं तैलाभ्यंगमभोजनं र
त्यौषधिपरान्नंचश्राद्धकृत्सप्तवर्जयेत्॰ विष्णुरहस्ये श्राद्धोपवासदिवसे खादित्वादंतधावनं गायत्र्याशतसंपूतमंबुप्राश्यविशुध्यति पुन
र्भोजनमध्वानंयानमायासमैथुनं दानंप्रतिग्रहोहोमंश्राद्धभुक्त्वष्टवर्जयेत् सोमोंसपत्नौ वनस्पतिगतेसोमे यस्तुहिंस्याद्वनस्पतिं घोरा
यांस॰ ब्रह्महत्यायां युज्यतेनात्रसंशयः एतद्धिंहिंते धमादिव्यतिरेकेण वनस्प॰ नतुहोयस्तुवाहयेत् नाश्नंतिपितरस्तस्यदशवर्षाणिपंचच
वनस्प॰ संधानंयस्तुकारयेत्॰ गावस्तस्यप्रणश्यंति चिरकालमुपस्थिता॰ वनस्पतिगतिंस्वरूपमाह पृथ्वीचंद्रोदये व्यासः त्रिमुहूर्त्तंवसे शिवः
दर्के त्रिमुहूर्त्तंजलेवसेत् त्रिमुहूर्त्तंवसेद्गो[illegible] त्रिमुहूर्त्तंवनस्पतौ कलिकार्यांवृद्धमनुः निमंत्र्यविप्रांस्तद्दहर्वर्जयेन्मैथुनंक्षुरं॰ प्रम

त्तंचस्वाध्यायंक्रोधाशौचेतथान्हतं केचि[illegible]मंत्रणात्सर्वंशुध्यर्थंपूर्वेद्युःक्षौरंकुर्वंति तत्रमूलंमृग्यं मरीचिः षष्ठ्यांपर्वसुपक्षादौ रिक्ता
स्वप्रतिपिष्वपि पातेश्राद्धव्रतेहचक्षौरंवर्ज्य[illegible]सुच यदाकर्त्तुरशक्त्या तत्पुत्रशिष्यादिःश्राद्धंकरोतितदाकर्त्राप्रतिनिधिनाचप्रागुक्तनिय
माः कार्याः नशक्नोतिस्वयंकर्त्तुं यदाह्यनवकाशतः श्राद्धं शिष्येणपुत्रेण तदान्येनापिकारयेत्॰ नियमानाचरेत्सोपिनियतोश्रवसंधरे य
जमानोपितान्सर्वानाचरेत्सुसमाहितः इतिहेमाद्रौ वाराहोक्तेः स्त्रियास्तुपार्श्वे मुक्तकच्छातुया नारीमुक्तकेशीतथैवच हसतेवदतेचैव
निराशाःपितरोगताः आश्वलायनः श्राद्धंहितंजयेद्दास्तेनबालानपियलतः श्राकं पिंडदानादूर्ध्वं धार्येनालंकुर्यात्स्वविग्रहं वास्तोगृहे॰ अ
पश्राद्धवस्तूनि॰ तत्रादौकुशाः पृथ्वीचंद्रोदयेदत्तः समित्पुष्पकुशादीनां द्वितीयःपरिकीर्तितः अष्टधाभक्तेदिने द्वितीयाभागइत्यर्थः तत्रैवयमः
समूलस्तुभवेद्दर्भः पितॄणांश्राद्धकर्मणि मूलेनलोकान्जयतिशक्रस्यसुमहात्मनः व्यासः तर्पणादीनिकार्याणि पितॄणांयानिकानिचित् ता
निस्युर्द्विगुणैर्दर्भैः सप्तपत्रैर्विशेषतः शालंकायनः सपिंडीकरणंयावदृजुदर्भैःपितृक्रिया सपिंडीकरणादूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् शंखः अ
नंतगर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् हारीतः पवित्रंब्राह्मणस्यैवचतुर्भिर्दर्भपिंजुलैः एकैकन्यूनमुद्दि
ष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमं स्मृत्यर्थसारे सर्वेषांवातद्द्वाभ्यांपवित्रंग्रंथितंनवं रत्नावल्यां द्वयोस्तुपर्वणोर्मध्येपवित्रंधारयेद्बुधः हेमाद्रौ स्कांदे
अनामिकाधृतादर्भाह्येकानामिकयापिवा द्वाभ्यामनामिकाभ्यांतुधार्येदर्भपवित्रके पवित्रमाबंतत्रैवस्तु मनुः समूलाग्रौविगर्भौतु
कुशौद्वौदक्षिणेकरे सव्येचैवतथात्रीन्वैबिभृयात्सर्वकर्मसु बौधायनः हस्तयोरुभयोर्द्वौद्वौ वासनेपितथैवच दर्भग्रहणेमंत्रमाहशंखः
विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठिनिसर्गज नुदपापानिसर्वाणि दर्भस्वस्तिकरोभव स्मृत्यर्थसारे कुपटुकारणमंत्रेण सकृच्छित्वासमुद्धरे

भरद्वाजः प्रेतक्रियार्थपित्र्यर्थमभिचारार्थमेव च दक्षिणाभिमुखः कुर्यात्प्राचीनावीतिको द्विजः कुशाभावेऽपरार्के सुमंतुः कुशाः काशाः
शरा गुंद्रो यवा दूर्वाथ बिल्वजाः गोकेशमुंजकुंदाश्च पूर्वाभावे परः परः काशादि विशेषमाह स एव काशहस्तस्तु नाचामेत्कदाचिद्विधिशं
कया प्रायश्चित्तेन युज्येत दूर्वाहस्तस्तथैव च पृथ्वीचंद्रोदये यमः मासि मास्युद्धृता दर्भा मासि मास्येव चोदिताः षड्त्रिंशन्मते मासेन स्यादमा
वास्या दर्भो ग्राह्यो नवः स्मृतः गृह्यपरिशिष्टे येच पिंडाश्रिता दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणं अमेध्याशुचिलिप्ता ये तेषां त्यागो विधीयते लघुहारीतः
पथि दर्भाश्चितौ दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु स्तरणासनपिंडेषु षट्कुशान्परिवर्जयेत् ब्रह्मयज्ञे च ये दर्भा ये दर्भाः पितृतर्पणे हता मूत्रपुरीषा
भ्यां तेषां त्यागो विधीयते हेमाद्रौ अन्यान्यपि पवित्राणि कुशदूर्वात्मकानि च हेमात्मकपवित्रस्याप्येकां नार्हंति वै कलां अथ हविः हेमाद्रौ प्रचे
ताः कृष्णमाषास्तिलाश्चैव श्रेष्ठाः स्युर्यवशालयः महायवा व्रीहियवास्तथैव च मधूलिकाः कृष्णाः श्वेताश्च लोहाश्च ग्राह्याः स्युः श्राद्धकर्मणि
मधूलिका यावनाला इति हेमाद्रिः कल्पतरुश्च भारते वर्धमानतिलं श्राद्धमक्षय्यं मनुरब्रवीत् सर्वकामैः स यजते यस्तिलैर्यजते पितॄन् चंद्रि
कायां देवलः दृष्टपूर्तेर्मृतोद्दिष्टे दर्शे च ष्वष्टकासु च पात्रेष्वस्त्वेषु कालेषु देयं नैव कुभोजनं सायणीये अगोधूमं च यच्छ्राद्धं माषमुद्गविवर्जितं
तैलपक्वेन रहितं कृतमप्यकृतं भवेत् हेमाद्रावत्रिः अगोधूमं च यच्छ्राद्धं कृतमप्यकृतं भवेत् तत्रैव ब्राह्मे यवैर्व्रीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्त
था संतर्पयेत्पितॄन्मुद्गैः श्यामाकैः सर्षपद्रवैः नीवारैर्हस्तिश्यामाकैः प्रियंगुभिरथार्चयेत् हेमाद्रौ कार्ष्णाजिनिः यदिष्टं जीवतश्चासीत्तद्द
द्यात्तस्य भक्तितः सत्कृतो दुर्लभं मार्गं ततो [illegible]ति न संशयः कालिकायामाश्वलायनः कदल्यादिफलैः शस्तैर्मूलैरार्द्रादिकैरपि गोरसैर्म शिवः
धुनाज्येन श्राद्धे संतर्पयेत्पितॄन् कदल्या[illegible]फलादीनि श्राद्धे संपादयेत्सुधीः हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च मार्कंडेयः गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैः

सतीनैश्चणकैरपि श्राद्धेषु दत्तैः प्रीयंते मासमेकं पितामहाः विदार्या च भरुंडैश्च तिलैः शृंगाटकैस्तथा कंचुकैश्च तथा कंदैः कर्कंधुबदरैरपि
पालेवतैरारुकैश्चाप्यक्षोटैः पनसैस्तथा काकोल्या क्षीरकाकोल्या तथा पिंडालकैः शुभैः लाजाभिश्च सधानाभिस्त्रपुसैर्वारुचिर्भटैः
सर्षपा राजशाकाभ्यामिंगुदै राजजंबुभिः प्रियालामलकैर्मुख्यैः फल्गुभिश्च तिलंटकैः वेत्रांकुरैस्तालकंदैश्चक्रिकाक्षीरिकावचैः लो
चैः समोचैर्लकुचैस्तथा च बीजपूरकैः मुंजातकैः पद्मफलैर्भक्ष्यभोज्यैश्च संस्कृतैः रागखाडवचोष्यैश्च त्रिजातकसमन्वितैः दत्तैस्तु
मासं प्रीयंते श्राद्धेषु पितरो नृणां एषां कोशहेमाद्र्यादिव्याख्या वैद्यकाद्यनुसारेण मध्यदेशभाषया नामान्युच्यंते सतीनैः कलायैः कला
यस्तु सतीनक इत्यमरः बटुरी इति प्रसिद्धः विदार्यानत्कंदेन भरुंडं जलजं मखाणा इति श्राद्धमंजर्यां भक्कुंभाड इत्यन्ये शृंगाटकं सिंगाडा
कंचुकः कचनारः कंदः सूरणः अर्शोघ्नः सूरणः कंद इत्यमरः कर्कंधुर्वन्यबदरं पालेवतं कौशातकी आरुकं मरुई अक्षोटं खरवोटी का
कोली क्षीरकाकोल्यौ गौडेषु प्रसिद्धे पिंडालकं स्कंधयनी त्रपुसादयस्त्रयः कर्कटीभेदाः सर्षपेति दीर्घछंदसः प्रियालं चिरौंजीफलं
उदुंबरं तिलंटकं पले तालकंदः कंदविशेषः चक्रिका तिंतिणी विंबी वा क्षीरिका खिरिणी मोचं कदलीफलं लकुचं बडहरं मुंजातं गौडदेशे प
द्मफलं गट्टा रागखाडवः पानविशेषः त्रिजातं लवंगैलापत्रकाणि मदनरत्ने कौर्मे कालशाकं च वारुकं मूलकं कृष्णनालिका प्रशस्ता
नीतिशेषः हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च वायुपुराणे कालशाकं महाशाकं द्रोणशाकं तथार्द्रकं बिल्वामलकमृद्वीकापनसाम्रातदाडिमं चव्यं पा
लिवताक्षोटखर्जूरं च कसेरुकं कोविदारश्च कंदश्च पटोलं बृहतीफलं पिप्पली मरिचं चैव एला शुंठीच सैंधवं शर्करा गुडकर्पूरं बदरी द्रो
णपुत्रकं तथा मधुकं रामठं चैव कर्पूरं गुडमेव च श्राद्धकर्मणि शस्तानि सैंधवं त्रपुसं तथा रामठं हिंगुः कसेरुः कोविदार

श्चतालकंदस्तथा बिसं तमालं शतकंदश्च तथा वैशीतकंदकं कालेयं कालशाकं च सुनिषण्णं सुवर्चलं मांसं शाकं दधिक्षीरं वा बुवेरं कु
रस्तथा कटूफलं कोंकणीद्राक्षालकुचं मोचमेव च अलाबु ग्रीवकं चारं कर्कंधु मधुसाह्वयं वैकंकतं नारिकेलं शृंगाटकपरूषकं पिप्पलीमरि
चं चैव पडोलं बृहतीफलं एवमादीनि चान्यानि स्वादूनि मधुराणि च नागरं चात्र वै कृष्णदेयं दीर्घ मूलकमेव चेति द्रोणशाकं गूंमइति प्रसि
द्धं मृद्धिका द्राक्षा आम्रातमा बाडइति प्रसिद्धो वृक्षः पालिवतं जंबीरं कसेरु जलेजः कंदः कोविदारः कंचनासदृशः तालकंदः तालमूली बि
संभसीडं शतकंदः शतावरी शीतकंदः शालूकं सेरुकीति प्रसिद्धं कालेय करालसंज्ञः शाकः दारुहरिद्रा वेति पृथ्वीचंद्रः सुनिषण्णं कर्कटी
सदृशं सुवर्चलं शाकविशेषः कटूफलं श्रीपर्णी वृक्षफलं कोंकणी आम्लरसा द्राक्षा तिंदुकं डिंडिसमिति देशे देवः तिंदुफलं वा ग्री
वकं फलविशेषः वारं क्षुद्रतालफलं मधुसाह्वयं मधूकपुष्पं फलं वा परूषपरुसमिति प्रसिद्धं नागरं शुंठी पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे नागरं कं
खर्जूरं द्राक्षा नीलकपित्थकं एतानि फलजातानि श्राद्धे देयानि यत्नतः याज्ञवल्क्यः हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरं मात्स्यहारि
णकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमं मासवृध्याभितृप्यंति दत्तैरिह पितामहाः खड्गामिषं महाशल्कं
मधु मुन्यन्नमेव च लोहामिषं कालशाकं मांसं वाध्रीणसस्य च श्राद्धे दत्तस्य मांसस्याभक्षणे दोषमाह मनुः नियुक्तस्तु यथान्यायं यो
मांसं नात्ति मानवः स प्रेत्य पशुतां याति संभवानेकविंशति अत्र बहुवचनेषु श्राद्धे मांसमधुनोः प्राशस्त्योक्तेः विना मांसेन यच्छ्राद्धं
कृतमप्यकृतं भवेदिति हेमाद्रौ देवलोक्तेः श्राद्धं मधुना हीनं द्रसैः सकलैरपि मिष्टान्नैरपि संयुक्तं पितॄणां नैव तृप्तये अणुमात्रमपि
श्राद्धे यदि न स्यान्माक्षिकं नाम पिकीर्तनीयं स्यात् पितॄणां प्रीतये तत्र दत्तिहेमाद्रौ ब्राह्मोक्तेश्च मांसमधुनोः श्राद्धे नियतत्वं गम्य

शिवः

तेगौडनिबंधे गास्यमक्रे मधुवलभेगुडोदयः क्षीरं [illegible] तथादधि न लभ्यते घृतं यत्र कुर्याद् घृतवतीं जपं श्राद्धकलिकायां नागरखंडे कथं वेद्यादिविप्रेभ्यो न दत्तं
भोजनं मधु पिंडास्तु नैव दातव्याः कदाचिन्मधुना विना बृहस्पराशरस्तु मांसं निषेधति यस्तु प्राणिवधं कृत्वा मांसेस्तर्पयते पितॄन् स विद्वांश्चंदनं दग्ध्वा कु
र्यादंगारविक्रयं क्षिप्त्वा कूपे यथा किंचित् बालआदातु मिच्छति पतत्यज्ञानतः सोपि मांसेन श्राद्धकृत्तथा सएव सर्वथालं यदानस्यात्तदेवामिषमाश्रयेत्
ब्राह्मणश्च स्वयं नाद्यात्तच्च श्वादिहृतं यदि भागवतेपि न दद्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद्धर्मतत्त्ववित् मुन्यन्नैः स्यात्परा प्रीतिर्यथा न खलु हिंसया तथा विशेषः
अत्र केचित् मुन्यन्नं ब्राह्मणस्योक्तं मांसं क्षत्रियवैश्ययोः मधुप्रधानं शूद्रस्य सर्वेषां चाविरोधि यत् इति हेमाद्रौ पुलस्त्योक्त्या व्यवस्थामाहुः पृ
थ्वीचंद्रोदयस्तु अक्षतागोपशुश्चैव श्राद्धे मांसं तथा मधु देवराच्च सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत् इति निगमोक्तेः वरातिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरण
क्रियेति कलिवर्ज्येषु हेमाद्रौवादिपुराणात् मांसदानं तथा श्राद्धे वामप्रस्थाश्रमस्तमस्तथैव तु इमान्धर्मान्कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः इति
बृहन्नारदीयेभिधानाच्च मांसविधिः कलिव्यतिरिक्तविषयः कलौ मांसनिषेधानां च देशाचारात् व्यवस्था तथा च बृहन्नारदीये श्राद्धप्रकरणे य
थाचारं प्रदेयं तु मधुमांसादिकं तथा देशाचाराः परिग्राह्यास्तत्तद्देशीयजैर्नरैः अन्यथा पतितो ज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृत इति यस्मिन्देशे पुरे ग्रामे त्रैवि
द्येनगरेपि वा यो यत्र विहितो धर्मस्तं धर्मं न विचारयेदिति भृगूक्तेश्चेत्याहुः तन्न होलाकाधिकरणन्यायेन देशविशेषव्यवस्थापकपदकल्पना
योगात् निरूपितं चैतत्सितामहत्वरणो मैथीमासायामितिदिक् मनुः संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन च वाध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवा
र्षिकी त्रिपिबं त्विंद्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिं वाध्रीणसं तु तं प्राहुर्याज्ञिकाः श्राद्धकर्मणि क्षीरादौ विशेषमाह हेमाद्रौ सुमंतुः पयोदधि

घृतंचैवगवांश्राद्धेषुपावनं महिषीणांघृतंप्राहुः श्रेष्ठंनतुपयःक्वचित् याज्ञवल्क्यः संधिन्यनिर्दशावत्सागोपयःपरिवर्जयेत् औष्ट्रमेकशफंस्त्रै
णमारण्यकमथाविकं हेमाद्रौहारीतः नवसूतायाःसप्तरात्रादर्वाक् दशरात्रादित्यपरे मासेनेत्यपरे पयःशुद्धंभवतीतिधर्मविदः एतद्गोभावपरं देवलः
अजाविमहिषीणांतुपयःश्राद्धेषुवर्जयेत् विकारान्पयसश्चैव माहिषंतुघृतंहितं तत्रैवब्राह्मे माहिषंचामरंमार्गं आविकैकशफोद्भवं स्त्रैणमाद्रंया
चितंच दधिक्षीरंसर्जेद्धृतं सगुडंमरिचाक्तंतु तथापर्युषितंदधि दीर्घोतक्रमपेतंचनष्टस्वादंचफेनवत् माहिषापवादोऽपरार्के ब्राह्मे आरण्यमाहिषी
क्षीरंशर्करायांशुंठिसंयुतं मध्वक्तंतुहितंचैवदध्याद्युदश्वितंयतः यद्यपियाज्ञवल्क्येन अन्नंपर्युषितंभोज्यंस्नेहाक्तंचिरसंस्थितं अस्नेहाअपिगोध
मयवगोरसविक्रियाइति पर्युषितंदध्यादिभोज्यमुक्तं तथापि गुडमरीचाक्तस्य पर्युषितदोषोऽत्रोच्यते इतिहेमाद्रिः तत्रैवब्राह्मे कालकौशांतंदु
लीयंवास्तूकं तंमूलकंतथा शाकमारण्यकंचैवदद्याच्छ्राद्धेषुनित्यशः तंदुलीयंसूक्ष्मपत्रमितिहेमाद्रिः महाराष्ट्रभाषायांमाठइतिप्रसिद्धं आरण्यकं फां
जीकूंचादि तत्रैव दाडिमंमागधींचैवनागरार्द्रकतिंतिणी आम्रातकंजीरकंच कुंबरंचैवयोजयेत् मागधीपिप्पली कुंवरंधाणिमाइतिप्रसिद्धं या
यवीये अगस्त्यस्यशिखास्ताम्राः कषायाःसर्वएवच शिखानवपल्लवाः प्रभासखंडे आरामस्यतुसीमंताःकलायाःसर्वएवच सीमंतानवपल्लवाः
कौर्मे तमालंशतकंदंचमध्वालुंशीतकंदली मध्वालुःमोहलकंदः शीतकंदलीरताळूइतिप्रसिद्धं अथवर्ज्यं मार्कंडेयपुराणे यत्नोत्कोचादि
नाप्राप्तंपतिताद्यदुपार्जितं अन्यायकन्याशुल्कार्थं द्रव्यंचात्रविगर्हितं पित्र्यकर्मेप्रयच्छस्वैस्तुत्कायच्चाप्युपाहृतं चंद्रोदयेशंखः भूतृणंसुरसाशि
ग्रुपालंक्यामृदुकंतथा कूष्मांडालाबुवार्[illegible]कोविदारांश्चवर्जयेत् पिप्पलीमरिचंचैवतथावैपिंडमूलकं कृतंचलवणंसर्वंवंशाग्रंचविव
र्जयेत् राजमाषान्मसूरांश्च कोद्रवान्कोर[illegible]कान् लोहितान्वृक्षनिर्यासान्श्राद्धकर्मणिवर्जयेत् भूस्तृणंकाश्मीरेप्रसिद्धं सुरसानिर्गुंडी

तिमाधवः तुलसीपृथ्वीचंद्रः मकुकंडलजः[illegible] सस्कंकमितिपाठे खदिरशाकइतिहेमाद्रिः मरीचान्यार्द्राणीतिहेमाद्रिः कोरदूषकंवनकोद्र
वः चंद्रिकायांशंखः पिंडालकंचतुंडीरंकरमर्दंचनालिकं कूष्मांडवल्कुबीजानिश्राद्धेदत्वाव्रजत्यधः पिंडालकंपेंढरमितिप्रसिद्धं तुंडीरंबिंबीफलमि
तिकेचित् करमर्दं करवंदं तत्रैव बिडालोच्छिष्टमाघ्रातंश्राद्धेयत्नेनवर्जयेत् कूष्मांडंमहिषीक्षीरंमाढक्योराजसर्षपाः चणकाःराजमाषाश्चघ्नं
तिश्राद्धंनसंशयः वृद्धपराशरः करीरफलपुष्पाणि विडंगमरिचानिच जंभारिकासजंबीरास्रूपकंबीजपूरकं जंबलाबूनिपिप्पल्यःपटो
लंपिंडमूलकं मसूरंजनपुष्पंचश्राद्धेदत्वापतत्यधः जंबुसूक्ष्मांगाधवीयेचतुर्विंशतिमते यावनालान्कुलित्थांश्च वर्जयंतिविपश्चितः अ
त्रयानित्वणकादीनि विहितानिनिषिद्धानितेषांविकल्पः अन्यथश्यामाकैश्चणकैःशाकैर्नीवारैश्चप्रियंगुभिः गोधूमैश्चतिलैर्मुद्गैर्मासंप्रीण
यतेपितॄन्इति गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैःसतीनैश्चणकैरपि इतिहेमाद्रौकौर्मे विष्णुधर्मादिविरोधःस्यात् पिप्पलीमरीचादेस्तुद्रव्यस्यनिषे
धोनत्वन्यद्रव्यमिश्रस्य सौवीरतिक्तैर्लवणादिभिस्तुपाकस्यसिद्धिर्महतीहियैस्तु तद्बीजपूरान्नमरीचादियोगात्सिद्धंप्रदेयंनदुतुंष्यतीहेति
पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धपराशरोक्तेः तत्रैव दातुश्चयस्मिन्मनसोभिलाषःश्रद्धाप्रवेद्यत्रचदीयमाने श्राद्धेषुदेयंविधिवत्तदेवतद्दत्तमक्षय्यमिति
ब्रुवंति एतन्निषिद्धेतरविषयं चंद्रिकायां कृष्णधान्यानिसर्वाणि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि नवर्जयेत्तिलांश्चैव मुद्गमाषांस्तथैवच मात्स्ये म
सूरशणनिष्पावराजमाषकुसुंभिकाः पद्मबिल्वार्कधुत्तूरपारिभद्राटरूषकाः नदेयाःपितृकार्येषुपयश्चाजाविकंतथा कोद्रवोद्दारवरक
कपित्थमधुकातसी एतान्यपिनदेयानिपितृभ्यःश्राद्धमिच्छता निष्पावाः वल्लाः बिल्वंचरक्तंनिषिद्धं जंबीरंरक्तबिल्वंचशालस्यापिफलं

निर्ण. त.

संजेदितिब्राह्मणोक्तेः पारिभद्रो निंबतरुरिस्समरः रक्तमंदारइतिहेमाद्रिः आढरूषोवासंतीपुष्पं उद्दारः कंचनारः मधुकंज्येष्ठीमध्विति चंद्रिका
चरकाबनमुद्गः हेमाद्रौब्रह्मांडे आसनारूढमलाद्यंपादोपहतमेवच अमेध्येजंगमैःस्पृष्टं शुष्कं पर्युषितंचयत् द्विःस्विन्नंपरिदग्धंचतथैवा
ग्रावलेहितं शर्कराकीटपाषाणैःकेशैर्यच्चाप्युपद्रुतं पिण्याकंमथितंचैवतथातिलवणंचयत् सिद्धाःकृताश्चयेभक्ष्याःप्रत्यक्षलवणीकृताः वा
ससाचावधूतानिवर्ज्यानिश्राद्धकर्मणि द्विःस्विन्नंयत्सकृत्पाकेनपक्कमपिहिंगुजीरकादिसंस्कारार्थं पुनःपच्यतेतद्वर्ज्यं यत्तु तिक्तरसाकाम्ल
विकारादिद्विःपाकेनैवभक्षणार्हंतन्ननिषिद्धं अग्रावलेहितंआस्वादितपूर्वं पर्युषितस्यसदानिषेधेपि पुनर्वचनं अपूपाश्चकरंभाश्चधानावट
कसक्तवः शाकंमांसमपूपंचसूपंकृसरमेवच यवागूःपायसंचैवयच्चान्यत्स्नेहसंयुतं सर्वंपर्युषितंभोज्यं शुक्तंचेत्परिवर्जयेत् इतिमाधवीये यमो
क्तवटकादेरपिपर्युषितस्यनिषेधार्थमितिचंद्रिकादयः वर्ज्येषुविश्वामित्रः कपित्थंकुरुबकंचैवनारिकेरंचपेनिकं जंबूफलादिपक्वंच पिण्याकं
तंदुलीयकं हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते वर्ज्यामर्कटकाश्राद्धे राजमाषास्तथैवच मर्कटालंकाःपैठीनसिः रंताकनलिकापोतकुसुंभाश्मंतकानिशा
कानामभक्ष्याइति पोतं पौडं इतिप्रसिद्धं मार्कंडेयः वर्ज्याश्चामिषवानिसं श्वेतपुष्पागवेधुकाः जंबरीकंफलंवर्ज्यं कोविदारश्चनिसराः
अभिषवःसंधानकोमितिपृथ्वीचंद्रः शाट्यायनः मारिषंतालिकाचैवरक्तकायावकलंबिका असुरान्नमिदंसर्वं पितॄणांनोपतिष्ठते मारिषंरा
जगिराइतिप्रसिद्धं कलंबिकावेणावा करितपना तत्रैव गांधारिकापटोलानिश्राद्धकर्मणिविवर्जयेत् गांधारिकाइराकेतिकेदेवः भारते
हिंगुद्रव्येषुशाकेषु अलाबुंलसुनंतथा [illegible]डकान्यलाबूनि कृष्णलवणमेवच पुनरलाबुग्रहणंमुभयाल्लाबु निषेधार्थमितिपृथ्वीचं

शिवः

द्रः ककुंडकंवर्तुलश्चवार्ताकंतथैव कुसुंभबृहंका[illegible]श्यंवर्जयेदमलचेतसः हेमाद्रौ ब्राह्मे वार्ताकंपंचशिंबंचलोमशानिफलानिच कालिंगंरक्तचारंच
पीणाकंधृतचारकं कपालंकालमारीचंकरंजीपिंडमूलकं गंजनंचुक्रिकांचैवगाजरंजीवकंतथा वृंताकंश्वेतं कंदुरंश्वेतरंताकं कुंभांडंच
विवर्जयेत् इतिदेवलोक्तेः तेनकृष्णस्यानिषेधइतिचंद्रिकामाधवौ वस्तुतस्तु सदाश्वेतनिषेधात्पुनःश्राद्धेनिषेधोबर्थः तेनसर्वस्यवृ
ताकस्यापिनिषेधार्थमिदमितिवयं कंदुराकपिकच्छुः कुंभांडंरक्तालाबुः पंचशिंबंवल्लमसूरराजमाषभटकुलुत्थाः लोमशानिकपित्था
नि रक्तचारंलोहितचारफलं वीणाकंदीर्घरुक्षकर्कटी धृतचारकं चिरंछितचारकलं चारोळी कपालंनारिकेलं कर्कचवृक्षफलं
मारीचमार्द्रं गंजनंपलांडुभेदः पश्चिमदिशिप्रसिद्धः नतुगाजरं तस्यपृथगुक्तेः चुक्रियाचिरकालभुक्तपानकं चंद्रिकायांहारीतः नवट
प्लक्षोदुंबरभेलुदधित्थनीपमातुलिंगानिभक्षयेत् भेलुःश्लेष्मातकः दधित्थंकपित्थं स्मृतिसारे क्षीरेतुलवणंदत्वाउच्छिष्टंपिबयद्घृतं स्ना
नेरजकतीर्थेषुताम्रेगव्यंसुरासमं गोतुनिबंधस्मृतिसागरेस्मृतिः नारिकेलोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु गव्यंचताम्रपात्रस्थंमद्यतु
ल्यंघृतंविना ताम्रपात्रस्थितंमांसं यच्चगव्यंघृतेनसत् आमिषंतुगवांमांसं दधिमध्यंपयोरजः द्रव्यांतरयुतंमांसंपरस्यसासंयुतंदधि
पयोनुधृतसाक्षंचताम्रपात्रेनदुष्यति अथजलं याज्ञवल्क्यः शुचिगोतृप्तिकृत्तोयंप्रकृतिस्थंमहीगतं वर्ज्यंजलमुक्तं हेमाद्रौब्रह्मां
डे दुर्गंधिकेनिलक्षारंपंकिलंपल्वलोदकं नभवेद्यत्रगोतृप्तिर्नक्तंयच्चाप्युपाहृतं यन्नसर्वार्थमुत्सृष्टं यच्चाभोज्यनिपानजं तद्वर्ज्यंस
लिलंतातसदैवश्राद्धकर्मणि निपानोजलाशयः शुद्धितत्वेशंखः स्नानमाचमनंदानंदेवतापितृतर्पणं शूद्रोदकेनकुर्वीततथामे

निर्ण. ८. धाद्धिनीःस्वेतेः हेमाद्रावादित्यपुराणे चिरपर्युषितं चापि शुद्धस्पृष्टमथापि वा आद्धव्याः स्नानदानादौ पुनासेवनसंशयः कात्यायनः आ
पोनिशिनग्यकुर्यात्कापिवेद्धकदाचन उध्ध्सोग्निमुपर्यग्नेथान्नोधाम्न इतीरयेत् रजोदोषेतुप्रायश्चित्तं नारदीये सजेस्पर्युषितं पुष्पं
त्यजेत्पर्युषितं जलं नत्यजेज्जाह्नवीतोयं तुलसीपत्रबिल्वकं अन्यान्यपिपृथ्वीचंद्रोदयेमत्स्ये मध्याह्नः खड्गपात्रं तथानेपालकं
बलः रौप्यं दर्भास्तिलागावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः पापंकुत्सितमित्याकुस्तस्यसंतापकारिणः अष्टावेते यतस्तस्मात्कुतपाइतिविश्रु
ताः श्रासे· यतिस्त्रिदंडः करुणाराजतंपात्रमेवच दौहित्रंकुतुपः कालश्छागः कृष्णाजिनं तथा शास्त्राणीतिशेषः दौहित्रं खड्गपात्रमितिक
ल्पतरुः अपरार्केस्मृत्यंतरे अपहंदुहितुश्चैव खड्गपात्रं तथैव च घृतं च कपिलायागो दौहित्रमिति कीर्तितं अमावास्यागतेसोमे
यातुखादतिगोरश्मिं तस्यागोर्यद्भवेत्क्षीरं तद्दौहित्रमुदाहृतं स्मृतिसंग्रहे उच्छिष्टंशिवनिर्माल्यंवांतंचमृतकर्पटं श्राद्धे सप्तपवित्रा
णि दौहित्रः कुतुपः स्तिलाः उच्छिष्टं वत्सस्य दुग्धमित्यर्थः शिवनिर्माल्यं गंगोदकं वांतं मधु मृतकर्पटं सरीपट्टं तिलेषु आपस्तंबः अट
व्यांयेसमुत्पन्ना अकृष्टफलितास्तथा तेवैश्राद्धे पवित्रास्युस्तिलास्तेनतिलास्तिलाः अभावेग्राम्याः गौराः कृष्णास्तथारण्यास्तथैवत्रि
विधास्तिलाइतिपाद्मोक्तेः अथवर्ज्यानि चंद्रिकायांयमः कुक्कुटोविड्वराहश्च काकश्चाथबिडालकः वृषलीपतिश्चवृषलषंढोवीरा
रजस्वला एतेतुश्राद्धकालेवैवर्जनीयाः [illegible]लतः खंजःकाणः कुणिःश्वित्री दातुःप्रेष्यकरस्तथा न्यूनांगोप्यतिरिक्तांगस्तमप्यपनय शिव.
ततःवायवीये अन्नंपश्येतु पुरेतेतु यातिहव्यकव्ययोः उत्सृष्टव्यं प्रधानार्थं संस्कारस्त्वापदिस्मृतः स्मृतंतु चंडालादिवीक्षित

मन्नमभोज्यमन्यत्तमं कृत्स्नं हिरण्योदकस्पर्शात् [illegible]त्रैव जमदग्निः शुद्धं स्याद्यकुशांबुभिः पावमान्यस्तरत्समाः पूतेन वारिणादर्भै रन्नदोषमपानुदन्
चंद्रोदये पादुकापानहौछत्रं चित्ररक्तांबरं तथा [illegible]पुष्पं च मार्जारं श्राद्धभूमौ विवर्जयेत् निर्णयदीपे घंटानिनादोहयसंनिधानं जंबूकशंखौक
दलीलेख्यच उक्तं मत्तजास्यकं हयारिजातिश्राद्धस्यवैगुण्यकराण्यमूनि हयारिजं महिषीक्षीरादि अथश्राद्धदिनकृत्यं चंद्रोदये उशनाः गोमय
दकैर्भूमिमार्जनं शौचं कुर्यात् पराशरः नि· कांजिकं दधितक्रं च घृतं वाघृतमेववा पूर्वमेव न दातव्यमेकोद्दिष्टे पापार्वणे हेमाद्रौ पराशरः गृहा
ग्निशिशुदेवानां ब्रह्मचारितपस्विनां तावन्नदीयतेकिंचिद्यावत्पिंडान्निर्वपेत् कौर्मेनैवक्षिरेत्तत्र सर्वतो बंधयेद्गृहान् तत्रैव देवलः तत्रैवधात्रि
तौदाता प्रातः स्नात्वासहांबरः आरभेतनवैः पात्रैः रन्नारंभं च बांधवैः अत्रात्मने तिला+ पदात्त्वयमेव वाकुःकार्यः अशक्तो पत्न्या तदभावेबां
धवैः ततस्त्वानिपपाबाभुसीतीजनकनंदिनीतिपाद्मलिंगादितिहेमाद्रिः श्राद्धदीपकलिकायामाश्वलायनः समानप्रवरैर्मित्रैःसपिंडैः
श्रमणान्वितैः कृतोपकारिभिश्चैव पाककार्यं प्रशस्यते व्यासः गृहिणी चैव सुस्नाता पाकं कुर्यात्स्वयत्नतः निष्पन्नेषु पाकेषु पुनःस्नानं समाचरेत् पृथ्वीचंद्रोदयेब्रा
ह्मे· रजस्वलां च पाषंडां पुंश्चलीं पतितां तथा त्यजेच्छूद्रां तथा वंध्यां विधवां चान्यगोत्रजां व्यंगकर्णी चतुर्थेह्नः स्नातामपि रजस्वलां वर्जयेत् श्राद्धपाकार्थं ममातापितृवं
शजां मातृपितृवंशजभिन्नां त्यजेदित्यर्थः नपाकं कारयेत्सुश्रीमन्यां चाप्यन्यगोत्रजां मृतवंध्यां च गर्भघ्नीं गर्भिणीं चैव दुर्मुखीं पाकभांडानितुहेमाद्रौ नागरखंडे
सौवर्णान्यथ रौप्याणि कांस्यताम्रोद्भवानि च मार्तिकान्यपि सर्वाणि नूतनानि दृढानि च तत्रैवादित्यपुराणे पक्वेदन्नानि सुस्नातः पात्रेषु शुद्धेषु स्वयं स्वर्णा
दिधातुजातेषु मृन्मयेष्वपि वाहिजः अच्छिद्रेष्वविलिप्तेषु तथा नुपहतेषु च नायसेषु न भिन्नेषु दूषितेष्वपि कर्हिचित् पर्वकृतोपयोगेषु मृन्मयेषु न तु कर्हिचि
तः वायुपुराणे नकदाचित्पचेदन्नमयस्थालीषु पैतृकं अयसोदर्शनादेव पितरो विद्रवंतिहि कालायसं विशेषेण निंदंति पितृकर्मणि फलानां चैव

शाकानां छेदनार्थानियानितु॰ महानसोपशस्त्राणितेषामेवहिसंनिधिः इष्यतेनेतरस्यात्रशस्त्रमात्रस्यदर्शनं॰ महानसेपि युक्तानामपिकार्येनदर्शनं पचमान
स्तुभांडेषुभक्ष्यातामयेषुच समुद्धरतिवैयोयात्पितृन्दुःस्वमहार्णवात॰ तेनसानमस्तावेतुपिठरेमृन्मयेपिच तदेवशुचौ प्रकुर्वीतपाकंपित्रर्थमादरात॰ त
त्रैवादिपुराणे पक्वान्नस्थापनार्थंतुशस्तंतेदारुजान्यपि दर्व्यादीन्यपिकार्याणि यज्ञियैरपिदारुभिः यमः वियारुअतकार्यंच मातृपित्रोः क्षयेहनि नवसांड
निकुर्वीतयज्ञकालेविशेषतः अथपाकाग्निः हेमाद्रौप्रजापतिः औपासनेनान्नसिद्धिरग्नौकरणमेवच॰ पृथ्वीचंद्रोदयेगिराः शालाग्नौतुपचेदन्नं लौ
किकेवापिनित्यशः यस्मिन्नग्नौपचेदन्नं तस्मिन्होमोविधीयते मनुः वैवाहिकेग्नौकुर्वीतगृह्यंकर्मयथाविधि पंचयज्ञविधानंचपक्तिंचान्वाहिकीं
द्विजः श्राद्धस्यगृह्यसंवोक्तंमपराकेण अत्रविशेषः कर्मप्रदीपे प्रातर्होमंतुनिर्वर्त्यसमुद्धृत्यकृताशनात् शेषंमहानसेकृत्वा तत्रपाकंसमाचरेत् पा
कांतेग्निंतमाहृत्यगृह्याग्नौतुपुनःक्षिपेत् ततोस्मिन्वैश्वदेवादिकर्मकुर्यादतंद्रितः तदभावेलौकिके॰ ततःपश्चेपुरन्नानिर्वापानंतरं राने वैवाहिक
ग्नावन्यत्रलौकिकेचापिसंयतइति कलिकायांसंग्रहोक्तेः पित्रर्थंनिर्वापंकृत्वेमर्थः अतएवहेमाद्रौवायुपुराणे॰ पित्रर्थंनिर्वपेद्धोमोवैवादर्भसंस्कृते
इतितत्रैवपाद्ममात्स्ययोः अग्निमान्निर्वपेत्सैत्रंचरुंवासममुष्टिभिः पितृभ्योनिर्वपामीति सर्वंदक्षिणतोन्यसेत् चरुग्रहणान्नशाकादावपि हेमाद्रिः
पिंडपितृयज्ञार्थपाकविषयोयंनिर्वापइतितुयुक्तं॰ अयंचतरेषामग्निः अश्वलायनानांतु गुरुणाभिमता अन्यतोवापक्षीयमाणा अमावास्यायां
शांतिकर्मकुर्वीत तन्निसादि सूत्रेणपचनाग्नेस्स[illegible]क्ता इहैवायमितरो जातवेदा इस धर्वेनशमीमयाभ्यामरणीभ्यामग्निंमंथेत्सपचनाग्निर्भवतिमे
इतिसूत्रे तत्तोवाक्तं पचनाग्नावेवपाकः बौध[illegible]नेनाप्युक्तं॰ आहृतपचनाग्निमौपासनंवाभिप्रव्रजंतीति॰ स्मार्त्ताग्नौपाकस्त्वन्यत्रा ख्याविषय

इतिकेचित्॰ वस्तुतस्तु पूर्वोक्तस्यसर्वाधानिविषय[illegible]युक्तं॰ शिष्टाचारोपिनपचनोदृश्यते अंडबिलायामपिसर्वाधानपक्षे वैश्वदेवंश्राद्धंचपचने कुर्यादन्यथोपासने
इत्युक्तं अग्नौकरणंतु प्रयोगपारिजातादिभिराब्दिके[illegible]नवश्राद्धेषु पिंडपितृयज्ञव्यतिषंगात्के लौकिकेपचनेवापाके कृतेपि गृह्याग्नावेव पक्वचरुणैवकार्यं इतिप्र
तिभाति मदनरत्नेप्येवं विधुरोच्छिन्नाग्न्यादेस्तुपृष्ठोदकादिविधानेनाग्निसंपादनमित्युक्तं हरिहरभाष्ये॰ इतिपाकाग्निः चंद्रिकायांमार्कंडेयः अद्भिःषड्भिर्मु
हूर्तेषुगतेषुप्रयतान्द्विजान् प्रत्येकंप्रेषयेत्प्रेष्यान्प्रदायामलकोदकं देवलः ततोनिवृत्तेमध्याह्नेकृत्तरोमनखान्द्विजान् अभिगम्ययथान्यायं प्रयच्छेद्दंतधावनं
तैलमभ्यंजनंस्नानं स्नानीयंचपृथग्विधं पात्रैरौदुंबरैर्दद्याद्वैश्वदेविकपूर्वकं औदुंबरैस्ताम्रमयैः अत्रक्षौरामलकस्नानादिनिषिद्धतिथ्यादिव्यतिरिक्तविष
यमितिहेमाद्रिर्माधवश्च॰ यत्तु चंद्रिकायांप्रचेताः तैलमुद्वर्तनंस्नानंदद्यात्सर्वाह्णएवतु॰ श्राद्धभुग्भ्योननुश्मश्रुछेदनंतुनकारयेत् इतितन्निषिद्धतिथ्यादि
विषयं निषिद्धतिथ्यादितुप्रागुक्तं॰ अभ्यंगस्तुकालिकायांकात्यायनः तैलमुद्वर्तनंदेयंब्राह्मणेभ्यःप्रयत्नतः तैरभ्यंगश्चकर्तव्योवर्ज्यकालेनचिंतयेत् अपरार्के
प्रचेताः स्नातोधिकारीभवतिदैवेपित्र्येचकर्मणि श्राद्धकृच्छुक्लवासाःस्यान्मौनीचविजितेंद्रियः हेमाद्रौजाबालः तांबूलदंतकाष्ठंचस्नेहस्नानमभोजनं र
त्योषधपरान्नानिश्राद्धकर्त्ताविवर्जयेत् वस्त्रविशेषमाह तत्रैवभृगुः नग्नःस्यान्मलवद्वासानग्नःकौपीनकेवलः द्विकच्छोनुत्तरीयश्च अकच्छोवस्त्रएवचन
ग्नःकाषायवासाःस्यान्नग्नश्चार्द्रपटःस्मृतः॰ नग्नोद्विगुणवस्त्रःस्यान्नग्नोरक्तपटस्तथा॰ नग्नस्तुस्निग्धवस्त्रःस्यान्नग्नस्यूनपटस्तथा ततःकर्त्ता ऊर्ध्वपुंड्रं
कुर्यात् जपेहोमेतथादानेस्वाध्यायेपितृकर्मणि तत्सर्वंनश्यतिक्षिप्रमूर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमिति हेमाद्रावुक्तेः यज्ञोदानंजपोहोमःस्वाध्यायःपितृकर्मच व्य
र्थंभवतिविप्रेंद्रऊर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमितिब्रह्मनारदीयात् ऊर्ध्वंचतिलकंकुर्याद्दैवेपित्र्येचकर्मणीतिवृद्धपराशरोक्तेश्च अन्येतु ऊर्ध्वपुंड्रंद्विजातीनामग्नि
होत्रसमोविधिः श्राद्धकालेतुसंप्राप्तेकर्त्ताप्रोक्ताचतत्त्यजेत्॰ वामहस्तेचदर्भाश्चगृहेरंगवलिंतथा ललाटेतिलकंकृत्वानिराशाःपितरोगताइतिसं

नि.सिं.उ. यदोक्तेः ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा चंद्राकारमथापि वा श्राद्धकर्त्ता न कुर्वीत यावत्पिंडान्न निर्वपेत् इति विश्वप्रकाशोक्तौ वचनात्तन्न कार्यमित्याहुः अत्राचाराद्व्यवस्था अतएव
बृहन्नारदीये ऊर्ध्वपुंड्रं च तुलसीं श्राद्धे नेच्छंति केचनेति ऊर्ध्वपुंड्रविधिर्विप्रविषयः निषेधः कर्तृपर इति पृथ्वीचंद्रः यत्तु हेमाद्रौ देवलः ललाटे पुंड्रकं दृष्ट्वा
स्कंधे माल्यं तथैव च निराशाः पितरो यांति दृष्ट्वा च वृषलीपतिमिति तद्वृषेन त्रिपुंड्रविषयं प्राक् पिंडदानादूर्ध्वं नैव कुर्यात् स्त्रविषयं हेमाद्र्याश्वलायनोक्तेः
पुंड्रं वर्तुलमिति पराके मदनरत्ने च पृथ्वीचंद्रस्तु पुंड्रं त्रिपुंड्रं ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्यान्न कुर्याद्वै त्रिपुंड्रकं ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि निराशाः पित
रो यांति दृष्ट्वा चैव त्रिपुंड्रकमिति वृद्धपराशरोक्तेः भोक्तुस्तिर्यग्लेपो भवत्येव वर्जयेत्तिलकं भाले श्राद्धकाले च सर्वदा तिर्यगप्यूर्ध्वपुंड्रं वा धारयेत्तु प्रय
त्नत इति व्यासोक्तेरित्याह पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे सदर्भेण तु हस्तेन यः कुर्यात्तिलकं बुधः आचम्य स विशुध्येत तदर्भत्यागेन चैव हि श्राद्धारंभकालमाह
परार्के गौतमः आरभ्य कुतपे श्राद्धं कुर्यादा रौहिणं बुधः विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणं तु न लंघयेत् यत्तदेकोद्दिष्टविषयं मात्स्ये ऊर्ध्वं मुहूर्तात्
कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयं मुहूर्तपंचकं ह्येतत्स्वधाभवनमिष्यते तथा मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मंदी भवति भास्करः तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभो विशिष्यते अथ श्राद्ध
परिभाषा चंद्रिकायां कात्यायनः दक्षिणं पातयेज्जानु देवान्परिचरन्सदा पातयेदितरं जानु पितॄन्परिचरन्सदा बौधायनः प्रदक्षिणं तु देवानां पितॄणामप्रदक्षि
णं देवानामृजवो दर्भाः पितॄणां द्विगुणास्तथा पृथ्वीचंद्रोदये शंखः आवाहनार्घ्यसंकल्पे पिंडदानान्नदानयोः पिंडाभ्यंजनकाले तु तथैवांजनकर्मणि अक्ष
य्यासनयोः पाद्ये गोत्रं नाम प्रकाशयेत् तत्रैव परिशिष्टे क्षणे च पिंडदाने च गंधधूपाक्षयेऽतथा संकल्पे चासने दीपे अंजनाभ्यंजने तथा अन्नार्घ्यदानाद्यंतेषु गोत्रना शिव
मच कीर्तयेत् कालिकायां संग्रहे आसनावाहने पाद्ये [illegible] नदानेतथैव च अक्षय्ये पिंडदाने च षट्सु नामानि कीर्तयेत् मात्स्ये संबंधं प्रथमं ब्रूयाद्गोत्रं नाम तथैव च प

श्राद्धं प्रविजानीयात्क्रम एष सनातनः तत्रैव सकारेणैव वक्तव्यं गोत्रं सर्वत्र धीमता सकारः कुतपो ज्ञेयस्तस्मात्यत्नेन तं वदेत् यथा काश्यपसगोत्रेति पराशरसगो
त्रस्य वत्सस्य तु महात्मनः भिक्षोः पंचशिखस्याहं [illegible] परमधार्मिकः इति मोक्षधर्मेषु प्रयोगाच्च तेन गोत्र सकारो गोत्रयोः पर्यायशब्दः स्वाभेदाद्व्यवस्थेति
स्थलपाठिः हेमाद्रौ बृहस्पतिः गोत्रं स्वरांतं सद्वैस्यं च तत्र गोत्रस्याक्षयकर्मणि गोत्रस्तु तर्पणे प्रोक्तः कर्ता एवं न मुह्यति सर्वत्रैव पितः प्रोक्तं पिता तर्पणाक
र्मणि पितुरक्षय्यकाले तु पित्रे संकल्पने तथा शर्मन्नर्घ्यादिके कार्ये शर्मा तर्पणकर्मणि शर्मणोऽक्षय्यकल्पे तु पितॄणां दत्तमक्षयं स्वरांतं संबुध्यंतमिति हेमाद्रिः
तत्रैव चंद्रिकायां च स्मृत्यंतरे गोत्रस्य त्वपरिज्ञाने काश्यपं गोत्रमुच्यते यस्मादाह श्रुतिः सर्वाः प्रजाः कश्यपसंभवाः यत्तु सत्याषाढः अथानामकृतबंधोः पु
रोहितगोत्रेणाचार्यगोत्रेण वेति तद्द्विजाकपरं नामोच्चारणे विशेषमाह हेमाद्रौ बौधायनः शर्मांतं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मांतं क्षत्रियस्य तु गुप्तांतं चैव वैश्यस्य
दासांतं शूद्रजन्मनः पित्रादिनामाज्ञाने तत्रैव पृथिवीषत्सितावान्यस्तासितान्यंतरिक्षसत् अभिधानापरिज्ञाने दिविषत्प्रपितामहः पित्रादीनां नाम यदा पुत्रे
ण ज्ञायते तदा आपस्तंबसूत्रेऽप्येवं एतदन्यशाखापरं आश्वलायनानां तूक्तं तत्सूत्रे यदि नामान्यविद्वान् तत पितामह प्रपितामहेति ब्रूयात् तत्कारिका
पि नामानि चेन्न जानीयात्ततस्यादि वदेत्क्रमात् ततेति संबंधमात्रपरं तेन पितृव्यादावपि तथेति गौडाः स्त्रीणां दांतं नाम ह्येयं दांतं नाम स्त्रीणामिति पृथ्वी
चंद्रोदये गोभिलोक्तेः केचिद्देवी शब्दांतमाहुः अन्ये तु देवि दा इति द्वयोः समुच्चयमाहुः हेमाद्रौ नारायणः विभक्तिभिस्तु यत्किंचिद्दीयते पितृदैवते
तत्सर्वं सफलं ज्ञेयं विपरीतं निरर्थकं चंद्रिकास्मृत्यर्थसारयोः नारदीये च अक्षय्यासनयोः षष्ठी द्वितीयावाहने तथा अन्नदाने चतुर्थी स्याच्छेषाः संबुद्
धयः स्मृताः पक्षव्यासः चतुर्थ्यासने नित्यं संकल्पे च विधीयते प्रथमा तर्पणे प्रोक्ता संबुद्धिसपरे जगुरिति अत्र शाखाभेदाद्व्यवस्थेति हेमाद्रिः
हेमाद्रौ भृगुः अर्घ्यावने जनं पिंडमन्नं प्रसवनेजनं संबुद्धितत्रकुर्वीत शेषे षष्ठी विधीयते हेमाद्रौ प्रभासखंडे यज्ञोपवीतिना कार्यं दैवं कर्म प्र

निर्ण० तृ०

दक्षिणं प्राचीनावीतिना कार्यं पितृकर्म प्रदक्षिणं अनुपनीतस्त्रीशूद्रादेः कण्ठेनोत्तरीयेणैव सव्यापसव्ये ज्ञेये नत्वोपवीतस्थानीयत्वात् अपसव्यं क्रमाद्
[illegible] कृत्वा काश्यपसगोत्र इति ब्राह्मणान् वीति वाचस्पतिः मनुटीकायां तु सदोपवीतिना भाव्यमिति सत्यपुरुषार्थत्वात् प्राचीनावीतकालेप्युपवीतांतरेण तत्कार्यमे
वेति तन्न विशेषणबाधात् अमदृग्विः स्कंदस्तोत्रे जपं सूक्तं पिंडाघ्राणं च दक्षिणा आह्वानं स्वागतं चार्घ्यं विना च परिवेषणं विसर्जनं सौमनस्यमा
शिषां प्रार्थनं तथा विप्रप्रदक्षिणं चैव स्वस्तिवाचनकं विना पितॄनुद्दिश्य कर्तव्यं प्राचीनावीतिना सदा हेमाद्रिसंग्रहे आदौ विप्राङ्घ्रिशौचांते स्पर्शने विकि
रे तथा पिंडदानेप्यावेद्य तान् विसर्ज्य ब्राह्मणांस्तथा आचामेच्छ्राद्धकर्त्ता च स्थानेष्वेतेषु सप्तसु आद्यंतयोर्द्विराचामो मध्ये पंचसु सकृत्सकृत् तत्रैव
श्राद्धारंभेवसाने च पादशौचार्चनांतयोः विकिरे पिंडदाने च षट्स्वाचमनमिष्यते आश्वलायनः दानाध्ययनदेवार्चाजपहोमव्रतादिकान्
न कुर्याच्छ्राद्धदिवसे प्राग्विप्राणां विसर्जनात् एतन्नित्यवर्जमिति बोपदेवः बृहद्विष्णुः भिन्नदेवपरं विष्णुनिवेदितान्नेन यष्टव्यं देवतांतरं पितृभ्य
श्चापि तद्देयं तदानंत्याय कल्पते पितृशेषं तु यो दद्याद्धरये परमात्मने रेतोधाः पितरस्तस्य भवंति क्लेशभागिनः इति स्कांदात् पितरः सर्वमनुष्या
विष्णुनाशितमश्नंतीति श्रुतेः यः श्राद्धकाले हरिभुक्तशेषं ददाति भक्त्या पितृदेवतानां तेनैव पिंडास्तुलसीविमिश्रा आकल्पकोटिं पितरः सुतृ
प्ता इति ब्राह्मोक्तेश्चेति श्रीधरस्वामिनः सिंहपरिचर्यादयश्च एतत्सर्वं निबंधविरोधान्निर्मूलं अत्र विशेषो हेमाद्रौ विष्णुधर्मे श्राद्धं कृत्वा तु समभ्यर्च्येन
वराहं जनार्दनं शिवपुराणे पूजयित्वा शिवं भक्त्या पितृश्राद्धं प्रकल्पयेत् पूर्वनिषेधस्तु विहितभिन्नपरः तथा हेमाद्रौ दर्भाः दक्षिणाग्रादि पादजान्वं शिव०
समर्थेषु शिरोंसतंतुपादेषु वामांगादर्भपेत् [illegible] कलिकायां स्मृत्यंतरे श्राद्धारंभे तु ये दर्भाः पादशौचे विवर्जयेत् अर्चनादौ तु ये दर्भाः उच्छिष्यंते वि

८६

सर्जयेत् मार्जनादौ तु ये दर्भाः पिंडस्थाने विसर्जयेत् उत्थानादौ तु ये दर्भाः दक्षिणांते विसर्जयेत् प्रार्थनादौ तु ये दर्भाः नमस्कारे विसर्जयेत् ऊह
मातृविष्णुः मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्या[illegible]क्षणः मंत्रोहेन यथान्यायं शेषाणां मंत्रवर्जितं यथान्यायमिति यत्र बहुवचनात् पितृशब्द
स्तत्र सर्वपितृवाचित्वान्नोहः तत्रापि शुंधंतां पितरः इत्यत्रोह एव सर्वपितृवाचित्वे उत्तरमंत्रद्वयवैयर्थ्यात् बहुवचनं तु नाघ्रते प्रकृतावसम
र्थत्वात् साशानितिवत् संगतं चैतन्न ह तस्मादध्वंनोहेदिति निषेधात् एकोद्दिष्टेप्येवं प्रेतैकोद्दिष्टे त्वेकवन्मंत्रान्नूहेनैकोद्दिष्टे इति विष्णूक्तेरूह
अत्र बहुवचनस्याप्यूहावचनात् स्वधादौ तु विशेषं वक्ष्यामः शेषाणामिति पितृव्याद्येकोद्दिष्टे आवाहनादिमंत्रवर्जं कार्यमिति कल्पतरुः ऊह ८
योग्यपितृपदवान्मंत्र एव तत्र न प्रयोज्यः न तूहः नापि पितृपदरहितः प्रयोज्य इति शूलपाणिः अर्थांतरत्वोक्तेः प्राक् बह्वृचकारिकापि अर्घ्यप्र
दानमात्रे तु मात्रादिपदमावपेत् शुंधंतामिति पित्रादौ मात्रादिपदमावपेत् मातृश्राद्धे पिंडदाने ये च स्वामंत्रान्विसृजनोह इति शांतिकृते त
था मातृश्राद्धप्यनूहेन कुर्यात् पिंडानुमंत्रणं स्वादानमुपस्थानं तद्वत्कार्यमिति स्मृतिः प्रवाहणमनूहेनेतद्वत्सारानमिष्यते तथा आर्यंतु नस्तिलोसीति उशंत
स्त्वेति यानि तु अनघः पितरश्चेत्र पितृसामान्यवाचकं आपस्तंबानाहुरस्यते हेमाद्रौ मार्कंडेयः स्नातः स्नातान्समाहूतान् स्वागतेनार्चयेत्पृथक् कलिकायांनार
दीये आयश्चित्तविशुद्धात्मातीयो [illegible] प्रयच्छेत् दद्याद्ब्रह्मदंडार्थं हिरण्यं कुशमेव च तत्रैव संग्रहे तिथिवारादिकं ज्ञात्वा संकल्प्य च यथाविधि प्राचीनावीतिना का
र्यः सर्वः संकल्पनादिकः संबंधं प्रथमं ब्रूयान्नाम गोत्रे तथैव च रूपादिरूपतां वापि स्वपितृणामनुक्रमात् चंद्रोदये नारदीये श्राद्धार्थं समनुप्राप्तान् विप्रान् प्रणिपत्यानि
मंत्रयेत् आपस्तंबस्तु पूर्वेद्युर्निमंत्रणं परेद्युर्द्वितीयतृतीयमामंत्रणमित्याह यूयं मयानिमंत्रणीया इति निवेदनरूपमाद्यं तत्प्रथमाह शौनकः गृहीत्वा मु

कसंज्ञस्यामुकगोत्रस्यवामुके श्राद्धेतुवैश्वदेवार्थेकरणीयःक्षणस्तथा इत्येवंश्राद्धकर्त्ता ब्रूयाद्दीत्तयेत्तिवदेन्नुसः श्राद्धस्यकर्त्तारंसब्रूयात्संप्राप्नोतु(तुसवानिति सवदेत्र
प्रवानीतिइतरस्तंप्रतिद्विजः दैवेपार्वणेपुरूरवार्द्रवौवान्यौ पित्र्यादेरप्यनेनैवरणीतविधिनाद्विजान् ततःकर्त्ताबद्धांचो,नाहिताग्निःपिंडपितृयज्ञपरिस्तर
णादीध्माधानांतंकुर्यात् अर्घाधानिनेग्ध्यवमितिप्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेचभाष्यकारमते आन्हिकेप्येवं इतिकाम्मलेनेद हेमाद्रौशांखः संमार्जितोपलि
प्तेतुद्वारिकुर्वीतमंडले उदप्लवमुदीच्यांस्याद्दक्षिणंदक्षिणाप्लवं व्याघ्रः उत्तरे क्षतसंयुक्तान्पूर्वाग्रान्विन्यसेत्कुशान् दक्षिणेदक्षिणाग्रांस्तुसतिलान्
विन्यसेत्कुशान् तत्रैवबौधायनः चतुरस्रंत्रिकोणंचवर्तुलंचार्धचंद्रकं कर्त्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादिषुमंडलं तत्रैवंलौगाक्षिः हस्तद्वयमितंकार्यंवैश्व
देविकमंडलं तद्दक्षिणेचतुर्हस्तंपितृणामंघ्रिशोधने कलिकायांसंग्रहेतु प्रादेशमात्रंदेवानांचतुरस्रंतुमंडलं सत्कापडंगुलंतस्माद्दक्षिणंवर्तुलंतयसुक्तं
यत्तु समसंतरेगर्तेःपंचांगुलाविप्रजानुमात्रोमहीभुजि प्रादेशमात्रोवैश्येस्यसापिकःसतुशूद्रके तिर्यगूर्ध्वप्रमाणेनव्याख्यातोदैवपित्र्ययोः चतुरस्रंव
र्तुलंचकथितंगर्त्तलक्षणं पादप्रक्षालनंप्रोक्तमुपवेश्यासनेद्विजान् तिष्ठंश्चेत्क्षालनंकुर्यान्निराशाःपितरोगताइति तत्समलक्ष्येमंडलाग्रेएथकं ज्ञेयं
तत्रगोमयेहेमाद्रौपृथ्वीचंद्रः अत्यंतजीर्णदेहायानंध्यायाश्चविशेषतः आर्त्तायानवसूतायानगोर्गोमयमाहरेत् मात्स्ये अक्षताभिःसपुष्पाभिस्तदभ्य
र्च्यापसव्यवत् विप्राणांक्षालयेत्पादानभिवंद्यपुनःपुनः प्रसङ्मुखःस्थितःकुर्याद्विप्रपादाभिषेचनं तत्रैवभविष्ये प्रक्षालयेद्विप्रपादान् शंनोदेवीरिति
त्यृचा पृथ्वीचंद्रोदयेषट्त्रिंशन्मते नकुर्यात्पिंडस्यपाद्यंदद्यात्तिलक्षणः कलिकायांसंग्रहे ततःप्रक्षालयेत्पादौभार्यास्त्राविलवारिणा तथा
श्राद्धकालेयदापत्नीवामेनीरंप्रदापयेत् आ[illegible]तिद्भुवेस्थाद्यंपितृणांनोपतिष्ठते तत्रैव नाधःप्रक्षालयेत्पादौकर्त्रीपत्नीपित्रादिकर्मसु पाद्यानंतरमं

र्घ्यमपिदद्यादितिहेमाद्रिः तत्रैवलौगाक्षिः मंडलादुत्तरेदेशेदद्यादाचमनीयकं विधायक्षालनंतेषांद्विराचमनमिष्यते स्वयंचापिद्विराचामेत् विधिवत्श्राद्धयान्वि
तःहेमाद्रौनागरीये यत्राचमवारीणिपादप्रक्षालनानि[illegible] संगछंतेबुधाःश्राद्धमासुरंतत्प्रचक्षते व्यासः सव्येनैवासनंधृत्वादक्षिणेदक्षिणंकरं व्याहृतीभिःसमस्ता
भिरासनेषूपवेशयेत् समाध्वमितिचैवोक्त्वादक्षिणंजानुसंस्पृशन् आस्यतामितितान्ब्रूयादासनंसंस्पृशन्नपि हेमाद्रौशातातपः द्वौदैवेपार्वणेविप्रौप्राङ्
मुखावुपवेशयेत् पित्र्येतदङ्मुखांस्त्रींश्चबह्वृचाध्वर्युसामगान् याज्ञवल्क्यः द्वौदैवेप्राक्त्रयःपित्र्ये उदगेकैकमेवच यत्तु हेमाद्रौहारीतः दक्षिणाग्रदर्भेषुप्रा
ङ्मुखान्ब्राह्मणान्भोजयेदुदङ्मुखान्पित्र्येइति तन्मैत्रायणीयविषयं प्राङ्मुखान्भोजयेद्दुदङ्मुखान्पित्र्येइति तत्सदृशशिष्टात् विकल्प्यइतिहेमाद्रिः मा
धवीयेयमः भिक्षुकोब्रह्मचारीवाभोजनार्थमुपस्थितः उपविष्टेष्वनुप्राप्तः काममत्रभोजयेत् कौर्मे अतिथिर्यस्यनाश्नातिनतच्छ्राद्धंप्रचक्षते विप्र
नियमामाधवीये पवित्रपाणयः सर्वेतेचमौनव्रतान्विताः उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शंवर्जयेयुःपरस्परं तत्रासनानि पृथ्वीचंद्रोदयेयमः आसनंकुतपंदद्यादितर
द्वापवित्रकं हेमाद्रौनरसिंहपुराणे पितृणांचादितैर्हैमंराजतंचापिचासनं येनताम्रमयंदत्तमासनंपितृकर्मणि सर्वेदिव्यासनारूढोनदीप्रव्यवतोदिवः
हेमाद्रौनागरखंडे अयःशंकुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशने कलिकायांसंग्रहे क्षौमंदुकूलंनेपालमाविकंदारुजंतथा तार्णपार्णंवृसीचैवविष्टरादिविन्यसेत्
अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् हेमाद्रौछागलेयः पश्चाद्भागाग्रपत्रेभ्यस्त्राच्यापंक्तिर्यथाभवेत् दक्षिणासंस्थितास्तावापितृणांश्राद्धकर्मणि पुल
स्त्यः श्रीपर्णीचारुणीक्षीरींजंबूकाम्रकदंबकं सप्तमंवाकुलंपीठंपितृणांदत्तमक्षय्यं संग्रहे शमीचकाश्मरीशल्लुःकदंबोवरणस्तथा पंचासनानिशस्तानिश्रा
द्धेदेवार्चनेतथा कारिका द्वौदैवेप्राङ्मुखौपित्र्येत्रीन्विप्रानुदगाननान् पैठीनसिः कुतपःश्राद्धवेलायांश्रोत्रियोयदिदृश्यते आश्वलायनः नीविंवासो
दशांतेनस्वरसांशप्रबंधयेत् वह्नुपाल्यक्षयःदक्षिणेकटिदेशेतुतिलैःसहकुशत्रयं यत्तु कात्यायनीयं नीवीकार्यादशांगुष्ठतोमकुशोकुशःसहतित

नि॰ त॰ वृद्धिश्राद्धे॰ पितॄणां दक्षिणे पार्श्वे विपरीता तु दैविक इति स्मृत्यंतरात्॰ वामे दक्षिणे वेसा वा वाद्यनरस्थेति मदनपारिजाते आचार्यः॰ प्राणायामत्रयं कृत्वा गायत्रीं स्म
रणं तथा श्राद्धं कर्तास्मीति वदेत् विप्रैर्वाच्यं कुरुष्वेति ब्राह्मे॰ ततस्तिलान् गृहे तस्मिन् विकिरेच्चापदक्षिणं॰ अद्ययापरया युक्तो अपहता इति स्मृत्यर्थसारे अ
पहता इति तिलान् विकीर्य उदीरतामिति तिसृभिश्चाभिप्रोक्षेत् पराशरः॰ तद्विष्णोरिति मंत्रेण गायत्र्या च प्रयत्नतः॰ प्रोक्षयेदन्नजातं तु दृष्ट्यादिशुद्धये॰ हेमा
द्रौ ब्राह्मे॰ श्राद्धभूमौ गयां ध्यात्वा ध्यायेत्॰ देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः॰ आदिमध्यावसानेषु त्रिरा
वृत्तं जपेद्बुधः॰ पितरः क्षिप्रमायांति राक्षसाः प्रद्रवंति च॰ तिलैर्रक्षांसि सुरान्दर्भै रक्षंति राक्षसान्॰ पंक्तिं वै श्रोत्रियो रक्षेद्दृष्टिमिति॰ सर्वं रक्षते॰ वसिष्ठः॰
रक्षोघ्नीभिः कूष्मांडीभिः पावमानीभिश्च पाकादि प्रोक्षेत्॰ अपदेवार्चा॰ तत्रप्रसुप वाममाद्यंतयोः शेषोपद्यादित्युक्तं स्मृत्यर्थसारे च हेमाद्रौ ब्राह्मे
आसीनेष्वासनं दद्याद्वामे वा दक्षिणेऽपि वा॰ पितृकर्मणि वामे च दैवे दद्यात्तु दक्षिणे प्रचेताः॰ आसनेष्वासनं दद्यान्न तु पाणिना कदाचन॰ धर्मोसीत्यथ
मंत्रेण गृह्णीयुस्ते तु तान्कुशान्॰ धर्मोसि विशिराजा प्रतिष्ठित इति मंत्रः॰ गालवः॰ दक्षिणाद्यहस्ते पात्रे गृहीत्वा दक्षिणे करे देवक्षणः क्रियतामिति
संगुष्ठं करे ततः॰ ॐ तथेति द्विजा ब्रूयुस्ते प्राप्नोतु भवानिति कर्ता ब्रूयात्ततो विप्रः प्राप्नवानीति वै वदेत्॰ पृथ्वीचंद्रोदये वहन्नासदीये ये वै देवाश्च
विश्वेषां देवानामिदमासनं दत्त्वेति स्मृत्योद्याद्दैवे क्षण इति क्षणे तच्च षष्ठ्या चतुर्थ्या वा कार्यमिति सर्वत्र॰ ततोऽर्घ्यं कल्पयेदिति मन्वादयः॰ शौन
कजयंताभ्यामर्घ्यरहितस्य देवार्चनस्योक्तेराश्वलायनानां दैवार्घ्यदानं नेति बोपदेवः॰ तन्न॰ परिशिष्टे प्रयोगपारिजातविरोधात्॰ वृद्धिश्रा शिव॰
द्धे तु देवेष्वर्घ्यं चेद्दद्यात् देवेभ्योऽपि पृथक् दद्या[illegible]र्घ्यं श्रुतिचोदनादिति शौनकोक्तेः॰ अथार्घ्यपात्रं पृथ्वीचंद्रोदये [illegible]यपात्रमये॰ पात्रं वनस्प

तिमयं तथा पर्णमयं पुनः॰ जलजं वापि कुर्वीत तथा सागरसंभवं ब्राह्मे॰ सौवर्णं ताम्रं रौप्यं वा स्फाटिकं शंखशुक्तयः॰ भिन्नान्यपि हि योज्यानि पात्राणि पितृकर्मणि॰ हेमा
द्रौ प्रजापतिः॰ सौवर्णं राजतं ताम्रं खड्गं मणिमयं तथा [illegible]यं चमसं वापि अर्घ्यार्थं पूरयेद्बुधः॰ अत्र विप्रैकत्वे द्विदलं चतुष्वादावप्यर्घ्यपात्रे द्वे एव॰ मानवमते तु द्वे वैश्वदेवि
के त्रीणि पित्र्ये एकैकमुभयत्रेत्युक्तेः॰ तदेकविप्रपरं पात्रालाभपरं वेति हेमाद्रिः॰ मदनरत्ने तु दैवे एकपात्रमुक्तं॰ पृथ्वीचंद्रोदयेऽपि त्रीणि पैतृकपात्राणि द्वे दैवे वैश्वदेविक
इति वृत्तसराबरोक्तेः॰ बहूनां तु दैवे विप्राद्विष्वेवमर्घ्यपात्रमर्घ्यशोदद्यादित्युक्तं परिशिष्टे॰ प्रयोगपारिजाते च कलिकायां हारीतः॰ दत्तमक्षय्यतां याति खड्
गेनार्घ्यं तु यत्कृतं॰ वृद्धमनुः॰ मृन्मयं दारुजं पात्रमयःपात्रं च यद्भवेत्॰ राजतं दैविके कार्ये शिलापात्रं च वर्जयेत्॰ पुराणसमुच्चये॰ मृत्तिकाभवं तथा कांस्यं मारकं जं तु सं
भवं त्रपुसीसलोहभवं दारुपात्रं विवर्जयेत्॰ तत्रैव अष्टांगुलं भवेत्पात्रं पितॄणां राजतं शुभं दशांगुलं तु देवानां सौवर्णं शक्तितः कृतं॰ स्थापयेदर्घ्यपात्रे द्वे न्युब्जे तत्र कुशो
परि द्वे पवित्रे विधिवत् पात्रपार्श्वोपरि क्षिपेत्॰ यद्दृपार्श्वे॰ पवित्रे स्थ इति मंत्रेण पवित्रे छेदयेत्तु ते॰ ओषधीमंतरे कृत्वा अंगुष्ठांगुलिपर्वणोः॰ स्फ्यनकाष्ठे तलेऽन्नमे
नायनरवादिभिः॰ वसिष्ठः॰ कुर्वीत प्राग्दिश्यां समापात्रं कुर्यादूर्ध्वबिलं ततः॰ पूरयेत्पात्रयुग्मं तु कृत्वा परि पवित्रके॰ वृद्धपराशरः॰ पात्रद्वयमथार्घ्यार्थे तैजसं चैकवस्तुतः॰ प्रा
द्गुरवाम्रतीर्थेन अन्नोदव्याद्दर्भं क्षिपेत्॰ यवोऽसीति यवांस्तत्र गंधान् पुष्पाणि चंदनं मानवं सत्रे सुमनसः प्रक्षिप्यो सूयवान् प्रक्षिपेदिति॰ यवोऽसीति मंत्रः पात्र
यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः॰ निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतं॰ राजो वा वारुणो मधुमिश्रित इति परिशिष्टे पाठः॰ गोभिलेन तु॰ यवोऽसि सो
मदेवत्य इति तिलमंत्रोऽत्र स्वाहा पृथक् उक्तः॰ हेमाद्रौ यमः॰ यवकुसुमोत्तालिन् देवान् विज्ञाप्यावाहनं प्रति॰ आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यृचा॰ वृद्धपराशरः॰ ततः स
व्यकरं न्यस्य विप्रदक्षिणजानुनि॰ देवानावाहयिष्ये हमिति वाचमुदीरयेत्॰ आवाहयस्वेत्यनुज्ञातो विश्वेदेवास आगत विश्वेदेवाः शृणुतेममिति मंत्रद्वयं पठे
त्॰ श्राद्धविशेषविश्वेदेवानां नामान्याह हेमाद्रौ बृहस्पतिः॰ उत्पत्तिं नाम चैतेषां न विदुर्ये द्विजातयः॰ अयमुच्चारणीयस्तैर्मंत्रः श्रद्धासमन्वितैः॰ आगच्छंतु महा
भागा विश्वेदेवा महाबलाः॰ ये अत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवंतु ते॰ इदं चावाहनमर्घ्यपात्रासादनात्प्राक् हेमाद्रिणोक्तं॰ तत्र कातीये॰ प्राक् कार्यं तथैवेत

निर्ण॰ तृ॰

तत्रात्‌: अन्येत्तदुत्तरं पृथ्वीचंद्रोदयेशंखः स्वयंपुष्पमादाय चरणादिशिरोंतकं अर्चयेत्स्वयं नंकुर्यादंतरेचोदकं तथा पिब्येत्स्वर्घ्यादिपादांतं पादप्रभृतिमर्घ्यांतं देवेविकेप्र
जनंभवेत्‌ शिरःप्रभृतिपादांतं नमोवइतिपैतृके इतिमदनरत्नेप्रचेतसोक्तेः कलिकायांसंग्रहे तिष्ठन्कृतांजलिर्भूत्वापठेन्मंत्रोसमाहितः विश्वेदेवा शृणुतेमागद्भव
परंतमः हेमाद्रौजातूकर्ण्यः ततोर्घ्यपात्रसंपत्तिंवाचयित्वाद्विजोत्तमान्‌ तदग्रेचार्घ्यपात्रंतु स्वाहार्घ्या इतिविन्यसेत्‌ गार्ग्यः दत्त्वाहस्तेपवित्रंच कृत्वापूजां चपादतः
यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत्‌ संग्रहे विश्वेदेवाइदंवोर्घ्यमितिदानंसमादिशेत्‌ तदंते स्वाहानमइतिवाच्यं यादिव्याइतिमंत्रेण स्वाहाकारनमोंत
कमिद्धंति हेमाद्रौनागरखंडात्‌ आथर्वणस्तत्रतुपाद्यमर्घ्यमाचमनीयमितिद्विजकरेनिनयेद्विसृष्टस्येवत्रयमुक्तं गोभिलस्तु: अर्घ्येपिंडप्रदानंच स्वस्वस्यक्षय्यतये
वच गंधपुष्पादिकंसर्वं हस्तेनैवनतुदापयेत्‌ । प्रतिविप्रं यादिव्येत्याचष्टे: बहूनांत्वनेन दत्ताऽर्घ्यानुमंत्रणं ततः पात्रंदक्षिणेदेशे स्थानमसीति [illegible] त्तानं
वाकार्यमितिगारुडेउक्तं एतदापस्तंबानांनियतमन्येषांतु हेमाद्रौविष्णुधर्मे गंधपुष्पैश्चधूपैश्चवस्त्रैश्चाप्यथतर्पणैः अन्नेयद्ब्राह्मणान्शक्त्या श्रद्दधानः
समाहितः पृथ्वीचंद्रोदयेमार्कंडेयः चंदनागुरुकर्पूरकुंकुमानिप्रदापयेत्‌ विष्णुः चंदनकुंकुमकर्पूरागरुपद्मकान्यनुलेपनार्थेति व्यासः अपवित्रकरोगं
धैर्गंधद्वारेतिपूजयेत्‌ कालिकायांस्मृतिः गंधद्वारेति वैगंधमायनेतेचपुष्पकं धूरसीत्यमुनाधूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपकं युवंवस्त्राणिमंत्रेण वस्त्रंदद्यात्प्रयत्न
तः आसनेस्वासनंब्रूयादर्घ्येस्वर्घ्योद्विजोत्तमः स्रग्गंधाश्चसुपुष्पाणिसुमाल्यानिसुधूपकः सुज्योतिश्चैवदीपेतुस्वाच्छादनमितिक्रमः विप्राणांगंधेनवर्ज्यं
ळं त्रिपुंड्रंवानकार्यं हेमाद्रौदेवलः ललाटेपुंड्रकंदृष्ट्वास्कंधेमालांतथैवच निराशाः पितरोयांति दृष्ट्वाचवृषलीपतिं पुंड्रंवर्तुलमित्यपरार्के मदनरत्नेच पुंड्रंत्रि
पुंड्रंवर्तुलमर्धचंद्रंवा ऊर्ध्वंचातिलकंकुर्यान्नकुर्याद्वैत्रिपुंड्रकं ऊर्ध्वंचातिलकंकुर्याद्दैवेपित्र्येचकर्मणि निराशाः पितरोयांतिदृष्ट्वाचैवत्रिपुंड्रकं इतिवृद्धपरा
शरोक्तेः तिर्यग्लेपोभवेत्सेव वर्जयेत्तिलकंभाले [illegible]कालेचसर्वदा तिर्यगप्यूर्ध्वपुंड्रंवाधारयेत्तुप्रयत्नतः इतिव्यासोक्तेरितिपृथ्वीचंद्रः यत्तु चंद्रन्याय शिव
दीये ऊर्ध्वपुंड्रंचतुलसींजाद्रुनैव[illegible]तिकेचनेति ॰कर्तृपरं हेमाद्रौब्राह्मे पूतिकंमृगनाभिंचरोचनारक्तचंदनं कालेयकंतुग्रगंधं तुरुष्कंचापिवर्जये

येत्‌ कस्तूर्याविकल्पइतिहेमाद्रिः वृद्धशातातपः पवित्रंतुकरेकृत्वायः समालभतेद्विजान्‌ राक्षसानांभवेछ्राद्धंनिराशैः पितृभिर्गतैः पुष्पंतुब्राह्मे जातींचं
पकंलोध्रंश्चमल्लिकांवाणबर्बरीं चूताशोकाटरूषंचतुलसींशतपत्रकं कुंकुमंतगरंचैव भृंगमारण्यकेतकीं यूथिकामतिमुक्तंचश्राद्धयोग्यानिमाद्विज
कमलंकुमुदंपद्मंपुंडरीकंचपत्नतः इंदीवरंकोकनदंकल्हारंचनिवेदयेत्‌ हेमाद्रौवायुभविष्ययोः सुकुमारैः किसलयैर्यवदूर्वांकुरैरपि संपूजनीयाः पित
रःश्रेयःकामेनसर्वदा स्कांदे जातिश्चसर्वदातव्यामल्लिकाश्वेतयूथिका जलोद्भवानिसर्वाणिकुसुमानिचचंपकं तत्रैववृद्धमनुः ननियुक्तः शिरस्यावर्ज्यमाल्यं शिरसिधा
रयेत्‌ वर्ज्यानिपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये केतकीतुलसीपत्रंबिल्वपत्रंचवर्जयेत्‌ द्रोणंचकरवीरंचधुत्तूरंकिंशुकंतथा माधवीयेस्मृत्यर्थसारेतुतुलसीनिषिद्धा तुल
सीनिषेधोनिर्मूलइतिहेमाद्रिः पिंडपद्र: तुलसीगंधमाघ्रायपितरस्तुष्टमानसाः प्रयांतिगरुडारूढास्तत्पदंचक्रपाणिनइतिप्रयोगपारिजातेपाद्मोक्तेरितिबाप
देवः वृद्धपाराः नजातीकुसुमैर्विद्वान्बिल्वपत्रैश्चनार्चयेत्‌ अपादिकुसुमंझिंटीरूपिकासकुरंटिका पुष्पाणिवर्जनीयानिश्राद्धकर्मणिनित्यशः हेमाद्रौशंखः
उग्रगंधीन्यगंधीनिचैत्यवृक्षोद्भवानिच पुष्पाणिवर्जनीयानिरक्तवर्णानियानिच जलोद्भवानिदेयानिरक्तान्यपिविशेषतः अंगिराः नजातीकुसुमानिदद्या
न्नकदलीपत्रमिति जात्याविकल्पइतिहेमाद्रिः निषेधःपिंडविषयः कुंदशोभांजनोद्धाणोनमत्तंगः रुद्धजे पिंडजातींचनोदद्याद्देवीमेकांपनार्चयेदितिवृद्ध
याज्ञवल्क्योक्तेरितिबापदेवः स्मृतिसारे आगस्त्यंभृंगराजंचतुलसींशतपत्रिकां चंपकंतिलपुष्पंचषडेतेपितृवल्लभाः केतकीकरवीरंचबकुलंकुंद
कंतथा पाटलांचैवजातींचश्राद्धेयत्नेनवर्जयेत्‌ केचित्पिंडेपितुलसीमाहुः पितृपिंडार्चनंश्राद्धेयैःकृतंतुलसीदलैः प्रीणिताःपितरस्तेनयावच्चंद्रार्कमेदि
नीतिमार्कंडेयोक्तेः धूपस्तत्रैवविष्णुधर्मे धूपस्तुगुग्गुलुर्देयस्तथाचंदनसारजः अगरुश्चसकर्पूरस्तुरुष्कस्त्वक्तथैवच विष्णुः घृतमधुयुक्तंगुग्गुलंश्रीखं
डदेवदारुसरलादिदद्यादिति तत्रैवदेवलः येहिप्राण्यंगजाधूपाहस्तवातहताश्चये नतेश्राद्धेनियोक्तव्या येचकेचोग्रगंधयः घृतेनकेवलंदद्यात्तुष्टवातृणगुग्गुलं
दीपमाहविष्णुः घृतेनदीपोदातव्यस्तिलतैलेनवापुनः वसामेदोद्भवंदीपंप्रयत्नेनविवर्जयेत्‌ वस्त्रंब्राह्मे कौशेयंक्षौममकार्पासंदुकूलमहतंतथा श्राद्धे

नि॰ सं॰ घृतानि पयो दद्यात्कर्माना भोगितो यौवनोन्मादान् हैमाद्रौ ब्रह्मवैवर्ते यज्ञोपवीतं दातव्यं वस्त्राभावे विजानता पितॄणां वस्त्रदानस्य फलं तेनाप्नुते फलं ख्यं॰ तत्रैव पाद्मे निष्क्र
यो वा यथाशक्ति वस्त्राभं विप्रदीयेते अन्यान्यपि द्रव्याणि तत्रैव कालिकापुराणे॰ धात्वादिनिर्मितानारव्यादीपिकाः श्राद्धकर्मणि पितॄन् दिव्यपादद्या त्सर्वे दुःख
नं श्रियः यो भ्रमदानमार्गं च पात्रमारार्तिकस्य च दद्यात्सिन्तस्य प्रयत्नतस्तस्य स्वर्गोऽक्षय्यो भवति॰ विष्णुधर्मे यः कंचुकं नयो दध्यपि पितॄणां प्रतिपादयेत् ज्वरो दुःखा
नि दुःखानि स कदाचिन्न पश्यति॰ त्रीणि श्राद्धे तु संभरेत् दद्युः श्रावितकानि च॰ निमंत्रिताश्च पञ्चत्रीण्येषा ये तेस्यु सौभाग्यसंयुताः हेमाद्रौ वायवीयपुराणे॰ न कृष्ण
वर्णं दातव्यं नापि कार्पासं संभवं पितॄणां नापि मलिनं नोपभुक्तं कदाचन॰ नाच्छिद्रिमं नाप्यदशां न धौतं कारुणापि च॰ कार्पासानि च धौत्यन्य संभव तत्रैव॰ पितॄन् सत्कृत्य वा
सोभिर्दद्याद्यज्ञोपवीतकं॰ यज्ञोपवीतदानेन विनाश्राद्धं तु निष्फलं एतद्यतिस्त्रीशूद्रश्राद्धेष्वपि देयमिति हेमाद्रिः॰ तत्रैव नृसिंहपुराणे कमंडलुं ताम्रमयं श्रा
द्धेषु प्रददाति यः काष्ठेनाथ निर्मितं वापि नारिकेलमथापि वा दद्यात्कमंडलुं श्राद्धे स श्रीमान्नभिजायते योमृत्तिकाविरचितान् श्राद्धेषु च घटान् शुभान्
का प्रदद्यात्करका वापि सोक्षयं विंदते सुखं तत्रैव उपानच्छत्रवस्त्राणि भुक्तिपात्रं कमंडलुं शयनासनयानानि दर्पणाव्यजनानि च अन्नं संस्कृत गंधाश्च ताम्बूले
दीपचामरे॰ पितॄणां च प्रयच्छेत्तु विष्णुलोकं स गच्छति सौरपुराणे॰ चामरं तालवृन्तं च श्वेतछत्रं च दर्पणं दत्वा पितॄणामेतानि भूमिपालो भवेद्दिवि॰ तत्रैव नंदिपु
राणे अलंकाराः प्रदातव्या यथाशक्ति हिरण्मयाः केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः स्त्रीश्राद्धेषु प्रदेयास्युरलंकारास्तु योषितां मंजीरमेखलादामकर्णि
काकंकणादयः तथा॰ आदर्शव्यजनछत्रशयवासनपादुकाः मनोज्ञाः पटवासाश्च सुगंधाश्चूर्णमुष्टयः अंगारधानिकाः श्चेति योगपट्टाश्च यष्टयः॰
कटिसूत्राणि रौप्याणि मेखलाश्चैव कंबलाः कर्पूरादेश्च भांडानि तांबूलायतनानि च भोजनाधारपात्राणि पतद्ग्राहास्तथैव च तथांजनशलाकाश्च के शिव॰
शानां च प्रसाधनं एतान् दद्यात्तु यः सम्यक् सो[illegible]धफलं लभेत् स्कांदे॰ सौवर्णं राजतं वापि कांस्येनाप्यथ निर्मितं दत्वा भोजनपात्रं तु सम्राड् भवति
भूतले वामनपुराणे वंदितकास्तु ये केचित् स्[illegible]वा यदि वा परैः येन केनाप्युपायेन यस्तान्मोचयते नरः पितरस्तस्य गच्छंति शाश्वतं परमं व्ययं॰

पराशरः वाचयेत्परिपूर्णं स्वंवासो द[illegible]विधानतः माध[illegible]ये॰ देवैश्च समनुज्ञातो यजेत्पितृगणं तथा तत्र पित्र्ये॰ आसनाद्यशेषमर्चनं कांडे वैश्वदेविकं ज्ञेयं विशेषस्तू
च्यते॰ तत्रासने द्विगुणभुग्नाः कुशाः अत्रावाहनं [illegible]नासूर्वं वा अर्घ्यपूरणोत्तरं वाग्नौकरणोत्तरं वेति स्मृतिषु पक्षा उक्ताः एषां शाखाभेदेन व्यवस्था॰ द्विती
यपक्ष एव बहुसंमतः तत्रार्घ्ये माहाश्वलायनः तैजसाश्ममयमृन्मयेषु त्रिषु पात्रेषु एकद्रव्येषु वा हृदर्भानंतर्धाय तेष्वप शंनो देवीरित्यनुमंत्र्य तिलानाव
पति तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्मितः प्रत्नवद्भिः प्रत्तः स्वधया पितॄन्मां ल्लोकान्प्रीणयाहि नः स्वधा नम इति अश्ममयं स्फाटिकादि मृन्मयं
हस्तकृतमेव च कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं दैविकं न तत्तत् तदेव हस्तघटितं दैविकं केवलं तथेति छंदोगपरिशिष्टात् अन्यान्यपि पात्राणि पूर्वमु
क्तानि मनुः अन्नाभावे द्विजाभावे यद्येको ब्राह्मणो भवेत् पात्राण्यासादयेत्त्रीणि न तु ब्राह्मणसंख्यया॰ दत्तकादेः कर्तुर्द्विपितृत्वादावपि वचना
त्त्रीण्येव पात्राणीति हरिहरः माधवीये तु जवापः अर्घ्ये पितॄणां त्रीण्येव कुर्यात्पात्राणि धर्मवित् एकस्मिन्वा बहुषु वा ब्राह्मणेषु यथाविधि हेमा
द्रावप्येवं अत्रानुमंत्रणं सकृत् तिलोसीत्यस्य प्रतिपात्रमावृत्तिः पितृशब्दस्यान् ह्रस्वेति शांतिकारः दर्भैश्च त्रिगुणं पवित्रं तिस्रस्तिस्रः शलाकाः
कार्याः पितृपात्रेषु पार्वणे एकोद्दिष्टे शलाकैकानिधायोदकमाहरेदिति हेमाद्रौ चतुर्विंशतिमतात्॰ तत्रैव विष्णुः दक्षिणाग्रदर्भेषु दक्षिणापवर्गे
च मेसेषु पवित्रांतर्हितेष्वप आसिंचेत् शंनो देवीरिति मंत्रेण जलासेचनं बह्वृचभिन्नविषयं अस्मिन्पक्षे प्रतिपात्रं मंत्रावृत्तिः कारिकायां गंध
पुष्पाणि चैतेषु पात्रेषु प्रक्षिपेद्यः श्राद्धे॰ जलं क्षीरं दधि घृतं तिलतंडुलसर्षपान् कुशाग्रगंधपुष्पाणि दद्यात्ताम्रमतः स्वयं ज्ञातृकर्ये॰ त
तोर्घ्यपात्रसंपत्तिं वाचयित्वा द्विजोत्तमान् तदग्रे चार्घ्यपात्राणि स्वधार्घ्या इति विन्यसेत् ततस्तिलहस्तो विप्रसव्यजानो दक्षिणाकर्त्रन्य
स्यावाहनं पठेत् अत्र गोत्रसंबंधनामानि द्वितीयांतसंज्ञं च प्रागुक्तं वैजवापगृह्ये॰ तिष्ठन् पितॄन्नावाहयिष्यामीत्यामंत्र्य॰ कोनेः

अपसव्यंततः कृत्वापितॄणांदक्षिणामुखः आवाहनंततः कुर्याद्दुशंतस्त्वेत्यृचाबुधः आवाह्यतदनुज्ञातो जपेदायंतुनस्ततः अत्रसव्यस्यापिप्राप्तुक्तेर्विकल्पः अत्राद्यमंत्रा
दस्मास्मत्सितस्ममुकशर्माणममुकगोत्रंवसुरूपमावाहयामीत्यावाह्यकामदृष्योदिपादांतं तिलान्विकीर्यायंतुनइतिसर्वांतेसकृज्जपेदितिनिबंधाः अत्रोपवेशन
संवेशनपाद्यार्घ्यान्यचमनगंधीयान्यपिहेमाद्रिणोक्तानि तान्यथर्ववेदिनांनियातानिनान्येषां तेषांचप्रपितामहादिपित्रंतंप्रातिलोम्येनसर्वप्रयोगः वाराहे गं
धपुष्पार्चनंकृत्वादद्यादूर्मोतिलोदकं गार्ग्ये। शिरस्तःपादतोवापिसम्यगर्घ्यंचर्चयेत्ततः ततःस्वधार्घ्यइति पितृपितामहादिविप्राग्रेप्रत्येकंनिवेदयेदितिका
रिकायांवृत्तौच आश्वलायनः प्रसव्येनेतरपाण्यंगुष्ठांतरेणोपवीतित्वाद्दक्षिणेनवासव्योपगृह्यतेनपितरिदंतेर्घ्यं पितामहेदंतेर्घ्यं प्रपितामहेदंतेर्घ्यमित्य
पूर्वेता प्रतिग्राहयिष्यन्सकृत्सकृत्स्वधार्घ्यइति प्रदत्वातिस्त्वनुसृष्टास्त्वनुमंत्रयीत यादिव्याआपः पृथिविसंबभूवुर्या अंतरिक्ष्याउतपार्थिवीर्याः हिरणवर्णा
यज्ञियास्तानआपःशंस्योनाभिवंतिति अर्घ्यादिप्रागगंधादेर्यज्ञोपवीतमेव अर्घ्यदानास्रागन्या अपोदद्यात् यद्यप्यत्रसव्येन दक्षिणेनवार्घ्यंदद्यादि
युक्तं तथापिदक्षिणेनेत्यभिमतेर्थे कारिकायांवृत्तौचैवं पित्रादेस्त्रिभिःपात्रैर्दद्यात् पितुस्स्थानेविप्रत्रयेचेदेकार्घ्यंविभज्यदद्यात् त्रयाणांस्वधार्घ्यइति
सकृत्सकृत् एवंपैतामहादावपि जलदानमर्घ्यमंत्रश्चप्रतिविप्रमावर्तते तेषुगंधादेश्चप्रतिविप्रंपदार्थानुसमयः कांडानुसमयोवा पित्रादित्रया
णामेकविप्रपक्षेत्रिभिःपात्रैरेकस्यैवार्घ्यंदद्यादितिवृत्तिः कारिकापि स्वधार्घ्यइत्यपोर्घ्यास्ता उपवीतीनिवेदयेत् निवेदनास्साकप्राचीनावीतमेव
सर्वं अर्घ्यसशेषमादाय दक्षिणेनतुपाणिना सव्यहस्तगृहीतेननिनयेत्सितृतीर्थतः दत्वादत्वानिनीतास्ता यादिव्यचानुमंत्रयेत् यत्तु यादिव्याइतिमं
त्रेणहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेत्इति यच्चवाराहे तिलांबुनाचापसव्यंदद्यादर्घ्यादिकंद्विजइति यच्चव्यासः गोत्रसंबंधनामानिपितॄणामनुकीर्तयेत् ए
केकस्यांतुविप्रस्य अर्घ्यपात्रंविनिक्षिपेदिति तद्बह्वृचातिरिक्तविषयं ततआचामेत् एवंमातामहादिष्वपि आश्वलायनः संस्रवान्समवनीय

ताभिरद्भिःपुत्रकामोमुखमनक्ति संस्रवःशेषः संस्रवद्विपरिशिष्टोभवतीतिशतपथश्रुतेः केचित्तुहस्तगलितांबुवदंति तन्न समवनीयांस्तेद्वेपात्रेपितृपात्रेआ
सिच्येतिवृत्तेः प्रथमेपात्रेसंस्रवान्समवनीयेतिकात्यायनसूत्राच्च ब्राह्मतुप्रतिबिंबंमुखेलोकनमुक्तं स्कांदेत्वायुःकामस्यैतत्पासेचनमुक्तं पित्र्यविप्रे प्राड्मुखस्य
कर्तुरभिषेकः कार्यइतिकेचित् आश्वलायनः नोद्धरेत्प्रथमंपात्रंपितॄणामर्घ्यपातितं आवृतास्तत्रतिष्ठंतिपितरः शौनकोब्रवीत् यावद्विप्रविसर्जनमिति
तुर्यपादेयमीयःपाठः अत्रवृत्तिः पितृपात्रसमवनयनदेशान्नचालयेदाश्राद्धसमाप्तेः यस्मात्तत्रतृतीयपात्रेणावृताइति यद्वा प्रथमपात्रमेवन्युब्जि
तंकुर्यादितिकामात्मतावेपीदमेवशेषप्रतिपादनं हेमाद्रौकौर्मे संस्रवांश्चततःसर्वान्पात्रेकुर्यात्समाहितः पितृभ्यःस्थानमसीतिन्युब्जपात्रंनिधापयेत्
शूलपाणौयमस्तु पैतृकंप्रथमपात्रंतस्मिन्पैतामहंन्यसेत् प्रपितामहंततोन्यस्यनोद्धरेन्नचचालयेदिसाह संस्रवानानीयतृतीयेनछादयन्न्युब्जंकुर्यादि
तिसैवैकवाक्यतार्थइतिकेचित् अत्रिः गंधादिभिस्तदभ्यर्च्यततीयेनापिधापयेत् पितृभ्यःस्थानमसीतिशुचौदेशेचितेर्चयेत् अर्चनंन्युब्जीकृतेपितृत्वं न्युब्जमूजर
तोन्यमदितिप्रचेतसोक्तेः सर्वविप्रान्तरतोन्यसेदितिहेमाद्रिकल्पतरू विप्रवामेइतिहलायुधः कर्तुर्वामेइतिशूलपाणिः उत्तानंविहितंवापिपितृपात्रंनतद्भवेत्स्व
शनसोक्तेर्न्युब्जीकृतेवसाधुः मातामहादिसंस्रवानपिपितृपात्रएवगृह्णीतप्रयोगपरिजातेपात्रपात्रांतरेणापिन्युब्जीकुर्यादितिशूलपाणिः एकोद्दिष्टेतूत्तानंन्युब्जीकृतेतिपितृभक्तोश्री
दत्तः यमोपि स्पष्टमुत्तानमन्यत्रनीतमुद्धारितंतथा पात्रंदृष्ट्वाप्रजंत्याशुपितरस्तत्रयंतिच वैश्वदेवेउत्तानमितिमदनपारिजातः वैजवापः तस्योपरिकुशान्
दत्वाप्रदद्याद्दीपपूर्वकं गंधपुष्पाणिधूपंचदीपवस्त्रोपवीतकं अत्रगंधादेर्देवेपित्र्येचपदार्थानुसमयस्ययाज्ञवल्क्योक्तेःकांडानुसमयेनविकल्पोज्ञेयः बह्वृचानां
तुकर्तृदीपानुक्तेःकांडानुसमयएव अत्रप्राचीनावीतनामगोत्रसंबुध्यायुक्तंप्राक् अन्यद्देववत् तदंतेआचमनंचहेमाद्रौकालिकापुराणे निर्वर्त्यब्राह्मणादेशा
क्रियामेवंयथाविधि मालनानिततोदद्याद्धृतशौचंपुनःक्रमात् आदेशात्सात्त्विकादाद्याद्वित्यन्वयः तेनशैतत्रप्रश्नानुज्ञेये तत्रैववाराहे मंडलानिचका

र्णी॰ दृ॰

र्पणिनैवारेश्चूर्णकेः शुभैः गोमूत्रेक्रियावापि सस्मनागोमयेन च भस्मः भस्मना वारिणा वापि कास्येन मंडलं ततः चतुःकोणं द्विजाग्रस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु मं
डलाकृति वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतं बह्वृचपरिशिष्टे तु दैवे चतुरस्रं पित्र्ये वृत्तं मंडलं कृत्वा क्रमेपास यवान्स तिलांश्च दर्शनं दद्यादित्युक्तं मार्कंडेयः यातुधानाः पि
शाचाश्च क्रूराये चैव राक्षसाः हरंति रसमन्नस्य मंडलेन विवर्जितं हेमाद्रौ हारीतः भूमावेव निदध्यान्नोपरिपात्राणीति तन्निषेधे हेमाद्रावत्रिराह भोजने हेमरौ
प्याणि दैवे पित्र्ये यथाक्रमं हारीतः राजतपार्णताम्रकांस्यपात्राणि भोजने इति तत्रैव वायवे सौवर्णानि दूरोप्याणि कास्यानि तदसंभवे अन्यान्यपि हि कार्याणि द्रा
रुजान्यपि जानता नायसान्यपि कार्याणि पैत्तलानि नतु क्वचित् नचसीसमयानीह शस्यंते त्रपुजान्यपि अत्रिः पंचाशत्पलिकं कांस्यं ह्यधिकं भोजनाय वै गृह
स्थे तु सदा कार्यं भसावे हेमरौप्ययोः पालाशेभ्यो विना न स्युः पर्णपात्राणि भोजने पृथ्वीचंद्रस्तु कांस्यपात्रे हविर्दद्याच्चिराशाः पितरो गता इति ब्रह्मोक्तेः कांस्यपा
त्रनिषेधमाह बोपदेवस्तु स्मृतिसंग्रह सुदाजधिहारः श्राद्धे पलाशपात्राणि मधुकोदुंबराणि च पारिकाकुटकप्लक्षकाकचानि क्रमाज्जगुः कदलीचूतपनस
जंबूपुन्नागचंपकाः अलाभे मुख्यपात्राणां ग्राह्यास्तु पितृकर्मणीति हेमाद्रौ तु कदलीपत्रनिषेधमाह गिराः न जातीकुसुमानि दद्यान्न कदलीपत्रमिति स्मृतः अस्क
राणां कुले जातास्तंसापूर्वेषयिग्रहे तस्याः दर्शनमात्रेण निराशाः पितरो गताः एवं पात्राण्यासाद्य भस्मना मर्यादां कृत्वा विप्रहस्तशोधनं कुर्यात् पिशंगरसाणो इति मंत्रद्वयं के
चित्पठंति मात्स्ये अकृत्वा भस्मर्यादां यः कुर्याद्धस्तशोधनं आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठते तत्रैव ब्रह्मांडे प्रक्षाल्य हस्तपात्रादि पश्चाद्दद्याद्विधानतः प्रक्षाल
नजलं दर्भैः सलिलैर्मिश्रं क्षिपेद्बुधो मंडलोपरीति हेमाद्रिः अथाग्नौकरणं हेमाद्रौ मार्कंडेयः आहिताग्निस्तु जुहुयाद्दक्षिणाग्नौ समाहितः अनाहिताग्निश्चौपसदे अग्न्य
भावे द्विजे प्सु वा वामवीये आहृसदक्षिणाग्नौ तु होमार्थं वै प्रयत्नतः अग्न्यर्थं लौकिकं वापि जुहुयात्कर्मसिद्धये आहिताग्निः सर्वाधानी अर्धाधानी तु गृह्येवेति राम
चंद्रिकापरार्कमिताक्षरामाधवादयः तस्यापि दक्षिणाग्नौ लौकिके वा गृह्य इति हेमाद्रिः कल्पतरुश्च आद्यपक्ष एव तद्युक्तः बहुसम्मतत्वाच्च यद्यपि स्मार्तमग्नौकरणं
श्रौते दक्षिणाग्नौ न युक्तं तथापि वचनाद्भवतीति हेमा[illegible] चंद्रिकादयः इदं दर्शश्राद्ध एव आब्दिकादिषु सर्वाधानी पाणौ अर्धाधानी गृह्ये कुर्यादिति हेमा

द्रिमाधवश्च पक्षांतकर्मनिर्वर्त्य वैश्वदेवं च सान्निकः आहिताग्निरुक्तो हेमाद्रिणा एतदापस्तंबादीनामेव आश्वलायनस्य त्वाहिताग्नेः पाणावेवेति हरिः अर्धाधानि
नः गृह्ये एव व्यतिषंगेणेति प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे बोपदेवस्त्वाह होमशब्दः पिंडपितृयज्ञपरः पितृयज्ञं तु जुहुयात् दक्षिणाग्नौ समाहितः औदुंबरौपासना
ग्नौ तु निरग्निर्लौकिके नले अनग्निर्हस्तार्ये अपार्वणे समुपस्थिते संधायाग्निं ततः कुर्याद्धोमानग्निं समुत्सृजेदिति त्रिकांडमंडनोक्तेः श्राद्धे गृह्याग्नावेवेति लौ
किकाग्न्यादिविधानं चैतेन्निरग्न्यादिविषयं बह्वृचस्य त्वनग्नेरपि पाणिहोम एव अग्निपाणी विना सूत्रे विधांतरानुक्तेः अन्नप्रमाने तु विप्रस्य पाणावेवोपपाद्ये
दिति मन्क्तेश्च हेत्वावेवं कृतिसाग्नेरपि पाणिहोम उक्तो गृह्यपरिशिष्टे आन्वष्टक्यं च पूर्वेद्युर्मासि मास्यथ पार्वणं काम्यमभ्युदयेष्टम्यामेकोद्दिष्टमथाष्टमं च
तुर्थं चापि साग्नीनां वह्नौ होमो विधीयते पित्र्यब्राह्मणहस्ते स्यादुत्तरेषु चतुर्ष्वपीति एकोद्दिष्टं सपिंडीकरणं शूद्रत्वनिषेधात् बह्वृचसाध्यकारास्तु सर्वैकोद्दिष्टेषु पा
णिहोममाहुः इदं बह्वृचानामेव अत्रेदं तत्त्वं स्थालीपाकेन सह पिंडार्थं मुख्यत्वेति सूत्रेणात्र पूर्वं स्थालीपाकश्चोद्यते सर्वश्राद्धेषु प्रसंगात्ते नानुवादायमतिदेशः त्तिका
रोक्तेः पार्वणे आब्दिकस्यानंगस्य व्यतिषंगस्य वार्षिकादिष्वनतिदेशाद्दर्धाधानिनोपि पाणिहोम एवेति हरिस्वरसः एवं मासिकादावपि षोडशे मासि केश्रा
द्धे सपिंडीकरणे तथा पाणावेव तु होतव्यमन्यत्राग्नौ तु हूयते इति बोपदेवोदाहृतवचनाच्च भाष्यकारमते तु सूत्रे स्थालीपाकेनेति करणत्वानिर्देशात्कृष्णा
च पार्वणांगोगं अतः काम्यादिषु तदभावे कथं स्यात् पिंडदानस्याप्यभाव एतदेवानुरुध्य विकृतावपि वार्षिकादौ व्यतिषंग उक्तः प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे च
तेनैतन्मते धर्धाधानिनोग्न्यादेन वस्तुतस्तु स्थालीपाके सहशाखया प्रस्तरं हरतीति वत्सहभावमात्रकृतेः पालीवतेवत्त्वरूपलक्षणामिव नांगत्वं तत्रैवानांगानुरो
धेन प्रधानभूतपिंडदानस्यागोयुक्तः तेन व्यतिषंगाभावेप्यग्नौ होमो भवतीति बोपदेवः अनाहिताग्नेर्गृह्याग्निमतस्तु सर्वमते गृह्य एव वार्षिकादौ हरिमते
व्यतिषंगेण अन्यमते लौकिके अत्र यथाचारमनुष्ठेयं आश्वलायनः उद्धृत्य घृताक्तमन्नमनुज्ञापयत्यग्नौ करिष्ये करवाणीति वा प्रसनुज्ञा क्रियतां कुरुष्व कुर्वि

निर्ण॰ कमला॰ ३

सव्याग्नौ जुहोतीति यथोक्तं पुरस्तादिति व्यतिषंगपक्षे इदमिति हेमाद्रिः। कर्केकरवाणीत्यत्रैवाग्नाविसनुषंगः। पुरस्तात्सिद्धं पितृयज्ञे। तत्रैवं मेक्षणेनावदायावदानसं
पदा जुहुयात्सोमाय पितृमते स्वधा नमोऽग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इति स्वाहाकारेण चाग्निं पूर्वं यज्ञोपवीती मेक्षणमनुप्रहृत्येति। अवदानसंपदा उपस्त
रणादीत्यर्थः। व्यतिषंगपक्षेऽतिप्रणीतेऽयं होमोऽन्यथा मुख्ये। अतिप्रणीतेऽग्नाविध्ममुपसमाधायेति बह्वृचपरिशिष्टात्। केचित्तु स्वरसेनानिबहेणाधेत्वानुरूपेव
दंति तदेतद्विरोधाच्चिंत्यं प्रयोगपारिजातेप्येवं शौनकः। स्वाहाकारेण होमं तु भवेद्यज्ञोपवीतवान्। तत्र प्रागग्नये कृत्वा पश्चात्सोमाय हूयते। अग्नौ यज्ञोपवी
त्येव प्रक्षिपेन्मेक्षणं ततः। छंदोगपरिशिष्टे अग्नौकरणहोमश्च कर्तव्य उपवीतिना। अपसव्येन वा कार्यो दक्षिणाभिमुखेन च। कातीयानां त्वपसव्यमेव। पिंडपि
तृयज्ञवत्कृत्वेति सर्वातिदेशात्। सव्यं तु छंदोगपरं गोभिलेनैतदुत्तरमेवापसव्योक्तेः। छंदोगा जुहुयुः सव्येनापसव्येन याजुषा इति रत्नावल्युक्तेश्च। अप
पाणिहोमः आश्वलायनः। अप्स्वनुज्ञया पाणिष्वेवेति। पिंडपितृयज्ञकल्पाभावेनाग्न्यभावे काम्यादिष्वित्यर्थः। पाणिष्विति बहुवचनात्सर्वविप्रपाणिषु होम इति
वृत्तिः। एवं मातामहेऽपि। शौनकोऽपि सर्वेषामुपविष्टानां विप्राणामथ पाणिषु विभज्य जुहुयात्सर्वं सोमायेत्यादिमंत्रतः। यत्तु हेमाद्रौ कात्यायनः। पित्र्ये यः पंक्ति
मूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निकः। हुत्वा मंत्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेदिति। तद्बह्वृचातिरिक्तविषयं। यत्तु तत्रैव मात्स्ये। अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावथ जले
ऽपि वा। अजकर्णेऽश्वकर्णे वा गोष्ठे वाथ शिवांतिके इति तत्तीर्थश्राद्धविषयं। तद्वदप्सुसमीपे स्याच्छ्राद्धे ज्ञेयो विधिस्तदेति तत्रैव कात्यायनोक्तेः। निर्जले
जकर्णादौ यत्तु चंद्रोदये यमः। दैवविप्रकरेऽनग्निः कृत्वाग्नौकरणं द्विज इति तद्भार्यापरं। अपत्नीको यदा विप्रः श्राद्धं कुर्वीत पार्वणं। पित्र्यविप्रेस्तनुहोता
विश्वेदेवेषु हूयते इति तत्रैव कात्यायनोक्तेः। हूयते इति छांदसो व्यत्ययः। हेमाद्रौ वायवीये विधुरो दैविके कुर्याच्छेषं पित्र्ये निवेदयेत्। दैवविप्रानलस्तत्र च। शिवः
वैश्वदेवार्थदेकास्मिन्भवेयुर्वाप्ययो द्विजाः। तदे[illegible]यो होतव्यं स्याद्द्विधैं विहितस्तदा। सोप्याद्यः प्रथमो वा नियम्येति न्यायात्। तेन मृतभार्यस्य

देवहोमः। अनुपनीतब्रह्मचर्यादिस्तु पित्र्ये अग्न्यभावः स्मृतः। यावद्भार्यां न विंदतीति हेमाद्रौ जातूकर्ण्योक्तेः। सभार्येनष्टाग्नेरपि पित्र्ये करे इति पृथ्वीचंद्रः। उपवीतित्वं देवहोमः
प्राचीनावीतिना पित्र्ये यद्वा सर्वत्र दैवपित्र्यकरयोर्विकल्प इति हेमाद्रौ मदनरत्ने पारिजाते च। यदा तु पितृमातामहयोर्दैवपित्र्यविप्रभेदस्तदा भेदेन पाणिहोम इत्यपरार्के
चंद्रिकायां च। यदा तु दैवं तंत्रं तदा तंत्रेण सकृद्देवपाणिहोम इति केचित्। हेमाद्रिस्तु मातामहस्य भेदेऽपि कुर्यात्तंत्रे च साग्निक इति कात्यायनस्मृतेर्भेदमाह। पूर्वं पित्र्यपिमा
धवीयेप्येवं सप्तरूपि विदेशादौ पाणिहोमो ज्ञेयः। यत्तु कर्के पाणावग्निं विनाश्राद्धमेव नास्तीत्युक्तं तत्सपिंडीकरणवार्षिकाद्यकरणापत्तेर्यत्किंचिदेव। यत्तु रहला
वदीये अनग्निर्दूरस्थायी श्रसावर्णे समुपस्थिते भ्रातृभिः कार्यश्राद्धं साग्निकैर्विधिवद्द्विजाः। क्षयाहे दिवसे प्राप्ते स्वस्याग्निर्दूरगो यदि तत्रैव भ्रातरः स्युश्चेल्लौकिके कार्यमिति
स्मृतिः। औपासनाग्नौ दूरस्थे समीपे भ्रातरि स्थिते यद्यग्नौ जुहुयाद्वापि पाणौ वा सहि पातकी। औपासनाग्नौ दूरस्थे केचिदिच्छंति सत्तमाः। पाणावेव तु होतव्यमिति
नेतत्समंजसं। तद्व्याख्यानादरादुपेक्ष्यं हेमाद्रौ यमः। अग्नौकरणवत्तत्र होमो विप्रकरे भवेत्। पर्युक्ष्य दर्भानास्तीर्य यत्नाद्ध्यग्निसमो द्विजः। मेक्षणेन करेणाथ होमः। मेक्षण
ग्रहणमिति हेमाद्रिः। स्मृतिरत्नावल्यां नानुज्ञा पाणिहोमस्यान्यत्र। पर्युक्षणेक्षणे नाग्नेतमधादिति च नस्यातामित्यमेक्षणे। कर्कोपाध्यायस्त्वेवमाह। माधवीये चंद्रिका
यां चानुज्ञादि सर्वं भवतीत्युक्तं। पाणिहोमप्रश्नाद्याद्यापरार्के शौनकः। अनग्निश्चेद्दाज्यं गृहीत्वा भवतत्त्वेवाग्नौ करवामीति पूर्ववत् तथास्त्विति आश्वलायनः।
यद्विपाणिष्वाचांतेष्वन्यदन्नमनुदिश्य सन्नमने स्तृष्टं दत्तमभुक्तमिति पाणौ हुतं पात्रे निधाय विप्रे आचम्य कृते हुतशेषं पात्रेषु दद्यादित्यर्थः। सदंप्रभृत नोमि
त्तिकं चेदमाचमनं न कुलसत्पानिमित्तं भुक्तं पाणितले दत्तं पूर्वमश्नंत्यबुद्धयः। पितरस्तेन तृप्यंति शेषान्नं न लभंति ते। यच्च पाणितले दत्तं यच्चान्यदुपकल्पितं
एकीभावेन सा नैव पृथक्भावेन विद्यते इति बह्वृचपरिशिष्टात्। हेमाद्रावप्याचमने हत्यर्थवाद उक्तः। पाणावाच्योऽहि द्विजः भुं न इति भाष्ये साचांतेषु भक्ति
तेषु चमसभक्षणे। भक्षणानंतरं चनाचमनं अधिसाम्यात्। पूर्वं निषिद्धस्तु सपिंडीकरणे ज्ञेयः। दद्यादिति चोदितत्वात्। नखत्रैवादित्वादिर्युक्तं। नवत्तद्बह्वृचसंमतं। यत्तु
बोधायनेन तस्मिन्नाशिते द्याद्यदन्नं प्रकृतमन्यदिति पिशक्षयामुक्तं तत्तच्छाखीयानामेवेति हेमाद्रिः। तत्रैव यमः। ॥ जुहोति। पित्र्यपाणिहुतावशिष्टं पितृपात्रेषु निक्षि
पेत्। अग्नौकरणशेषं तु न दद्याद्वैश्वदेविके। एतदग्निहोमेऽपि समं कर्कस्त्वेतद्धुतशेषं दैवत्यविरोधात्सर्वविप्रेषु दद्यादित्याह। तत्रैव बह्वृचसि[illegible] पित्र्यविप्रकरे हु

डि: तृ:

ताशेषंपात्रेषुनिक्षिपेत्· पिंडेभ्यःशेषंयत्तुकिंचिन्नदद्यात्देवविके· अथापस्तंबानांसूत्रे उद्ध्रियतामग्नौचक्रियतामित्यामंत्र्यकाममुद्ध्रियतां काममग्नौ
चाक्रियतामित्यतिसृष्टउद्धरेज्जुहुयाच्च· नष्टाग्निविधुरादिविशेषोहरदत्तनारदीये· नष्टाग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते संधायाग्निंतथाहोमं
कृत्वातंविसृजेत्पुनः अथाग्नौतित्कालेग्निंसंधायकृत्वाहोमंत्यजेदित्यर्थः एतदापस्तंबानामेव· पाणिहोमस्तुछंदोगादीनां विश्वप्रकाशेपि सा
ग्निरौपासने नग्निरग्नौकुर्वीतिलौकिके पाणौहोमंप्रशंसंतिनत्वापस्तंबशाखिनां स्नातकाविधुराबास्युर्येदिवाब्रह्मचारिणः अग्नौकरणहो
मंतुकुर्युस्तेलौकिकेनले· अथाश्वलायनेअग्नौज्योतिरहुध्यव्याहृतीर्हुनेत् ततोनुज्ञातोग्नौ धनाद्यास्यभागात्त यन्मेमातेत्याद्युदकुर्यात् तत्रसमा
नाकृतयः षडाज्यस्येतित्र्योदयव्यसयोर्वा· यथा· यन्मेमाताप्रलुलोभ तन्मेरेतःपितावृंक्तां यास्विष्टीतिद्वाभ्यां· अमुष्मैस्वाहेतिपितुर्नाम्नाहोमो
यन्मेपितामहीप्रलुलोभ· तन्मेपितामहोवृंक्तां अंतर्दधेइति तन्नाम्नापितामहायेदं यन्मेप्रपितामही· तन्मेरेतःप्रपितामहोवृंक्तां अंतर्दधेत्यनुभि
रितितन्नाम्नाप्रपितामहायेद्वो· मातामहेषुतुः· यन्मेमातामही· तन्मेमातामहोवृंक्तां· अन्यमातामहोवृंक्तामित्याद्यो· यन्मेमातुःपितामही प्रलु
रेतोमातुःपितामहोवृंक्तां अन्यंमातुःपितामहोवृंक्तां यन्मेमातुःप्रपितामहीप्रलु० रेतोमातुःप्रपितामहोवृंक्तां· अन्यंमातुःप्रपितामहोवृंक्तां
सर्वत्रैवामुष्मैस्वाहेतिततन्नाम्नायाज्यैतेद्वेस्यसंग्रहे योज्यःपित्रादिशब्दानांस्थानेमातामहादिकः· अन्नंहस्तेनतथास्पर्शो तिलपिंडादिदान
के· यन्मेमातामहीत्यादितत्रोदाहरणंभवेत् ततोयेदेहेस्थेकाञ्चाकृतिः ततःस्वाहापित्रइत्याद्येराज्यंहुत्वा स्विष्टकृतंहुत्वा सर्वभक्ष्यांकि शिव·
चिदादायोदगुद्धृत्यभस्मोपोह्य तत्रलक्ष्मीस्वाहाकारेणजुहोति· परिषेचनांतंस्थालीपाकवत् अयमग्नौकरणहोमोमासिश्राद्धएव तच्च
स्मार्ताग्न्यभावेनकार्यमित्येकेचित्· कार्यमेवेतिबहवः अतएवसर्वाधानिनोहोमवर्जंमासिश्राद्धमुक्तं· हरदत्तेनभाष्ये महाल

येतद्दर्शितके प्रकरणांतरत्वात्कर्मांतरत्वेन स्मार्तपार्वणवत्कार्यमितिस्वगुरवः आब्दिकादिषुतुस्मार्तपार्वणविधिरेव पुनंमातृवार्षिकादिषु मासिश्राद्ध
विकृतावष्टकायां मातृश्राद्धेवैकृतहोमेनप्राकृतहोमबाधः अन्वष्टकासुमातृश्राद्धेनेतिभाष्ये· तत्रापिश्राद्धेतुरवक्रियमाणेतु यन्मेमातेत्यादौगुणत्वेपि
मातुःप्राधान्यंविवक्षितं मासिश्राद्धेनकल्पोव्याख्यात इतिसूत्रात् आग्नेय्येवमनोताकार्येतिवचनादग्निशब्दस्यैववैकृतदेवताभिधायित्वं तेनामुष्माद्रत्य
त्रामुकामुकशर्मणेपितृभ्यामित्याद्यूहःकार्यः तच्चमासिश्राद्धंजीवत्पित्रादिनाव्युत्क्रममृतपित्रादिनाचकार्यमित्युक्तं हरदत्तेनभाष्ये· तत्प्रकारस्तुवक्ष्य
ते मातापित्रोर्दिनादौतुनोहः तस्मादृनोहइतिनिषेधात्स्वकृतासूहाभावाच्च पत्नीसंनद्धेतिवत् उपदेशमतेनोहः यथापत्नेमातेरोप्रलुलुभे [illegible]मावन
नुव्रतइत्याद्यस्मत्पितृकेतमासिश्राद्धनिर्णयेद्रष्टव्यं इतिदिक् अन्यत्प्राग्वत् अथपरिवेषणं तच्चोपवीतिनैवाज्येनदेवपूर्वंमांसमासपक्वमितिपात्राण्युपनीयकुर्यादिति
हेमाद्रिः तत्रैवशौनकः· विधिनादेवपूर्वंतुपरिवेषणमाचरेत् तत्रैवधर्मः· फलस्यानंततांप्रोक्तां स्वयंचपरिवेषणे तत्रैववक्ष्यमुत्तविष्णुः· भार्ययाश्राद्धका
लेतुप्रशस्तंपरिवेषणं ब्रह्मांडे नापवित्रेणनैकेन नोद्धृतेनविनाकुशैः तु नायसेनायसेनैवश्राद्धेतुपरिवेषयेत् वसिष्ठःआयसेनतुपात्रेणयदन्नंसंप्रदीय
ते भोक्तासविष्ठासमंभुंक्ते दाताचनरकंव्रजेत् पैठीनसिः सीसकायसरीतिपात्राण्ययज्ञियानि तत्रैवहारीतः सौवर्णराजताभ्यांच खड्गेनोदुंबरेणवा दत्तमक्षय्यतां
यातिफल्गुमात्रेणवापुनः काष्र्णाजिनिः दर्व्यादेयंघृतंचान्नंसमस्तव्यंजनानिच· उदकंचैवपक्वान्नंनोदर्व्याचकदाचन यमः पंक्तौविषमदानंश्च निष्फलानि वै
विधते· पृथ्वीचंद्रोदयेपराशरः सर्वदाचतिलाग्राह्याः पितृकर्मविशेषतः भोज्यपात्रेतिलान्दृष्ट्वा निराशाःपितरोगताः चंद्रिकायांहरदत्तानपः हस्तद
भास्तुयस्तेन्हा लवणव्यंजनादयः पितृणांनोपतिष्ठंतिसांकाभुंजीतकिल्बिषं घृतपात्रेविशेषोग्रंथांतरे ओदनेपरमान्नेचपात्रमांसाद्यमुद्धृत्यधीः
घृतेनपरयुस्यात्रतद्धस्तेनघृतंभवेत्· घृतादिपात्राणिभूमौस्थापयेत् नतुभोजनपात्रइतिमदनरत्ने संग्रहे हस्तदत्तंतुनाश्नीयात्लवणंव्यंजनादिकं अ
पक्वंतलपक्वंचहस्तेनैवप्रदीयते पात्रालेपनमुक्तंचलुविशातमेत· उत्तानंदक्षिणंसव्यं नीचपात्राण्युपस्पृशेत् याज्ञवल्क्यः दत्वान्नंपृथिवीपात्रमिति

पात्राभिमंत्रणं कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजांगुष्ठं निवेशयेत् बौधायनः निवेश्यांगुष्ठेनानखेनानुदिशति पृथिवी पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे वः अमृतं जुहोमि ब्राह्म
णानां त्वा विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मामेषां पितॄणां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिँल्लोक इति आद्यजुहोमि अग्नये स्वाहा शब्दः कातीयसूत्रे उक्तः मंत्रे स्वधा
शब्दः अंगुष्ठे विशेषमाह हेमाद्रौ धौम्यः परिवेषणे चांगुष्ठं द्विजस्यान्ने निवेशयेत् तथा उत्तानेन तु हस्तेन द्विजांगुष्ठनिवेशनं यः करोति द्विजो मोहात्त
द्रक्षांसि भुंजते तत्रैव यमः विष्णोर्हव्यं च कव्यं च ब्रूयाद्रक्षस्वेति क्रमात् दैवे पित्र्ये वैसर्थः तत्र गात्रिः संबंधनामगोत्राणि इदमन्नं ततः स्वधा पि
तृक्रमादुदीर्येति स्वसत्तां विनिवर्तयेत् हस्तेनामुष्मिन्नाद्यमिदमन्नमुदीरयेत् अत्रान्नदाने चतुर्थी स्यात् दिश्यादि विशेषाः पूर्वमुक्ताः अत्र पृ
थ्वीकांते अमुक पुरूरवार्द्रव संज्ञका विश्वेदेवा देवता इदमन्नं सपरिकरं द्रव्यं ब्राह्मणाहवनीयार्थं दत्तं च दास्यमानं चातृप्तेर्यथेष्टं गंधोदेशे
भोक्ता इदमन्नं ब्रह्मसौवर्णपात्रस्थमन्नमक्षय्यवटच्छायास्थममुकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमन्नममृतरूपं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चातृप्तेः स्वा
हा न मम ममेति वह्वृचपरिशिष्टे हेमाद्रावनुमतः प्रयोगः एवं पित्र्ये ऽमुकगोत्र वसुरूपादि तत्तन्नामरूपं ततो ये देवास इति दैवे ये चेह पि
तर इति पित्र्ये केचिज्जपंति ततोऽच्छिद्रं वाचयेत् तत्रैव प्रचेताः अपोशानं करे विप्रे संकल्पाच्छिद्रभाषणात् निराशाः पितरो यांति दैवे
सहो न संशयः पारस्करः संकल्प पितृदेवेभ्यः सावित्रीमजुप श्राद्धं निवेद्यापोशानं जुष्यपेष्याय भोजनं निवेद्येति ब्रह्मार्पणं के संशयः अ
त एव बृहन्नारदीये ऽन्नत्यागमुक्त्वोक्तं दत्तं हविश्च तत्कर्म विष्णवे वै समर्पयेदिति यत्तु कूर्मलेकाद्धाजिनिः अपसव्येन कर्तव्यं पि
त्र्यं कर्म मशेषतः अन्नदानादृते सर्वमेव मातामहेष्वपीति तदप्येतत्सरं तच्च ब्रह्मार्पणं हरिदीता चतुर्भिश्चेति केचित्पठंति धर्मप्रदीपे
ततो नं पितृदेवेभ्यः संकल्प च यथाविधि दत्तं च दास्यमानं च आतृप्तेर्न मम मेति च तथा श्राद्धान्नस्य तु संकल्पो भूमावेव प्रदीयते हस्ते यदी
यमानं तु पितॄणां नोपतिष्ठते वैश्वदेवस्य चान्नं तु पितृपात्रस्य दक्षिणे संकल्पोदकदानं स्याच्छ्राद्धे यथारुचि प्रचेताः अपोशानं प्रदायाथ

सावित्रीं त्रिर्जपेदथ मधुवाता इति त्र्यृचं माध्विरित्येतत् त्रिरं तथा याज्ञवल्क्यः सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्र्यृचं जप्त्वा यथासुखं वाच्यं भुंजीरंस्तेपि वा
ग्यताः यथासुखं जुषध्वमिति वाच्ये अत्रिः असंकल्पितमन्नाद्यं पाणिभ्यां यस्तु पस्पृशेत् अभोज्यं तद्भवेदन्नं पितॄणां नोपतिष्ठते अन्नं दत्तं न गर्हेत्
या द्याव तोयं न संपिबेत् अपोशाने वामभागे सुरापानसमं भवेत् दक्षभागे तु यः कुर्यात् सोमपानफलं लभेत् तथा पुनरापूर्यापोशाने सुरापानस
मं भवेत् हेमाद्रौ वसिष्ठः दत्त्वा व्याप्ययथादत्तं भूमौ यो नि क्षिपेद्बलिं तदन्नं निष्फलं याति निराशैः पितृभिर्गतैः केचिदाज्येन कुर्वंति तेनैव पायसेन त
थाज्येन माषान्नेन तथैव च न कुर्याद्बलिदानं तु ओदनेन प्रकल्पयेदिति स्मृतिसारे निषेधात् शंखः श्राद्धे नियुक्तान्भुंजानान्नपश्येदेवणादिषु उ
च्छिष्टाः पितरो यांति एकतानात्र संशयः कात्यायनः अश्नत्सु जपेत्सव्याहृतिकां गायत्रीं सकृत्त्रिर्वा राक्षोघ्नैः पुरुषसूक्तमप्रातिरथमिति हेमाद्रौ ब्रह्मो
क्त पुराणे यद्ब्रह्म चपोरुषसूक्तं श्रावयेद्ब्राह्मणान्नित मात्स्यपाद्मयोः ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां स्तोत्राणि विविधानि च इंद्रेशसोमसूक्तानि पावमानीः स्वशक्ति
तः मंडलब्राह्मणं तद्वत्प्रीतिकारि च यत्पुनः अभावे सर्वविधानां गायत्रीं जपमाचरेत् पृथ्वी चंद्रोदये ब्राह्मे वीणावंशध्वजं चापि विप्रेभ्य सन्निवेद
येत् जपेच्च पौरुषं सूक्तं नाचिकेतत्रयं तथा त्रिमधु त्रिसुपर्णं च पावमानीयजूंषि च हेमाद्रौ वसिष्ठः हुंकारेणापि यो ब्रूयाद्धस्ताद्वापि वदेद्गुणान् भूतला
दुद्धृत्यान्नं भुंक्ते हस्तेन वा पिबेत् प्रौढपादो बहिःकक्षो बहिर्जानुकरोपि वा अंगुष्ठेन विनाश्नाति मुखशब्देन वा पुनः पीतावशिष्टतोयानि पुनरुद्धृत्य
नापिबेत् खादितार्धात्पुनः खादेन्मोदकानि फलानि च मुखेन वाधमेदन्नं निष्ठीवेद्भाजने पि वा इत्थमश्नन्द्विजः श्राद्धं हत्वा गच्छत्यधोगतिं जाबालिः
इष्टं मुक्त्वा हविष्यं च द्यादन्नं शनैःशनैः वृद्धशातातपः अपक्षतं तु याचितव्यं श्राद्धार्थमुपकल्पितं न याचते द्विजो मूढः स सर्वासि तदघातकः यत्तु यमः श्रा
द्धे द्विजानेवदद्यान्न याचेन्न च दापयेदिति तदसंपादितविषयं हेमाद्रिः हारीतः ऊर्ध्वपाणिश्च विस्मृतः सक्रोधो विस्मयान्वितः भग्नपृष्ठस्तु

निर्ण० तृ०

यद्युक्तेनतस्त्रीणातिवेपितॄन् प्रचेताः नस्पृशेद्वामहस्तेनभुंजानोन्नंकदाचन० नपादौनशिरोबस्तिंनपदाभाजनंस्पृशेत् शंखः श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्म
णोब्राह्मणंस्पृशेत् तदन्नमत्यजन्भुक्त्वागायत्र्यष्टशतंजपेत् उशनाः भोजनंतुननिःशेषंकुर्यात्श्राद्धे कथंचन० अन्यत्रदध्नःक्षीराद्वाक्षौद्रात्सक्तुभ्यएव
वच ब्राह्मणोनवाश्रुपातयेज्जातुनशुष्कांगिरमीरयेत् नचोच्छिष्टेतभुंजानानचकुर्वीतमत्सरं यमः स्वाध्यायंश्रावयेत्सम्यग्धर्मशास्त्राणिचैवहि० प्रचेताः
भुंजानेषुद्विजेषु सम्यक्तु सामलक्षणं जपेदासिमुखेवात्स्वा पित्र्यंचैवविशेषतः यजूंषिचैवरुद्रंचराक्षोघ्नीःसूक्तान्चैवच० राक्षोघ्नीःकृणुष्वपाजइतिस्त्रियो
द्याः तत्रैवनिगमःभुंजत्सुजपेत्सावमानीरुद्रीरतामध्वन्वतीश्च अन्नसूक्तःपितृनुक्तोपमिति एष्वांचंद्रप्रत्ययमरण्यपः भुंजानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्तत्रवैत
गुरुं पादकर्कंततःकृत्वा अन्यंविप्रंनियोजयेत् क्षणपाद्यादिदत्तेस्यर्थः विप्रवमनेतत्रैवदक्षः निमंत्रितस्तुयःश्राद्धे भोजनेमुखनिःसृतेन तदेवहो
मंकुर्वीतस्वाग्नौविप्रःसमाहितः प्राणादिपंचभिर्मंत्रैर्यावद्भात्रिंशत्संख्यया ब्राह्मणस्तुततःकृत्वाधृतप्राशनमाचरेत् साग्निधानेतु० ऐंद्राग्न्यसामसू
क्तेनश्राद्धविघ्नोयदाभवेत् अग्न्यादिभिर्भोजनेनश्राद्धंसंपूर्णमेवहीतिउक्तं अग्न्यादिभिरितिलौकिकाग्निस्थापनचरुनिर्वापाद्यान्यसांगोतनाम
गोत्रपूर्वमग्नौपितृनावाह्यसंपूज्याभ्यासांगंकृत्वा प्राणादिभिर्हुत्वात्रिंशदाहुतीर्कुर्यादित्यर्थः भोजनेनपुनःश्राद्धं० तेनहोमःपुनःश्राद्धंवेतिपक्ष
द्वयमुक्तं तत्रोक्तंजपस्तुसम्यगनुगतः स्मृतिसंग्रहे प्राधान्यंपिंडदानस्यभोजनस्यतदंगता अतोभुक्तिक्रियाहानौश्राद्धावृत्तिर्नमन्यते० पिंडदानोत्तरंवां
तौहोमएवनावृत्तिः पिंडदानात्प्रागवांतेतद्दिन उपवासंकृत्वापरेद्युःपुनःश्राद्धंकार्यमित्यर्थः तत्रैवश्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोवमतेयदि लौकि
काग्निंप्रतिष्ठाप्य अर्चयेच्चहुताशनं तथा एकएवयदाविप्रोभोजनेछर्दितोयदि तदैवाग्निंसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि० द्वितीयपक्षोत्स राम०
ग्निविधाने भोजनोपक्रमारब्धेप्रक्रमात्पूर्व[illegible]यदि श्राद्धविघ्नेपुनः कार्यंजपहोमोनतत्स्विदो० स्मृतिसंग्रहे० अकृतेपिंडदानेतुभुंजानाब्रा

ह्मणावमेत्० पुनःपाकान्नुकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि० पिंडदानंश्राद्धं अकृतेपिंडदानेतुपितायदिवमेत्ततो पुनःपाकंप्रकुर्वीतश्राद्धंकुर्याद्यथा
विधीतितत्रैवोक्तेः तथापित्र्यर्थानांत्रयाणांहिपिता[illegible]वमतेयदि तद्दिनेचोपवासस्या सुनःश्राद्धंपरेहनि० तथा वमनेवातिरिक्तेवा तद्दिनंपरिवर्जयेत्
एकोद्दिष्टमासिकाब्दिविषयं दर्शादौतुवांतावामेन तदेवकार्यं० श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितं अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरादृते इति
मरीचिस्मृतेः श्राद्धेपिंडदानमेवप्रधानमितिकर्काचार्याः तन्मतेदक्षोक्तोहोमएवनावृत्तिः विप्रभोजनमितिमेधातिथिः भोजनपिंडदानाग्नौकर
णानीतिकपर्दिधूर्तस्वामिहेमाद्र्यादयः तन्मतपूर्वोक्तोनिर्णयः तत्रेदंतत्त्वं वैश्वदेविकस्यवमनेहोमएवनावृत्तिः अंगत्वात् तच्चरक्षार्थत्वा
त्० इतिश्राद्धकृतदक्षोक्तमासिश्मतेश्च तत्रजयान्नुकुर्यादितिवत्० पितामहादेरपितथा पितृसुक्तेरितिकेचित्० तस्यापिप्रधानत्वात्सितवे
दितितुयुक्तं० सपिंडीकरणादौवार्षिकवत्० सपिंडीकरणादीनियानिश्राद्धानिषोडश० तत्रपिंडप्रधानत्वंप्रेतत्वविनिवर्तकमितिस्मृतेः महै
कोद्दिष्टादौतूभयप्राधान्यादावृत्तिरेव एकएवद्विजोभोज्यपिंडोप्येकोविधीयतइतिस्मृतेः वृद्धिसंकल्पनित्यश्राद्धादौतुभोजनप्राधान्याद्धानौ
आवृत्तिरेव वृद्धिश्राद्धविकल्पेनपिंडदानंबुधैःस्मृतं नित्यश्राद्धमदैवंस्यात्पिंडदानविवर्जितमितिस्मृतेः भुक्तिक्रियायाःप्राधान्यंश्राद्धेसंकल्प
संज्ञके तत्रैवपित्रविप्रस्यतत्पूर्वातिपुनःक्रियतिसंग्रहोक्तेः श्रवमघादावप्येवं तीर्थमहालयादौदर्शवदितिसाशाकीयालोचनेनप्रतीमः अभ्यला
यनः तृप्तान्ज्ञात्वामधुमतीःश्रावयेदक्षन्नमीमदंतेतिचसंपन्नंपृष्ट्वा यद्दत्तमुपभुक्तं ततःस्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुद्धृत्यशेषंनिवेदयेदभि
मतेनुमतेचेति अन्नमायत्रीमधुवितित्रिकंजपेदापिक्रम्य० तृप्तान्बुध्वान्नमादायसतिलंपूर्ववत्करेदितिप्रचेतसोक्तेः व्यासः तृप्तात्रेत्तांतुष
माप्तान्ब्रूयत्स्ततास्मद्वस्थ० अभिमतेविप्रःसर्वांकृतुमितिःशेषान्नकापि अन्नशेषैश्चकिंकार्यमितिपृच्छेततांस्ततः तैरुक्तःसहसोपभुज्यमितिप्र
त्युक्तिपूर्वकं प्रदद्युःसकलंतस्मैसर्वांकुर्युर्यथाकृचि० श्राद्धविशेषप्रश्नमदमात्हेमाद्रौविष्णुः पित्र्यस्वदितमितिमोस्यांस्कंधत्संपन्नामि

सन्मुदये दैवेरोचतइति आयुष्यमितिसेरिषु स्वेरमिश्राद्धं याज्ञवल्क्यः अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च तदन्नं प्रकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः स
कृत्सकृत् इदं चान्नविकिरदानमन्यशाखिनां आश्वलायनानां तु पिंडांत एव सूत्रकृतोक्तेः कात्यायनस्तु विकिरोत्तरं गायत्र्यादि जपं तृप्तिप्रश्नं
चाह हेमाद्रौ देवलः ततः सर्वाशनं पात्रे गृहीत्वा विविधं बुधः तेषामुच्छेषणस्थाने विकिरं तु विनिक्षिपेत् माधवीये प्रचेताः सार्ववर्णिकमादाय
ये अग्नीति तु विक्षिपेत् सच कुशे कार्यः दर्भेषु विकिरश्चायदुक्तौ स्मृतौ मंत्रः कातीयः अग्निदग्धाश्च ये जीवा येप्यदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तृप्य
तु तृप्ता यांतु परां गतिं अन्ये तु असोमपाश्च ये देवा यज्ञभागविवर्जिताः तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वैश्वदेविकं इति हेमाद्रौ गोभिलोक्तेन दै
वे असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां योषितां कुलस्त्रियः दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताभ्यश्च पैतृकं मिसाग्निपुराणोक्तेन पित्र्येन्नं विकीर्य ये अग्नि
दग्धा इत्युच्छिष्टपिंडं कुशोपरि एषमद्यादि सार्द्धः पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं ब्राह्मे ततः प्रक्षाल्य हस्तौ चाचम्य ह्यग्रे संस्मरेत् माधवीये गौतमः वि
किरमुच्छिष्टैः प्रतिपादयेत् हेमाद्रौ व्यासः उच्छिष्टैरेव विकिरं सदैव प्रतिपादयेत् भृगुः पिंडवत्प्रतिपत्तिस्याद्विकिरस्येति तोत्वलिः श्राद्धका
शिकायां यजमानस्य दासादीनुद्दिश्य द्विजसत्तम तस्मादन्नं त्यजेद्भूमौ वामभागेषु पैतृके मनुः उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य च दासव
र्गस्य तत्पित्र्ये भागधेयं प्रचक्षते उदङ्मुखेष्वाचमनं माधीदद्यात्ततः प्राङ्मुखेषु पित्र्ये दैवे च वेसर्थः शातातपः विश्वेदेवनिविष्टानां चरमं हस्तधावनं
हेमाद्रौ वाराहे हस्तं प्रक्षाल्य यश्चापः पिबेदुच्छिष्टको द्विजः सदा तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः मरीचिः हस्तं प्रक्षाल्य गंडूषं यः पिबेद्विचक्ष
णः आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठते तत्रैव संग्रहे पवित्रग्रंथिमुत्सृज्य मंडलेषु विनिक्षिपेत् हस्तादीन्क्षालयेद्विद्वान् रोरावादौ तु कुत्रचित् श्रीराम॰
आसुरः ताम्बूलोद्गिरणं चैव गंडूषोद्गिरणं तथा क[illegible]पात्रे तथा ताम्रेन कुर्वीत कदाचन उच्छिष्टैर्धान्यचूर्णैः कुर्योः भूमिं शोधयेत् अथ पिंडदानं॰

तत्राचमनोत्तरमग्नौकरणोत्तरं भोजनोत्तरं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरं चेति हेमाद्रौ स्मृतिषु पक्षा उक्ताः तेषां शाखाभेदेन व्यवस्था प्रेतश्राद्धे
षु पूर्वमन्येषु भोजनोत्तरमिति चंद्रिका माधवौ सर्वत्र भोजनांतमिति बह्वृचः आश्वलायनः भुक्तवत्सु चानाचांतेषु पिंडान्निदध्यादाचांतेष्वेके भुक्तवत्स्विति पू
र्वनिषेधार्थं सप्रिरति प्रणीतसमीपे ऽनग्निर्द्विजसमीपे हेमाद्रौ जातूकर्ण्यः व्याममात्रं समुत्सृज्य पिंडांस्तत्र प्रदापयेत् प्रसारितभुजांतरो व्यामः संक
टे तु व्यासः अरत्निमात्रमुत्सृज्येति यत्तु तत्रैव सिकताभिर्मृदा वापि वेदी दक्षिणानिम्नगेति तदन्यशाखिपरं देवलः ततस्तैरभ्यनुज्ञातो दक्षिणां
दिशमेत्य च चंद्रिकायां पिंडनिर्वपणं कार्यं कुशाभावे विचक्षणैः काशेषु राजदूर्वासु पवित्रेषु परमेष्ठिते आश्वलायनः स्फ्येन लेखामुल्लिखेदपहता
असुरा रक्षांसि वेदिषद इति तामभ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नैरवस्तीर्य प्राचीनावीती लेखायां त्रिरुदकेनोपनयेच्छुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहाः शुंधंतां प्रपि
तामहा इति तस्यां पिंडान्निपृणीयादसरार्चीनपाणिः पित्रेस पितामहाय प्रपितामहाय चेत् तत्तेसौ ये च त्वामत्रान्विति हेमाद्रौ पारस्करः कर्षूयामुल्लिखे
त्स्फ्येन कुशेर्वापि महीं द्विजः दक्षिणाप्राचीं वेदीमुत्स्प्रमापरतं बोक्त्रे आवाहयित्वा दर्भाग्रैस्तेषां स्थानानि कल्पयेत् तेष्वासीनेषु पात्रेण पात्रयुक्तेन
तिलोदकं परीचीनेन निम्नापितृतीर्थेन वायवीये मधुसर्पिस्तिलयुतांस्त्रीन्पिंडान्निर्वपेद्बुधः चिरस्थली सेती तिलमन्नं च पानीयं धूपदीपं पयस्तथा॰
मधुसर्पिःखंडयुक्तं पिंडमष्टांगमुच्यते याज्ञवल्क्यः सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः उच्छिष्टसन्निधौ पिंडान्दद्याद्वै पितृयज्ञवत् केचित्पिं
डेषु माषान्वर्जयंति माषाः श्राद्धेषु वैग्राह्या वर्ज्याश्चैवाग्निपिंडयोः ब्राह्मणेषु तथा मध्यं तथा माषाग्निपिंडयोरिति स्मृतिसारात् माषान्सर्वत्र वेद
धात्पिंडेष्वेव विवर्जयेत् इति स्मृतेश्च अत्र मलं चिंत्यं हेमाद्रावपि सर्वशब्दस्य प्रकृतार्थत्वात्सर्वान्नग्रहणमुक्तं अथ पिंडप्रमाणं हेमाद्रौ वांगिराः
कपित्थबिल्वमात्रान्वा पिंडान्दद्याद्विधानतः कुक्कुटांडप्रमाणान्वा आमलकेबदरैः समानिति तत्रैव धूम्रः कपित्थस्य प्रमाणेन पिंडान्दद्यात्स

माहित: तत्संमंविकिरंदद्यात्पिंडांनेतुषडंगुले· अन्येष्विपह्रुतोभद्राम्तु· एकोद्दिष्टेसपिंडेचकथियंतुविधीयते नारिकेलप्रमाणंतुप्रत्यब्देमासिकेतु
था· तीर्थेदर्शेचसंप्राप्तेकुक्कुटांडप्रमाणतः महालयेगयाश्राद्धंकुर्यादामलकोपममित्यादृ: कालिकाप्यामाचार्येः पत्रस्युर्बहवःपिंडास्तत्रबिल्व
फलोपमाः यत्रचैकोभवेत्पिंडस्तत्रखर्जूरसन्निभः प्रेतपिंडस्तुदैर्घ्येणद्वादशांगुलउच्यते इति· वायवीये· पत्नीपिंडास्तुमध्यायात्रिवर्गाभ्यस
हायिनी हेमाद्रौलौगाक्षिः महालयेगयायांचप्रेतश्राद्धेदशाहिके· पिंडशब्दप्रयोगस्यादन्नमन्यत्रकीर्त्यते· शाट्यायनिः असावेतत्तइदमुक्त्वातदेनेच
स्वधानमः असावित्यत्रसंबंधगोत्ररूपादिविशिष्टपित्रादिनामसंबुध्यंतमुक्त्वापुनश्चतुर्थ्यंतेनतदेतेरुपिंडइदमन्नंचास्वधानमोनममेतिवदेदि
तिहेमाद्रिः पित्रादिनामाज्ञानेत्वापस्तंबः यदिनामानिनविद्यात्स्वधापितृभ्यः पृथिवीषद्भ्यइतिप्रथमं पिंडंदद्यात्स्वधापितृभ्योंतरिक्षसद्भ्यइति
द्वितीयंस्वधापितृभ्योदिविषद्भ्यइतितृतीयं एवंमातामहेषुचमातृषुच· बह्वृचानांतुतत्प्राक् कालिकायांस्मृतिः यावदेवोच्चरेन्मंत्रंताव
त्प्राणंनिरोधयेत्· येषांतुगृह्येदर्शेमातृश्राद्धंपृथगुक्तं तेषांपितृभ्यःपश्चिमेमातृभ्यःसांनिध्येमातामहेभ्यःपिंडदद्यमितिगार्ग्यायनः आस्मि
न्पक्षेतत्साम्नेमातामहीभ्योपिदद्यादितिहेमाद्रौ पूर्वासुपितृभ्योदद्यादपरासुस्त्रीभ्यइतिसूत्राच्च एवंयत्रतीर्थमहालयादौक्वचिदिति
नारीणांपृथक्श्राद्धमरूपियइतिचतुर्विंशतिमतात्· पित्रादिनवदैवत्यंतथाद्वादशदैवतमित्यग्निपुराणाच्च मातॄणांपृथगुक्तं यत्रवा· आचा
र्येगुरुशिष्येभ्यः सखिज्ञातिभ्यएवच तत्पत्नीभ्यश्चसर्वेभ्यस्तथैवचजलांजलीन् पिंडांस्तेभ्यःसदादद्यात्पृथक्श्राद्धपदेनरः तीर्थेपुत्रेचसर्वेषुमा राम
घमासेमघासुचेतिचतुर्विंशतिमते· दौहित्रपुत्रदाराश्चयेकनिष्ठाःसहोदराः निःसंतानामृतायेचतेभ्योप्यत्रप्रदीयते· इतिभविष्यत्रेकोद्दि
ष्टान्युक्तानितत्रापितत्सांनिध्येपिंडदानं[illegible]· येषांनपृथक्तैःसपत्नीकाःपित्रादयोवाच्याः· अन्वष्टकागयामातृश्राद्धेचेवमन्हनि· ए

कोद्दिष्टंतथामुक्तास्त्रीपुनान्यत्पृथक्भवेदि[illegible]शंदवोक्तेश्च मनुः तेषुदर्भेषुतंहस्तंनिमृज्याल्लेपभागिनां हस्तलेपाभावेपिहस्तंनिमृज्यादेवेतिमेधाति
थिः विष्णुः अत्रपितरोमादयध्वमितिदर्भमूलेकरावघर्षणं कालिकायांस्मृतं· एकोद्दिष्टेपुनर्यास्मृदर्भलेपोनविद्यते· सपिंडीकरणादौतुलेपःसर्वत्र
शंस्यते मनुः आचम्योदक्परावृत्यत्रिरायम्यशनैरसून् षड्ऋतूंश्चनमस्कुर्यात्पितॄनेवचमंत्रवित्· उदकंनिनयेच्छेषंशनैःपिंडांतिकेपुनः त्रिःप्राणा
यामंकृत्वेतिमेधातिथिः अमंत्रप्राणंनिरुध्येतिकर्कोधाःमंत्रनद्धसंतापन्नमः नमोवःपितरइत्याद्यैः शेषंपूर्वावनयनशेषं आश्वलायनः निधता
ननुमंत्रयेतात्रपितरोमादयध्वंयथाभागमावृषायध्वमितिसव्यावृदुदगावृत्ययथाशक्तिप्राणानायम्यसिताभिपर्यावृत्यामीमदंतपितरोय
थाभागमावृषायीषतेतिचरोःप्राणमत्रसंमत्रपेन्नित्यंनिनयनमिति नित्यग्रहणंशेषाभावेपिकुर्यादित्यर्थे· शौनकः अथेपामत्रपितरइ
त्याद्येनानुमंत्रणं अमीमदंतेत्याद्येनमंत्रेणाप्यनुमंत्र्यतान्· पिंडशिष्टंचरोरन्नंकिंचिदाघ्रायतत्त्यजेत्· प्रक्षाल्याचम्यरुंधंतामित्याद्यैरे
वपूर्ववत् मंत्रैःपिंडेषुपानीयंनिषिंचेत्पितृतीर्थतः व्याघ्रः अद्भिःप्रक्षाल्यतत्पात्रंप्रतिपिंडंतुपूर्ववत्· कृत्वावनेजनंकुर्यात्पिंडपात्रमधोमुखं·
एतत्स्नानीयार्थानां आचार्यः ततःसमकृद्दिराचम्यनीवींविस्रस्यवाग्यतः आश्वलायनः असावभ्यंक्ष्वासावंक्ष्वेतिपिंडेष्वभ्यंजनांज
नवासोदद्यादूर्णामूर्णास्तुकांवापंचाशद्वर्षतायाउर्ध्वंस्वलोमेतद्वःपितरोवासोमानोन्यत्सितरोयुंग्ध्वमिति· श्राद्धचिंतामणौ ब्राह्मे· एतद्वः
पितरोवासइति — न्यूपक्पृथक् अमुकामुकगोत्रेत्तनुभ्यंवासःपंडद्रूपः इदंकालीयानां· एतद्इतिसूत्राणिप्रतिपिंडमितितत्सूत्रात् हेमाद्रौ
ब्राह्मे· श्रेष्ठमाकुत्रेकुद्दमंजनंनित्यमेवहि· तैलंकृत्वतिलाभ्यश्चदद्यादभ्यंजनंहितत् अंजनप्राथम्यमापस्तंबादिविषयं· तत्रैवव्याघ्रः गंधपुष्पाणि
धूपंचदीपंचविनिवेदयेत्· देवलः दक्षिणास्यंतोगंधप्रतिपिंडप्रदापयेत्· भक्षाण्यपूपानिष्टांश्चव्यंजनान्यशनानिच तत्रैवशंखः यत्किंचि
त्स्यंतश्राद्धे[illegible]भक्ष्यमाज्यमगर्हितं अविद्वानन्नमात्र्यंपिंडमलेकयंचन· एतत्सव्येनतिकेचित् युक्तंसपसव्येन· अजिप्रेक्षातान्पिंडान्

यथान्युप्तान्समासतः ततोनमोवः पितरइषेसादिनोपस्थानं मात्स्ये आचांतेषुचाचम्यवारिदद्यात्सकृत्सकृत् तिलपुष्पाक्षतान्पश्चाद्दक्षय्यो
दकमेवच अत्रदेवेसव्यंपित्र्येत्वपसव्यमितिकल्पः परिभाषोक्तवचनात्सकृत्सव्यमितियुक्तं अत्रशिवाआपःसंतु सौमनस्यमस्त्वित्यादिप्रयोगो
ज्ञेयः मात्स्ये दत्वाशीःप्रतिगृह्णीयाद्द्विजेभ्यःप्राङ्मुखोबुधः अघोराःपितरःसंतुसंत्वित्युक्तेपुनर्द्विजैः गोत्रंतथावर्धतांनस्तथेत्युक्तःसतैःपुनः
दातारोनोभिवर्धंतामन्नंचैवेत्युदीरयेत् स्वस्तिवाचनकंकुर्यात्पिंडानुद्धृत्यभक्तितः स्वस्तिवाचनात्प्राक्पात्रचालनंकार्यं हेमाद्रौनृसिंहप
त्तिःभाजनेषुचतिष्ठत्सुस्वस्तिकुर्वंतियेद्विजाः तदन्नमसुरैर्भुक्तंनिराशैःपितृभिर्गतैः जातूकर्ण्यः पात्रंचालयेच्छ्राद्धेस्वयंशिष्योथवासुतः नस्त्रीभिर्न
चबालेननासाजात्याकथंचन याज्ञवल्क्यः स्वस्तिवाच्यंततःकुर्यादक्षय्योदकमेवच तत्रैवहारीतातपः पितृपात्रेणोमगोत्रेणकरेदद्यात्तिलोदकं प्रत्येकं
पितृतीर्थेनअक्षय्यमिदमस्त्विति अक्षय्येत्रषष्ठीप्रागुक्ता तत्रैवनाभारखंडे उत्तानमर्घ्यपात्रंतुकृत्वादद्याच्चदक्षिणां हिरण्यंदेवतानांचपितृ
णांरजतंतथा बृहस्पतिः तस्मात्सणेकाकिनींवाफलपुष्पमथापिवा प्रदद्याद्दक्षिणांयेनतेनयात्सफलंभवेत् अत्रपितृदेशेनदक्षिणादानेऽ
पसव्यंविप्रोद्देशेनतुसव्यमितिमाधवः कालिकायामाचार्यः दद्याद्यज्ञोपवीत्येवतांबूलंदक्षिणांतथा अत्रिः वेदधनास्तुतान्विप्रान्पित्रादि
भ्यःस्वधोच्यतां गोभिलः अघोराःपितरःसंत्वित्युक्तेस्वधांवाचयिष्यइतिपृच्छति पितृभ्यःस्वधोच्यतामित्युक्तेऽस्तुस्वधेत्युच्यमानेधारांदद्या
दूर्जंवहंतीरिति आपस्तंबेनतुपुत्रान्पौत्रानभितर्पयंतीरित्यपिपरिषेचनेमंत्रउक्तः आश्वलायनः अथैतान्प्रवाहयेत्परेतनपितरःसोम्यासोगंभी
रेभिःपथिभिःपूर्व्येभिः दत्वायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छतेति मात्स्ये वाजेवाजइतिजपन्कुशाग्रेणविसर्जयेत् प्रचेताः
स्वस्तिवाच्यंततःकृत्वापितृपूर्वंविसर्जयेत् [illegible]आश्वलायनः अन्नंप्रकीर्योपवीत्योंस्वधेतिविसर्जोऽस्तुस्वधेतिवा ब्रह्मवैवर्ते आमावाजेतिमंत्र

चपठित्वाचप्रदक्षिणं द्वारोपांतेनतेःकृत्वासंयतःप्राङ्मुखोद्विजः प्रांजलिश्चततःप्राहुलान्विप्रान्सत्यवादिनः दातारोनोभिवर्धंतामन्नंचनःप्रतीवहिः एवमस्त्वि
तितेतंचकथयंतिसमाहिताः एतन्मंडलदेशेकार्यमितिहेमाद्रिः मनुः दातारोनोभिवर्धंतांवेदाःसंततिरेवच श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोस्त्विति बो
धायनः अन्नंचनोबहुभवेदतिथींश्चलभेमहि याचितारश्चनःसंतुमाचयाचिष्मकंचनेति अत्र दातारोनोभिवर्धंतां लप्स्यध्वं याचिष्यामिस्या
धूहेनपठित्वाविप्रैःप्रतिवचनंकार्यमितिसकृद्भुक्तानभाष्ये स्वादुषंसदः ब्राह्मणासःपितरइतिमंत्रद्वयंचपठंतिशौनकः ब्राह्मणानथनिर्यातान्
परीयात्त्रिःप्रदक्षिणं सस्त्रीकःस्वजनैःसार्धंप्रणमेद्रचितांजलिः कनिष्ठप्रथमाज्येष्ठचरमास्तुप्रदक्षिणे हेमाद्रौबृहस्पतिः अद्यमेसफलंजन्मभव
त्पादाब्जवंदनात् अद्यमेवंशजाःसर्वेयातावोनुग्रहाद्दिवं पत्रशाकादिदानेनक्लेशितायूयमीदृशाः तत्क्लेशजातंचित्तात्तुविस्मृत्यक्षंतुमर्हथ प्रचे
ताः विसृज्यब्राह्मणांस्तांस्तुपितृपूर्वंविसर्जयेत् सीमंतंचाप्यनुव्रजेत् अथपिंडप्रतिपत्तिः हेमाद्रौब्रह्मांडे पिंडमग्नौसदासैदद्याद्भोगार्थीप्रथमंनरः पत्न्यैप्रजार्थीदद्यादृम
ध्यमंमंत्रपूर्वकं उत्तमांगतिमन्विच्छन्गोषुनित्यंप्रयच्छति आज्ञांप्रज्ञांयशःकीर्तिमप्सुपिंडंप्रवेशयेत् प्रार्थयन्दीर्घमायुष्यंवायसेभ्यःप्रयच्छति आ
कामामयेदभ्रक्षितोवादक्षिणामुखः आश्वलायनः वीरंमेदत्तपितरइतिपिंडानांमध्यमंपत्नींप्राशयेत् आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्र
जं यथायमरपाअसदिति भर्त्रादत्तमाधानादायद्वितीयेनप्राशनं आपस्तंबस्तुदानेमंत्रमाह अपांत्वौषधीनांरसंप्राशयामिभूतकृतंग
र्भंधत्स्वेतिमध्यमंपत्न्यैप्रयच्छतीति प्राशनेपिययेहपुरुषोऽसदितितदीयःपाठः अन्येषांतत्क्षारवायांहेय तत्रैवशंखः पत्नीवामध्यमं
पिंडमश्नीयात्पुत्रवान्विता कालिकायांछागलेयः प्राचीनावीतमामंत्र्यपत्नीपिंडोविसृज्यते प्रतिपत्न्यस्यमंत्रस्यकर्तव्यावृत्तिरत्रतु माध

वीर्यविष्णुधर्मे • तीर्थश्राद्धे सदा पिंडान् क्षिपेत्तीर्थे समाहितः याज्ञवल्क्यः पिंडांस्तु गोजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेपि वा बृहस्पतिः
अन्यदेशगतापत्नी रोगिणी गर्भिणी तथा • तदा तं जीर्णवृषभश्छागो वा भोक्तुमर्हति • अथ पिंडोपघाते हेमाद्रौ प्रायश्चित्तकांडे दे
लः श्वसृगालकखरैः पिंडः स्पृष्टो भिन्नः प्रमादतः कर्तुरायुष्यनाशः स्यात्पितरस्तं नोपसर्पति • जातुकर्ण्यः पूर्वस्मिन्कीर्तिते तद्दोषपरिहारा
र्थं प्राजापत्यं प्रकल्पयेत् • पुनः स्नात्वा तदा कर्ता पिंडं कुर्याद्यथाविधि • काकस्पर्शे तु न दोषः पिंडोपघाते प्रकाम्य • धनस्य चविता
शः स्यात् काकस्पर्शादिकं विनेति तत्रैव श्लोकगौतमोक्तेः स्मृतिदर्पणे त्रिः मार्जारमूषकस्पर्शे पिंडे च विदलीकृते • [illegible]नः पिंडाः प्र
दातव्या हते नष्टे केन तत्क्षणात् बौधायनः श्वचांडालकादिभिः स्पृष्टपिंडोपघाते प्रहन्यते • प्राजापत्यं चरित्वा पुनः पिंडं समाचरेत्तु • वापदे
शोप्येवमाह • अथ पिंडनिषिद्धकालः स च प्रायेण महालयादिनिर्णये पूर्वमुक्तः हेमाद्रौ बृहस्पराशरः नः युगादिषु वृत्यये नेतथा-
भरणीषु च कुर्वीत पिंडनिर्वपणं नहि • स्मृतिरत्नावल्यां • पुत्रे जाते व्यतीपाते ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नेन पिंडनिर्वापा
पाहते • तत्रैव कात्यायनः • ऊद्वेरनंतरं चैव यावन्मासः समाप्यते • तावत्पिंडान्नैव दद्यान्न कुर्यात्तिलतर्पणं • बौधायनः संस्कार्यपूर्वे
तथान्येषु मासं मासार्धमेव च • तथा • भानौ गमे त्रयोदश्यां नंदा भृगु मघासु च • पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं • त्रिस्थ
लीसेतौ काष्णाजिनिः • विवाहव्रतचू[illegible]सु वर्षमर्धं तदर्धकं • पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं • वृद्धिमात्रे तथान्यत्र पिंडा

दाननिराकृया • कृता गर्गादिभिर्मुख्यैर्मासिके तु कर्मणि • हेमाद्रौ ज्योतिःपराशरः विवाहे विहिते मासास्त्यजेयुर्हृदिशो वहि • सपिंडाः
पिंडनिर्वापं मौंजीबंधे षडेव हि • तत्रैव • महालयगयाश्राद्धे मातापित्रोः क्षयेहनि • यस्य कस्यापि मर्त्यस्य सपिंडीकरणे तथा • कृतोद्वाहो
पि कुर्वीत पिंडनिर्वपणं सदेति • मातापित्रोर्मृतिक्षयाहविशेषणं • हविरूपयत्वात्तद्विवक्षितं • तेन भ्रातृपितृव्यादिवार्षिके पिंडदानं का
र्यमिति केचित् • सपिंडीकरणं नवश्राधषोडशश्राद्धोपलक्षणार्थमिति निर्णयामृते उक्तेः • क्षयाहे विशेषः संग्रहे • मातापित्रोराद्धि
के तु विवाहादिषु सर्वदा • तिलैः पिंडाः प्रदातव्या अन्यश्राद्धे विवर्जयेत् • अत्र मूलं चिंत्यं • रामकौतुके • नंदाश्वकामरव्यारभृग्वग्नि
पितृकालभे • गंडे वैधृतिपाते च पिंडास्त्याज्याः सुतेप्सुभिः • विश्वरूपनिबंधे • तिथिवारप्रयुक्तो यो दोषो वै समुदाहृतः स श्राद्धे रत
न्त्रिपित्रे स्यान्नान्यश्राद्धे कदाचन • अन्यस्तत्र प्राकृ • उच्छिष्टोद्वासन मोहः हेमाद्रौ वसिष्ठः श्राद्धेनोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनक्ष
यात् • श्रोतंते वै सुधाधारास्ताः पिबंत्यकृतोदकाः • व्यासः उच्छिष्टं न प्रमृज्यात्तु यावन्नास्तमितो रविः ऊर्ध्वं मुहूर्तांतरस्तले • एकगृहे
तु मनुः उच्छेषणं तु न तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः • ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः बलिर्वैश्वदेवादिनित्यकर्मेति मे
धातिथिः • अंत्यमांते • प्रदायचाप्युपनायमहाद्वोच्छिष्टं न दापयेत् • तथा • कामं दद्याच्च सर्वं तु शिष्यायच सुतायच • भोक्तुरिति शेषः
जातुकर्ण्यः द्विजभुक्तावशिष्टं तु सर्वं भूमौ निवापयेत् • अथ वैश्वदेवादि • अत्र माम कैः श्लोकः श्राद्धे नाग्निकृतके त्वग्निकरणा
त्सर्वाजुहोति बलिं स्वतंत्र्यस्यात्पथाभवाद्धृ किरतः पश्चात् त्र्यंबकपचे • श्राद्धांते त्वथ वा महालयविधावुद्धृत्य भुंजेः स्याज्जायेत्वं तेमा

निर्ण० त स्त्वमध्यतः श्रमविधावादौ तथा साग्निके॰ अस्यार्थः साग्नेः पृथक्पाकेन सर्वत्रादौ वैश्वदेवः पक्षांते कर्म निर्वर्त्य वैश्वदेवं च साग्निकः॰ पिंडयज्ञं ततः कुर्यात्त
तोन्वाहार्यकं बुधः॰ पित्र्यं निर्वर्त्य पश्चात्तु वैश्वदेवं प्रकल्पयेत्॰ वैश्वदेवार्थमेव च॰ वैश्वदेवं न पित्र्यर्थं न दर्शे वैश्वदेविकमिति लौगाक्षिस्मृतेः॰ अत्र साग्निकः आहिताग्निरिति हेमा
द्रिः श्राद्धात्प्रागेव कुर्वीत वैश्वदेवं तु साग्निकः॰ एकादशाहिकं मुक्त्वा तत्र ह्यंते विधीयत इति हेमाद्रौ शालंकायनोक्तेश्च॰ तत्रैव परिशिष्टे॰ संक्रांतिपा
र्वणश्राद्धे एकोद्दिष्टे तथैव च अग्रतो वैश्वदेवस्याप्यश्राद्धकादशेऽहनि॰ स्मार्ताग्निमतां तद्रहितानां चाग्नौकरणात्तरं विकिरात्तरं वा होममात्रं पृथक्पाके
नान्नयज्ञादितु श्राद्धांतएव॰ अत्र मूलं हेमाद्रिचंद्रिकादौ स्पष्टं सर्वेषां श्राद्धांते वा तत्पाकेन वैश्वदेवं नित्यश्राद्धादावितितृतीयः॰ श्राद्धं निर्वर्त्य विधिवद्वैश्व
देवादिकं ततः कुर्याद्भिक्षां ततो दद्याद्धंतकारादिकं तथेति पैठीनसिस्मृतेः॰ ततः श्राद्धशेषात् श्राद्धान्निःश्राद्धशेषेण वैश्वदेवं समाचरेदिति चतुर्विंशति
मताच्च॰ एवं वैश्वदेवकालत्रयस्य आशार्के शांखायनपरिशिष्टमुदाहृत्य व्यवस्था॰ आदावृद्धौ क्षये चांते दर्शे मध्ये महालये॰ एकोद्दिष्टे तु निर्वृ
त्ते वैश्वदेवो विधीयत इति बह्वृचस्मृत्युक्ता सर्वेषां श्राद्धांत एवेति मेधातिथिस्मृतिरत्नावल्यादयो बह्वृचः॰ बोपदेवस्तु वृत्तिकारेणा विसर्जनां
तं श्राद्धमुक्त्वा उल्लेखणं क्षितिपूर्वोक्तमनुवाक्योदाहरणाद्बह्वृचानां श्राद्धांतएव॰ मध्यपक्षस्त्वन्यशाखापर इत्याह हेमाद्रिस्तु॰ हृद्यावप्यांतएव वैश्व
देवमाह॰ कात्यायनानां तु स्मार्तश्रौताग्निमतामादावेकेनैव पाकेनेति कर्कः॰ अन्येषामंते तैत्तिरीयाणां तु साग्नीनां सर्वत्रादौ वैश्वदेवः पंचय **राम**
ज्ञाश्च अंतएवेति सुदर्शनभाष्ये॰ उक्तं अस्य पक्षद्वयस्य पूर्ववद्व्यवस्था॰ हेमाद्रौ मार्कंडेयः॰ ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयेच्च ततोऽतिथीन् ततः

तदन्नं भुंजीत सह सुतसादिभिर्नरः॰ ततः श्राद्धशेषात् नित्यक्रिया नित्यश्राद्धं॰ तत्र पृथक्पाकेन नैत्यकमिति तेनैवोक्तेः॰ पाके त्वविकल्पः॰ अथ नित्यश्राद्धं
हेमाद्रौ व्यासः॰ एकमप्याशयेद्विप्रं षण्णामप्यन्वहं गृही॰ अपीत्यनुकल्पः॰ प्रचेताः॰ नावाहनं त्वर्णं च होमं च नावाहनं न विसर्जनं न पिंडदानं विकिरं न दद्यात्
च दक्षिणां अत्र निश्चये दैवे भोजयितुं किंचिद्द्रव्या विसर्जयेत्॰ इति तेनैवोक्तेः दक्षिणाविकल्पः॰ यत्तु॰ नित्यश्राद्धं देवहीनं नियमादि विवर्जितं दक्षिणारहितं चै
व दातृभोक्तृव्रतोज्झितमिति काशीखंडे तद्विप्राभावपरमिति पृथ्वीचंद्रः॰ भविष्ये॰ आवाहनस्वधाकारपिंडाग्नौकरणादिकं ब्रह्मचर्यादिनियमाः
विश्वेदेवास्तथैव हि॰ दातॄणामत्र भोक्तॄणां नियमो न च विद्यते एतद्दिनांतसंध्यावरात्रावपि कार्यं॰ दिवोदितानि कर्माणि प्रमादादकृतानि च यामिन्याः
प्रहरं यावत्तावत्कर्माणि कारयेदिति वृद्धनारदीयोक्तेः॰ रात्रौ प्रहरपर्यंतं दिवाकृत्यानि कारयेत् ब्रह्मयज्ञं च संध्यां च वर्जयित्वा विशेषत इति प
थ्वीचंद्रधृतसंग्रहोक्तेश्च नचदार्शिकाह्निकाद्यपि रात्रौ स्यादिति वाच्यं इष्टापत्तेः॰ तथा च माधवेन प्रतिपत्करणे स्पष्टमुक्तं वयं चाग्रे वक्ष्या
मः॰ अस्य दिने करणलोप एव॰ रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीतेति निषेधादिति पृथ्वीचंद्रः॰ पात्राभावे कौर्मे॰ उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं प्रकल्पयेत्॰ त
त्प्रतिपत्तिमाह विष्णुः॰ भिक्षुकाभावे गोभ्योन्नं दद्यादग्नौ वा प्रक्षिपेदिति हेमाद्रौ नागरखंडे॰ नित्यश्राद्धं न कुर्वीत प्रसंगाद्यत्र सिध्यति॰ श्राद्धां
तरे कृते त्वन्यत्र नित्यं त्वान्नं न हापयेत्॰ षड्दैवत्यं पृथक्कुर्यात्॰ मात्स्ये॰ ततस्तु वैश्वदेवांते सभृत्यसुतबांधवः॰ भुंजीतातिथिसंयुक्तः सर्वं पित
निषेवितं॰ सर्वं पर्वनिषिद्धमांसमाषाद्यपीत्यर्थः॰ एवं च कृते कादश्यादौ गृहिणां पि भोजनं अस्य वैधव्यत्वेन निषेधाप्रसक्तेः॰ एवं ग्रहणे वेधेपि॰
यत्तु नरहिनान्ते रमाषमांसं व्रतयेदित्युक्तं तद्द्वयमेव॰ औतत्वेन तस्य बलत्वात्॰ देवलः॰ श्राद्धं कृत्वा तु यो मर्त्यो न भुंक्ते यः कदाचन देवा हव्यं न गृ

निर्ण॰ त॰ क्रांतिकन्यानि पितरस्तथा॰ शिवरात्र्येकादश्यादौ स्वघ्राणमेवेत्युक्तं प्राक्॰ यत्र तूपवासो नावश्यकस्तत्रैकभक्तमयाचितं वा कार्यमिति हेमाद्रिः आत्
कर्ण्यः अह्न्येव तु भोक्तव्यं कृते श्राद्धे द्विजन्मभिः अन्यथा त्वासुरं श्राद्धं परपाकं च सेवित श्राद्धशेषभोजनस्य क्वचिन्निषेधमाह॰ हेमाद्रौ प्रायश्चित्तकांडे
मार्कंडेयः पित्रादीनामथान्येषां श्राद्धशेषान्नभोजनं व्रतिनां विधवानां च यतीनां च विगर्हितं अभिन्नगोत्राः व्रतिनो ब्रह्मचारिणः श्राद्धं विशिष्ट
भोक्तारस्ते वै निरयगामिनः सगोत्राणां सकुल्यानां ज्ञातीनां च न दोषकृत् इति तत्रैवोक्तेः तत्रैव जाबालिः विप्रस्त्वन्यगृहे श्राद्धशिष्टान्नं भोज
नं चरेत् प्राजापत्येन शुद्धिः स्याच्छ्राति गोत्रे न दोषकृत् यतीनां वपनं लक्षप्रणवजपश्चेति॰ तत्रैवोक्तेः अस्यापवादमाह स एव श्वशुरस्य गुरोश्चापि मा
तुलस्य महात्मनः ज्येष्ठभ्रातुश्च पुत्रस्य ब्रह्मनिष्ठस्य योगिनः एतेषां श्राद्धशिष्टान्नभुक्तौ दोषो न विद्यते॰ इति केचित्प्रशंसंति मुनयस्तदसांप्रतं
विशेषांतरं तत्रैव हेमाद्रौ जाबालः तांबूलं दंतकाष्ठं च स्नेहस्नानमभोजनं रत्यौषधपरान्नानि श्राद्धकर्ता विवर्जयेत् पृथ्वीचंद्रोदये आश्वलाय
नः श्राद्धं भोजयेत् तस्मिन् गृहे यत्नेन तद्दिने श्राद्धशेषं न शूद्रेभ्यः प्रदद्यादखिलेष्वपि॰ इति निर्णयसिंधौ पार्वणश्राद्धं ॥ अथानुकल्पः तत्र वि
प्रालाभे॰ भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पंक्तिपावनं देवे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चात्तस्य तु निर्वपेदिति शंखोक्तेः एको विप्रः पूर्वमुक्तः विप्राभावे दर्भ
बटून्वा युक्तः निधाय वा दर्भबटूनासनेषु समाहितः प्रैषानुप्रैषसंयुक्तं विधानं प्रतिपादयेदिति देवलोक्तेः अशक्तौ चामश्राद्धं आपद्यनग्नौ तीर्थे
च प्रवासे पुत्रजन्मनि आमश्राद्धं द्विजः कुर्वीत भार्यारजसि संक्रमे इति कात्यायनोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदये जमदग्निः यावत्स्यान्नाग्निसंयुक्त उत्पन्ना राम॰
ग्निरथापि वा आमश्राद्धं तदा कुर्याद्दूरे ग्नौ कार्यसंभवे॰ कौर्मे अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद्वृषलस्तु सदैव
हि आहिताग्नेः प्रवासस्थे तत्पत्नी गृहे दार्शं ऋत्विगादिना कारयेत् अमावास्यादिनियतं प्रोषिते धर्मचारिणी पत्नी तु कारयेन्नित्यमन्येन

ऋत्विगादिनेति लघुहारीतोक्तेरिति पृथ्वीचंद्रोदयः आदिपदमाब्दिकादिसर्वपार्वणपरमिति शूलपाणिः स्मृतिं तु पाकाभावेऽधिकारः स्याद्द्विजादी
नां नराधिप अपत्नीनां महाबाहो प्रविदेशागमनादिभिः सदा चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं विदुर्बुधाः प्रचेताः स्त्रीशूद्रः स्वपचश्चैव जातकर्मणि चाप्यथ
आमं श्राद्धं सदा कुर्याद्विधिना पार्वणेन तु स्वयं पचतीति स्वपचः विष्णूशनसौ आत्मनो देशकालाभ्यां विप्लवे समुपस्थिते आपद्यनग्नौ तीर्थे च प्र
वासे पत्न्यसंभवे॰ चंद्रसूर्यग्रहे चैव दद्यादामं विशेषतः न पक्वं भोजयेद्विद्वानस्त्रिशूद्रान्कदाचन॰ भोजयन्प्रत्यवायी स्यान्न च तस्य फलं लभेत्
अत्र प्रवासतीर्थग्रहणादामश्राद्धमेव पाकश्राद्धं तु न भवत्येवेति हेमाद्रिरत्नावल्यादयः अपरार्कविज्ञानेश्वरादयस्तु पाकाभावे द्विजा
तीनामामश्राद्धं विधीयत इति सुमंतूक्तेः साग्निके निरग्निके च प्रवासादौ सर्वत्र पाकाभावे आमादिना कार्यं पाकसंभवे त्वन्नेनैवेत्याहुः
अत एव पाकश्राद्धमुक्तं एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु भार्याविरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थोऽपि नित्यशः इति मात्स्ये निरग्नेरपि पाकेनोक्तमिति शूल
पाणिकल्पतरू एतदब्दश्राद्धपरमन्ये॰ एकोद्दिष्टं तु कर्तव्यं पाकेनैव सदा स्वयमिति॰ लघुहारीतीयमपि साग्नेरेव निरग्नेर्मृहेकोद्दिष्टमप्यामेन
शूद्रस्य तु दशाहपिंडाद्यामेनेति हलायुधः उत्सन्नाग्निर्नामश्राद्धमेव॰ पूर्वोक्तजमदग्निवाक्यात् मरीचिः श्राद्धं विप्रे द्विजातीनामामश्रा
द्धं प्रकीर्तितं अमावास्यादि नियतं माससंवत्सरादृते॰ स्मृतिदर्पणे॰ मृताहं च सपिंडं च गयाश्राद्धं महालयं आपन्नोऽपि न कुर्वीत श्राद्धमामेन
कर्हिचित्॰ हेमाद्रौ व्यासः आमं दद्यात्तु कौंतेय दद्याद्दामं चतुर्गुणं॰ द्विगुणं त्रिगुणं वापि नत्वेकगुणमर्पयेत् सिद्धान्ने तु विधिर्यः स्यादामश्रा
द्धेऽप्यसौ विधिः आवाहनादि सर्वं स्यात्पिंडदानं च भारत॰ दद्याद्यच्च द्विजातिभ्यः श्रृतं वाश्रृतमेव च तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिंडांस्तेनैव निर्वपेत् पक्षांत
रमाह स एव॰ आमं दद्यात्तु कौंतेय तद्धानं द्विगुणं चरेत् त्रिगुणं चतुर्गुणं वापि नत्वेकगुणमर्पयेत् स्मृत्यर्थसारे सममप्युक्तं षट्त्रिंशन्मते॰ आम

नि॰ सि॰ तृ श्राद्धं यथा कुर्यात्तत्र पिंडदानं कथं भवेत्‌· गृहपाकात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा· पिंडान्दद्याद्यथाकालं तिलैः सह विमत्सरः· षष्ठीचंद्रोदये व्यासः·
आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदः सदा· हस्तेग्नौकरणं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधानतः· एतत्साग्नेः निरग्नेः सदान्नमेव तात्· यत्तु· आमेन पिंडं दद्याच्च
द्विजान्पक्वेन भोजयेत्‌· पक्वेन कुरुते पिंडं मामान्नं यः प्रयच्छति· तावुभौ मनुजश्रेष्ठौ नरकार्हौ न संशय इति तद्धेमादिपरं· देशतो चाराच्च व्यवस्थेति पृथ्वीचं
द्रः· आवाहने स्वधाकारे मंत्रोहः· विसर्जने अन्यकर्मण्यनूहः स्यादामश्राद्धविधिः स्मृतः· आवाहनं तु विषये अन्नव स्तत्र स्वीकुर्यात्‌ कर्तव्ये दूरं स्वहः स्वधा
कारे नमो वः पितर इषे इत्यत्र इषे आमद्रव्याय स्वाहा· विसर्जने वाजे वाजे इत्यत्र तत्साइति स्थाने तर्प्यत तृप्यतेति चोहः· यद्यपि तस्मादूर्जं नोहेदिति सू
त्रेणोहनिषेधः तथापि वचनाद्भवति· तृप्तिप्रश्नो वा गतिरश्च जुषप्रश्नो यथा स्वः· आमश्राद्धे भवेन्नैतदपोशानं च पंचमं अभ्युदयानुवादः स्वल्पवाक्या
छेदनादीनामिवार्थाभावाल्लोपसिद्धेः· धर्मप्रदीपे तु· आमं चतुर्गुणं दद्यादथवा द्विगुणं तथा हेम चाष्टगुणं तद्वदामे हेमण्ययं विधिः· आमहेमतया निषेधो दिग्रा
हुतथैवच· व्यतीपातादिके श्राद्धे नियमान्परिवर्जयेत्‌· गृहपाकात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा· पिंडदानं प्रकुर्वीत आमहेमकृते सति· आमश्राद्धं च वृद्धौ
च प्रेतश्राद्धे तथैव च विकिरं नैव कुर्वीत मुनिः कात्यायनोब्रवीत्‌· आमश्राद्धमनंगुष्ठमग्नौकरणवर्जितं तृप्तिप्रश्नविहीनं तु कर्तव्यं मानवैर्ध्रुवं· आवा
हनाग्नौकरणं विकिरं पात्रपूरणं तृप्तिप्रश्नं न कुर्वीत आमे हेमे कदाचनेत्युक्तं· एतच्चावाहनं भवेत्कार्यमर्घ्यदानं तथैव चेति हेमाद्रौ भविष्यादिविरोधाच्चिंत्यं·
शाखांतरविषयं वास्तु· विकिरोप्यामे नेति हेमाद्रिः· शूद्रस्य तु तत्रैवोक्तं· अग्नौकरणमंत्रश्च नमस्कारो विधीयते अग्नये कव्यवाहनाय नमः सो राम·
माय पितृमते नम इत्ययं मंत्रः· मात्स्ये मंत्रवर्ज्यं हि शूद्रस्य सर्वमेव विधीयते· एवं शूद्रोपि सामान्यं वृद्धिश्राद्धं च सर्वदा नमस्कारेण मंत्रेण कुर्यादामान्न
वद्बुधः तत्र पूर्वाह्णे कार्यं· आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे [illegible]कोद्दिष्टं च मध्यतः पार्वणं चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति हारीतोक्तेः· एतद्द्विजविषयं शूद्रकर्तृ

कं त्वपराह्ण एव· मध्याह्ने खरतरे यत्किं कुतपः समुदीरितः· आमश्राद्धं तु तत्रैव पितृणां दत्तमक्षयमिति सुमंतूक्तेरिति अपरार्के हेमाद्रौ चोक्तं· तदन्नाभावे हे
मश्राद्धमाह हेमाद्रौ मरीचिः· आमान्नस्याप्यभावे तु श्राद्धं कुर्वीत बुद्धिमान्‌ धान्याच्चतुर्गुणेनैव हिरण्येन सुरोचिषा· धर्मः आमं तु द्विगुणं प्रोक्तं हेम तच्च चतुर्गु
णं स्मृत्यर्थसारे हिरण्यमष्टगुणं चतुर्गुणं समं वा दद्यात्‌ हेमाद्रौ भविष्ये· अन्नाभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि हेमश्राद्धं संग्रहे च तथा स्त्रीशूद्र
योरपि· षट्त्रिंशन्मते तु येपादवर्जेपित्तक्षये हानीति पाठः· यस्य भार्या रजस्वलेति व्यासपाठः· पुत्रोत्पत्तौ तु हेमनियममाह संवर्तः· पुत्रजन्मनि कुर्वीत
श्राद्धं हेम्नैव बुद्धिमान्‌ न पक्वेन न चामेन कल्याणान्यभिकामयन्‌ भविष्ये· गृहपाकात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा पिंडदानं प्रकुर्वीत हेमश्राद्धे कृते
सति शूद्रस्तु गृहपाकेन तान्पिंडान्निर्वपेत्तथा· सक्तुमूलफलैस्तस्य पायसं वाप्यविस्मृतं· हेमश्राद्धे पिंडदानं नेति दिवोदासः· स्मृत्यर्थसारे तु विकल्प उक्तः·
तदाशयं न विद्मः· षट्त्रिंशन्मते· नामंत्रणाग्नौकरणं विकिरो नैव दीयते· तृप्तिप्रश्नोपि नैवात्र कर्तव्यः केनचित्क्वचित्‌· अत्र मरीचिना आमाभावे हेमवि
धानमुक्तं न पक्वान्नस्य धर्मप्राप्तेः पूर्ववन्मंत्रोहः· पूर्वाह्णकालता चेह ज्ञेयेति दिक्‌· पूर्वोक्तधर्मप्रदीपोक्तेश्च व्यासः· हिरण्यमामं श्राद्धीयं लब्ध्वा यत्तत्क्रिया
दितः· यथोक्तं विनियोज्यं स्याद्भुंजीयाद्ब्राह्मणात्स्वयं विप्राल्लब्धं भुंजीयात्‌ क्षत्रादिलब्धेषु तु यथेष्टं विनियोगः· तेनापि श्राद्धं वैश्वदेवादि न कार्यं· देवो
द्देशेन सक्तस्य देवतांतरायत्तीभावायोगादिति देवयाज्ञिकः· शूद्रलब्धे तूक्तं तत्रैव षट्त्रिंशन्मते आमं शूद्रस्य यत्किंचित्‌ श्राद्धिकं प्रतिगृह्यते·
न तां वेतोज्जनायालं नियने मित्तिकेन चेति शुद्धितत्त्वे गिराः· शूद्रवेश्मनि विप्रेण क्षीरं वा यदि वा मधु· निवृत्तेन न भोक्तव्यं शूद्रान्नेतरदपि स्मृतं· शूद्रो द्विज
गृहे पक्वं प्रविष्टं तु सदा शुचि· पराशरः· तावद्भवति शूद्रान्नं यावन्न स्पृशति द्विजः· द्विजातिकरसंस्पृष्टं सर्वं तद्धविरुच्यते· विष्णुपुराणे संप्रोक्षयित्वा
गृह्णीयाच्छूद्रान्नं गृहमागतं अंगिराः· पात्रांतरगतं ग्राह्यं दुग्धं स्वगृहमागतं सपिंडश्राद्धे शक्तौ वा दृष्टं माद्रौ संवर्तः· समग्रं यस्तु शक्नोति कर्तुं नैवेह
पार्वणं· अपि संकल्पविधिना काले तस्य विधीयते· पात्रभोज्यस्य सर्वगः संकल्प उच्यते· व्यासः संकल्पं तु यदा कुर्यान्न कुर्यात्पात्रपूरणं नावाहना

निर्ण. तृ.

ग्नौकरणे पिंडांश्चैव न दापयेत्· पात्रं अर्घ्यस्य समंत्रकावाहनस्य निषेधः तूष्णीं तु भवत्येवेति हेमाद्रिः, स्मृत्यंतरे विकिरं तु न दातव्यमिति तन्नीयपादे पाठः
स्मृत्यंतरे· त्यजेदावाहनं चार्घ्यमग्नौकरणमेव च· पिंडांश्च विकिरांस्त्यक्त्वा श्राद्धं सांकल्पसंज्ञकं· हेमाद्रौ वृद्धशातातपस्तु· पिंडनिर्वापरहितं यत्तु श्राद्धं वि
धीयते· स्वधावाचनलोपोत्र विकिरस्तु न लुप्यते इत्याह· पृथ्वीचंद्रोदये वसिष्ठः आवाहनं स्वधाकारं पिंडाग्नौकरणं तथा· विकिरं पिंडदानं च सांकल्पे परि
विवर्जयेत्: विकिरविकल्पः स्मृत्यंतरे अंगानि पितृयज्ञस्य यदा कर्तुं न शक्नुयात्· स तदा वाचयेद्विप्रान्सांकल्पात्सिद्धिरस्त्विति छागलेयः पिंडो यत्र निवर्तेत
मघादिषु कथं च न· सांकल्पं तु यदा कार्यं नियमाद्ब्रह्मवादिभिः कार्ष्णीजिनैः मौंजीबंधाद्युत्तरार्धं वत्सरं पाणिपीडनात्· पिंडान्सपिंडनादूर्ध्वं प्रेतपिंडं विना
नेतु· अस्यापवादः पित्रोराब्दिकादौ पूर्वमुक्तः सत्याग्नेरपि सांकल्यमुक्तं षट्त्रिंशन्मते· अनग्निको यदा विप्र उत्सन्नाग्निस्तथैव च· तथा वृद्धिषु सर्वासु स
कल्पश्राद्धमाचरेत्· अशक्तौ तु पृथ्वीचंद्रोदये बृहन्नारदीये· द्रव्याभावे द्विजाभावे अन्नमात्रं तु पाचयेत् पैतृकेन तु सूक्तेन होमं कुर्याद्विचक्षणः देवलः पिं
डमात्रं प्रदातव्यमभावे द्रव्यविप्रयोः· श्राद्धीयाहनि संप्राप्ते अवेलिरशनोपि वा वृद्धवसिष्ठः किंचिद्दद्यादशक्तश्चेदुदकुंभादिकं द्विजे तृणानि वा गवे दद्या
त्पिंडान्वाप्यप्सु निर्वपेत्· तिलदर्भैः पितॄन्वापि तर्पयेत्स्नानपूर्वकं हेमाद्रौ भविष्ये· अग्निना वा दहेत्कक्षं श्राद्धकाले समागते· तस्मिन्वोपवसेदह्नि जपेद्वा श्राद्धसंहितां
समंत्रश्राद्धकल्पः विष्णुवराहपुराणयोः असमर्थोन्नदानस्य धान्यमामं स्वशक्तितः प्रदास्यामि तिलान्वापि स्वल्पाल्पां वापि दक्षिणां सर्वाभावे वनं गत्वा कक्षामूल
प्रदर्शकः सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः पठिष्यति· नमेस्ति वित्तं न धनं न चान्यच्छ्राद्धोपयोग्यं स्वपितॄन्नतोस्मि तृप्यंतु भक्त्या पितरो मयैतौ भुजौ कृतौ वर्त्मनि मारु
तस्य· इत्येतत्पितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजनं यः करोति कृतं तेन श्राद्धं भवति भारत· प्रभासखंडे· गत्वारण्यममानुष्यमूर्ध्वबाहुर्विरौत्यदः निरन्नो निर्धनो देवाः
पितरो मा न चाहृपाः नमेस्ति वित्तं न धनं न चायाश्राद्धक पर्वः पितरः करोमि· वने प्रविश्येह ततस्मयोर्ध्वौ भुजौ कृतौ वर्त्मनि मारुतस्य श्राद्धं तु मे न कृतं प्रदत्तं मस

श्रीरामः

मसंदस्य यं पितृदेवतायाः आख्याति नास्त्यप्पतुनो [illegible] चाविद्ध्या चरात्रिं समुपोष्यातिथेः· भवेत्तेनैव कृत्स्नेन तेषामृणान्मुक्तः पितृदेवतानां इत्यनुकल्पः अपश्रा
द्धभोजनप्रायश्चित्तं स्त्रीषट्प्राणायामाः हद्दूत्रयं· संस्कारेषु जातकर्मादिचूडांतेषु सांतपनं आधानादौ वा अन्यसंस्कारेषूपवासः सीमंतोन्नाद्यमासिके नव
र आपादिनवश्राद्धे कृच्छ्रदानाहेषु भोजने कार्यः द्वादशाहे जननमासे च पादोनः द्विमासे त्रिपक्षे जन षाण्मास्ययोश्चार्धकृच्छ्रुः त्रिमासाद्याब्दिकांतेषु सपिंडने च पादकृ
च्छ्रः उपवासो वा गुरुद्व बाप्यं भोजने पे जपशीलेन तदर्धं· अनापदि तु जननमासांतेषु चांद्रं कार्यं न· द्विमासे त्रिपादोनं· त्रिमासादावर्धं कार्यः आब्दिके पादोनं
कार्यः पुनराब्दिक एकाहः क्षत्रियादिश्राद्धेषु चैवं द्विजिचतुर्गुणानि ज्ञेयानि· चंडालसर्पपश्वादिहतपतितक्लीबादिनवश्राद्धे चांद्रं आद्यमासिकांतेषु
द्वपराकृच्छ्रः द्वादशाहादौ पराकः द्विमासादौ वा निकृच्छ्रः त्रिमासादौ कार्यः आब्दिके पादः अभ्यासे सर्वं द्विगुणं· आमहेमसंकल्पश्राद्धेषु तत्तदर्धानि· यतिब्र
ह्मचारी चान्नप्रायश्चित्तं कृत्वा त्रीनुपवासान् प्राणायामान्घृतप्राशनं चाधिकं कृत्वा व्रतशेषं समापयेत्· अनापदि द्विगुणं· दशाहे तु गायत्रीमभिमंत्रितां अपः पिबे
त्· षट्प्राणायामा वा· संस्कारेषु चौलकृच्छ्रः सीमंते चांद्रः अन्येषूपवास इति दिक्· अत्र माधवमिताक्षरादौ क्वचिद्विरोधो विषयभेदात्परिहार्यः एकादशाहे चां
द्रं संस्कारेषु पुनःसंस्कारश्चेति हेमाद्रिः यत्तु शातातपः दशाहस्य पिंडदानोपयोगाय ब्राह्मण श्राद्धभुग् द्विजः इति तदनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धपरमिति विज्ञानेश्वरः अथा
भ्याहश्राद्धं तत्स्वरूपमाह हेमाद्रौ व्यासः मासपक्षतिथिस्पृष्टे यो यस्मिन्म्रियतेहनि प्रत्यब्दं तु तथाभूतं क्षयाहं तस्य तं विदुः नारदीये· पारणे मरणे नृ
णां तिथिस्तात्कालिकी स्मृता· अतश्चांद्रमानं ज्ञेयं आब्दिकं पितृकार्यं च चांद्रमासः प्रशस्यत इति गृह्यते· मलमासस्मृतस्य तु सौरं· मलमासमृतानां तु सौ
रमानं समाश्रयेदिति हेमाद्र्युक्तेः एतन्मृतिमासस्याधिकत्वे ज्ञेयं· श्राद्धे· प्रतिसंवत्सरं कार्यं मातापित्रोर्मृतेहनि· पितृव्यस्याप्यपुत्रस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य
चैवहि अपुत्रस्ये तिस्त्रौचापान्वयः ज्येष्ठस्यानि कनिष्ठस्य स्थानं चक्षेप श्यपत्नार्थं मदनरत्ने भविष्ये· सर्वेषामेव श्राद्धानां श्रेष्ठं सांवत्सरं मतं· तथा·।

निर्ण० तृ० २

१०८

भोजनं कोयस्कवैश्राद्धं न करोति खगाधिप· मातापित्रोर्यः सततं वर्षे वर्षे मृतेऽहनि· सयाति नरकं घोरं तामिस्रं नाम नामतः· तत्र नान्दीमुखनिषेधः कार्यं दिष्टं पार्वणं चोक्तं·
माधवमाह यमः· सपिंडीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं सुतैः· मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्दिष्टं मृतेऽहनि· व्यासः एकोद्दिष्टं तु कर्तव्यं पित्रोश्च मृतेऽहनि· एकोद्दिष्टं परित्यज्य पा
र्वणं कुरुते नरः· अकृतं तद्विजानीयात् स भवेत् पितृघातकः· मत्स्यमाह शातातपः· सपिंडीकरणादूर्ध्वं तु कुर्यात्पार्वणवत्सदा· प्रतिसंवत्सरं श्राद्धं छागलेयादिनोदितः·
यः सपिंडीकरणं कृत्वा पृथक्पिंडे नियोजयेत्· विधिघ्नस्तेन भवति पितृहा चोपजायते· मत्स्यासंभवयोः पार्वणं पक्षान्तरे कारिनामेकोद्दिष्टमत्स्यक पक्षः·
साग्नेः पार्वणं निरग्नेरेकोद्दिष्टमित्यपरे· तदुक्तं मितासरायां लेपं· कज्ञ ल्पतरुस्तु साग्न्योरेव सं भवेत् भेजयोः पार्वणं पुनरग्निकेयो स्वेकोद्दिष्ट
मित्याह· अपरार्केप्येवं हलकारस्यापि श्रुपुत्रास्तु साग्निका निरग्नयश्चैकोद्दिष्टमेव कुर्युः प्रत्यब्दं पार्वणेनैव विधिना क्षेत्रजादयः· कुर्युर्नामित्तरकु
पुरेकोद्दिष्टं सुतादशैति जाताः कण्योक्तिः· यद्वा गुरुमन्तकस्यापि तादृशो महालये वा मनस्सून पार्वणेकोद्दिष्टयोर्विकल्पः· वस्तुतस्तु सर्वेषां पार्वणैकोद्दिष्ट
योर्वीहियवाद्विकल्पः· स च देशाचाराद्व्यवस्थित इति सर्वनिबंधसिद्धांतः· अत एव पृथ्वीचंद्रोदये हेमाद्रौ पराशरः· मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्दिष्टं मृतेऽहनीत्युक्त्वा
ह· देशधर्मं समाश्रित्य वंशधर्मं तथापरे· स्वयं श्राद्धमिच्छंति पार्वणं च तथा परे· पित्रोः केवलपितृणां न स पत्नीकानामिति हेमाद्रिः· अत्र माता महा
नकार्याः· कर्पूर समन्वितं सपिंडने· गन्धकान् थायं श्राद्धषोडशं प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः पडितिस्थितिरिति कात्यायनोक्तेः· कर्षू समन्वितं सपिंडनं· यदेकोद्दि
ष्टं क्रियते तेषां मपिक्रनित्वा वर्णामेव· अमावास्यां प्रेतीयस्य मृतस्य पितृपाधुनः पार्वणं तस्य कर्तव्यं नैकोद्दिष्टं कदाचनेति शौनकोक्तेः· एमंन्वारसन्नोऽपि श्रीरामः
एकोद्दिष्टं यतेर्नास्ति त्रिदंडग्रहणादिह· सपिंडीकरणाभावात् पार्वणं तस्य सर्वदेति निगमेन संन्यासोक्तेः· प्रायश्चित्तस्य स्वामिनोऽपि तादृक्कृतादुपुत्रः कृपापप्
विधिं· महालयेतु यच्छ्राद्धं द्वादशस्यां पार्वणं हि तत्· पृथ्वीचंद्रोदये हेमाद्रौ पराशरः संन्यासिनां वस्त्रिनामनां च अनपत्यस्य शिष्यये· तेषां पार्वणमेवोक्तं त्तयाहिपि
त्सनमे· यंत्रनयानां नाकं संयुगेषु यः येन पक्षात्तवानसपिंडः सपिंडीकृतानामपि वार्षिकान्निवर्तयंति तेषामिह पार्वणानि तथा· भ्रातुर्ज्येष्ठस्य

कुर्वीत जानुस्य· देवहीनं पार्वणं पितृनिर्धनं प्रवीत· देवहीनमेकोद्दिष्टं· ज्येष्ठभ्रातानानाघृगर्तजः तथा च नवे च शातातपः अनापत्यगर्भज्येष्ठ
पित्रोनामसिद्धिर्निगधने कनसपिंडनात्तस्य नैव तत्पार्वणमाचरेत्· आपत्यगर्भेनु पार्वणमेकोद्दिष्टं वेत्यर्थः· मातुस्तु हेमाद्रौ कात्यायनः प्रत्यब्दं पोप
पाकुर्यात्सुतः पुत्रमहागुरु जातपेव मातुः कर्तव्यं पार्वणं चान्यदेवता यज्ञनेनेवोक्तं सपिंडीकरणादूर्ध्वं पितुर्यद्वत्पार्वणं पितृव्यभ्रातृमातृणां
मेकोद्दिष्टं महैवत्वस्थितिः· तत्सपत्नमातृपरं· पृथ्वीचंद्रे हेमाद्रौ पराशरः· अपुत्रस्य पितृव्यस्य तत्पुत्रो भ्रातृजो भवेत्· स एव तस्य कुर्वीत पिंडदानादिकं क्रि
यां· पार्वणं तेन कार्यं स्यात्पुत्रवद्भ्रातृजेन तु· पितृस्थाने तु तं कृत्वा शेषं पूर्ववदुद्धरेत्· इति ते मासिकं त नाहिंश्रा नारायणव्यवस्थितं श्रेयमिति पृथ्वीचंद्रः·
श्राद्धाहिपकद्विकार्यानवुर्वैत्रमिननेनु· पितृव्यभ्रातृमातृणां ज्येष्ठानां पार्वणमेव च· एकोद्दिष्टं कनिष्ठानां दंपत्योः पार्वणं मिथः· अपुत्रस्य पितृव्यस्य भ्रातु
श्चैवाग्रजन्मनः· मातामहस्य तत्पत्न्याश्चाद्धं प्र पार्वणवद्भवेदित्युक्तेः· पत्न्याः कर्तृत्वे पिपार्वणमेव· सर्वाभावे स्वयं पत्न्यः स्वभर्तृणाममंत्रकं सपिंडीकरणं कुर्यु
स्ततः पार्वणमेव च तीति कालादर्शे स्मृतेः· तत्र पत्न्यापि कुर्वीत सपिंडं पार्वणं तपो तत्क्रमं तत्रैवान्विप्य विन रुजं· अन्ये तेनासाग्निकपार्वणपरमाहुः· अत
एव तत्तु· श्राद्धं तयानारी मोहात्पार्वणमाचरेत्· तेन तत्पुनैर्गत्वा शत्वातु नरकं व्रजेदिति वचनेन भयाहेप्रसिकेकोद्दिष्टप्रशंसार्थं· तथा पार्वणनिषेधार्थमिस्
त्युक्तं त्रिस्थलीसेतौ भट्टचरणैः· स्मृतत्यंपर्ननि त्रिस्थलीसेतौ विरोधात्· अपुत्राणां त्वाह हेमाद्रावापस्तंबः· अपुत्रायमृतानां के तु स्त्रियो वा पुरुषाश्च ये तेषाम
पि दद्याद्यस्त्वेकोद्दिष्टं न पार्वणं· पितृवर्पुमर्षिपंडेभ्यः स्त्रीकुमारीभ्य एव च· इत्याह हेमाद्रौ मासिकश्राद्धं सांवत्सरमतोऽन्यथा· पारिजाते तु अन्यथा पार्वणमित्युक्त
म्का मर्वत्र पार्वणमेकोद्दिष्टं वाक्यानि तु नीर्थमहालयपराणीत्युक्तं· पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धगार्ग्यः· मातुः सहोदरा याच पितुः सहमवा च या· तयोस्तु नैव कु
र्वीत पार्वणं पिंडदानदतं· प्रचेताः सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोद्दिष्टं विधीयते अपुत्राणां च सर्वेषामपत्नीनां तथैव च· अपत्नीनां ब्रह्मचर्यादीनां· मार्कंडेयपु
राणे· प्रतिसंवत्सरं कार्यमेकोद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः मृताहनियथान्यायं नृणां यद्वदिहोदितं· नृणामिति नृदृष्टांता ब्रह्मचारिपरहत पाखंडादीनां सपिंडनाभावे

नि॰ पं॰ त॰

सांवत्सरमेकोद्दिष्टं कार्यमेवेति शूलपाणिः । अत्र वृद्धवसिष्ठः । सपिंडीकरणादूर्ध्वं यत्र यत्र प्रदीयते । भ्रातृभगिन्यै पुत्राय स्वामिने मातुलाय च ।
पितृव्यगुरवे श्राद्धमेकोद्दिष्टं न पार्वणं । यत्तु जातूकर्ण्यः । पितृव्यभ्रातृमातॄणामपुत्राणां तथैव च । मातामहस्याप्यकृतस्य श्राद्धं दारादिपितृवद्भवेदिति
तदावश्यकत्वार्थं न तु पार्वणार्थमिति हेमाद्रिः । युक्तं चैवं । मातुः पुनरमावास्यात्रयो मातामहास्तथा । तेषां तु पितृवच्छ्राद्धं कुर्याद्दुहितृसूनवः इति
पुलस्त्योक्तेर्मातामहस्य पार्वणमेव । तत्साहचर्यात् सितपक्षे तथा । पितृव्यभ्रातृमातॄणामेकोद्दिष्टं च पार्वणमिति भृगुयाहोपक्रम पुलस्त्योक्तेः
श्च विकल्पः । केचित्तु आपस्तंबादिवाक्यानि युक्तमाहुः प्रमीतानां नैव कार्यं सपिंडने त्वस्य पितृव्यादि परत्वात् क्रमसपिंडनापत्त्यादि परायत्त्वाद्
मातासपत्नमाता । एकोद्दिष्टं तु कनिष्ठपरमिति । पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं । विशेषस्त्वधिकारनिर्णयप्रसंगोक्तः । केचित्तु आतरं भ्रातापितामहं चार्षिकमप्या
वश्यकं पुत्राभावे तत्सुतः पत्नी मातापि तथा पिता । पितामहोपि मरिष्यः कुर्यात्तस्यौर्ध्वदैहिकमिति मार्कंडेयपुराणादित्याहुः । तन्न । पौत्रेणोक्ता
दशाहादिकर्तव्यं श्राद्धं षोडशामिति कात्यायनविरोधोक्तेः । अथ समयाह हेमाद्रिनिर्णयः । तत्रैकोद्दिष्टं मध्याह्ने कार्यं । मध्याह्ने श्रपणं चाममेकोद्दिष्टे तु नती
यस्मादिति माधवः । आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे एकोद्दिष्टं तु मध्यतः । मावर्षां चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति हारीतोक्तेर्मानतः साहचर्यात् । तथा
पि कुतपादिमुहूर्तद्वये स्वेयं । प्रारभ्य कुतपे श्राद्धं कुर्यादारोहणं बुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणं तु न लंघयेदिति श्लोकगौतमोक्तेः । रौहिणस्तु ॐ
न । रौहिणोनवमो मुहूर्तः । अन्यथा । ऊर्ध्वं मुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयं मुहूर्तपंचकं ह्येतत्स्वधाभवनमिष्यते इत्यादिविरोधात् । दीपि श्रीरामः
कादि एकोद्दिष्टमुपक्रमेत कुतपमे इति माधवीये व्यासोपि । कुतपप्रथमे भागे एकोद्दिष्टमुपक्रमात् । आवर्तनसमीपे वा तत्रैव नियम
तात्मवान् । पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं । दिनद्वये तद्व्याप्तौ समव्याप्तौ च पूर्वा विषमव्याप्तावाधिक्येन निर्णयः । अव्याप्तौ पूर्वैव । परविद्धायानिषेधा
सनवक्ष्यते अतमूर्ध्वं काल [illegible] माधवीये । पार्वणं त्वपराह्णे कार्यं । पूर्वोक्तवचनात् । मध्याह्नव्यापिनी यास्यात्सैकोद्दिष्टे तिथिर्भवे

अपराह्णव्यापिनी या सा पार्वणे [illegible] तिथिर्भवेदिति पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धगौतमोक्तेश्च पूर्वेद्युरेवापरेद्युरेवापराह्णव्याप्तौ सैव ग्नासा ।
दिनद्वये तद्व्याप्तौ तदस्पर्शे तु तः समव्याप्तौ वा पूर्वैव । विषमव्याप्तौ त्वधिका ग्राह्या । अपराह्णव्यापिनी स्यादार्विकस्य यदा तिथिः मह
महर्षीपचलति हीप्रशंसंति महर्षय इति । मरीचिस्मृतेः । दर्शं च पूर्णमासं च पितुः सांवत्सरं दिनं । पूर्वविद्धमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते इत्यपरार्केन
दोक्तेः । अहर्व्यापिनी वृत्त्यास्तमिताहस्य यदा यस्य तिथिः पूर्वविद्धा प्रकर्तव्या त्रिमुहूर्ता न संधये दीनि स्कंदोक्तेः । पूर्वस्याग्निश्च पीसिद्धानि त्यागिरस
सापितमिति हेमाद्रौ पाठः । तत्र वृद्धमनुः । नद्यह व्यापिनी चेत्स्यान्मृताहस्य तु या तिथिः । पूर्वविद्धैव कर्तव्या त्रिमुहूर्ता न या भवेत् । मदनरत्ने
वं । यत्तु कार्ष्णाजिनव्यासौ । अष्टास्तमयवेलायां कलामात्रापि या तिथिः । सैव प्रत्याब्दिके ज्ञेया नापराह्णे हानिरिति । तत्र त्रिमुहूर्तत्वकाले । पूर्वेद्युः
सायं त्रिमुहूर्ताभावे तु परैव । त्रिमुहूर्ता न चेत् सा परैव कुतपादिस्मृतिकालादर्शोभिलोक्तेः । कालादर्शेपि । प्रत्याब्दिके प्येवमेव तिथिर्ग्राह्या
पाह्निकी । ऊसयन्न तथा स्वेतु महत्त्वनीतिनिर्णयः । समस्ते पूर्वविद्धैव क्षयत्वात् तेपि सायाहे त्रिमुहूर्ताभवेत्सायं सर्वेषामविनिर्णयः पूर्वविद्धैव क्षयतया
तो विसायाह्ने अन्यत्रापि । सायंतन्यपरत्वेनेमिति तिथिः । मत्वाब्दिके मासिके प्रासासाध्यपराह्णसायाह्नेन दायत्राधिकासामता । तुल्यावेद
मया पराह्णसमये पूर्वा न तु तेन तु द्वये पूर्वैव त्रिमुहूर्ते ग्राह्यास्तसमयेनाते सरवेतविता । माधवपृथ्वीचंद्रोनु दिनद्वये पराह्णव्याप्त्यभावे तु तः सम
व्याप्तौ च क्षये पूर्वा । वृद्धौ । परा स्वर्दपौ चा परा पूर्वेति विमत्यक्तेः । अपराह्णद्वयव्यापिन्यतीनस्य तु या तिथिः । क्षये पूर्वा च कर्तव्या वृद्धौ का
र्यातथोत्तरेति बौधायनोक्तेः । मृताहस्य तिथिर्यातु अपराह्णद्वये यदि । पूर्वा क्षये तु कर्तव्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरेति वृहन्नारदीया

नि·र्ण·त·

त्याहतुः श्राद्धं क्षयो वाच परतिथेर्न तु स्नात्प्रमितिथेः तस्याः क्षये पराह्णद्वय व्याप्तेरसंभवात् तत्राह माधवः नग्रा
ह्यतिथिगौणश्राद्धे क्षयावृद्धैतिथिस्तु तोऽइति यत्तु पृथ्वीचंद्रेण पूर्वोक्तवचने पूर्व यत्र सायाह्न व्यापिनी तत्र योगिनी
तिथिरुक्ता न त्वपराह्णव्यापिनी तथा सायाह्ने त्रिमुहूर्तेपि न स्यात्तत्र श्राद्धं न कारयेदिति मात्स्यादौ सायाह्ने
निषेधात् यत्तु त्रिमुहूर्तादिग्रहणं तद्धाह्वापराह्णे पंचमुहूर्तपरमित्याह तद्धेमाद्रिमदनरत्नकाल
दर्शादिग्रंथविरोधाल्लुप्तपत्नेश्चानित्यं तस्मात्पूर्वोक्तमेव साधु यदापि भवत्रादिने सांवत्सरं श्राद्धं न कृतं त
दारात्रावपि कार्यं मृताहसमतिक्रम्य चंडालैष्वपि जायन्त इति मरीचिना मृताहातिक्रमे दोषोक्तेः नत्वनक्तं
श्राद्धं कुर्वीतारब्धे चाशौचे तु समापनमित्यापस्तंबेन गौणकालोक्तेश्चेति माधवः ग्रहणादिने वार्षिकप्राप्तौ
दिन एवान्नेन हेम्ना वा कुर्यान्नोत्तरदिने इत्युक्तं प्राग्ग्रहणनिर्णये तत्र प्रथमाब्दिकं त्रयोदशमलमासे कार्यं
मन्यथा न प्रत्यब्दमाहरा मासिकार्थे पिंडक्रिया स्मृते क्वचित्त्रयोदशे दशस्या दाद्यं प्रत्यब्दे तु वत्सरमिति हारीतो
क्तेः इदमब्द त्याधिकमासपरं द्वादशातीतद्व्यत्यर्थः माधवीय हेमाद्रावेवं द्वितीयादिकं तु श्राद्धं मास एव

श्रीरामः

एवनाधिके नाल्पकमयो मलमासमृतानां यदा स एवाधिकः स्यात्तदा तत्रैव कार्यमन्यथा शुद्ध एवेति प्रागुक्तं दर्शवार्षिके तत्रादौ पूर्वं वार्षिकं कृ
त्वा ततः पिंडपितृयज्ञो दर्शश्राद्धं चेति निर्णयदीपिकायामुक्तं स्मृतिसारेपि दर्शक्षयाहे संप्राप्ते कथं कुर्वीत याज्ञिकाः आदौ क्षयाहं निर्वर्त्य पश्चाद्दर्शं
विधीयत इति युक्तं त्वेवं तद्वचने मूलाभावात् पिंडयज्ञं ततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकं बुधः इति दर्शश्राद्धे पिंडपितृयज्ञानंतर्यात्तस्यापि केचित्तद्दे
श्रावणे पितृयज्ञानंतरं वार्षिकं ततो दर्शश्राद्धमिति कालादर्शेपि निमित्तानियतत्वात्प्रथमानुष्ठानकारणमिति सर्वात्मप्रत्येकमुत्पन्नामा
त्स्याहनिमित्तस्यानियतत्वं दैवज्ञानीये पृष्ठेव एवं मासिकादिष्वपि ज्ञेयं प्रत्यब्दं यो यथा कुर्यात्तथा कुर्यात्स तान्यपीति सर्वासिदेशात् मृताहे ह
यात्संगदन्ताहमाद्रौ विष्णुधर्मे अयनद्वितयं चैव मृताहे वा धवस्य च उत्तरे जनीलवृषभं कौमुद्याः समुपागमे कौमुदी कार्तिकी अपराह्णे श्राद्धं द्वि
तीयादि सपिंडीकरणादूर्ध्वं पात्रचतुष्टयं भवेत् तावदेव न मासिक्यं क्षयाहे निकृष्टाचनं वर्षांत सपिंडने प्येवं तत्तुल्ये मृताहनि तु संप्राप्ते यावदह्नि च तु
र्थं चाद्यिव्वामाश्राद्धं न कुर्वीत न कुर्याच्छ्राद्धभोजनं प्रथमेह्नि निमज्जानं द्वितीये मांसभक्षणं तृतीये रुधिरं प्रोक्तं श्राद्धे श्राद्धं चतुर्थकमिति श्रा
द्धे कौशिकोक्तेः एतच्छ्राद्धं किंचिद्विति ज्ञेयं स्मृत्यंतरे मासात्रिंशत्कायामासान्श्राद्धं गुडेन मोहतः सपंक्तिदूषितः पापः प्रेताशी निमिचेनुसः तत्र प्रथमे
वर्षांत सपिंडन पक्षे मृताहप्राप्तौ पूर्वं द्विसपिंडनं ततोब्दांते श्राद्धं नकृत्वा परेद्युर्वार्षिकं कुर्यादिति स्मृत्यर्थसारोक्तं हेमाद्रिस्तु मृताहे सपिं
डीकरणात्तु वार्षिकसिद्धिः प्रेतमिकस्मात् पिंडः पाडशाः परिकीर्तिताः तेनैव च समाप्ति वचसा पिंडत्वं तेनैवाब्दिकमिष्यत इति वचनादित्याह इद
मेवयुक्तं अथाज्ञाताहज्ञानमरीचिः श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने अविज्ञाते मृतेहनि एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः विशेषत इत्युक्तेः
शुक्ले कादश्यामपि बृहस्पतिः नज्ञायते मृताहश्चेत्प्रमीते प्रोषिते सति मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शे स्यात्तदाब्दिकं दिनमासौ न विज्ञातो

तृ॰सिं॰नि॰ मरणस्य सदा पुनः प्रस्थानमासरहितमौग्न्याहौपूर्वोक्तस्यादि रा भरदनेष्वविष्ये मताहं योन जानाति मानयोविनतालभजः तेन कार्यममावास्यांश्राद्धं सांव
त्सरं सदा दिनमेव तु जानाति मासं नैव तु यो नरः मार्गशीर्षे तथा माघे वा तद्दिनं समेत निर्णयामृतेतु यदा मासो न विज्ञातो विज्ञातं दिनमेव तु तदा वा
षाढके मासि सौसिमाघे वा तद्दिनं भवेदिति बृहस्पतिस्मृतेः पाठोप्युक्तः कालादर्शे च मासाज्ञाने दिनज्ञाने कार्यमाषाढमाघयोरित्युक्तं हेमाद्रौ प्रमासरत्वे
ड मृताहं योजनानाति मासं वापि कथंचन तेन कार्यममायास्या श्राद्धं माघे पमार्गके भविष्ये मत्तचार्त्ता श्रुते प्रीसौ तो पूर्वोक्तक्रमेणातु प्रस्थानादि
नाज्ञाने मासज्ञाने चतुर्दशी मासीज्ञाने दिन ज्ञाने च मार्गादिविति वच्छ्रवणादिने पित्र्येयमित्यर्थः श्रवणादिनमासाज्ञाने माघमार्गदर्शकार्यं प्रवीतक्रम
मासरवंडात अतोत्रलोपइतिश्रुत्वापुनरुक्तं हेयं लिखितत्वेयमः नतस्य नमवेद्धा न्नीयावद्धादशवार्षिकी ग्रेनावधारणं तस्य कर्त्तव्यं संकल्पबोधवे
यन्मासियद्दत्र्यात स्तन्मासि तदह क्रिया दिनाज्ञाने कुहूस्तस्य तस्य आषाढ दस्याथवा कुहूः अथ श्राद्धविप्रनिमंत्रणे निर्णयः तत्र विप्रस्य निमंत्रणोत्तरं
सूतके मृतके वा प्राशौचाभावः निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रारब्धे श्राद्धकर्मणि निमंत्रणाद्धि विप्रस्य स्वाध्यायादिरतस्य च देहेपितृक्रियां धृतस्यनाशौचं विघते
धरित्रीदिति व्रात्येक्तिः कर्तुस्तु विष्णुराह व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमे र्चने जपे आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं श्राद्धे प्रारंभस्तु नचोक्तः प्रारंभो
वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः नांदीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रियेति माधवीयेप्याप्येवं श्राद्धादौ पित्र्ययज्ञेचकन्यादाने तनो भवेत् श्रीरामः
मिताक्षरायां स्मृत्यंतरे मयः शौचं प्रकृत्य यज्ञे संप्रततसंभारे विवाहे श्राद्धकर्मणीति लिखितत्वादिगोऽज्ञनंतपास्त निमंत्रणोत्तरं कर्त्तुमात
श्नाशौचं निमंत्रणोत्तरंश्राद्धं प्रारंभः स्यादितिस्मृतिरिति विष्णूक्तेः यत्तु श्राद्धे पाकपरिक्रियेतितद्दर्शश्राद्धविषयमित्याह दातागृहेमरणादौ
प्रसोक्तं भोजनार्थं तु संगुह्ये विप्रे होतुर्विपद्यते दैगृहे इति शेषः यदा कश्चित्तरोधिं शेषं त्यक्त्वा समाहिता आचम्य परिक्रियेन तत्केन
नकेनरक्षयो द्विजाइति अस्य श्राद्धविषयत्वं हेमाद्रिणोक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं ममत्वप्रतिभाति इदं विवाहादिविषयं नतु श्राद्धविषयं त
स्ता भावात् विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके अन्यगेहोदका चांताः सर्वे ते शुचयः स्मृताइति
षट्त्रिंशन्मतेकथाकाल्यान निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रारब्धे श्राद्धकर्मणीति पूर्वोक्तविरोधेश्च श्राद्धेत्वयपिविष्णुनापाकोत्तमाशौचाभावस्तथा २
पिकर्त्तुरेवस मांकुस्तु दोषोस्त्येव अपदानगृहीत्राश्च सूतके मृतके तथा अविज्ञानेनदोषस्यात् श्राद्धादिषु कथं चन विज्ञाते भोक्तुरेवस्यात्
प्रायश्चित्तादिकं क्रमादिति माधवीये ब्राह्मोक्तः आदिश्यते नाशौचं समुच्यते तत्राह विष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचे यः सकृदेवान्नम
श्नाति तस्य तावदशौचं यावत्तेषामाशौचव्यपगमे प्रायश्चित्तं कुर्यादिति यत्तु देहेपितृक्रियां धृतस्य नाशौचं विघते कर्हिचिदिति प्रस्थानं श्राद्ध
कालीनस्यनिमित्तकंन तदुत्तरकालीनस्य शूद्रीदीपस्तु निमंत्रितो विप्रो यामश्राद्धपरं भोजनार्थं चित्यादिनान्नश्राद्धपरमित्याह प्राय
श्चित्तं त्वाहमार्कंडेयः भुक्त्वातु ब्राह्मणाशौचे चरेत्सांतपनं द्विजः एतत्कामतः अभ्यासे चांद्रः ब्राह्मणस्य तथा यत्तु कामास मे के ग्रंती
भवेदिति अज्ञानात्तु छागलेयः एकाहं त्र्यहं पंचसप्तरात्रमभोजनं ततः शुद्धिर्भवेद्विप्रः पंचगव्यं पिबन्नरइति वर्णक्रमेणेदं आद्या
सेतु द्विगुण्यमित्यादि मिताक्षरा माधवीयादौ ज्ञेयं मिताक्षरादौ तु श्राद्धकर्त्तुर्भोक्तुश्च सर्वथा दोषाभाव उक्तः आशौचमध्ये श्राद्धदिन
प्राप्तौ तु माधवीये कालादर्शे च ऋष्यशृंगः देयं पितॄणां श्राद्धं तु आशौचे जायते यदा आशौचे तु व्यतिक्रांते तेभ्यः श्राद्धं प्रदीयते श्रा
द्धं चिंतामणौ ज्योतिषे प्रतिसंवत्सरश्राद्धमाशौचान्ते स्यादिति तत्त्वं चेतः मलमासे पितर्यमिति भाष्यैरभाषितं आशौचात्यानत्वेन निमित्त
त्वादित्यर्थः एतन्मासिकाब्दिकपरं न दर्शिकादेः अतएव कर्दर्शनभाष्ये अपरपक्षेपि श्राणीति नियमात्तेलपक्षश्राद्धलोपेप्रा

प्रायश्चित्तमेव न तु गौणत्वे कोकरणं तच्चोपवासः वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे· स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोज
नमिति मनूक्तेरित्युक्तं आशौचे तु प्रायश्चित्तमपि न मुख्यकाले नधिकारात्· आशौचांते मध्यमवेतिन्यायः श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने अं
तरा मृतसूतके अमावास्यां प्रकुर्वीत दर्शश्राद्धं विकेमनीषिणः हेमाद्रौ पद्धतिशेषान्मतेपि मासिके चाब्दिके वृद्धि संप्राप्ते मृतसूतके·
वदंतिशुद्धौ तत्कार्यं दर्शे चापि विचक्षणाः गोभिलः दयं प्रत्याब्दिके श्राद्धे अंतरा मृतसूतके आशौचानंतरं कुर्यात् तन्मासे तु श्रपयेद्वा·
मरीचिः श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने प्यविज्ञाते मृते हनि· एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः विशेषत इत्युक्तेः
शुक्लायामपि आशौचांतरविघ्ने एतदिति माधवपृथ्वीचंद्रौ। यत्त्वत्रिः तदहः श्वोऽथ रुध्येत केनचित्सूतकादिना सूतकानंतरं कुर्यात्
पुनस्तदहरेव वेति तत्पूर्वकालाभावविषयं प्रत्याब्दिकेतरश्राद्धपरं· यच्च देवलः एकोद्दिष्टे तु संप्राप्ते यदि विघ्नः प्रजायते मासेन्यस्मिं
स्तिथौ तस्मिन् श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नत इति तदपि मासिकपरमिति मदनरत्ने हेमाद्रौ च व्याध्यादौ विस्मरणेप्येवं ज्ञेयं अथपत्न्या रजोदर्श
नं ॥ तत्र दर्शे मासे न कार्यं श्राद्धं विघ्ने द्विजातीनां मासश्राद्धं प्रकीर्तितं अमावास्यादिनियतं मासं संवत्सरादृते इति हेमाद्रौ शौनको
क्तेः व्याघ्रपादोपि· आर्ते देशकालानां विप्लवे समुपस्थिते· आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं शूद्रः कुर्यात्सदैव हि· दीपिकापि दर्शे तु भार्यर्तौ पुष्यामश्रा
द्धविधिं त्र्यहान्मिविधुराघास्वार्तेषु द्विजाः वस्त्रतस्त्र पाकाभावे द्विजातीनामामश्राद्धं विधीयत इति स्मृत्यंतरे· पाककर्त्रंतरसत्त्वे
तु न्यथा आमेनेत्युक्तं मासिकानि सपिंडानि अमावास्यां तथाब्दिकं अन्नेनैव तु कर्तव्यं यस्य भार्या रजस्वला इति दीपिकालिकायां नु
नान्न कालादर्शे तु स्त्रियां रजोदर्शने दर्शश्राद्धं पंचमेहनीति पश्चात्तरमुक्तं पा॰ नेः॰ दिजाते प्येवं एवं युगाद्यावपि आब्दिके तु रजोदर्शने

पितृदिन एव कार्यं पुष्यवस्त्राभिहारेषु विदेशस्थेप्यनग्निकः अन्नेनैवाब्दिकं कुर्याद्धेम्ना वामेन न क्वचिदिति माधवीये लौगाक्षिस्मृतेः मरीचिरपि·
पितृदिने एव कार्यं पुष्यवत्स्यापि आमश्राद्धं प्रकुर्वीत न तु कुर्यान्मृतेहनि काष्र्णाजिनिः आपन्नो प्याब्दिकं नैव कुर्यादामेन कुत्रचित् अन्नेन
अनग्निश्च प्रवासी च यस्य भार्या रजस्वला आमश्राद्धं प्रकुर्वीत न तु कुर्यान्मृते हनि प्रयोगपारिजाते रजस्वलायां भार्यायां श्रयाहं यः परित्यजेत्· सवेन करमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवे देययात्रिकनिबं
नदृमार्यां तु रजस्वलाहरि वासरे प्रयोगपारिजाते रजस्वलायां भार्यायां श्रयाहं यः परित्यजेत· सवेन करमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवे दर्श
धोपि मनुः श्राद्धं पंचमेह्नि कुर्याद्भार्या रजस्वला· पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मृताहनिशक्तिर्वितः कलादर्शेपि रजस्वलां गतानां न विदेशस्थे चाब्दिके दर्शे
दावेवनाम्नैव न तु अन्नेन श्राद्धं समाचरेत्· अन्यत्रापि विदेशगो वापि गताग्निको वा रजस्वलायामपि धर्मपत्न्यां श्राद्धं मृताहे स्मृतकी विदधीत पाकेनो
मेनहेम्नानतु पंचमेह्नि· एवं मासिकेपि यत्तु मरीचिः आब्दिके समनुप्राप्ते भर्तुराब्दिके रजस्वला षष्ठ्यां तु कुर्यात्तत्पंचमेहनीति श्लोकगौतमोक्तेः
देवे कर्मणि पित्र्ये च पंचमेहनि शक्ष्यतीति प्रभासखंडाच्च न त्वशक्तिता देवतत्र पंचमेहन्यर्थालि· श्राद्धं प्राप्तमिति वचनं व्यर्थमेवं गर्भिणीस्त्र
तिकारिश्च कुमारी वापरोगिणी। यदा शक्ता तदान्येन कारयेत्स्वयमिति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः· अनुपनीतास्त्रीशूद्राश्च श्राद्धस्त्रिजाका
रयेयुः स्वयं वामंत्रकं कुर्युरिति स्मृत्यर्थसारो बान्य द्वारा कारणानि चर्यर्थं पत्न्यां तस्य· चतुर्थ्यां रीत्या आशौचानंतर श्राद्धकर्तव्यता चेवरकयाक्य
वेयर्थ्योत्र· भर्तृपत्नी पंचमेहनीति युक्तं यत्तु ससाहात्सिरु देवानां च वैयोग्या व्रताव नैरति त उरोनिश्चितपरमिति हेमाद्रिभिन्नसर्वनिबंधसिद्धांतः
हेमाद्रिस्तु श्राद्धे त्रिमासहेतुः प्राधिकान्न स्यात् रजोऽदृश्यायां तन्निवृत्तेरेकश्रायेण पंचमेह्नि कार्यं प्रागुक्ते मकारेत्युक्तेः भार्यांतरसत्ते तु
प्यवलंबोतिति वचनात्तद्दिने एवेत्याह दीपिकापि भार्यांतरे सति सेनिर्नदिवसे स्याद्धार्षिकं मासिकं च कालेऽनु वेद्भार्यकस्त्र धिकृते पत्न्यं
तरे तिछति· कुर्यात्तद्दिनं यस्त्वमुखदिवसे इति· नि॰ शंसं सहाधिकारः किं सहत्व श्रुत्यावाड कफलप्राप्ते नयायाककर्तृत्वेन वा· नापः

तदभावात् पाणिग्रहणादिसहत्वं कर्मस्वित्युक्त्याग्निसाध्यकर्मविषयत्वात् आह्निकस्य च निरग्नेरपि पाके नैवोक्तेः स्मार्ताग्निसाध्य
त्वाभावात् तामनुरुध्येतिवत् पूर्वोक्तिवचनसत्वाच्च कथं च भार्यां तरस्याधिकारः ज्येष्ठयानविनेतरेति यमोक्तेः ज्येष्ठापरस्त्वेन तेनैव सिद्धेश्च
वचनवैयर्थ्यात् नाद्वितीयः अविभक्तत्वात् एकस्यां त्वाशुद्धिस्त्वन्यस्या नाधिकारापत्तेः न तृतीयः प्रवासनिर्देशस्मृतिकारीणिष्यादृष्ट
पृथक्करणापत्तेः आरंतिननैः पात्रैरन्नारंभं तथा भवेदिति देवलोक्तावात्मनेपदीस्नायन्नबाधयान्नानापाककर्तृत्वोक्त्यविरोधात् अथ पत्नी तस्याभिः पत्नी
रामसीता जनकनंदिनीतिपा प्राक्कृतात्माशस्त्वं भार्यैपाकस्योच्येत नत्वकुस्याप्यनिष्ठ तेनैतद्वचनयुक्त्या पत्नीवास्वपूर्वोक्तिवचनोविरोधात् त्र्यत्कि
विदेव यदपि श्राद्धीयाहनि संप्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला श्राद्धं तत्र न कर्तव्यं पंचमेहनीति श्लोकगौतमपाठान्यथा दर्शितः सोऽधर्मीयेन तृह्यगात्यस्मा
तरमुक्तं तेनागिपिनाभिक्रेतार्थसिद्धिः पत्यप्रेतस्येत्यर्थात् तेनान्वेहेमाद्रिर्भ्रामेतिपद्धतिकृदपि नोच्यते अथान्वारोहणे निर्णयः गौतमाभिः
मृताहन्निसमासे पिंडनिर्वापणं पृथक् नवश्राद्धं सदंपत्योरन्वारोहण एव तु समासेन तंत्रेणाद्धिपितृकश्राद्धवत् द्वयोरेकः पिंडोविधेय पिंडश्च श्राद्धपरः
नवश्राद्धं पृथगिति हेमाद्रिपृथ्वीचंद्रौ अत्र मृताहनी येकस्वादिनभेदेन दिनैक्येवा मन्तत्रिथिरेकत्वेका कैकर्तव्ये एकेनैव एकतंत्र्याधिसहतुतिथि
रेकैवजायते एकपाकेन पिंडैक्यं द्वयोर्गदूलिननामनी इति स्मृत्यंतरात् अंत्येष्टिपद्धतौ भट्टैरप्युदाहृतं अन्वारोहेतु नारीणां पत्युश्चैकोदृक्रि
या पिंडदानक्रियातद्वच्छ्राद्धं सत्यादिकं तथा नवश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं पृथक् एक एव वृषोत्सर्गो भर्तुर्गौरेकान्तरी यतद्व्यति तिथि
भेदेतु वार्षिकं पृथगेव तथावार्षिके समासविधानादन्यत्र सर्वत्र पृथक्त्वेप्राप्ते नवश्राद्धमेव पृथगिति परिसंख्या कौ पान्यत्र पृथगुक्तेश्चापि वार्षि
कषोडशश्राद्धतीर्यसपिंडनान्वष्टकादिषु समस्तैरेवेति मदनपारिजात निर्णयामृतादयः अतः समासविधिबलाज्ज्येष्ठपुत्रकर्तृत्वे सपत्न

श्रीरामः

मातुरन्वारोहेणातासु चे सत्यपितद्वार्षिकादि सविभाक्तः सापत्नपुत्र एव ज्येष्ठः कुर्यान्नौरसः वक्ष्यमाणपृथ्वीचंद्रादिमतेनुमौरसएवमातुः पृ
थक्कुर्यात् एवं बह्वीष्वपिमातृषु ज्ञेयं त्रिस्थलीसेतौ पितामहचरणैरप्येवमुक्तं यत्तु गार्ग्यः एकचित्यां समारूढौ दंपती निधनं गतौ पृथक्श्राद्धं तयोः
कुर्यादोदनं च पृथक्पृथक् आदर्शेनपिंड तन्नवश्राद्धविषयं यत्तु भृगुः यासमारोहणं कुर्याद्भर्तुश्चित्यां पतिव्रता तांमृताहनि संप्राप्ते पृथक्कृत्वा पिं
डे नियोजयेत् प्रत्यब्दं च नवश्राद्धं युगपत्तु समापयेत् तद्येषां वार्षिकमेकोद्दिष्टमुक्तं तद्विषयं प्रत्यब्दं च मृताहनीत्यन्ये नवश्राद्धं युगपदि
ति दर्शे वर्गद्वय परेकतंत्रेण पृथगित्यर्थमाह हेमाद्रिः एतन्मृततिथिभेदविषयमिति पृथ्वीचंद्रनिर्णयामृतादयः देवयाज्ञिकोप्येवं पराशरमाध
वस्तु गार्ग्यभृग्वादिवचनाल्लौगाक्षिवाक्ये समासेनपाकादित्तंत्रैक्येन दर्शविद्व्यवत् पृथक्श्राद्धं कुर्यात् नवश्राद्धं तत्तयेत्याह पृथ्वीचंद्र
चंद्रिकादयस्तु द्वयोरेकपिंडदानं लौगाक्षिवचनं पत्न्याद्विषयं पृथक्पिंडदानं तु पुत्रस्य कल्प्यः तदाह वृद्धपराशरः आरूढा मर्तुश्चितिं मंगना यास्त्रा
न्नातित्युं खलु सत्यमुक्ता एकादशाहे तु तयोर्विधेयं श्राद्धं पृथक्स्वर्गमपेक्ष्य सद्भिः एकात्वभिन्नं तिमतिप्रहीना एकादशाहादिषु येननायोः
ते स्वर्गमार्गं विनिहत्य कुर्यस्त्रीसत्त्वपातान्नरकाधिवासं तत्रोसहमृतायास्तु नाकलोकमभिप्सती साहेश्राद्धं पृथक्पिंडान्नेकत्वं तु समन्नं न
याः पृथगेव हि कर्तव्यं श्राद्धमेकादशाहिकं यानि श्राद्धानि सर्वाणि तान्युक्तानि सर्वाणि पृथक्पृथगिति निर्णयादर्शेपि मातुर्याप्रकृद्धिः
मृताहेषु महालये श्राद्धं कुर्यात्पृथक्दद्यात्पिंडं त्वापत्नकृतस्त्वेन त्वत्याग्नेस्मृतेरित्याहुः यत्तु पृथ्वीचंद्रे त्रिंशन्मते एकत्वं सागतामार्तुः पिंडगोत्रे च सप्त
तके न पृथक्पिंडदानं तु तस्मात्पत्नीपुविपते इति दर्शगोदिपरं चंद्रप्रकाशेपि एकचित्यां समारूढौ दंपती प्रमृतौ यदि पृथक्श्राद्धं प्रकुर्या

न॰ नि॰ त॰ ७३

तपत्यकरे वक्ष्येहनि मृतानामपि स्त्रीणां सामर्थ्यात्पतिनासह तंत्रेणाश्रपणं कृत्वा श्राद्धं स्वामिस्वयेहनि पूर्वं कुर्यात् मृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः पु
नः तृतीयस्य ततः कुर्यात्सन्निपातेष्वयं क्रमः इति सहगमने सर्वत्र श्राद्धार्थमेकपाक इत्याह मदनरत्ने प्रचेताः एकचित्यां समारूढौ म्रियेते दंपती य
दि तंत्रेणाश्रपणं कुर्यात्पृथक्पिंडं समाचरेत् पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं अत्र भर्तुराशौचमध्ये अन्यदिने स्त्रीमरणे पतिमरणदिनगणनया शौचं पिंडदा
नेकादशाहादिकार्यं नात्र पक्षिणी शुद्धिः मृतं पतिमनुव्रज्य पत्नी विरनकैतोम्ब न तत्र पक्षिणी कार्या पित्रा॥ कादेवगुरुणि पुत्रान्यो वाग्निदस्तस्या
स्तावदेवाशुचिस्तयोः न यश्राद्धं सपिंडत्वं युगपत्तु समापयेत् इति षडशीति॥ तिमंतात् यदा नारी विशेदग्निं प्रियस्याप्रियवांछता तदाशौचं विधा
तव्यं भर्तृशौचक्रमेणहीति लघुहारीतोक्तेश्च मत्र्यभिशौचोत्तरमन्वारोहणे तु त्र्यहमाशौचं स्वर्गेदवादाल्लयाधीस्त्री आत्मघातिनी त्र्य
हाशौचेनतु निर्वर्त्ते श्राद्धं प्राप्नोति शास्त्रतः इति ब्राह्मोक्तेरिति पृथ्वीचंद्रापरार्कौ स्मार्त्तेगोडाप्येवमेव देशांतरमृतपत्न्यास्साध्वीनत्पादुकाद्यमि
त्युपक्रम्य ब्राह्मे त्र्यहाचे शौचं तु निर्वर्त्ते इत्युक्तेः मत्र्यशौचोत्तरमन्वारोहणे त्र्यहः सहगमनेतु पूर्णं दशाहादिपिंडास्तु दशापि सहैव व्यासः संस्थितं प
तिमालिंग्य प्रविशेद्या हुताशनं तस्याः पिंडादिकं देयं क्रमशः पतिपिंडवत् अन्वितापिंडदानं तु यथा भर्तुर्दिने दिने तदन्वारोहणीयस्मात्तस्मात् श्रीराम
सानात्मघातिनीति विज्ञानेश्च पृथक्चित्तौ तु मत्र्यशौचमध्ये तदूर्ध्वं वा सत्यां त्र्यहेण दशपिंडाः अन्वितायास्त्वाल्तया दर्शपिंडास्त्र्यहेणातु
स्वाम्याशौचे त्यजती तेनतु तस्याः श्राद्धं प्रदीयते इति तत्रैव पैठीनसिस्मृतेः मत्र्यशौचोत्तरं मृतौ तु चतुर्थेह्नि श्राद्धं पूर्णपापिना [illegible] अग्निपुरा
णीयत्वेनोक्तं षड्ड हतस्य सद्यः शौचेत्वन्वारोहणे त्रिरात्रं एकचित्यां तु संस्थितं पतिमिति प्रागुक्त्या सोक्तेः सद्यः शौचमित्याहुः अन्यसपिं
डशौचमध्ये विदेशमृतान्वारोहणं त्वेतोशांकमेव रजस्वलायाभंगत्वात् अन्यत्र तु रजोवत्याः सूतिकायाश्चागमननिषेधाद्गत्यगतिताश्चे

तदाशौचस्यानिषेधमाहुः अन्यसपिंडाशौचमध्ये तन्मूलवचनं विनाचिंत्यमेव स्मृत्यर्थसारे सहगमने सर्वत्र श्राद्धपिंडादौ पाकैक्यं कर्त्रैक्यं चेति यातुप
तिमुद्दिश्यान्यकालेन्यतिथावन्वारोहति तस्याः श्राद्धं तत्स्वयमृतितिथौ कार्यं न भर्तृतिथौ पारणे मरणे नृणां तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेति वस्त्यादादि ति
नं. थिरेकैव जायंते इत्यादिवचनं च इति मदनपारिजातपृथ्वीचंद्रोदयः अन्ये तु तस्याः पतिमरणेन मृतप्रायत्वात् सहाग्नेतः पृष्ठतो वा नदूतया पियतेय
दि तस्यां श्राद्धं सहैव तथा पृथक्कृत्य क्षयेहनीति स्मृत्यंतरात् अग्नतः पृष्ठतो वापि तद्वृत्त्या म्रियते यदि तस्याः श्राद्धं स्कृतीः कार्यं पत्युरेवक्षयेह
नीति पुराणसमुच्चयावन्नृतिथावेवेत्याहुः अत्र भट्टमूलं चिंत्यं अत्र विशेषो हेमाद्रौ स्मृत्यंतरे मातामंगलसूत्रेण म्रियते यदि तद्दिने उद्दिश्यपि
प्रपंचितानां सिद्धेस्ककवारसिनां अथ श्राद्धसंपातनिर्णयः तत्र पित्रोर्मृततिथ्यैक्ये मरणक्रमेण दर्शवर्गद्वयस्य तंत्रेण श्राद्धं कुर्यात्सोवपियोज्ञा
नेतु पितृपूर्वं कुर्यादिति हेमाद्रिः यत्तु वाद्यस्तु पित्रोः श्राद्धं समंत्रापेन वैपर्युत्तिनो पित्रा पितृपूर्वं सुनः कुर्यादन्यत्रासन्निमोगतइति कात्यायनिरुक्तं
तेः सर्वत्र पितृपूर्वं भिन्नप्रयोगमाहुः पार्वणैकोद्दिष्टयोः संपाते माधवीये जाबालिः यद्येकत्र भवेयातामेकोद्दिष्टं च पार्वणं पार्वणं पत्न्याभिनिर्व
८ र्त्यैकोद्दिष्टं समाचरेत् गृहदाहादिना युगपन्मरणे तु भृगुः एककाले गतासूनां बहूनामथवा द्वयोः तंत्रेणश्रपणं कृत्वा कुर्याच्छ्राद्धं पृथक्पृथ
क् पूर्वकस्य मृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः पुनः तृतीयस्य ततः कुर्यात्संनिपातेष्वयं क्रमः सर्वे पित्र्यपिंडानां युगपन्मरणे तदा संबंधासन्निमोकोन्यत
क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् गार्ग्यः एकेनैव तु पाकेन श्राद्धानि कुरुते तद्दि विकिरत्वेक ततः कुर्यात्सपिंडान् पृथक्पृथक् अत्रानुगमने
दाहसपिंडनादौ विशेषः व्यासः अग्निः बहूनामपवा द्वयोः स्याच्छ्राद्धं चेत्समेहनि तंत्रेणाश्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्यात्पृथक्पृथक् ————
इदं च पृथक्पाके न भिन्नश्राद्धशक्तौ एकपाकेन संबंधासत्त्या श्राद्धेदरस्क मुख्यपक्षः एकस्मिन्नेव दिने श्राद्धद्वयप्रसंग ————

नि॰

दानरा चरेदेवपूराचर्षास्तु तुर्माणुश्चतत्कृतः एकस्मिन्यःकरेस्यादू द्वयोःश्राद्धं यदाहिजः तदापूर्वेणतस्यादौकृत्वास्नात्वा – – – – – – यदुवि
धि॰ पश्चात्सद्यान्मृतस्यैव च पक्ष्यकैः सामाचरेत॰ प्रातर्यदिप्रमानेतुतस्माद्धू समाचरेत॰ अन्यथाश्राद्धहतास्या – – – – – – श्राद्धसंकरहुद्भव
दित्याश्वलायनोक्तेरिति पृथ्वीचंद्रः कात्यायनः द्वेबहूनिनिमित्तानि जायरन्नेकवासरे नैमित्तिकानिकार्याणिनिमित्तोत्पत्तक्रमात नावाकेः
श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने नैमित्तिकंतुकर्त्तव्यंनिमित्तानुक्रमोदयं कालादर्शे निथ्यदार्शिकयोश्चोदकुमसमाधिकयोरपि दार्शिकस्य
युगादेश्च दार्शिकालस्ययोगयो तदार्शिकस्यचमन्वादेः संपातेश्राद्धकर्मणः प्रसंगादितरस्यापिसिद्धरुत्तरमाचरेत अस्यदेवतामेदोपवादद्दमा
हस एव नित्यस्यचोदकुंभस्य नित्यमासिकयोरपि श्चो दर्शस्यचोदकुंभस्य दार्शमासिकयोरपि॰ नित्यस्यचाब्दिकस्यापि दार्शिकाब्दिकयोरपि
युगाद्याब्दिकयोश्चैवमन्वाद्याब्दिकयोस्तथा प्रत्याब्दिकस्यचालस्ययोगेषुविहितस्यच संपातादेवतासिद्धाच्छ्राद्धयुग्मंसमाचरेत॰ निमित्ता
नियतस्यात्र पूर्वानुष्ठानकारणं पित्र्योक्तंपितृपूर्वत्वंसर्वत्रश्राद्धकर्मणि माधवीयस्मृतिसंग्रहे काम्यतंत्रेणनित्यस्यतंत्रेश्राद्धस्यसिध्य
ति अथश्राद्धांगतर्पणं पारिजातेपृथ्वीचंद्रोदयेचगर्गः पूर्वतिलोदकंदत्वाअमाश्राद्धंतुकारयेत प्रत्यब्देनभवेत्पूर्वंपरेहनितिलोदकं पक्ष
श्राद्धेहिरण्येचअनुव्रज्यातिलोदकं नचनित्यतर्पणस्यैवायंपरेहन्युत्कर्षः ननुश्राद्धांगंतर्पणमस्तीतिवाच्यं यस्तर्पयतितान्विप्रःश्राद्धंकृ
त्वापरेहनि पितरस्तेनतृप्यंतिनवैस्कुर्प्यंतिवैस्वरममितिगर्गफलनिंदार्थवादाभ्यामंगत्वोक्तेः श्राद्धप्रक्रमाहार्थिकंबृहन्नारदीयेप्याब्दिकं
प्रक्रम्य परपक्षश्राद्धंकृत्वामर्त्योयोनतर्पयतेपितॄन तस्यतेपितरःक्रुद्धाःशापंदत्वाव्रजंतिहि पितृशब्दश्च श्राद्धेज्यदेवतापरः तेनतर्पणस्य
पुरुषपुरोडाशयागवत्प्रस्तरप्रहरणवद्वेष्टदेवतासंस्कारकता तेनाब्दिकदिनेनित्यंस्वपित्रादितर्पणंकार्यमेव श्राद्धांगभूतस्यैवपरे

श्रीराम

फलोक्तेः तदुक्तं प्रत्यक्षांगंतिलै[illegible]यानिषिद्धेप्यपरेहनि वर्गौकस्यचयोयेषामन्येषांतुविवर्जयेत॰ क्वचिद्विशेषमाहगर्गः कृष्णेभाद्रपदेमासि
श्राद्धंप्रतिदिनंभवेत॰ पितॄणांप्रत्यहंकार्यं निषिद्धेहेहपितर्पणं तर्पणंतिलतर्पणंनिषिद्धमित्युक्तेः सकृन्महालयेश्वस्यादेकस्यांतरवाहि अत्र
सप्तमीनिषिद्धादंगित्तास्फुटेव तत्रजयान्तुकुर्यात॰ मंत्रेषाययनीयायां मंडस्नातःसवेन इत्यादिवत अस्यापवादो बृहन्नारदीये इद्धश्राद्धेसपिंडेच
प्रेतश्राद्धेनुमासिके संवत्सरविरोकेचनकुर्यात्तिलतर्पणं तदयमर्थः दर्शेविप्रनिमंत्रणोत्तरंपाकारंभोत्तरंवाश्राद्धप्रत्ययोगस्यारब्धत्वात प्रलिमत्स्योत
त्तरंनित्यतर्पणानेचश्राद्धांगतर्पणस्यतंत्रेणप्रसंगेवासिद्धिः ततःपूर्वंचेश्वदेवोत्तरंवाअलयज्ञकरणेश्राद्धांगतर्पणंपृथक्कार्यं पित्र्योवार्षिकेतुनित्य
तर्पणंतिलवर्जंकार्यं नेपश्राद्धदिनेकुर्यात्तिलैस्तुपितृतर्पणं श्राद्धंकृत्वापरालेवतर्पणंतुतिलैःसहेतिवचनात॰ सप्तम्यंरमातुलादेचमातापित्रोर्म
तेहनि तिलैर्यस्तर्पणंकुर्यात्सभवेपितृघातकइतिस्मृतिरत्नावल्यादृद्धमनूक्तेश्च॰ अत्रनित्यतर्पणेतिलमात्रनिषेधः तनुतर्पणस्यापितिलैरित्यस्य
वेयथ्यापत्ते यत्तुकात्तीयं उपरागेपितुःश्राद्धेपातेमायांचसंक्रमे निषिद्धेपिहिसर्वत्रतिलैस्तर्पणमाचरेदिति तत्सरेधकःश्राद्धांगपरतर्पणविषयमिति
केचित॰ श्राद्धाशक्तस्यतत्कालानापन्नतर्पणविषयमितिपुत्रेः सकृन्महालये परेद्युस्तर्पणं अष्टकास्वतुसप्तम्यष्टमीश्राद्धयोःपरंतत्रदेवर्वगस्य
स्य आन्वष्टक्येतुमातृवर्गस्यापि॰ तीर्थश्राद्धेदर्त्तायेन्मघावर्षादिष्वघकावदंते अनेकश्राद्धपाते तुयदिप्रसंगासिद्धिस्तदानदीयमेवतर्पणं
तंत्रत्वेतुश्राद्धसमस्तपत्ते आदावंतेवा॥ विषमसंख्यायांवाद्धुदुरोधइति तस्मात्श्राद्धांगतर्पणंसिद्धं॰ तद्विधिः संग्रहे स्नात्वातीरसमासा
त्यपविश्यकुशासने संतर्पयेसितन्त्सर्वास्नात्वावस्त्रंचधारयेत तर्पणोत्तरंनित्यस्नानंकृत्वेत्यर्थः अपसव्यं ततःकृत्वास्तव्यंजाम्चापकम्
नामगोत्रस्वधाकारैर्द्वितीयांतेनतर्पयेत॰ अत्रवस्वादिरूपतोक्ता स्मृत्यर्थसारे वस्करुद्रादितिरूपतान्श्राद्धार्पितर्पयेत्पितृन्॰ तद्वद्द

नि० शानां दक्षिणेनैव अनादेशे दक्षिणं प्रतीयादिति सूत्रात् । अत्र प्रत्यंजलिर्मंत्रो हेमाद्रिः । निर्णयामृते प्रार्थ्यदानयज्ञं द्वयोरपि । अपपाते दिवोक्षणादौ तु द्रव्ये कृत्वा
न्नमंत्राहुतिः केचित्तु परिव्याप्य मंत्रवत् क्रियमाणानुवादित्वेन करणत्वाभावात्सकृन्निर्वपति एवं निर्णय यत्रसंग्रहनाम्ना पठति पित्रोः क्षयाहे संप्राप्ते यः कुर्यान्नि
त्यतर्पणं आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं तन्नाप्नोति रुधिरं भवेत् । सर्वदा तर्पणं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरस्सरं मृताहे नैव कर्तव्यं कृतं चेद्दुःफलं भवेदिति तत्समूलत्वे सति तद्विषयं यज्ञपठति ।
कपिलः मन्वादिषु युगाद्यासु दर्शसंक्रमणे ध्रुवपौर्णमास्यां व्यतीपाते द्वादश्यां वै तिलोदकं अर्धोदयगजच्छायापक्षे अर्धनवमहालये । भरण्यां च मघायां च श्राद्धे नद्यां तर्पणं वि
दुः शौनकः मातापित्रोर्मृताहे तु परेहनि तिलोदकं कारुण्यमाहुर्विषये सूर्यघाते तिलोदकं । एतन्निर्मूलं अयनतिलतर्पणनिषेधः गार्ग्यः मानोपामेत्रयो
दश्यां नंदाभृगुमघासु च । पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं । स्मृत्यर्थसारे विवाहव्रतचूडासु वर्षमर्धं तदर्धकं पिंडदानाद्यमत्यादि हस्तसत्यां
च तन्मासि नैत्यादुः स्त्रीलतर्पणं हेमाद्रौ मरीचिः सप्तम्यां रविवारे च गृहे जन्मदिने तथा । निशासंध्यासु पुत्रार्थी न कुर्यात्तिलतर्पणं यत्तु संग्रहे । नंदायां भार्ग
वदिने कृत्तिकासु मघासु च । भरण्यां भानुवारे च गजच्छायाद्वयेन तथा । अयनद्वितये नैवं मन्वादिषु युगादिषु । पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात् तिलतर्पणमिति । त
न्नित्यं पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्य इत्यादिविरोधात् । आचारपरादर्शे पृथ्वीचंद्रोदये तीर्थे तिथिविशेषे च गंगायां प्रेतपक्षके ।
निषिद्धेपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितं स्मृत्यर्थसारेपि तिथितीर्थविशेषेषु कार्यं प्रेते च सर्वदेति गोभिलः तिलाभावे निषिद्धाहे सुवर्णरजतान्वितं ।
तदभावे निषिंचेत्तु दर्भमंत्रेण वा पुनः । पतितस्यापि तिलोदकं वक्ष्यामः । अथ वृद्धिश्राद्धं तन्निमित्तं पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे जन्मन्यथोपनयने विवाहे पुत्रकन्ययोः ।
पितॄन्नांदीमुखान्नाम तर्पयेद्विधिपूर्वकं । वेदव्रतेषु चाधानयज्ञपुंसवनेषु च नवान्नभोजने स्नाने अष्टकायाः प्रथमान्नवे देवाराम तडागादि प्रतिष्ठासु श्रीरामः
त्सवेषु च राजाभिषेके बालान्नभोजने वृद्धिसंज्ञकाः । वनस्थाश्रमगमने पूर्वेद्युः स एव वा पितॄन्पूर्वोक्तविधिना तर्पयेत्कर्मसिद्धये । विष्णुपुराणे
यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासु मेखलाबंध[illegible]मोक्षयोः । पुत्रजन्मवृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं समाचरेत् । बह्वृचकारिकायां स्यादाभ्युदयिकं श्राद्धं वृद्धिपूर्वेषु कर्मसु पुंसः स

वनसीमंतचौलोपनयनेष्विह । विवाहे वानप्रस्थे प्रभृतिश्रौतकर्मसु । इदं श्राद्धं प्रकुर्वंति द्विजा वृद्धिनिमित्तकं । अन्यैः षोडशसंस्कारश्रावण्यादिष्वपी
ष्यते नान्याधापनादौ तु कुर्युः पूर्ते निमित्तकं बौधायनकृत्वादर्शौ । सीमंतव्रतचौलनामकरणान्नप्राशनोपनयनस्नानाधानविवाहयज्ञतनयोत्प
त्तिप्रतिष्ठासु च । पुंसस्त्यावसथप्रवेशनसुताप्त्यावलोकाश्रमस्वीकार क्षितिपाभिषेकदयितायर्तौ च नांदीमुखं । पत्तुकामधेनौ जलाशय
प्रतिष्ठायां वृषोत्सर्गादिकर्मसु । वत्सरान्वितरे पित्रोः प्रेतपक्षे अस्यां सर्गकर्मणि । वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत तदन्यत्र समाचरेदिति । तत्र जलाशये वृद्धिश्राद्धस्य नि
षेधो नतु कर्मांगस्येति केचित् । अन्यत्वस्य निर्मूलतामाहुः । इदं चावश्यकं वृद्धौ न तर्पिता ये वै पितरो गृहमेधिभिः । तद्धीनमध्वफलं ज्ञेयमासुरो विधि
रेव सः इति शातातपोक्तेः । अत्र श्राद्धत्रयं स एवाह । मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात्पितॄणां तदनंतरं । ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतं । तत्काले मा
तृपृथ्वीचंद्रोदये गार्ग्यः मातृश्राद्धं तु पूर्वेद्युः कर्माहनि तु पैतृकं । मातामहं चोत्तरेद्युर्वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतं । अशक्तौ हेमाद्रौ शातातपः पूर्वाह्ने मा
तृकं श्राद्धं मध्याह्ने पैतृकं तथा । ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतं । अत्राप्यशक्तौ स एव पृथग्दिनेष्वशक्तश्चेदेकस्मिन्पूर्ववासरे ।
श्राद्धत्रयं प्रकुर्वीत वैश्वदेवं तु तांत्रिकमिति । वृद्धमनुरपि अलाभे भिन्नकालानां नांदीश्राद्धत्रयं बुधः । पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाह्ने मातृपूर्वकं । अ
त्र महत्कृतपूर्वेद्युः स्त्वरहस्त्येष्विति गृह्यपरिशिष्टाद्यपलालोक्या तन्नप्राप्तेरेव पार्वणं चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति शातातपोक्तेः । अत्रप्रा
तः शब्दः सार्द्धप्रहरपरः । प्रहरोप्यर्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयते इति गार्ग्योक्तेरिति पृथ्वीचंद्रः । इदं च पुत्रजन्मातिरिक्तविषयं । तदाह हारीतः पूर्वा
ह्णे वैपरे वृद्धिर्विना जन्मनिमित्तकं । पुत्रजन्मनि कुर्वीत श्राद्धं तात्कालिकं बुधः इति । एतदनियतनिमित्तपरं । नियतेषु निमित्तेषु प्रातर्वृद्धिनि

नि॰ सि॰ भिन्नकं तेषामनियतत्वेनैतदन्तर्भविष्यति। इति छंदोगपरिशिष्टोक्तेः। आधानेऽग्नेर्नांदीश्राद्धं तत्पराण्हएव आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे सिद्धान्नेन तु मध्यतः पार्वणं चा
पराह्णे तु वृद्धिश्राद्धं तथाग्निकमिति निर्णयामृते गालवोक्तेः। नांदीमुखं च कुर्याद्यदा तदाग्निकं तत्पराह्णे नांदीविशेषात्तत्र। इदं च मातृपितृमातामहादिक्रमेणानव
दैवत्यं कार्यं अत्र मातामहाः सपत्नीकाः। वृद्धप्रमातामहप्रमातामहमातामहानां सपत्नीकानामिति पृथ्वीचंद्रोदयगौडग्रंथेऽपि पाठात् हेमाद्रौ तत्रैव नां
दीमुखे सत्यवसुसंज्ञकौ विश्वेदेवौ विवेके वृद्धपराशरः। नांदीमुखेषु देवेभ्यः प्रदक्षिणाकुशासनं पितृभ्यस्तन्मुखेष्वथ प्रदक्षिणमिति स्मृतिः। यत्तु वृद्धवसिष्ठः
नांदीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्र पितृपूर्वकं यच्च स्मृत्यर्थसारे। वृद्धमुख्यास्तु पितरो वृद्धिश्राद्धेषु भुंजते इति यच्च गारुडे। यु
त्क्रमप्रतिपादनं तन्मुखवाक्यविषयं पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्य इति बह्वृचपरिशिष्टे कात्यायनेन चानुलोम्याम्नानात्। पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं यत्तु कौशि
कस्य प्रपदं पित्रादिषु प्रयुंजते तन्न। अनस्मद्दूरवानामनूपायामगोत्राणां अनाम्नामतिलानां यत्र नांदीश्राद्धं तु सत्यवदिति पृथ्वीचंद्रोदयसंग्रहोक्तेः
न च विशेषवादे वविधिः कल्प्य इति वाच्यं प्रोष्ठपदीश्राद्धे प्रपितामहात्परे वृद्धिपित्रादीनां देवतात्वान्नांदीश्राद्धे तत्साम्येनैवापि तत्त्वप्रामाणि
कत्वात्। गोत्रनामादिनिषेधस्तु। इदमार्थं प्रपूमांतेन वृद्धौ संकल्प्यमाचरेदित्यपकल्प्यानस्मद्दूरवानामित्युक्तेः। संकल्प्यश्राद्धपरः सपिंडके तु सर्वेभ
वतीति प्रयोगपारिजातः। गोत्रनामभिरामंत्र्य पितॄन्त्योर्घ्यं प्रदापयेदिति छंदोगपरिशिष्टेनाद्विधानं यत्तु ब्राह्मे पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः त्रयो
ह्यश्रुमुखा ह्येते पितरः परिकीर्तिताः। तेभ्यः पूर्वतरा ये च प्रजावंतः सुखैधिताः। ते तु नांदीमुखा नांदी समृद्धिरिति कथ्यत इति यच्च मार्कंडेयपुराणे वस्वादयः प्
तामहाद्यूर्ध्वं ते तु नांदीमुखाः स्मृता इति तज्जीवत्पित्रादिविषयकं कर्तृकवृद्धिश्राद्धविषयं तेनानयोरेकमावश्यकं यत्तु विज्ञः पितरि पितामहे च जीवति
नैव कुर्यादिति तद्दर्शादिविषयमिति कल्पतरुः। [illegible]रनपारिजातेप्येवं हेमाद्रिस्तु। नांदीमुखानामप्यर्कं कन्याराशिगते रवौ पौर्णमास्यां तु कर्तव्यं श्रीराम॰

पराहवचनं यथेति प्रोष्ठपदीश्राद्धैकवाक्यत्वान्नैव पूर्वेषामिति वृत्तान्तमित्याह। अत्र सत्यवसू विश्वेदेवा इत्युक्तं शाकल्पः। यत्तु शातातपः मातृश्राद्धं तु युग्मैः
स्यादैवं स्यादयुग्मैः स्वधामिति। तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धपरं यच्च मार्कंडेयपुराणे। वैश्वदेवविहीनं तु केचिदिच्छंति मानवा इति तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धे भिन्न
श्राद्धद्वये वैश्वदेवविकल्पार्थं प्रयोगैक्ये तु दैवनियम इति हेमाद्रिः। एतच्च मातृपूजापूर्वकं कार्यं अकृत्वा मातृयागं तु यः श्राद्धं परिवेषयेत्। तस्य क्रोधसमा
विष्टा हिंसामिच्छंति मातर इति शातातपोक्तेः। कौर्मेपि पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैर्गंधाद्यैर्भूषणैरपि। पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः। छंदोगपरिशिष्टे कर्मादि
षु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयंति ताः प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखिता वा पटादिषु। अपि वाक्षतपुंजेषु नैवेद्यैश्च पृथग्वि
धैः कुड्यलग्नां वसोर्धारां सप्तधारां घृतेन तु कारयेत्पंच धारां वा नातिनीचां न चोच्छ्रिताम्। आयुष्याणि च शांत्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः। षड्भ्यः पितृभ्यस्त
दनु श्राद्धदानमुपक्रमेत्। अत्र सर्वविच्छित्तिग्रहणाद्वृद्धियज्ञे तद्विकारेष्वपि नित्यं श्राद्धं नानिष्ट्वा तु पितॄञ्छ्राद्धं कर्म किंचित्समाचरेदिति शातातपोक्तेश्च
ति इयं च वसोर्धारा तच्छाखीयानां नियता अन्येषां त्वनियता यद्वृत्यं वा स्वगृह्योक्तमित्युक्तेः करणे त्वयं कारयः यत्नाम्नातं स्वशाखायामित्युक्तेः आयु
ष्याणि आ नो भद्रा इत्यादीनि षड्भ्य इति मात्रादित्रिकोपलक्षणमिति पृथ्वीचंद्रः छंदोगानां षड्दैवतमन्येषां नवदैवतमित्याशार्कः। मम तु मतं कौकि
कमातानुसारिणां मातृमातामहसमातामहा इति मात्रा सह एवमातामहश्राद्धाचरणात्तद्विषयमिदं षड्भ्य इति मातरस्तत्रैवोक्ताः गौरी पद्मा शची मेधा
सावित्री विजया जया देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह। गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश।

नि.सिं. मातरो लोकमातर इति सर्वविशेषणं तेन चतुर्दशत्वं यद्वा षोडशेति पाठस्तदा देवतांतरं चंडिकायां तु विंशति मातृस्तव्या उक्ताः निस्त्रःपूज्याः पितुःपत्नीति स्त्रो
मातामहेन या इत्युक्ते मातरः प्रोक्ताः पितुर्मातुः स्वसाष्टमी आसां जीवनेऽत्यस्य संपूजनं मृतानां त्वश्नतपूजेयेति हेमाद्रिः ब्राह्मण्याद्यास्तथा सप्त दुर्गा
क्षेत्रगणाधिपाः इत्याद्याः पूजयित्वा तु पश्चान्नांदीमुखान्पितॄन् मातृपूर्वान्पितॄन्पूज्य ततो मातामहानपि मातामहपक्षे नित्यं फग्मासाज्यादि
जातयदीति अत्रह्याद्यहराहेव तस्य देशाचारतो व्यवस्थेति ब्राह्मण्याद्याः ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा वाराही च तथेंद्राणी चामुंडा सप्त मा
तर इत्यपरार्के उक्ताः अत्र बालादीनां योगपद्ये तंत्रता छंदोगपरिशिष्टे गणशः क्रियमाणानां मातृणां पूजनं सकृत् सकृदेव तु यच्छ्राद्धं आदौ
न पृथगादिषु तथा असकृद्यानि कर्माणि क्रियेरन्कर्मकारिभिः प्रतिप्रयोगं नैताः स्युः मातरः सगणाधिपाः कर्मादावपि कुत्र श्राद्धं कार्यं कुत्र नेत्यपे
क्षंतेनैव आधाने पमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च नवयज्ञे च यज्ञेषु इत्येवं मनीषिणः एवमेव च श्राद्धमेते पुनः पृथक् पृथक् एषु प्रयोगानाव
र्तनीयं श्राद्धं एता इष्टे सोमयागादौ तु प्रतिप्रयोगमावर्तनं एवं श्राद्धमित्यर्थः क्वचिदाश्वलायनीयाधमाह मन्वः नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्रा श्रीराम
द्धे श्राद्धमिष्यते न सोष्यंतीजातकर्म प्रोषितागतकर्मसु विवाहादिः कर्मगणो यत्रोक्तो गर्भाधानं शुश्रुम यस्य यस्य चांते विवाहादावेककमेवात्र कुर्याच्छ्रा ते
द्धं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् सोष्यंत्या आसन्नप्रसवायाः सोष्यंतीमाद्युक्षतेत्युक्तं कर्म कात्यायनोक्तस्य श्राद्धस्य पाकआधान्यान्नस्य च जातश्राद्धेन
देयात् पक्वान्नं ब्राह्मणेष्वपीति निषेधात् जातकर्मणि नांदीश्राद्धं आमान्नेनैव कार्यमित्याशार्कः प्रोषितेति प्रोष्येत्य गृहानुपतिष्ठते पुत्रं ह
स्याज्यपतीति विहितं कर्म विवाहादिर्गर्भाधानांतो गृह्यस्य चरो चतुर्थ कर्मादि कर्मसमूह उक्तः सूत्रकारेण तत्रापि प्रातिकर्मनेत्यर्थः अन्येपि ह

ञ्चाभियोगात्स्योपवादविषयास्तेनैव ज्ञेयाः अप्रस्तारानोच्यते अथात्राधिकारिणः विष्णुपुराणे जातस्य जातकर्मादि क्रियाकांडमशेषतः
पितापुत्रस्य कुर्वीत श्राद्धं चाभ्युदयात्मकं अत्र केचित् जीवत्पितुः साग्नेरेव वृद्धिश्राद्धेऽधिकारो न तु निरग्नेः न जीवत्पितृकः कुर्याच्छ्राद्धम
ग्निर्द्विजः येषां वापि पिता दद्यात्तेषां कुर्वीत साग्निकः पितामहेष्वेवमेव कुर्याद्वा निरग्निकः साग्निकोपि न कुर्वीत जीवति प्रपिता
महे इति चंद्रिकायामुक्तं तैरित्याहुः प्रयोगपारिजातेप्यनाहिताग्निर्न कुर्यादिति दिर्ल्योख्यातं तन्न अनग्निकोपि कुर्वीत तत्र
जन्मादौ वृद्धिकर्मणि येषां वापि पिता दद्यात्तेभ्यो दद्याद्यत्पर्येदिति हारीतोक्तेः सोमंतवंतु वृद्धिश्राद्धं परामिश्य कृत्यप्रत्नरत्ने पिंडपितृयज्ञपरमिति
पृथ्वीचंद्रः निर्णयामृतेनु हारीतोक्तसाग्निकानाहिताग्निरसिद्धाः पूर्ववचनं तु साग्निः श्रौताग्निः स्मार्ताग्निश्चोच्यते तेनोभयाग्निहीनस्य न
युक्तं तन्न पूर्वोक्तहारीतोक्तेः संभवत्नग्निपदस्य स्मार्ताग्निपरत्वे मानाभावात्सामान्यात् वक्ष्यमाणनित्यानित्यसंयोगविरोधात् पितरो जनकस्य
ज्यायान्वा तु तमनाहितं समाहितः अतः पश्चात्त्वान्यजेत पितामहानिति पृथ्वीचंद्रोदयमतेनाविरोधात् अपरार्केपि समावर्तने ब्रह्मचारी स्वयमे
व नांदीश्राद्धं कुर्यादित्याह अतः पूर्वमेव सातु वोपदेवाप्येवमाहुः यत्तु मते जीवत्पितुः पुत्रनामकर्मादौ न वृद्धिश्राद्धं हरीतीयतन्मारावित्यादिश
वृत्तताभावापि उद्वाहे पुत्रजनने पित्र्येष्ट्यां सोमिके मखे तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पितुरिति नैमित्तपरिशिष्टे उद्वाहे एवं तस्योपसं
हारात् एतच्च त्वस्कृतसंस्कारादिपरं नद्यपुनरुद्वाहातिपरमेवेति तन्न उद्वाहपदस्य स्वविवाहपरत्वस्यापि संभवात्पुत्रविवाहपरत्वमा

नि·सि·तृ·प्र· नासावानि· अनेन न्यायेनादिति सर्वसंस्कारसंग्रहः तथा कात्यायनः स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु पिंडानोद्वाहनात्तेषां तस्याभावे तु
तत्क्रमात्· स्कृतानां वोढादिसंस्कारेषु पिता पितृभ्यः पिंडान् श्राद्धं पिंडदानं राहरम्भेषामिति दर्शनात्· ओद्वहनादि वाहपर्यंतं दद्यात्· विवाह
श्चनियमः नांदीश्राद्धं पिता कुर्यादाद्ये पाणिग्रहे बुधः अत ऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नांदिकमिति स्मृतेः तस्य पितुरभावे तत्क्रमात्· असं
स्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैरिति यमः कर्तृक्रमः तेन क्रमेण ज्येष्ठभ्रात्रादिर्दद्यादिति नांदिकार्यर्थः हेमाद्रिस्तु तस्य पितुरसा
वेव पितृव्यः पितृव्यमातुलादिः संस्कुर्यात्तत्क्रमात्संस्कार्यपितृक्रमाद्दद्यात्तु स्वपितृभ्य इति व्याचख्यौ समावर्तनस्यापि विवाहप्रा
गेव कृतसंस्कारत्वात्सितैव नांदीश्राद्धं कुर्यात्· तदशक्तौ ज्येष्ठभ्रात्रादि· नरमातृस्वयमेव कुर्यात्· उपनयने कारस्य जातत्वात्· एवमापावि
वाहेपीति पृथ्वीचंद्रचंद्रिकादयः परांतु पितरसंन्यस्ते प्रोषिते पतिते वा धर्मार्थिनस्तु त्रेमन्यः संस्कुर्यात्तदा संस्कार्यपितुः पित्रादिभ्यो द
द्यात्· पितरोजनकस्येत्यापाया वृद्धमनाहितं समाहितं वान्त पश्चात्स्यान्यजनपितामहत्वेनिष्पीचंद्रोदयमाक्ष· जीवत्सितकस्यापि तपमाह कात्या
यनः इद्वतीर्थंचसंन्यस्ते जाते च पतिते सति येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः यत्तु बह्वृचपरिशिष्टे जीवत्पिता सुतसंस्कारमातृमातामहयोः
कुर्यात् तस्यां जीवत्यां मातामहस्यैवेति तन्नष्ठरवीयानामेवेति स्मृतिचंद्रिका त्वारिगोडश्चेच्छपुजीवन्मातृकः पितामह्यादिभ्यो दद्यात्· जीवत्पि
तिपादेतृहेपिताया मातरि केहिनई इतिकात्यायनोक्तेः जीवत्पितृमिन्नस्कृता कुर्युः पितामह्यादिसहैव तु तस्यां चैव तु जीवंत्यां तस्याः श्वश्र्वेति दर्शितोत्तं स्मृत्य
र्के तस्मिन्नपि नैरि दाक्षिणात्यस्मतं प्रथमं कर्तव्यं सापिंडीकरणादिविषयत्वात्· जीवेतु यदि वर्गाद्यस्तं वर्गं तु परित्यजेदिति वचनात् दुर्गास्य लोप एव

श्रीरामः

स्यात्· यत्तु चंद्रिकायां पारस्करः निषेककाले सोमे च सीमंतोन्नयने तथा ज्ञेयं पुंसवने श्राद्धं कर्मांगं वृद्धिवच्छृतमिति तत्र गर्भाधानादौ कर्मांगमजातमौकेरावृत्तं
वृद्धिश्राद्धं तत्र पगवद्वृद्धिविप्रिकक्तेः गौडनिबंधे मात्स्ये अन्नप्राशने सीमंतपुत्रोत्पत्तिनिमित्तकैः पुंसवने निषेके च नववेश्मप्रवेशने देवव्रतजन्मादीनां प्रतिष्ठायां
तथैव च· तीर्थयात्रावृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं संकीर्तितं अत्र तत्तन्निमित्तानां वृद्धित्वं सा विनिमित्तानामंगत्वं वृद्धिशब्दस्तु कर्माणि देशार्थ इति गौडाः अन्येतु निषेकादौ
कर्मांगं वृद्धिश्राद्धं सोमः समुच्चयमाहुः नांदीश्राद्धसंज्ञान्तस्यानुगतता अपेतिकर्तव्यता पृथ्वीचंद्रोदये वृद्धिपराशरः मातृस्थानात् श्रावणामाह्निकाकुर्या
रपि केनक्वापि पादच्छायावाद्यमादानलोहिताः श्राद्धमालानिषेधस्यायमपवादः तथा स्कांदे वेषभूषणे लग्नसाकंकालेरेतैः पर्पेरे कुंकुमापनुलिप्तां
गर्भाधानं तु ब्राह्मणैः सह स्त्रियोऽपि स्युस्तथा कृता गीतनृत्यादि हर्षिपताः हेमाद्रौ ब्राह्मे कुशाः स्थाने च दूर्वाः स्युर्मंगलस्याभिवृद्धये कुशा अपि यद्यपि तु
छंदोगपरिशिष्टे प्रातरामंत्रितान्विप्रान्युग्मानुभयतस्तथा उभयनः दैवे पित्र्ये च वैश्वदेवे द्वौ विप्रौ पित्राही नामके कस्य द्वौ द्वौ तावानिति विंशतिः त्रिकेष्वाप
विश्वदेवा विप्राः अविशालाभ स्त्रियाः पित्रोज्याद्यत्याहा न्यार्के च दुर्वासिष्ठः मातृश्राद्धं तु विप्राणामलाभे पूजयेदपि· पतिपुत्रान्विताः सव्यायोषिताहौ कुक्कुडपाः
मातृत्रिके नमस्वामानामहीत्रिके वस्य तर्पयितिः तन्हेमाद्रि· अत्रापि पित्र्ये प्राङ्मुखाविप्राः पाद्ये पित्र्ये चतुरस्रमंडलमिति निर्णयतः हेमाद्रौ ब्राह्मेपि विप्रान्प्रदक्षि
णान्वयेत् प्राङ्मुखानुपवेशयेत्· छंदोगपरिशिष्टेपि· गोत्रानामभिरामंत्र्य पितृभ्योर्घ्यं प्रदापयेत्· नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते· ज्येष्ठोत्तरकरान्यु
ग्मान्कराग्राग्रपवित्रकान् कृत्वार्घ्यं संप्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते पित्र्यांश्चैव द्वौ विप्रौ न योरेकैकापहस्तो संयाज्य प्रथमोपवेशितान् विप्रकरोपरितत्रेण
इत्यर्घ्यं दद्यादित्यर्थः वह्वृचकारिकायां तु नांदीमुखे तु दर्शस्थाने र्घ्यं दद्यात् नांदीमुखा द्विजः आहुस्तिरपि मंत्रस्य प्रतिब्राह्मणमिष्यते प्रतिद्विजमर्घ्यं कुर्यान्निवी
त्यर्घ्यानुमंत्रणामेकक्ते मधुमादिति यत्त्रितयज्जपा शिर्तुमिच्छतां गायत्र्यनंतरं सोत्र मधुमंत्रविवर्जितं नवा श्रुतजपरत्वकरानिसितसूक्तके· तथा संपन्न

मितित्प्राख्यन्नस्थानेनैवपीयतेस्रुसंपन्नमितिप्रोक्ते शेषपमन्नंनिवेदयेत्· अक्षय्योदकदानं अर्घ्यदानवद्दिष्यते षष्ठ्यैवनियतंकुर्यान्नचतुर्थ्याकुदाचन· दै
वोद्दयपत्राले· पटेद्धकुनिस्त्कंतुरुवा मिसूक्तं शूस्संनया नांदीमुरवान्श्पितृन्संतर्पयामांत· किंस्वसमाद्धपेत· तथा· शाल्यंनदधिमध्वक्तं बदराणियवास्तथामि
श्रीकृत्वातुचतुरः पिंडान्श्रीफलसंनिभान्· दद्यान्नांदीमुरवेभ्यश्चपितृभ्योविधिपूर्वकं· द्राक्षामलकमूलानियवांश्चविनियोजयेत्· तान्येवदक्षिणार्थं
वुदद्याद्विप्रेषुसर्वदा· नत्रैवचतुर्विंशतिमते· द्वौद्वौनाम्युदयेपिंडानेकैकस्यैविनिक्षिपेत्· एकंतन्नाम्नापरंतूष्णींदद्यात्पिंडान्पृथक्पृथक्· ।वसिष्ठः प्राङ्मु
रवोदैवतीर्थेनप्राक्कूलेषुकुशेषुच दत्त्वापिंडान्कुर्वीतपिंडपात्रमधोमुखं नांदीमुरवेभ्यःपितृभ्यःस्वाहेतिवापिंडदानमेवदर्शितं· अत्रपिंडाः कृताकृताः
स्मृत्यन्तरेवमवबोधे· पिंडनिर्वपणंकुर्यान्नवाकुर्याद्विचक्षणः वृद्धिश्राद्धेमहाबाहोकुलधर्मानवेक्ष्यतु गांगेयः अग्नौकरणमर्घ्यंचावाहनावनेजने· पिंडश्राद्ध
कुर्वीतपिंडहीनेनिवर्तते नैतावत्सोजनस्यैवप्रधानत्वाद्द्विप्रस्यवमनंतरा नस्यैवपार्वणस्यपुनरावृत्तिरितिसिद्धं अत्रमांकन्नविशेषः प्रयोगपारिजातेम
न्वेहः शूस्रार्थेप्रयमांतेनद्वृद्धौसंकल्पमाचरेत्· नषष्ठ्यायदिचकुर्यान्महादोषोभिजायते नामगोत्रादिनिषेधोप्यत्रैवनतुसपिंडकश्राद्धेइतिसएव अत्रायंक्रमः नांदी
श्राद्धेदेवक्षणः क्रियतामितिद्वौयुगपन्निमंत्र्य· ॐतथेतिविप्राभ्यांयुगपदुक्ते प्राप्नुतांभवंतौप्राप्नवावेतिवैश्वदेववत्पित्रादिद्विवचनांतेनविप्रद्वयेप्रयोगंकुर्यात्·
आहिताग्नेस्तुहेमाद्रौ· श्राले· यामनौतुविद्यमानेपिवृद्धौपिंडान्निर्वपेत्· पतंतिपितरस्तस्यनरकेसर्वपत्यात· वह्नचपरिशिष्टे· द्वौदर्भौपवित्रेपवित्राणिचत्वारि
शांनोदेवीरित्यनुमंत्रितास्तुयवानावपेत्· यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः प्रत्नवद्भिःप्रत्तःपुष्ट्यानांदीमुरवान्पितृनिमाल्लोकान्प्रीणयाहिनःस्वाहे
तिस्वाहांतारबाधमातिपृच्छति विश्वेदेवासइदंवोऽर्घ्यं· नांदीमुरवाः पितरइतियथालिंगमर्घ्यदानं गंधादिदानंद्विर्द्विः पाणौहोमोऽग्नयेकव्यवाहनायस्वाहा·
सोमायपितृमतेस्वाहेत्यतोदेवसवन्तुनो इत्यंग्नन्दहृगं पावमानीः शंवतीरेङ्गीरसानितरपंचश्रावयेत्मधुवाता तत्स्थाने उपास्मैगायतेतिपंचम

श्रीरामः

धुमतीः श्रावयेत्स्रन्नमीमदंतेतिच गत्तुक्रत्रोषेणाकृत्स्यद्वौद्वौपिंडौ दद्यादितिनांदीकायां वृद्धवसिष्ठः तत्रिप्रश्नेनुसंपन्नं दैवेरुचितमित्यपि· दधिकर्कधुमिश्रांश्चपिंडाः
कार्यायथाक्रमं· कात्यायनः स्वमधुवाजिनमितिविप्रान्विसर्जयेत्· नांदीमुखाः पितरःप्रीयंतामित्यक्षय्यस्थानेस्वधांवाचयिष्य इत्यस्यस्थानेनांदीमुखान्पितॄन्वा
चयिष्यइतिनमस्तथाप्रयुंजीतेति अत्रसाग्निरनग्निर्वादैवविश्वेदेवंकुर्यात् आदौवृद्धौक्षयेचांतेमध्येश्राद्धेतुपार्वणे एकोद्दिष्टेनिदद्देतुवैश्वदेवोविधीयतइत्याशाकेरा
यनपरिशिष्टात्· हेमाद्रौतु· शेषमन्नमनुज्ञाप्यवैश्वदेवोक्रियांततः श्राद्धांतश्राद्धशेषेणवैश्वदेवसमाचरेदिति चतुर्विंशतिमतात्नांदीश्राद्धेप्यंतेवैश्वदेवउक्तः व
कृचानामपिकृत्याक्रोत्तनान्त्रयेव· पूर्वोक्तंतुयेषांपरिशिष्टंतद्विषयमन्यविषयंवाह्नेयं अन्नश्राद्धांगतर्पणंनेत्युक्तंप्राक् ॥ इतिनिर्णयेवृद्धिश्राद्धं ॥ ॥ ॥
॥ अथजीवत्पितृकश्राद्धं ॥ तत्रानेकेपक्षादृश्यंते जीवंतंपितरंमोगंयित्वापरयोःश्राद्धंकुर्यादित्येकः होमांतमेवकुर्यादित्यन्यः होमांतपितृयज्ञःस्याज्जीवेपितरिजानतः
पितरंमोजयित्वाचातपिंडोनिर्वपेयाततरौविनियतस्रपास्तेंवोक्तेः यद्विजीवपितानान्दद्यादाहोमात्कृत्वाविरमेदित्यापस्तंबोक्तेश्चजीवंतांपिंडानग्नौदुत्वापरेभ्योदेयमित्यपरः
जुहुयाज्जीवेभ्यस्त्वाश्वलायनोक्तेः जीवतामजीवतांपिंडदानमितीतरः जीवतामजीवतांदेयमेवजितिहिरण्यकेतुरितिनिगमात्· तस्माज्जीवितानाकुर्याद्धूत्या
मेवनसंशयइतिमतिविष्णूक्तेद्वाभ्यामेवेत्यन्यः एतेपहाःकतांनिषिद्धाः प्रत्यक्षममर्चनं श्राद्धं निषिद्धंमनुरब्रवीत· पिंडनिर्वपणंचापिमहापातकसंमितमितिति
पृथ्वीचंद्रोदयेदर्शितवृष्ण्यात्तेः नांदिकाप्येव तस्मात्पितरिजीवतिश्राद्धानारंभएवेत्येकःपक्षः सपितुःपितृकृत्येषुअधिकारानवाप्यादितिकात्यायनोक्तेः जीवेत
पितरिचपुत्रः श्राद्धकालंविवर्जयेदितिहारीतोक्तेश्च· पितुःपित्रादिभ्योदद्यादितिसिद्धांतः क्रियमाणेतुपरितश्चर्वेषामेवनिवपोतिहैमन्तकेः पितुःपितृभ्योवादद्यां
त्सपितेत्यपराश्रुतिरिति कात्यायनोक्तेश्च· अयंचद्वयंसंमतःपक्षः अन्यशाखावाचिदेवंतज्ञेया· एवंजीवन्मातामहेनापि प्रहेनकार्यं मातामहानामप्येवंश्राद्धं
कुर्यादिमश्च· तथामंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितमितिविज्ञानेश्वरोक्तेः एवंमातादिकस्यापितृपामातामहादिकेइतिपृथ्वीचंद्रोदयेऽग्निपुराणाच्च· पित

नि॰ष॰पु॰

रिजीवति तु स्वमामातुरि मृतयोमपि पितुरेव मातमातामहयोः कुर्यात् येभ्य एव पिता दद्यादिति वक्ष्यमाणवचनादिति मदनरत्ने तु जीवत्पिता स्वमात
मातामहयोर्दद्यादित्युक्तं कालादर्शेप्येवं मृते तु पितरि जीवत्यन्यमातृकः पितामहादिभ्यो दद्याद्दद्यादिति स्मृतितत्त्वादिगौडग्रंथाः दाक्षिणात्यास्तु पितृवर्गमातृव
र्गे तु मातामहस्य च जीवे तु यदि वर्गाद्यस्तं वर्गं तु परित्यजेदिति वचनान्नेत्येवेत्याहुः एवं पतितसंन्यस्तपितृकादेरपि पितुर्ये दद्यात्तीर्थे च संन्यस्तेतातेत्य
दितेसति येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्त्वेत्युत्स्वयं संस्कृत इति षट्त्रिंशन्मतात् संन्यस्ते जीवतीत्यर्थः मृते तु संन्यस्ते तदादिपदत्रयं तेपि परस्य एवेति गौडः कात्याय
नोपि ब्राह्मणादिहते ताते पतिते संगवर्जिते व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ अयं च संन्यस्तापुत्रादेरविशेषात् तत्र श्राद्धाधिकारः एतद्विरुद्धं एकाद
शाहपार्वणवार्षिकादि पितुरेवेत्यहन्ये कारदर्शात्पार्वणं तु विधीयत इत्युक्तः त्रिंदर्हणादेव प्रेतत्वं न च जायत इत्युक्तत्वात् हारीतोपोक्तेः ब्राह्मणादिह ७
तेरत्यादि निषेधस्त्वेकद्वादशपरः अतः परं समं हंसनांयाथर्वकादिकमपि न कार्यमिति शूलपाणिश्राद्धतत्त्वादयो गौडग्रंथाः इदमेव युक्तं यत्तु हेमाद्रौ
कौडिन्यः दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकं न जीवत्पितृकः कुर्यात्तिलैस्तर्पणमेव चेति तत्संन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयं मैत्रायणीयपरिशिष्टे तु द्वादशे पु
त्रजनने पित्र्येष्ट्यां सोमिके मखे तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पितुः तत्रैव महानदीषु सर्वासु तीर्थेषु च गयायां मृते जीवत्पितापि कुर्वीत श्राद्धं पार्वण
धर्मवत् गयामृत इति मातृव्यतिरिक्तविषयं आन्वष्टक्ये गयायां च मृताहे सत्यां च मृते इति मातुः श्राद्धं सुतः कुर्यात् पितर्यपि च जीवति इति तत्रैवोक्तेः गयाश्रा श्रीरामः
द्धोपि प्रासंगिकत्वात् गयाप्रसंगतो गत्वा मातुः श्राद्धं समाचरेदिति वचनात् जेन मृत मातृकोगपार्यात्स्वार्चनमात्रं कुर्यात् तज्जीवने तु जनत्यां श्राद्धमपि नेति काला
दर्शस्मृते तर्पणादयः अन्ये तु गत्वा श्राद्धं नेति निषेधार्थः सामान्यतः प्राप्तं तीर्थश्राद्धं पार्वणमेव गयायामित्याहुः यदा तु पितुः प्रतिनिधित्वेन गयायां या
त्रादौ यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहाद्युद्देशेन श्राद्धं तत्र स्वमातुः पितृपत्नीत्वेनैकोद्दिष्टं कृत्वा मातृत्वेन पुनः पार्वणं कुर्यादिति त्रिस्थलीसेतौ

कर्त्त्वाद्विष्णुपददत्तयवटेष्वेवेति केचित् आद्यांत्येष्वन्येमध्यमांत्येरत्येरित्यपरे संकोचहेत्वभावान्न च यस्य सर्वश्राद्धानि मातुः कार्याणीति युक्तं शन्निमातेति यत्तु मदन
पारिजाते न जीवत्पितृकः कुर्याच्छ्राद्धमग्निमृते द्विजः येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यः कुर्वीत साग्निक इति स्मृत्युक्तेः साग्नेरेव जीवत्पितृकस्य तीर्थश्राद्धमुक्तं साग्नेरपि मैत्रायणीयशा
खीयस्यैव नान्येषां पठतं जीवतः पितुरिति नियमार्थशिष्टे एवोक्तेः रित्तिरत्नावल्यादि वादासाधाः तत्र युक्तं सोमेनवापिंडपितृयज्ञविषयं संन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयं चेति दर्वी ८
चन्द्रोदयोक्तं च इदं तीर्थे वैश्वदेवं साधारण्येनास्यापि तत्पात्रत्वात् तयाग्निस्त्वनेरपि तीर्थादिश्राद्धमुक्तं पृथक् एवं पितामहजीवने पितृसं अथ पितामहे जीवति मृते च पितरि
यद्यपि पितामहाधानश्राद्धं तु जीवेत्यत्र वीन्मनुरिति मनुना जीवतः पितामहस्य भोजनमुक्तं तथापि प्रत्याख्यानेनास्य पूर्वं निषिद्धं त्वा पितामहं विवहाय पितृप्रपितामहद्व
प्रपितामहः स्यादयं पितायस्य चेन्न स्यात् जीवेद्वापि पितामहः पितुः स नाम संकीर्त्य कीर्तयेत्प्रपितामहमिति मन्त्रोक्तेः अयमेव सर्वसंमतः पक्षः एवं द्वयोर्मृतयोः प्रपितामह
हे जीवति पितृमातृमृते परस्याजीवितो वा प्रपितामहादिः स्यात् ज्ञेयं जीवंतमतिदद्याद्धि प्रेतान्नायादके द्विज इति कात्यायनोक्तेश्च एतत्सर्वं मनसि कृत्याह विष्णुः पितरि
जीवति यः श्राद्धं कुर्यात् येषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात् पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यात् यस्य पिता प्रेतस्यात्स पित्रे पि
डं निधाय पितामहात्पराभ्यां द्वाभ्यां दद्यात् यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिंडौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् यस्य पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिं
डं निधाय प्रपितामहात्पराभ्यां द्वाभ्यां दद्यात् यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां स पित्रे पिंडं निधाय पितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात् मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विच
क्षणः मंत्रोहेन यथान्यायं शेषाणां मंत्रवर्जितमिति अत्र पितृवत्मातामहे जीवति तत्पितृभ्यः मातामहेन चेत्पितुर्जीवतः नैव कुर्यात्पात्र्यायात्यादि सर्वमति
देश्यं एवं मातृजीवने पीतिशूलपाणिकालादर्शौ तत्र येभ्य एवेत्यादौ विशेषवचनत्वेन तत्प्रसंगात् इति दिक् उत्तरार्धं चास्त्येवेत्याहुः यु
क्तं चैतत् श्वेरणोक्ते पित्रे पिंडं निधाय ते पितुरेकोद्दिष्टविधिना श्राद्धं कृत्वा प्रपितामहादिभ्यः पार्वणं कुर्यात् तदयुक्तं अमृतसपिंडीकरणाभावपक्षे सपिंडी

णि॰ त॰ १३१

करणस्वात्मा पत्नीत्रयं युक्तमातुश्रमीज्ञानांनैवकार्यासपिंडनेतिवचनात्· दर्शादौतुपितुरेकोद्दिष्टमेवकार्यं नजीवंतमतिददातीतिश्रुतेः· जीवेत्पितामहोयस्यपितानांतरितेनास
वेत्· पितुरेकस्यदातव्यमेवमाहुर्मनीषिणइतिमदनपारिजातोक्तेः· पितामहेजीवतिजीवपितर्येवसमापयेदितिहारीतोक्तेश्च· शिरोमणि· युक्तामातुर्मात्रेतीनां नैवकार्यासपिंडना·
यदिमातायदिपितामहस्तानिषार्विधिःस्मृतइतिमाधवीयस्कान्हेतेर्युक्तमन्मृतसपिंडीकरणाभावः पितृव्यादिविषयइत्याहुः· पद्मोत्रिधानेपि भृगुः· त्रिषुजीवत्सुकाविस्तुराह·
त्रिषुजीवत्सुनैवकुर्यादिति· एतद्दर्शादिविषयं· नांदीश्राद्धेतुपरेत्यस्त्रिभ्योमरत्वातीतिकल्पतरुः· पृथ्वीचंद्रोदयस्त्रः· दर्शाद्यन्त्यःपरस्यस्यजीवेत्रिभिर्तपर्यदीतिमदनरत्ने·
सर्वत्रविकल्पः समवदन्तान्तराद्यावतिघतेरस्याहुः· स्कंदपुराणेप्येतु मासिश्राद्धंजीवत्पिताहि नाव्युक्तमृतपित्र्यादिना चकार्यमेवेत्यकोक्तं· मदनरत्नेकतुः अथ को
दिषुसंक्रांतौमन्वादिषुयुगादिषु· चंद्रसूर्यग्रहेपातेस्वेच्छयाघृत्ययोगतः जीवत्पितानैवकुर्याच्छ्राद्धंकाम्यं तथाविधं अन्यविशेषः· श्रीपितुरेकतुजीवत्पितृककर्तृनि
र्णयेमद्रत्नेतिस्थलीसेतोन्नित्यः· इतिजीवत्पितृकश्राद्धं अथविभक्तनिर्णयः पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः· बहवस्युर्यदापुत्राःपितुरेकत्रवासिनः सर्वेषांतु
मतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतं द्रव्येणचाविभक्तेन सर्वैरेवकृतंभवेत्· ज्येष्ठस्यकर्मत्वेपिसर्वफलभागिनइत्यर्थः· तेनयज्ञोपवीतवर्यादिनियमास्तुफलसंस्का
रत्वात्सर्वैःकार्याः· एवंसंसृष्टिनामपितुल्यत्वात्· मिताक्षरायांनारदः भ्रातॄणामविभक्तानामेकोधर्मःप्रवर्तते· विभागेसतिधर्मोपिभिद्यतेतेषांपृ श्रीराम
थक्पृथक्· बृहस्पतिरपि· एकपाकेनवसतां पितृदेवद्विजार्चनं एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे· अत्रयद्यप्यविभागश्राद्धाचरणात्· अत्रय
द्यसंध्यादिष्वविभक्तानांपृथक्त्वंप्राप्नोति· तथापिद्रव्यसाध्यश्राद्धवैश्वदेवादिष्वेवसः द्रव्यस्यानेकस्वामिकत्वेनएकस्यप्रयोगेनाधिकारात्·
यानितुद्रव्यासाध्यानिमंत्रजपोपवासासंध्याब्रह्मयज्ञपारायणादीनि नित्यनैमित्तिककाम्यानितेषुपृथगेवाधिकारः द्रव्यव्ययाभावेनुनित्यान
पेक्षणात्· द्रव्येणाविभक्तेनेत्यस्याविषयत्वात्· पृथगप्येकपाकानांब्रह्मयज्ञाग्निहोत्रिणां अग्निहोत्रंस्कृत्वाचसंध्यानित्यमेवेतिपारिजा रा
योगपारिजाते आश्वलायनोक्तेः अग्निहोत्रवद्वाग्निसाध्यश्रौतस्मार्तं नित्यकर्मपरः तेष्वप्यन्यानुमत्यैवाधिकारिण्यायसंस्यात्· ॥
४२४

पितृश्राद्धादिषुनुल्यकल्पेपुनित्येष्वनुमतिंविनापिकर्तुरधिकारः· एकोपिस्थावरंकुर्याद्दानाधमनविक्रयं आपत्कालेकुटुंबार्थेधर्मार्थेचविशेषतइतिवचनात्·
धर्मार्थेत्यावश्यकत्वेपितृश्राद्धादावितितान्नेश्वरः केचित्तुविभक्तानामपिवृत्यकपाकत्वेदेशांतरेचदार्शिकादिकंपृथक्कुर्युः· भ्रातॄणामविभ
क्तानांपृथक्पाकोभवेयदि वैश्वदेवादिकंश्राद्धंकुर्युस्तेवैपृथक्पृथगितिहारीतोक्तेः अविभक्तेतुपुत्रेणपितृमेधोमनाहनि देशांतरेपृथक्कार्योद
र्शश्राद्धेपिवचेति यमोक्तेश्चेति तत्रमूलंचिंत्यं इदंतयमर्थः पंचमहायज्ञमध्येदेवभूतमनुष्यपितृयज्ञानन्यानुमत्याज्येष्ठएवकुर्यात्· होमादिर
नाहितंतत्सेकाद्यंकरोतन अविभक्तेषुसंसृष्टेष्वेकेनापिकृतंकृतमितिव्यासोक्तेश्च· यस्यतुज्येष्ठेनाकृतेवैश्वदेवेन्नंसिद्ध्यत्तेन तत्होमम्नौकं
विश्चित्ताभोक्तव्यं यस्यतेषामग्न्यतोन्नंसिद्ध्यतुक्तमग्नौहुत्वा अन्नंब्राह्मणायदत्त्वाभुंजीतेत्यविभक्ताधिकारेपृथ्वीचंद्रोदयेगोभिलोक्तेः
आश्वलायनस्त्वेकपाकपार्थक्येपृथक्तंतेदकत्वेतूपृक्तमाह· वसतामेकपाकेन विभक्तानामपिप्रभुः एकस्त्वचतुरोयज्ञान्कुर्याद्दागपृथक्पृथ
क्तान्· अविभक्ताविभक्तावापृथक्पाकाद्विजातयः कुर्युःपृथक्पृथक्यज्ञान्तोजातान्स्याग्निनेदिनेदिनेइति· ब्रह्मयज्ञसंध्यास्नानतर्पणादितुने
दंतोःपृथगेव· देवभृत्यान्नकचद्वनदद्यादकत्वपृथग्वा· दर्शेमहालयेश्राद्धादित्येकस्यैव· तीर्थश्राद्धाद्यपियुगपत्सर्वेषामविभक्तानांप्राप्ताभावेकस्यै
व· भेदेनप्राप्तोभिन्नं गयाश्राद्धेप्येवं एष्टव्याबहवःपुत्राः शीलवंतोगुणान्विताः तेषांतुसमवेतानायद्येकोपिगयांव्रजेत्· तारितास्मोवयंते
नसर्वेयान्तिपरांगतिमितिहेमाद्रौकौर्मोक्तेः· काम्येपदानहोमादावन्यानुमत्यावाधिकारः द्रव्यासाध्यजपादौतांविनापि· अपरार्केपदी

नि·र्ण·पु·२ नसिः विभक्तैस्तु पृथक्कार्यं प्रति संवत्सरादिकं एकेनैवाविभक्तेषु कृतेनैव सर्वैस्तु तत्कृतं संवत्सरात्सर्वाणि मासिकान्येकेन वा तथाह लघुहारीतः सपिंडी
करणान्तानि यानि श्राद्धानि षोडश पृथङ्नैव सुताः कुर्युः पृथग्द्रव्या अपि क्वचित् सपिंडनात्परं मासिकोपलक्षणं अर्वाक्संवत्सराद्यस्य श्राद्धं कुर्यात्समेत्य तु ।
ऊर्ध्वं सपिंडीकरणात्सर्वे कुर्युः पृथक्पृथगिति व्यासोक्तेः उशनाः नवश्राद्धं सपिंडत्वं श्राद्धान्यपि च षोडश एकेनैव तु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपि मघाश्चया
दर्शश्राद्धं त्वविभक्तानामपि पृथगित्युक्तं प्राक् यत्तु वृद्धवसिष्ठः मासिकं च वृषोत्सर्गं सपिंडीकरणं तथा ज्येष्ठेनैव प्रकर्तव्यं एवमाब्दिकं पृथगंततः इति तन्नि
र्मूलं बहुवचनविहितं नवश्राद्धसहदर्शः अथ तीर्थश्राद्धं तत्र यात्रायां सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत्तीर्थानि संयतः प्रायश्चित्ती त्रिजरात्तीर्थेप
त्नीविरहितोपि वा यद्येवं न पिकरैर्वा यश्च वामन्त्रसाधकः शीतकोमादिवचनात्सागरे सपत्नीकस्यैकस्यैवाधिकारः भारते ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्य
शूद्रो वा राजसत्तम न वियोनिं व्रजन्त्येते स्नात्वा तीर्थे महात्मनः स्कांदे विधवा धर्मेषु स्नानं दानं तीर्थयात्रां चिकीर्षुः प्राग्विधायोपोषणं गृहे गणेशं चापि
नत्वा विप्रान्साधून्शक्त्या प्रपूज्य च कृतपारणको हृष्टो गच्छेन्नियमधृक्पुनः आगत्याभ्यर्चयेत्पितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत् उपवासात्प्राग्मुंडनं कार्यं
प्रयोगे तीर्थयात्रायां पितृमातृवियोगतः कचानां वपनं कुर्याद्वृथा न विकचो भवेदिति विष्णूक्तेः आप्याश्विनापि यात्रायां गयायां नैक इत्युक्तेः केचित्तु
हेमाद्रौ महाभारते केशश्मश्रुनखादीनां वपनं न तु शस्यते अतो न कार्यं वपनं गयाश्राद्धार्थिना सदा यत्सारे तस्मिन्पितृकर्मतत्पराः संधार्य केशान्
नित्यक्रियान्विताः ऋणापनयार्थं पितृतीर्थमागतास्तेषामृणसंक्षयमेष्यतीति वचनमिति निषेधात् गयायात्रांगं वपनं न कार्यमित्याहुः वस्तुतस्तु
गयाधिकरणकस्यैवायं निषेधः क्रतुयात्रांगस्य श्राद्धार्थिन इत्युक्तेः विशालं विरजं गयामित्येनेकवाक्यत्वात् श्राद्धं च परे न वा द्वादशाहे वा तद्वा घृतेन कार्यं श्रीरामः

गत्वा देशांतरं यस्तु श्राद्धं कुर्यात्तु सर्पिषेति विष्णुपुराणात् यात्रां गच्छन् श्राद्धं कृत्वा श्राद्धं पारणादिन एव उपोष्य रजनीमेकां प्रातः श्राद्धं विधा
य च गणेशं ब्राह्मणान्नत्वा घृतप्राशितवान्नेतीरितं स्कांदे लिंगस्मृत्योः गौणनिबंधे गौतमः तीर्थयात्रां समारभ्य तीर्थं प्रत्यागमेपि च वृद्धि
श्राद्धं प्रकुर्वीत बहुद्रव्यसमन्वितं वृद्धिपदं तदर्थं श्राद्धं तत्र यात्रासंकल्प इति मदनः वायवीये उद्यतस्तु गयां गंतुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः वि
धाय कार्पटीवेषं ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणं ततो ग्रामांतरं गत्वा श्राद्धशेषस्य भोजनं घृतस्य भोजनं तत्र क्रोशमध्ये श्राद्धेतरं क्रोशगमननिषे
धात् ततः प्रतिदिनं गच्छेत्प्रतिग्रहविवर्जितः गयायामेवेति त्वान्यत्रे केचित् हेमाद्रिस्तु गयायां श्राद्धदिन एव प्रस्थानं तीर्थांतरे तु श्राद्धो
त्तरदिने इत्याह प्रभासखंडे पश्चात्यकारयेत्क्षत्या तीर्थयात्रां नरेश्वरः स्वकीयद्रव्यमानीयात्तस्य पुण्यं चतुर्गुणं यात्रामध्ये आर्त्तोनिरज्ञासत्वा
शक्तिपर्यंतं स्थित्वा देनंते गच्छेत् मार्गविपन्ने तु दोषः रात्रौ मध्ये तीर्थांतरे प्राप्ते श्राद्धादिकार्यं मरवालिज्याप्रसंगेन तु मुंडनोपवासादि न कार्यमि
ति प्रयोगपारिजातः वस्तुतस्तत्रामुंडनोपवासश्चाद्यकार्यं अर्धतीर्थफलं तस्य प्रसंगेन गच्छतीति वाचस्पतेः स्कांदे द्विजोजंततीयात् शेहेत्ती
र्थफलं लभेत् पाथितत्वं यातायात्रांतर्गत सर्वतीर्थस्मृतः यानमधर्मं तु पाशुकत्रोपानहं मे तराधर्धपाठांतरं अन्नदानपुष्विशेषः मार्गे नरा नदीप्राप्तौ
स्नानादि समाचरेत् अर्वाग्गयायाः स्वर्त्याः एषमार्गगानां विधिः यत्तु पितृतर्पणं त्वाहुनदीस्तेरणीयानरः तस्यास्तस्याः कामास्ते सर्वे तिष्ठंति दुःस्थिताश्च गतिः सर
स्वतीपरं अर्थः तीर्थप्राप्यानुषंगेणा स्नानं तीर्थसमाचरेत् स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राकृतं न तु सर एव नस्त्यजंतीमतिकामदस्तन पसिचन्तीर्थ
प्राप्तौ तु प्रभासखंडे यानात्तीर्थप्राप्त्य अथमार्गपादनैरं तुमिछलाकी तत्र कृत्वा कार्पटिकाकृतिं कृत्वेतिग्रहान्निर्गमसमये करणेदः ॥ १ ॥

नि॰ पु॰ त॰ प्रथमं वाकेशेत्री पिंप्रणवेन नखकृन्तनं कुर्यात्। अवगाह्य ततः स्नायाद्यथावन्मंत्रयोगतः मंत्रश्च मात्स्ये प्रयागखंडे॥ ॐ नमो देवदेवाय शितिकंठाय दंडिने रुद्राय चापहस्ताय चक्रिणे वेधसे नमः सरस्वती च सावित्री वेदमाता गरीयसी संनिधात्री भवत्वत्र तीर्थे पापप्रणाशिनीति। मंत्रवत्स्नानं च वपनोत्तरं कार्यं प्र
वेशावाहनं तीर्थे मुंडनं तदनंतरं ततः स्नानादिकं कुर्यात्सश्राद्धं समाचरेदित्युक्तेः यत्तु गत्वा स्नानं प्रकुर्वीत वपनं तदनंतरमिति तन्मुख्यस्नानपरं
काशीखंडे॥ तीर्थोपवासः कर्तव्यः शिरसो मुंडनं तथा। उपवासे तत्र वाकं यद्वा क्रियते परं। प्राप्तिः स्यात् तद् गृहः प्रवासो। उपवासः प्रकर्तव्यः प्राप्तेर्हि श्राद्धदानयोः।
अत्र उपवासं ततः कुर्यात्तस्मिन्नहनि स्कांदत एव इति। प्रस्तिवेन्नोपवासोक्तेर्विकल्पः मुंडनं तु स्कांदवचनात् मुंडनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः वर्ज
यित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजं गयां विरजं लोणारं प्रसिद्धमहातीर्थपरः सर्वतीर्थे शरः अत्र विशेषः स्मृत्यंतरे ऊर्ध्वं मसात्तिमासोनात्
न स्तीर्थं व्रजेद्यदि मुंडनं चोपवासं च ततो यत्नेन कारयेत् तदा नद्यपनं शास्त्रे प्रायश्चित्तमृते द्विजेति वा पाठः प्रयागे प्रतियात्रं तु यो
जनत्रय इष्यते क्षौरं कृत्वा तु विधिवत्ततः स्नायात्सितासिते। अपरार्के स्कांदे॥ ऊर्ध्वं मुखं प्राङ्मुखो वा वपनं कारयेत्सुधीः केश
श्मश्रुलोमनखान्यस्य वक्त्रेणान्निर्वापयेत्। इदं च यो इदं प्रयागे स्कंधिवानामपि समूलं भवति इति भट्टाः पुत्रं तु सर्वो
के शान्समुद्धृत्य छेदयेदंगुलद्वयं एवमेव हि नारीणां शस्यते वपनक्रियेति तन्नाकृतचूडानां न कार्यमिति केचित् तत्त्वं तु नैमि
त्तिकत्वात् पित्रादिमृतिवत्कार्यमेवेति तदपि प्रयागे नित्यं नान्यत्र। तन्नयति भित्तीर्थे पितृतुसंपिचवयका र्क यत्नान्पुरा॥
कक्षोपस्थशिखावर्जं संधिषु वार्ययेदिति स्मृतेः इदं जीवत्पितृकेणापि तीर्थे कार्यं न च मुंडनं पिंडदानं च तिरश्च यत्नेन
सिनी ४ श्रीरामः

निषेधः विना तीर्थं विनायज्ञं मात्रापित्रोर्मृतं विना यो वापयति लोमानि स पुत्रः पितृघातकः इति स्मृत्यानसंकोचात्। तदपि प्रयागे नित्यमन्यत्र
ये आमासात्रामेयो वेति शिष्टाः ततः स्नानं परार्धं तु मार्कंडेयपुराणे॥ मातरं पितरं जायां भ्रातरं सुहृदं गुरुं यमुद्दिश्य निमज्जेत भ
ष्टमांशं लभेत सः पैठीनसिः प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिणि मज्जयेत्। मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सोऽष्टभागफलं लभेत्। मंत्रस्तु कुशोऽसि कुशपु
त्रोऽसि ब्रह्मणा निर्मितः पुरा त्वयि स्नाते स स्नातो यस्येदं ग्रंथिबंधनं ततस्तर्पणश्राद्धे पृथ्वीचंद्रोदये ब्रह्मवैवर्तपुराणकाशीखंडादिषु अकाले
प्यथवा काले तीर्थश्राद्धं च तर्पणं अविलंबेन कर्तव्यं नैव विघ्नं समाचरेत्। मात्स्येपि ग्रहणे चैव तर्पणमिति तु यपाहः तत्र देवताः महालयनिर्णये श्रा
द्धत्वाः संप्रदायको तीर्थं द्व्यापन्न पौत्रेण न कालमवधारयेत्। पात्रं च ब्राह्मणं प्राप्य सद्यः श्राद्धं समाचरेत्। हारीतः दिवा वा यदि वा रात्रौ भुक्तो वापो
षितोपि वा न कालनियमस्तत्र गंगां प्राप्य सरिद्वरां भारते भुक्तो वाप्यथवाभुक्तो रात्रौ वा यदि वा दिवा पर्वकाले यथाकाले शक्त्या निर्वापयेत्पितॄन्
॥ यदैव दृश्यते तत्र नदी तिर्थायथा विधि प्रमाणं दर्शनं तस्मान्न कालस्तत्र कारणं आशौचेपि कार्यं विवाहादौ यज्ञेषु यात्रायां तीर्थकर्मणि। ह
न तत्र सूतकं तद्वत्कर्मण्यज्ञादि कारयेदिति पैठीनसिस्मृतेः तदानीमकरणे त्वाशौचांते एव कुर्यात् प्रयोगमासखंडे॥ न वारं न च नक्षत्रं न कालस्तत्र
कारणं यदैव दृश्यते तीर्थं तदा पर्वसहस्रकं मलमासेपि कार्यं नित्यनैमित्तिकं कुर्यात्प्रयतः सन्मलिम्लुचे तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं प्रेतश्राद्धं च
वर्जयेदिति बृहस्पतिस्मृतेः एतच्चाशौचकृतभोजनस्य रात्रौ वा स्नानं श्राद्धादिकं प्राकस्मिकतीर्थप्राप्तावामहेम श्राद्धविषयं ग्रहणादिवत् न तु न

नि·पो·८८

बुद्धिपूर्वं माशौचादौ तीर्थप्राप्तिः कार्या· मलमासे तु मासद्वयेऽपि तीर्थश्राद्धं कार्यमिति नंदिकायां देवीपुराणे श्राद्धं तत्र तु कर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितं·
हेमाद्रौ· अर्घ्यमावाहनं चैव द्विजांगुष्ठनिवेशनं तृप्तिप्रश्नं च विकिरं तीर्थश्राद्धे विवर्जयेत्· भविष्ये· आवाहनं दिग्बंधश्च तत्र तेषां न विद्यते· आवाहनं
न तीर्थे स्यान्नार्घ्यदानं तथा भवेत्· आहिताः पितरस्तत्र तीर्थे कृतार्थ्याः संनिवेशयत· अग्नौकरणं च नेति रत्नावल्यां अत्र षड्दैवत श्राद्धेपि मातामहादीनां
पिंडमात्रं देयं हविःशेषं तत्पात्रस्थमारायैकैकमात् दत्तः क्रमक्रमेण पितृपत्नीनां पिंडनिर्वपणं चेदिति तीर्थे पिक्रमदेवलोक्तेः रिति स्मृतिचंद्रः ततः मा
मान्यपिंडं स्यात्· ततः पिंडमुपादाय हविषः संस्कृतस्य च· ज्ञातिवर्गस्य सर्वस्य सामान्यं पिंडमुत्सृजेत् नेदिति तत्रैवोक्तेः· पाद्मे· तीर्थश्राद्धं प्रकुर्वीत
पक्वान्नेन विशेषतः· आमान्नेन हिरण्येन कंदमूलफलैरपि पिंडद्रव्याणि देवीपुराणे· हेमाद्रौ ब्राह्मे· सक्तुभिः पिंडदानं संयावैः पायसेन वा·
पिंडाः नः नातीर्थे पक्षेपरे च नान्याप्रतिपन्निरित्युक्तेः प्राक्· एतच्च विधवया पुत्रेणाकार्यं नत्पुत्रयोर्युक्तेः प्राक्· सपुत्रया न कर्तव्यं भर्तुः श्राद्धं
कदाचनेति स्मृतेश्च· अनुपनीतेनापि कार्यं एतच्चानुपनीतोपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु इति पाद्मे तीर्थश्राद्धमुपक्रम्योक्तेः· एतज्जीवत्पितृकेणा श्रीरामः
पि कार्यमित्युक्तं प्राक्· पतितेनापि न कार्यं न कुर्यात्पतितः स्नुभिः श्राद्धं पिंडोदकक्रियाः त्यक्तसंन्यासयोगेन गृहधर्मादिकं व्रते गोत्रादिवर
र्णं सर्वं पतिमातुः कुलं धनमिति स्मृतेः· गयायां तूक्तं वायवीये दंडं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिंडदः दंडं स्पृष्ट्वा विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते·।
गंगायां मुंडपृष्ठेन कृ पत्रेपवदेतस्य दंडं प्रदर्शयन्भिक्षुः पितृभिः सह मुच्यते· इत्युत्तरत्र प्रभासखंडे तीर्थे चेत्साति ग्रहणाति ब्राह्मणा रतिदंडवंद्यः

दर्शोगमर्जितेन दद्याद्देवं कुर्या[illegible]दीयत इति [illegible]र्णयसिंधौ तीर्थश्राद्धविधिः अथाशौचं नारायणात्मजश्रीमद्रामकृष्णसूनुना कमलाकर
संज्ञेनाशौचं निर्णीयतेऽधुना मरीचिः आजनुर्षाऽंशं तु स्नानावे· पातः पंचषधयोः अतऊर्ध्वं प्रसूतिः स्यादहस्तोर्ग्निनके भवेत्· स्त्रावेमातुस्त्रिरात्रं स्यात्स
पिंडाशौचवर्जनं पाते मातुर्यथामासं सपिंडानां दिनत्रयं अल्पमूलमितनस्त्रियां ज्ञेयं अत्र मासत्रये त्रिरात्रस्यानुवादः रजस्वलातेनवतासिद्धः यद्य
प्यनेन तु तृतीयमासेपि त्रिरात्रं प्राप्नोति तथापि षण्मासाभ्यंतरं यावद्गर्भस्रावो भवेद्यदि तदा मासमैस्तासां दिवसैः शुद्धिरिष्यते· इत्यादिपुरा
णात्· रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुध्यतीति मनूक्तेः गर्भस्रावे यथामासमचिरेत्तमे त्र्यहं इति मरीच्युक्तेश्च तत्रावधेयं आतुरीय
मासमध्ये उत्तमे ब्राह्मणे त्र्यहं सपिंडानां स्नानं सद्यः शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सतीति तत्रैवोक्तेः एतद्दशाचतुर्थमासात्· पाते त्रिदिनस्योक्तेः·
अकारणायाः शुद्धदशेसंसवात्· सद्यःशौचं स्नानपरं एवमग्रेपि गर्भस्रावे स्नानमात्रं पुरुषस्येति वृद्धवसिष्ठोक्तेः पुरुषस्येति सपिंडोपलक्षणं पूर्वो प
क्तवचनात्· आ चतुर्थमासं सपिंडानां न स्नानं किंतु पंचम एव पातेऽभिन्नं निर्गुणपरं गुणवत्त्वे अजातदंते तनये शिशौ गर्भच्युते तथा स
पिंडानां तु सर्वेषामहोरात्रमशौचकमिति यमोक्तेरेकाहः इति मदनपारिजातः सप्तममासादिदशाहः· एतत्सर्वं वर्णविषयं तत्रैव वसिष्ठः
वैषामतिक्रांते तथैवेति चाप्रोक्तेः पराशरः जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति संवर्तः
जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते· माता शुध्येद्दशाहेन स्नानात्स्पर्शनं पितुः पुत्रप्रदास्तु कन्यायां जातो न पितुः स्नानमिति हारलतायां

नि. सि. तृ. र. तत्र प्रजापतेस्तु भार्यायां मातामहस्येनेतिकन्यायामपिसंयोगात् । यत्तु नैमेनोक्तं सुतकेतु मुखं दृष्ट्वा जातस्य जनकस्ततः । कृत्वा सचैलं स्नानं तु शुद्धो भवति तत्क्षणादित्यादि
पुराणान्मुखदर्शनोत्तरमेव पितुः स्नानमिति तन्न विहितो मुखदर्शनावश्यकस्यपनः मुखदर्शनोत्तरं पुनः स्नानार्थमिदमिति स्मार्ताः तत्र मरणे च न स्नानमात्रपरत्वात् ।
शु. इदं सवर्णविषयं सूतिकासवर्णस्य विषये पुत्रदर्शनात्रैव पाठ्यात् । कात्यायनस्य कुशोदकं सर्वविषयं मध्ये विधीयते इति तदशक्ताया प्रसूतायाः । यत्तु आह । श्रीसूतीप्रक्रियायां वचसा
प्रसूता दशाहाभिरिति गते शुद्धौ स्पृश्यास्ययोः दशभिरेव वर्जितं प्रयोगपारिजाते पारस्करः द्विजातिः सूतिकायाः स्पृष्ट्वा सदशाहेन शुद्ध्यतीति । चयोर
ब्रह्मसंन्यासि शूद्रा शुद्ध्यन्त्यसंशयमिति तदस्पृश्यपरं अङ्गिराः सूतके सूतिकायां जसंस्पर्शो न निषिध्यते संस्पर्शे सूतिकायास्तु स्नानमेव विधीयते ।
नारी विसूतके पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति रजस्तत्राशुचिर्ज्ञेयं तच्च पुंसि न विद्यते । संसर्गो मैथुनं स्पर्श इत्य न्ये । मातुर्दशसंततत्स्पृष्टसतस्ते तिसूतिका
तायाः स्मृतेः कीरिति । तत्र संस्पर्शे सूतिकायास्तु स्नानमेव विधीयते । इति स्नानमात्रोक्तेः सीमंतवस्या स्नानपर्यंतमस्पृश्यत्वमात्रबोधकत्वात् ।
एवकारो नात्रस्पर्शमात्रार्थः । माधवस्तु यस्तैः सह सपिंडोपि कुर्याच्छयनासनं बांधवो वा परो वापि स दशाहेन शुद्ध्यतीति बृहस्पतिस्मृतेः शयनासनादि
रूपसंसर्गमाह पराशरः यदि पत्न्यां प्रसूतायां द्विजः संपर्कमृच्छति सूतकं तु भवेत्तस्य यदि विप्रः षडंगवित् । पितृपत्न्यामपत्नीमातुः प्राक्मूलाशौचस्पृश्यत्वं सूतिका श्रीरामः
स्पर्शे वा पराशौचं अत्यावश्यमातरस्तु दूरेण प्रजातिनेचाहेनि श्राद्धोक्तेरिति शुद्धितत्त्वादयः तन्नत्न गत्वा सूतिकायदर्शनस्पृ रातिनु रात्र्यादौ अन्य
प्रानेति तस्यापि कर्मानधिकारमाह पैठीनसिः सूतिकां पुत्रवतीं विंशतिरात्रेण कर्माणि कारयेत् मासेन स्त्रीजननीमिति एतच्च सोमयागादि श्रौत
विशिष्टपरं प्रजातयाश्च दशरात्रं गर्भिण्याः इदं प्रसूतिकात्यायनोक्तेः व्यासः प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा । त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं

न जन्मनि पुत्रदारोपत्यमात्रेपि श्राद्धे देवाश्चापि पितरश्चैव पुत्रे जाते द्विजन्मनां आयांति तस्मात्तदहः पुण्यं षष्ठं सर्वदा । तत्रैव विशेषप्राग्
क्तेः समयपयोगपारिजाते प्रसवे दशाहः स्यात्पत्नीनु त्र्यहः पुंजन्मनि सपिंडानां दशाहाच्छुद्धिरिष्यते त्र्यहादर्वाक् कार्यो न एकाहं सूतकं कनिष्ठः स्त्री
जन्मनि सपिंडानां सोदकानां त्र्यहाच्छुचिः स्त्रीपुत्रपुरुषत्रयं सपिंडत्वं हि नो नमाद्यत्यग्निस्मृतीत्याह । मेधातिथिरपि असन्तानानां तु स्त्रीणां
त्रिपुरुषी विज्ञायते इति वसिष्ठमुक्ता शौचे स्वतंत्र विवाहे तु विवाहे दर्शितएवेत्याह अन्ये तु त्रिपुरुषसापिंड्यस्य कानीनकन्यापरत्वमाहुः
अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिंड्यं साप्तपौरुषं प्रत्तानां भर्तृसापिंड्यं प्राह देवः प्रजापतिरिति कौर्मविरोधात् । अथ मृताशौचं जातमृते मृते
मजाते वा सपिंडानां दशाहमिति दशाहमिति स्वाशौचपरं जातमृते नालच्छेदोर्ध्वं यावन्नच्छिद्यते नालं तावन्नाप्नोति सूतिकं छिन्ने नाले त
तः पश्चात्सूतकं तु विधीयत इति जैमिन्युक्तेः नाड्यां छिन्नायामाशौचमिति हारीतोक्तेश्च । नाडीच्छेदात्प्राक् मातुः स्पर्शेपि न दोष इति दृ
नले । नाभिच्छेदात्प्राक् मृतो जन्मनु जीवन्जातो यदि ततो मृतः सूतकं एव तु मृतके सकलं मातुः पित्रादीनां त्रिरात्रकं दशमदसमासादौ च म
न शावनिमित्तं स्नानमात्रं प्राङ्नामकरणात् लघुः शौचमिति निर्णयसिंधुः । अथ कश्चिद्दाह नामकरणमात्रेणोपांत कालोपलक्षणं आशौच
थपगमनामधेयमिति विष्णूक्तेः आशौचे व्यतीते कालेनामकर्म विधीयते इति शंखोक्तेश्च नाम्न्योनिमित्तकालत्वात् । तत्र नाम पर्यंतं शावा
तु दाह स्यादपि कार्यतः पुण्ये तिथौ मुहूर्ते नक्षत्रे च गुणान्विते इति मनूक्तेः इति पतत्कालेसे दशम्यामतीतायां विप्रः द्वादश्यां
मतीतायां क्षत्रियः वैश्यः षोडशी शूद्रस्त्वेकविंशतिरात्रे पि दशं पुण्या इत्यादेः तुकल्पः तेन नाम नः कालोपलक्षणं एवं दंतजातनेपि ।

निर्ण०सि० दंतजन्मसप्तमे मासीत्युक्तं नेयदिति नियतकालत्वात्। चौलेनानुक्तकालोपलक्षणं प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात्। इति मनूक्तेः। ततः संवत्सरप्र
र्व चूडाकर्म विधीयते। द्वितीये वा तृतीये वा कर्तव्यं स्मृतिरेषा नारदीये नियमोक्तेश्च। तस्यानियुक्तकालत्वादिति। तन्मन्ये नो नात्र चूडान्वामदंतजननया
रपि स्वरूपेणानिमित्तत्वोपपन्नेस्तद्द्वितीयकालाऽनुचारस्वात्ययत्वात्। सप्तममासादर्वागेवानियतकालत्वादिति। जननेन तद्दंतास्य सगात्रय
त्रूपरिपद्दर्शनेन निर्णयं कुर्यात्। सत्यं न रामायुः पुरुषइति श्रुतेस्सर्वांः पितृमरणे तदंतकर्मापि त्यजेत्। न तु कालतनुपलक्षणनामोत्कर्षेतत्र मतेनैवाज्ञान
मोत्वाद्युद्धिःस्यात्। ततः किं अस्तु। अत एवोक्तं। आहदंतजन्मनः सद्यइति। जननाद्दशरात्रे व्युष्टे अतनाने संवत्सरे वाति मर्ति वा। द्वादश्यामपरे रात्र्यां मासे च
वेति थापरे। अष्टादशाहनितथा। वदत्यन्ये मतीविणइति। भविष्यतनानि काळानि यमाः। न वेरात्रा पम्या दशरात्रे गतेति मुख्यः कालः। अन्यस्त्वनुकल्पइति
वाच्यं चौलेपितथापत्तेः नु वदंतजननकालानुपलक्षणे सद्यंजातमृतस्य दाहस्यैकाहप्रसंगः दशाहेन बाधात्। नामकरणोत्तरमेव दाहप्रसक्ते दत्तादाहायंतरवाक्यप्र
मीतितस्यबाधने आचार्येनकर्तव्यं सत्यान्यत्वानिविधीयत इति ह हन्मनूक्तेश्च। आशौचं दाहापुत्रभार्ये मृतके वा दीति पारस्करोक्तेः। एवं तु विनिलुः अभिश्नूत्रदानादत्तुपरि
वयदिग्गुणेति। सपएव त्रिरात्रमुद्दिः त्रिरात्रहिनोदककियेति। नहपिवतालौरनिषेधार्थं न तु सधस्तत्परं वाक्यं तेरान्। किं तन्नाम काळात्प्राक् मृतस्य स्नानं तदुत्तरं त्रेस्ते श्रीरामः
काहादि नामकालेनैकाह द्व्याहमृतस्य न किमपि स्यात्। अपरार्कवचने त्वस्पष्टोपि संचमीतरा प्रागिति नोपपद्यते नाग्निवापि ष्ठित सतीति मनूक्तादि विरोधप
सत्तात्मजेति माधवमिताक्षरादिविरोधात्। कालोपलक्षणं क्वापीति दिक्। नामोत्तरं दंतोत्पत्तेः प्राक् दाहो सत्यहः। अर्धदंतजाते तनये शिशौ गर्भच्युते तथा।
नः सपिंडानां तु सर्वेषां महोरात्रमशौचमिति त्रयुक्तेः। दाहाभावे तु स्नानमात्रं अदंतजाते प्रेते सपएव नास्त्यग्निसंस्कारइति विज्ञानदाहाभावेन

दुक्तेः। आदंतजन्मनः सद्यइति च सद्य एव कर्तृकार्यायाः। सहविकल्पं वा आहल्लौगाक्षिः। तूष्णीमेवोदकं कुर्यात्तूष्णीं संस्कारमेव च। सर्वेषां कृतचूडानामन्यत्रापी
च्छयाद्वयं। अन्यत्राकृतचूडे। अत्र चूडाकरणं तृतीयवर्ष रूप कालोपलक्षणार्थं न निमित्तार्थमिति हरदत्तो मनुरपि। नास्यत्रिवर्षस्य कर्तव्यं बांधवैरुदकक्रिया।
जातदंतस्य वा कुर्युर्नाम्नि वापि कृते सति। नित्यकं दाहोपलक्षणं दंतोत्पत्त्यनंतरं प्राक् त्रिवर्षान्निम्नेह। दंतजातेप्यकृतचौडे त्वेकाहोदाहोदात्तहरित्रिवि
कैः। त्रिवर्षात् प्राक् कृतचूडे कृतचूडे वा प्रागुपनयनात् त्र्यहः। यथा पक्वकृतचूडो वजातदंतस्य संस्थितः। तथापि दाहयित्वैनमाशौचं त्र्यहमाचरेत्। इत्युपिरसातो।
अत्र जातदन्त्येव दंतत्वमुक्तं त्रयविरोधस्वादविशेषितराहरहपि लिङ्गस्यानुवादः उभयविधोवाक्यमेव। त्रिवर्षात्प्राक् चूडाभावेग्निदानेत्यहस्तत्र सावशिष्टेन
एकाहइतिमाधवः। यत्तु कश्चिदाह। अत्रिवर्षविषयात्स्पर्शवापो त्रिवर्षोर्ध्वमपि नास्ति हि। विज्ञानेश्वरोक्तं च त्रिवर्षोर्ध्वमकृतचूडेत्रिरात्रं। जातदंत
परत्वेय पर्यारिति। तन्नुच्छं दाहस्याविरहस्यात्। नृणामकृतचूडानामशुद्धिर्नैशिकी स्मृतेति मनूक्तेश्च त्रिवर्षोर्ध्वमेकाहपक्षेतरयोरत्र महासिद्धः। न यापमे
नपांगीकारात्स्वदेवश्यपंचसाम्याद्यकारापादानात्। प्रथमवर्षादौ कृतचूडस्य सद्यः त्र्यहः। निरक्षचूडाकानां तु
त्रिरात्राच्छुद्धिरित्यनरलमनूक्तेः। एतत्सर्वं त्र्याद्युक्तं सपिंडानां मातापित्रोस्तु दशाहो धर्मतः सर्वत्र त्रिरात्रं बाल्यानाम जातदंतानां त्रिरात्रेण शुद्धिरि
तिकश्यपोक्तेः। बैजिकादभिसंबधादनुरुध्यादघं त्र्यहमिति मनूक्तेश्च। कर्हिचित्स्यादयांगोऽयं पारस्क। अजातदंतमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते दंतजाते
त्रिरात्रं स्यात् यदि स्यातां तु निर्गुणौ। इति कौर्मात् कश्यपं भृग्वपर। अवत्तानानु कन्यानां तथा चैव द्विजन्मनामिति त्र्यहानुहस्तोऽत्रोरयोक्तेः। त्रिरात्रं तु एवे
धूर्द्धष्षमासपिंडितामते। इति मत्स्यसंस्कारे। दंतजातेनुज्ञातनुपनयनाद्। यथाहांगिराः। शूद्रे त्रिवर्षान्यूने तु मृते शुद्धिः पंचभिः। अतऊर्ध्वं मृते शूद्रे द्वा
दशाहो विधीयते। षड्वर्षान्मृते पीतो शूद्रः संस्थितयेनपदि मासिकं तव शौचमित्यांगिरसभाषितमिति। यत्तु। अनूढभार्यः शूद्रस्तु विंतिरात्रस्योक्तेभ्य्यासा
वोर्व तत्वगुणशूद्रपरं निगुणालंतरवदतार्थ शूद्रो वत्सरोर्ध्वं हारनाहः षड्रोर्ध्वं मासः षड्वर्षात्प्राग पंचकृतो द्वादशाहो मासरत्याहुः एतत्तुल्यं वय

मिसर्वेषामित्रिरात्रोपरिहरणं विगाहिरित्वा दहनार्हतेयं· इतिविज्ञानेश्वरादयः हरिनाथस्तु नातिप्रेत अन्यथेत्याहुरित्याहुः गौडाः एवं कन्यास्वपि ॥
तास्वप्यजातदंतासु पित्रोरेकरात्रमिति माधवः यत्तु विज्ञानेश्वरेणोक्तं ऊनद्विवर्षमृतयोः स्तनकं मातुरं वहीतियाज्ञवल्क्योक्तेः गर्भस्थे प्रेते मातुरेवत्रा
हं नान्येषामपि· कृतेनाम्नि सोदराणां नेति पैठीनस्य· पित्रोः सोदराणां च दशाहं नान्येषामस्पृश्यत्वमिति नन्वेरानीभ्रमवति अत एव सभ्यत्वमात्र।
तन्नादृतं कन्यास्ववोढास्वकृतचूडानां अनूढायां तु कन्यायां सपक्षीनिषिधी मनुरत्यापस्तंबोक्तेः इति त्रिपुरुषमध्ये अप्रत्तानां तु स्त्रीणां त्रिप
रुषीति विज्ञायते इति वसिष्ठोक्तेः इदं वाग्दानोत्तरमिति गौडाः अप्रत्तास्वनांतपास्त्रीणां सापिंड्यं साप्तपौरुषमिति वचनात्· वाग्दानोत्तरं वाग्दा
नार्वेतास्वेकाहः अविशेषेण तपणार्नामत्वो च संस्कारकर्मणः त्रिरात्रात् तु सवर्णे कन्यास्वन्यदूढा विधीयते इत्यंगिरसा त्रिरात्रविषयत्वात् विधाना
त्· अतः शूद्रस्योपनयनस्थानीयविवाहात् पूर्वं त्रिरात्रं विवाहोत्तरं षट्तु पौरुषात् त्रिरात्रमेवत्यपरार्के तथा· शूद्रनिर्णये त्र्यहोर्ध्वं पंचाहः षड
शोर्ध्वं विवाहात् सविंडाहशाह इति गौडाः संयुक्तानां षोडशाब्दोर्ध्वं तु विवाहाभावेपि प्रत्तानां तत्रैवं स्यात् तदुक्तं स्मृत्यंतरे विवाहादूर्ध्वं कुले पितृकुले समम
पुरुषावधि त्रिरात्रं अचारिप्रवंशनानां तु यानेव सति पारिता· असंस्कृतानां सा त्र्यहं त्रिरात्रमुभयोः स्मृतमिति मरीच्युक्तेः रत्नाकरे तु दंतलेन गोत्रः पितृव
त्रमनियानारी रजः पश्यत्यसंस्कृता तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शाम्यति· यावज्जीवमाचारोनामतेषां तिम्यति मिश्रः अपायानुपनीते किं
दुच्यते नाम्नः प्रवेशनमेव तदूर्ध्वं वर्षत्रयात् पूर्वं वालाभावे न्युदककरानां विकल्पः नात्रिवर्षस्य कर्तव्या बांधवैरुदकक्रिया· जातदंतस्य वा कुर्युर्ना
म्नि वापि कृते सतीति मनूक्तेः उदकक्रियासाहचर्यात् दाहोपलक्षणं खननं तु नान्यहोर्ध्वं देहिकं ऊनद्विवर्षं निखनेन्न कुर्यादुदकं ततः इति याज्ञव
ल्क्योक्तेः उदकमंत्यकर्मपरमित्यपरार्के· यमः ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं घृतोक्तं निखनेद्भुवि· यमगाथां गायमानो यमसूक्तमनुस्मरन्· माधवीयेपि·
ह्यपि· स्त्रीणां तु पतिनां गार्भ्यास्तथा जातामृते यदि· आ दंतजातदंतो मासैर्वा मृतः षड्गुणैर्वहिः· वस्त्राद्यैर्भूषितं कृत्वा निक्षिपेन्नतकाष्ठवत् इति

जातदंते कर्ममासे अधःस्थिधीयते अलंकृत्य न्यस्य वक्ष्यते कृतचूडस्य तु त्रिवर्षात्तदूर्ध्वं वा अन्यदकदानं नियतं· यत्तु वसिष्ठः ऊनद्विवर्षे प्रेते ग
र्भपतने वा सपिंडानां त्रिरात्रमिति· तत्प्रथमावधेः चूडापरं वर्षत्रयात् ऊर्ध्वं मकृतचूडस्यापि नियतं वर्षत्रयादूर्ध्वं उपनयनात् पूर्वं तत्रापीममन्युदकदानं·
तत्रोमिवत्तकं कुर्यात् चूडासंस्कारमवर्तते वर्षेन्नरपूर्वके लोगाक्षिस्मृतेः पिंडदानमपि कार्यं असंस्कृतानां भूमौ पिंडं दद्यात् संस्कृतानां कुशेष्वि
ति प्रचेतसोक्तेः उदकदानं सपिंडैः कृतचूडस्येति गौतमोक्तेः उदकग्रहणमार्ध्वदेहिकपरमिति हरदत्तः द्वादशाहसंवत्सरादवीक्सपिंडमरणमिति· म
पिंडीकरणं नस्यादेकोद्दिष्टानि कारयेदिति हरदत्तधृतदेवलोक्तेश्च· मरीचिरपि· प्रेतपिंडं बहिर्दद्यात् दर्भमंत्रविवर्जितमिति एतदनुपनीतपरमिति
विज्ञानेश्वरः अत एवोपनयनापूर्वो विधिः पूर्ववाक्ये· एवमुक्तदूषणात्· उदकग्रहणस्योपलक्षणत्वादाह पूर्वविधिरिति केचित्· दाहत्रादाहत्र्यादिस्यनु
पनीतविषये स्मृत्यर्थविषय यहाशौचे पिंडदानविधिमाहपारस्करः प्रथमे दिवसे देयास्त्रयः पिंडाः समाहितैः द्वितीये चतुरो दद्यादस्थिसंचयनं तथा· त्री
स्तदापातृतीये द्विवस्त्रादि क्षालयेत्तु तदिति अत्रैव याज्ञिकानि बंधविशेषः शिशुरा दंतजननाद् बालः स्यायावच्छिखः कृष्यते सर्वशास्त्रेषु कुमा
रो मौंजीबंधनात् आपंचवर्षात् कौमारं पौगंडं नवहायनः तथा· गर्भे न घ्नक्रियानास्ति दुग्धदंते शिशौ मृते परं च पापसंस्पर्शी दद्याद्वालं तु तं
द्वितीयदीयते किं निमित्तानवयसां सत्स्वत्यान्न यथा· विधिः सम्यंतोन्यंतरानव्यं तथा न सुखसक्षिका· तदहराणि प्रदेयानि सापानकानि
तत्सम कुमाराणां च बालानां भाजनं वसनं वहनं यथोपनीतवान् वालस्तत्राद्यापदीयते· क्षमिति क्षेपणं वा दंतजातवर्षद्वयमाशिखं ततः परं
नृपतिः एकादशाहदाहगा हयपात्सार्गविधिविनां· तथा· यत्रप्रमीयते बालः

नि·तृ·द· एवमत्र्यरेरहाहोपयाविधिः अत्रेउप्यूर्ध्वगव निर्यत्सपर्यमात्षडहयमिति प्रागपिकृत त्रुरस्यतन्निहत्यपर्यमारीश्वामिति· तथा· त्रयरकर्माणि भवंति
विपत्तिस्तयरासपेत्· सनकांतिप्रकत्तैर्थं· दृषस्योत्सर्जनंनतदा· तचहेत्तुरं प्रकन्तैर्न्यगुरकंतत्तनिश्चितं· श्राद्धानिषोपदच्चापिस्यत्सपिंडीकरणंवि
ना· उहपंनवर्षान्निरं· जन्मतः पंचवर्षाणि भुत्ते दत्तमसंस्कृतं· पंचवर्षाधिकेबाढेविपानियाहिमायेत सुयोत्सर्गादिकंकर्मनत्तैर्थमुदकांतः अहन्यहः
निसंभाषे कुर्यात्कृद्धानिषोडशा· पायसेन गुडेनैव पिंडधायपकिम् उदकुंभप्रदानानं दशाहानानियानित· दीपदानादियात्किंचि तृतत्सर्पाधिकस्मेव· दा·
कर्त्तेर्थंतुरवगन्त्रेधव्रतावाक्सितत्तमत्ये· स्वाहाकारेणवकार्याण्येकाद्दिष्टानिषोडश· ऊर्जुर्हसैः निकदुक्तेः प्राचीनावीतिनातर्पतित तच्चवोक्तेः· अ
नमूढंनित्यमेव· चार्षिकादितुनासवत्येच· सपिंडनाभावेपितत्तायागात· वचनाभावाच्च· शिवारामीय· प्रथमेनिनेध श्रामविनाहोक्तुद्भानिचन्· किंपाम
र्वाः समुद्दिष्टाः सपिंडीकरणंविना· उदकंपिंडदानं तस्मात्तेउविधीयतइति· स्त्रीणांतुदाहस्त्राणुदकंपिंडदानविकल्पः स्त्रीणांनकप्रदानानामितिगात
मोक्तेः· स्त्रीशूद्राश्वसधर्माणाइतिवचनाछूद्रस्यैवं एतद्वयोनिमित्ताचा चेसर्ववर्णासमं तुल्यंचायमिसर्वेषामितिकांतनपचनीतिथ्याप्रपाहोक्तेः आनि श्रीरामः
तु निर्वृत्तचूडकेविशेत्निवर्षान्तुद्धिरिष्यते· निर्वृत्ते भत्रियपटूभिर्वैश्यनवभिरुच्यते· शूद्रोद्वादशवर्षेन न्यूनेनचस्नेनशुद्धिस्तर्पणं चभिः अतऊर्ध्वंमृतेशूद्रे दादशाहो
विधीयते· षडूर्षातमतीतंतु शूद्रंमासमशौचकमित्यादीनितानिशिष्टविषयाणि बालादेनैव यानिशतानिविज्ञानेश्वरमदनपारिजातादयः तनतद्देनात्छूद्राणां
यवत्क्रात्प्रागुक्तोहेयेव· तुल्यं[illegible]मिसमपाभि[illegible]शाभिपात्यपरं अन्यदशौचकोमलिकायवरखेनिरउक्तंतः· अथजात्याशौचं तत्राक्षिप्रपुंसामुपनयन

ऊर्ध्वंप्रवृत्ते ते· त्रिरात्रमाचूडात्· शाद्धादाराचमततःपरं· नन्वेतस्य दाहदशाहानि विचारःपंचदशोपत्ये· त्रिंशाद्दिनानि शूद्रस्याद्दर्धन्यायवर्तिनइतिपालकन्योक्तेः
यत्तुम एव त्रिरात्रं दशाह चैवमन्वित नमासो नषिष्यनेरत्याह तत्रदशाहेत्रिरात्रमस्पृश्यत्वं एकाहेनोपस्चे आशौचदेयदन्वाहमस्पृश्यत्वे माणांयादितु
त्र्यस्यान्मरणेनकंपनंन· अस्पृश्यंतुमवे दैत्र्यंसर्वमेवसर्वधर्वमित्यंगिरसोक्तेः· दशाहाशौचपरत्वे· दशाराचमतःपरमित्यनेनपोनरुक्त्यापत्तेरितिन
द्वितीयकादयः यस्कृपुत्राणांविहानध्याप्यदन्निवधानि· तत्राहाश्वलायनः द्वादशरात्रंमहागुरुषुदानाध्यायमेवर्जयेदाहन्वीति· एकोद्दिष्टत्तेतुत्रयःपुरु
षस्यानिगुरुत्वासवंति मातापितातार्यश्चेतिविष्णूक्तेः· पित्राद्यामहागुरवः भर्त्तापुक्तोरामायणे· पतिर्बंधुर्गतिर्भर्त्तादैवतंगुरुरेवच· शातातपः
पतिरेकोगुरुःस्त्रीणांसर्वस्याभ्यागतोगुरुः मोदकानांत्रिरात्रं· त्र्यहान्नदकदानेपनइतिमनूक्तेः· अग्निपुराणे· सपिंडतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्त्तते·
समानोदकभावस्तुनिवर्त्ततचतुर्दशे· जन्मनामस्मृतेर्वैकेतत्परंगोत्रमुच्यते बृहस्पतिः दशाहेनसपिंडास्तुशुध्यंतिप्रेतसूतके त्रिरात्रेणसकु
ल्यास्तुस्नात्वाशुद्ध्यंतिगोत्रजाः स्त्रीशूद्रयोस्तुविवाहो अर्जात्यन्तरोनंवेवाहिकोविधिःस्त्रीणामौपानायिकः स्मृतइत्युक्तेः· दत्तानांतुचेद
वहि· एवजात्वकेमशौचंस्यान्मृतकेजातकेतपित्तमाधनीय श्रालाच· शूद्रस्यविवाहसावेपिषोडशवर्षोर्ध्वंमासः अनूढस्तार्यःशूद्रस्तुपो
ऊढाहत्समात्तरं मृतकंसमधिगच्छेत्भ्रामासान्नस्यापिवांधवाः स्वाद्धंसमधिगच्छंतिनाचकार्याविचारणेति अपरार्केशरबोक्तेः· निर्णयामृतमदनपा
रिजातादादोसत्यपोक्तेः हारीतः भामांजीवंधनादिभिः सत्रियस्यपानुर्महात्· मेधातिथिस्तुत्रिरात्रमाप्रत्तादेशादिसप्तप्रतिकाकोपल

पार्थ सवकाढः स्वस्वीयः सर्वेषां स्याष्टमवर्षतः तेन चतुर्णामपि वर्णानामुपनयनयामोर्वेषम्यात् द्वर्धमिदमासचे प्रूर्णमवाशौचं तत्रापि प्रागेव
मासत्रिरात्रः प्रोक्तो शन्तिस्मृत्यंतरात् ऊर्ध्वं पूर्णमवाक् त्रिरात्रं पष्ठापोडशाद्वा इद्बाल इत्याक्रुद्धस्मृत्यंमपहमाद् ऊर्ध्वमहमासएव ऊर्ध्वमसाह्याव वर्षपष्पः नु
हि शृद्रस्यमासिकीत्रिवचनात्स्याह तद्दिनत्वाद्व्यतिरेक्ताः पानित्रुपरात्राः एकाहा द्वादशाः श्काहयोग्निवेदसमन्वितः षद्दान्केचकवेरस्तत्रादिही
नोदशाभिर्दिनैः केवलवेदः कुलवः शौनामेनर्कुपलक्षणं अयंसंकोचोहोमाध्यापनेपरएवनतुसंध्यादौनतिहारलतायां अंगिराः सर्वेषामेववर्ण
र्णानांसूतकेमृतकेतथा दशाहाच्छुद्धिरेतेषामितिशातातपोब्रवीत् दवलः आक्रयंदशरात्रंतुसर्वेषामपरेविदुः निधनप्रसवेनेनपर्यंतः कर्मणाः
भयं दक्षः सद्यः शौचंतथैकाहस्त्र्यहः चतुरहस्तथा षड्दशद्वादशाहश्चपक्षोमासस्तथैवच मरणांतंतथाचान्यद्दशपक्षास्तुसूतके मिताक्षरायां
स्मृत्यंतरे चतुर्थेदशरात्रंस्यात्षण्णिशाः पुंसिपंचमे षष्ठेचतुरहाच्छुद्धिः सप्तमेत्वहरेवतु इत्यादीनिनान्यापद्दनोपकुलवदगुणवद्विषयाणि दे
शाचारभेदाद्वाव्यवस्थयानि जननमरणादिनिमित्तानि नाद्विनिमित्तास्थितं शिष्टविगानान्नादर्तव्यानीतिविज्ञानेश्वरः अस्वात्वानाप्यकुलान भदत्तास्त्र
स्तपादितः एवंविधस्यविप्रस्य सर्वदासूतकंभवेदिति दक्षोक्तत्वा अन्यपूर्वीयस्यगोहेभार्यास्यात्सस्यनित्यशः आशौचंसर्वकार्येषु देहेभ
वतिसर्वदेति ब्रालादिस्त्रशा द्वावस्थेत्यपरार्कस्मृत्यंतरपारिजातादयः माधवस्तु दानस्वाध्यायसाक्षिपक्षमपसंकोचनंततपनिकाक्लिवर्तिश्रक्तेः देशान्तरात्
एवोभयविप्रस्यसपिंडमरणेसति कल्यांतराणिकर्माणि कुर्वीतसर्वदानित्यकर्माणि हारीतोक्तेश्च न्यूनाशौचपक्षायुगांतरविषया अन्यथानाम
धारकविप्रस्यदशाहं सूतकं सर्वैरितिविरोधःस्यादित्याह यत्तुदेवलः दशाहादिविभागेनकृतसंचयेनेकमात्रः अंगस्पर्शनमिच्छंतिवर्णानां

वस्तदर्शनशतिप्रूर्णचौचस्पृश्य मृहः यत्रानुपश्चिमिच्छुतिकांनाशौचेत्रिरात्रादशनन्तवोक्तेः स्वशोचककाद्विभेयस्पर्शनंतुविभागतरति नरपियुगोनरेषु अस्थि
संचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमवन्तीति माधवीयकल्पतरुरपिपाल यत्तुहारलतायां चतुर्थेहनिकर्तव्यः संस्पर्शोब्राह्मणस्यतुति प्रचेतसोक्तेश्चाहेकाहाशौचे
ऽपितुर्याहस्त्वंगस्पर्शइति तन्न देवलादिविरोधात्स्यदशाहगोचरत्वात् येतुवर्णसंकरजाम् धोवसिक्तादयस्तेषामाशौचेविशेषः कर्दोनाष्यपुत्ररतिनोच्यते
प्रतिलोमजातानांशौचमकोपकर्षेणापितुस्थानमात्रमितिविज्ञानेश्वरः माधवस्तु शौचाशौचंप्रकुर्वीरन्शूद्रवद्वर्णसंकराइतिब्राह्मोक्तेः शूद्रवदित्याह हारल
लतायांतु दत्तकीतकृत्रिमादिपुत्रेषु अहीनवर्णगास्त्रीषुचसपिंडत्वेपिप्रसवेमरणेचपूर्वापरापित्रोर्भर्तुश्चत्रिरात्रमेवनदशाहादि आनौरसेषुपुत्रेषुजातेषु
चमृतेषुच परपूर्वासुभार्यासुप्रसूतासुमृतासुच त्रिरात्रंतुवेन्नानित्विष्णूक्तेः सपिंडानांत्वेकाहः परपूर्वासुभार्यासुपुत्रेषुकृतकेषुच मातृपित्रोस्त्रिरात्रंस्यादे
काहस्तुसपिंडतइतिमाधवीयेहारीतोक्तेः सूतकेमृतकेचैवत्रिरात्रंपरपूर्वयोः एकाहस्तुसपिंडानांत्रिरात्रंयत्रवैपितुरितिमरीच्युक्तेश्च शंखः अनौरसेषुपु
त्रेषुभार्यास्वन्यगतासुच परपूर्वासुचस्त्रीषुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते परपूर्वापुनर्भूः इदंसवर्णासु हीनवर्णासुतुशंखलिखितौ परपूर्वासुभार्यासुपुत्रेषुकृ
तकेषुच नाशौचाद्याः प्रवृत्तिस्यात्तु एकचान्यः आशौचंतुत्रिरात्रंस्यात्समवर्णेषुनिश्चितं यत्तुषडशीतौ अन्यपूर्वोवरुद्धासुत्रिदिनाच्छुद्धि
रिष्यते तास्वेवान्यपूर्वासुपंचाहाभिर्विशुध्यतीति तत्रविंध्यापंनाहमूर्ध्वंनेत्यं यत्तुयाज्ञवल्क्यः अनौरसेषुपुत्रेषुभार्यास्वन्यगतासुचेत्येकाहमाह
तदसंनिधानोऽपि यदापितुरेकाहस्तदासपिंडानांस्नानं अन्यान्यश्रुतपुत्रदारेषुपरपत्नीसुतेषुच गोत्रिणस्नानशुद्धाःस्युस्त्रिरात्रेणैवतत्पितेतिप्राजापत्योक्तेः
पितातिवोदूरुपलक्षणं तथापस्मात् यत्तुदत्तकपाद्यकपनियोगिकपुत्रत्वात्सर्वेपितुर्ननिरात्रं पूर्वसंबंधनिर्वृत्तेश्चनदशाहादीतिकश्चित् तन्नतनकाप

नि॰ टी॰ ६

बैजिकादभिसंबंधादनुरुंध्यादयंत्र्यहमिति वा नैकाशौचस्यानिवार्यत्वात्॰ पितृमरणे परिणीतकाईनीनां त्रिरात्रं रुक्षदूतत्वे प्रोक्ते॰ दत्तकस्य स्वयंदत्तस्य क्रीतस्य च
वैत्यपकस्य॰ सूतकेमृतके चैव त्र्यहाशौचस्य भागिन इत्युक्तेः॰ पूर्वापरमत्रैसन्नयोः पुनः पोष्यत्वात् माधवीयमरीचिः॰ मातुरेकस्या दूषितकौसानां नान्यगोत्र
जौ॰ एकाहं सूतके तत्र त्रिरात्रं मृतके तयोरिति रिक्थ॰ ऊढकन्यानां तु शिशुराह॰ संस्कृतास्त्रियः पुनारोषां पितृपक्षे॰ तत्प्रसवमरणे चेत्सितन गृहस्यानांतरे
करात्रं त्रिरात्रं चेति प्रसवे एकरात्रं मरणे त्रिरात्रमिति मितानेश्वरापराको माधवस्तु प्रसवेपि त्रिरात्रं पित्रोः एकरात्रं त्वाताद्दिनं पुवर्गस्य दत्तानां हीपनुगे
हे मृयेताथ्यर्याञ्जिपेतपा॰ न द्दं धुकर्मत्वेकेन रुक्षाविल्लजुन कस्मिन्निभिरिति ब्राह्मोक्तेरित्याह॰ पत्तुकश्चिदाह॰ पत्तराढ्वनात्रात्तरामस्तंते॰ वाक्यांतरेणात
गिनीमृतो त्रिरात्रोक्तेरिति वाच्यं॰ तस्मा वाहतद्विरो धात्॥ भ्रातुःप्रसवे एकाहः मृतौ त्रिरात्रमिति केचित्॰ युक्तातृपश्यामी॰ तात्त्विभिन्नानामेकाहत्वर्गो
क्तेः॰ इतरेषांयथाविधीति वक्ष्यमाणवचनाच्च॰ नोद्वाहनारीपितृगेहेप्रयानेसूयतेयदा॰ म्रियते वा तदा तस्या पितासत्रिभिर्दिनैरिति कल्पतरावुक्तदूतत्वेन
पतिगृहप्रसवे तु पित्रादीनामात्रोत्तं॰ नास्ति मृतोपि त्रोस्त्रिरात्रमस्त्येव॰ प्रत्तानामस्त्याश्चितकसंस्कृतांसंस्कृतास्वेन॰ मातापित्रोस्त्रिरात्रं स्यादितरे
षांयथाविधि॰ अजातदंतास्त पित्रोरेकरात्रमिति शंखवकापृष्ठाजिनेनस्मृतेः बैजिकादभिसंबंधादित्यस्य॰ स्मृथ॰ यथासारेण्यं॰ माधवस्तु ऊर्दृष्टि श्रीरामः
त्वाहनातदंतापरं इत्योत्पत्तेःप्रागेकरात्रंपित्रोः संयत्तवोढकन्यायांप्रोष्ठायांवासरात्रयमिति॰ प्रत्तायां त्रिरात्रेणादत्ता पक्षिणीमिंवीरतिपुलस्त्योक्तेर
न्यत्र कन्यामृतौ पित्रोः पक्षिणीत्याह॰ षडशीतावपि॰ पितृगेहारतोत्र्यहमर्वाक्पुत्रीप्रमीयते पक्षिणीतत्रपित्रोःस्यादन्यान्येषामिति निश्चयः अति
ग्रामांतरे इद्यमिति स्मृत्यर्थसारे॰ मातुलस्य पक्षिणी॰ श्वशुरो भगिन्याश्च मातुलान्यां च मातृके पितृव्योः स्वसरि॰ इत्यपक्षिणीक्षपये निशामिति ध

इद्द्रहस्यतिस्मृतेः शुद्धिलत्वे कौमे पाच दंतात्मोदसे सूर्यमातृगोरेकरात्रकं अप्रदत्ताना त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परं पित्रोस्मृतौस्त्रीणां त्रिरात्रं पित्रोरूपरमे स्त्री
णामूढानांनकथं भवेत् त्रिरात्रेणैवशुद्धिःस्यादित्याहमगवान्यमः इति माधवीये चतुर्मनूक्तेः॰ इद्दंशाहांतः ऊर्ध्वं तु पक्षिणी त्वात् भगिनी गृहे तस्या वान
दृहस्रूतानात्रिरात्रमन्यत्रपक्षिणीति षडशीतावुक्तेः भ्रातापि परस्परं मृतौ चात्र भगिन्योः पक्षिणी भवेत्॰ मातुलशौच वत्पुत्राः पितृव्या शौचमिष्यत इति शि
ष्टास्त्वस्य निर्मूलत्वात् तिलत्वे स्नानमात्रमाहुः त्रिरात्रोक्त्या॰ प्रतेषा चार्यमातामहदुहितृसुतश्रोत्रियर्त्विक्स्ववाज्यस्वस्त्रीयेषु त्रिरात्रं त्रिदिवसमरुक्षति॰
मोरकस्तु सपत्न॰ पक्षिण्या शौनस्वत्विक् दुहित स्तत्सहाध्यायिबंधुत्रयांतेवासिश्वश्रूस्तु॰ मित्रश्वशुरमगिनिकामागिनेयप्रमाणेः मातामहस्यांतपि
त्रोःस्वरितृष्विरतामातुलेमातुलान्यांवायोमन्यानिरेवंस्वविषयनपनो ग्रामनाथ एनघ्नो शिष्योपाध्यायबंधुत्रयगुरून नया चार्यभार्यासगोत्रान्न
चानः श्रोत्रियपुस्वगृहे परामृतामातुलेत्वेकरात्रं॰ रात्रिंसब्रह्मचारिण्यपतुकपर्मापिस्वल्पसंबंधयुक्ते स्नानं वासोयुतं स्यादिहस्मापिसकलं सर्ववर्णपुतत्व
मिति॰ अत्र स्वरूमिता मातामहस्य दौहित्रभागिनेययोरुपनीतयोः पक्षिणी संस्कृते पक्षिणी रात्रिदिंहिते भगिनीस्तनेः संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यादिति
धर्मार्थव स्त्रितरति मनूक्तेः॰ संस्कृते दाहेन॰ तेन दाहे त्रिरात्रं न्यूनो भातिगौडाः तन्निशेषवस्यप्यात्॰ मातुलादीनामन्निधिविदेशास्थापक्षिण्येकाह यो
वस्या मनुः विरतमाद्गुरावाना प्रचार्यसस्थितेमति तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति स्थितिः॰ स च श्रोत्रियस्व गृहोत्रिरात्रं श्रोत्रियस्तपसंपन्नस्त्रिरात्रम
रुक्षत्वेव॰ इति स्मृते रिति माधवः॰ एकग्रामणील—— इत्यत्रि॰ बद्ध्यकाले श्रोत आर्जितातन परत्रिरात्रेकरात्रं ज्ञेयं॰ यथापिकर्मकृर्पेन एषवानकः
रात्रीतवनीतिशेवरानार्ये कर्ममध्ये ऋत्विक्पुत्रेतपापिकर्माण्याशौचानिषेधात्र उभरमवेतत्र्येयं गौडास्तु॰ ससमानोदकानांत्र्यहोगोत्रजान

नि॰ त॰ ३ न्ना॰

नामहः स्मृतं मातुलं श्वौ गुरौ सपिंडे मित्रे राजाधिपतौ नृपेतिजाबालो ॥ रुमालेवंधुष्वेकारुमा ॥ शिष्यस्योपनीतेऽहः शिष्यतो सपिंडस्त्वनातिपुरुकेभणीत्रिरात्र
होरात्रमेकाह इति माधवीय बोधायनोक्तेः अन्यत्तु मनुः मातुले पक्षिणीं रात्रीं शिष्यर्त्विग्बांधवेषु च बंधुत्रयं आत्मपितृष्वसृमातृष्वसृमातुल
पुत्राः पितुः पितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्राः पितृमस्समातुलपुत्राश्चेति विज्ञानेश्वरः अत्र पक्षिणी पितृष्वस्रादिकन्यानामूढानां तु त्र्यहः ॥ तदुं
धुवर्गस्त्वेकेनेति आत्मानः मनुः षडशीत्यां एवं वित्तोर्भगिन्यां येपितामह्योश्चैवं भगिन्यां तत्र जाच्छ्या
श्रयाः मातरो श्वेति सर्वेषु पक्षिणी स्वगृहे त्र्यहं एवं श्वशुरजामातृ दौहित्रविषये स्मृतं यत्तु यमः जामातर्यात्मजे त्र्यहं स्त्रीरात्रं पौत्रसपोः स्मृतं
पक्षिणी त्वाल्कानां स्यादिति शातातपोऽब्रवीत् इति तन्निर्मूलत्वात् भिन्नाश्रयादि विरोधाच्चोपेक्ष्यं मदनपारिजाते विष्णुः असपिंडे स्ववेश्मनि मृते एकरा
त्रं प्रधानगृहस्थौ तु गृहस्थस्य मृतः कश्चित् सपिंडः कथंचन तस्यापि शौचं विज्ञाय त्रिरात्रं नात्र संशय इत्यंगिरसोक्तमिति माधवः एतेन त्रिरात्र
मसपिंडेषु स्वगृहे संस्थितेषु चेति कौर्मे व्याख्यातं तस्याप्यशौचं विज्ञाय त्रिरात्रं नात्र संशय इत्यंगिरसोक्तमिति माधवः एतेन त्रिरात्रमसपिंडेषु स्व
स्वगृहे संस्थितेषु चेति कौर्मं व्याख्याता शुद्धिर्नवैहे मनुः श्वशुरस्य पत्निनाशौत्यात्मनाश्रौ ॥ ॥ हिरः शौचं पक्ष्याम्निनुत्वाक्षापितायपा दशरात्राद्धु श्रीराम॰
निर्गते मासान् षष्ठे गुरूडाम पञ्चभुक्ति सहाच्यातेपत्नित गृहमंत्येमास तत्तुष्यात अत्यंत वर्णयेद्धंहेमित्येवमनुब्रवीत् अंत्यान्स्वेषुः अत्यंतस्वपाक इति वान
सप्तितेत त्रयम द्विजस्य वरणो वेरमविरुद्धदिनत्रयात् संवर्तः गृहे शुद्धिमवस्याधि अंतस्थस्य वद्धेषि प्रोक्तं त्र्यमन्मयंमाडं सिद्धिमन्येन पतन गो
मयनोपलिप्त्वाषडागनप्राप मज्जद्रुधः बालपात्रं नप्रते चाहिरण्यपयकुशवारिभिः सर्वमभ्युक्षयेद्देश ततः शुद्धस्यसंशयं हृषुषिमु ग्राममध्यग

तोपायकृतत्तिपतिकस्याप्रतिग्रामस्य तावद्भग्नौचं निर्गतशवेतावत्थितयान्न मरहेपश्चादौमिनेप्यत्र यत्तुमाधवीये श्वेनमातामहस्वसारिषुत्रिरात्रम
तें मातृष्वसामातुलयोः श्वश्रूश्च उपाध्यायगुरौ मत्तिपत्रे त्रिया ज्येष्ठत्रिरात्रेण विशुध्यतीति गुरुराचार्यः सप्तिकुलाकागतः तस्य गृहमृतो प्यत्रारस्यौ
रन्यत्रमृतावपि सन्निधौ त्रिरात्रं असन्निधौ पक्षिणी देशांतरे एकरात्रं वक्ष्यमाणविष्णूक्तेरिति माधवगौडाद्याः मन्यत्तु मात्रा अन्यत्र तु मातृष्वस्र
पितृव्योः स्वसरितद्वत् पक्षिणीं क्षपयेन्निशामिति ब्रह्मनन्तोः यत्तु वृद्धमनुः भगिन्यां संस्कृतायां तु भ्रातर्यपि च संस्कृते मित्रे जामातरि प्रेते दौहित्रे
भगिनीसुते शालके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुध्यतीति तत्तु ज्ञातदोहित्राहौ देशांतरे तथा एकसजामाता स्वदेशे त्र्यहं केशाकेनुत्सवरेण एकाहः आ
चार्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुर स्वरयसहाध्यायिशिष्येष्वेकरात्रमिति माधवीय विष्णूक्तेः शिष्यस्त्वेकपक्षिणी निरन्वये सपिंडे तु मृते सूतिर्दया
न्वितः तद्देशाचं पूरीतीत्वाकुर्यान्नृपितृवत् क्रियामिति माधवीये ब्रह्मोक्तेः दिवोदासीये सगोत्रो वा सगोत्रो वा योनिदहात्सखेन नरः सोपिकुर्यान्नवश्राद्धं
शुद्धप्रतुदशमेहनि यत्तु कश्यपे पक्षिण्येकाहः पक्षद्वयमुक्तं तत्सन्निधिविदेशाभेदाद्रिकमात्वयत्स्यात् गंगा पुत्रिणीं तनप्रस्यतो चापरमानि कुब्जोपि
पंडगेनाश्रुः स्यापोषिद्गोविप्रगुप्त्यम्लवतिशुद्धिनं युद्धविद्धत्सयः अत्र मूर्च्छमाकरस्यादे मुद्धमूर्ध्वम्नतस्यस्नानं उद्यवेराह वशात् एव धर्म हतस्य च सद्यः
संनिष्ठाय शल्पपाशौनमिति मिश्वतिरीति मनूक्तेः पतितस्य कर्मसर्वेन च वर्णः सम्कमारनरान्धमेषु अराचा हिहितः श्मशः स्वर्गलोके महीयते नस्तन
मृतकं तस्य न स्नानं नाप्यशौचकमिति श्राद्धादिविषयः सप्तत्राघ्यसान पुरः अत एवतत्तकर्णादीनां श्राद्धमुक्तं अन्ये तु दशपिंडनिषेधमाद्रुर्यातिवत् यत्तु परा
शरः आहवे निहतानां च एकरात्रमशौचकमिति तल्लंघद्धमृतनकाकांतरमृतज्ञेयं असन्निधौ स्नानमिति माधवः शुद्धितत्त्वे निपुराणे दंष्ट्रिभि श्रृंगिभि

नि·तं·१·

वापिहताम्लेछैश्चतस्करैः यस्त्वाभ्यर्थेहतायांति राजन्स्वर्गं न संशयः सर्वेषामेव वर्णानां क्षत्रियस्य विशेषतः यत्तु बृहस्पतिः डिंबाहवनिहतानां राजगोवि
प्रपालने सद्यः शौचं मृतस्याद्दुक्त्वाहवांत्येमहर्षयः गवार्थे विनपराङ्मुखहतो न त्रिरात्रं तारात्रावध्ये हतेसद्यः शौचमन्यत्र त्रिरात्रं तत्रैव व्याघ्रः भृत
नम्रियते पुत्रस्तस्य शौचं भवेद्द्विधा आसन्नाहा त्रिरात्रं स्यादूर्ध्वं तस्मात्ततः परं शास्त्र्या पातमहाद्ध्वं यदि कश्चित्समौ यते आत्मनौ तं प्राक्तन
असर्ववर्णो मुनिस्तथा शस्त्राघातेन विना हारीतः शवस्पृग्ग्नोग्न्यामं न प्रविशेत्पुरान भुक्ते दर्शनादानाद्यान्निरादित्यस्य यत्तु मनुः अनध्द्धाचैकेन राजा
वृजिरात्रे रवं वनिशि आत्मवधशौचविरुद्धं इति स्पृहा नूदकदायिन इति अह्लाराश्यानेस्यहारात्रमुक्तं त्रिभिस्त्रिक्षितिजेन वरात्रमेव दशरात्रमित्यपि
तन्नान्नाशनेन तद्गृहवासेन ज्ञेयं अंगिराः आशौचं यस्य संसर्गादापतेत्तु द्गृहमेधिनः क्रियास्तस्य न लुप्यंते गृह्याणां च न तद्द्रवेत् अपानिहाराघशौ
चं स्नेहेन सवर्णनिहारेत दन्नाशने तद्गृहवासे च दन्नाहा तद्दन्नाशनेन तद्गृहवासे अहः गृहावासेनान्याससहेण चैकाहः मृतिग्नहणा निहरेदाह
नं दत्तजात्माशौचं यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रांतमानसः दशाहेन द्विजः शुध्येत् द्वादशाहेन भूमिपः मासार्धेन तु वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्य
तीति कौर्मोक्तेः विजातीयनिर्हारे तु शक्नाती यमाशौचं अत्र मृतिगृहे द्विगुणं अवरश्चेद्वरं वर्णं वरो वाप्यवरं यदि वहेच्छवं तदाशौचं दृष्ट्वा पश्येद्विगु श्रीराम·
णं सर्वथेति दोहेप्येवं मनुब्राह्मेपि यो सवर्णं तु मूल्येन नीत्वा चैव दहेत्स नरः आशौचं तु भवेत्तस्य प्रेतजातिसमं नृप जलदाप्रदिक्षेयं सोदक
निर्हारे तु दशाहइति माधवः अंकुरणे तु संवर्तः अधूपादासपिंडस्य प्रेतालंकरणे कृते अग्निदृष्ट्वेव प्रेतसंस्पर्शसंस्कारं ब्राह्मणानेवदृष्यति च
दानेवाग्निःशौ दाता न सद्यः [illegible] विरुध्यतीति अपरार्के वृद्धपराशरोक्तेः मातुकस्यादिसंबंधे त्रिरात्रं असंबंधि द्विजान्वहित्वादाहहत्वान

सद्यःशौचं संबंधे त्रिरात्रमिति [illegible] हीनसिस्मृत [illegible] तमभिनाक्षरायां द्राविः मृतकाद्विगुणं शावं शावाद्विगुणमार्तवं आर्तवाद्विगुणा सूतिस्तनो
पिशाववाहकः अत्र पूर्वेषणनोत्तरनिषिद्धेतिरित्यर्थः विष्णुः मृतद्विजं न शूद्रेणहारयेन्न शूद्रं द्विजेन देवलः ब्रह्मचारी न कुर्वीत शववाहादिकं क्रियाय
दि कुर्याच्चरेत्कृच्छ्रं पुनः संस्कारमेव च याज्ञवल्क्यः आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती अनुगमने तु सापिंडेन राषः विहितं हि सपिंडानां प्र
तानहरणादिकं तेषां करोति यः कश्चित्तस्याधिक्यं न विघत इति देवलोक्तेः दोषस्यात्वसपिंडस्य न चाना प्रक्रियां विनेति हारीतोक्तेश्च अनुगम्यशवं
बुद्धपूर्वमाला स्पृष्ट्वाचुनाशनं मर्षिः प्रार्थयपुनः स्नात्वा प्राणायामो विशुध्यति हीनवर्णेतु क्षत्रियेहः वैश्यपक्षिणी शूद्रे त्रिरात्रं क्षत्रियस्य वैश्येहः
शूद्रे पक्षिणी वैश्यस्य शूद्रेहरिति विज्ञानेश्वरः माधवस्तु विप्रस्य वैश्ये त्र्यहः क्षत्रस्य शूद्रे प्येवं अन्यत्राप्येवं स्नानाग्निस्पर्शघृतप्राशना
न्निमर्वेत्याह हीनवर्णस्य दाहोर्ध्वदैहिककरणे तु ब्राह्मे ब्राह्मणो हीनवर्णस्य न कुर्याद्दौर्ध्वदेहिकं कामाल्लोभान्न पामोहात्कृत्वा तत्ता
तितांव्रजेत् मनुः वृत्त्यानां याजनं कृत्वा परेषामंत्यकर्म च अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति परेषां सवर्णानां हीनेषु तद्गुणं यत्
तु गर्ण्यापृहं अपरार्के समानमवर्णयोः संचयनात्पूर्वं सचैलस्नानमूर्ध्वमाचमनं हीनवर्णेषु तु संचयनात्प्राक् सचैलं मूर्ध्वं स्नानमात्रं विप्र
स्य क्षत्रवैश्यस्य विपश्चेत ब्राह्मे अस्थिसंचयनादर्वाक् विप्रो रात्रिं न क्षत्रवैश्ययोः तदास्नातः सचैलस्तु द्वितीयेहनि शुध्यति कृते तु संचये विप्रः स्ना
नेनैव शुध्यति क्षत्रस्यैव स्यस्याप्येवं शूद्रे तु संचयनात्प्राक् विप्रस्याचरात्रं भवत्वैश्ययोर्द्विरात्रं ऊर्ध्वं तु द्विजानामेकाहः शूद्रस्य शूद्रे सर्वां

नि·पं·त· विनासंचयनादूर्ध्वमेकाहः शुद्धिस्तेन पारस्करस्मृतेः अस्थिसंचयनादूर्ध्वं मासं यावद्भिन्नत्रयः दिवसेनैकेन शुद्धिर्निवासस्साभन्नेनेनन· सजातीये दिवसेनैव
त्र्यहात्क्षत्रियवैश्ययोरित्युक्तं· सपिंडनां रोदननिर्हरणादावत्राशौचमुक्तं प्राक्· विज्ञानेश्वरस्तु· भृतस्य बांधवे मासं कृत्वानुपरिदेवनं· वर्जयेत्तदहरहान्नात्
दानश्राद्धादिकर्मनित्यमिति पारस्करोक्तेः सर्वत्रैकरात्रमाह· अथाशौचान्नमस्थापि विष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदाशौचं· या
वत्तेषामाशौचव्यपगमे प्रायश्चित्तमिति अज्ञानित्वं गिराः· अंगिरास्तु स्वकान्ने सूतके भूतके पिबा· अस्याशौचान्नं सवेत्वाद् यावदन्नं त्रिमसत्यधः प्राय·
श्चित्तं तस्य त्याजितस्य मरणे क्रमेणैकाहत्र्यहपंचाहसप्ताहोपवासाः दशविंशतिषष्ठिः शतं च प्राणायामाः पंचगव्याशनं च· अभ्यासे द्विगुणं· मापदितु
प्राणायामाः शतं पंचशतमष्टसहस्त्रं गायत्रीजपश्च सत्यादिनु मरणाशौचे त्रिरघमर्षणं गायत्र्यष्टसहस्त्रं च· क्षत्रियाशौचे उपवासश्च· शूद्राशौचे त्वहः
भवत्वेन शय्योयोः पंचशतमष्टशतं गायत्रीजपश्च क्रमेषु· शूद्रस्य सर्वत्र स्नानं· सत्यानापदि तिस्रस्य वर्णेषु सांतपनं कृच्छ्रमहासांतपनं नान्यानि· अभ्यासे
त्रैमासिकं षाण्मासिकं पाण्मासिकानीत्यादि माधवीयादौ ज्ञेयं अथ दासस्य स्वदास्युत्पन्नस्य स्वसपिंडमतो स्वमात्रेण स्वामिकार्यमृतपत्नी· म श्रीराम·
कदासस्य त्र्यहोर्ध्वं· सद्यः स्पृश्यो गर्भदासो मतः दासस्य हादुविंशतितिस्मृत्यंतरोक्तेः भृत्य कर्मकराः शूद्रा दासीदासास्तथैव च स्नानेन...। शीरसंस्कार
गृहकर्मण्यदूषिताः रात्रिशातातपोक्तेश्च· एतद्यान्यसाध्यतत्कार्यभावे· अन्यत्वत्र मासाद्याशौचमस्त्येव· एवं दास्यामपि सूतिकायामस्या
अस्पृश्यत्वमपि मासमात्रं· दा[illegible]हासश्चसवे[illegible]यस्य वर्णास्य यो भवेत्· तद्वर्णस्य भवेच्छौचं दास्या मासस्तु सूतकमित्यंगिरसोक्तेः षट्त्रिंशन्मतेव

दपि· स्वामिशौचेन दासाद्याः सर्वे मासात्तु कर्मकृत्· गर्भदासादीनां स्वस्य पिंडमरणाद्वौ स्वाम्याशौचसमसंख्यादिनोर्ध्वमस्त्यपि मासाद्याशौचं स्वा
मिकार्यस्पृश्यत्वं निर्हरत्वंत्र: दासांतेवासिभृतकाः शिष्याश्चैकत्रवासिनः स्वामितुल्येन शौचेन शुद्ध्यंति मृतसूतके इति बृहस्पतिस्मृतेः दासाश्चत्र
गृहजातक्रीतपाक्रीतलब्धदायादुपागताः अन्नाकालभृतस्तद्वदाहितः स्वामिना च यः मोक्षितो महतश्चर्णाद्युद्धप्राप्तः पणाजितः तवाहमित्युपगता
तः प्रव्रज्यावसितः कृतः भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव वडवाहृतः विक्रेता चात्मनः शास्त्रे दासाः पंचदश स्मृता इति नारदोक्तेषु दासेषु ज्ञेयाः वडवा दासी
तत्प्राहित्वा तामुद्वहन् दासो जात इत्यर्थः अंतेवासी पितृनवांक्तः स्वशिल्पमिच्छन्नाहर्तुं बांधवानामनुज्ञया आचार्यस्य वसेदंते कालं कृत्वा सुनि
श्चितं आचार्यः शिक्षयेदेनं स्वगृहेन्नभोजनमिति· शिष्यस्तत्तुल्यो विद्यार्थी नदासादेः स्वामिनस्तत्पिंडमरणे तु विष्णुः पालानां दासानामानु
लोम्येन स्वामिनु भिः स्यमाशौचं· मृते स्वामिन्यात्मीयमिति· प्रातिलोम्ये दासानामाशौचाभावः वर्णानामानुलोम्यमत्र इति याति ववचनोक्तेः
अपरात्रे जनने मरणे वा गतो रात्रिभागं कृत्वा यस्मात् गदूपेऽकेपूर्वेदिनं अंत्येनत्वन्ति मिनिमिताहरायां यत्नुप्राध्येगर्भरात्रावाद्यसागवाससूर्योदयात्पूर्वदिनमि
त्युक्तेः तत्रदत्याचारतो व्यवस्था· सर्वत्राशौचमाहिनाग्निदाहमारभ्य· नहिल्नेतस्य मरणमारभ्येत्युक्तेय· अनाग्निमतस्तूक्तं नेराशौचादि निवासिष्षवि
श। विषाक्तेः दाहेत्यतनुकर्तव्यं यस्य नेमानि कारयेद्विधिरितिप्राशनात्· अथाग्निकाताशौचं ।। ।।नत्राशौचमध्ये जननेरोर्मो जाते नन्नयेषौणाकादिः
विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशं यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेदिति मनूक्तेः अत्र केचिदेवं सूत्रानि त्रिकविषयं तेषां त्वाशौचमध्ये श्रव
णे पितृदाध्वदशाहाद्धि· पित्रोरन्यमृतस्यावाद्दशाहात्पितृपुत्रकः श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेदित्यस्य सर्वापवादत्वादित्याहुः तन्न· तान
मरणाख्यानिमित्तत्वात्· अनग्निमतस्तूक्तं निरस्त्यादिविराधात्स्मृत्यर्थसारेपि जनने मरणे वा प्रथमदिनादूर्ध्वं ज्ञातेपुजादीनां शेषेणैव शुद्धिरिति

नि. तृ. ६.

षडशीतावपरार्केचैवं दशाहाशौचं मध्ये ज्ञाने तु शेषदिवसैः शुद्धिः त्रिमासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मासे पक्षिणी तथा अहस्तु नवमादर्वाग् ऊर्ध्वं स्नानेन शुद्ध्यतीति. त्र
ऽनन्तरातिक्रान्ताशौचं नास्त्येव. नारायणवृत्तिः प्रसवाशौचे व्यतीते पुत्रजन्मनि व्यतीते तु देवलोक्तेः पितुः स्नानेन नापि भवत्येवमेव. निर्दशज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्र
स्य जन्म च. सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानव इति मनूक्तेः न ज्ञातिक्रान्ताशौचं दशाहादिव्याप्त्याशौचविषयं तत्तु उपनीतादिनिमित्तं त्रिरात्रा
दौ. उपनीते तु विषयं तस्मिन्ने — निकालकजामिनि व्याघ्रोक्तेः निर्दशं ज्ञातिमरणमतिक्रान्तं दशाहे त्रिनिमन्त्रकेश्वः माधवीये पैठीनसिः मातृपक्ष
त्रिरात्रं स्यात् षण्मासात् पक्षिणी ततः परमेकाहमावर्षाद् ऊर्ध्वं स्नानतो विशुद्ध्यतीत्याह. तत्रापि दत्तपादहीनपर्यन्तेन व्यवस्था. इदं तैकदेशे. देशान्तरे तु स्नान
मात्रं. देशान्तरमृतं श्रुत्वा क्लीबे वैखानसे यतौ मृते स्नानेन शुद्ध्यन्ति गर्भस्रावे च गोत्रिणः पराशरोक्तेरिति विज्ञानेश्वरः अर्वाक्त्रिपक्षात् त्रिनिशं षण्
मासाच्च दिवा निशं. अहः संवत्सरादर्वाग् देशान्तरमृतेष्वपीति विष्णूक्तेरिति माधवः. तन्न्यूनमर्णात्वाह बृहस्पतिः महानद्यन्तरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः
वचो यत्र विभिद्यन्ते तद्देशान्तरमुच्यते. देशान्तरं वदन्त्येके षष्टियोजनमायतं चत्वारिंशद्वदन्त्यन्ये त्रिंशदन्ये तथैव चेति. एतत्सर्वं मातापितृभिन्नविषयं.
तयोस्तु पितरौ चेद्दृतिपूर्वं पौत्रीनस्त्रिशक्त्या तदाप्यूर्ध्वमेव दशाहादिः स्मृत्यर्थसारेऽपि. मातापितृमरणे दूरदेशेऽपि संवत्सरादूर्ध्वमपि पुत्रो दशाहं
कृत्स्नमाशौचं कुर्यात्. कि. स्त्रीपुंसयोः परस्परं सपत्नीषु चैवमिति शुद्धिरत्नाद्याः गौडास्तु ऊर्ध्वं संवत्सराद्दाद्या बंधुश्चेच्छुयतेऽम्रतः सद्य एकाहमः श्रीमोरो:
वानन्तु च सन्यासिनां न त्विति देवलोक्तेः पित्रोरब्दमध्ये त्रिरात्रमूर्ध्वमेकाहः बंधुर्मातापितापत्नीपूर्वाकृदशाहस्तु केचिदेशो दिदिशपरस्त्वाद्दुः
तबंधुपरस्य पित्रादिपरत्वे मानाभावाद्उपेक्ष्याः सपत्नमातुस्तु वृद्धः पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्जं द्विजोत्तमः संवत्सरे व्यतीतेऽपि त्रिरात्रमश
चिं भवेत्. हीनवर्णामातृषु सपत्नीषु चैवमिति दर्पसारे केचिद् दृ. पितुः पत्न्यामप्रमीतायामौरसे तनये तथेति व्याघ्रोक्तेरौरसे पीदमाहुः

षडशीतावप्येवं. एतत्सर्वं वर्णानां तुल्यं वर्णेष्वपि सर्वेषामतिक्रान्तेऽतथैवेति व्याघ्रोक्तेः अथाशौचसंपातेऽभ्युच्यते. तत्र शावाशौचं सूतकेन सूतकं शा
वेन सूतकं सूतके शावं वा. तत्रापि पुनः रकालेन प्रवेशेसमस्य न्यूनमधिकं वा तद्दशाहशेषेण. यदेकदिने समं न्यूनमधिकं वाशौचं द्वयं तत्रान्तरेणान्यसिद्धिः।
द्वयोरेककाल्लत्वात. यदा तु द्वितीयादिदिने पूर्वं तरं सन्तानीयं शावं जननं वा समकालं न्यूनकालं वा परं स्यात्तदा पूर्वशेषेण शुद्धिः मनुराज
न्ममरणाशौचाहादेर्त्रिकाय शुद्धिर्नियातवल्क्योक्तेः अन्तराज्ञानिदत्येव ज्ञानस्यैव जननेना दोनैमित्त्यात् पूर्वाशौचोत्तरं तन्मात्राध्यात्पन्नेज्ञानलज
स्मच्चकार्यं. शुद्धिर्नलेष्युक्तेः प्रवाशौचानान्तरोत्पन्नं समानं लघु वा निमित्तं तत्कालादुपरिष्टात्स्वाशौचहेतुरेव. अतानूतन. अविज्ञानेन दोषस्याखू
द्धादिषु कथं च नत्यस्याशौचस्य कर्मापि प्रजन्ते. तेन ज्ञाना द्वयोत्सर्गादेक्लेनपश्चात्तत्तुल्यैपिनाहृत्विरति. माधवीयेऽमोपि. जनने जननं नैद्या
न्मरणं मरणं तथा. पूर्वत्रोपेणाशुद्धिः स्याद्युत्तराशौचवर्जितं. मचकेतिः अन्तर्दशाहे स्यातां चेत्पुनर्मरणजन्मनी. तावत्स्याद्शुचिर्विप्रो
यावत्तस्यादनिर्दशमिति. मनुपराशरावेदेशाच्चहपादारोचण्वप्रवेशेषणाशुद्धिः व्याहाप्यत्याशौचसंपाते तन्नरेणैव शुद्धिरित्याद्दुः हरद
त्तोप्येवमाह. गौडाअप्येवं. तन्न. याज्ञवल्क्यादिवचनदशाहस्यानुत्यकालाशौचापल्लक्षणत्वात्. समानाशौचसंपाते प्रथमेन समापयेत्.
असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथेति माधवीयशंखोक्तेः अपरार्कमिताक्षरादिविरोधाच्च. यत्तु सूतकेशावसमं न्यूनमधिकं वा तेन तत्र पूर्व।
शेषाच्छुद्धिः तदाहांगिराः मृतकं सूतके तस्यां मृतके तमयसनकेः तचाधिकृत्य. मृतकं शौचं कुर्यात्र सूतकं. षड्त्रिंशान्मते. शावाशौचसम
सन्नं सूतकं तु यदा भवेत. भ्राविनशुद्ध्यं नेसविनंसतिः याज्ञवल्क्याधिनी. नन्तु विंशतिमानेऽपि. मृतेन शुद्ध्यते जातं न मृतं जातकेतु.॥

अनोयत्सादन्याहमध्येतरं नैवा आहादिशावंतदा पूर्वेण शुद्धाव पिनान्निमित्तमस्पृश्यत्वं तत्त्वेन · मरणोत्पत्तियोगेतु गरीयोमरणांसवदि
निकैर्मृत्तिः · गौतमव्यास्त्वैरप्यायाश्चुद्धिरिरपि · सूतकाद्विगुणं त्वाव त्वावाद्विगुणमार्त्तवं · आर्त्तवाद्विगुणास्सूतिस्ततोपि शवदाहकः अत्र
पूर्वपूर्वाणामुत्तरोत्तरानिवृत्तिसस्पृश्यत्वाधिक्यादित्यर्थः पञ्चशीनावपि स्वबो वबुकुस्मृनिस्कचून शावत्रिशौचध्नी शान्तिशेषादौ चाहुन
तद्विनिद्दिनेरावगंतुकेः सूतके बडुत्तनस्वभावेन मनस्तन्न्यूनत्वावस्यापिनपूर्वेण शुद्धिरितिवृक्तं स्वभावत्वकृतं · आलेपिनागंतुकेरपा
होक्षिराशौचमपनुद्यते · नचपातनिमित्तेनशावस्यान्नस्पृश्यत्वमिति · एवंनवपक्षाः यरान्तु अहान्यायेशौचमध्ये सजातीयं विजातीयं वा
दीर्घकालमुत्तरं तदाप्युत्तरपूर्णकिसकुर्यनपूर्वेण शुद्धिरित्यपराकेः शावनिमित्तमस्पृश्यत्वं च भवत्येन · शुद्धिविवेकेतु · शावेन शुद्ध
तेसूतिरिरितिप्रायुक्तं स्ततात्पुत्तराशौचविनितिरुक्तं · ननु · उत्तरस्यकाव्याधिकेनबलवत्त्वात् · माधवीयेयमर्थोपि · अघवृद्धिमदाशौचं पश्चि
मेनसमापयेत् · यथा त्रिरात्रे पञ्चरात्रं दशाहं प्रविशेद्यदि अशौचं पुनरागच्छेत्तत्समाप्याविशुद्ध्यतीति हारीतोक्तिरपि · गुरुत्वं च पुत्रेनकालकृतं
मेव पूर्वानुराधात् · एतद्बृहद्दत्तेनस्पष्टमुक्तं मिताक्षरायामपि यत्र आद्यानां योगपद्येतु ज्ञेया शुद्धिर्गरीयसा मरणोत्पत्तियोगेतु गरीयोमरणं
भवेदिति हारीतोक्तमार्गं हि · तत्रास्पृश्यत्वाभिप्रायं शावस्य गुरुत्वं ज्ञेयं · कश्चित्त्वल्पकालेनापिदीर्घकालाशौचं न निवृत्तिमाहदक्षः परतः
परताशुद्धिरघवृद्धौविधीयते स्यादेतं च [illegible] आद्यन्तु पूर्वेणेवात्रशिष्यते · अस्यार्थः अघवृद्धौ दीर्घाशौचे परतः शुद्धिः मरणाशौचं यदि

श्रीरामः

पूर्वाशौचमुत्तरस्य पंचमदिने [illegible] तोनुवर्त्तेत तदा पूर्वेणैव शुद्धिः पूर्वस्योत्तराशौचापर्याद्यधिककालव्यापित्वे पूर्वशेषाद्बुद्धिरित्यर्थः यथापथमा
सगासंपात निमित्तपदहाशौचमध्ये दशाहपाते पूर्वेणोत्तरनिवृत्तिः यथावाश्यहमध्ये साव स पातनिमित्ततुरहपेनाहयोरिति कश्चित् · तन्न · दशा
हावधिपूर्वशेषशुद्ध्यावदिक वाक्यविरोधात् · षष्ठ्यादिदिनेषु पूर्णाशौचमत्यरात्रोनु त्र्यहस्त्यनोन्यविन्याञ्च सपोञ्जदुरवस्तु पैचान्नमानलभ्य · नतान्
नंत्र्यहादिवेत्यादावस्मिन्विषये पूर्वेणैव शुद्धि · शिष्यते दशाहादि रात्रिशेषश्च दशाहपातेत्र्यहाद्यल्पशौचानां परस्परं रात्रिशेषसपातेनन द्वा
हादिदृष्टिर्बुद्धिरित्यर्थमाद्युः कश्चित्तु पूर्वशेषापाशुद्धिरपवादमाहगौतमः रात्रिशेषसति द्वाभ्यां प्रभातेतिसृभिरिति · प्रभातेत्यर्थामे रात्रिशेषेत्र्यहाद्युद्ध
र्यात्निशेषशुद्धिस्त्र्यहादीनिरातातानपात्ते · इदं चशावानस्तकपातेसजातीयेवातुल्यं · अत्र केचित् · रात्रिशब्दः अहोरात्रपरः अहःशेषेद्वाभ्यां प्रभातेति
सृभिरितिशंखलिखितोक्तेः अपयदिदशाशौचः सन्निपाते दशसरत्नमाशौचमानवमाद्दिवसादनर्ध्वं द्विरात्रेण शुध्द्यायां त्रिरात्रेणेति बोधायनोक्तेः
पुनःपातेदशाहाद्यात्पूर्वेणासाहगच्छति · दशमेहनि पतेद्यस्याहद्वयात्साविशुद्ध्यति · प्रभातेतु त्रिरात्रेणदशरात्रेष्वयं विपरीतेति देवलोक्तेश्च · नवम
दशामशौचोत्पात्यां त्र्यहितपरो · तेनशुत्रियादावपि तत्पत्याद्युः माधवीयेप्येवं अन्तर्दशाहेस्यातां सूनर्मरणजन्मनी · तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयाव
न· तत्स्यादनिर्दशमितिमनुपरासराद्यदशरात्रमाहिनेनोक्तस्य शुद्धिकृता हिराश्चस्यष्टत्वं · [illegible] धनयहुक्तैकेननमनुरक्तं · दन्तद्वेषजंकलोपराशरस्मृतिरि
अनेनपूर्वचनसंबाधः · अतएववचनस्यानिनानपामनाकारत्वमुक्तं · साकरलोपिज्ञानिमज्जविप्रादिविषयं दशांतरविषयं पुगांतरविषयंवासकृ · तेनगौतमी
यगाढे चौनाहोरात्रपरः रात्रिमात्रानशिष्ठ इति मिताक्षरोक्तं च नकुकथिवृद्धनेरिवान्य व्याख्यायकत्रा · माधवस्तु अतिगत्वदशाहमितिपूर्वस्वयंपाविरो
धाद्युपेक्ष्येति · अस्मासितनरणस्पृकबोधायनीयदशानपमादिवसादितिद्वितीयाशौचस्यनवमदिने प्रथमस्यदशमेहिमेवाह · व्याहादिहद्धः पूर्वशेषाप
वादत्वात्तस्यनन्यामनोद्दिती इत्यादवमश्रुजे · अनऊर्ध्वमितिदशमरात्रिपरं शंखलिखितोक्तौ देवलोक्तौ चाह · शेषे दशमेहनि वानीतगतोपनीदिसर्पः

नि॰ र्ण॰ त॰

दशम्यां पिण्डदानमकुर्यादिति॥ [illegible] तेनतन्मन्त्रावर्ते [illegible] योधेनापि मिताक्षराधे इत्याहुः॰ अपरार्के निर्णयामृते स्वरसोप्येवं॰ यत्तु तत्रैव ब्राह्मे॰ भागमागद
यथा वत्सूतकस्य तु सूतके॰ द्वितीये पतिते त्वाद्यो [illegible] कात् शुद्धिरिष्यते॰ अन्तर्द्धौ द्वितीयात्सूतकान्ताच्छुद्धिरतः एवमन्योक्तार्थस्यान्यसूतकेऽन्यसूतको
त्तरं॰ मृत[illegible]स्यान्तरे यत्र सूतकं प्रतिपद्यते॰ सूतकस्यान्तरे यान्यं सूतकं यत्र दिश्यते॰ सूतकान्ते भवेत्तत्र दशाहादूर्ध्वं विषुमवर्षार्थं अस्यार्थः सूतकं यदा दिकेः पूर्वा
शौचस्य महोत्सवदिनरूपे अघभागद्वय अन्याशौचपाते पूर्वेणरक्षाद्युः॰ भागद्वयोर्धेरात्रावस्मृतकान्तरे द्वितीयात्पूर्वभिन्नात्सूतकात् स्याद्ध्वहादित्यर्प
शुद्धिरिति अपरार्के त्वाशौचकाल त्रेधा विभज्य निर्गुणाविषयत्वेन इत्युक्तं॰ अस्य वचनस्य निर्मूलत्वात् केचित्करिव॰ अतः पूर्वदशानां त्यरात्रा बन्धारो
वहोरात्रद्वयमाध [illegible] रात्ररंत्त्युयामंतु दिन त्रयमिति मदनरत्नापरिहरत्संपा॰ एतत्संपूर्णाशौचसंपात एव॰ रात्रिशेषावरात्रादिसंपाते तु पूर्वशेषेणा
वशक्तिः द्विरात्रादिस्यैः पूर्ववा क्यैदिनशाह विषयत्वात् प्रवाहाभावेशेषरक्षदूरं वसामान्यतः प्रवृत्तेः षडशीतावत्र त्वाहोत व्यवहपातोपार्धत्रिदिनद्य
द्विरुक्ता॰ रात्रिशेषेपरहाशौचं पूर्वानाधिक्यमापतेत॰ ऊर्ध्वं रित्य नद्व्यं पूर्वाधाम शेषे दिनत्रयमिति॰ अधिकंस मन्यूनं वा॰ ततुक्तं निर्मूलत्वादितप
क्षिप्याहिपाते द्विरात्रादित्र्युत्यायने श्रु॰ पूर्वाशौचान्तवर्धितहि आहिन मध्योधिकाशौचान्तरपातत्तु पूर्वं धनस्याश्मत्वाद्धिकेनैव रक्षाद्युः नचवाद्
तस्य पूर्वशेषत्वं शंकनीयं॰ रात्रिशेषपूर्वपूर्वशेषशुद्ध्यपवादे नैमित्तिकात्यन्तिन्यायोक्तेर्वचनात्॰ अपवादाभावे तुलगस्यप्राप्तेः अपवादांतरमा
ह शंखः॰ मातर्यग्रे प्रमीतायामशुद्धौ म्रियते पिता॰ पितुः शेषेण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्यात्तु पक्षिणीं॰ पाहत्रयस्य हांतु यस्यास्त्वयमपः पित्राशौचमध्ये
मातृमृतौ पित्राशौचान्ते मातुः पक्षिणीमधिकां कुर्यादिति॰ इयं च पक्षिणी॰ इयं च पक्षिणीत्रितीयाहि दिनपरानाद्यदिनद्वय मौतिनिमित्तेन॥ [illegible]मिति
कारणेन्यायापवादपूर्वेनापवादत्वादिति पितृचरणाः सपिंडाद्यशौचेन मातापित्रोराशौचापगमो नास्त्येव॰ एवं भर्तुरपि इयं च पक्षिणी द
शाहान्तः पूर्वं मातृमरणे ज्ञेया दशाह्यांतराशौचे तस्मान्नेवमांतरमरणेऽह्व्यहं त्र्यहस्तु मुक्तापक्षिणीति पश्चिम॰ समुच्चयो तिरस्तोद्दादशा॰ गुरुणा श्रीरामः

लघोरंतर्गते गुरुणा लघुरक्षाद्युक्तेश्च॰ मातुरन्वारोहणे तु न पक्षिणी यदा नारी विशेदग्निं प्रियस्य प्रियवांछया तदाशौचं विधातव्यं भर्तृशौ
चकमेणाहीतिपृथ्वीचन्द्रोदये लघुहारीतोक्तेः॰ तत्रैव षडशीतिमतेपि॰ मृतपतिमनु भ्रन्य पत्नी चेद्दहनं गता॰ नतत्र पक्षिणी कार्या पितरकादेश
शुद्ध्यति पूर्वो न्योवाग्निरस्तस्या स्तावद्दशाहं निक्तपो॰ नवश्राद्धं च पिंडं च युगपत्तु समापयेत्॰ गृहीता शौचा नां पुत्राणां पितृः संस्कारमाद्य
सपिंडस्य वा मरणेनार्थनिर्णयः अतिक्रान्तकालाद्युद्धियमाननिमित्तस्य बलवत्त्वात्॰ द्वादशाब्दवर्षान्तरसंस्काराशौचमध्ये सपिंडमरणेप्येवं॰ प
तुः अपरार्के ब्राह्मे॰ सगर्वे द्वादशाहस्य ध्वीरश्चौनपंच दात्मघातिनी॰ त्र्यहाशौचेनतु निश्चैत्तेश्राद्धं प्राप्नोति शारचंवा हिति गडत्तशौचोत्तरमन्वा
रोहणे त्रिरात्राशौचपरमिति पृथ्वीचंद्रः आलेणादेः क्षत्रियादेः सुगमनेत्वाशौच परमित्यपरार्कः शुद्धिः न तादृयोगाडास्तके॰ भर्तृशौचोत्तरमन्वा
रोहणे त्रिरात्रे सहगमनेतु पूर्णा॰ पृथु हुतस्य सघक शौचेनन्वारोहणे आलाक्षिप्रिरात्रत्वाद्वनुरपि च्यहेण पिंडदानं॰ एकचितावत्सु सद्यः शौचमित्या
द्युः अन्यस्त्वागुक्तं पूर्वशेषेण शुद्धिः परवादान्तरमुक्तं षडशीत्यां पूर्वशौचेनयाशुद्धिः सूतकस्य तकेनसा॰ सूतिकामग्निदाहेत्वा प्रेतस्य नस्तुतानं
पि॰ निर्णयामृतस्मृतिसंग्रहेपि इदं मूल्यं न दाहकरणे॰ मातुर्वादिसंबंधदाहमाचकरणे तु त्रिरात्र मेव स्यात् केत्राक्रः शुद्धि॰ सूतकादि गुणं त्राव
स्रावादि गुणमात्रमेवं॰ आत्तवाद्दिगुणा सूतिः स्नानोपि रानुदाहकः॰ तपाशौचं संपातेपि न शावजनननिमित्तकार्यप्रतिबंधः आशौचे तु समुत्पन्ने पुत्रजन्म
[illegible] दातव्यं कर्तुं स्नात्का दक्षिणाद्युः पूर्वाशौचेन शुद्ध्यतीति प्रजापतिस्मृतेः आशौचे द्विविधेपि स्नातानयः अंतर्दशाहे जनमान्यं भ्रातुर्भ्यस्यान्मरणं यदि॰ प्रेतसु
द्दिक [illegible] पिंडदानं यथाविधि॰ आरब्धं प्रेतपिंडं तु मध्ये उद्यानमेव च॰ तपवानां च पिंडाद्यन्तेः शेषान्वृधा याधापा विधिमातुः पक्षिणीमध्ये पितुरेकादशाहं कुर्यात्॰
मार्यां श्राद्धं भवेत्ताः पि कुर्यादित्याचाराहनी स्मृतेः केचित्तु रलं दक्षिणियादिपरं॰ विप्रादेस्तु शौचान्तरे एकादशाहश्राद्धं नेत्याहुः॰ अत एव विज्ञानेश्वरेण दशमपिंडम्
त्युत्तरावधिषक्तिसर्वेदिति [illegible] यत्तुमहेकादशा गर्वितनिमंत्रणपरमिति वरताल त्र्यक्षद्वैरंगत्वं दर्शितं॰ उपहपोत्सगं शास्त्रादरावपि॰ दक्ष्याकृकेहनस्त॥

निं॰र्णि॰ त॰

शौचं तं तेरेपि सत्येवेत्युक्तं॥ अथ [illegible] पवादः सपिंडस्य कर्तृतः कर्मणो द्रव्यतः मन्त्रदोषतः विधानाज्ञ आशौचस्य॥ नरिफल्यादिषु नैमित्तिकाशौचं न [illegible]
नीनां ब्रह्मचारिणां नाशौचं कीर्तितं शुद्धिः पतितेन विना दृष्टा इति कौर्मोक्तेः आशौचमन्त्यकर्मापि लक्षणो ब्रह्मचारी न कुर्वीत शववाहादि कं कृतम् यदि कुर्यात्त
र्हि कृच्छ्रं पुनः संस्कारमेव चेति देवलोक्तेः एतत्पित्राद्यतिरिक्ते । यस्मात् आचार्यं स्वमुपाध्यायं मातरं पितरं गुरुं निर्हृत्य तु व्रती व्रतेन न वियुज्यत इति मनूक्तेः निर्हरणमे
कर्मपरं एवं मातामहस्य यथा ब्रह्मचारिणः पितुः कुर्यात्क्रियामन्त्यं तथा मातामहस्यापि व्रतीनस्त्वा श्पतव्रतादि तत्कालाद्योज्ञं नत्वान्यकर्मनिमित्तमस्पृश्यत्वं
हिमस्त्वेव सगोत्रो वा सगोत्रो वा योग्निं दद्यात्सप्तमे नरः सोपि कुर्यान्नवश्राद्धं [illegible] दशाहमेवेति [illegible] एवच अत एव ब्रह्मचारिणः शवकर्मणा
व्रतलोपो नेतिरन्यत्र [illegible] व्रतनिवृत्तिः [illegible] नाशौचस्य [illegible] लोपस्तु नास्ति नत्वजेतस्तत्के कर्मब्रह्मचारी स्वके कर्मणि
निवृत्तिः परिशिष्टात् पित्रोर्गुरोर्विपत्तौ तु ब्रह्मचार्यपि यत्नतः कृत्वा तथापि कुर्वीत अग्निपिंडोदकक्रियां तेनाशौचं न कर्तव्यं संध्यावन्दनलुप्तं भग्निकार्यं न कर्तव्यं
मास्यं प्रातश्च नित्यमिति द्विकायां संवर्तोक्तेश्च मचकर्मानधिकारस्तु पाशौचं निषेधएव अपरार्कमाधवादयस्तु एकाहमाशौचमाहुः आचार्यं वाप्युपाध्यायं गुरुं
वा पितरं च वा मातरं वा स्वयं दह्य व्रतस्थस्तत्र भोजनं कृत्वा पतितो नोत्स्मात्समेतान्नं तत्र भक्षयेत् अन्यत्र भोजनं कुर्यान्न च तैः सह संवसेत् एकाहं शुचिः
द्वितीयेह्नि [illegible] इति ब्राह्मोक्तेः तदन्नभोजने तु प्रायश्चित्तं पुनरुपनयनमाशौचे वा द्विवोद्दासादयस्तु ब्राह्मोक्तेः प्रथमेह्नि संध्यालोपः ब्रह्मचारीयदा कुर्यात्पिंडं निर्व
पणं पितुः तावत्कालमशौचं स्यात्पुनः स्नात्वा विशुद्ध्यतीति ब्राह्मे स्नात्वा विशुद्ध्यतीति प्रजापतिवचनात् द्वितीयाद्यहात् पिंडदानकाले न वास्पृश्यत्वमात्रं नान्यदित्याहुः
नान्यदाशौचं भवेत् आहिताग्निर्दहेत् कुर्याद्व्रतस्य समापनात् समासे तु दद्यात्त्रिरात्रमशौचं विसर्जयेदिति मनूक्तेः तत्रापि विकल्पः पितर्यपि मृते नापरोपासनपतिक
र्हि विद् आशौचं कर्मणोऽतिस्यात् यद्यहं वा ब्रह्मचारिणामिति छंदोगपरिशिष्टात् तथा सजीव श्राद्धेनैकमप्याशौचं न कार्यमिति हेमाद्रिः शुद्धितत्त्वे कौर्मे सद्यःशौचं वि
धीयत इति पराशरोक्तेः याज्ञवल्क्योपि आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयत इति मरणासन्ने विनाशौचं न तथा चरणस्य [illegible] स्वल्पकाले विदेशे सर्वत्र
तत्कं परिकीर्तितं आपद्गतस्य सर्वस्य सूतकेपि न सूतकं अतः सति वैराग्ये संन्यासोऽथातुरस्य भवतीति केचित् अथ कर्मतः त्रिंशच्छ्लोक्यां तत्तत्कार्यप्रसक्तिः प्रति॥॥

श्रीराम॰

तिन्दपत्न्यपवदीक्षितत्विक्स्वदेश [illegible] पत्स्वप्यनेकवृत्तिपठनभिषक्कारुशिल्पातुराणां संप्रारब्धेषुदानोपनयनयजनहूं श्रायुद्धप्रतिष्ठा चूडा। तीर्थार्थयात्रा जु
पपरिणयनयुत्सवेषेतदर्थे शौचं न चेति विशेष । [illegible] अन्नसत्रवान् मुख्यसत्रस्य दीक्षितपदासिद्धः । व्रती अनंतव्रतादि नियमवान् । नव्रतिनां व्रते इति स्मृति
[illegible] प्रचेताः । कारवः शिल्पिनो वैद्या दासी दासास्तथैव च राजानो राजभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः । कारवः सूपकाराद्याः शिल्पिनश्चै
र्णकाद्याः । आतुरस्य व्याधिनाशार्थं दानादौ तुलादानादेः प्रारंभो नांदीश्राद्धं संकल्पो वा यजने तडागोत्सर्गकोटिहोमादि लघुविष्णुः
व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने जपे आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं । प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः । नांदीश्राद्धं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रिये
ति पाकस्य परिसमंतात् क्रिया पाकप्रोक्षणमिति शुद्धिप्रदीपः । तन्मंत्रं रुद्रयोग [illegible] नीर्थाति आशौचे आकस्मिक तत्प्रोक्तो विवाहदुर्ग
यज्ञेषु यात्रायां तीर्थकर्मणि । नतत्र सूतकं तद्वत्कर्मयज्ञादि कारयेदिति पठीनसि स्मृतेः । अत्र विशेषः प्रागुक्तः । जपः पुरश्चरणादिस्तोत्रपाठः । आविष्टे दे
वसंकल्पितहविरादिश्रवणादिष्विति अत एवोक्तं श्राद्धे [illegible] तनिषमस्यापि नस्यादन्यस्य कस्य विदिति । एवं देवप्रजादिष्वपि [illegible] नियमोपि शिवविष्णुर्च
नं दीक्षापस्य चाग्निपरिग्रहः । श्रौतकर्मणि कुर्वीत स्नानं शुद्धिमवाप्नुयात् मंत्रमुक्त्वा जपो देवार्चनविधिः कार्यो दीक्षान्वितैर्नरैः । नाशौचं पापयेतेषां त
त्वं च पतितास्त्रं राघवभट्टीयनारदः । अथ सूतकिनः प्रजा स्यात्स्यागमचोदिता । स्नात्वा नित्यं च निर्वर्त्य मानस्या क्रियया तु वै बाह्यप्रजा [illegible] वध्या
नयोगेन पक्षयेत् यदि कामीनं चकामी नित्यं पूर्ववदाचरेत् यत्तु न सिद्धक [illegible] सदा मंत्रजपं कुर्यात् यदि स्यात् शुचिर्नरः । मनसा वा हिंस्त्रस्तत्र स्मरेत्

सिं. ८

त्रेनतच्चरेत्।। तत्र त्रापरोश्चयस्य रामाजनि चंद्रिकायां॥ अशुचिर्वाशुचिर्वा विगतं स्तिष्ठं स्यपन्नपि। मंत्रैकस्मरणाति शुद्धो ऽन्नसेवस्तह्यपि स्यसत्य्· कोक
नियमाभावे तु हेयमेव· कुसुमारस्थमात्रारिः। एषु नाशौचं· अयं चाशौचाभावो ऽनन्यगतित्वे अस्तीति ज्ञेयः। अत्र मकमाकोरस्पष्टं· अत्र शिष्टितस्याव स्थ्यालवे
मेवाशौचाभावः। तदा रित्वाशौचमस्त्येव· तेन वैतानोपासनाः कार्या इति वैतानत्वेष्वव क्ष्यादिन भवत्येव· अत एवोक्तं माधवीये
ब्राह्मे· गृहीत दीक्षस्य त्रोषिघस्य महामखे· स्नानं तव पृथिव्यावत्तावत्तस्यतस्तकमिति वैतानोपासनाः कार्या इत्यनेनैवासिद्धं अ
त्विजां दीक्षितानां चेति पुनर्दीक्षितग्रहणं यजमानस्य यंकर्तृकार्थं· स्नान प्राप्त्यर्थं वेति विज्ञानेश्वरः। वस्तुतस्तु दीक्षणीया संस्कृतस्य प्रागवस्थ्यार्थ
मप्रास्त्यर्थं दीक्षित ग्रहणं· तथा च छंदोगानां परिशिष्टे· नदीक्षिण्याः परं यज्ञेन कृच्छ्रादि तत्प्रथ्वरन्त इति· श्रुष्ट तत्त्वेष्वेवं त्विजांनामधुपर्कोत्तरमाशौ
चाभावः। गृहीत मधुपर्कस्य यजमानात्तु ऋत्विजः। पश्चाद्देशौ च पतितेन भवेदिति निश्चयं ■ ब्राह्मणात्· अत एव रामंडारः। चतुर्णा वरणपक्षे ऽन्येषा
शौचे अन्य आगमयितव्याः इसा ७ ह· एवंस्मात्ते पितुः काके ऽहिहोमादो मधुपर्के सति दोषाभावो ज्ञेयः। यत्तु पारंतो वरणं य इति तत्रापि म
धुपर्कोत्तरं ज्ञेयं· तेनाधानेष्टिपशुबंधादौ तदभावादन्य भवतीति सिद्धं। अपवादांतरमाहया ज्ञवल्क्यः। वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुति
चोदनात्· तत्र त्यागमात्रे स्नातो परं स्वयं क[illegible]र्यं· श्रौतकर्मणि तत्काले स्नातः शुद्धिमवाप्नुयादिति स्मृतेः। त्यागादिरिक्ते तु श्रौते स्मार्ते चान्यथै

वकर्तृत्वं· पतकेम्तके चैव अ[illegible]कौ श्राद्धं [illegible]नो। प्रवासादिनिमित्तेषु हावयेन्न तु वापयेदिति बृहस्पत्युक्तेः। नित्यानि निवर्तेरन्वैतानवर्जं शा
केम्ब्नो[illegible]· न्यएतानि कुर्युरितिपैठीनसिस्मृतेश्चेति विज्ञानेश्वरः। एकग्रहणं प्रजार्थं· तेन स्मार्तं कार्यमेवेति हारलतायां· दाक्षिण्यात्त्यास्तु वि
[illegible]स्यमाहुः। अपाकादिति बंधात्तु श्रौतं सर्वं स्वयं कार्यं· स्मार्ते तु त्यागाद्वतिरिक्ते ऽन्यस्यैव कर्तृत्वं· त्यागमात्रे तु स्वस्य कर्म वैतानिकं कार्यं
स्नानोपस्पर्शवान्स्वयमिति हारीतोक्तेः। दर्शं च पूर्णमासं च कर्म वैतानिकं च यत्। सूतके ऽपि सजन्मोहात्सायामग्नी पितेद्विजः इति मरीच्युक्तेः।
जन्महानो र्वितानस्य कर्मत्यागो न विद्यते· शाकाग्नौ केर केहोमः कार्य एवान्यगोत्रजैरिति ज्ञाकौ बोक्तेश्चेत्याहुः। आर्शेके प्येवं· याज्ञिका
अप्येवं· सूतके तु सम्पृते तस्मात्तिकर्मकं यं सवेत्· पिंडयज्ञ चरुं होमम सगोत्रेण कारयेदिति जातूकर्ण्योक्तेश्च· वरः स्मार्तेः स्थाली
पाकः श्रवणाकर्माद्यश्चेति विज्ञानेश्वरः। मारश्चं तु रपिंडेनापि कार्यं· न च तत्कर्म कुर्वाणः सनाभ्योप्यशुचिर्भवेदिति मनूक्तेः। छंदोगपरिशिष्टे·
होमः श्रौते तु कर्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन वा· अकृतं हावयेत्स्मार्ते तदभावे कृताकृतं· अकृतं व्रीह्यादि· कृताकृतं तंडुलादि· स्मार्ते होमादौ तु पिकि
त्सोज्ञेयः। शाकासैवेके ऽप्रतिप्रागुक्तेः। पचाकरणं तदान्य द्वारा· अत्रेदं तत्त्वं· येषां व छंदोगादीनां द्वादशरात्रमहोमेपि नाग्निविच्छेदः तेनं कार्यं·
तैत्तिरीयादिभिः कार्यं त्रिरात्रमहूयमानोग्निर्लौकिकः। संपद्यत इति सुदर्शनभाष्यवचनात्। समारूढेत लग्नौ तेनापि न कार्यं· किंतु पुनराधा

सिं· ८८:

नैमेव समारोपप्रसवे रोहमोराशौचापवादाभावादनन्यकर्तृकत्वाच · अन्यथा पुनराध्यानमपि स्यात् · यत्वाश्वलायनः । नो चापि सूतके शवे पचे
णीष्टिं महायादिं पुण्यवत्यां च भार्यायां न कुर्यात्तं कदाचन · स्मार्तोऽग्निः सूतके शावे स्वयं न जुहुयाद् द्विजः । श्रौताग्निस्तत्र कर्तव्या समाप्ते वा स्वयं हुनेदिति · तथा
मनुः । प्रसहेन्नाग्निशुश्रूषा इति · वैश्वदेवस्य तन्निषिध्यते पि निवृत्तिः । विप्रो दशाहमासीत वैश्वदेवविवर्जितः इति · संवर्तोक्तेः । पञ्चपर्वयज्ञविधानं न तु
न कुर्यान्मृत्युजन्मनोरिति तेनैवोक्तेः । पर्वेनिषेधोऽपर्व सत्याप्यायसत्त्वादीनां वैश्वदेवस्य पञ्चयज्ञभिन्नत्वाद्यथा द्विपदः । हरदत्तस्त्वाशौचे विप्र वैश्वदेवः
कार्यः । तस्य ह्यावन्त्यायोयदात्मा शुचिर्यद्द्विरा इति ब्रह्मलय इत्स्यैवाशौचे विशिष्य निषेधात् · संध्यादीनामप्यपवादमाहापरार्के पुलस्त्यः । संध्यामिष्टिं चरुं होमं या
वज्जीवं समाचरेत् । न त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्गच्छेदधो द्विजः । सूतके मृतके चैव संध्याकः स्मृतिकर्म च । नन्नश्येद्धापयेत्पांदशाहेतपुनः क्रियते इति · पञ्चसर्वत्ते । सू
तके कर्मणां त्यागः संध्यादीनां विधीयते · यत्तु विष्णुपुराणं · सर्वकालमुपासीत संध्यां पार्थिव पर्वसु · अन्यत्र सूतकाशौचादितिसर्णसंध्यापरं · अर्घ्यान्तामान
सीसंध्या कुशवारिविवर्जितेति शुद्धिदीपे व्यवस्थोक्तेः । पैठीनसिस्त्वर्घ्यमन्त्रोच्चारणमाह · सूतके सावित्र्यांजलिं प्रक्षिप्य सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् · प्रयोग
पारिजाते भरद्वाजोऽपि · सूतके मृतके कुर्यात्प्राणायाममन्त्रकं · तथा मार्जनमन्त्रांस्तु मनसोच्चार्य मार्जयेत् · गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ·
मार्जनं तु न वा कार्यमुपस्थानं न चैव हि · ग्रहणे श्राद्धादावप्यपवादमाह व्याघ्रः । स्मार्तकर्मपरित्यागो राहोरन्यत्र सूतके इति · नागोऽपि · सूतके मृतके चैव न दोषो
राहुदर्शने · तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्न दृश्यते · प्रयोगपारिजाते बृहस्पतिः । कन्याविवाहसंक्रान्तौ सूतकं न कदाचन · वृद्धशातातपः । सदा भोजनका
केतु अभ्युपि भवति द्विजः । भर्तृ निक्षिप्य तं ... स्नात्वा विप्रो विशुध्यति · भक्ष्यंपि त्वातुरं मासं महोरात्रेण शुध्यति · अशिलास्तर्कमात्रान्नं जिरोधा

विशुध्यन्ति · इहम विशेषात्सूत... दिपरमपीति ... तेलशूलपाणौ च · अक्षद्व्यलः । मरीचिः । लवणमधुमांसे च पुष्पमूलफलेषु च · शाककाष्ठतृणेष्वप्सु दधि
सर्पिःपयःसु च · तिलौषधाजिने चैव पक्वापक्वे स्वयंग्रहः । पण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके । स्वयमेव स्वाम्यनुज्ञया ग्राह्यं सत्त्वहस्तादिसर्वम् । क्रयेतु तद्धस्ता
दपि न दोषः · पक्वं लड्डुकादि · अपक्वं तण्डुलादि · एतदन्नसत्रपरं · अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितं · भुक्त्वा पक्वान्नमेतेषां त्रिरात्रं तु व्रती भवेदि
त्यंगिरसोक्तेः । पक्वान्नमोदनादि · न तु भक्ष्यं · षट्त्रिंशन्मते · उभाभ्यामपरिज्ञाते सूतकं नैव ... कुतः · एकेनापि परिज्ञाते भोक्तुर्दोषमुपावहेत् · विवा
होत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा मृतसूतके · अन्यगेहोदकं चौताः सर्वे ... स्मृताः । बृहस्पतिः । विवाहोत्सवयज्ञेषु पूर्वसंकल्पितान्नेषु न दोषः परिकीर्तितः ।
षडशीतौ · संसर्गापस्यचाशौचं यस्यातिक्रान्तकाल... ता । तदीयस्य पदार्थस्य नाशौचं विद्यते क्वचित् · शुद्धितत्त्वे शुद्धे दिष्टानुवृत्तौ विष्णुः प्रोक्षणेन पुस्त
कमिति · अयमतत्त्वदोषे · हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते कौर्मे च · व्यापादयेद्य आत्मानं स्वयमग्न्युदकादिभिः । विहितं तस्य नाशौचं नापि कार्योदकक्रिया । शवदर्शनं
यावदाशौचमस्त्येन · हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षं चात्मघातिनामिति याज्ञवल्क्योक्तेः । शुद्धितत्त्वे कौर्मे · सद्यः शौचं समाख्यातं शापादिमरणे तथा · आदि
पदादभिचारहते · भविष्ये · स्वेच्छयापरणं विप्राः शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः । अंत्यात्म अस्थि विषाद्यैः प्रेरात्मानं चैनताडनेः । मारयं ... श्रितास्त्वेवं महापातकिनस्त्र
या · स्त्रियश्च व्यभिचारिण्य आरूढपतितास्तथा · नैतेषां स्नानसंस्कारो नाश्रुपातो न पिण्डकं · गौतमः । प्रायोनाशनशस्त्राग्निविषोदकोद्बन्धनप्रपतनैश्चेच्छतामिति ·
नाशौचमित्यविरोधः । अंगिराः । वृजाकाद्युदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि · दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मणां · उदकं पिण्डदानं च प्रेतेभ्यो यत्प्रदीयते · नोपति
ष्ठति तत्सर्वमंतरिक्षे विनश्यति · षट्त्रिंशन्मते च · आलापि · शृङ्गिदंष्ट्रिनखिव्यालविषवह्निस्त्रियाजलैः । व्याकोगजैः । सुदूरात्परिहर्तव्याः कुर्वन्क्रीडां मृतश्च यः ।

ो·त

नागानां विप्रियं कुर्वन् दग्धाश्चाप्यथ विद्युता· निगृहीताः स्वयं राज्ञा चौर्यदोषेण कुत्रचित्· परदारान् रमंतश्च द्वेषात्पतिभिर्हताः॥ असमानैश्च संकीर्णैश्चंडालाद्यैश्च वि-
ग्रहं· कृत्वा तैर्निहतास्तद्वच्चंडालादीन् समाश्रिताः॥ शस्त्राग्निगरदाश्चैव पाखंडाः क्रूरबुद्धयः॥ क्रोधात्प्रायं विषं वह्निं शस्त्रमुद्बंधनं जलं· गिरिवृक्षप्रपातं
च ये कुर्वंति नराधमाः॥ कुशिल्पजीविनो ये च सूनालंकारधारिणः। मुखेभगास्तु ये केचित् क्लीबप्राया नपुंसकाः। ब्रह्मदंडहता ये च ये चापि ब्राह्मणै-
र्हताः॥ महापातकिनो ये च पतितास्ते प्रकीर्तिताः॥ पतितानां न दाहः स्यान्नांत्येष्टिर्नास्थिसंचयः। न चाश्रुपातः पिंडो वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित्॥ ए-
तानि तु निपतितानां तु यः करोति विमोहितः॥ तप्तकृच्छ्रद्वयेनैव तस्य शुद्धिर्न चान्यथा· एतद्बुद्धिपूर्वं सर्वेषां करणे तु माधवीये वसिष्ठः। य आत्मत्यागिनां कु-
र्यात् स्नेहात्प्रेतक्रियां द्विजः॥ स तप्तकृच्छ्रसहितं चरेच्चांद्रायणव्रतं· अज्ञानात्तु कृत्वाग्निमुदकं स्नानं स्पर्शनं वहनं कथां· रज्जुच्छेदाश्रुपातं च तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्य-
तीति ज्ञेयं· प्रत्येकं बुद्धिपूर्वे एतदिति मदनपारिजाते। प्रत्येकं [illegible] तु स्पृष्टोऽश्रुणो र्मिश्रो नीनायां। तत्र चैकैकं कंस्पर्शमश्रुपातं यथ पतितं तयदि· पूर्वं नोक्ता
नाम कारी चेदेकरात्रमभोजनं· एकरात्रं तु नाशीयाद्धि रात्रं बुद्धिपूर्वकमिति· अन्य[illegible]संकलेः। एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत दहेत वा· क-
टोदकक्रियां कृत्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेत्· अज्ञाने तु अर्धं· एतदनाहिताग्नेः। आहिताग्नेः कृच्छ्र एव ति माधव ऋ मिताक्षरायां· आ- श्रीरामः
त्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया· तेषामपि तथा गंगातोये संस्थापनं हितं· आहिताग्नेस्तु विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये·
वैतानं प्रक्षिपेदप्सु आवसथ्यं चतुष्पथे· पात्राणि तु दहेदग्नौ साग्निकेऽपायकर्मणि· छंदोगपरिशिष्टेऽपि· महापातकसंयु-
वस्य

क्तो दोषात्तस्मादग्निमान्यदि[illegible]नौ पुत्रादिः [illegible]यदग्नीनमुक्त आदोषसंक्षयात्· प्रायश्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन्वा म्रियते यदि· गृह्यं
निर्वापये[illegible]च्छ्रौतमप्स्वस्येत्सपरिच्छदं· पात्राणि दग्ध्वा[illegible]द्धिरायद हरेत्क्षेव[illegible]पतेत्· माधवीये पराशरः॥ आहिताग्निर्मृतो विप्रश्चंडालकेनाल घा
तकः दहनं ब्राह्मणं विप्रा लोकाग्नौ मंत्रवर्जितं· प्राजापत्यं चरेत्सम्यग्ब्राह्मणामनुशासनात्· दग्ध्वास्थीनि पुनर्गृह्य क्षीरेण क्षालयेत्ततः।
स्वेनाग्निना स्वमंत्रेण पृथगेवं पुनर्दहेत्· हेमाद्रौ तु· दाहयित्वा [illegible]तेषां मंत्रैर्विधिपूर्वकमित्युक्तं। एतद्दर्पादिना मरणे
ज्ञेयं· प्रमादमरणे तु शौचादि सर्वं भवत्येव· न दाहं गिराः। अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियेताग्न्युदकादिभिः। [illegible]
तस्याशौचं विधातव्यं कर्तव्या चोदकक्रिया· आशौच· प्रमादादपि निःशंकस्त्वकस्माद्विधिचोदितः· शृंगिदंष्ट्रिनखिव्याल विषाग्निस्त्रीजलादि
पिः। चंडालैरथवा चौरैर्निहते हेमाद्रौ भविष्ये· प्रमादात्स्मि[illegible]यान्॥ * तोवापि कुर्वीत तस्य दाहादिकं कार्यं यस्मात्पतितस्तु
सद्धिः· प्रमादमरणोत्तरा त्रमाशौचमिति निर्णयः। तदाहादीनि दाक्षिणात्याः। अस्यापवादः पनकुर्यात्सर्वतोमृते· नागपूजां विना
न कुर्यात्स्वमर्थः। बौधायनमोऽपि· बुद्धिपूर्वाभिसंवृत्तं क्रियालोपोऽपि विधीयते· त्रिमासं कर्मतत्र दुर्मरणादिनिमित्तं दानादि
कार्यं· नवविध्वप्रकारोऽपि· [illegible]णानि हतो विप्रः विप्रकन्यां विवाहयेत्· सर्पदष्टे नागबलिः ज्ञेयः स तेन्ध्यकापनः। तत्रुनिर्णये

र्णि· त·

तंहेमंगजंदद्याद्दंष्ट्रिभिर्हते· राज्ञा विप्रहते रथ्यातुरगं तु हिरण्मयं· चोरेण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषं· वृषेण निहते दद्याद्यथा
शक्त्या च कांचनं· शय्यातेभ्यः प्रदातव्या शय्या तूलीसमन्विता· निष्क्रमाणात्तु चर्मणा विद्युता समन्विता· शोचहीनमृते चे
वाहनिकं स्वर्णजं हरिं· संस्कारहीने च मृते कुमारस्य पनापयेत्· निष्कत्रयसुवर्णमितं दद्यात् शृंगहयालते· श्रुनाहते क्षेत्रपाकं स्थापयेन्निनष्ट
क्तितः। सूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितं· कृमिभिश्च मृते दद्यात् गोधूमान्पंचखारिकाः॥ वृक्षेणवृक्षहतेदद्यात्सौवर्णं वस्त्रसंयुतं· शृं
गिणा निहते दद्यादृषभं वस्त्रसंयुतं· शकटेन हते दद्यादश्वं सोपस्कारं। निनं· भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतं· अग्निना निहते का
यमुत्पानं स्वशक्तितः। दारुणा निहते चैव कर्तव्या सदनेस दक्षा· अद्भिर्वा निहते दद्यात्सर्वसांगां पयस्विनीं· विषेण च मृते दद्यान्मेदिनीं
हेमनिर्मितां· उद्बंधनेन च मृते कपिकनककन्निर्मितं· मृते जलौकः... पांहेमं दद्याच्च निष्कजं· विषूचिकामृते स्यादुभोजयेच्च शतं
द्विजान्· पत्तनयेनुः प्रदातव्या कंबालकवकैर्मृतं· कालरोगेण च मृते अष्टकुल्लमलं चरेत्। अतिसारमृते लक्षंगायत्र्याः प्रयत्नो
जपेत्तु शांतिन्या किमहन्मस्ते जपद्वुद्रं यथोदितं। विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं प्रशस्यते। अंतरिक्षमृते कार्यं वेदपारायणं तथा। स्वच्छ्या
पुत्रकं दद्यात्स्पर्शनास्मृते रणतैलं च मंत्रं कुर्यान्मासं जापत्यां वृषाउ शा· मृते चापत्यो हरहितेपरु श्रवणान नवलिंचरेत्· एवं कृते विपाने
तुविष्पोदेरौर्ध्वदैहिकं· तस्य विषधमरणायन्नं दोषः। तदाह तु मनुवृहद्गार्ग्यौ· वृद्धः शौचमृते लुप्तप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः। आत्मानं पात

येपस्तपश्चवच्यनशनानां वुभि... यत्रिरात्रमा... द्वितीये त्वस्थिसंचयः। तृतीये तु दकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेदिति· विष्णुधर्मेपि· व्याधि
तौ ... जासक्तः पर्णवायुपिवाशिनः। यथायुर्गानुसारेण संत्यजेदात्मनस्तनुं· आयुषस्तु पुरा दृष्टं मरणं ब्राह्मणस्य च· नेत्यपपाठः। उत्तराध्येऽसं
गतेशानियस्य तु संग्रामे मृते मन्त्रियेपाषितः। अपरार्के ब्रह्मगर्भे·। योऽग्नी विलुं नशक्नोति महाव्याधिपीडितः। सोऽग्न्युदकं महायात्रां कुर्वन्ना
प्नमुत्ष्यतिः· अत्रोक्तवस्य माघमच्चो निचयाश्रया गातिरिक्तः। चिकित्स्यरोगाधुप...नामप्यधिकारः। सोपि जीर्णो वा नप्रस्य स्येवेति विज्ञा
नेश्वरदेवयाज्ञिकादयः। प्रयागे तु रोगिणं रोगिणां च· पतुश्चद्वाप्यक्षत्रियावैश्या अंतजाश्च तथा परमाः। एतत्पदे पुनः ... नान्वेति जेपि
त्वा द्विजं ... तिभिः। प्रतिलावाप्रपात्रं ब्रह्मचारासहाप्नवेदिति· तन्निर्मूलकं· ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञातमिति वक्ष्यमाणविरोधात्· यत्तादि
त्यपुराणे· अब्राह्मणो वा स्वर्गारिमिहाफ कलनिगोष्या· प्रविशेज्ज्वलनं तोयं कुर्यात्सनशनं तथेति· तत्प्रयागातिरिक्तपरं· अपरार्केचादि
पुराणे· दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैः पीडितस्तु पुमानपि· प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा· अगाधतोयराशिं वा भृगोः पतनमे
वच· गच्छेन्महापथं वापि तुषारगिरिमादरात्· प्रयागवटशाखाग्रादेहत्यागं करोति च· स्वयं देहविनाशस्य काले प्राप्ते
महामतिः। उत्तमान्प्राप्नुयाल्लोकान्नात्मघाती भवेत्क्वचित्· एतेषामधिकारस्तु सर्वेषां सर्वजंतुषु· नराणामथनारीणां सर्ववर्णे

ा. त. २

पुत्रकर्षेद्वरा॰ श्चिरांमरणं येषां जीवतां कुत्रचिद्भवेत् आरोग्यं स्यात्ततस्तेषां नचानकहतेनतथा॰ वाराणस्यांयोम्रियेत प्रसारव्यात विष
क्रियः। काष्ठपाषाणमध्यस्थो जाह्नवीजलमध्यगः॥ अविमुक्तोन्मुखस्तस्य कर्णेमूलगतोहरः प्रणवं तारकं ब्रूते नान्यथा कुत्रचित्क्वचित्
हेमाद्रौ चैवं॰ अत्रप्रासकाले इत्युक्तेरप्राप्तमरणकाले काम्याः क्रियाअन्वारोहणं संपूर्णमिदं शौचं॰ पृथ्वीचंद्रस्तत्रैपिस्यरूमाह शुद्धितत्वोर
गोड़ग्रंथेषु एव॰ एतद्वृद्धादिमरणे काम्येनिषिद्धं॥ भृग्वग्निपतनैश्चैव वृद्धादिमरणं तथेति माधवेन पृथ्वीचंद्रेण च कलिवर्ज्येषु ततः॥
वाप्यं भवत्येव॰ यवैतन्नेति श्रुतेः मात्स्यसारतोऽद्भुतः नचलोकवचनात्तातनवेदवचनादपि मतिरूत्क्रमणीयाते प्रयागमरणं
प्रतीत्युक्तेः। अतएव विष्णुधर्मे रोग्यादिमरणमुक्त्वा चैवं यथायुगानुसारेण संत्यजेदात्मनस्तनुमिति। काश्यपमत्युक्तं मात्स्ये।
अग्निप्रवेशं ये कुर्युरविमुक्ते विधानतः। प्रविशंति मुखं तेमेनिः संदंष्ट्रं वरानने॰ हेमाद्रौ विस्वानः सर्वेंद्रियविमुक्तस्य स्वव्यापारक्षमस्य च॰
प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्निशथो महापथः। धर्मार्जनासमर्थस्य कर्तुः पापंकितस्य च। ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञानं तीर्थेप्राणविमोक्षणं अपरार्के चै
वं॰ प्रयागापि त्रिस्थलीसेतौ स्कांदे॰ यथाकथंचित्तीर्थेस्मिन्प्राणान् सागंकरोतियः। तस्यात्मघातदोषोनप्राप्नुयादीप्सितान्यपि॰ गंगयमुनमासा
यमेनु प्राणान्परित्यजेत्॰ ईप्सितान् लभते काम्यान्वदंमुनिपुंगवाः। तथा॰ यागतिर्योगयुक्तस्य सत्वस्थस्यमनीषिणः॥ सागतिस्त्यजतः

प्राणान्गंगायमुनसंगमे॰ यो त्र युगेऽनुवर्ती प्राणान्व्रसत्केषु सुंदरि॰ सर्वे लोकानतिक्रम्य ममलोकं प्रपद्यते॰ तथा॰ अकामो वा सकामो
वा वटमूलेषु सुंदरि॰ शीघ्रं प्राणान् विमुंचेत यदि स्वर्गं सांगतिं। तथा॰ पंचयोजनविस्तीर्णे प्रयागस्य तु मंडले॰ व्यतीता त्पुरुषा स्तस्मात्तिथीनां
श्रृत्य॰ नरस्तारयते सर्वोन्ययस्तत्प्राणान्परित्यजेत्॰ आलोड्या लाविष्णुपदांभोजं प्रयागे विश्रुतस्मरः। तनुंत्यजति वैमाधवे तस्यमु
क्तिनसंयुक्ताशयः। उक्तोऽपि दुराचारो ब्रह्महत्यादिपातकी। हारंप्याप्यात्या जंदं दुष्प्रायश्चोमुक्तिमानभवेत्॰ भविष्योत्तरे। स्मृताः सहस्रा
ण्त्रिसमौद्धवेजककरशौकमग्नौपतनेच कोडशः॰ महाहवेंषष्टिरशीतिगोग्रहे अनाशकेभारतचाक्षयागतिः सामान्यतोपिकर्के॰
एवमन्या विच्छेद्याः ह्यो। ऋतुगोडाः। प्रयागादिमरणं ब्राह्मणभिन्नविषमिस्याकुर्यात्। दूषणं पितामहचरणैः प्रयागमरणावि
धौ रुतमितिमानोच्यते अत्र दशाहमाशौचं॰ त्रिरात्रस्य प्रासकालगोचरत्वादिति मदनः। युक्तं तु त्रिरात्रं॰ दिवोदासीयम्ये
वं॰ शुद्धितत्वेपि कश्यपः॰ अनशनमृतानां मशानिहतानामग्निजलप्रविष्टानां भृगुसंग्रामदेशांतरमृतानां जातदंता
नां च त्रिरात्रमिति एवं मरणांते प्रायश्चित्तेऽपि॰ पृथ्वीचंद्रे महादेवीचैलशौचादि निषेधस्तदानमिव॰ वत्सरांते तु सर्वमौर्ध्व
देहिकं कुर्यात्॰ गोब्राह्मणहतानां च पतितानां तथैव च॰ ऊर्ध्वं संवत्सरात्कुर्यात् सर्वमेवौर्ध्वदेहिकमिति हेमाद्रौ षड्त्रिंशन्म
तात्॰ एवं ह्येषां कृतानामपि॰ गयाश्राद्धमपि कार्यं॰ ब्रह्महा च कृतघ्नश्च गोघाती पंचपातकी॰ सर्वे ते निःकृतिं यांति गयायांपि

प्रा. त. ८

उपात्तनाद्विजाग्निपुराणात् । आलेपि । क्रियते पतितानां तु गते संवत्सरे क्वचित् । देशधर्मप्रमाणत्वाद्ग्रामाकृत्य पंचगव्यं पुनः । मातेइ पारम कृत्वा श्राद्धं
हरिहरौ स्मरन् । सर्पदष्टस्य च । तत्र वर्षमध्ये कृत्संमपर्के वायुपुराणे । शुक्लपक्षेतु द्वादश्यां कुर्याद्वा हंतुवत्सरं । द्वादशाहनि वा कुर्याद्धुत्वा चषप्यं
महनि । छागलेयः । नारायणबलिः कार्यो यस्तु लोकसयान्नरैः । तथा तेषां भवेच्छौचं नान्यथेत्यब्रवीद्यमः । व्यासः । नारायणं समुद्दिश्य शि
वं वा यत्प्रदीयते । तस्य शुद्धिकरं कर्म तद्भवेन्नैतदन्यथेति । स चात्मघातनिमित्तं प्रायश्चित्तं च कृत्वा कार्यः । तदुक्तं हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते । कृत्वा
चांद्रायणं पूर्वं क्रिया कार्या यथाविधि । नारायणबलिः कार्यो लोकगर्हाभयान्नरैः । पिंडोदकक्रियाः पश्चाद्वृषोत्सर्गादिकं च यत् । एको
द्दिष्टानि कुर्वीत सपिंडीकरणं तथा । स्त्रीदासीये द्व्यशातानलपस्तु । पतितेषु मृतेषु भोजापत्यास्कं षोडश । मृ तथापत्यरहितेषु छांपाति
वर्तिं चरेदित्याह । इदं प्रायश्चित्तार्हपित्रादिविषयं । इंद्रियैरपरित्यक्तो यश्चरेत्कामविधातिनः । पालयंतिस्वमामानं चांडालादिहतास्त्रयः विप्राः पु
त्राश्च पौत्राश्च स्वयमासमभिप्लुताः । यथाश्राद्धं पतन्त्यंति विद्युनाम मतिष्ठिते । तथा तेसं भवत्स्यात्मिनमस्कृत्य स्वयंभुव इति हेमाद्रौ तत्र । वाक्ये । तत्र तं । बु
बोधायनोपि । तत्रैव बोधायनोपि । नारायणबलिंव्याख्यास्यामो भित्रास्तपतितसुरापग्निनां ब्राह्मणहतानां च द्वादशवर्षाणीति त्रिवारं कुर्वी
तेति । गृह्यपरिशिष्टेतु । चंडालादिदत्यासुस्का । दग्धाशरीरं प्रेतस्य संस्थाप्याग्नौ नियतनः प्रायश्चित्तं तु कृतेच्छं पुत्रश्चांद्रायणत्रयमित्युक्तं । मदनरत्ने
आत्म[illegible]मातादपि निःशंकस्तकस्माद्धिद्विषयो द्वित । चंडालैर्ब्राह्मणैश्चौरैर्निहतो यत्र कुत्रचित् । तस्यादाहादिकं कार्यं यस्मान्न पतितस्तु सः । चांद्राय
णं तप्तकृच्छ्रद्वयं तस्य विशुद्धये [illegible] कृत्वा तु विनिर्धिनादहेत् । बुद्धिपूर्वं मृतानां तु त्रिंशत्कृच्छ्रं समाचरेदित्युक्तं । आत्मानोपातु
कृच्छ्रार्थं चरे चांद्रायणद्वयं [illegible] कृच्छ्रं चेत्तु संतत्र शतकृच्छ्रं पुनः । अर्वाक्संवत्सरात्कुर्याद्दहनादि प्रायो दितं । कृत्वा नारायणबलिमति

सत्वात्तदायुषइति । इदं चात्मव[illegible]पि तंतज्ज्ञातिदिक्षु प्रायश्चित्तेन समुचितं कार्यं । अत एव बोधायनेनोक्तं । द्वादशवर्षाणि त्रीणि वेति । मदनपारिजा
ते स्मृत्यर्थसारे च ब्रह्महादीनां तद[illegible]प्रायश्चित्तं कृत्वा नारायणबलिः कार्य इत्युक्तं । एवं म्लेच्छादिकृतानामपि । पत्नुकश्चित्[illegible] शाह । पुत्रस्नेन भाग्य
श्चित्त[illegible]पापनाशमानात्तानः । आत्मघाते तु वचनाद्रक्तः । महापातके तु कथं स्यात् । आत्मस्वयमवाप्त प्रायश्चित्तस्य जातवर्धिनी मित्तेन सम्यग्विपंच
दशद्वयमत्स्याएव । नहि जातेतिन पानामित्तं पुत्रैः कार्यमितिवचनमस्ति । पुत्रकर्तव्यप्रायश्चित्तरादि विलंब्यापत्तेः । प्रागुक्तबोधायनवचनाच्चेति दिक् । इदं प्राय
श्चित्तादीनां तु पतितेतर कमात्रं कार्यमिति केचित् । मदनपारिजातादिस्वरसात्यैवं । वस्तुतस्तु [illegible] दहनिर्हरयोर्वचनेऽनुपादानादविशेषात्तत्रापि नारायण
बलिर्गयाश्राद्धं चेति युक्तं । पतितोदकविधिस्तु पित्रादादिरिक्तविषयइत्यपरे । मयप्या । [illegible]नाडीब्राह्मे । पतितस्य तु कारण्यायस्तत्ति कस्तु मिळति । सहि
दासीसमाहृ यसर्वगांदत्तवतनां । अप्युपरहस्तांतां यथावच्चं प्रवीत्यपि । हृदासिगच्छमल्येन तिकानानयसत्वरं । तोयपूर्णापटं च मंसातिकं संमुखी उप
विश्य तु वामेन चरणेन नतः । स्थिपचकी । तेयः पातकिन् संज्ञां त्वं पिबेति मुहुर्ब्रुवन् । निशम्य तस्य वाक्यं सालुब्धम् त्याकरोति तत् । एवं कृते गाविचदक्षिणा । पि
पतितानां च नान्यथेति । इदं च मदनरत्ने कार्यं पतितस्य दासीमनाक्षिप्य दोषवर्जयेदेवं तावन्तायमुपसरितोपनतिमदनरत्ने विष्णुः । इदं चात्मघातिविषयं । आ
त्मत्यागिनः [illegible]न पतितास्तेना शौचोदकभाजः । अन्वयुक्तस्तु गृहस्थ संस्थानाद्ग्रहणं स्याद्भिन्नाशिति गौतमः । यत्तु कश्चिद्दास्यः । पतितो पादस्पर्शेन विबांध
वैहि । कुलस्त्रीरूपपाणि क्रियानिषेधवाक्यानि । जीवत्येव तत्संभिन्नं तस्य कर्मणः कृततत्सुनः कारणस्याभावादिति । स बंधुत्यागेन जातवैराग्यस्य कृ
तप्रायश्चित्तस्यापि करणापत्ते र्मितास्सरविनाधमपश्यन्नमृग्यं इत्युपेक्षणीयः । न च कृतपरस्परस्य संग्रहविधिर्निवार्यं मनुना कृतपरस्परा

नि.सिं.त.

स्वयंत्याग उक्तः । प्रायश्चित्तेन तु चरिते पूर्णे कुंभमपां नवं । तेनैव सार्धं भावयेयुः ज्ञातपुण्येजलाशये इत्युक्तेः । अन्यथा प्रायश्चित्तमात्रेण न तत्संसर्गात् । अ
न्नपानस्पर्शादिनबहिः कृतस्यापि पित्रादेरन्ते नारायणबलिः । निषेधास्तु पित्रादिपरा इति तन्न । केचित्तु नारायणबलौ कृते पश्चात्तस्य कर्म सपिंडनवर्जं का
र्यं । गोब्राह्मणहतानां च पतितानां तथैव च । ऊर्ध्वमाब्दप्रमीतानां नैव कार्यं सपिंडनमिति वचनात् । ब्राह्मणादिहते ताते पतिते संगवर्जिते । निश्राद्धप्रका
शेहेमाद्र्युक्तं । तद्धेमाद्रिस्थ सर्वोत्कर्षद्विंशन्मतैर्विरोधान्निर्मूलत्वाच्च बहुप्रकारः ×नं× स्वयं च वृद्धिश्राद्धविषयत्वादुपेक्ष्यं । नारायणबलिस्तु हेमाद्र्याद्यनुसार
णोच्यते । तत्रादौ क्रियानिबंधे गारुडे तर्पणमुक्तं । कार्यं पुरुषसूक्तेन मंत्रैर्वैदिकैरपि । दक्षिणाभिमुखो भूत्वा प्रेतं विष्णुमिति स्मरन् । अनादिनिधनो देवः शं
खचक्रगदाधरः । अव्ययः पुंडरीकाक्षः प्रेतमोक्षप्रदो भवेति । शुक्लायां च एकादश्यां विष्णुं यमं शिवं ब्रह्माणं प्रेतं पंच कुंभेषु । विष्णुः स्वर्णमयः का
र्यो रुद्रस्ताम्रमयस्तथा । ब्रह्मा रूप्यमयस्तत्र यमो लोहमयो भवेत् । प्रेतो दर्भमयः कार्य इति गारुडोक्ताः सुप्रतिमाः षोडशोपचारैः पुरुषसूक्तेनाभ्यर्च्याग्रे दक्षि
णाग्रदर्भेषु विष्णुरूपेतं स्मरन्नामगोत्राभ्यां मधुघृततिलयुतान्दश पिंडान्यज्ञोपवीत्येव दत्वा [illegible] नद्यां क्षिप्त्वा पुनर्विष्णुं यमं संपूज्यैकोद्दिष्टविधि
ना विष्णुयमप्रेतान्स्मरन्विप्रान्संपूज्य प्रेतस्थाने चैकं विष्णुं स्मरन्नावाहनार्घ्ययुतं तृप्तिप्रश्नान्तं कृत्वोल्लेखनादि कृत्वान्नरोपणं विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय
यमाय सपरिवाराय चतुरः पिंडान्दत्वा प्रेत नाम गोत्रे स्मृत्वा विष्णुनाम्ना पंचमं दत्वाचम्य विप्रान्तोष्य दक्षिणां दत्वैकं प्रेतस्थाने विप्रं वस्त्रादिना तोषयेत् प्रेताय
सतिलमुदकं दापयित्वा [illegible] इति । अत्र विशेषो [illegible] सर्पहतानां विशेषः पद्मपुराणे ज्ञेयः । सर्पहते तु वर्षं यावत् पंचम्यां पंचम्यामुपवासं नक्तं वा कृत्वा पृथ्व्यां
गमनंतं वासुकिं शंखपद्म[illegible]कंबलकर्कोटकं धृतराष्ट्रं शंखपालं । कालियतक्षककपिलेति नामभिः प्रतिमासं [illegible] पायसेन विप्रान्

संभोज्य वर्षान्ते हैमं नागं गां च द[illegible] नारायणबलिं [illegible] दद्यात् । प्रकारस्तु हेमाद्रौ ज्ञेयः । बौधायनसूत्रे सर्पहतानां मोक्षः सर्पविग्रहं निति स्वस्याप्रीतिहेतोः [illegible] मृतानां
समुदायवपुनाय्यनिकृतेति । क्रियां कु[illegible] पौर्णिमादिने तिरोपि [illegible] सः । सौवर्णं भारनिष्पन्नं नागं कृत्वा तथैव गां । व्यासाय दत्वा विधिवत्पितुरानृण्यमाप्नुयात् ।
हे[illegible] सविष्ये । पंचम्यां पन्नगं हैमं नागं गां च दत्वा नारायणबलिं कुर्यात् । स्वर्णेनैकेन कारयेत् । हेमाद्रौ भविष्ये । पंचम्यां पन्नगं हैमं स्वर्णेनैकेन
कारयेत् । [illegible] प्रजानियाय दापयेत् । प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नागदष्टस्य शंभुनेति । अपरार्के स्मृत्यंतरे । तदेवाह [illegible] तेन नारायण
बलौ कृते यादृशी क्रिया पिंडं तस्मै प्रेताय वैष्णवे । तस्यैवा शौचमुद्दिश्य त्र्यहं तेन वनसन्नसः । [illegible] श्राद्धे समाप्ते रात्र्योरुभयोर्दिनत्रयं भास्वोनापि
उदकं कुर्यात् तु तदूर्ध्वं गोत्रजाः । यस्य वैमत्स्यकाले न त्युद्विग्नाः सततिर्भवेत् । सर्वे [illegible] निसंपर्कमानः परीयपेसुपक्रम्य । बलिं नारायणं कु
र्याच्च स्योदृढते रानर्थ किमानितिगारुडोक्ते रपुत्रस्यापि पत्न्याद्यैः कार्यं इत्युक्तं देवयाज्ञिकेन । अपविधानादि शौचाभावः यथाविनि
युक्तं स्नानादिषु त्रयाणामाश्रमाणां तु तिकुर्यादाहादिकाः क्रियाः । यतः किंचिंनकर्तव्यं न चान्येषां करोति स इति श्रेष्ठात् । उशनाः । एकोद्दि
ष्टं न कुर्वीत यतीनां चैव सर्वदा । अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते । सपिंडीकरणं तेषां न कर्तव्यं सुता इति । त्रिदंडग्रहणादे
व प्रेतत्वं नैव जायते । नत्संस्कारं वक्ष्यामः । दत्तात्रेयः । एकोद्दिष्टं जलं पिंडमाशौचं प्रेतसत्क्रियां । न कुर्यात् पार्वणं कर्तव्यं ह्यहनि
भूतयो भिक्षवे । वार्षिकादीति पूर्वं भाविमासिकादिनिषेधो न तु दशादिः सन्यासिनोप्यापदिकादि पुत्रः कुर्याद्यथाविधि
तिथाय वीयाल्कः एषोचंद्रोदयप्रजापतिः अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते । सपिंडीकरणं तस्य न कर्तव्यं सुता इति ।

एषु सपिंडनादि निषेधानुवादेन पार्वणोक्तेः। तत्कालनापन्नतं पार्वणस्य गम्यते। इदं च वार्षिकादि त्रिदंडिनामेव। एकदंडिपरमहंस
दीनां तु न किमपि कार्यं। पूर्वोक्तोशनोवाक्ये त्रिदंडिग्रहणात्। इति भट्टकपाण्याद्यो गौडाः। बौधायनः। नारायणबलिश्च स्यात्कर्तव्यो द्वाद
शेऽहनि। अस्य धारावेगेन सुमुच्चयो। त्रय[illegible]तं च स एवाह। कृत्वा विष्णुमहापूजां पायसं विनिवेदयेत्। अग्नौ हुत्वा तु तच्छेषं प्राहुतीस्तिः सम
हिताः। प्रातीच्य हस्ताब्न्यस्य [illegible]मंत्रैर्द्वादशावरान्। अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैर्मंत्रैर्द्वादशनामभिः। संभोज्य हंसनैनां नेन दक्षिणां च निवेदय
तु। त्रयोदशांश्च द्विजश्रेष्ठमात्मानं संयतेंद्रियं। विष्णुं यथा तथाभ्यर्च्य पायसाद्यैश्च विधानतः। दद्यात्पुरुषसूक्तेन गंधपुष्पादिकं क्रमा
त्। वस्त्रालंकरणादीनि यथाशक्ति प्रदापयेत्। उच्छिष्टसंनिधौ तस्य दर्भानास्तीर्य भूतले। भूर्भुवःस्वःस्वधायुक्तैस्तस्यां भुक्तिरयं। अभ्य
मे सहस्रस्य राज पयस्तस्य च। यस्य कंतद्रूबेदवयं करोतिय तिक्रियां। शौनकस्तु। शौ[illegible]ऽहं प्रवक्ष्यामि नारायणबलिं परं। चंडालादुदकात्स
र्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि। दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च रज्जुशस्त्रविषम्भृतिः। देशांतरमृतानां च मृतानां चान्यसाधनैः। जीवच्छ्राद्धमृतानां च कनिष्ठा
नांत[illegible]च। पतीनां योगिनां पुंसामन्येषां मोक्षकांक्षिणां। पुण्यायायस्वस्ययार्थाय द्वादशेऽहनि कारयेत्। द्वादश्यां श्रवणे वाऽथ पंचम्यां पर्व
णोस्तु वेस्तुकः। सर्वोक्तं सर्व[illegible]मुक्तः। तोते[illegible]षड्भिः पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं पायसं हुत्वा केशवादिद्वादशनामभिस्तद्रूपिणे पित्रे द्वादशविप्रान्

संभोज्य अंते त्रयोदशपिंडान्दद्या[illegible]युद्गमनेनु[illegible]क्तं। हत तज्जीवच्छ्राद्धमृतेन सपिंडैरशौचादि कार्यं न वा। तदुक्तं हेमाद्रौ लैंगे। मृते कुर्यान्न कुर्याद्वा जी
वंस्तु कृत[illegible]स्वयं। काकं[illegible]मे तद्[illegible]जे[illegible]रवनेद्वा[illegible]रहेत वा। पुत्रस्तत्र विशेषं च कृत्वा दोषो न विद्यते। जीवत्यपि विशेषस्तत्रैवोक्तः। नित्यनैमित्तिकं यस्तु
[illegible]यीदं [illegible]तं अनेन वा। वार्धके विप्लुते तस्य नैवाशौचं विधीयते। सूतकं च न संदेहः स्नानमात्रेण शुद्ध्यति। एतद्योगिविषयं। योगमार्गरतो पि चोदितं तस्या
यथाहि नात्रनोप्रोषितस्य तत[illegible]राहा पूर्वेषु आदीनामाशौचं संध्यादिकर्मलोपश्च नास्ति। [illegible]ध्वितमभ्रं तराशौ[illegible]त्रिहु जातिषु। दाहादग्निम
तो विधा हि दरास्तेम्पनेसतीतिध्विन्तेः। एतच्चागुक्तं। अत्र देवस्यैव संभवेद्दाहः। आहि[illegible]न विदेशस्थे मृते सति तत्कलेवरं। निर्धार्यं नाग्निमित्यावत
दीयैरपि दह्यतेऽग्निश्रोतोक्तेः। तद सा वे छंदोगपरिशिष्टे। विदेशमरणे स्थाने आहृत्याभ्यज्य सर्पिषा। दारूपे दर्हीपाद्वय पावन्यासादिपूर्ववत्।
पत्न्यामलाभे पार्णानि शकुन्तान्युक्त्याकृता। दाहयेत्रस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकं। हेमाद्रौ षड्त्रिंशन्मते। कुर्यात् दर्भमयं प्रेतं दर्भैस्त्रिशतषष्टि
भिः। पालाशीभिः सपिंड्वो वा संस्कारे च प्रकीर्तिता। भविष्ये। चत्वारिंशच्छिरःस्थाने ग्रीवायां च दशैव तु। बाहोरेव शतं दद्याद्विंशतिं च तथोरसि।
उदरे विंशतिं दद्यात्त्रिंशतं कटिदेशयोः। ऊरुविभ्यां शतं दद्यात्त्रिंशतं जानुजंघयोः। पादांगुष्ठांगुलीषु दशैव प्राचेतकल्पना। मदनरत्ने मरुपार्श्वे।
शिरस्यशीति पर्णं दद्यात् ग्रीवायां तु दशैव तु। बाह्वोश्चैकशतं दद्यात् दश चैवांगुलीषु च। उरसि त्रिंशतं दद्यात् विंशतिं जठरोदरे। द्वादशार्धं वृषणयोः
हार्धं शिश्न एव तु। ऊर्वोश्चैकशतं दद्यात्त्रिंशतं जंघयोर्दद्यात्। पादांगुलीषु दद्यादेतत्प्रेतस्य कल्पनं। मस्तके नालिकेरं तु अलाबु तालुके तथा।

नेणे·ले·

पंचरत्नं मुखं न्यस्य जिह्वायां कदलीफलं · चक्षुषोस्तु कपर्दे द्वौ नासिकायां नुकाकं · कर्णयोः स्नपत्राणि केशे वटप्ररोहकाः । नालकं कमकानां
तु अंजस्थाने विनिक्षिपेत् · मूर्जिकां तु वसा पात्तु हरितालं कगंधके । शुक्रे तु पारदं दद्यात् तुरीपिपित्तकं तथा · संधिषु तिलपिष्टं तु मासं स्यात्त्व
वपिष्टकं · मधुस्याल्लोहितास्थाने तत्र स्थाने मनःशिला । स्तनयोर्जीवकं दद्यान्नासायां शतपत्रकं · कमलं नाभिदेशे स्याद् दंताके रूपणाश्रियेन लिंग
चरक्तमस्तु परिधानं कुंकुमं · गोमूत्रं गोमयं गंधं सर्वौषध्यादि सर्वं तु इति · इदं निरग्नेरपि · तेनैव च वहेत् पुनः । प्रोषितस्य तथा कालो गतश्चे
द्दशाहिकः ॥ प्राप्ते त्रयोदशे वर्षे प्रेतकार्याणि कारयेत् · हरस्यानि ॥ यस्य न श्रूयते वार्ता यावद्द्वादशवत्सरान् · कुशपुत्रकदाहेन तस्य
स्यादवधारणा · भविष्ये · पितरि प्रोषिते यस्य न वार्ता नैव चागमः । ऊर्ध्वं पंचदशाद्वर्षात् कृत्वा तत्प्रतिरूपकं · कुर्यात्तस्य तु संस्कारं यथोक्तविधि
नाततः ॥ तदादी—व सर्वाणि प्रेतकर्माणि कारयेत् · द्वादशाब्दप्रतीक्षा पितृभिन्नविषये मदनरत्ने उक्ता । गृहस्थ कालिकायां तु · तस्य पर्वं वयस्कस्य
विशिरायः प्रोषितः क्रिया ऊर्ध्वं पंचदशाब्दात्तु मध्यमे वयसि स्मृता । द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वं पुनर्वयसि स्मृता · चांद्रायणत्रयं कृत्वा त्रिंशत्कृच्छ्रा
णि वा स कुशैः प्रतिकृतिं दग्ध्वा कार्याः शौचादिकाः क्रियाः इत्युक्तं । पराशरः । देशांतरगतो नष्टः शुद्धिर्न ज्ञायते यदि · कृष्णाष्टम्याममावास्यां
कृष्णां चैकादशी वा । उदकं पिंडदानं च तत्र श्राद्धं च कारयेत् · इदं मासज्ञाने · अनाहिताग्नेर्देहस्य दाहो गृह्याग्निना स्वयं · तदलाभे पलाशानां वृंतैः
कार्यः पुमानपि · वष्टि तव्यस्तथा [illegible] नास्थलसा [illegible] चर्मणा · ऊर्णासूत्रेण बध्नीयात्तु प्रलेपो यव पिष्टेन तथा । सुपिष्टं जलसंमिश्रैर्दग्धव्यश्च तथा

भिन्नाः । अस्मै स्वर्गाय लोकाय स्वाहेत्यु [illegible] कृत्वा सर्वां [illegible] बंधुलेशात दग्ध्वा त्रिरात्रमशुद्धिः स्याद् इति ब्राह्मोक्तेः । इदं त्रिरात्रं तु दशाहमध्ये दाहे · तत्र प्राप्ति
ते कालेऽपि कः स्यादित्युक्तेः । किंतु [illegible] ध्वं · तत्र पत्नीपुत्रयोः । —चेत्पूर्वमृतादाशौचयोर्दशाहाद्यं · गृहीत्वा शौचयोः त्रिरात्रं · पत्नी भर्तुश्चैवं सप
त्न्या [illegible] ति · स्मृत्यर्थसारे तु गृहीताशौचानां स्नानमात्रमुक्तं । बह्वृचपरिशिष्टेपि · अथाती संस्कारः स चेद्दंत्तोर्दशाहं स्यात्तत्रैव सन्ततेः समाप
तद्ध्वं माहिताग्निर्हार्यो स चेन्मारो चं कुर्यादन्येषु पत्नीपुत्रयोः पूर्वगृहीताशौचयोः स्वकाशौचं गृहीताशौचयोः कर्मांगं त्रिरात्रमिति · षट्त्रिंशता
चप्यवं · विष्णवर्त्मप्रति स्वप्नेनल [illegible] दस्यात्त्रिरात्रमिष्य तः द्वादशवर्षादि प्रतीक्षा [illegible] लुप्तादीनां सर्वेषां त्रिरात्रमिति कल्प्यत इति वादसारः ।
अथ प्रेतसंस्कारकालः । हेमाद्रौ गार्ग्यः प्रत्यक्षशवसंस्कारे दिनं नैव विशोधयेत् · आशौचमध्ये संस्कारदिनं शोध्यं तु संभवे · आशौचे ये
चिनिश्चितो न तु न संक्रियते मृतः · संशोध्य च दिनं तस्य संस्कारं वा विधीयते · तत्कार्यं वा कुर्वीत तथा धनं नारायणं · कृष्णपक्षे प्रेत त्रीणि जन्मत्रिदिनमथ ये
वराहः · नतु पारमं मनं देहहारावित्तं वर्जयेत् · प्रेतकृत्यं चतुर्थीं पुनर्थतोपादायनतथा · करणे विहितस्तेन अनेनैव सहितेन तथा · यथैतत्पाद्युत्थान तु
विशेषेण जन्मतारा च यत्तथा · जन्मदशमैकोनविंशानि जन्मताराः प्रोच्यते · नक्षत्रे तु न कुर्वीत यस्मिन्जातो भवेन्नरः । न पोष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च तार
ने · दारुणेषु च सर्वेषु स्वरं च विवर्जयेत् · काश्यपः अश्विन्यादीम्पाम्स्पृ पामूलं च द्वितरणानि तु · प्रेतकृत्येति षष्ठानि पानि षष्ठायं पंचकं · फाल्गुनी—रोहिण्यनुराधा
पुनर्वसु · आषाढे द्वे विशाखा च भानि द्विचरणानि च · अथानि नोरदः । चतुर्दशीतिथिं नंदां भद्रां शुक्रारवासरो · सितेऽयोग्यत्वमयं आधिपतिविषमांघ्रि
भं सुतक्षेपसंवत्सरं च पुनर्दहनमुत्तमं · यस्त्तराधितः पंचनक्षत्रे पुत्रिजन्मसु · पोष्मब्रह्मस्थिया स्त्रीवदहनात्कुलनाशनं · अस्यापवादमाह तत्रै

नि.सि. ८

वैवेनवापः।प्रेतस्यसासाक्षाद्भस्यप्राप्तिवदरोहणे नक्षत्रतिथिवारादिशोधनमार्यंनार्कं चन·युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शेपितत्क्रियायदि·दैवात्पति
तातत्र त्रात्रिनिरोधयेत्·निस्प्रकाशेपि·गुरुशुक्रयोर्मौढ्ये पौषमासेमलिम्लुचे·नातितः पितृत्वेष्यः स्याज्ज्यागोदावरींविना·दानमपितत्र
वोक्तं·भद्रायांतमिदानंस्यात्त्रिदशेहिरण्यदः।वारेषुतत्तद्गपीतुवासोदानंविधीयते·धनिष्ठापंचकेतत्पंचरत्नानिदापयेत्·एकाशीतिपलं
कांस्यंनदर्थंवातदर्धकं·नवषट्त्रिपलंवापिरत्नाद्विप्रायशक्तितः।तदुक्तंप्रसंगेन·हेमाद्रौरत्नमनुः·अयंतंमलमाकर्ण्यकृतंयस्यार्धदेहिकं·प्रायश्चित्तम
सौस्मार्त्तंकृत्वापुनर्नादभवोतें·जीवन्यदिसमागच्छेद्घृतकुंभेनिमज्जयेत्·उद्धृत्यस्नापयित्वास्यजातकर्मादिकारयेत्·द्वादशाहव्रतंच
योजिरात्रमथवास्यतु·स्नात्वोद्वहेत्तांभार्यामन्यांवातदभावतः।अग्नीनाधायविधिवद्व्रात्यस्तोमेनवायजेत्·अथैन्द्राग्नेनपशुना
गिरिंगत्वावत्तत्रतु·इष्टिमायुष्मतींकुर्यादीप्सितांश्चक्रतूंस्ततः।यस्यजीवतएवमृतिवार्त्ताश्रुत्वाग्निर्यासहगमनंकृतंतद्भर्तुमेर·
णर्त्तंमरणज्ञानस्यैवानिमित्तत्वात्समात्मस्यगौरवेणमुक्तत्वाद्येतिकेचित्·तन्न·[illegible]अथवा मृत्युज्ञा [illegible]नस्यनिमित्तत्वे·तीतानागतयो
रपितथात्वापत्तेः।भर्तुर्वैधदाहानोवेसतस्त्स्याःसहगमनाभावाच्च·तस्यात्रिशोचवत्ज्ञातमृत्युज्ञानस्य मत्तसं·नचात्वत
दक्षि·[illegible]त्यर्थंमरणमस्तु·अतआत्महननदोषोस्तीतितातपादाः।तथासर्पसंस्कारःकृतेत्रिरात्रमाशौचं·तद्विधिमाहशौ
नकः।अभवक्ष्यामिसर्प[illegible]संस्कारविधिमुत्तमं·सिनीवाल्यांपौर्णिमास्यांपंचम्यांवापिकारयेत्·कृत[illegible]सर्प
वध्योविप्रः पूर्वजन्मनि[illegible]विः वर्षप्रसार्यव्यापये सापीधरेत्कृष्णं श्लुदर्शं·विप्रायलोहदंडंचतन्मूल्यंवापिदापयेत्·

मूल्यमाह·निष्कत्रयंद्विनिष्कंवा[illegible]कमेकंकनीयान्·अनुमत्यादिकर्तॄणांनिष्कमर्धंतदर्धकं·इदंस्वर्णरूप्ययोःशक्त्याज्ञेयं संस्कारमाह·श्रियंगुर्वींद्विगोधूम
तिलपिष्टेनवापुनः·कृत्वासर्पं[illegible]रूपेनिधायनैवेद्यदहेत् दाहपूर्वमतः·सर्पआस्मिन्पिष्टेसमाविश·संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमासतः·यज्ञो
पवीती[illegible]धैः संपूज्य[illegible]·कुर्यात्संस्कारसंकल्पंप्राणायामपुरःसरं·यज्ञोपवीतिनाकार्येसर्पसंस्कारकर्मणिलौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यसमिधादान
माचरेत्·ततोग्नेरपिदिग्भागेगोमूत्रेणाक्ष्यवारिभिः·चितिंकृत्वाथसंस्तीर्यकुशैराग्नेयकाग्रकैः·पर्युक्ष्याग्निंपरिस्तीर्यपरिषिच्यसमर्चयेत्·ततोग्न्याधान
माचार्यचक्षुषीचपूर्ववत्विधिः·सर्पंगृहीत्वापलेनचितिमारोपयेत्सुधीः·स्रुवेणाज्यंकृत्वादाज्यं[illegible]व्याहृतिभिस्त्रिभिः·सर्पास्येजुहुयादाज्यंव्याहृत्या
वसमग्रया·आज्यशेषंस्रुवेणैवसर्पदेहेनिषेचयेत्·येमसस्ये जले·सर्पव्याहृत्साभ्युक्ष्य[illegible]ना·अग्नेरक्षार्थमदृष्टया सर्पायाग्निंप्रदापयेत्·उपति
ष्ठदह्यमानंतमेतत्सर्पमंत्रतः·ज्ञानतोज्ञानतोवापिकृतःसर्पवधोमया·पूर्वजन्मनिवारीपितत्सर्वंक्षंतुमर्हसि·क्षीराज्येनततश्चाग्निंप्रोक्ष्यव्याहृतिभि
र्जलैः·नास्थिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचम्यगृहंव्रजेत्·ब्रह्मचर्यादिकंकार्यंत्रिरात्राशौचमिष्यते·सचैलंतुचतुर्थेह्निस्नात्वाविप्रान्समर्चयेत्·सर्पोनंतस्तथाशेषः
कपिलोनागएवच·कालिकःशंखपालःभूधरश्चेतिनामभिः·गंधपुष्पाद्यतैर्धूपदीपाद्यैरर्चयेद्द्विजान्·घृतपायससान्नेश्चयद्द्विजान्भोजयेत्·एवंकृतेवि
धानेनसर्पसंस्कारकर्मणि·सर्पहिंसाकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः इति॥ इतिसर्पसंस्कारः·एवंसापवादआशौचेप्रतिशाखंभिन्नेप्युक्तसकर्मणिसाधारणंकि
चिदुच्यते·तत्राधिकारिणःआपुक्तोः सर्वाभावेधर्मपुत्रोवाकार्यः·अपुत्रेणसुतःकार्योयादृक्तादृक्प्रयत्नतः·पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनायचेति
याज्ञवल्क्यात्·गृह्यपरिशिष्टे·असगोत्रःसगोत्रोवायदिस्त्रीयदिवापुमान्·प्रथमेह्निनियोदद्यात्सदशाहंसमापयेत्·दद्यात्पिंडमितिशेषः·भविष्ये यत्रा
पित्यनेपिंडस्तत्रसर्वंसमापयेत्·आद्येपि·प्रथमेह्निनियोदद्यात्तस्यतावत्समाप्तितः·अन्नानवस्तुनान्येषु सएवप्रदरोपि·केचित्तुआपिंडदानादितिव्याचक्षु
ते·सगोत्रोवासगोत्रोवायोग्निंदद्यात्सुतेनरः·सोपिकुर्यान्नवश्राद्धंपुत्रवत्[illegible]दशभिर्दिनैः इतिदेवादाभीसेवचनाच्च तत्रैव·इतरवारेणानस्तुमातुलप्रभृतीनामालिततो
वनं[illegible]पितरंपुत्रोयत्कृतंनैवदापयेत्·तद्विशेषमाश्राद्धादम्बमधंरातादपि यथा·मातरंदहेद्दीक्षेशमाशंदेहि जनार्दन भोक्ष धेनुप्रदानेनमुकुंद·शीयते

गो. न

ममेति-मोक्षधेनुमंत्रः ऐहिकामुष्मिकं यच्च सप्तजन्मार्जितं अघं तत्सर्वं शुद्धिमायातु गामेतां ददतो मम ममेति · ऋणधेनोः आजन्मोपार्जितं पापं मनोवाक्कायकर्मभिः · तत्सर्वं नाशमा
यातु गोप्रदानेन केशवेति पापधेनोः भारते शुक्लपक्षे दिवा सूर्ये गंगायां चोक्तं रूपेण धन्यास्नातमरिष्यंति हृदयस्थे जनार्दने द्वादशीवारादि · व्यतीपातोथ संक्रांतिस्तथै
वग्रहणं रवेः पुण्यकालास्तदा सर्वे यदा मृत्युरुपस्थितः · व्यासः आसन्नमृत्युना देया गौः सवत्सा तु पूर्ववत् · तदभावे तु गौरेव नरकोत्तारणाय वै · तदा यदि न शक्नोति
दातुं वैतरणीं तु गां शक्तोन्योऽरुक्तदा दद्यादयाद्वा मृतस्य तु · मदनरत्ने जातुकर्ण्यः उक्तोत्सर्गे निदानानि दश दद्यान्मृतस्य तु · गोभूतिलहिरण्याज्यवासो
धान्यं गुडानि च रूप्यं लवणमित्याहुर्दशदानान्यनुक्रमात् · एतानि दशदानानि नरयाणां सुजन्मनः · कुर्यादभ्युदयार्थं तु प्रेतपिहितं स्वर्गे · क्रोडे · ताम्रपात्रे तिले
पूर्णे प्रस्थमात्रं द्विजाय तु · सहिरण्यं च यो दद्याद्वित्तानुसारतः सर्वपापविशुद्धात्मा भवेति मुक्तमा ... वैतरण्यां नरत्रातारनामनि वै वहिः · प्रेतपिहत्वां वै
प्रेतं रावधर्मेण दाहयेत् · तत्रैव प्रतिशिष्टः · म्रियमाणाः कर्णौ तु पुण्यमंत्रान्जपन्ततः · क्रियानिबंध गारुडे तथा दानान्यन्यानि · तुलसीसन्निधौ कृत्वा चाल्मा
मशिलांतथा · तिलत्वाहं हिरण्यं च कार्पासलवणं तथा · सप्तधान्यं क्षितिर्गावएकैकं पावनं स्मान्तममिमिति · इत्यादानानि भंत्वा विप्र दुनामयं कर्णौत्यकर्माधि
कारार्पत्रीन्द्रुघ्नं कुर्यादिति नित्यनैवोक्तं · मत्र देवया · शिकेन तु मुमूर्षोर्मधुपर्के दानमुक्तं ते · केवराहे · इत्याद्विप्रत्नतं नारिकमनापचा का विदूकं सन्यूयम
मार्गानुसारिणां · अनेनैव तु मंत्रेण दद्याच्च मधुपर्कं · नरस्य मृत्युकालेन परलोकसुखावहं · मयूरमरणादिवापासीय · यंत्राद्वारिम नेपित्रतां रितं
म्रियते विधा · कृच्छ्रादि कृच्छ्राद्वैस्तत्र शठ कृच्छ्रं तत्र प्रकीर्तिता · देवजानीये जाबालिः · श्वृ ... धायाविज्ञानस्य भक्ष्याश्वनीगतिं · प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत
ब्राह्मणाः पापशुद्धये · चांद्रायणं पराकं च प्राजापत्यं विशोधनं · गृह्यकारिकायां उ ... स्मृतिकाचार्यादिप्रोक्तं स्पर्शं तिदि · स्त्तस्पर्शाधपिरा
दि ... त्येनैवमहात्मना · मदनरत्ने स्मृत्यंतरे · ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टयोच्छिष्टेन पवन · अस्पृश्यस्पर्शनेनैव च वडादिमरणेपि च · श्वा
न क्व्यादि संस्पर्शाकमिकृच्छ्रं की ... वेपि च · एतद्दोषानुसारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् · कृच्छ्राणि षट् पंच दशांश्चांद्रत्र्यमपाचित्रा · एकान्तरा दीनां पापत्रावधर्मेण दाहयेत् · ग ·

श्रीरामः

धकारिकायां · एवद्वायांमरणे ... स्त्री न्कृच्छ्रान्कुर्यादेवेत् · सर्वान्यजैस्त्त संस्पृष्टोमृतो देवात्कथंचन · एकविंशतिकृच्छ्राणि शुद्धिरुक्तामनीषिभिः · कुणपे
वर्ष ... तु चितास्पृष्टां त्यजा ... · नेत्रस्पर्शे ... चत्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति · धर्मप्रदीपे तु · चंडालसूतिकोदक्यास्पृष्टे पतेन तथैव च · तस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं
कृच्छ्र ... दश · चंद्रिकायां · मनुः · अस्वर्ग्यो ह्याहुतिः सा स्याच्छूद्रसंपर्कदूषिता · अत्रापि कृच्छ्रत्रयं · अस्पृश्यस्पर्शने चैवेत्युक्तेः · तेनैवं रात्रौ वा
रात्रिप्रोषे वा म्रियंते चेद्विजातयः · दाहं स्नात्वापथ्यान्यायं हुत्वा पिंडौ निर्वपेत्सुतः · रजस्वला गर्भिण्यादिमृतौ तु वक्ष्यामः · निर्णयामृते मदनपारि
जाते च यमः · संध्यायां वा तथा रात्रौ दाहस्तस्य समा ... दिदाहने तस्य तु · परेहन्युदि · वे ... कार्या तस्यौवक्रिया · तन्निर्मूलं · रात्रिम्
तस्य तत्रैव संगृह्य रात्रौ दग्ध्वा तु पिंडांतं × दश फलपात्रेयकर्मे च · नवश्राद्धं च नो कुर्या ... निःफलं ... ब्रजेत् · एतद्दिनं मृतस्य रात्रिनिषेधार्थे ·
यत्तु स्कांदे · यदि रात्रौ × कुर्याद्वपनवर्जितं · वपनं नेष्यते रात्रौ श्वस्तनी वपनक्रियेति · वपनं तु प्रातः · तत्रास्य सवैः पुत्रैः कार्यं गंगायां भा
स्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ · आधाने सोमयागे च वपनं सप्तसु स्मृतमिति मिताक्षरायां स्मृतेः · मरणे स्यात्तं गिरिवासे मिति
मिदं · तस्य संग्रह वचनेन परेद्युरुक्ष्यते · तीर्थवत्तेन कस्यचिद्दृष्टांग लो · ... श्रियां मदनरत्ने गालवः · प्रथमेहनि कर्तव्यं वपनं
चानुभाविनां · प्रेतस्य केशश्मश्रूणां दिवा पाचितां तद्दहनेन · आशौचांते पुनः कार्यं · विधिवत्काम्य प्रदानपारिजाते यत्पुनः तेन सर्वस्या
स्य निर्मूलको किंरेतो · नैव · स्मृतिसत्याचल्या · शवोरास्थुषितं च त्रीन्कृच्छ्रान्कृत्वा दहेत्सुतः · मदनरत्ने गिरा · ऊर्ध्वोच्छिष्टोधरो
च्छिष्टांतरिक्षस्थानेपि च · कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत आशौचमरणेपि च · अन्यसामान्ये विशेषः · कारिकायां · कृष्णपक्षे ममीयेत यदा धकि

प्रातराहुती॥ पूर्वेषां हुहुत्योस्तयोः पर्यस्तयोः पर्यवसितेः पश्चाद्धोमे भवेत् प्रतिपंचाशन्महोमान्ता इत्यर्थः॥ यद्याहिताग्निरपरपक्षे म्रियेत आहुतिभिर
नंतरं पूर्वपक्षं हरेयादित्याश्वलायनोक्तेः॥ मदनरत्ने तु हुत्वा यावत्सायं काकाहुतीरपि सायं म्रियेत चेत्सायमाहुतीं हुत्वा स्यात् तद्वद
मेव हुत्वा स्यात्प्रातः काल्याहुतीरपि स्वकं कुर्वीत मंत्रैरेव भिन्नं तत्र च होमयोः॥ दार्शं चापि प्रकुर्वीत स्थालीपाकं न देवतं छंदो
गपरिशिष्टे हुत्वा यां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद् द्रव्याभवेत् प्रातर्होमस्तदेवस्याऽजीवे चेत्पुनर्नवा दुर्बलमुमूर्षुः॥ त्रिकांडमंडनः॥
दर्शेष्टिं च तदहः कुर्याद् द्वितीये दिनसंभवेत् देवतानां प्रधानानामेकैकस्य हुनेत् स्रुचं पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यां चतुरवत्ताहुती॥
तथा मंत्रावरण्योरारूढ प्रमीयेत पार्श्वे यदि अतं स्रुचं मथित्वाग्निं जुहुयात् चोपावरोहणं छंदं बद्धाद्दशोपान्तेऽस्ति का तदीहु
साश्व — विधिः तत्रोताग्नेर्मृतौ तु प्रेताधानं तत्रैवोक्तं॥ प्रेतं सभ्यालक्ष [illegible] म्वामथितानन्यनक्तैरणी संनिधाप्यारणी मध्ये
यस्येति यत्तु घातत:॥ यस्याग्नयो हुता तोमा सकामाः संत्येके यं ते यजमानम [illegible] जायंतु नेह विषसा दितायस्वर्गलोकं इमिमं प्र
तंनयं [illegible] तिमंत्रः॥ प्रणीय पावकं तत्स्युद्धात्स्वगोपानसर्पिषा तूष्णीं हुलात तन: कुर्यात्स्वेतेमाभ्यां इति क्रियां नष्टे चाग्निद्रव्या
धा [illegible] नर्भिस्वामी म्रियेत चेत्॥ आह [illegible] रणी इद्धं मनोज्यो निर्मथ्य तत:॥ यज्ञपार्श्वे॥ यजमाने चितारूढे पात्रं न्यासेत्तु
तेसति वर्षाघाभिहते वेद्यं [illegible] पंकुर्वीत य [illegible] धा॥ तदर्थं दग्धकाष्ठेन मथनं तत्र कारयेत् लघ्वेका लाभतोन्येन दग्धशेषेण वा

पुन:॥ हुत्वा संलौकिके वेद्या [illegible] श्रोषं दहेत्॥ पत्न्या अप्येवं दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रीयं चेत् ब्रवलीयतिरिति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ य
त्तु [illegible] तियां चैव यो भार्यां दहेत् हित्वा निकाग्निभिः जीवंत्यां प्रथमायां सुरायानसमं स्मृतमिति तदाधाने सहानधिकारवि
षयं [illegible] तविततान्निश्वरः॥ मदनरत्ने ब्राह्मेपि आहिताग्न्याश्च दंपत्योर्यस्तत्र म्रियते भुवि तस्य देहः स पिंडश्च दग्धव्यस्त्रिभिर
ग्निभि:॥ पश्चान्मृतस्य देहस्तु दग्धव्यो लौकिकाग्निना अनाहिताग्निदेहस्तु दाह्यो गृह्याग्निना द्विजैः॥ त्रिकांडमंडनस्तु वि
कल्पमाह ज्येष्ठायां विद्यमानायां द्वितीयायै स्वयाग्निते सैक काम्यं मला [illegible] वा न कर्मवित्यं यथाति स्त्रीमात्रमविशेषे
पादग्धान्यैर्वैदिकाग्निभि:॥ विवाहादग्धलेयदाधानं नेवास्ति चेद्धार्यते अत्रेदं तत्त्वं साग्नेः पत्नीमृतौ द्वौ पक्षौ पुनर्विवाहेच्छा
यां पूर्वाग्निभिर्दहेद् द्वितीयेकः पक्षः॥ भार्यायै पूर्वमारिण्यै दत्वाग्नीनंत्यकर्मणि पुनर्दारक्रियां कुर्यात्पुनराधानमेव चेतिमनू
क्तेः॥ दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः सृजेद्याज्ञवल्क्योक्तेश्च पुनर्विवाहारंभे निर्मथ्येन तां दग्ध्वा पूर्वाग्निष्वेवाग्निहो
त्रं स्याद्दिकाम मित्यन्य:॥ आकार्येणाग्निनाहिताग्निं पत्नीं चेत्याश्वलायनोक्तेः॥ भरद्वाजोपि निर्मथ्येन पत्नीमिति पूर्वाग्न्ये
कदेशेन दहेदिति पक्षत्पापार्श्व द्वयपादिकाद्यय:॥ यानि च तस्मादपत्नीकोप्याग्निहोत्रमाहरेदिति श्रुतिः॥ [illegible]॥ छंदोगपरिशिष्टे च
यत्नापामपि भार्यायां वैदिकाग्निं नस्त्रियजेत् उपाधिनासमस्त्यंतरालः॥ कात्यायनोपि रामोपि कृत्वा सौवर्णीं सीतां पत्नीं यथा

सिं· तृ· रि·

स्त्रियौः इज्येबहु विधेय इति सह भ्रातृभिरच्युत इत्यादीनि तानि पृथगग्निष्वेवाग्निहोत्रादि पराणि· न तु पत्नीकस्याधानार्थानि· क्र
तु विधीनामाधानप्रयोजकत्वात्· अपत्नीकस्याधानप्रदानिरितिमानवपरिशिष्टोक्त्या· सोमोनश्चवत्येव· अपत्नीकोप्यसोमपः
तिश्रुतेः। यत्तु भरद्वाजोपस्तम्बसूत्रं· दारकर्मणि यद्यपत्नीक आत्मार्थमग्न्याधेयमिति· अस्यार्थः। पुनर्विवाहाभावे — ग्न्याधेयं
पत्नींतरमलित दात्मार्थमेव· न पत्न्यैदद्यादिति· वृद्धयाज्ञवल्क्यः। आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः। अनाहि
ताग्निरेकेनलौकिकेनोपरेतनः। क्रतुः। एवं रत्नां सवर्णास्त्री विद्यालिः पूर्वमारिणी· दाहयेदग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित्। ०
कारिकायां। पत्नीमपि ... देवं मनुः पूर्वमृता — अनग्निकोद्देहे देवकापाकेन हविर्भुजा· आप्श्चेच प्रकाशे ऋतुः। विधुरति
धवा चैव कपालस्याग्निना दहेत्· ब्रह्मचारिणं यतिं चैव दहेदुत्तपनाग्निना· तत्राग्निनाचदग्धव्यः केन्यकाला कण्व च· अग्निवर्णी
कपालं तुष्कल्पा तत्र विनिक्षिपेत्· करीषाद्युत्तोवाद्धितोयः सकपालः। स्मृ[illegible]गृहस्थो ब्रह्मचारी च विधुरो विधवा स्त्रियः।
आपात्तमश्चो तपनस्येवाग्निः क्रकयाक्षजः। उत्तपनस्तु· दर्भाग्रे ग्निं तु प्रज्वाल्य पुनर्दर्भैः संयुतः। पुनर्दर्भस्ततो ग्निरेष उत्तपन
—तः। [illegible]मः। यस्यानयीतश्रद्धोग्नि तृणकाष्ठहवींषि च। प्रेतत्वं स सदा तस्य सर्वाधर्मैर्याल्लिप्यते· देवलः। चंडालाग्निरमेध्याग्निः सूति
काग्नि[illegible]श्च कर्हिचित्· पतितानां [illegible]चिताग्निश्च [illegible]शिष्टग्रहणोचिताः। मनुः। दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत्· पश्चिमोत्तरपूर्वैश्च यथासं
ख्यं द्विजातयः। अत्र प्रा[illegible]यन — मः। [illegible]मुख्यस्य नेतव्यो ब्राह्मणो बांधवैर्गृहात्· उत्तराभिमुखो राज्ञो वैश्यः पश्चान्मुखस्तथा· द

क्षिणामुख शूद्रो निर्हर्त[illegible]बांधवैरित्यादिपुराणादित्यपरार्केः। तेन त्रिंशदूर्ध्वं क्युकोनुलोमक्रमोन्वेयः। आश्वलायनः। प्रेतं प्रथ
मः कनिष्ठ जघन्या वा वृद्धेषु। स्मृत्यंतरे [illegible] दोगपरिशिष्टे च· दुर्बलस्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिवेष्टितं· दक्षिणाशिरसं
भूमौ [illegible]मत्यां निवेशयेत्। घृतेनाभ्यक्तमाप्लाव्य सुहवस्त्रोपवीतिना· चंदनोक्षितसर्वांगं सुमनोभिर्विभूषयेत्· हिरण्यशकलान्य
स्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु· मुखेवस्त्रा पिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः। आमपात्रेन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरं· एकोनुगच्छेत्तस्यार्धमर्ध
पथ्युत्सृजेत्पुनः· अथ पुत्रादिराप्लुत्य कुर्यात् दारुचयं महत्· तत्रोत्तानं निपात्यै[illegible]णाशिरसं मुखे· आस्यपर्यासु चंद्राद्दक्षि
णाग्नौ न्यसेत् ध्रुवं। पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसीतरां। पार्श्वयोः शूर्पचमसौ सव्यदक्षिणयोः क्रमात्। तौ मुसलं तु न्यसेच्छुश्च मंतरोर्वो
रुलूखलं· अपसव्येन कृत्वैतत्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः। अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः। अस्मात्त्वमधिजातो सि त्वदयं जाय
तां पुनः। असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति परिकीर्तयेत्। तथा एवं पैन्नाहि ताग्नेश्च पात्रन्यासादिकं भवेत्· कृष्णाजिनादिकं चात्र विशेषा
ध्वर्युचोदितः। तत्रैव ना [illegible]सी[illegible] मानदहतं माग्निपरे। निरभिस्क पुमान् अधोमुखः स्त्री। देवलः — [illegible] सगोत्रजैर्गृहीतो तु
चिता मरोप्यते शवः। अधोमुखो दक्षिणात्स्त्रिय उत्तानास्यकः पुमान्· निनि उत्तानदेहा नारी तु सपिंडैरभिबंधुभिः। त्वादि पुराणादि निमु
हितत्वादयः। उभरसिरस्ससामगापरं· वारोहत्वेग्निदानेस्योमंत्रः। कृत्वा तु दुष्कृतं कर्म जानता वाप्यजानता· मृत्युकालवशं

प्राप्यनरं पंचत्वमागतं· धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमावृतं· दहेयं सर्वगात्राणि दिव्यान्लोकान्स गच्छतु· ३ उल्कां नमलं
वह्निं शिरोस्थाने प्रदीपयेत्· चतुर्वर्णेषु संस्थानमेवं भवतिपुत्रिके· अत्र क्रियानिबंधे गृह्य· षट् पिंडदानमुक्तं· मृतस्यो
त्क्रांतिसमये षट्पिंडान्क्रमशो हरेत्· मृतिस्थाने तथा द्वारि तैः चैरताहियकारणात्। विश्रामका[illegible] चयनेन तथा संचयने च षट्
पिंडा दश पिंडा दशाहिकाः॥ स्थाने चार्धपथे चैव चितायां शवहस्तके· श्मशानवासिभूतेभ्यः षष्ठः संचयने तथा॥ तंभूतदेडाग
द्योनेत्वं लोकपरिपाकक॥ उक्तं· संहारकस्तस्मारेतं स्वर्गमेत तंनय· इत्यग्निं दत्वा· अस्मात्त्वमभि जातोसि मंत्रेणार्धदग्धे आह
ति —— आहिताग्नेः· पराशरः॥ शम्यां शिश्ने विनिक्षिप्य अरणी वृषणयोरपि· जुहूं दक्षिणहस्ते वामे तूपभृतं न्यसेत्· पृ
ष्ठे तूलूखलं दद्यात् पृष्ठे च मुसलं न्यसेत्· उरसि क्षिप्य दृषदं तंदुलाज्यतिलान्मुखे· श्रोत्रे च प्रोक्षणी दद्यात् आज्यस्थालीं च चक्षु
षोः॥ कर्णनेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं न्यसेत्· अग्निहोत्रोपकरणमशेष[illegible]निक्षिपेत्· प्रचेताः॥ स्नानं प्रेतस्य पुत्राद्यैर्वि
स्त्राद्यैः[illegible]नंततः॥ नग्नदेहं दहेन्नैव किंचिद्देयं परित्यजेत्· यमः॥ प्रेतं दहेच्छुभैर्गंधैः —— पितृवस्त्रं विभूषितं· आश्वलायनसू
त्रे· सोस्थिनेप्रेताकंकारा[illegible]तिकेशश्म[illegible]लोमनखवा निवापयंति नलदेनानुलिंपंति नलदस्राजं प्रति —— तिमाधत्तीये
व्रते· हरिद्रोपि[illegible]रसंधव[illegible]ग्नेः कस्यां तु वरापरि· निःशेषस्तु न दग्धव्यः शेषं किंचित्त्यजेत्ततः॥ रक्षकाकेभ्यो नाशो तु मस्तलेप

त्रपार्थः॥ यजमानेस्मिंस्तेष[illegible]तारौवाप्रेशाने· वर्षाघमिहतेग्नौ तु कथं प्रेत। विकल्पना· शेषं द्रष्ट्वा अर्धदग्धे पुनर्मेध्येपात्रं कुर्यात्·
अथ पर्णशरादिदाहे नाग्नि[illegible]पञ्चात्ते[illegible]लाभे संसन्दत्ते ब्रीहि· अथ पर्यनिरेदग्धेषा मंत्र्यासिक्ते सति· गते वापि निष्प्रत्दृहोप्यर्धा
लभ्ये[illegible]चित· तदार्धदग्धकाष्ठानिता निधिं मेध्यतं रहेतूः यद्यर्धदग्धकाष्ठं तु तदीयं चैव लभ्यते· तदा नरशिरश्छित्वा निर्मलं महाजले
इति· दंपत्योरेकदाहस्ते तो विशेषमाहापस्तंबः॥ तथैव प्रेते सहैव पित्व्येयधो द्विवचनलिंगान्मंत्रान् संराधयंति· पितृमेधोदाह॥ ते कुर्मे
दाहांतमेकत्वैक्तं चलमिति बौधायनोक्तेः॥ अस्थिसंचयनेमप्येक· उदकं पिंड[illegible]दि पृथगेव· सहगमने प्येवं· तदाह मदनरत्ने
भाष्यार्थसंग्रहकारः॥ एककालमृतौ भार्याभर्तारौ यदि चेद्द्वयोः॥ तंत्रेण दह[illegible]कुर्यात् पिंडश्राद्धं पृथक् पृथक्· एककालेमृतौ
जायापती यदि तदा पितुः॥ विभक्तानि क्रियां कुर्यादिति यत्तदसांप्रतं· दाहांतमेकतंत्रमिति यदि तिकसंमतं· मृतं पतिमनुव्रज
या नारी जलेगोन्त्या· अस्थिसंचयनं तस्याभर्तुः संस्कार एव हि· कौशिकानां तु संस्कारो न्यायसिद्धोपि नीमतः॥ एककालमृते
ष्वपि कासांचिद्विधिस्मृतः॥ नवश्राद्धं सपिंडांतं भिन्नकालमृतौ यथा· कपर्दिकारिकाव्य· मृते भर्तरि तद्दाहास्याकूपत्नीनि
यते यदि· पत्न्योर्वानुप्रमीतायां दाहादर्वाक् प्रतिष्ठितः॥ तदा तंत्रेण दाहः स्यान्मंत्रेषु द्वित्वमूहते· कौशिकानां तु संस्कारः पृथगेव
तयोर्भवेत्· एकाहमृतयोर्युगपन्नवश्राद्धादिकं तयोः॥ मृतं पतिमनुव्रज्य पत्नी चेदनलं गता· तत्रापि दाहतंत्रेण पृथक् श्राद्धक्रि
याभवेत्· अस्थिसंचयनं तत्थैक्ये विकल्पः॥ सहगमने सर्वं प्रपाकैक्यमाह प्रचेताः॥ एकचितां समारूढौ म्रियेते दंपती

यस्य तन्त्रेण क्षपणं कुर्यात्स्वयं कुर्यात्तु समाचरेत् । अथोदकदानं । वसिष्ठः । शरीरमग्नौ संयोज्यानवेक्षमाणा अपोऽभ्यवयंति सव्यो
तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वीयुरयुग्माः । आपस्तंबः । मातुश्च या निस्रं बंधुभ्यः पितुश्चा सप्तमात्पुरुषाद्यावता वा कर्म संबंधो ज्ञायते
तेषां प्रेते उदकक्रिया इति । याज्ञवल्क्यः । सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोऽभ्युपयंत्यपः । अपनः शोशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः । स
कृत्प्रसिंचेयुरुदकं नामगोत्रेण वाग्यताः । सप्तमाद्दशमाद्वा दिवसाद्दशाहं दंतमिति विज्ञानेश्वरः । कानीयास्तु सप्तमाद्दशमाद्वा पुरुषा
दित्याहुः । सप्तमात्पुरुषाद्दशमाद्वा समानग्रामवासे यावत्संबंधमनुस्मरेयुरिति पारस्करोक्तेः । मंत्रस्त्वानंतरं भवति हेमाद्रिः । प्रचेताः
प्रेतस्य बांधवा यथा ह्युदकमवतीर्य नो द्वर्षयेयुः पुरुष एकांते मासिंचेयुरयस्तु व्ययदोपवीतवासं सो दक्षिणामुखा ब्राह्मणा यास्या र अंसा
अराजन्यवैश्ययोः स एवं नदीकूले ततो गत्वेयुः । स चैलं कृत्वा ततः स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः । पाषाणानत आदाय विमेद्याद्दशां
ऽजलीन् । द्वादश क्षत्रिये दद्याद्वैश्ये पंचदश स्मृताः । त्रिंशच्छूद्राय दातव्या [illegible] विशेषः । ततः स्नात्वा पुनः कार्यं गृहमेत्य चैव
करयेत् । प्रेतस्नाने विशेषः शुद्धितत्वे अग्निपुराणे । आदौ वस्त्रं च प्रक्षाल्य तेनैव बद्धा । ततः । कर्तव्यं तु सचैलं तु स्नानं सर्वमका
र्पं [illegible] शिष्टिन वस्त्रं प्रक्षाल्य पुनः परिधाय स्नायादित्यर्थः । अपनः इति वामहस्तानामिकया ऽजलिलोउंने । अवतरणेऽक्षु
पुरःसरो [illegible] व्यावा [illegible] ति वीध [illegible] यं ऽजला उ स्थानपरमितिहारलतादयः । आश्वलायनः । सव्या स्नातो ब्रजं यवी
समाप्याय श्रोदकमवह [illegible] तेनम्राप्य [illegible] ऽजन्मज्येकं ऽजलि [illegible] मुत्सृज्य स्नातस्य गोत्रं नामगृहीत्वेति । प्रचेताः सकृत्प्रसिंच ऽजलिश्रप

मप्युक्तं त्रिः प्रसेकं कुर्युः प्रेत [illegible] युरिति तथा [illegible] दिने दिनेऽजलीन् पूर्णान् प्रदद्यात् प्रेतकारणात् । तदवहुनिश्चकर्तव्या यावत्पिंडः समाप्यते । ग
रुड [illegible] करः द्विवेत्यर्थः । मदनरत्ने भरद्वाज [illegible] हेतु द्विक द्विहृ स्युक्ता । आशौचांते प्रदद्यात्तु प्रेतपुत्रः स्थिकां ऽजलिन । प्रथमे [illegible] सक
[illegible] द्यात् [illegible] तो दिवा । शीघ्रं प्रदद्यादिति । येद्वितीये पंचैव च । चतुर्थे सप्तसंख्यांस्तु पंचमे नव चोक्तं तेन । षष्ठे द्वि चैकादशका
सप्तमे तु त्रयोदश । अष्टमे पंचदश । कामनवमे दशसप्त च । एकोनविंशतिं वा मेशालांऽजलीमतस्त्वतः । कोचिदशांऽजलीन्त्रोचुः केचिद्दाद
शांतांऽजलीन् । पंचपंचाशदर्वं स्वशतारवो [illegible] वस्त्वापा । छंदोगपरिशिष्टे । अथान [illegible] यः सर्वे वैवशावस्पर्शाः । गोत्रनाम परांते नये
यामीत्यनंतरं । दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वा सतिलं तु पृथक् पृथक् । विष्णुपुराणे [illegible] पंडिकर्यां याव द्विजुद्रभैः पितृक्रिया । सपिंडीकर
णादूर्ध्वं द्विगुणो विधिरच्यते । रामायणे । इदं पुरुषशार्दूल विमलं दिव्यमक्षयं । पितृलोकेषु पानीयं मद्दत्तमुपतिष्ठतां । दानवाक्ये विके
ल्पाः । याज्ञवल्क्यः । कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्त्रीयश्वशुरर्त्विजां । कामद्रष्टा । प्रेतत्व नीहारायां देयमन्यथा नेत्यर्थः । शंखपारस्करौ । आ
चार्ये चैवं मातामह्यो श्वश्रूत्वीयानां चाप्रत्तानां कुर्वीरन्सात्मनेष्यामिति । द्विवचनान्मातामह्या अपि । शंखलिखितौ । उदकक्रिया कामं
श्वशुरमातुलयोः शिष्यसहाध्यायिमित्रश्चानिवृत्ति । रघुमनुः । [illegible] बाधाना रकं कुर्युस्त्वे नात्वाल्पा विधर्मिणः । गर्भभर्तृद्रुहश्चैव सुरा
पाश्चैव योषितः । याज्ञवल्क्यः । नब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा । पडरीतो । स्त्रिया चारादपि भ्रष्टाः पतिताश्च [illegible] नकुर्यु
रुदकं नैवं तेभ्यो पप्यन्येन चैव हि । मरनरत्ने हारीतः । पतितानामपि द्रूनां चरंतीनां कामतः । पतानां चैव कान्यानां निर्वर्त्या सलिलक्रिया ।

सि.

अपरार्के शंखलिखितौ॰ अपपात्रितस्य रिक्थपिंडोदकानि निवर्तंते॰ अपपात्रितः कृतघ्नस्तस्करादिः। तस्यापि संग्रहविधौ तेष्वपरो
वादि कुर्युरित्याशौचप्रकाशः। आशौचे नियमाः। याज्ञवल्क्यः। इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः। विदश्य निंबपत्राणि नि
यता द्वारि वेश्मनः। आचम्याग्न्यादि सलिलं गोमयं गौरसर्षपान्। प्रविशेयुः समालभ्य कृत्वाश्मनि पदं शनैः। प्रवेशनादिकं कर्म प्रे
तसंस्पर्शिनामपि। क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् क्षितौ॰ इदं चाघेऽह्नि। क्रीतान्नाशनमुपवासाशक्तस्य॰ आश्वलायनो
तु नैतस्यां रात्र्यामन्नं पचेरन्। त्रिरात्रमक्षारालवणाशिनः स्युः। द्वादशरात्रं वेत्याह। अक्षारलवणं आपस्तंबः। भार्याः परमपु
गुरुसंस्थामांसाकालभोजना निकुर्वीरन्॰ परा मृतिः परतिनान्तावत्काल मित्यर्थः। अधःशय्यासनाशिनामस्क्रिया भावनति ता
अक्षारलवणान्नास्युर्लवणं क्रीताशनास्तथा। भोगांभोगंगता [illegible]। क्षारः परिभाषायामुक्तः। यत्तु मार्कंडेयपुराणे॰ तैला
भ्यंगो बांधवानां मगसंवाहनं चयत्॰ तेन चाप्यायते [illegible] प्रथमे द्वितीये वसप्तमे नवमे तथा॰ वस्त्रत्यागं
बहिः स्नानं कृत्वा दद्यात्तिलोदकमिति॰ तदसच्छिष्टपरं॰ आशौचांते तिलकल्कैः [illegible] प्रविशेयुरिति विष्णूक्तेः। विष्णुपुराणे त्वस्थि
संचयादूर्ध्वमंगस्पर्श उक्तः। शय्यासनोपभोगस्तु सपिंडानामपि युज्यते॰ अस्थिसंचयनादूर्ध्वं संयोगस्तु तपोधिनां॰ भारते॰ तिलान्दद्य
नीयं [illegible] एतेद्व्याचम्य ज्ञातिभिः सह भोक्तव्यमेतत्प्रेतेषु दुर्लभं सदा। मांसाशनं नाभीभ्युः भूपीठे च पृथक् क्षितौ॰ देवलान्नादिका
दिका [illegible] लवणं पायसं क्षीरं [illegible] मांसं [illegible] वर्जयेत् सह तत्र तेषु वाक [illegible] उद्योगं विना उपवासो गुरो प्रेते पत्न्याः पुत्रस्य वा भ
र्तुः॰ मरीचिः। प्रथमेऽह्नि [illegible] सप्तमे [illegible] मे तथा॰ ज्ञातिभिः सह भोक्तव्यमेतत्प्रेतेषु दुर्लभं। भोजनं चादिवैव॰ दिवा चैव तु भोक्तव्य

म मांसं मनुजर्षभेति विष्णुपुराणात्॰ [illegible] खादिवान्नमश्नीयुरिति पारस्करोक्तेः॰ [illegible]॰ मदनरत्ने हारीतः। पाणिषु मृन्मये पर्णपु
र्णपुटे [illegible] देवतानां [illegible] श्राद्धे॰ आशौचे मध्ये पतने न भोजये च सगोत्रजान्॰ अंत्यादिनं तु मदनरत्ने ब्राह्मे॰ यस्मिन्यस्य तु वं
श्यस्य [illegible] त्या तत्रिवंश लहः। सत ग्रम [illegible] करोत्यपि॰ अंत्यकर्मणः। [illegible] नवश्राद्धानि [illegible] याम्या दु
स्तानि गता प्रेतस्य [illegible] तु वासता॰ अंत्या नाम श्रितानां [illegible] निःशंखः। दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृक
र्म च॰ प्रेतपिंडक्रियावर्जमाशौचे विनिवर्तते॰ कात्यायनः॰ यत्र प्रायो क्रमस्तत्र [illegible] वा बलिं कुर्यादिति॰ पारस्करः। तदानीमवव
स्त्रं भुक्तं दीपं कांस्यभाजनं प्रेतस्य धार्य॰ आशौचप्रकाशे भरद्वाजः। वालोंबं सजलकुंभं प्रदीपं कांस्यभाजनं॰ नग्नप्रच्छादनं भिं
ब्राह्मणाय निवेदयेत्॰ भृगुः। तिलोदकं तथा पिंडं नग्नप्रच्छादनादिकं। नात्रोनकुर्यात्संध्यायां यदि कुर्यात्तिरर्थकं॰ अथ प्रेतपिंडः
। पा— पिहमत्स्ये पारस्करे॰ ब्राह्मणे दशपिंडाः स्युः क्षत्रिये द्वादश स्मृताः। वैश्ये पंचदश प्रोक्ताः शूद्रे त्रिंशत्प्रकीर्तिताः इत्युक्तं
तथा विप्रेतेभ्यः सर्ववर्णेभ्यः। पिंडान्दद्याद्दशैवाति इति तेनैवोक्तेः॰ सर्वेषां दशैवेत्याः। मदनरत्ने च्यवनः। तथा चहेमाद्रौ ब्राह्मे पा
यः। आतुरकारो वस्तुत्याख्या वर्णानां च विदेव हि॰ दशधर्मान् पुरस्कृत्य प्रेतपिंडा न यच्छति॰ विप्राणां च दशमपिंडोर्थ
उक्तः। देयस्तु दशमः पिंडो राज्ञां वै द्वादशेऽहनि॰ वैश्यानां चैव पंचदशे देयस्तु दशमस्तथा॰ शूद्रस्य दशमः पिंडो मासे पूर्णेऽह्नि दीय
ते इति॰ पृथुः मनोरेः सद्यः शौचे महारौ चैतेनैवोक्तेः॰ सासदशाशौचे प्रस्रातव्या सर्वेपि सुगपत्तथा॰ त्र्यहाशौचे प्रदातव्याः प्रथमे

प. तृ. प

श्चैकमथवाहि· द्वितीयेहनि नवाहे तृतीये पंच चैवाहि· यद्वेप्रकारांतरमप्युक्तं· शातातपः। आद्ये चत्स चत्वारि पिंडान्दद्याद्दशैव तु· तत्रै
कपात्रे सकृत्स्य कार्या पिंडप्रदानतः· उत्तरीयशिखापाशं कार्यं तस्य विपर्यये· पूर्वं दद्यात्तको दद्यात् स्वयंपिंडांस्तथैव च· गद्धकारिकायां पा
त्रविपर्यये दोषो नोक्तः। शिखाविपर्ययेप्यदोषः फोटादर्शादिति। क्रियाकर्तुर्नाशोऽन्येन शेषः। समाप्यनीयः। एवं क्रियाप्रवृत्तौ यदि कश्चिद्वि
पद्यते· तदधुना क्रियाकार्या सर्वैर्वसहकारिभिरिति शुद्धितत्वे बृहस्पतिस्मृतेः। वाराहे· यद्वेकादिनप्रभृतिभागो दद्यात् पूर्वाह्ने एव तु पिंडमेकं न्यं
नामगोत्रेण सुन्दरि· मरीचिः। प्रेतपिंडं बहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितं· प्रागुदग्व्यां चरुं कृत्वा स्नातः प्रयतमानसः। दर्भेषु जैनमनुमनीतपरं· असंस्कृ
तानां भूमौ पिंडं दद्यात् संस्कृतानां कुशोपरीति प्रचेतसोक्तेः। स्मृत्यर्थसारे· यां समंतरं· भूमौ माल्यं पिंडं पानीयमनुपके वायुः। पुनः पुष्पः। फलं
मूलं वाप्यपयसा शाकेन चखंडेन वा· तिलमिश्रं तु दर्भेषु पिंडं दक्षिणामुखेन हरेत्· तत्पुष्पं प्रसेकं पुष्पं धूपं दीपं तथैव च· शाकं निवास कृमिवो
पिशाचकेभ्यो यथा निर्वपेत्· प्रथमेहनि यद्द्रव्यं तदेव स्यादृशाहिकं। भरतरतेभा· हृदये· तेने संभवन्मयं वा यथा पात्रं सशोधयत्ततः। लौकिका
ग्नावधिश्रित्य म चेद् अंघृतप्लुतं· स्नात्वाथ तिलसंमिश्रं प्रदद्याद्दर्भसंस्तरे· शुद्धि ... एवप्रानीयं च पात्रे· प्रथमेहनियाद्द्यात् प्रेताय
नं समाहितः। अन्नेन नव सु वान्येषु स एव प्रदवाप्यपि· मन्मयं भांडमादाय नववस्त्रान्तं सुसंयतः। तंदुलं प्रक्षतिं तत्र त्रिः प्रक्षाल्य पचेत्स्य
यं सपवित्रितिके क्रमिकेशविवर्जितं· द्वारोपांतेततः स्थित्वा पुष्पगंधादिकं गोरसादिकं· मत्स्यं सस्नेहं सुदर्भस्थं यामाभ्यामाग्नेयं दासंभवा
तः· तन्नधनं तं दद्यात् संस्मरन्नाम नामनी· तिलसर्पिर्मधुक्षीरैः संसिक्तं तत्समेव हि· दद्यात्प्रेताय पिंडं तु दक्षिणाभिमुखः स्थितः।
। अध्यं पुष्पं तथा धूपं ... प्रेतनीरेणैः। कुर्यात्तं तु मये शुद्धे वासोभिः पिंडमर्चयेत्· दिने दिने दिसरेकः पिंडएवं क्रमेण दातु·

सद्यः शौचे प्रदातव्याः ... युगपत्तथा· आद्यः शौचे पिंडातव्यास्त्रयः पिंडाः समाहितैः। द्वितीये चतुरो दद्यादस्थिसंचयनं तथा·
त्रीन्द्रुद्द्यात्तृतीये ... वस्त्रादिक्षालनं ततः। दशाहे पिंडदातव्यः प्रथमे तैकएव हि· एकस्तोयांजलिः स्त्रैवं पात्रमेकं च रोयते·
द्वितीयोत्तृतीये त्रिनिस्याद्युक्तो· एवं स्युः पंच वर्षाशत्तोपस्यां तत्क्षयः के मात्· तोयपात्राणि तावंति संयुक्तानीति का दिभि
रिति· पात्रं कुंभः। अत्राह· पद्ममहोरात्रपरं· तेनरात्र्यावधिरेयदृतिगोडाः। द्विमासपक्षाद्वा त्रीनेतेमैथिलाः। स एव सुखोक्तः स
पिंडेनदशापिंडाप्रकांतेपुत्रागमे पि सनदद्यात्· असगोत्रः सगोत्रो वेति ... क्तेः। दाहकर्त्तैवदशाहक्रियाः स्मिति मिताक्षरायां
शुद्धितत्वे वा यवीयेपि· असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान्· प्रथमेहनि दहनात् प्रेतस्य पिंडं दद्यात् स एव हीति· तत्रैव· पू
र्वक्रियां तु पिंडं न दाहोनिष्य धत्तेयतः। कृतस्य करणायोयगासुनर्नोवर्जयेत्क्रियां· शुद्धिप्रकाशवायवीयेपि· निवर्त्तयति यो
मोहात्क्रियामन्यनिवर्तितां· विधिघ्नस्तेन भवति पितृहा चोपजायते· तस्मात्प्रेतक्रिया येन केनापि च कृतायदि· न
तां निवर्तयेत्प्राज्ञः सतां धर्ममनुस्मरन्निति· आदिपुराणे· पितृशब्दं स्वधां चैव न प्रयुंजीत कर्हिचित्· अनुशब्दं तथा चे
हः प्रयत्नेन विवर्जयेत्· उपातिष्ठतामयं पिंडः प्रेताय तिसमुच्चरेत्· क्रियानिबंधेप्यासः। प्रेताय पिंडं दत्त्वा तु ततः स्थीया
दिना यये· भानिष्येओदना मिषसक्तूर्नां शाकमूलफलादिषु· प्रथमेहनियद्दद्यात् दद्यात् उत्तरेहनि गन्धदूरदशाहानेवा।

तीर्थे देवगृहे पि वा । यत्राद्यं दीयते पिंडस्तत्र सर्वं समापयेत् ॥ ब्राह्मे । शिरस्त्वाद्येन पिंडेन प्रेतस्य क्रियते सदा ॥ द्वितीये न तु कर्णाक्षिनासि
काश्च समासतः ॥ गलांसभुजवक्षांसि तृतीयेन तथा क्रमात् ॥ चतुर्थेन तु पिंडेन नाभिलिंगगुदानि च ॥ जानुजंघे तथा पादौ पंचमे
न तु सर्वदा ॥ सर्वमर्माणि षष्ठेन सप्तमे ——— ड्यः । दंतलोमान्यष्टमेन वीर्यं तु नवमेन च ॥ दशमेन तु पूर्णत्वं तृप्तता क्षुद्विपर्यय
ति । यात्रवल्क्येन तु पिंडयता दत्तादेयं प्रेतायान्नं दिनत्रयमित्युक्तं । अत्र फलतारतम्यं ज्ञेयमिति । विज्ञानेश्वरः । तेन त्र्यहाशौ
चपरत्वं दशपाक्षिकोक्तं चिंत्यं । आशौचस्य चक्रासे पिंडान् दद्यादशैवेति वचनाच्च । क्षीरोदके विहायासिनि [illegible]
धुः । प्रेतात्र स्नाहि स्नुदके पिब चेदमिति क्षीरं । इदं रात्राववेति गौडाः ॥ गारुडे तु । आपक्वे मृन्मये पात्रे दुग्धं दद्याद्दिनत्रयमित्युक्तं । दु
ग्धौपयेत्तु दशाहमुक्तं । इदं रात्रावेवेति गौडाः ॥ गारुडे तु अपक्वे मृन्मये पात्रे [illegible]दुग्धं दद्या । दिनत्रयमित्युक्तं । हेमाद्रौ । पाद्मे तु दशाह
मुक्तं । तस्मान्निर्णयमाकाशे दशरात्रं पयो जलं । सर्वतापोपशांत्यर्थमध्वश्रमवि[illegible] । इदं आनीय कारिकायां नत्वेपनीयकृतं ये दशरा
त्रमखंडितं । कुर्यात्प्रदीपं तैलेन वारिपात्रं च मात्रिकं । भोज्यं [illegible] तनका तु भक्तमुष्टिं च नि[illegible]पेत् । नाम गोत्रेण संबुध्य प्रे
ति[illegible] त्यक्तवान् शातातपः । भूमौ काष्ठे तले वा तु गंतुं जगाहू समाचरेत् । तस्मात् [illegible] नाहि भवति । तस्य मनुजस्य तु । अथ दशा
हमध्ये दर्शपाते निर्णयः । माधवीये । प्रवृत्ताशौचतंत्रस्य यदि दर्शः प्रपद्यते । समाप्य चोदकं पिंडान् स्नानमात्रं समाचरेत् । ऋष्य
शृंगः । आशौचमध्ये तदा[illegible]रिस्यात्[illegible]सर्विभिर्नां । समाप्तिं प्रेततंत्रस्य कुर्यादित्याह गौतमः । पैठीनसिः । आद्यं दानवच्च

तं यं प्रेतपिंडोदकक्रिया । [illegible]देवानुकुर्वीत [illegible] पुनः शावं समापयेत् । मातापित्रोस्तु भिन्नो कर्मोत्तमः । अंतर्दशाहे दर्शे हि प्रेततंत्रस्य सर्वं समापये
त् । पित्रोस्तु यावदाशौचं [illegible]घात्पिंडोदकक्रिया । इदमपि त्र्यहमध्ये दर्शपाते । तदूर्ध्वं दर्शे तु पित्रोरापतितं तंत्रं समाप्यमेव
पित्रे[illegible] मध्ये तु पारिदर्शे समापनं तु । तावदेकोत्तरं तंत्रं पयवस्येत् हासरामलिंगत्वेको । अन्येषां तु त्र्यहमध्ये विसमा
प्तिरिति पराशरमाधवीये निर्णयामृते चोक्तं । कौमारदर्शोपि । दर्शा । दशाहमध्ये स्यादूर्ध्वं तंत्रं समापयेत् । त्रिरात्रादूर्ध्वं पित्रोर्मात्रापि
तिविभिन्नत्रयः । मदनपारिजाते तु मा नेवीयमापरनौरस्तु पुत्रादि विषये । [illegible]मापि पित्रोर्नतंत्रसमाप्तिरित्युक्तं । मदन
रत्नेप्येवं । मम तु देशाचाराद्व्यवस्थेति प्रतिभाति । १ । अथास्थिसंचयः ॥ तत्राभूतलयने तन्त्र[illegible] सपिंडकाद्दशीत्रयो
दशीदर्शेषु आषाढाफल्गुनीप्रोष्ठपदाभिजिन्नक्षत्रेषूक्तं । तदाशौचमध्ये संभवे तदूर्ध्वं च प्रागब्दात्करणीयं । आशौच
मध्ये तु मरणतत्त्वे संचयनं । प्रथमे ह्नि तृतीये वा सप्तमे नवमे तथा । अस्थिसंचयनं कार्यं दिने तद्गोत्रजैः सह । छंदोगपरि
शिष्टे तु । अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थिसंचयनं भवेदिति द्वितीयेप्युक्तं । वि[illegible]ष्णुकात्यायनौ । संचयनं चतुर्थ्यामिति । माधवीये
यमः । भौमार्कमंदवारेषु तिथियुग्मे विवर्जयेत् । वर्जयेदेकपादर्क्षे अस्थिसंचयनं । प्रशस्तं जन्मनक्षत्रे त्रिपादर्क्षे विशेषतः ।
ब्राह्मे । चतुर्थे ब्राह्मणानां तु पंचमे ह्नि क्षत्रियस्य । नवमे वैश्यजातीनां शूद्राणां दशमे स्मृतं । दशमे तु हारीतपाठः । शौनकः । पारस्कर
स्थिदाहे क्षत्रियः संचयनं भवेत् । कालमरणे तु तस्य त्रिरात्राशौचं द्वितीये वास्थिसंचय इत्युक्तं । अंगिराः । हेमाद्रौ नागरखंडे श्री

णि संचयनस्यार्थिता। निविशेद्यत्तु सोऽप्यतः। यत्तस्त्वा नेभविनश्यत्कस्तत्तथाऽऽह प्रकल्पयेत्। एकादिश्यं ततो मार्गो विश्वामो यमकारिणः।
ततः संचयनस्यार्थं तत्ताभ्याह मिथ्याति। अपरार्के मदनरत्ने च ब्राह्मे। स च ः श्रोचेत्तस्य कालः स च स संचयनं भवेत्। व्याहृश्रौ चोद्दिनी
योद्गिकर्तव्यः स्वास्थिचयः। तत्रैव श्मशानदेवतायागं चतुर्थदिवसे चरेत्। मन्मयेषु चतोद्दिष्टुकुंभेषु कुर्वच कुशुंबी। सर्पके भक्ष्ये
ऽम्भपायसैः पात्रकैस्तथा। कळेमेर्ले वनो वेक्षाप्रतापैः क्रव्यादृदेवता।। मूपादापरस्तथा भान्यं मर्घो दृशं तेरान्विते।। त
त्पात्राणि पूर्णानि श्मशानवाम्भः समं ततः।। निवेद्य ऋत्विक् भ्यतैः सर्वैरत्र कृतैः। नमः क्रव्यादमुखेभ्यो देवेभ्यस्तमवदा
ये त्र श्मशाने देवाः स्युर्भगवंतः सनातनाः।। ते स्मत्तः काशाङ्क्षंतु बलिमष्टांगमक्षयं। प्रेतस्यास्य शुभान्लोकान्प्रयच्छंतु च शाश्व
तान्। अस्माकमायुरारोग्यं सुखं च दत्त चिरं। एवं तावत्वीमर्वान्संरिष्याभ्युक्ष्य वाग्यतः।। शिरसो वक्षसः पाण्योः पार्श्वयो
श्चैव पादतः। प्रेतस्यास्थीनि निद्धत्य ति मध्यानागोक्षवानि च पंचगव्येन संस्[illegible]श्च वस्त्रेण वेष्ट्य च प्रक्षिप्य मृन्मये भांडे नवे
सच्छादने शुभे। अरण्ये वृक्षमूले वा शुद्धे संस्थापयेत्ततः पितृमहालयस्थानि तज्ज[illegible]नी लालायोवि निक्षिपेत्। ततः संमार्जनं भूमेः
कर्तव्यं गोमयांबुभिः। पूजा च पुष्पधूपाद्यैर्बलिभिः पूर्ववत्क्रमादिति। तत्रैव। तस्मान्नाद्धि नवके नीलालोकस्थिज्ञानवी
ज[illegible]क्षिपति स सुपुत्रो दौहित्रो वा सहोदरः। मातुः कुलं पितृकुलं वर्जयित्वा नराधमः। अस्थीनि अन्यकुलस्य नी
त्वा चांद्रायणं चरेत्। [illegible]पुत्रः अस्थीनि मातापितृपूर्वजानां नयंति गंगामपि ये कथंचित्। सद्बांधवस्यापि दयाभि

भूतास्तेषां तु तीर्थफलमिति क[illegible]नात्वा [illegible]तः पंचगव्येन सिक्त्वा हिरण्यमध्वाज्यतिलैर्भ्युपोष्य। सद्बांधवस्यापि दयाभितत
[illegible]पुटे निधाय पश्यन्दिशं [illegible] नमोस्तु धर्माय वदेत्प्रविश्य जले स मे प्रीतो भवत्विति क्षिपेच्च। उत्थाय भास्वं
तमवे[illegible]सरक्षिणां विप्रमुख्यां यदद्यात्। एवं कृते प्रेतपुरस्थितस्य स्वर्गे गतिः स्यात्तु महेंद्रतुल्या। यमः। गंगातोयेषु य
स्यास्थि क्षिप्यते शुभकर्मणा। न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्सनातनात्। [illegible] अस्थीनि ते गुरौ भुक्ते तथा मासे मलिम्लुचे।
गंगायामस्थिनिक्षेपं न कुर्यादिति गौतमः। दशाहांतर्न दोषः। दशाहाभ्यं[illegible]स्य गंगातोये स्थिमज्जति। गंगायां मरणं यस्य
फलं मवाप्नुयादिति मत्स्ये [illegible]। शौनकः। हेमश्राद्धं ततः कुर्यात्पितॄनुद्दिश्य यत्नतः।। पिंडदानं प्रकुर्वीत ततश्चाति[illegible]
अस्थिक्षेपांगं वेदं अतिनंकं [illegible] शाणमेव च [illegible] पत्रं [illegible] हेमं [illegible]
नीलकंतथा। निक्षिपेदस्थिमध्ये तु शुद्धिर्भवति नान्यथा। ततो होमं प्रकुर्वीत तिलाज्येन विचक्षणः। उदीरतेति सूक्तेन कृतेन [illegible]
[illegible] ततो गत्वा क्षिपेत्तीर्थे स्पर्शदोषो न विद्यते। मूत्रं पुरीषं वमनं कुर्वन्नास्थीनि धारयेत्। अन्यच्चात्र विशेषः [illegible]
दिवोदासीये चतुर्थे संचयनं तत्राह याज्ञवल्क्यः। [illegible] सचयने कृते मनुष्यलोकं गच्छतः
पापमाह [illegible] अनुपनीतस्य न संचयनं।। अथ नवश्राद्ध।। पृथ्वीचंद्रोदये अंगिराः। प्रथमे [illegible] तृतीये च पंचमे
सप्तमे तथा। नवमैकादशे चैव तन्नवश्राद्धमुच्यते। शिवस्वामी। नवश्राद्धानि पंच स्युराश्वलायनशाखिनः। आपस्तंबाः षडि

त्यां कुर्वि भाषालिनरेषु हि॰ पंचमेकादशाहि कांपिना॰ मरणाद्विषमेषु दिनेषु चैकैकं नवश्राद्धं कुर्यात् नवमाद्याहि नवश्राविधिद्यते एकाद
शेतत्कुर्यादिति मदनरत्ने बौधायनोक्तेः। भविष्ये॰ नवसप्तविशांशतीं नवश्राद्धं मनुरुक्तमाते॰ आद्यंतयोर्वर्णयोस्तु चण्डिला कुर्मी है
यः। हेमाद्रौ च्छंद्रविसिद्धः। अत्र श्रातु नवश्राद्धं प्रेतत्वनैवमुच्यते॰ अर्वाक् द्वादशाहस्याखंडोऽन्तरविरुद्धः क्रनं॰ अतः षडेव॰ एवान्यविष
मश्राद्धानि सुच्यंते॰ नागरखंडे तु॰ पंचमे सप्तमे तद्वदष्टमे नवमे तथा॰ दशमैकादशे चैव नवश्राद्धानि तानि च स्कन्दे॰ कात्यायनस्तु॰ च
तुर्थे पंचमे चैव नवमैकादशे तथा॰ यस्त्र दीयते जंतोस्तन्नवश्राद्धमुच्यते॰ प्रथमे सप्तमे चैवे त्याद्यपादभास्मपादः। बहूनां तु नवश्रा
द्धं दशाहान्निनवमिश्रंतु षट्स्मृतीनित्युक्तं नारायणवृत्तौ॰ दीपिकायां॰ अथ दनुयादाद्ये चतुर्थे द्विनश्राद्धं पंचमसप्तमाष्टनवदिग्रुद्रेषु सुम
द्विनैः। प्रथमेंऽह्नि तृतीये द्विपंचसप्तनवस्वपि॰ ह्रोह्रोपि शेषदशयोः शेषकं तुपि न्यसेत्॰ एको विषमश्रो द्वे चयवर्षपिंड [illegible] केडीनहावित्य
र्थः। अत्रशाखाभेदाद्व्यवस्था॰ अपरार्के भविष्ये॰ नवश्राद्धं त्रिपक्षं च षण्मासे [illegible] सिकानि च॰ नवाराति स्मृतो परस्तु नस्याधः पित
योगताः। वाराहे॰ गतो सिद्धिय लेकं वंक्रतां न विहितास्यथः। मनसा चायुभ्मते [illegible] लाहं नियो जयेद्॰ पूजयिष्या मि भोगेस्तु नाम
[illegible] [illegible] नयेत्॰ आवाहनेपि न चैव॰ इह लोकं परित्यज्य [illegible] गतोसि परमां गतिं॰ मनसा चायुभ्मते नाविशेवाहं वियोजये॰ इति॰
नैवव[illegible] परिशिष्टे॰ अनस्कमप्रपंचगंधमाल्यविवर्जितं॰ नवश्राद्धं मंत्र[illegible] पिंडोदकविवर्जितं॰ उदकमर्घ्यं॥ पिंडोदकं भुद्धतां
पितरदस्य वनेजनादि॰ एको [illegible] षु सर्वेषु न [illegible] धानाभिरम्यतां॰ नाम्ना करणामस्रगस्त्रकं वाथ तिलोदकं॰ अनपत्येषु सर्वेषु न

स्वधानभिरम्यतां। स्वस्त्य [illegible] सिस्मरे देवंसे [illegible] प्रयाव वर्तितं॰ एकाद्दिष्टस्य पिंडे तु अनुशब्दो न विद्यते॰ पितृशब्दं न कुर्वीत पितृहा चो
पजायते॰ [illegible] सपिंडनात्प्रागिति हेमाद्रिः। रत्नावल्यां॰ आशिषो द्विगुणा दर्भा जपाशीः स्वस्तिवाचनं॰ पितृशब्दः स्वसंबंधः श
र्मशब्दः [illegible] तथैव च॰ पात्रालंभोवगाहश्च उल्मुकोल्लेखनादिकं॰ तृप्तिप्रश्नश्च विकिरः शेषप्रश्नस्तथैव च॰ प्रदक्षिणा विसर्गश्च सी
मंतगमनं तथा॰ अष्टादश पदार्थाश्च प्रेतश्राद्धे विवर्जयेत्। अत्र स्वधा पि[illegible] मः शब्दानां निलिप्तातिमंत्रे प्रेतशब्दा हि नामा
वानिकावपनं॰ तस्मीमर्घ्यदानं॰ अमुष्मै स्वाहेति प्रेतनाम्ना पाणिहोमः। नो[illegible] कः पिंडः। निनयनमंत्रे ऊहः। अनुमंत्रणा दिति
मंत्रकं॰ अभिरम्यतामिति विसर्जनं॰ एवं नवश्राद्धवर्जैकोद्दिष्टे [illegible]॰ नवश्राद्धं त्वमंत्रकं सर्वमिति नारायणवृत्तिः। इदं संभवेनोनका र्ये
नवश्राद्धेषु यच्छिष्टं गृहपर्युषितं च यत्॰ दंपत्योर्भुक्तशेषं च न तद्भुंजीत कर्हिचित्॥ इत्यंगिरोवचनलिंगात् द्वाभ्यां तद्दातु [illegible]
भ्यां शुद्धिः स्यात्तु विवेकिनामिति श्राद्धसेउक्तं॰ विष्णुनिर्णयामृतेकण्वः। नवश्राद्धं मासिकं च यद्यदंतरितं भवेत्॰ तेषु तदुत्तरस्मात् तंत्रात
नुष्ठेयं प्रचक्षते॰ हेमाद्रौ गालवः। शावेतु सूतकं चेत्स्यात्रिंशायां चरमे तौ तथा॰ नवश्राद्धानि देयानि यथाकालं यथाक्रमं॰ अंत्या
रोहणे तु नवश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं पृथक्॰ एक एव तदा [illegible] मार्गों गोनेकानात्रदीयते॰ आशौचांत्यदिने कार्यमुक्तं [illegible]॰
यस्य यस्य तु वर्णस्य यद्यत्स्यात्पश्चिमं त्वहः। स तत्र वस्त्रशुद्धिं च गृहशुद्धिं करोत्यपि॰ समाप्य दशमं पिंडं प्रेतस्पृष्टे तु वाससी
अंत्यानां माभीता नाचन्यकास्नानं करोति च॰ श्मश्रुलोमनखानां च यस्या स्नं न जुहोत्यपि॰ गौरसर्षपकल्केन तिलकल्केन

नि. प. तृ. ३ संयुतं शिरस्नानं ततः कृत्वा तोयेना चम्य वाग्यतः। स्नानंगांसुवर्णं च स्पृष्ट्वा शुद्धो भवेन्नरः। क्रियानिबंधे गृह्यकारिकायां। अन्नं विंड ९६

त्रयं ह्येक स्मात्सपिण्डेभ्यस्तथा दिमं। प्रेतायमध्यमेन्नं तृतीयं च यमाय वै। तथा कर्तात्र प्रार्थिताद्यं तोतातिसंबंधि बांधवाः। स्वकर्म

नतः पूर्वं तीर्त्वा धर्मादिकं कालीन पूर्ववन्नाम गोत्रैर्द्यां मिहमो नेयकश्च न मदनरत्ने विष्णुहारीतौ आशौचांते कृतश्मश्रु

कर्मा तिलकल्कैः सर्षपकल्कैर्वा स्नाता गृहं वाससी प्रगृह्य गृहं प्रविशेयुस्तत्र शांतिकं कृत्वा ब्राह्मणा पूजनं कुर्युरिति देव

लः। दशमेऽहनि संप्राप्ते स्नानं ग्रामाद्बहिर्भवेत्। तत्र त्याज्यानि वासांसि केशश्मश्रुनखानि च। अपरार्के वृहस्पतिः। नवकर्म

वाससा त्याज्यानि नखरोमाणि। तथा स्त्रियै तत्रैव व्यासः। आशौचांते दिने क्षौरं रजन्यां चक्षुरोम्नि। एतस्येतान्यवयसामित्याहापर

स्तंबः। अनुभाविनीनां परिवपनमिति। अनुभाविनः कनिष्ठा इति विज्ञानेश्वरः रत्नाकरादयः। आशौचमनुभवतां पुंसां सवर्णेशांचं मंडनं

ज्ञातेयानरपतेर्द्विजन्मनां दारकर्मसु तस्तत्केषु च बंध [illegible] क्षमकरक्षी [illegible] पितॄन्स्कृतशिरस्परेषु चोदुष्टरतिरत्नमाल्या

केषुनना श्रीचपीतिशुद्धितत्वादयः। अत्रदेशाचारतो व्यवस्था यतिशिरवा [illegible] श्मश्रुलोमनखा निवाप्यानि शिखावर्ज

मिति गाभिलोक्तेः। पस्तापस्तंबः। नसमावर्तनादवपेयुरन्यत्र विहारादित्येके विहारो दर्शाद्यत्रियागः। तेन विनासमावर्तनाद्गृह

स्था [illegible] पुरिसर्थः। यच्च वृथा छिन्नतियः केशान्नतमाकुर्वन्नियातिनमितितत्तु पौके श्मश्रुधारणमात्रपर भवति शिति पीन

धर्मोनकाम्यपरं अनुभा[illegible]: पुत्रादय [illegible] एकं पुत्रः पत्नी च वपनं कुर्यादिति यथा। विधिः पिंडदानो विनोन्योपि कुर्यादित्यं समा

हितद्वत्यपरार्के व्यासो [illegible] नुमिताक्षरायां द्वितीये ह्नि कर्तव्यं क्षुरकर्म प्रयत्नतः। तृतीये वं चमवापि दशमे वा प्रसंततः

मि [illegible] पुरानद्यतिचतुर्थाहनि तत्प्रथमे दिने सम्भवेद्ययं अलुप्तकेशो यः पूर्वं सोवकेशान्वापयेत् इति विज्ञानेश्वरतीये

क्रियापर [illegible] समितिवा यावत्स्याद्भूयरीयं तावद्दृढ्येपरं मतमितिमाधवीयेमदनरत्ने च बोधायनोक्तेः। मदनपारिजा

ते नु दशमे प्रथमे च समुच्चय उक्तः। यत्तु दशमांपिंडमुत्सृज्य रात्रिशेषे शुचिर्भवेदिनि तदेकादशाहश्राद्धांगविप्रनिमंत्रणार्थं

ज्ञेयं अथैकादशाहः। मनुः विप्रः शुद्ध्यत्यपः स्पृष्ट्वा क्षत्रियो वाहनायुधे वैश्य [illegible] तोदंरश्मी वा यष्टिं शूद्रः कृतक्रियः शु

द्धिमेतदेवकः। सुनि वृत्तपुत्राता कृतमंगकः। आशौचाद्विप्रमुच्यंते ब्राह्मणाः स्वासिवच्च च याज्ञवल्क्यः। आद्यमेकाद

शेऽहनि क्षत्रियादेराशौचेपि एकादशेऽह्नि श्राद्धं कार्यं अधमश्राद्धमनुसृत्य पि कुर्यादेकादशेऽहनि कर्मतो भेदः। एकादशिकाशुद्धि

रश्मुद्धिः पुनरेव सद्इति हेमाद्रौ पाद्मोक्तेः। पैठीनसिः। एकादशे ह्नि यच्छ्राद्धं तत्सामान्यमुदाहृतं चतुर्णामपि वर्णानां सूतके

तु पृथक् पृथक्। षडशीतिः। आशौचांते ततः सम्यक् पिंडदानं समाप्यते ततः श्राद्धं प्रदातव्यं सर्ववर्णेष्वयं विधिरिति तत्सर्ववर्णानां

दशाहाशौचपरं यत्तु विष्णुः। अथाशौचापगमे दद्यादिति तद्विप्रविषयं एतेन दशमपिंडोत्कर्षपक्षे च यच्चापिंडासमाप्तौ कथमेकादशा

हे श्राद्धमिति मयूरखोक्तिः परास्ता वचनात्। आशौचे मध्ये वत्सराद्यविरोधात् भविष्ये एकादशाद्यो विप्रेभ्यो दद्यादेकादशे

हनि भोजनं तत्र चैकस्मै ब्राह्मणाय महात्मने यत्तु मात्स्ये एकादशेऽहनि तथा विप्रानेकादश वतु भोजये दिस्युक्तं तत्तु

निर्ण· त॰

भोजयेदयुजो द्विजान् इति तद्द्वादशाहश्राद्धेऽपरं मिलितमहालयपारिजातः। गौडास्त्वस्माद्वचनात् क्षत्रियादीनामाशौचान्ते एवेत्या
हुः। यत्तु रामायणे। समतीते द्वादशाहे कृतशौचो यथाविधि। चक्रे द्वादशिकं श्राद्धं त्रयोदशिकमेव च। द्वादशिकं द्वादशाहे न त्वेवं
त्रयोदशाहश्राद्धं त्रयोदशिकं चतुर्दशाहे विधेयं। द्विविधवाक्यादेकादशाहाशौचान्तयोर्विकल्प इत्यन्ये। सद्यःशौचादौ यदीयमतादेरेका
दशाहः। अन्येषामाशौचान्ते इति निर्णयः कार्यः। एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः। द्वादशे वाह्नि कर्तव्यमनिंद्ये त्वथवाहनि। इहस्मृ
तिः। वस्त्रालंकारशय्यादि पितुर्यद्वाहनादिकं। गंधमाल्यैः समभ्यर्च्य श्राद्धभोक्त्रे तदर्पयेत्। अशौचापगमे जनीयास्तु नेव सप्तवर्या
दश। तत्तो बांधवा निस्वत्वात्पाचितास्सयोपरे। देवयज्ञिकबंधे। एकादशासु विप्रेषु प्रेतमावाह्य भोजयेत्। तत्र याम्यशय्यादि
दद्यादाद्यमिति स्मृतं। विष्णुः। एकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टे। बहुवचनानां तान् देवेदित्यर्थः। एतदर्थार्थितेः। अस्य विधेर्गौणकालमाह हेमा
द्रौ बौधायनः। एकोद्दिष्टं च एव स्यात् द्वादशेऽहनि [illegible] पुनः। अनंतुर्ध्वमसुमेषु [illegible] हस्तुश्राद्धिनः। अर्धमासेऽथवा मासि सं
वत्सरे पिवेति। तत्रेनत्यमुक्त [illegible] तः। एकोद्दिष्टं तु कुर्वीत पाकेनैव सदा स्वयं। अभावे पाकपात्राणां तदहः समुपोषणं। गोभिलो
ब्राह्मणं भोजयेदाद्ये होतव्यमनलेऽथवा। पुनश्च भोजयेद्विप्रान् द्विरेवं निर्भवेदिति। एतद्द्यमासिकाद्यादिकर्षेऽपि सिद्धं तथ्यमिति भट्टः।
पृथ्वीह [illegible] तु सप्तवृत्तः। सद्यःशौचे पिदानव्यं पितस्मिन्नेकादशेऽहनि। स एव दिवसस्तस्य श्राद्धशय्यासनादिषु। एवमेकाहादौ। अन्ते
ग्राहितीयद्येकादशाहं वद [illegible] कपालिः [illegible] लः। एतेनाद्यमेकादशेऽहनीत्याशौचान्तं न तद्दिनपरं। विज्ञानेश्वरः। प्रागुक्तांशास्वादिनव

नानां वचनानां तात्पर्यं निर्वदंतः [illegible] पतनवा वचस्म [illegible] विप्रमुखाः सत्रमहानिबंधविधौरोदुपेक्ष्याः। उशना। यहाचे शौचे पिरा तव्यं मे सेकाद
शेऽहनि। सत्तस्य श्राद्धशय्यासनादिषु। अनीत विषये सप्तस्यहोध्वं वा न दिष्यते। इति याज्ञवल्क्यः। एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घैकपवि
त्रकं। [illegible] कनाग्नौकरणरहितं तथापसव्यवत्। उपतिष्ठतामिति स्थाने विप्रविसर्जने। अभिरम्यतामिति वदेद् ब्रूयुस्ते अभिरताः स्मह। स्व
दितमिति तृप्तिप्रश्ने इति कात्यायनः। प्रथमपात्रे संस्रवानिधाय स्वस्तीवचनीयो पिधानस्य च बाधान्यपात्रे न्युब्जीतानि [illegible] ताः। प्रचेताः।
नापपात्रालंभो नातिथिः प्रार्थयेत्। अत्र विशेषो हेमाद्रौ वाराहे। अमुकं अमुकं कर्तव्यं [illegible] स्तथैव च। स्नेहमाभ्यंजनं दद्याद् प्रायविधि
पूर्वकं। तथा। उपवेशयासने भद्रे छत्रं नात्र प्रकल्पयेत्। पादुके उपानहौ द्वास्तवाया [illegible] नारणातानि च। विष्णुः। दक्षिणान्तं श्राद्धमुत्का द
मासिकाख्यारके पुनस्तुरंगुल पृथ्वीसित्रिहाः कर्षूः कुर्यात् कर्षूपां समीपेऽग्निमाधाय परिस्तीर्य एकैकस्मिन्नाहुतित्रयं जुहुयात् सो
माय पितृमतेऽग्नये कव्यवाहनाय यमायांगिरस्वते इति स्वाहा नम्ये धाग्व पिंडांगं प्रायणं ददी मधुघृतमांसैः कर्षू
त्रयं पूरयित्वेत्तत्तदिति जपेत्। शेषं तन्त्रवच्छ्राद्धवत्। अत्रसामेप्यंनेत्रवैश्वदेवस्यस्कं प्राकृ। एकादशाहके श्रेयु त्रेधा वा कार्यमित्याषुत्ते
क्रियानिबंधसंग्रहकारिकायां। तिलोदकं तु प्रेतरेखेभ्यः प्रेतलोकाद्विनोदनं। मंत्रमुक्ता तिलानेवं प्रक्षिपेद्द्वयपात्रतः। दक्षिणाम्
दद्वं मंचे संस्थाप्य दत्वा नयेद्वर्गाः। तस्मै दद्याद् कृत्स्नशय्यां सदुग्धां धान्यपिधानं। विप्रमादाय गत्वा एकोद्दिष्टं तु अग्नौ पायसमर्पयित्वा। अ
भागांते तस्मै श्राद्धप्रपीरोक तोमिन्द्रायते नमोऽस्तु धा पायसं प्रत्यग्रथिवलतेष्वा भामिलाद्विनो ग्रसंकल्यो दत्तामवरदत्याद्।
भिन्नतुरावला भिद्यान् निशाद्यकु निर्वृत्तपिंडदानादि श्राद्धं समापयेदिति याज्ञवल्क्यः। एतच्च सपिंडीकरणमेकोद्दिष्टक्रियया अपि

अथ वृषोत्सर्गः। स च नित्यः काम्यश्च। न करोति वृषोत्सर्गं सुतीर्थे वा जलांजलिं। न ददाति सुतो यस्तु पितुरुच्चार एव सः। उच्चारः पुरीषं।
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां व्रजेत्। यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेदिति मात्स्यकाम्योक्तेः। एकादशाहे प्रेतस्य यस्य
नोत्सृज्यते वृषः। प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि॥ इति वृद्धशातातपेन नित्यत्वोक्तेः। एवं कृतो वृषोत्सर्गो नित्यकाम्यात्मको द्विविधः। नित्यो द्वितीयमरणोत्तरं
एकादशेऽहनि कार्यः। नीलं सल्लक्षणं सर्वमाग्नेयं वृषं सृष्ट्वा पुनः सोऽयं दशाहान्ते च सम्पादयेन्नित्यं देवीपुराणभविष्यादौ फलश्रुतेः।
अयं द्वादशेऽप्युक्तो भविष्ये। चैत्र्यां वा विषुवे तीयायां वैशाख्यां द्वादशेऽह्नि वेति। विष्णुधर्मे तिथ्यन्तरेऽप्युक्तः। विषुवद्द्वितये चैव तथा
ताहवांधवस्य चेति। अयं गृहे न कार्यः। नगृहे मोचयेन्नीलं वृषं कामं यस्तु कुरुते फलमिति। कालिकापुराणात्। कामधेनौ। वत्स
राभ्यंतरे पित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्माणि। वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत तदन्यत्र समाचरेत्। तल्लक्षणं तु ब्राह्मे। लोहितो यस्तु वर्णेन
मुखे पुच्छे च पाण्डुरः। श्वेतः स्यात् खुरविषाणाभ्यां स। नीलो वृष उच्यते॥ तर्णास्य मुखादिनिश्यामानिश्याम
स्य वा श्वेता नियस्यसा पिनी॥ कौशिकोमात्स्यादौ। देवीपुराणे। वत्सतरो वा सिंको भद्रं द्विवाहैर्भवतो पिवा। यस्तु पठतीति। वृ
षोत्सर्गं तु वेलायां वृषा यांमावः कथं च न। मृद्धिः पिष्टमयं वृषं भैर्वा दर्भकृत्वा विमोचयेत्। न शक्यते वृषो त्सर्गं वर्गो हो
मं वा [illegible] कारयेदिति तन्निर्मूलं। तद्विधिर्हेमाद्रौ मदनकृते चैतेयः। अत्र विशेषः। एकादशे वृषोत्सर्गः स्त्रीपुरुष
के। नविप्रकृत्वेयीतोये रौ नर्हि [illegible] तर्पणमुक्तं [illegible] स्तं विलं पारस्कराः। सव्येन पाणिना पुच्छं समादाय वृषस्य तु दक्षिणेनाप आदाय सतिलाः सकुशास्तत। प्रेतनामोच्चै

सवुच्चार्य अमुकस्मै इति विसृजेत्। वृषपयमया दत्तस्तं तारयतु सर्वदा। पुच्छमं सलिलं पुच्छमावित्युच्चार्य अमुकस्मै इति विनि
क्षिपेत्। तथा। विधारयेन तं काश्चिन्न चक्रश्च न वाहयेत्। न यो हपेन्न साधनं नच कश्च नवंधयेत्। स्त्रीषु विशेषः। संग्र
हे। [illegible] पुत्रपातिना रीभर्तृ जुराणेमृतायादि। वृषोत्सर्गं न कुर्वीत वत्सं लुधात्यमन्वास्विनी। पातपुत्रयोः साहित्यं विवर्दीत।
अन्वारोहणपिंडोदानमेव तत्पुत्रकं प्रोक्तं। अशौचांतरपि वृषोत्सर्गो धर्मादिकशय्यादिदधादेवतु कं क्रियानिबंधे स्मृ
तेः। स्मृतकेषु तक चैत्राहिके वीर्यमृतकं पदे। पिंडदान प्रकुर्वीत वृषोत्सर्गं त [illegible] नहन्यासात तत्कर्मं द्वादशैकादशाहिके।
कृच्छ्रो वायविशाशुद्धः कुर्याद्यावकारयन्निति। अन्नायदद्यानुक्तं देवलः। [illegible] यंगालये। एकाशाहं प्रक्रम्य। तदह्नि द्वितीय
मेसर्वदृष्टह द्वादशाहसंयोगतः। पदानार्थं वपत्तं विचार्य यानि ग्रयाद्दशा यो ददाम्यन्तस्येह जीवतो यश्चेहं तव। सूरवीषे त्वाम्
हायागे वैनन्तयसग छति। तथा। आसनोपानहौ छत्रं मुद्रिका च कमंडलुं। भाजनं भोजनाधारं से च स्वायप्य इति विधं
पदं। भाजनासनदानेन मुद्रिका भोजनेन च। आज्यं यज्ञोपवीतेन पदं संपूर्णतां व्रजेत्। माहेपीत्स्पगोदाना मरवीस्य
तिनिश्चितं। सत्यपरकांरयुक्तानिपरमन्यत्रत्रयोदश। यादृदाति त्स्ततस्येह जीवन्याद्या स्मेह तवे। सगछतिपरंस्था
नं मंत्रा के। वृषयंत्रितां त्रयोदश पदानि कल्पितानि प्रेका दशाहनि। दातव्यानि यथा शक्तितैवाशौचं प्रक्षालितो भवेत्।
अन्नं चैवोदकं चैव कौपानहौ च कमंडलु। छत्रं वस्त्रं तथा यष्टिं सैं लोहदंड शैयादीमं आमिष्कान्नदीपं भतिकांतां

त्वमेव च। यद्दानं पुण्यदानं चोपपदानां नास्ति तदीदृशं। यो ऽश्वं रथं गजं वापि ब्राह्मणे प्रतिपादयेत्। स्वम
हिम्नो तु सा रेखा ततस्तत्फलमवाप्नुयादिति। अत्र मूलं चिंत्यं। अथ शय्यादानं। हेमाद्रौ भविष्ये। तस्मा
च्छय्यां समासाद्य सारदारुमयीं दृढां। दंतपत्रचितां रम्यां हेमपट्टैरलंकृतां। हंसतूलीप्रतिच्छन्नां शुभगंडोपधानिकां। प्र
च्छादनपटीयुक्तां गंधधूपाधिवासितां। तस्यां संस्थापयेद्धैमं हरिं लक्ष्म्या समन्वितं। अत्र हरिस्थाने प्रेतं। उच्छीर्षके
घृतापूर्णं कलशं परिकल्पयेत्। तांबूलं कुंकुमं क्षौदं कर्पूरागरुचंदनं। दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनं। पा
र्श्वेषु स्थापयेद्भक्त्या सप्तधान्यानि चैव हि। शयनस्थस्य भवति यदन्यदुपकारकं। भृंगारककार्यंतपं पंचवर्णवि
तानकं। संप्रस्तं। यथा न कृष्ण शयनं शून्यं सागरजातया। शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि। यस्मात्तस्मात्प्रयत्नेन शयनं के
शवस्य शिवं अर्थितदेव। इत्येवं तस्य सकलं किंचिणमपि स्याद्विसर्जयेत्। एकादश [illegible] तथा विधिरेव प्रकीर्तितः। विशेषं चात्र राजे
ंद्र कथ्यमानं निबोधय। नेनोपभुक्तं यत्किंचिद्वस्त्रं वाहनभोजनं। यदिष्टं यत्तस्यासीत्तत्सर्वं परिकल्पयेत्। तेन वस्तुरूपं सम तस्या
संस्थापयेत्तदा। पूजाविधानं दत्वा तथा प्रेतशय्या यथोदिता। पाद्मे। भांतकात्तद्द्वितीयोन्हे शय्या दद्यात्स लक्षणां। कांचनं
पुरुषं तद्वत्फलवस्त्रसमन्वितं। संपूज्य द्विजदांपत्यं नानाभरणभूषितं। उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कं ततो वदेत्। रजत

तस्यैलपात्रेण [illegible] समन्वितं। अस्थिजालकं [illegible] यमः। भोजयेद्द्विजदांपत्यं नानाभर
णभूषितं। [illegible] पार्वतीयो [illegible] तमे। [illegible] तत्रैवोक्तं। [illegible]
[illegible] स्यां रेषु नः सत्कारमर्हति। शय्यादानफलं भविष्ये। स्वर्गे पुरे पुरंदरस्य सूर्यपुत्रालये तथा। सुखं वसत्यसौ
जंतुः शय्यादानप्रभावतः। आहूतसंप्लवं यावत्स्यात्कथंचन [illegible] भोगेषु कः। हेमाद्रौ स्मृतिसमुच्चये। एक
दशाहे प्रेतनिमित्तलोयान्नस्य भुक्तः। छिन्नेक्षिप्रदानयोपावसंपत्सु तेः। कौशाक्षिः। यस्यैर्पतु स्त्रसरा
द्यविनतापिंडीकिरणं भवेत्। मासिकं चोदकुंभं च दद्यात्तस्यापि वत्सरं। तत्र साधं। तस्याप्यनंतं सोदकुंभं संवत्सरं
द्विजेद्गतया सेव च कपाठः। मात्स्ये। यावदब्दं नृयोदद्यादुदकुंभावमत्सरः। प्रेतानां तस्य भवेत्तेषां भेध
पकंभवेद्। केचित्प्रयोदशाहप्रभृत्याकुत्तानमूर्कं अत्र देवपालिकः। तद्द्विनपकर्षसत्प्रसंस्यावद्गद
कुंभसनरागोवस्थालं नोर्ध्वं। अन्नचोक्तात्तस्यां तं सोदकुंभं प्रयच्छति त्वित्वादीत्यज धर्मे स्त्रिग्धुतेः। अनयो
र्वस्तुपमृप्यस्तं तु स्तरपांकत्वाद्धृकावाधं। दातव्यं ब्राह्मणस्कंधशेनिक्तं पतुया। आवश्यादूर्ध्वं तेदं तौरुदं
कुंभं च विनत्यकः। दरिद्रादुर्चिनत्तातत्यमतिग्धपात्रं विपत्तेप्रथमादातव्यं प्रेतस्यापादुदकुंभमिति स्कांदात्

निर्ण॰ तृतीय

सपिंडना प्रोगन तस्याविधानाविधानाद्दुर्शनिषेधादित्याह॰ तंन॰ उदकुंभपार्वणविधानालुप्यतेरेषंयाख्यावंभानाम
मानिलक्षिराद्दिविरोधाद्यन्यथा न कुर्यादिसम्बन्धे नराहुब्धापकर्षणाविधजे॰ प्रात्श्राद्धानि सपिंडीकरणं तथाति
हेमाद्रौ बभायनोक्तेः॥ नैनाद्यहे॰ अथ मंकवृमचार्यादीनपमाहिनं। एतन्मासिकवदेकादिष्टंपार्वणं वा कार्यं॰ अपराके
सपिंडीकरणे तेषु ए॰ स्याप्यमं सोदकुंभमिति याज्ञवल्क्यविरोधात्॥ मदनरत्ने गौतमः अदैवं पार्वणश्राद्धं सोदकुंभ
मधर्मकं कुर्यादत्यायाब्दिकश्राद्धं तु संकल्पविधिना ... काम्ययथेतेत। एके तु कृतेपश्राद्धुमः कार्य सपिंडीति दुह
रितत्का। वापितस्याथंनं सोदकुंभ देयं संवत्सरा दूर्जरात्रिभाज्ञवल्कीय तेन स्यल्येकन्योन्कोत्कोदिष्टमेवस्याह॰ अ
पिंडकात्राह्मनं॰ महरहरन्नमस्मैवब्राह्मणायोदकुंभं च दद्यात् पिंडमप्येके ... तीति हेमाद्रौ पास्करोक्तेः॥ श्राद्धाथ्यातो
पिंडमिति तथा ड॥ तन्न॰ अविशब्दबाधापत्तेः॥ हारीतः मृते पितरि यः पिंडमब्दं समाचरेत॰ अन्नं कुंभं चाविप्राय
तस्मिंश्चैव र्धर्मतः प्रतश्राद्धेवाराणं। नानिह ... युधाः यत्र प्रे तस्यामिहोर्ध्वं शीयत्र देकोदिष्टं तद्धर्मकमित्यर्थः॥ मध्ये ...
यादिनावापेतु लोपस्वर्दर्शनात॰ ... प्रथमाब्ददिपदाम्नुक्तं देवजानीयेगादेः॥ श्रष्यकदीप्रकोरेपा॥ मार्ग

२१०

तु विषमेत्वरैः॥ यावत्संवत्सरं धाप्येतस्यस्करविस्तृक्षपयता। श्राद्धस्योदकुंभं वंदीपं देवागारादिजात्फलं ये॰ कुर्या
वोस्यामुत्तंपिण्येज्ञातिः संकल्पयेस्थितं॥ अथमासिकानि तानि चकुर्वे तसपिंडनं कार्यं॰ तथा च गोभि ल
... श्राद्धानि षोडशापादयित्वैव कुर्यात् सपिंडनं॰ श्राद्धपनिषेधु याद्दर्शविपसीदड्ग॰ तानित्वाहगा तक
र्प्प॰ द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यषाण्मासिके तथा॰ त्रैपक्षिकाब्दिके ... श्राद्धान्येतानि षोडश॰ आद्यषण्मासि
काब्दिकश्राद्ध॥ न मासिकोनषण्मासिकाब्दिकपरा॥ हेमाद्रौ तु॰ सपिंडीकरणा ... न्येतच्छ्राद्धषोडशमित्युत्तरार्धपाठः॥ का
त्यायनस्त्वन्यथाह॰ द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यषण्मासिके तथा॰ सापिंडीकरणं चैव इत्येतच्छ्राद्धषोडशं॰ एका
हेनतु षण्मासा यावत्स्युरपि वा त्रिभिः॥ न्यूनाः संवत्सरश्चैव स्याताः षाण्मासिके तदा॰ इति वचनादूनषाण्मासिके
त्रेः॥ इत्यर्थमाह पृथ्वीचंद्रोदये व्यासस्तु तथाह॰ द्वादशाह त्रिपक्षषाण्मासमासिकाब्दिके॰ श्राद्धानि षोडशै तानि संस्मृता
नि मनीषिभिः॥ द्वादशाहपदमत्र मासिकपरं॰ तस्यैव द्वादशाहेषु कौरिकाकादश्यः॥ मदनरत्ने ब्राह्मे त्वन्यथोक्तं॥
तस्मात्तुत्तरके देहानां श्राद्धान् षोडशसर्वदा॰ चतुर्थं पंचमे चैव नवमैकादशे तथा॰ ततो द्वादशभिर्मासैः॥ श्रा
द्धाद्धा दशसंख्यया इति॰ मरीच्यो यमथोक्तं॰ आस्थिसंचयन श्राद्धं त्रिपक्षमासिकानेकेऽरीकृत्यापि तथा

निर्ण० २८

तिथौः प्रेतश्राद्धानि षोडशेति । एकमासिकस्य [illegible] कृते न षष्ठे नाब्दिकं परमिति हेमाद्रिः ॥ अत्र देशकुलाचारतो व्य
वस्थेति सर्वनिबंधाः ॥ ऊनानि तु नपाये मासि षष्ठे मासि वा ऊनमासिकं त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे स्यात् ऊनाब्दं द्वादशे तिथौ । ऊनमा
सिकं तु गौतमः । त्रिंशत्क्रियानिबंधे तु स्मृतिः साधारणकाशे मासि सार्धवर्षे पंचमे तथा । ऊनाब्दे न षण्मासं भवेताश्रा
द्धकर्मणीति तु कौ० श्राद्धान्यूनाब्दिकान्यत्र [illegible] मासिके कोऽपि च तल्लकृतिः । एकाह
द्वित्रिदिनैः [illegible] श्राद्धान्यूनाब्दिकानि सदिनं कुर्यादित्याह गौतमः ॥ क्रियानिबंधे ऋतुः सा
र्धेकादशे मासि सार्धवैषे पंचमे तथा । ऊनाब्दं न षण्मासे भवेत्तानि श्राद्धकर्मणीति तु कौ० प्रनेषु च जान्याहमास्थौः ॥ द्वि
पुष्करे च नक्षत्रे सिनीवाल्यां भृगोर्दिने । चतुर्दश्यां च [illegible] त्रिपुष्करे । ज्योतिषे । त्रिपादक्षे ति
थिभद्रा सोमे [illegible] सह द्वैता यदा योगो द्विपुष्करः ॥ ॥ त्रिभिः दिवसे
[illegible] न हीन ये न यो । आद्यारभ्य मासेषु कार्याद्दिनाद्धि कार्तिकं । माधवश्रुते षण्मासिकश्राद्धस्या
ब्दं विधुरेवते । मासिकानि सकीयेषु [illegible] दैवसाद्देयसद्वादशे [illegible] मासि वा क्ये अन षण्मासिकं स ततममागतम्

[illegible] च कार्यं [illegible] कं यथा तृतीयापादादिस्य नाह दिनाद्वर्षेषु च कार्यमित्यर्थमाह । मदनरत्ने च एवं । मलमासमृते हानि तु
[illegible] मासं तु वत्सरं प्राप्ते संवत्सरं चैव माघमेकादशेऽहनि । लैंगाक्षिरपि । मासश्चैवमासिकं कार्यं मासिकं वत्स
गते । अथ मेकादशेऽका यमाधिकं तु आधिकं भवेत् । मुख्यं श्राद्धं मासि मासि अ [illegible] प्रते । द्वादशेऽहन्ना
तिजानि एकादशेऽपि वा । सतु पतिर्द्वे इत्यर्थः ॥ यदापि तु मरणात्र यो विंशति तनेदिनैर्दशे । [illegible]
[illegible] द्वादशमासिकानिकार्याणि च अर्धाः ॥ त्रैपाक्षिकं तु त्रिपक्षे [illegible] तेमजाह एकाकाये । त्रैपाक्षिकं तनेरे
[illegible] दनंतर मिति [illegible] तिमत्सरन्नेउक्तं । ऋतुक्रियानिबंधेऽपि । त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे तु प्रावैश्नो विषमो दिने । मासि
कार्यार्थोनानि [illegible] तिथौ इत्याह [illegible] स्मात र स्योरस्यौ । द्वादशाहे यदा कुर्यात् [illegible] पुत्रः सपिंडनं ।
एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतश्राद्धानि षोडश । पैठीनसिः । सपिंडीकरणाद्दर्वाक् चेन्न श्राद्धानि षोडश । एकोद्दिष्टविधानेन कु
र्यात् सर्वाणि तानि तु । सपिंडीकरणादूर्ध्वं यदा कुर्यात्तदा पुनः ॥ प्रत्यब्दं यो यथा कुर्यात्तथा कुर्यात्स तानपि । मदनरत्ने कात्या
यनः । श्राद्धमातामहादीनां [illegible] एकादशाहादिनि । अयाताः पूर्वं कुर्वीरन्निति मिताक्षरा हनिस्ववेद्या । भृगुयाणि त्रैपक्षिकात्पूर्वाणि । क्रिया
[illegible] त्रिपक्षात्पूर्वं तत्र साग्निस्तु संस्कारं चापरे कुर्युः ततो दिने नग्ने ॥ चौपनेवमहत्तं ॥ [illegible] सपिंडनात्पूर्वं पुन
पाकं कुर्यान्नवेरि [illegible] प्रत्याहिकं । पाक इति केचित् । पाकत्वे इति हृदयरणा ॥ अन्ये केचिदाहुः ॥ देशकाकदेव
तेस्पेतं [illegible] श्राद्धकाणाति [illegible] दशाहे [illegible] संक्षेपेणासमापयेत् । तान्येव तु पुनः कुर्यात् प्रेतशब्दं कार्ये

निर्ण॰ ३ ७२

इति कात्यायनोक्तेः नैकः श्राद्धद्वयं कुर्यात्समानेहनि कुत्रचिदित्यस्य देवतैक्यपरत्वेप्यविशेषात् श्राद्धद्वयकाले तस्यैव मन्त्रः
श्राद्धं न कारयेदिति जाबालोक्तेः॥ षोडशश्राद्धव्याख्यायां श्रीपत्येपि प्राजापत्ययागसमुद्रष्टाद्वलक्ष्मानाधाद्दिवचक्रदर्शिपालसं
क्रांतिश्राद्धवद्युगपदनुष्ठाने पुनरेवोघनाभिकाधूनादिकाद्वेनैव हेपाकेयता मिथोक्षे प्रयोगेणैको प्रिप्रपिंडो देयश्च
रुद्रविधिद्धंसेप्यैरं तत्त्वंदः द्वादशाहनेवसोज्याएकादेश्वरदशापिरिलिक्कोद्दीक्षितप्राचोविरोधात्‌ तेनाप्रकृतेसुतैयंजर्षि
पित्रिनं नापतेसिद्धं यतानिद्वादशाहोविद्योसापीडना पूर्वकृतान्यपि पुनः स्वकालिका पायित्यस्वसंवसरादर्वाक्सपिंडीकरणे
कृतं न्यातिकं मोदकुंभं चदेयं तस्याप्यिवत्सरैमिलमदनरत्नेंगिरसोक्तेः॥ यस्य संवत्सरादर्वाग्विहिता तु सपिंडता विधिव
त्तानि कुर्वीत विधिश्राद्धान्नियोज्योतिमाधवीये गोभिलोक्तेश्च अर्वाक्संवत्सराद्यस्य सपिंडीकरणं कृतं षोडशानां
द्विरावृत्तिं कुर्यादित्याह गौतमः इति तत्रैव गार्ग्यवचनात्‌ च षोडशत्वं चैकादशाहसपिंडनपक्षे तत्राद्यमासिकस्यैका
[illegible] अन्यपक्षेषु यथासंभवं ज्ञेयं पद्मदीपिकायां कार्ष्णाजिनिः॥ सपिंडीकरण[illegible]गोपक्षेषु कृतान्यपि पुनरस्यपकर्षतेरमुत्र
निषेधनात्‌ निषेधं वाह कात्यायनः॥ निर्वर्त्य वृद्धितंत्रं तु मासिकानि नितंत्रयेत्‌ आयातयामं तन्नाभवेत्पुनस्यास्यात्यावृद्धिरनुष्ठानं यो तो
[illegible] प्रकाशकाकेनानां तदाह कार्ष्णाजिनिः। अर्वाक्सा द्यत्र सपिंडीकरणं कृतं तद्ध्वमासिकानांस्याद्यथाकालमनुष्ठितिः हेमाद्रौ शाखा
पानिः प्रेतश्राद्धानि शिष्टानि सपिंडीकरणं तथा अपकृष्यापि कुर्वीत कर्तुं नान्दीमुखद्विजः॥ वृद्धौ पुनरपकर्षे दोषमाह उशनाः॥ वृद्धिश्राद्धविहीनस्तु प्रेतश्रा
द्धानि यः चरेत्‌ श्राद्धकृत्सकोपि [illegible] प्रेतत्वं न मुच्यतीति अथान्यपकर्षमाह हेमाद्रावुशनाः॥ पितुः सपिंडीकरणं वार्षिके मृतवासरे आधानाद्युप

संप्राप्ते वा तत्प्रागपि वत्सरान्‌ विशेषस्तूक्तो विवाहनिर्णये नवश्राद्धं मासिकं च यद्यदंतरितं भवेत्‌ तत्तदुत्तरसात्तंत्र्यादनुष्ठेयं प्रवक्ष्यते गो
[illegible]पदाधिकृतं तत्तु कुर्याद्दर्शं मृताहनि अथ सपिंडीकरणं माधवीये हारीतः यातु पूर्वममावास्या मृताहाद्दशमी भवेत्‌ सपिंडीकर
णं तस्यां कुर्यादेवं कृतो ग्निमान्‌ मृताहादूर्ध्वं दशमी एकादशी सर्थः सपिंडीकरणं कुर्यात्पूर्वं वर्षाग्निमान्कृतः परतो दर्शं एवेत्युक्तं रुद्रदीप
दंतराश्रितकार्ष्णाजिनिस्मृतेः॥ आहिताग्नेस्तनश्चिन्नः श्रौतपिंडपितृयज्ञसिद्धः॥ तदाह गालवः॥ सपिंडी[illegible]मत्ये तपेतः कं पदमाक्षिते आहिताग्नेः सिनीवाल्यांपि
तृयज्ञः प्रवर्तते मदनरत्ने प्रजापतिः॥ नासपिंड्याग्निमान्पुत्रः पितृयज्ञं समाचरेत्‌ अपरार्के [illegible]पायनः॥ एकादशाहं निर्वर्त्य पूर्वं दर्शाद्यथाविधि
प्रकुर्वीतास्ति ग्निमान्विप्रो मातापित्रोः सपिंडतां आसीत्यांत प्रथमदर्शो यो मध्ये कस्मिंश्चिदश्नीत्यर्थः। पित्रादीनां सपत्नीकानां देवतात्वान्मातुरपि तु
त्रानुप्रवेशान्मातुरपि प्राग्दर्शात्सपिंडनं युक्तमित्यपरार्के॥ द्वादशाहे वा कार्यं। साग्निकस्तु यदा कर्ता प्रेतश्चानग्निमान्भवेत्‌ द्वादशाहे भवेत्कार्यं
सपिंडीकरणं सुतैरिति गोभिलोक्तेः॥ साग्नेः प्रेतस्य तु त्रिपक्षे प्रेतश्चेदाहिताग्निः स्यात्कर्तानग्निर्यदा भवेत्‌ सपिंडीकरणं तस्य कुर्यात्सद्दिने ध्रुवी
यकेइति सुमंतुक्तेः॥ मदनरत्ने पुलहरतोपि अनग्निस्तु यदा वीरस्त कुर्यात्तदाग्निही प्रेतश्चेदग्निमांस्तस्य त्रिपक्षे वै सपिंडनं द्वयोः साग्निके द्वादशाह
एव साग्निकस्तु यदा कर्तामृतश्चाग्निमान्भवेत्‌ द्वादशाहे तदा कार्यं सपिंडीकरणं पितुरिति तन्नैवोक्तेः॥ द्वयोरनग्नित्वे भविष्ये सपिंडीकरणं कुर्याद्य
जमानो ह्यनग्निमान्‌ अनाहिताग्नेः प्रेतस्य पूर्णे संवत्सरेपि सः द्वादशे हनि षष्ठ्यां त्रिपक्षे वा त्रिमासि वा एकादशोपत्रमासि मंगलस्य वा
पुपस्थितौ कात्यायन गोभिलौ पदरु वीर्याहराप्यती। तत्रवृद्धि दिने एवेति वाचस्पतिः॥ मदनरत्ने पुलस्त्यः॥ निरग्निकः सपिंडत्वं पितुर्मातु

निर्ण. त.

स्वधर्मिणः। पूर्णे संवत्सरे कुर्याद्द्वितीये दशमेऽपि वा। चतुर्विंशतिमते। सपिंडीकरणं चाब्दे संपूर्णेऽभ्युदयेऽपि वा। द्वादशाहे तु केषांचिन्मतं चैकादशे तथा। षष्ठी
चंद्रोदये बौधायनः। अथ सपिंडीकरणं त्रिपक्षे वा तृतीये वा मासि षष्ठे चैकादशे वा द्वादशे वा द्वादशाहे वैकादशेऽह्नि वेति। एतत्प्रक्रमे मासकार्यं द्वा
दशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि वा कुर्यान्मंत्रवर्ज्जं हि शूद्राणां द्वादशेऽह्नि संवत्सरांतरे यद्यधिमासो भवेत्तदा मासिकार्थं दिनमेकं च वर्धयेदिति। आशौचां
तं द्वादशस्वरूपमासिकानि तेष्वेवापकृष्य द्वादशाहे न पुनर्मासिकादीनि कृत्वा त्रयोदशेऽह्नि सपिंडनं कुर्यात्। अधिकमासे तु चतुर्दशेऽह्नि कुर्यात्।
अत्र साग्नेरनग्नेर्वोक्तकालाभावे त्रिपक्षादिसंवत्सरांता अनुकल्पा ज्ञेयाः। यद्यपि वृद्धिनिमित्तेनापकर्षो निरग्नेरेवोक्तस्तथापि साग्नावपि ज्ञे
यः। उक्तकालासंभवे वर्षांतादिगौणकालवद्वृद्धेरपि प्राप्तेः। वक्ष्यमाणगोभिलवचनात्। व्याघ्रः। आनंत्यात्कुलधर्माणां पुंसां चैवायुषः क्षयात्। अ
स्थितेश्च शरीरस्य द्वादशाहः प्रशस्यते। एतदाद्यौ चांतोपलक्षणं सर्वेषामेव वर्णानामाद्यौ चांते न पिंडनमिति निर्णयामृते कात्यायनोक्तेः। सर्वेषामिति
त्रैवर्णिकपरं। वृद्धमनुः। द्वादशाहानि विप्राणामाद्यौ चांते तु भूभुजां। वैश्यानां तु त्रिपक्षादौ [illegible] यथावास्यात्सपिंडनं। निर्णयामृते गोभिलः। द्वादशा
हादिकालेषु प्रमादादननुष्ठितं। सपिंडीकरणं कुर्यात्कालेषूत्तरभाविषु। रुद्रसाग्नेरुक्तकाले [illegible] तु गौणकालविधानार्थमिति मदनपारिजातः। मदन राम.
रत्नेऽप्येवं। ऋष्यशृंगः। सपिंडीकरणाद्ध्वमुक्तकाले न चेत्कृतं। रौद्रे हस्ते च रोहिण्यां मैत्रमेवा समाचरेत्। कालादर्शेऽपि। एकादशे द्वादशेऽह्नि त्रिपक्षे वा
[illegible] षष्ठे वैकादशे वाब्दसंपूर्णे वाप्युतागमे। सपिंडीकरणस्योक्ता अष्टौ कालाः प्रकीर्तिताः। तच्च पुत्रेसलिनान्यः कुर्यात्। आहिताग्निषोडशादत्वा न तु कुर्यात्। पिं
डनं प्रोषितावसिते पुत्रः कालादतिचिरादपीति वायवीयोक्तेः। षोडशश्राद्धानां वर्षाद्यूर्ध्वकालाभावे पितान्यदत्त्वा न कुर्यात्। किंत्वत्रैव तानियामि

कनिष्ठभ्रात्रादिना कृतानि [illegible]दसपिंडं तानत्रापि विधिवत्कार्याणि कारिका[illegible]निरापि ज्येष्ठस्यैवाधिकारः। ज्येष्ठेन तातस्मात्रे पृथ्वीभवनिम्नानवद्दशम
न्। अपरार्के प्रचेताः अपि। एकादश्याद्याः क्रमशो ज्येष्ठस्य विधिवत्क्रियाः। कुर्युर्नैकैकशः श्राद्धमादिकं तु पृथक् पृथक्। मरीचिः। सर्वेषां तु मतं
कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतं। द्रव्येण चाविभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत्। अंधादिरिक्ते ज्येष्ठे सति कनिष्ठानां मनधिकारा चौ। अतएवोक्तं पाप्रत्य
वायसमर्थं। आहिताग्निः कनिष्ठश्चेत्कुर्यादेव। अन्यथा पितृयज्ञासिद्धेः। एवमावश्यकवृद्धावपि कनिष्ठोऽन्यः सपिंडो वा कुर्यात्। भ्रा
तावा भ्रातृपुत्रो वा सपिंडः शिष्य एव च। सहपिंडक्रियां कृत्वा कुर्यादभ्युदयं ततः। यागोऽन्यकाम्यं यत्कर्म वत्सरात्प्रथमादृते तदा न मरणात्
ऋभुहारिते वचनं काम्यानां करणावश्यकेष्टापूर्तादेनापकार्ये। एतत्साधारणविकारस्थनाधिकाराहृताधिकारार्थं। अभ्युदयवचनं नांदी
श्राद्धनिमित्तकर्ममात्रपरमिति हेमाद्रिः। तेन प्रदेशांतरस्थे कनिष्ठः सपिंडनं विनैव वृद्धिं कृत्वा पुत्रसंस्कारं कुर्यादिति श्रीदत्तो। किंच
पत्नी ला भ्रातृपालिकः। महागुरौ प्रेतभूते वृद्धिकर्मणि युज्यते इति निषेधात्। भ्रातृस्य भ्रात्रादिः सपिंडनं कृत्वा तस्य मृकन्यादेरभ्युद
यं कुर्यात्। न तु स्वपुत्रसंस्कारे। संस्कार्यपितुः सपिंडनं विना वृद्धौ देवताभावादिति साह। तन्न। देवताप्रयुक्तापकर्षस्य निरस्तत्वात्
तत्र विदेशस्थेन ज्येष्ठेन पुनः कार्यं। पत्नीपत्नीत्वं कर्म प्रेतशाबविहाराद्गु। तथा यस्याधिकारे भ्रात्रा सपिंडीकरणात्पूर्वे देशांतरगतानां च
उत्राणां तु कथं भवेतु। कृत्वा तु वपनं कार्यं दशाहं नांदिकोदकं। ततः सपिंडीकरणं कुर्यादेकादशेऽहनि। द्वादशाहे न कर्तव्यमिति शाता
तपोऽब्रवीदिति वचनाच्च भिन्नः। पूर्ववचनेन च ———— चिंत्यं। स्वस्वार्थसार्धेतु विभक्तानाज्ञा द्विकामाश्च पुत्रात् तस्य सपिंडीकरणं तु युक्तमिति च
कं। अत्र दत्तकस्य तत्पुत्रो श्राद्धानां च विधिपः प्रामुक्तः। केचित्तु वृद्धिं विना ——— निष्ठस्य सपिंडनमाहुः। मातापित्रोर्दत्तः केचिज्ज्येष्ठभेदशांत

रस्थिते · कनिष्ठानपकर्तव्यं सपिंडीकरणं तत्रैव कार्यमिति स्मृते — तेवारो । पितेर्ज्येष्ठे पित्राचापि विनस्यति · षण्मासान्ने निवर्तेनन
दा कार्यं कनीयसा · संवर्तः । पुनः सपिंडीकरणं श्राद्धं पार्वणवच्चरेत् · अर्घ्यं — जनं नैवापि — संयोजनं न चेति · नेच यस्मात्न म्रक्षेत्
त्रोषिताचासितेपुत्र इत्या । द्विविरोधा न्योपेक्ष्याः । व्युत्क्रमप्रमृतौ तु हेमाद्रौ आह · मृते पितरि यस्याथ विद्यते च पितामहः । तेन देयास्त्र
यः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः तेभ्यश्च पैतृकः पिंडो नियोक्तव्यस्तु पूर्ववत् · मातर्यथ प्रमीतायां विद्यते च पितामही । प्रपितामहीपूर्व
र्वक्रमात्तत्राप्ययं विधिः । एवं प्रपितामहजीवने नदुहित्रादिभिरीर्यं · नरा हस्तु मुं तु । अप्यन्यामपि पिंडानामके मात्यसपिंडने · पितश्च
मप्युतप्रेतद्वितीयमेन्यवस्थितः । यत्तु व्युत्क्रमात्तु प्रमीतानां नैव कार्या सपिंडतेति तन्मातापित्रोर्मृतौ भिन्नविषयं · व्युत्क्रमेणाप्यतानां तु सपिं
डीकृतिरिष्यते · यस्मिन्नात्रा यस्य पिता भर्तानैष विधिः स्मृतः इति माधवीये स्कांदे से कैः । मदनरत्नादौ चैवं · अथ प्रपितामहादिभिः पितुः
सपिंडने कृते पितामहे मृते तस्य पिंडने सति पुत्र — नस हस्त्रतु: सपिंडनं कार्यमिति हेमाद्रिमतमाह · अन्यैरनेनाप्यन्यं नेपितामहे वा
पुत्रानरैरसंस्कृते यसंस्कृताभ्यामेव वा पितुः सपिंडनं कुर्यात् · असंस्कृतेनासंस्कृताया पूर्वैः पौत्रप्रपौत्रा त्रके । पितरं त्वसंस्कृत्यारि
ति अपमपक्षो वृत्तीदितिष्ठ दोगयरिशिष्टात् · असंस्कृतोदाहा यदितिकेचित् · असपिंडीकृताधिपतिमुनतं · अतएवोक्तं · नत्रैव ·
पापिष्ठमपिशुद्धं च शुद्धं पापकृता पिता · पितामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः । पापिष्ठमकृतसपिंडनं न तु पतितत्वादि · अभिशस्त
पतिभ्रूणघ्नः स्त्रियः श्राद्धिकारिणीर्न संस्कारादिति वैजवापोक्तेः पापकर्मिणोऽसंस्कृतेऽनानिग्नितेन यो केशोमुक्त निर्णयामृते · पूर्वयोः पु

त्रार्भो वे तु पौत्रः कुर्याद्वा पितामहः · पितुः प्रमासं च वर्षायामिन्छतिकेत्रेणकादशाहासकर्तव्यं श्राद्धं षोडशं · नैनत्सौत्रेण कर्म यं पुत्रवांश्च पितामहः ।
तुः सपिंडनं कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकमिति कात्यायनोक्तेः । अपरार्के भूकपायोप्येवं · नेन सपिंडनस्या नित्यता स्कृतसपिंडनयोरेव बाधकर्तुमे
केशाषिया रेबाने: परस्ताकृते सपिंडकरणे प्रेतः पार्वणभाग् भवेदिति हारीतविरोधश्च · के चित्तुमातरमा वे पितामहवार्षिकमुपपाद्यः । तत्त्राद्ध्रा
उक्तमिति नेममातः इच्छया पवन्नैव · पितृमहस्य चेद्यादेकोद्दिष्टेन पार्वणमिति वाचस्पतिप्रलगगोक्तं । अन्यार्थी योग पद्येत प्राधा
न्यात्पितुः सपिंडनं कृत्वा पूर्वयोः कुर्यात् · पितामहे मृते दशाहान्तः पितृमृतौ पितुः संस्कारं कृत्वा पितामहस्य पुनः सर्वमाचरेत् · द्व
ले दशाहे नेपं · अत्र मत्या पित्रा — तेनपौत्रोऽपि पितामहश्राद्धं प्रकांते पितृम्रतेनान दाशौचं चैवं ह न्नेव पौत्रः पितामहकर्म कुर्यात्संकां
तत्वादिति मदनपारिजातन पृथ्वीचंद्रे · यत्तु उत्तरालि — रोद्रोऽहृष्णी याम्यसायं पितृभेषु चाग्निभे · श्मश्रुकर्मसकं चवर्जं
येत्प्रेत कार्येष्वपि बुद्धिमानित्युदित सापिंडनप्रकरणेया — न्मुख्य कालेनिषिद्ध ऋक्षे सपिंडनापकर्षः सर्वकालेषु तद्बलेत द्वर्ज्यमेव
पूर्वोक्त काला प्राप्ता नित्यो दशाश्राद्धानि कार्याणीति । तिवाचस्पति मिश्राः । तत्र · अस्य परिभाषानेमवान्यात्सावकाक्शमपिस्ता
त · अस्यप्रेतमा अदेवत्यत्वाभावे · अथ पत्नी पूर्वजैः हेमाद्रौ बृहस्पतिः भर्तृगोत्रेण नाम्ना च मातुः कुर्यात्सपिंडनं · यत्तु
विष्णुः पितृगोत्रं — कृत्स्नं कुर्यात्कन्या गोत्रसंस्थितस्य पुराद्विविवाह तु पितृगोत्रेण धर्मविदिति तद्दृ — नपोक्तेः ।
चानेकवचनेषु — स्यात्सा मातामहेन वा स्याहोक्तेः तत्र व्यवस्था कामभवविषये नीचस्थिता पितामह्यामातुः कुर्यात्तु
पिंडनं · प्रमीनपितृकैः पित्रा नासि · पुत्रिक — पित्रा मातुः पित्रा · लोगाक्षिः पितामह्यादिभिः साधर्म्यात्तरं तु सपिंडनेन

पितरि ध्रियमाणे तु तेनैवोपगतेसति॰ शंखः॥ मा ---- डीकरणं कर्थं कार्यं ---- सुतैः। पितामह्यादिभिः सार्धं सपिंडीकरणं स्मृतं॰
येनकेनापिमातुः सपिंडीयत्र ---- ष्टकारो मातुश्राद्धस्य ---- अपितामह्य ---- हकार्यं॰ नारायणविष्टकाश्राद्धायां पञ्चतेहति॰
पितामह्यादिभिः सहैं मातुःश्राद्धं समाचरेदितिशातातपोक्तेः॥ अपुत्रायांतुवैदीनसिः॥ अपुत्रा ---- नाथां तुपतिःकुर्यात्
त्सपिंडनं॰ श्वश्र्वादिभिः सहैवास्याः सपिंडीकरणं भवेत्॰ यत्तुलघुहारितः॥ पुत्रेणैवतुकर्तव्यं सपिंडीकरणं स्त्रियाः॥ पु ---- पत
पुनात्वन्येभ्यातृपुत्रादयो पियेइति॰ यच्चमार्कंडेयपुराणे॰ सापिंडीकरणं स्त्रीणां पुत्राभावेन विद्यतेइति॰ तत्पुत्रपत्यभावे
वेतेपं॰ अत्रसपत्नीपुत्रो पितेयः॥ बह्वीनामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत्॰ सर्वास्तास्तेन पुत्रेण प्राहपुत्रवतीर्मनुरि
ति॰ मनुरकेरनतपरत्वात्॰ यत्तुशातातपः॥ स्त्रीणांपितारमातुरक नकार्यंसह पिंडना॰ पितुरेवसपिंडत्वं तस्याअपिकृतं भवे
दितितदशक्तपरं॰ केचिद्विद्वांसस्तमिविहेमाद्रिः॥ अन्वारोहणेतुभर्त्रैव ... पिंडनं॰ ... ---- पत्नी तेनसह पिंड
नं॰ अर्हतिस्वर्गवासं चयावत्भूतसंप्लवमिति शातातपोक्तेः॥ पत्या चैकेन कर्तव्यंसपिंडीकरणं स्त्रियाः॥ सामृता
पि ... कत्यंगतामंत्राद्ब लिवलैरिति यमोक्तेश्च॰ अत्रैक शब्दः पितामह्यादिपक्षनिवृत्यर्थः॥ पत्निपदं चेतरपरं॰ सपिंड
नसपार्वणोकोद्दिष्टरूपत्वादितिमाधवकल्पतरुमदनरत्नादयः॥ अन्येतुभर्त्रैवैकेनाकु॥ स्वेनभर्त्रा सहैवास्याः सपिंडीकरणं भवेदित्येकका
रश्रवणात्॰ पृथ्वीचंद्रोदयेपि विकल्पउक्तः ... इत्ययुक्तं॰ यदा ... माद्धिमेनेश्चोरेकः॥ पिंडस्तदावर्गेणसह॰ यदामाधवपृथ्वीचंद्रादिमते
तेष्वेकपिंडस्तदैकेन पार्वणं ... चैकेनेति॰ अनौमातापितुर्मसपिंडा ----

तेनैवपत्नीपिंडेन संयोज्यैकोद्दिष्टं तंपिंडद्वयं तु सितृ्ादिभिः संयोजयेत्॰ अंत्यपक्षएवयुक्तः॰ स्मृत्यर्थसारेतु अन्वारोहणे स्त्रियाः पृथक्सपिंडनं नास्ति
भु ... स्त्रिया अपिकृतं भवतीत्युक्तं तन्मतांतरमत्रैकः इदं ब्राह्मादिविवाहेषु ज्ञेयं॰ आसुरादिषु तु मत्तारोहणे ॥ शातातपः तन्मातामातामहा
सान्ध्रुवाश्राद्धसपि ---- आसुरादिविवाहेषु विन्नानामपि पितांभवेत्॰ मातामह्यामातुःपितामह्याः पातृपितामहेयोज्य॰ त्रर्मसंवस्तरकृते॰ मा
तामहामहेनहृदित्याहभगवान्शिवः॰ इदमासुरादिपरंचोक्तंप्राकू॰ हेमाद्रिस्तुब्राह्मादिष्वपि सवेदेशाचारादिकल्पमाह॰ अतएवगुर्जरेषु को
किलमतानुसारिणां मातामहएवमातामहइति श्राद्धेप्रयोगः॰ सापिंडनं दृश्यते॰ हेमाद्रावा ... बोपिकाठकस्यापपापुत्री॰ अ ---- संजयजीवनः
पुत्रास्तेन्यकुर्वंत्येतएवं नारदीमिनासती॰ यदिपविज्ञलेख रामानामहेनमाद्य॰ सपिंड्योपिता श्राद्धं तन्मातृश्राद्धं नित्यमि ---- मत्रवाहश्राद्धे
ऽहोगपरिशिष्टे॰ पत्न्याः पितृस्यसत्त्वे तु श्राद्धदानमुपक्रमेदितितन्नेमाहेषयमेव॰ नपाकुत्सके मायाजमाचारं चरेबुधइत्युक्तेः॰ अस्य द्वाव
पवादमाहतत्रैवच्यवप्रपात॰ कुर्यान्मातामहश्राद्धं सर्वदामातृपूर्वकं॰ विधिज्ञोविधिमास्थाय दृष्टोमातामह हारितः॰ केचित्तत्पुत्रिकापुत्र
स्माकुः॰ पत्युः सापिंड्यवोगात्॥ सर्वासावेस्व यंपत्न्यःस्व सर्तृणाममंत्रकं॰ सपिंडीकरणं कुर्युस्ततः पार्वणमेवचेति॰ यत्तुवचनं॰ अपुत्रस्यप
रेतस्यनैवकुर्यात्सापिंडनामिति॰ यच्चापस्तंबः अपुत्रायम्रता॰ केचित्पुरुषावा स्त्रियोपिवा तेषांसापिंडनाभावादेकोद्दिष्टं नपार्वणमिति॰ तत्सु
---- तत्पुत्रो ---- पित्रपासापर्यमितिमाधवः सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोद्दिष्टं विधीयते॰ अपुत्राणां चसर्वेषामपत्नीनां तथैवचेति हेमाद्रौ
---- अत्रैवसोक्तं ---- न्येतुहि विधवचाकादर्शनादिकल्यमाहुः स्मृत्यर्थसारेपि॰ ब्रह्मचारिणामनपत्न्यानां चसापिंडनं नास्तितेषां सदैको

नि·र्ण·त·

———यतानां —— —— नास्तिकिंत्वेकोद्दिष्टरोद्धपार्वणंकार्यंतत्रापात्रदैवतैः एकोद्दिष्टादीनांतदपिनेत्युक्तंप्राक्‌· इदंग्रहणात्पूर्वमतोऽनुरा
हादित्य —— नंसर्वकार्यमितिभट्टचरणाः सपिंडनविधिमाहवैजवापः समानसंवत्सरेरत्नायुद्दपात्राणिप्रयुनक्येकंप्रेतायत्रीणिपि —— प्रेतपा
त्रंपितृपात्रेष्वासिंचयेतियेसमानाइतिद्वाभ्याभिचांपिंडेयाभिमर्शनिएषवानुगः प्रेतःपितरस्तेरहोमितः शिवंभवतुशेषाणांमायुताना
चिरंजीवनः समानीवः संगछध्वं संवदध्वमितिदे यद्यपितत्रापिदैवरहितमेकार्घैकपवित्रकं नेवाग्नौकरणंनचात्रतआवाहनचाभिनंत
मितिमार्कंडेयेनोक्तं· तथापिसपिंडीकरणंश्राद्धंदैवपूर्वंनियोजयेदित्यादिवचनात्पार्वणवत्कल्प्यः प्रेतांशेचावाहनं अत्रकामकालौविश्वेदेवावित्युक्तंप्रा
क्‌· मैत्रायणीयपरिशिष्टे· पित्र्यविप्रकरेहेम· साग्नेरग्निपात्रवेदिह· पितृगोभिलः अनुक्तकालेष्वपिपितृव्युत्क्रमेणामन्त्रणापि आमेनवापिसपिंडं
——— स्वावापित्रकस्मयोरिति· तदापिहि मातापितृभिन्नपरं· आपन्नोपिनकुर्वीत श्राद्धमामेकदाचिदग्निरिति वचनोक्तेः· कामधेनौ· सपिंडीकर
णंयावत्प्रेतश्राद्धानुषोडश कं पक्वान्नेनैवकर्तव्यंसामिषेणाद्विजातिभिः विश्वप्रकाशे· प्रेतःसपिंडनादूर्ध्वंपितृलोकंतुगच्छति· कुर्यात्तस्यतुपा
येयंद्वितीयेह्नि सपिंडनात्‌· स्मृत्यर्थसारोप्येवं· ततोऽवृद्धिं कुर्यात्‌· एतन्मलमासेपिकार्यं· अधिमासेनकर्तव्यंश्राद्धमाब्दिकंयतस्तथा· तथैव
मयंयत्कर्मवत्सरात्प्रथमादृते· इति हेमाद्रौहारीतोक्तेः· इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौसपिंडीकरणं· अथप्रथमाब्दनिषिद्धानि

श्रीमेरोः

हेमाद्रौ [illegible] स्नानंचैवमहादानंस्वाध्या —— ग्नितर्पणं· प्रथमेब्देनकुर्वीतमहागुरुनिपातने· अग्नितर्पणंलक्षहोमादिनत्वाधानं· तत्रप्रथ
मनाश्सवत्सरेव· तदाहहेमाद्रौवृद्धमनुः पितुःसपिंड —— रणंवार्षिकेमृतवासरे· आधानाद्यपसंप्राप्तानैवप्राग्वत्सरात्‌· आदिपदंद
हाद्वृद्धिनिमित्तकर्मपरं दिवोदासीयेमहालयपिंडन्यनन —— —— संवत्सरेव संवत्सरेनकुर्वीतमहागुरुनिपातने· गौडनिबंधेताभावः

सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रेतःपार्वणभुग्भवेत्‌· वृद्धिश्राद्धेपूर्वयोग्यश्च —— स्वधाभुक्सद्भवेत्‌· सपिंडनाभावेनाधिकारीत्यर्थः गृहस्थः
सपिं[illegible]मीत्यर्थः अतएवप्रेतकर्माण्यनिवर्त्यचरेन्नाभ्युदयिकीं आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेदितिज्योतिषेउक्तं· माधवीये
देवलः प्रमीतौपितरौयस्यदेहस्तस्याशुचिर्भवेत्‌· नदैवंनापिवापित्र्यंयावत्पूर्णोनवत्सरः· इदंवर्षेतत्सपिंडनपरं· तथैवकाम्यंय
त्कर्मवत्सरात्प्रथमादृते इतिलघुहारीतापिकवाक्यत्वात्‌· वृद्धिनिमित्तापकर्षेतुवर्षमध्येपिकाम्यादिस्त —— वेतिगौडाःपित्र्यंस
पिंडनं· अतएवलौगाक्षिः अन्येषांप्रेतकार्याणिमहागुरुनिपातिते कुर्यात्संव[illegible]वाकुश्राद्धमेकंतुवर्जयेत्‌· दाहा —— येदूरा
हान्नकार्यं· तत्रचोत्तरांतस्याप्रतिबंधकत्वात्‌· आद्यश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनीत्युक्तेश्च· एकंसपिंडनं पत्न्याद्यैत्वप
वादमाहऋष्यशृंगः पत्न्याःपुत्रस्यतत्पुत्रभ्रात्रोस्तत्तनयस्यच· स्नुषायाश्वशुरस्यापिवर्जोभ्यसंघातमरणंयदि· अर्वागब्दान्मातृपि
तृपूर्वंसापिंड्यमाचरेत्‌· लौगाक्षिः पत्न्यालीपुत्रस्तपापौत्रोभ्रातातत्सुतएवच का अपि· पितरौचयदेकस्मिन् [illegible] स्त्रियेरन्वासरेतदा
आद्यमेकादशेकुर्यात्त्रिपक्षेतुसपिंडनं धवलनिबंधे· महागुरुनिपातेतु —— —— यथाविधिः कुर्यात्संवत्सरादर्वागेकोद्दिष्टानपार्व
यां· स्मृतु मातापितृपात्राना भार्यापुत्रस्तथास्नुषा· एवा —— —— चरेच्छ्राद्ध —— स्य —— —— —— पिसापिंडनपरंपितुर्मरणावन्यस्य
श्राद्धनची हत्यर्थः शुद्धिदेवलः अन्नश्राद्धपरान्नंगंधमाल्यंचमेपुनर्वर्जयेत्‌ गुरु —— तु —— —— —— रः शुद्धितत्वेदेवलः महागुरुनि
पातेतुकाम्यंकिंचिन्नचाचरेत्‌· आर्त्विज्यंब्रह्मचर्यंचश्राद्धंदेवक्रियांतथा· नरेत्सदि —— —— —— —— —— —— पीमित्यन्ये हेमाद्रौ

भविष्ये गयाश्राद्धं मृतानां तु पर्वते विप्रशास्थने त्रिस्थलीसेतौ ईंगारूडे तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धमन्य — — — — — — महागुरु
निपातेषु इहसपिंडनाभावे इ कुमारोसपिंडनापकर्षक्रम ध्योपिद्रादिकार्यमेव पितुःसपिंडमं कृत्वा कुर्यान्मासा — — कमित्ति बंदोगपरिशि
ष्टात् सपिंडीकरणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभुक्स्तुवे हिनिमात्स्यात् · ततः प्रभृतिवैश्वेन पितृसामान्यमश्नुते पिंडनोपितृलोके — — श्राद्धं समनंतेः
निहारीतापीति श्लपाणिः यजुःकातीयं · सपिंडीकरणादूर्ध्वं नरयाप्तानिमासिकं एकोद्दिष्टविधानेन रपार्ष्णियाहरोपेन कर्तीति तदेको
द्दिष्टविधिनाद्यादित्यन्वयः तुर्यपादे पार्वणे पोरेकव्यंड· तथा · अस्थिक्षेपे गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकं · प्रथमेब्दे न कुर्वीत तथैव पि
तुःसपिंडनं · अस्यापवादः अस्थिक्षेपं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकं प्रथमेपि कुर्वीत यदि स्यात् वृद्धिकं मान्तकः पतितानां गयायां वि
शेषो वास्ते · क्रियते पतितानां च गते संवत्सरे क्वचित् देशधर्मप्रमाणत्वाद्गयश्राद्धं स्वबंधुभिः अथ विधानानि · तत्र पंचकमृते
मदनरत्ने गारुडे आहीकृत्वाधनिषाधमेतन्नक्षत्र — — रेवत्यंतं सदाद्दृष्यमशुभं दाहकर्मणि शवस्य तु समीपे तु क्षेप्यास्तथा पुत्र
जास्तदा दर्भमयास्तच्चत्वारः ऋक्षमंत्राभिमंत्रिताः ततो दाहः प्रकर्तव्यस्तै[illegible]सु — — केसर· मृतकांते ततः पुत्रैः कार्यं शांति
कपौष्टिकं · पंचकेषु मृतो यो वै न गतिं लभते नरः तिलां श्चैव हिरण्यं च मधुहिरण्यघृतं दहेत · क्रियानिबंधे · भाजनोपानहौ छत्रं
हेममुद्रा[illegible]वाससी दक्षिणा दीयते विप्रे सर्वपातकमोचनी · मदनरत्ने मार्ग्ये · वसिष्ठ दामिनीनां स्याद्गुणुभौ मद्दरनेष्वरेः त्रिपादर्क्षम
संयोगो द्विपाद्योगो द्विपुष्कर योगे तु मृति मेत्यन्न राघवे · दहनं मरणे वृद्धौ त्रिगुणं स्यात्त्रिपुष्करे · एवं नत्र्यप्येचमपश्चात् दोषा
पत्तितेपि तिलप्रदेय एवं वापिरा[illegible] — येतः · श्रेष्ठे तु पौर्णिधाया कृत्यं दाहं [illegible]प्रयेसैतकोपरि · तद्दाहमंत्रमाह बोधायनः अस्मात्त्वमिति मंत्रेणाति

तिलापि संप्रदाहयेत · द्विति[illegible] कपोर्दोपमि — — हु हु बंपोहति · नातस्यो [illegible]गानि दहसमंततो नेरऋभांस वेत · ततस्य दाहे कर्तव्योपि च ताचा
ततषु ततषु · अपवातोदिन कुर्याद्दाहस्तु विधिपूर्वकं वा — — पंचकजीवामता यारिक पंचन · त्रिपुष्करयाम्य सेवा कुर्यात् जान्मारे इहं ततानिषि
[illegible]तस्यां नारायणविधानं समुदीयते · दर्भाणां प्रथमाः कार्याः पंचाणां मृतवे — — ताः यज्ञोपवीतेनानुलिमालाभिः मदनावर्दहेत · प्रेतदाहे प्रेतसरव:
प्रेतपप्रेतभूमिपः प्रेतहर्ता पंचमस्तु नामान्येतानि चक्रमात् · प्रेतयानं मार्गपुष्पं — — पित्ता · प्रथमा शिरसि · द्वितीया नेत्रयोः तृतीया
वामकुक्षौ चतुर्थी नाभौ · पंचमी पादयोर्न्यस्य तदुपरिनामयोक्त घृतेन दृश्यताः [illegible]ायताम · स्वक्रमिति यं सप्त्यं कृत्वा स्वान्य
दुतोहिनी दाने तथा · मृतकांते ततः पुत्रः कुर्याच्छांतिकपौष्टिकं · मांस्यपात्रस्थितं तेलं · वीक्ष्य दद्याद्द्विजन्मने · ब्रह्माविष्णुमहेन्द्रादवरुणाद्यो
तयेतः माषमुद्गयव व्रीहि त्रिपंगवादिकयवाज्ये · स्वर्णदानं रुद्रजाप्यं लक्षहोमादिकादिकं चेत् · गोभूदानं षडंशेन कुर्याद्दोषोपशांतये ·
— — — — — तत्कर्मतर्पणं तत्र · स्वादितान्मुखं · प्रास्या दुःखमितत्रयपंचकुलनेद्हवपामिति · ततो निर्हरणं कुर्याद्विषमाग्निविधिःस्मृतः · इतरो निरव
निरवने देवजलेवाप्रतिपादयेत · त्रिपाद्दृष्यमृते तत्र हिरण्यशकलं मुखे · तस्याप्रिहमयं कुर्यात् पुरुषत्रितयं ततः होमं प्रतिमुखं कुर्यात्तेपावकु
वपामिति कनकं हीरकं नीलं पुष्पं प्रवालं च मौक्तिकं · पंचरत्नमिदं प्रोक्तं ऋषिभिः पूर्वदर्शिभिः रत्नानां चाप्यभावे तु स्वर्णं कर्षार्धमेव वा
करणं स्यादप्यभावे तु आज्यं तत्र विनिक्षिपेत · तथा एकार्धं तिपुलं काम्यं नदर्धं तदर्धकं न चपट्रैचेफकं वापि दद्याद्दिपाप्यशक्तितः
तथान्यत्र · स्वगृह्योक्तविधानेन कृत्वाग्नेः स्थापनं ततः अन्वाधानं निर्वपणं — — — — — — यधर्मराजाय मृत्यवेंतकाय

नि॰ र्ण॰ सिं॰

पत्वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । औदुंबराय दध्नाय नीलाय परमे —— कोदरा —— त्रा —— तेषां विधिनार्पणं कृ
त्वा एकैकमाहुतिं हुनेत् । कृष्णां गां कृष्णवत्सां च हेमनिष्कसमन्वितां दद्याद्विप्राय यमो नामायं प्रीतोऽस्त —— —— रथात्प
राकेः पुनर्वसुज्ञाराविषाकृत्तिको नर भफाल्गुन । पूर्वासाढा विशाखा च त्वयमनात्रिपादृक्षं मयूरचित्रे गर्गः मतः त्वा —— न उपनी
गृहयस्य प्रविष्ठासोऽनिष्टे दयकरस्तु ते । अग्निरात्म्यके मायातिहृत ददाहि परिग्रहः तत्राशौचं प्रवक्ष्यामि धर्म —— यथा रुणाघु
ताकृनामग्ने दुंचामुरववुधः औदुंबरीणो विधिवत्तान्न शांतिः कृतमेघेन । सावित्र्या दशसहस्रेण क्षीरस्रोतिं च कायेत् । कपिलादि
—— दृतांते भ्रारिहितिया । अपब्रह्मचारिम्नतो शौनकः । ब्रह्मचारिम्नतोरीतिं कपयामि समासतः । तत्रावकीर्णदोषस्य प्रायश्चित्तं
प्रशांतये । द्वाहरावृष ३ वं वाच्यं बंधं त्यापवावरेत् । स्नानको ब्रह्मचारी च निपतं प्राप्नुयाद्यदि । संयोज्य चाके विधिना संयोज्याग्नौ
ततःपरं देशकालौ स्मृत्वामुकगोत्रामुकनाम्नाम्नस्य ब्रह्मचारिणो व्रतविसर्गं करिष्ये इत्युक्त्वा हेम्ना नांदीश्राद्धं कृत्वाग्निप्रतिष्ठा
घापारं तेवतस्म तभि व्याहृतिभिरग्नये व्रतपतये न —— नानुध्यानफलसंपादनाय विश्वेत्यादेवस्य चाज्यं कृत्वा स्विष्टकृद्धोमादि
समाप्य पुनर्देशकालौ स्मृत्वा कृविवाहं करिष्ये इत्युक्त्वा हेम्ना नांदीश्राद्धं —— कृत्वा स्वगृह्यवचहरियालिस्थापीत समेव स्त्रयु
न चावेष्याग्निं प्रतिष्ठाप्य यातीतेऽग्नेर्बृहस्पतये विवाहविधियोजकाय चय स्मैव कामं कामायति कामायव्याहृतिभिश्चाज्यं हुत्वा ॥ श्रीरामः
स्विष्टकृदादि समाप्य केनापवा —— रावचरेत् । विधानमालायां । यथाकुर्वे ब्रह्मचारी निर्वनं प्राप्नुयाद्यदि —— क्षयमाप्नोति सो
पिंडुगतिमाप्नुयात् । मृतस्य म्रियमाणस्य षडब्दं तत्मादिशेत् । त्रिंशद्धस्तो ब्रह्मचारिण्यादधात्कापीले कान्तदात् । हस्तमात्रा कर्पा
मा —— दद्याद्धस्माजिनादि च । पादुकाच्छत्रमाल्यानि गोपीचंदनमेव च । मणिप्रवालमालाश्च पुस्तकादि समर्पयेत् । एवं कृते विधाने

न विघ्न कोऽपि न जायेत अत्र मूलं चिंत्यं कुष्ठ —— मृतोतु यमः मृतस्य कुष्ठिनो देहं निखनेद्दोषभूमिषु । शतरात्रेण यासश्चाद्धृत्यान्यत्र
नं रहेत् । न गंगायां प्लवनं कार्यं निक्षिपेया —— —— तो षडब्दव्रतपूर्वेण विधिनात्यं कर्तुं चरेत् । ततोऽस्थिसंचयं तस्य गंगायां प्रक्षिपेत्सुधीः
मासि मासि ततः कुर्यान्मासिश्राद्धानि पार्वणात् । इत्येतत् कुष्ठकुष्ठिमरतो —— कथितं शास्त्रकोविदैः । रुद्रमतेऽसरिषेः । शृणुकु
छगणां विन उत्तरोत्तरतो गुरुः । विवर्णिका तु दद्रुश्च चर्माचर्वीय स्त्रीयकः । विकर्त्तुं व्रणताम्रौ च कुष्ठ मृतः —— थाद्धकमित्यलं । मतेन
प्रापयेन्न पुंमणवा तरुमूलके । न पिंडं नोदकं कार्यं न च दानक्रियां चरेत् । षण्मासीयं त्रिमासीयं मृतः कुष्ठी कदाचन । यदि —— मागरेदाहयेत्
चांद्रायणं च । अकृतप्रायश्चित्त कुष्ठ्यादिदाहे त्वयं प्रायश्चित्तं अत एव कुनख्यादि रियस्कुष्ठिनोपि द्वादशाब्दं तत्र ल्पप्रोक्तं —— मरणे
न मानावात्र मुक्ते कार्मे । क्रियाहीनस्य मूर्कस्य महारोहणस्य च नेति । यथा वरणस्याद्भुमेरणातमशौचं । मुहारोगात्ते । वातया भस्मरी कुष्ठ —— दर
भगंदराः अर्शासि ग्रहणी त्येष्ट महारोगाः प्रकीर्तिताः इति । रजस्वलायास्तु दुष्टत्वात् तत्र रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारादीनि नाचरेत् ॥ पौत्रराशो
स्नानांतार्धर्मेण दाहयेत् । अतः प्रक्षाल्य काष्ठवद् भावयाहो धर्मेण च । संकटेनुमरन तत्रैस्मत्येनरे । आशौचे तु न तिष्ठेत् दाहयेद्दतरापि रजस्वलानु
पेन स्नापयित्वा तु मंत्रतः आपोहिष्ठेति त्रिसृभिर्हिरण्यवर्णा इति सृभिः पवमानानुवाकेन यद्देवीति दशभिः तनोम त्पवित्रेण गोमूत्रेण
पञ्चद्विता स्नापयित्वान्य —— —— वधर्मतः तदाहादिकं ततः कुर्यात्प्रजापतिवचो यथा पाये मदूपी वेद्यमपोऽस्मसा ॥ इति मिताक्षरायां पंच
भिःस्नापयित्वा तु गव्यैः —— —— —— —— —— तां कृत्वा दाहयेद्विधिपूर्वकं । गृहकारिकायां अंतरितमतायां तं मक्रावष्कृत्य समाहृतः उद
क्यास्त्रैकानारी चरत्रांद्रायणत्रयं —— —— —— —— चरशतरर्पादिकैः संख्याप्य भस्मगोमयमत्कु —— दकपंचगव्याकृदुदो काराप्ते हि

ऽनिपावमानीभिः संस्नाप्यान्यवस्त्रैर्धृत्वा दहेत् -- -- माबौधायनः उदक्यासूतिकामृत्यौ नेरे चांद्रायणत्रयं भवति · सूति
कायास्तु मिताक्षरायां · सूतिकायां मृतायां तु कथं कुर्वं -- -- रूप यत्पंचगव्यं क्षिपेत्ततः पुण्यमन्त्रैरपि मन्त्र्याप्यो चा
शाशुद्धिं लभेत्ततः तेनैव स्नापयित्वा तु कुर्यात् यथाविधिः प्रा -- -- नो विशेषः सूतिका तु यदा साध्वी विस्ताना मरणं गता ·
त्रिवर्षपूर्णपर्यंतं रुद्रकृच्छ्रेण सर्वदा सूतिका तु यदा नारी रजसा तु परिप्लुता प्रि -- -- मा नारी द्विवर्षं कृच्छ्रमाचरेत् · इदं द्विनी यमहे ·
सूतिका तु यदा साध्वी विस्ताना मरणं गता · त्रिषष्ठनवदिना दर्वागकालेन विरुद्धानि ॐ ध्वंति सूतिका तु यदा नारी प्राणांश्चोपपूरिश्य जेत् ·
मासमेकावधि यावत् त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ ॥ गर्भ ॥ गर्भिणीमृतौ तु मदनरत्ने शौनकः गर्भिण्युदक्यासंस्कारं निशुब्रूसंस्कार
मेव च · प्रवक्ष्यामि समासेन तु शौनकोहं द्विजन्मनां गर्भिणीमरणे प्राप्ते गोमूत्रेण जलैः सह · आपो हिष्ठादिभिर्मंत्रैः प्रोक्ष्य पात्रौ स्मशानं प्रेतं
श्मशानेन नीत्वा पोद्धिख्यारुदन्तः पुत्रमायज्जीवस्य लनं दत्त्वा कुनायतुः यत्नेस्तनः शशायस्पृशाशच्च धर्मे पदादाहयत् · नत्रवधूदग्नीनिम
न्यामृताया दक्षिणपार्श्वे स्तरेनिधाय स्य तस्या नाभिरं प्रा सव्यमुदरं वणुं गुलौ हिरण्यगर्भः समवर्त्ततमिति छित्वा गर्तस्थ्येव प्राणां स्तं प्रक्षाल्यानिरव
नेत्स्यजीवनजीवत्त्वं मम पुत्रके ... त्रियेत्वेति पंचभिः स्नापयित्वा हिरण्यमंत [illegible] मानि धाय चारात्तेभिरभिमंत्र्य यत्नस्तनः शशा
यदितिस्तनं पाययित्वा भुग्नामेभ्यामय · दरुख्केरनायुधायेति पंचाहुतीर्हुत्वा प्राणाय स्वाहा पृथिव्यै स्वाहेत्यनुक्रमाभ्यां व्याहृत्या चाज्यं
हुत्वा [illegible] मुदरं सूत्रेण -- घृतेनावलिप्य ब्राह्मणायेति तिलानां भूमिं दद्यात् हृदयपोक्तेन कल्पेन दहेत् · बौधायनेन तु शतायुधायेति पंचमो हो
नं तं संयासायायायासविधासायसंयासायोधासायाव्यासाया अत्र शौनकायत्तपतन पत्यै ब्रह्महत्यायै सर्वस्य इति स्वाहांन राकृतयोपाधिकाद्या ग
सकारिकायां

श्रीरामः

यदा गर्भवती नारी सशल्या संस्थिता भवेत् कुक्षिं भित्वा न तत् -- -- सगर्भं दहेनेतस्या वर्णज्येष्ठवधपातकं प्रायश्चित्तं च
रित्वा तु शुद्ध्यति पापकारिणः दग्ध्वा तु गर्भसंयुक्तां चिरवं कृच्छ्रमाचरेत् अथान्वारोहणं स्त्रीणामात्मनो भर्तुरेव च सर्वपापक्ष
यकरं निरयोत्तारणाय च अनेकस्वर्गफलदं मुक्तिदं च तथैव च जन्मांतरे च सौभाग्यधनपुत्रादिरहितं देशकालौ स्मृत्वा अरुंधती
समाचारत्वस्वर्गलोके महीयमानत्वमनुष्यलोकसमसंख्याब्दावच्छिन्नस्वर्गवासभर्तृसहितत्वचतुर्दशेंद्रावच्छिन्नकालिककीडमा
नत्वमातृपितृश्वशुरकुलत्रयपूतत्वब्रह्मघ्नमित्रघ्नकृतघ्नपतिपूतत्वमत्यविरयोगकामा भर्त्रा ज्वलितचितारोहणं करिष्ये अ
नुगमने तु फलं मुक्तिः अन्वारोहणं करिष्ये इत्युक्त्वा हरिद्राकुंकुमांजनादियुतशूर्पाणि सुवासिनीभ्यो दद्यात् मंत्रस्तु लक्ष्मीनाराय
णो देवो बलसत्वगुणाश्रयः गाढसत्वं शरीरे मे ददात्वाशूर्पदानेः परितोषितः सोपस्कराणि शूर्पाणि वायनेः सपुतानि च लक्ष्मीनाराय
णप्रीत्यै सत्वकामा ददाम्यहं अग्नेः समीपमागत्य पंचरत्नानि पल्लवे नीलांजनं तथा बध्वा मुखे मुक्ताफलं न्यसेत् ततोग्निं प्रार्थनं
कृत्वा मंत्रेणानेन निश्चितं स्वाहासंश्लेषनिर्विण्णशर्वगोत्र हुताशन सत्वमार्गप्रदानेन नय मां पत्युरंतिकं ततोग्नावाज्येनाग्न

य तजोधिपतये विघ्ने वेसत्वाधिपतये कालाय धर्माधिपतये पृथिव्यै लोकाधिपतये ऽद्भ्यो रसाधिपात्रीभ्यः वायवे बलाधिपतये काशाय सर्वा
धिपतये कालाय धर्माधिपात्रे ऽद्भ्यः सर्वसाक्षिणीभ्यः ब्रह्मणे वेदाधिपतये रुद्राय श्मशानाधिपतये वहुत्वाग्निं प्रदक्षिणी कृत्य दर्पसमुपलाव
संपूज्य पुष्पांजलिं गृहीत्वाग्निं प्रार्थयेत् । त्वमग्ने सर्वभूतानामंतश्चरसि साक्षिवत् त्वमेव देव जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः अनुगच्छा
मि भर्तारं वैधव्यभयपीडिता सत्यमार्गप्रदानेन नयमां भर्तुरंतिकं मंत्रमुच्चार्य त्वनेकैः प्रविशेच्च हुताशनं गौडास्तु इमा नारीरविधवा इति इ
माः पतिव्रताः पुण्याः स्त्रियो पापाः सुशोभनाः सदेभर्तृशरीरेण संविशंतु विभावसुं इति च विप्रः पठेदिसाकुः कातरे तु पुरे प्रेतां तरस्तु तां देवरः शिष्यो
वा उदीर्ष्व इति द्वाभ्यामुत्थापयेत् एतन्मसिम्नामिताक्षरादो नेयः पृथिवीचंद्रोदयस्कांदे अनुव्रजंती भर्तारं गृहात्पितृवनं मुदा पदे पदे श्व
मेधस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं यत्वंगिराः या स्त्री ब्राह्मणजातीया मृतं पतिमनुव्रजेत् सा स्वर्गमात्मघातेन नात्मानं न पतिं नयेदिति यच्च व्या
घ्रपात् म्रियते या समं भर्त्रा ब्राह्मणी शोककर्षिता न ब्रह्मगतिमाप्नोति मरणादात्मघातिनीति तत्र पृथक्चितिं समारुह्य न विप्रा गंतुमर्ह
तीति अत्यासां चैव नारीणां स्त्रीधर्मोयं परः स्मृत इत्यस्यानंतरोक्तेः पृथक्चितिस्तु क्षत्रियादिपरा तद्विधिश्रुतेः देशांतरमृतपत्नीसा
ध्वी तत्पादुकाद्वयं निधायोरसि संशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसं ऋग्वेदवादात् साध्वी स्त्री न भवेदात्मघातिनी अहाशौचे निवृत्ते तु श्राद्धं

प्राप्नोति शास्त्रवत् इमा नारीरविधवा इति ऋग्वेदवादः अहाशौचमन्वारोहणपरमिति स्मार्ताः निषेधवाक्यानि प्रायश्चित्तार्थमित्यनेन वा सहग
मन x x पुराणीसाकुः अस्थिदोरपलाशादर्वा न पृथक्चितिदोषः अंगत्वेन स्थानपत्यावा शरीरतुल्यत्वात् यच्च ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा मि
त्रघ्नो वा भवेत्पतिः पुनात्यविधवा नारी तमादाय मृता तु या इति हारीतीयं तस्य ततदाहादि निषेधेन सहगमनस्य दूरापास्तत्वादर्थवादमात्रमिति पृथ्वी
चंद्रः जन्मांतराय पापवतः सहमरणेनोद्धार इति स्मार्तगौडाः शुद्धितत्त्वे व्यासः दिनैकमन्यदेशस्था साध्वी चेत्कृतनिश्चया न दह्येत्तावदभिनं तस्या या
वदागमनं भवेत् तत्रैव भविष्ये तृतीयेह्नि उदक्यायां मृते भर्तरि वै द्विजाः तस्यास्तु मरणार्थाय स्थापयेदेकरात्रकं एकां चितां समासाद्य भर्तारं यानुगच्छ
ति तद्भर्तुर्यः क्रियाकर्ता स तस्यास्त्रक्रियां चरेत् एतद्दशाहांतं यश्चाग्निदाता प्रेतस्य पिंडं दद्यात्स एव हि इति वायवीयोक्तेः आपस्तंबः चिति
भ्रष्टा तु या नारी मोहाद्विचलिता भवेत् प्राजापत्येन शुध्येत तस्मा हि पापकर्मणः तथा अन्वारोहेकृते पत्न्याः पृथक्पिंडो स्तिलांजलीन् पृ
थक्छीलेन कुर्वीत दद्यादेवं शितिं तथा अन्यत्राप्युक्तं इदं गर्भिणी बालापत्या सूतिका रजस्वला व्यभिचारिणी भिन्नकार्या स्वैरिणी नापतितानां
चैवाधितां नास्तिपत्याग्निसंवेश्यपति तौ ह्रितथाकुसाविति मदनरत्ने स्मृतिसंग्रहोक्तेर्बृहस्पतिः बालसंवर्धनं मुक्त्वा बा x x सूतिकानां x लापत्या
न गच्छति व्रतोपवासनियता रक्षेत्कुंभे च गर्भिणी तृतीयपादे रजस्वला सूतिका चेति पृथ्वीचंद्रोदये गौडीय शुद्धितत्त्वे च पाठः तत्रैव बृहन्ना

रदीयेपि बालापत्याश्चगर्भिण्याश्चादृष्टर्तवस्तथा रजस्वलाराजसुतेनारोहंतिचितांसुतइति अत्रिः पतिव्रतासंप्रदीप्तंप्रविशेद्या हुताशनंमितिभा
रताद्दग्वेदात् साध्वीस्त्रीतिश्रावलाञ्च पतिव्रतानामेवाधिकारोनदुर्वृत्तानां यत्तु अवमत्यचयाःपूर्वंपतिंदुष्टेनचेतसा वर्त्ततेयाश्चसततंभर्तृणांप्रति
कूलतः तत्रानुमरणंकालेयाःकुर्वंतितथाविधाः कामात्क्रोधात्भयान्मोहात्सर्वाएवाभवस्कृतेतिभारते तत्कैमुतिकन्यायेनस्तावकमितिपृथ्वी
चंद्रेः ब्राह्मण्याएकचितिरेवनपृथक्चितिः क्षत्रियादीनांपृथगेकावेतिकल्पतरुरत्नाकरमदनपारिजातादयः शुद्धिचिंतामणौचैवं तत्रान्वारो
हणेभर्त्राशौचमध्यतदूर्ध्वंवाकृतेत्रिरात्रमध्यएवदशपिंडाः सहगमनेतु भर्त्राशौचेतुल्यमाशौचंपिंडदानंच अन्वितायाःप्रदातव्यादशपिंडा
न्वारोहणेतु साम्यशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयतइतिशुद्धितत्वेशूलपाणौचैवंपैठीनसिस्मृतेः संश्चितंपतिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताश
नं तस्याःपिंडादिकंदेयंक्रमशःपतिपिंडवदितिजनकशूलपाणिः शुद्धितत्वेधृतत्र्यक्षेपकेश्च अन्यत्वाशुक्तं पदानुरजस्वलाकाचिम्मतेप
श्चादेशकालवशात्तदेवानुगच्छतिनशुद्धिंप्रतीक्षतेतत्रविधिः देवयाज्ञिकनिबंधे यदास्त्रियामुदक्यायांपतिःप्राणान्समुत्सृजेत् द्रोणमे
कंतंडुलानामवहन्याद्विशुद्धये मुसलाघातैस्तदस्पृक्स्रवतेयोनिमंडलात् विरजस्कामन्यमानस्त्वेचिंतेतदस्पृक्क्षयं दृष्ट्वाशौचंप्रकुर्वी
तपंचम्यांतिकयापृथक् त्रिंशाद्विंशतिदशचमावोदत्वावह्निःक्रमात् विधानात्तवचनात्छुद्धासमारोहेद्धुताशनं नारीणांसरजस्कानामि

यंशुद्धिरुदाहृता। अत्रश्राद्धादौनिर्णयःपूर्वमुक्तः इतिभट्टकमलाकरकृते निर्णयसिंधौ अंत्यकर्मनिर्णयः सहगमन
विधिनिर्णयः अग्निप्रवेशाशक्तौतु विष्णुः मृतेभर्तरिब्रह्मचर्यंतदन्वारोहणंवेति ब्रह्मवैवर्त्ते सहानुगमनंशस्तंवैधव्य
स्याप्यपालनं यत्तु तत्रैव कलौनान्योगतिःस्त्रीणांसहानुगमनादृतेइति तद्ब्रह्मचर्याशक्यत्वपरं तथाचमनुः ब्रह्मचर्यं
चरेद्वापिप्रविशेद्वाहुताशनं काशीखंडेपि पत्यौमृतेपियायोषित् वैधव्यंपालयेत्क्वचित् सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गलो
कंसमश्नुते अनुयातिनभर्तारंयदिदैवात्कथंचन तत्रापिशीलंसंरक्षेच्छीलभंगात्पतत्यधः तद्वैगुण्यादपिस्वर्गात्पति
पतृतिनान्यथा। तस्याःपिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच अथविधवाधर्माः मदनरत्नेस्कांदे विधवाकबरीबंधो
भर्तृबंधायजायते शिरसोवपनंतस्मात्कार्यंविधवयासदा। एकाहारःसदाकार्योनद्वितीयःकदाचन मासोपवासंवा
कुर्याच्चांद्रायणमथापिवा। पर्यंकशायिनीनारी विधवापातयेत्पतिं नैवांगोद्वर्तनंकार्यंस्त्रिया विधवयाक्वचित् गं
धद्रव्यस्यसंभोगोनैवकार्यस्तथापुनः तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुस्तिलकुशोदकैः तत्पितुस्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादि
पूर्वकं इदमपुत्रापरमितिमदनपारिजातः नाधिरोहेदनड्वाहं प्राणैः कंठगतैरपि कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनविकृतं

वसेत् वैशाखकार्त्तिके माघविशेषनियमांश्चरेत् नारदीयप्रचेताः तांबूलाभ्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् श्राद्धादौ तु विशेषः प्रागुक्तेन यत्तु बोधायनः संवत्सरं प्रेतपत्नी मधु मांसं विवर्जयेत् । अधःशयीत षण्मासानिति मोदकृत्यभाषितमिति तद्दुसवर्णापरमित्यपराके अथ संन्यासः याज्ञवल्क्यः वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणां । प्राजापत्यां तदंते तानग्नीनारोप्य चात्मनि अधीतवेदो जपकृत्पुत्रवानन्नदोग्निमान् शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा एतदाश्रमसमुच्चयपक्षे जाबालश्रुतौ त्वन्येपि पक्षा उक्ताः यदि वेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्गृहाद्वा वनाद्वा अथ पुनरव्रती वा व्रती वा स्नातको वाऽस्नातको वा उत्सन्नाग्निरनग्निको वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेदिति अंगिराः प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्याद्वा प्रव्रजेच्च गृहादपि वनाद्वा प्रव्रजेद्विद्वानातुरो वाथ दुःखितः आतुरो मुमूर्षुः दुःखितश्चोरव्याघ्रादिभीतः भारते आतुराणां च संन्यासे न विधिर्नैव च क्रिया प्रैषमात्रं समुच्चार्य संन्यासं तत्र पूरयेत् जाबालश्रुतावपि यद्यातुरः स्यान्मनसा वाचा वा संन्यसेदिति अत्र विप्रस्यैवाधिकारः ब्राह्मणाः प्रव्रजंतीति जाबालश्रुतेः आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादिति मनूक्तेश्चेति विद्या

रण्यादयः वृद्धयाज्ञवल्क्योपि चत्वारो ब्राह्मणस्योक्ता आश्रमाः श्रुतिचोदिताः क्षत्रियस्य त्रयः प्रोक्ता द्वावेको वैश्यशूद्रयोरिति माधवस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा प्रव्रजेद्गृहादिति कौर्मादुक्तेर्वर्णत्रयस्याप्यधिकारः पूर्ववाक्यं तु कलिपायदंडाय निषेधार्थं मुखजानामयं धर्मो यद्विष्णोर्लिंगधारणं राजन्यवैश्ययोर्नेति दत्तात्रेयमुनेर्वचः इति बोधायनोक्तेरिति पक्षांतरमाह तत्त्वं तु कुटीचकादिपरमेतदिति योपि संन्यासं पलपैतृकमिति कलौ निषेधः सोपि त्रिदंडादिपर इत्युक्तं प्राक् स च संन्यासश्चतुर्धेत्याह हारीतः कुटीचको बहूदको हंसश्चैव तृतीयकः चतुर्थः परमो हंसो यो यः पश्चात्स उत्तमः आद्यः पुत्रादिना कुटीं कारयित्वा तत्र गृह एवावसन् काषायवासाः सशिखोपवीतस्त्रिदंडवान् बंधुषु स्वगृह एवाभुंजान आत्मज्ञो भवेत् एतद्संताशक्तपरं द्वितीयस्तु बंधून्हित्वा सप्तागाराणि भैक्ष्यं चरन् पूर्वोक्तवेषः स्यात् हंसस्तु पूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः एकं तु वैणवं दंडं धारयेन्नित्यमादरादिति स्कांदात् विष्णुरपि यज्ञोपवीतं दंडं च वस्त्रं जंतुनिवारणं तावन्परिग्रहः प्रोक्तो नान्यो हंसपरिग्रहः चतुर्थोपि स्कांदे परहंसस्त्रिदंडं च रज्जुं गोवालनिर्मितं शिखां यज्ञोपवीतं च नित्यकर्म परित्यजेत् अयमप्येकदंड एव यत्तु शिखोपवीतादित्यागनिषेधास्ते कुटीचकादिपराः यत्तु मेधातिथिः

नि॰ क॰ ३

यावन्तस्युस्त्रयो दंडास्तावदेकेन वर्जयेदिति तदपि तत्परमेव यच्च माधवः चतुर्धा भिक्षवः प्रोक्ताः सर्वे चैव त्रिदंडिन इति त
द्वाग्दंडादिपरं न यष्टिपरं वाग्दंडोऽथ मनोदंडः कर्मदंडस्तथैव च यस्यैते नियता दंडाः स त्रिदंडीति चोच्यत इति मनूक्तेः तस्मात्प
रमहंसस्यैकदंड एव सोऽप्यविदुषः विदुषस्तु सोऽपि नास्ति न दंडं न शिखां नाच्छादनं चरति परमहंस इति महोपनिषदुक्तेः
ज्ञानमेवास्य दंड इति वाक्यशेषाच्च यत्तु यमः काष्ठदंडो धृतो येन सर्वाशी ज्ञानवर्जितः स याति नरकान्घोरे कर्मस्था
गासोतांतिते इति स्मृतेः यच्चाश्वमेधिके एकदंडी त्रिदंडी वा शिखी मुंडी तथैव वा काषायमात्रसारोऽपि यतिः पूज्यो यु
धिष्ठिरेति तस्यापि पूर्वोक्ता व्यवस्था ज्ञेया अथ तद्विधिः बोधायनः कृत्वा श्राद्धानि सर्वाणि पित्रादिभ्योऽष्टकं पृ
थक् वापयित्वा च केशादीन्मार्जयेन्मातृकादिमाः सर्वाण्येतीति स्वस्त्ययनं श्राद्धं षोडशश्राद्धादिकं स्वयं स्मृत्यर्थ
सारेऽपि एकोद्दिष्टविधानेन कुर्याच्छ्राद्धानि षोडश अग्निमान्पार्वणेनैव विधिना निर्वपेत्स्वयमिति कात्यायनः कृच्छ्रां
स्तु कुर्यात्कृत्वा पावनार्थमनाश्रमी आश्रमी चेत्तप्तकृच्छ्रं तेनासौ योग्यतां व्रजेत् बोधायनः सदैवमार्षकं दिव्यं पि
त्र्यं मातृकमानुषे भौतिकं चात्मनः श्राद्धे तु अष्टौ श्राद्धानि निर्वपेत् अत्र क्रममाह हेमाद्रौ शौनकः देवश्राद्धे ब्रह्मविष्णु

महेश्वरा देवताः आर्षे देवर्षिब्रह्मर्षिक्षत्रर्षयः देवर्षिक्षत्रर्षिमनुष्यर्षयो वा मरीच्यादि। मनुष्य इति संन्यासपद्धतौ दिव्ये च
वसुरुद्रादित्याः मानुषे सनकसनंदनसनातनाः भूतश्राद्धे पितृव्यादिभूतानि चक्षुरादिकरणादि चतुर्विधो भूतग्रामश्चेति ति
स्रः पित्र्ये पित्रादित्रयं मातामहाश्च मातृके मात्रादयस्तिस्रः आत्मश्राद्धे आत्मपितृपितामहा देवताः आत्मश्राद्धं परमा
त्मदेवत्यमिति संन्यासपद्धतौ सर्वत्र नांदीमुखत्वं विशेषणं ज्ञेयं सर्वत्र पिंडदानं युग्मा विप्राः दक्षक्रतुसंज्ञौ वा वि
श्वेदेवौ अन्यन्नांदीश्राद्धवदिति हेमाद्रिः स्मृत्यर्थसारे केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयेत् दंडं जलपवि
त्रं च शिक्यं पात्रं कमंडलुं आसनं कौपीनमाच्छादनं कंथां पादुके इति दश पंच वा एतच्च पूर्वेद्युर्नांदीमुखं कृत्वा परेद्युः पुण्या
हवाचनं कृत्वा कार्यमिति शौनकः बोधायनः त्रीन्दंडानंगुलीस्थूलान्वैणवान्मूर्धसंमितान् एकादशनवद्वित्रि
चतुःसप्तान्यपर्वकान् वेष्टितान्कृष्णगोवालरज्ज्वा तु चतुरंगुलान् एको वा तादृशो दंडो गोवालसदृशो भवेत् अन
ग्निरग्निमुत्पाद्य नित्येन विधिना ततः इष्ट्यादिविधानेनेत्यर्थः स्वाग्नावेवाग्निमान्कुर्यादपवर्गोऽक्रमादिति आ
ज्यं पयो दधीत्येतत्त्रिवृद्द्वा जलमेव वा ओं भूरित्यादिना प्राश्य रात्रिं चोपवसेत्ततः अथादित्यस्यास्तमया स्रुवमग्नी

नि॰ क॰ ३

नवित्हस्य सः आज्यमग्नो गार्हपत्ये संस्कृत्यैतेन चरुं कृत्वा पूर्णयाहवनीयेतु जुहुयात्स्रुवेण वनतत ब्रह्मान्वाधानमेतत्स्याद
ग्निहोत्रं हुत्वा ततः संस्तीर्य गार्हपत्यस्य दर्भानुत्तरतो त्रतु पात्राण्यासाद्य दर्भेषु ब्रह्मापतन एवतु आग्नेय्या रात्रिमेतां
तुयावद्ब्राह्मो मुहूर्तकः अग्निहोत्रं स्वकाले तु हुत्वा प्रातस्तनं ततः इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्प्राजापत्यामथापि वा जाबाल
श्रुतौ तदु है के प्राजापत्यामेवेष्टिं कुर्वंति तदु तथा न कुर्यादाग्नेयीमेव कुर्यात्सम्ब्रैवान्वेधातवीयामेव कुर्यादित्युक्तं तेनात्रवि
कल्पः अत्राहुः त्रेताग्नेः प्राजापत्या तद्वा कश्यशेषाग्नीनिति बहुत्वकृताः एकाग्नेर्योति अनाहिताग्नेरिष्टिस्थाने वैश्वान
रः आग्नेयो वा चरुरिति माधवः कात्यायनः आत्मन्यग्नीन्समारोप्य वेदमध्यासितं हरिं ध्यात्वा हृदि त्वनुज्ञातो गुरु
णा प्रैषमीरयेत् कपिलः विधिवत्प्रैषमुक्त्वाथ त्रिरुपांशु त्रिरुच्चकैः अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहा त्यपो भुवि निनीय
दंडशिक्यातुपात्रं व्याहृतिभिस्तथा गृहीत्वाथ बहिर्व्रजेत् बौधायनः सखे मे त्याहिनादंडं येन देवाः पवित्रकं यदस्यपा
त्रे शिक्यंतु पात्रं व्याहृतिभिस्तथा युवा स्कवासाः कौपीनं गृहीत्वा बांधवान् त्यजेत् अथ क्रमः अत्र संन्यासेधिकार
सिध्यर्थं स्वस्त्ययनश्राद्धं षोडशश्राद्धं सपिंडनानि साग्निः पार्वणान्यग्नि स्वके द्दिष्टविधिना कृत्वा नाश्रमी चेत्कृ

कृ चतुष्टयमन्यत्तु तत्र कृच्छ्रं कृत्वोदगयने एकादश्यां वा साग्निरमावास्यायां पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां यथा पर्वणि प्राजा
पत्यां स्यात्तत्र देशकालौ स्मृत्वा परमहंसाख्यसंन्यासग्रहणं करिष्य इति संकल्प्य गणेशं संपूज्य पुण्याहं वाचयित्वा मातृ
कापूजां वृद्धिश्राद्धं च कृत्वा स्तमयास्त्रा गोपासनं समिध्याहिताग्निस्तु गार्हपत्यं विधुरोग्निहोत्री तु त्रिकांडमंडनोक्त
दिशा कुपत्न्या सह पवमानेष्ट्यंतं पूर्णाहुत्यंतं वा ऽऽधानं कुर्यात् ब्रह्मचारी च लौकिके विधुरश्च वेद्या इतिभिः प्रणवेन वा
ग्निमादाया ग्निरूषसा मिसानीय प्रष्ठादिवीति निधाय तेनैव समिध्य तत्सवितुरित्यादि सवितुर्विश्वानन इति तिस्रः
समिधो भ्यादध्यात् एवमग्नौ सिद्धे कृत्वा पस्यंवर्जं पवनं कृत्वा पयो दधियुतमाज्यमयो वा ॐ भूः सावित्रीं प्रविश
मि तत्सवितुर्वरेण्यमिति प्राश्याचम्य पुनरादाय ॐ भुवः सावित्रीं प्रविशामि भर्गो देवस्य धीमहि इति द्वितीयं ॐ
स्वः सावित्रीं प्रविशामि धियो यो नः प्रचोदयात् इति तृतीयं समस्तया चतुर्थं ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्रीं प्रविशामि
तत्सवि॰ यात् इति संन्यासपद्धतौ तु विरजसीति प्रथमः प्ररदसीति द्वितीयं विरजसीति तृतीयं प्राश्यापः पुन
स्त्विति जलं प्राश्य सावित्रीप्रवेश उक्तः ततआहवनीयं विहृत्य ब्रह्माणमुपवेश्याज्यं संस्कृत्य चतुर्गृहीतं वार

नि॰ क॰ ३.

हुत्वा समिद्भिर्वा ॐ स्वाहा परमात्मन इदमिति हुत्वोपवसेत् ततः सायं होमं वैश्वदेवं च कृत्वा गुरु दक्षिणानां तीर्थदं
डादीनि दश पंच वा साद्य ब्रह्मासने कृष्णाजिनोपविष्टो रात्रौ जागरं कृत्वा प्रातर्होमानंतरं प्राजापत्यां वैश्वानरीं वा कृ
त्वा सात्विभ्यः सर्वस्वं ब्रह्मणे च मधुपूर्णं तैजसपात्रं दत्त्वा दारुपात्राण्याहवनीये श्ममन्मयानि चाज्जले क्षिपेत्
कृष्णाजिनं त्वाददीत अनाहिताग्निस्तु वैश्वानरमाग्नेयं वा चरुं कृत्वा पात्राण्यग्नौ क्षिप्त्वा भूर्भुवः स्वरित्यपः स्पृष्ट्वा
तरत्समंदीति जप्त्वा विप्रान्संभोज्य पुण्याहं वाचयित्वा स्ववाचनं कृत्वा हेमरूप्य कुलजले स्नात्वा पुरुषाय चरुं कृत्वा प्रा
णाय स्वाहेति पंचाज्याहुतीर्हुत्वा पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचमाज्यं चरुं च जुहुयात् अत्र विरजाहोमं केचित् आहुः यथो
क्तं शिवगीतासु कं जुहुयाद्विरजामंत्रैः प्राणापानादिभिस्ततः अनुवाकांतमेकाग्रः समिदाज्यचरून्पृथक् आ
त्मन्यग्नीन्समारोप्य याते अग्ने इति मंत्रतः भस्मादाय ग्निरित्याद्यैर्विमृज्यांगानि संस्पृशेत् पापैर्विमुच्यते सद्यो मुच्य
ते न संशयः यथा प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुध्यंतां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं स्वाहा सर्वत्र लिंगो
क्तदेवतास्यिस्त्यागः वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुध्याकूतिः संकल्पा मे शुध्यंतां ज्योतिः ० त्वक्चर्ममांस

रुधिरमेदोमज्जास्नाय्वस्थीनि मे शुध्यंतां ज्योतिः ० शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजंघशिश्नोपस्थपायवो मे शुध्यंतां ज्योतिः ० श
ब्दस्पर्श॰परसगंधा मे शुध्यंतां ज्योतिः मनोवाक्कायकर्माणि मे शुध्यंतां ज्योतिः अव्यक्तभावैरहंकारैर्ज्योतिः ० आत्मा मे शुध्यतां ज्यो० अंत
रात्मा मे शुध्यतां ० परमात्मा मे शुध्यतां अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयपरमात्मा मे शुध्यतां ज्योतिः क्षुधे स्वाहा ० क्षु
त्पिपासाय स्वाहा विविधे स्वाहा ऋग्विधानाय स्वाहा कषोत्काय स्वाहा क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहं अभूति
मसमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानं स्वाहेति ततः स्विष्टकृदादि हुत्वा ब्रह्मणे हिरण्यमाज्यपात्रं धेनुं च दत्त्वा समासिंचत्त्विस्रुपति
ष्ठेत अत्र केचिदनग्नेः सावित्रीप्रवेशं पूर्णाहुतिं ततो याते अग्ने यज्ञियातनूरिति त्रिस्त्रिरेकैकं जिघ्रन्नात्मन्यग्नीन्समारोप्य गु
रवे सर्वस्वं दत्त्वा यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ०
इत्युपस्थाय दक्षिणं जान्वाच्य पादानुपसंगृह्याधीहि भगवो ब्रह्मेति वदेत् ततो गुरुरात्मानं ब्रह्मस्वरूपं ध्यात्वा शंखद्वादश
प्रणवैरभिमंत्र्य तेन शिष्यमभिषिंच्य शंनोमित्र इति शांतिं पठित्वा तच्छिरसि हस्तं दत्त्वा पुरुषसूक्तं जप्त्वा मम व्रते हृदयं ते
दधामीति जप्त्वा दक्षुरवः प्रणवार्थमनुसंदधन्दक्षिणे कर्णे प्रणवमुपदिश्य तदर्थं च पंचीकरणाद्यवबोध्य अयमात्मा ब्र

सतत्त्वमसि प्रज्ञानं ब्रह्मेत्याद्युपदिशेत् तदर्थं च वदेत् ततो नापदध्यात् ततः शिष्यः तेनोपदिष्टो हरिं स्मरन्नूर्ध्वबाहुस्तिष्ठन्देवा
न्साक्षिणः कृत्वा ॐ भूर्भुवः स्वः संन्यस्तं मयेति त्रिरुपांशु त्रिरुच्चैश्चोक्त्वा जलसमीपं गत्वा स्नात्वा अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहेति
त्रिरंजलीन्क्षिप्त्वा युवा सुवासा इति काषायकौपीनवासश्च परिधाय सखा मा गोपायेति मुख्यं वैणवं पालाशं बैल्वमौदुंबरं वा
दंडं गृह्णीयात् अपुत्रकामो हि गृहस्थः शंखेन पुरुषसूक्तेन दंडमभिषिच्य दद्यादित्याचारः ततः शिखामुत्पाट्य ॐ भूः स्वाहेत्य
प्सो जले वा कृत्वा तथैवोपवीतं कृत्वा येन देवाः पवित्रेणेति जलपात्रं षट्स्यपार इति शिक्यं सावित्र्या कमंडलुं समस्तव्याहृतिभिर्भोज
नपात्रमिदं विष्णुरित्यासनं वृशीं वा गृहीत्वा ॐ भूस्तर्पयामीति व्यस्तसमस्ताभिर्महर्नम इति तर्पयित्वा ॐ भूः स्वधा भुवः स्वधा स्वः स्व
धा भूर्भुवः स्वर्महर्नमः स्वधेति पितॄंस्तर्पयित्वा उदुत्यं चित्रं तच्चक्षुः हंसः शुचिषन्मामित्रस्येति सृभिस्त्वा सुरभिमतीभिरापो हि ष्ठेति
हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिः व्याहृतिभिश्च मार्जयित्वाष्टोत्तरशतमघमर्षणं प्राणायामांश्च कृत्वा ॐ भूर्भुवः स्वरिति पठित्वा
नमः सवित्र इति सूर्यमुपस्थाय पुनः स्नानं जंघे प्रक्षालयित्वा ॐमिति ब्रह्मोमिति पदं सर्वमोमिति ब्रह्म वा एषं ज्योतिष

एष तपति वेयमेवैतद्य एवं वेदाय त्वनमस्तीति जपित्वा सहस्रं गायत्रीं जपेदिति ॥ अथ यतिधर्माः प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्पतेरिति जपि
त्वा दंडादीन्निमदं निधाय मूत्रपुरीषयोरुत्सर्गं कृत्वा चतुर्गुणं शौचं कृत्वाचम्य पूर्ववद्द्वादशीवर्ज्यं प्रणवेन दंतधावनं कृत्वा तेनैव मृदा बहिः कटिं प्रक्षा
ल्य जलतर्पणवर्जं स्नात्वा पुनर्जंघे प्रक्षाल्य वस्त्रादीनि गृहीत्वा मार्जनांतं कृत्वा केशवादिनमोंतनामभिस्तर्पयित्वा ॐ भूस्तर्पयामीत्यादि
व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीति तर्पयेत् ॐ भूः स्वाहेति स्वाहाशब्दांतैः स्वधाशब्दांतैश्चैभिरेव पुनस्तर्पयेदिति केचि
त् ततः आचम्यांजलिना प्रणवेन जलमादाय व्याहृतिभिरुद्धृत्य गायत्र्या त्रिः क्षिप्त्वा गायत्रीं जपेत् उदिते सूर्ये प्रणवेन व्याहृतिभिर्वा त्रि
र्दत्त्वा मित्रस्य चर्षणीत्यादि पूर्वोक्तसौरीभिरिदं विष्णुस्त्रिर्देवो ब्रह्मजज्ञानमिति चोपस्थाय सर्वभूतेभ्यो नम इति प्रदक्षिणमावर्तेत
ततो नत्वा आदित्याय विद्महे सहस्राक्षाय धीमहि तन्नः सूर्यः प्रचोदयादिति त्रिर्जपेत् एवं त्रिकालं विष्णुपूजां मंत्रयज्ञं च कुर्या
त् अथ भिक्षा विधूमे सन्नमुसले व्यंगारे भुक्तवज्जने काले परान्ने भूयिष्ठे नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् इत्युक्ते काले उद्वयमिति वा ततः सौरा
दित्यमुपस्थायैक्यं ध्यात्वा कल्मेनेति प्रदक्षिणं कृत्वा येत पंथान इति जपित्वा योऽसौ विश्वाख्य आदित्ये पुरुषोऽन्तर्हृदि स्थितिः सोऽहंना

नि·द·प· रायणोदेवः इति आत्वा प्रणम्य तां त्रिदंडं दक्षिणेत्वंगे ततः संध्याय बाङ्क्ना पात्रं वामकरे क्षिप्त्वा [illegible] दक्षिणेनत्विति बौधायनोक्तदिशा त्रीन्संच
समन्वागत्य नागत्वा भवत्सु वा भिक्षां याचित्वा पूर्णमसि पूर्णं मे भूया इत्यागत्य शुचिः रन्नं प्रोक्ष्य ॐ भूः स्वधा नमः इत्यादि व्यस्त समस्त व्याहृतिभिः
सूर्यादिदेवेभ्यो भूतेभ्यश्च बलीन्क्षिप्त्वा भुक्त्वा प्रणवेन षोडश प्राणायामान्कुर्यादिति संक्षेपः गौतमव्याख्यायां मनुः यतिहस्ते जलं दत्वा भै
क्षं दद्यात्पुनर्जलं भैक्षं पर्वतमात्रं स्यात्तज्जलं सागरोपमं अत्र सर्वत्र मूलं माधवपरार्कमदनरत्नस्मृत्यर्थसारादौ ज्ञेयं कण्वः एकरात्रं व
सेद्ग्रामे नगरे पंचरात्रकं वर्षाभ्योन्यत्र वर्षासु मासांस्तु चतुरो वसेत् जाबालश्रुतौ अन्यागार देवगृह तृणकुटी वल्मीक वृक्षमूल कुलालशा
लाग्निहोत्रगृह नदीपुलिन गिरि कुहर निर्झर स्थंडिलेष्वनिकेतन इति माहे अष्टौ मासान्विहारः स्याद्यतीनां संयतात्मनां एकत्र चतुरो मा
सान्वार्षिकान्निवसेत्पुनः अत्रिः कुले प्रविष्टानां विहारस्तु न विद्यते अत्रिः भिक्षाटनं [illegible] जपं स्नानं ध्यानं शौचं सुरार्चनं कर्तव्यानि षडेतानि सर्व
थान्यपद्वत मंचकं शुक्लवस्त्रं स्त्रीकथा लौल्यमेव च दिवास्वापं च यानं च यतीनां पतनानि षट् आसनं पात्रलोभश्च संचयः शिष्यसंग्रहः
दिवास्वापो वृथाजल्पो यतेर्बंधकराणि षट् दक्षः नाध्येतव्यं न वक्तव्यं न श्रोतव्यं कथंचन याज्ञवल्क्यः यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्वलाबुमया

नि द [illegible] नुस्लेऽत्रिः पित्रर्थं कल्पितं पूर्वमन्नं देवादिकारणात् वर्जयेत्तादृशीं भिक्षां परबाधाकरीं तथा बृहस्पतिः न तीर्थवासी नित्यं स्यान्नो
पवासपरो यतिः न चाध्ययनशीलः स्यान्न व्याख्यानपरो भवेत् एतद्वेदार्थभिन्नपरं अत्रिः स्नानं सुरार्चनं ध्यानं प्राणायामो बलिस्तु
तिः भिक्षाटनं जपः संध्या त्यागः कर्मफलस्य च एते यतिधर्मा इत्यर्थः अन्येपि माधवीय मिताक्षरादौ ज्ञेयाः यतिधर्मसमुच्चये न
स्नानमाचरेद्भिक्षुः पुत्रादिनिधने श्रुते पितृमातृक्षयं श्रुत्वा स्नात्वा शुध्यति साम्बरः अथ यतिसंस्कारः स्मृत्यर्थसारे सर्वसंग
निवृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च न तस्य दहनं कार्यं नाशौचं नोदकक्रिया तथा कुटीचकं तु प्रदहेत् पूरयेच्च बहूदकं हंसो जले तु
निक्षिप्य परहंसं प्रपूरयेत् पलाशमूले नदीतीरेन्यत्र वा गंधपुष्पालंकृतशवं वाद्यघोषैर्नीत्वा दंडं ॐ — व्याहृतिभिः खात्वा स
मस्तव्याहृतिभिस्त्रिः आस्यदेशे नारसीये नवघटे पञ्चरत्नोदकं क्षिप्त्वा नारायणः परब्रह्म — — तेनैव संस्नाप्याष्टाक्षरेण वस्त्र
गंधपुष्पधूपदीपान् दत्वा विष्णो हव्यं रक्षस्वेति गर्ते निधाय दंडं विष्णुरिति दक्षिणहस्ते दंडं यदस्य पारेरजस इति सव्ये शिक्यं येन देवाः
पवित्रेणाति मुखे जलपवित्रं सावित्र्योदरपात्रं भूमिश्च [illegible] गुह्ये कमंडलु निधाय [illegible] इति दशहोत्राभिमंत्रयेत् इति वि

निर्णय ३

श्राद्धषटीकायां स्मृत्यर्थसारे च दृष्टकोनकृत्यु यतिं पुरुषसूक्तेन स्नापयित्वा वटं ततः प्रणवेनाष्टवारं च प्रोक्षयेदथ सर्वतः विष्णोर्ह
व्यं रक्षस्वेति यजुषा प्रणवेन च गर्त्ते प्रेतं विनिक्षिप्य चेदं विष्णुर्विचक्रमे इति मंत्रेण दंडं तु दक्षिणहस्तके मूर्धानं भूर्भुवस्स्वरि
त्युक्त्वा शंखेन भेदयेत् गर्त्तं पुरुषसूक्तेन लवणेन प्रपूरयेत् शृगालश्वादिरक्षार्थं सम्यग्गर्त्तं प्रपूरयेत् इति कुटीचकस्य तु दाहः
कार्यः यथा सर्वभागवत कृत्वाग्निं प्रज्वाल्य साग्नेर्दक्षिणाकरे उपावरोह स्ववरोह्य निर्मथ्य वा गर्त्तं चितिं कृत्वा गिनाग्निः समिध्य
तदुत्याग्निं दत्वा सावित्र्या प्रणवेन वा दहेत् ततोऽष्टशतं प्रणवेन नारायणः परं ब्रह्मेति च जप्त्वा सशिरः प्रणवं व्याहृत्य गायत्र्या तस्या
स्थितीर्थे क्षिप्त्वा स्नात्वा नाशुचिः नास्यान्यदौर्ध्वदेहिकं त्रिदंडग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते इत्युशनसः स्मृतेः एकादशाहे पार्वणं
तदपि त्रिदंडिनः हंसपरमहंसादीनां पार्वणादि किमपि कार्यं नेति शूलपाणिः श्राद्धचिंतामणौ दत्तात्रेयः एकोद्दिष्टं जलं पि
डमाशौचं प्रेतसत्क्रिया न कुर्याद्वार्षिकादन्यद्ब्रह्मीभूताय भिक्षवे प्रेतक्रियं एकोद्दिष्टनिषेधसिद्धे पुनस्तद्ग्रहणं मासिक
परं तेन तु सार्वणमेव त्रिदंडिनां द्वादशे नारायणबलिः तद्विधिरन्यश्च विशेषः प्रागुक्तः इत्यलं बहुना एवं निरूपितमिदंग
हनं तु धर्मतत्त्वं विचार्य वचनैश्च नयैश्च सम्यक् तद्दोषदृष्टिमपहाय विवेचनीयं विद्वद्भिरित्यविरतं प्रणतोऽस्मि तेषु १

निर्ण ३

मयासह्यासह्यायदिह गदितं मंदमतिना किमेतद्वक्तुं वाध्यवसितुमपि स्वल्पमतिना तदेवं यत्किंचिद्गदितमिह विख्यात
माहिमा विकसतितु पित्रोश्चरणयोः २ योऽभूत्तंत्रगहनार्णवकर्णधारः शास्त्रांतरेषु निखिलेष्वपि म
मेभेत्ता यो वै श्रमः किल कृतः कमलाकरेण प्रीतोऽमुना कुसुमकृत्कलीबुधमकृतः ३ श्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनुः श्रीम
द्नारायणसूरिसूनोः श्रीरामकृष्णस्य सुतः कृतीमं व्यधान्निबंधं कमलाकराख्यः ४ नानानिर्णयचयस्वान्निर्णयसिं
धुः प्रोच्यतां विबुधाः निर्णयसारोऽजवस्त्वा वीणय कमलाकरोप्य कृतः ५ वसुसतुसतुभूमितेगतेब्दे नरपतिविक्रमतोऽथ
यातिरौद्रे तपसि शिववतिथौ समापितोऽयं रघुपतिपादसरोरुहेऽर्पितश्च ६ जगति सकलविद्यासिंधुमुद्दिंद्र नोप
रस तिपरीक्षाप्युज्ज्वलं तं सज्जनानां तदिदं मम निबंधे दूषणं भूषणं वा यदि भवति विदग्धैस्तद्व्यवश्यं विमृश्यं
७ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणपारावारीणश्रीमद्रामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टसुतविद्वन्मुकुटहीरांकुर
श्रीरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंधौ तृतीयः परिच्छेदः श्रीरस्तु
शके १६९३ खराब्दे जडियानांपुस्तकमिदं

602